

PRISPEVKI IN IZZIVI SOCIOLOGIJE NA SLOVENSKEM | 2

DRUŽBOSLOVNO RAZISKOVANJE MED PROFESIONALIZACIJO IN PODRUŽBLJANJEM Prvi zvezek

2023

Zdravko Mlinar

PRISPEVKI IN IZZIVI SOCIOLOGIJE NA SLOVENSKEM 2

Zdravko Mlinar

**DRUŽBOSLOVNO RAZISKOVANJE
MED PROFESIONALIZACIJO
IN PODRUŽBLJANJEM**

Prvi zvezek

Ljubljana 2022

Prispevki in izzivi sociologije na Slovenskem 2

Zdravko Mlinar

DRUŽBOSLOVNO RAZISKOVANJE

MED PROFESIONALIZACIJO IN PODRUŽBLJANJEM

Prvi zvezek

Izdajatelj in založnik: FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE in
SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI

Za založbo: Hermina KRAJNC

Ljubljana 2022

Copyright © za slovensko izdajo po delih in v celoti FDV 2022, Ljubljana.

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.

Vse pravice pridržane.

Oblikovanje ovitka: Iztok Prosen

Prelom: Leon Beton

Tisk: Primitus d.o.o.

Naklada: 150 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316

303

MLINAR, Zdravko

Družboslovno raziskovanje : med profesionalizacijo in podružbljanjem / Zdravko Mlinar. - Ljubljana :

Fakulteta za družbene vede : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2022- .

- (Prispevki in izzivi sociologije na Slovenskem ; 2)

Zv. 1. - 2022

ISBN 978-961-295-033-0 (Fakulteta za družbene vede, zv. 1)

COBISS.SI-ID 133515523

Kazalo

PREDGOVOR IN ZAHVALE	7

I. NEKATERA UVODNA VPRAŠANJA IN USMERITVE

KAKO RAZUMETI PROFESIONALIZACIJO IN PODRUŽBLJANJE DRUŽBOSLOVNEGA RAZISKOVANJA	10
Od pomanjkanja profesionalne kulture k njeni samozadostnosti in naprej	12
Tudi podružbljanje znanosti/družboslovja je še izključujoče	14
Razlikovanje in preseganje razlik med »akademsko« in »aplikativno« sociologijo	14
Empirično raziskovanje/preverjanje in teoretično posploševanje	15
RAZLIČNE VSEBINE SO TERJALE INOVATIVNO KONCEPTUALIZACIJO	18
Novi pojmi, modeli in teoretične razlage	18
Model (lokalne) skupnosti kot sistem interakcij	18
Kolektivni potencial lokalnih skupnosti	21
<i>Kumulativni potencial</i>	22
<i>Potencial komplementarnosti</i>	24
<i>Kompetitivni potencial</i>	24
Vzorci družbenega (pre/de)strukturiranja ter osamosvajanje in združevanje	25
Konfliktna dinamika v integraciji raznovrstnosti	26
Kako presegati podrejenost periferije? Tangencialna koalicija!	27
Dva modela usmerjanja razvoja kmetijstva in podeželja	28
ZGOŠČENO O RAZMERJIH MED ZNANOSTJO IN DRUŽBO	30

II. DRUŽBOSLOVNO DELOVANJE IN DRUŽBENA PRAKSA

ZNANSTVENO-DISCIPLINARNA IN PROFESIONALNA IDENTITETA SOCIOLOGIJE	34
Identiteta in prostor sociologije	34
Sociologija in marksizem: rešen problem?	36
Samozadostnost »revolucionarne teorije« ('zgodovinskega poslanstva')	39
Sociološka teorija in vsakdanje življenjsko okolje	39
Fantazmagoričen svet kot popačena predstava o stvarnosti	41
Profesionalizacija sociologije: elementi opredelitve	41
Profesionalizacija in institucionalizacija	43
Profesionalizacija in specializacija	44
Identiteta omejenosti in širina brez identitete	45
Spontanost in/ali usmerjena profesionalizacija	46
PROFESIONALNA KULTURA, DRUŽBOSLOVNO RAZISKOVANJE IN DRUŽBENA PRAKSA	50
Razvojna logika in usmerjanje družboslovnega delovanja	50
Notranja in zunanja merila	51
Ustvarjalnost, avtonomija in (ne)mobilnost	54
Profesionalne norme, informacijski viri in obravnava podatkov	56
Formiranje kadrov, izobraževanje	57
Avtarkizem ali internacionalizacija?	58
Znanstvene komunikacije in diseminacija znanja	61
Vprašanje jezika in komuniciranje s svetom	64
Profesionalizacija in socializacija raziskovalne dejavnosti	66
Upravne in druge pomožne dejavnosti	69

TEORETIČNI IN METODOLOŠKI TRENDI V DRUŽBOSLOVNEM RAZISKOVANJU (PROSTORSKO DRUŽBENIH STRUKTUR IN RAZVOJNIH PROCESOV)	71
Uvod	71
Od kolokvialne terminologije k teoretični opredelitvi pojmov in njihovi operacionalizaciji	72
Od opisovanja k pojasnjevanju	76
Od konkretnega k splošnemu in od splošnega h konkretnemu	78
Od navidezne harmonije do razrednih interesov in razkrivanje poti k resnični skupnosti	81
Od zdravega razuma k znanstveni disciplini (urbani sociologiji) in preko nje	84
Od ločenega obravnavanja »teritorialnih« in »funkcionalnih« oblik združevanja k integralnemu zajemanju celotnega reprodukcijskega ciklusa v prostoru in času	88
Od brezčasovnega in kronološkega k razvojnemu pojasnjevanju	89
Od monografskega h komparativnemu mednarodnemu raziskovanju	89
SPOZNAVNI PROCES IN KVANTITATIVNA METODOLOGIJA V SPREMINJAJOČEM SE DRUŽBENEM KONTEKSTU	94
Uvod	94
Metodologija v procesu profesionalizacije sociologije	94
Kontekstualne spremembe in njihove metodološke implikacije	100
Spontano (neformalno) in organizirano (institucionalno)	108
MIKRO- IN MAKROSOCIOLOGIJA V PROSTORSKOČASOVNIH KOORDINATAH	116
Uvod	116
Družbenoprostorske spremembe in spoznavni proces: inercija pojmovne ujetosti	117
Inkluzivnost zajemanja obstoječih ravni	119
Komplementarnost in/ali alternativna izključnost med ravni?	122
Medsebojno dopolnjevanje, bogatitev	122
Kompetitivnost, izključevanje, nadomeščanje	124
Sklepna misel	129
III. DRUŽBENI PREVRAT, INTERESI IN SOCIOLOGIJA	
»ZNANSTVENI SOCIALIZEM« ALI POTEKINOVA ZAPUŠČINA?	134
Ali vračanje k staremu pomeni napredovanje?	134
»Znanstveni socializem« v jugoslovanskem kontekstu	135
Nekatere teoretske koncepcije in njihova vloga v razvoju in krizi jugoslovanske družbe	140
Sklepna misel	150
DIALEKTIKA, EMPIRIZEM IN ŠPEKULACIJA V SOCIOLOŠKIH IN POLITOLOŠKIH RAZISKAVAH	152
Določitev meril ocenjevanja in usmerjanja	152
Dialektično mišljenje in empirične raziskave	153
Drugi pogoji za izvajanje empiričnih raziskav	161
DRUŽBOSLOVNO RAZISKOVANJE IN SAMOUPRAVNO ODLOČANJE	165
Razvojna perspektiva: preseganje delitve na fizično in umsko delo	165
Različni motivi in različne oblike prežemanja	166
Znanstveno-tehnološka revolucija in razširjanje raziskovalne dejavnosti	168
Raziskovanje za potrebe samoupravnega odločanja	169
Vloga raziskovanja v reševanju nekaterih vsebinskih vprašanj samoupravnega delovanja	171

V ČIGAVEM INTERESU JE RAZVOJ SOCIOLOGIJE?	177
Posebnosti družbenega konteksta	177
Kaj utesnjuje vlogo sociologije?	180
Kako uveljavljati sociologijo v družbi?	183
PROFESIONALNA IDENTITETA BREZ SOVRAŽNE OBKOLITVE?	184
»Cikcakasto nihanje«	184
Logika izključnosti	186
Zakaj pri nas skorajda ni bilo prostora za »tvorbo teorij«?	186
Prihaja čas nenehne konfrontacije med teorijo in podatki	187

IV. IDEOLOŠKE IN PROFESIONALNE RAZSEŽNOSTI UNIVERZITETNEGA DELOVANJA

DRUŽBENO-POLITIČNI KONTEKST IN VLOGA SOCIOLOGIJE V DELOVANJU IN PREOBRAZBI VŠPV/FSPN/FDV	190
Nekatera izhodišča	190
Kontekstualne in profesionalne usmeritve	190
Zamisel o strnitvi treh študijev v okviru FSPN	193
Sociološke okrepitve, odpori in izključitve	194
Identifikacija s stroko in fakulteto	196
Pogled v prihodnost: k spodbudnejšemu okolju za ustvarjalnost	197
KRITIČNA RETROSPEKTIVA IN PRIORITETE V SOCIOLOŠKEM/DRUŽBOSLOVNEM DELOVANJU S POSEBNIM POGLEDOM NA FSPN	200
Uvod	200
Raziskovalec, utopljen v institucijah	200
Spoznavni in politični proces: hierarhija idej in demokratizacija odnosov	201
Samozadostnost na ravni družbe (države, republike, občine)	202
»Družbeni vpliv« izenačen s kontrolo	203
Reševanje problemov in/ali razkrivanje zakonitosti	204
Odmik od realnosti v imenu marksizma	205
Od normativnega apriorizma k analitični usposobljenosti	206
Ne dokončne resnice, ampak usposabljanje za samostojno opazovanje	208
S POTI K PROFESIONALIZACIJI SOCIOLOGIJE	210
Pot do profesionalizacije sociologije na FDV in v TiP	210
Predzgodovina: »zarota« sociologov	210
Občutek odgovornosti in strokovna (ne)usposobljenost	214
O profesionalizaciji sociologije v TiP	215
Aktualnost, zanimivost in/ali znanstvena rigoroznost?	216
Vključevanje (izključevanje) družboslovja v okviru univerzitetnega izobraževanja	217
Potrebujemo analitično usposobljenega sociologa	219

V. PROFESIONALNA IDENTIFIKACIJA IN DRUŽBENO VKLJUČEVANJE

OD FRAGMENTARNOSTI K SPLOŠNO DRUŽBENEMU KROGOTOKU INFORMACIJ	226
Zbliževanje med teorijo in empirijo	226
Posploševanje in konkretizacija	227
Od ekstenzivnosti k selektivnosti	228
Kumulativnost spoznanj	229

Rutinizacija, avtomatizacija in kreativnost	230
Podružbljanje in poosebljanje v spoznavnem procesu	231
Od fragmentarnosti k splošnodružbenemu krogotoku informacij	233
PRISPEVEK K PROFESIONALIZACIJI IN DEMOKRATIZACIJI	235
Uvod	235
Družbeni kontekst ter osamosvajanje in organiziranost sociologov	236
Ustanovitev društva, zamisli in pričakovanja	238
Prizadevanja društva za strnitev družboslovja	240
Razkrivanje tistega, česar naj bi ne bilo, konflikti	242
Mimo formalnih/uradnih struktur, zunaj njih in proti njim	244
Osamosvojitve Slovenije, reteritorializacija, dediferenciacija	245
O našem vključevanju v svet	247
Ameriško prevladovanje in evropska »tangencialna koalicija«	250
Objavljanje socioloških spoznanj	251
Sklepne misli	253
Zahvala	254
Prilogi	257
O PROSTORSKO-ČASOVNEM (NE)REDU OB »KONCU VELIKIH ZGODB«	258
Ali naj še iščemo usmeritve v času, ko se vse razblinja?	258
Kje iskati usmeritve za prihodnost?	259
Konec ali enostranost velikih zgodb?	261
Časovna razsežnost v mestu in urbanizmu	267
Od tu dalje: dialektika izključevanja (polarizacije) in prežemanje (konvergenca) v prostoru in času	271
ALI SE SOCIOLOGIJA RAZBLINJA IN/ALI KREPI?	277
Izkušnje in teorije kot izzivi za prihodnost	277
Širina in povezovalna vloga	280
Lastna identiteta ali pomožna in podrejena vloga	284
Napisati članek ali rešiti problem?	286
»Sociološka« kariera brez profesionalnega povezovanja?	288
Zbližanje na regionalni ravni	290
»Velike možnosti« in »preveč diplomantov«!?	292
Kako se lahko učimo od uspešnih sociologov (iz prakse)?	294
Sklepne misli	295
IZ ŽIVLJENJA ZA SOCIOLOGIJO, IZ SOCIOLOGIJE ZA ŽIVLJENJE	297
S konca sveta v svet	298
Mlinarjeva pot skozi čas	299
Mlinarjeva pot v svet	302
Spoznavanje in pojasnjevanje razlik doma in v svetu	307
O mestnem okolju in načinu življenja: strokovno in doživljajsko	310
Sociologov družbeni položaj in pot do resnice	313
Mlinarjevo delovno okolje in način dela	315
Čustveno in instrumentalno v globalnem in lokalnem merilu	316
Življenje, osebnost, družba	317
SKLEP KOT IZZIV ZA NADALJEVANJE	321

PREDGOVOR IN ZAHVALE

Tukaj predstavljam prvega izmed zasnovanih dveh zvezkov z naslovom Družboslovno raziskovanje med profesionalizacijo in podružbljanjem. V obeh se prvenstveno opiram na svoja besedila, s katerimi sem v posplošeni obliki izražal in nadgrajeval svojo raziskovalno, pedagoško in društveno dejavnost na področju sociologije oz. družbenih znanosti. Vključujem besedila, ki so vsebinsko relevantna, tudi če se pojavljajo pod drugimi imeni (npr. ne le kot podružbljanje, ampak tudi kot 'celostno obravnavanje', 'vključujočnost' itn.).

Moja bibliografija od leta 1959 do danes, več kot tisoč enot, izraža delovanje na predmetnem področju prostorsko-časovne sociologije (urbane, ruralne, lokalno-globalna razmerja, družbeno participacijo, odločanje in planiranje). Tukaj pa več pozornosti posvečam obravnavi epistemoloških, spoznavno-teoretskih vprašanj, ki sem jih ob tem prepoznaval in se nanje odzival s svojimi objavami. Predstavljam izbrane prispevke, ki izražajo ožje preokupacije v povezavi z uveljavljanjem osebno prevzetega predmetnega področja pa tudi spremembe v družbenem kontekstu tega delovanja. Z javnim predstavljanjem rezultatov empiričnih raziskovanj sem se hkrati spopadal z ideološkim apriorizmom, ki je zamejeval profesionalizacijo in vsevključujoče podružbljanje. Tu smo doživljali celoten razpon prehodov med samoumevnostjo marksizma in samoumevnostjo profitnih interesov.

Prvi zvezek poleg predgovora in sklepnih misli vključuje pet tematskih sklopov, ki vsaj okvirno omogočajo večjo preglednost v obravnavi kompleksne snovi, s katero poizkušam presegati že utrjene ločnice in enostranosti. To so:

- nekatera uvodna vprašanja in usmeritve;
- družboslovno delovanje in družbena praksa;
- družbeni prevrat, interesi in sociologija;
- ideološke in profesionalne razsežnosti univerzitetnega delovanja;
- profesionalna identifikacija in družbeno vključevanje.

V drugem zvezku bom upošteval celotno tematiko in spreminjajoče se razmerje med profesionalizacijo in podružbljanjem. Pri tem pa se bom lahko v večji meri opiral na najnovejša prizadevanja v svetu, ki se uspešno uveljavljajo z zahtevami po odpiranju znanosti hkrati z večjim vključevanjem brezglasnih in utišanih občanov, »navadnih ljudi« in njihovega tihega, izkustvenega znanja. Tu ne gre za alternativo znanosti, ampak za krepitev obojesmernih tokov, ki bogatijo znanost in družbo.

* * *

Tu predstavljam delo, ki se vključuje v zbirko »Prispevki in izzivi sociologije na Slovenskem«. Tako se lahko opiram na predhodno delovanje večjega števila sodelavcev. Na tem mestu pa se želim še prav posebej zahvaliti kolegom, ki so mi dali pripombe in predloge v povezavi z zasnovo prvega zvezka in novimi besedili, ki jih ta vključuje. K pomembnim izboljšavam so prispevali: Slavko Splichal, Drago Kos, Marjan Hočevar, Franc Mali, Božo Truden in drugi. O vprašanjih, ki tudi presegajo objavo tega dela, pa sem se lahko zmeraj posvetoval z Nikom Tošem. Mojo motiviranost za to delo so podkrepile kritične ugotovitve in razprave o krizi sociološkega študija na ljubljanski univerzi.

Veliko oporo mi je nudila Slovenska akademija znanosti in umetnosti, ki je skupaj s Fakulteto za družbene vede izdajateljica in založnica tega dela. Tiskovna komisija SAZU je z razumevanjem podpirala moje dolgotrajnejše priprave besedil za strnjeno objavo več del, ki bodo temu zvezku še sledila. V pripravi besedila, ki ga predstavljam, mi je bila v največjo pomoč Ana Batič, pogosto pa so mi pomagali tudi sodelavci biblioteke SAZU.

Še posebej se zahvaljujem Hermini Krajnc, ki je v imenu izdajatelja na FDV poskrbela že za izdajo več mojih del. Za oblikovno ureditev naslovne strani se zahvaljujem Iztoku Prosenu, za oblikovanje besedil – kot že pri prejšnjih delih – pa Leonu Betonu. Profesor Tomaž Petek je – kot vedno – poznavalsko, vestno in ekspeditivno lektoriral na novo vključena besedila.

I.

NEKATERA UVODNA VPRAŠANJA IN USMERITVE

KAKO RAZUMETI PROFESIONALIZACIJO IN PODRUŽBLJANJE DRUŽBOSLOVNEGA RAZISKOVANJA

V osnovi sem tematiko tukajšnje obravnave spremljal že pol stoletja, vendar z različnih zornih kotov. Na splošno pa sem se v razpravi o profesionalizaciji in podružbljanju sociološkega oziroma družboslovnega delovanja opiral na širšo razlago protislovnosti družbenega razvoja. Tej sem posvetil že knjigo z naslovom Protislovja družbenega razvoja, Osamosvajanje in podružabljanje: od izključnosti k vzajemnosti, 1986. V njej sem poudaril svojo dolgoročno teoretsko usmeritev, ki predstavlja tudi širši družbeni okvir tukajšnje razprave o profesionalizaciji in podružbljanju.

Protislovnost pomeni, da ne gre preprosto za alternativo v smislu, da bi več enega vseskozi nujno pomenilo manj drugega. S takšnim razumevanjem se kritično spopadam s prakso, ki upošteva le linearno enosmernost vplivov profesionalnega delovanja in zapostavlja izkustveno znanje prebivalcev kot potencialnih, nepoklicnih raziskovalcev.

Podobno razumevanje je izrazil tudi Veljko Rus v svojem članku »Protislovní procesi profesionalizacije« (1979). Poudaril je težnjo, da se profesionalizacija obravnava kot monopolizacija strokovne aktivnosti. Dejansko pa se pod določenimi pogoji lahko uveljavlja tudi s socializacijo. Pri tem je izpostavil nevarnost, da s tem pride do deprofesionalizacije. To se je izkazalo v praksi, z razkrojem že akumuliranega znanja ter mazaštvom in šarlatanstvom.

Rus je bil prepričan, da brez profesionalne javnosti ni moderne demokracije. Po drugi strani pa tudi v to, da vsako zavzemanje strokovnjakov za demokracijo na področjih, na katerih niso doma, pomeni samo pot v deprofesionalizacijo in osebno marginalizacijo. Profesionalec nikakor ne more biti niti družbeno niti politično nevtralen, vendar pa njegov politični angažma ne sme degradirati njegovega strokovnega delovanja.

V kontekstu jugoslovanske države je politika uveljavljala podružbljanje bolj z vidika njene represivne vloge kot pa v afirmativnem smislu, ko bi se krepila bogata raznovrstnost v zadovoljevanju človeških potreb. Podružbljanje je predstavljalo sinonim omejevanja, dodatnega preverjanja, kontrole in potrjevanja.

K razumevanju podružbljanja se lahko približujemo s pozornostjo do preseganja parcialnega, z drugimi besedami, ločnic, ki delijo družbeno ali spoznavno celoto. Gre za to, da spremljamo in uveljavljamo »družbeni značaj znanja«. To terja celostni pristop in hkrati pomeni tudi največjo inkluzivnost obravnave. Profesionalizacija v družbi in spoznavnem procesu zadeva preseganje ločnic, nepovezanosti in razdrobljenosti. Pod različnimi imeni se ločeno kumulira parcialno znanje o istem predmetu, ne da bi se medsebojno nadgrajevalo in ne da bi kjer koli lahko dobili celovito podobo obravnavanega predmeta. S tega zornega kota je pred nami izziv za preseganje značilnih ločnic:

- med znanstvenimi disciplinami, strokami;
- med raziskovanjem in izobraževanjem;
- med temeljnimi, čistimi in aplikativnimi, uporabnimi znanostmi;

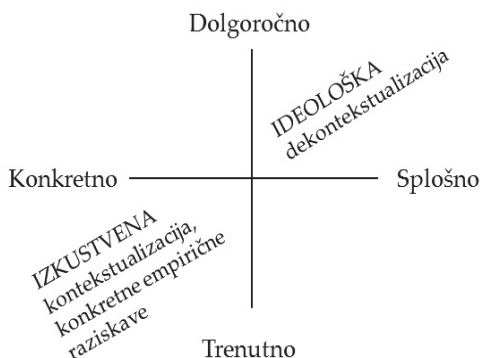
- med teorijo in prakso;
- med različnimi ravni organizacije izobraževalnega in
- raziskovalnega delovanja (osnovnošolsko, srednješolsko in visokošolsko izobraževanje/raziskovanje, vseživljenjsko učenje).

Eden izmed začetnikov sociologije v Jugoslaviji po 2. svetovni vojni, beograjski profesor Radomir Lukić, je opredeljeval sociologijo kot najbolj splošno in hkrati posplošujočo družbeno znanost. Splošnost kot taka torej ni izključujoča niti vsebinsko, prostorsko niti časovno. V tem smislu je vloga sociologije nekaj posebnega in je zato napačno, če jo obravnavamo enako kot druge družboslovne discipline, npr. ekonomijo, politologijo, etnologijo idr. Tudi (splošno) zgodovino ne moremo enačiti s sociologijo, saj se časovno zamejuje na preteklost. Sociologija pa vključuje celoten časovni razpon – preteklost, sedanjost in prihodnost. Vključuje spremembe v najkrajših pa tudi v najdaljših časovnih enotah. Takšno celostno gledanje sociologije nenehoma prihaja v nasprotje s parcialnimi specializiranimi pristopi.

V besedilih, ki jih predstavljam v tem delu, prvenstveno nadgrajujem svojo raziskovalno prakso in na tej osnovi nakazujem mogoče posplošitve; tako usmerjam pozornost na razmerja med konkretnim in splošnim ter spoznanja o tem, kak pomen ima empirično raziskovanje v različnih družbenih kontekstih. Večjo pozornost do dejanskih družbenih razmer smo sociologi uveljavljali z empiričnim raziskovanjem. Pri tem razkrivam, da nekateri empirično raziskovanje kar na sploh označujejo kot pozitivizem. Pridobljene izkušnje iz naše preteklosti pa nam razkrivajo, da so – ob prevladujočem delovanju 'od zgoraj navzdol' – prav takšne raziskave predstavljale nekakšen katalizator v odporu do ideološke zamejenosti, ki jo je vsiljevala politična elita s svojo privrženostjo utopičnim predstavam o prihodnosti, pa čeprav ravno s ciljem, da se pospeši proces podružbljanja.

MARKSISTIČNA TEORIJA PREVZETA KOT IMPORTIRANI
UNIVERZALIZEM, ZGUBLJALA SVOJO MOBILIZACIJSKO VLOGO.

TU PA JE VSTOPALA EMPIRIČNA SOCIOLOGIJA

TOREJ VLOGA SOCIOLOGIJE NI APRIORNO DOLOČENA
EMPIRIČNO NE (SAMOUMNEVNO) - POZITIVIZEM

Od pomanjkanja profesionalne kulture k njeni samozadostnosti in naprej

Zlasti v zgodnejšem obdobju svojega sociološkega delovanja sem kritično opozarjal na zdravorazumsko obravnavanje našega predmetnega področja in takšno javno nastopanje sociologov, kar bom še prikazal. To je zadevalo pomanjkanje znanstvene rigoroznosti socioloških preučevanj pa tudi načine seznanjanja strokovne in širše javnosti o doseženih rezultatih. Moja kritika je zadevala eno in drugo. Ne le da nismo imeli (dovolj) sistematskih empiričnih raziskovanj, tudi že razpoložljiva empirična in teoretska spoznanja, nekateri družboslovci niso vključevali v svoje javne predstavitve. To »ponovno odkrivanje kolesa«, se pogosto dogaja še danes.

Ob posvetovanju jugoslovanskih sociologov na temo »*Integracijski in dezintegracijski procesi v jugoslovanski družbi*« je revija Teorija in praksa v dveh številkah odprla rubriko: »*Sedanji trenutek jugoslovanske sociologije*«. Kot udeleženca tega posvetovanja me je poleg ožjih vsebinskih vprašanj še posebej motil način obravnave izbrane teme. Ker sem se s problematiko integracije že dlje časa ukvarjal, me je motila izredna improvizacija v številnih prispevkih in sem v povezavi s tem zapisal (TiP, 1984/3:272): »Vprašanje profesionalne kulture se nadalje zastavlja tudi tedaj, ko se avtorji v prispevkih opirajo na impresionistične presoje stanja, tako da so to bolj osebna opažanja ad hoc kot pa spoznanja, ki temeljijo na dokumentiranih in preverljivih argumentih. Preveč je še netočnih in grobih presoj, na katere se ni mogoče opreti niti z vidika teorije niti prakse. Posamezni prispevki še vedno ostajajo zdravorazumski ter v tem smislu bolj izražajo stališča in zavest njihovega okolja kot pa spoznanja rigorozno izvedene analize. V tem pa se skriva nevarnost, da tudi strokovna in znanstvena razprava preideta na povsem aktivistično raven, na kateri so v ospredju partikularni interesi posameznih družbenih okolij.«

To je bilo zame še posebej izzivalno, ker sem prav svojo doktorsko disertacijo posvetil temi »Teoretične osnove sociološkega raziskovanja integracije družbenih skupin s posebnim ozirom na lokalne skupnosti«, 1967. To je bil sicer moj odziv na težnje k deatizaciji in uveljavljanju idej Pariške komune. Z vsebinsko inkluzivnejšo sociološko obravnavo sem poizkušal prispevati k preseganju zamejenosti na t. i. normativni idealizem. Oporo za to sem našel v svetovni literaturi o konceptualizaciji integracije in kohezivnosti družbenih skupin. Konceptualno najbolj domišljena je bila obravnava, ki jo je predstavil Werner Landecker (1951) s svojimi spisi o štirih tipih integracije: kulturni, normativni, komunikativni in funkcionalni. Za vsakega od teh tipov integracije je nakazal tudi operacionalizacijo pojmov oz. možnosti merjenja. Razprave naših družboslovcev pa so pričale o nepoznavanju relevantne literature. Z drugimi besedami – odzval sem se na pomanjkanje profesionalne kulture.

Pogosto je prihajalo do ponavljanja že znanega, tako da so bili javno sprejemljivi tudi »prispevki« posameznikov, ki niso nudili nobenih novih spoznanj; kljub temu pa niso izzvali nikakršnih pomislekov. Avtorji so se lahko opirali na impresionistične presoje stanja, ki niso temeljila na dokumentiranih in preverljivih osnovah. Pogosto je šlo za netočne ter grobe presoje in sklepanja, ki se niso opirala niti na teorijo niti na dejanske razmere v praksi. Posamezni prispevki so bolj izražali interes njihovega okolja kot pa spoznanja rigorozno opravljene analize. Strokovne in znanstvene razprave so prehajale na povsem aktivistično raven v skladu s pričakovanji konkretnih okolij. Družboslovci iz bolj in manj razvitih republik so temu ustrezno predstavljali

tudi svoje razlage. Pri tem so imela objektivna merila povsem podrejeno vlogo; izbirali so indikatorje (razvitosti), ki so ustrezali interesom njihove republike.

Takšna retrospektiva, ki posega več preteklih desetletij, seveda v mnogočem ni skladna z današnjimi razmerami in s profesionalno kulturo, ki je vsaj z nekaterih vidikov že precej napredovala. Pri tem ugotavljam, da se je težnja k profesionalizaciji izrodila v družbeno nepomembno izpopolnjevanje v podrobnostih z obsežnim navajanjem virov in dokumentiranjem tudi najbolj minornih vprašanj. Prešli smo torej k nasprotnemu, kar v sociologiji in družboslovnem raziskovanju izraža pozornost do podrobnosti hkrati z opuščanjem razumevanja in razlage širšega konteksta temeljnih sprememb, ki eksistenčno grozijo človeštvu v svetovnem merilu.

Znanstveno delovanje se uveljavlja kot samozadostnost in dobiva pomen nekažne »vrstniške kulture« (peer culture); postaja izključujoča do vsega drugega. Če razvojna logika družbenih sistemov terja preseganje homogenizacije z integracijo raznovrstnosti (Teune, Mlinar, 1978), že na tej osnovi lahko prepoznavamo tudi zastoje v napredovanju družboslovja. Ob tem, ko smo razmeroma veliko pozornost posvečali preseganju disciplinarne zamejenosti, nastajajo novi tematski bloki, ki na novo zamejujejo dolgoročno perspektivo spoznavnega procesa (univerzalizacija) in podružbljanja.

V povezavi s tem je Slavko Splichal (2016, str. 132) že pisal o integriranem (integrated) in integralnem (integral) družboslovju, kot so to predstavili v dokumentih Evropske znanstvene fundacije. S prvim označujejo preseganje monodisciplinarnosti s povezovanjem znanstvenih disciplin in/ali preseganjem razlik med njimi. Pri drugem pa je poudarek na povezovanju akademskih in zunaj akademskih akterjev. Ker integralno raziskovanje pomeni predvsem preseganje ekskluzivnosti ekspertnega znanja, je to sopomenka »družbenega« oziroma – časovno gledano – podružbljanja.

Sociologija, po svojem poslanstvu najbolj vključujoča družboslovna disciplina, prevzema vlogo integralnega družboslovja in nudi širino, s katero pa se odmika od konkretnih delovnih mest in zaposlitev, vendar tudi spremembe v družbi vodijo k prepoznavanju pomena vključevanja in obvladovanja raznovrstnosti, kar lahko uveljavlja le nekdo, ki jo že s svojo izobrazbo pozna in obvladuje. Takšna delovna mesta vzpostavljajo le najinovativnejše (gospodarske) organizacije, ki celo uvajajo novo delovno mesto prav za vključevanje raznovrstnosti (Inclusion and diversity). V Evropi in Sloveniji pa takšna prizadevanja promovirajo pod imenom »Listina raznolikosti«.

Korak naprej v smeri interdisciplinarnosti pa lahko hkrati zamejuje dolgoročno perspektivo napredovanja z vidika posploševanja in konkretizacije. V zvezi s tem vprašanjem je kar zadeva napredek znanosti nasploh (in družboslovja posebej), smiselno upoštevati razliko med inter- in trans-disciplinarnim tipom raziskovanja. Če inter-disciplinarnost v znanosti predpostavlja na nek način ex post povezovanje med že predhodno vzpostavljenimi in etabliranimi disciplinarnimi področji znanosti, torej se vse dogaja še vedno znotraj kognitivnega polja znanosti, so v okviru transdisciplinarnih pristopov meje med znanstvenim in širšim (družbenim) vedno bolj brišejo. V definiranju in razreševanju raziskovalnih problemov sodelujejo različni akterji (glej več: Mali, 2002).

Sociologija je danes nekako razkosana, ko stopajo v ospredje problemski ali tematski sklopi, kot so: družboslovna informatika, kulturologija, kadrovske študije

idr. To je spremni pojav današnje krize v študiju sociologije, ki ga spremljam na ljubljanski univerzi in še posebej na Fakulteti za družbene vede. Pri tem pogrešam akterje, ki bi uveljavljali tisto, kar je lahko skupni imenovalac integralnemu, splošnemu oz. refleksivnemu (Giddens) družboslovju. V zvezi s tem je Veljko Rus (2005) izpostavil primer pragmatičnega deficita sociologije na področju socialnega dela kot samostojne profesionalne entitete. Obstoje sociologije izven Socialnega dela in Socialnega dela izven Sociologije šteje za obojestranski deficit. Le-ta nam pove, da imamo na eni strani teorije brez ustrezne prakse, na drugi strani pa prakso brez ustrezne teorije. Posledica tega je izredno velika neučinkovitost socialnih programov, ki imajo pogosto dezintegrativne učinke (npr. pomoč materam samohranilkam v ZDA). To dopolnjuje akcijska nemoč socioloških opisov, ki končajo praviloma v kritičnem distanciranju do obstoječega družbenega sistema.

Tudi podružbljanje znanosti/družboslovja je še izključujoče

Čeprav se v obeh zvezkih tega dela osredinjam na vprašanja družboslovja in znanosti, moram hkrati opozoriti na zamejenost takšnega pristopa. Na to nas opozarja kritika »scientizma«. Ta razkriva zamejenost znanosti in s tem tudi družboslovja na sfero racionalnosti v mišljenju in delovanju, kar je izključujoče do subjektivnega in čustvenega. Če upoštevamo napredovanje profesionalnosti, to implicira, da vključujemo le segment družbenega življenja. Kritika scientizma terja, da uveljavljamo celostno obravnavo, ki je hkrati prepoznavni znak podružbljanja. To bom upošteval še zlasti v drugem zvezku te publikacije.

Razlikovanje in preseganje razlik med »akademsko« in »aplikativno« sociologijo

Vprašanja, ki zadevajo profesionalizacijo in podružbljanje z vidika znanosti ali širše, so obravnavali že drugi avtorji; tukaj poizkušam to upoštevati, četudi so se njihove obravnave pojavljale pod drugimi imeni. Freeman in Rossi (2009) sta zelo nazorno in v zgoščen obliki predstavila razlike med akademsko in aplikativno sociologijo. To je obravnaval tudi že Michel Freitag s svojo knjigo »Brodolom univerze«, 2010.

Akadska sociologija očitno vključuje vsebino profesionalizacije, aplikativna, ki zadeva uporabo spoznanj v praksi, pa naslavlja širšo javnost in tako simbolizira prizadevanja v smeri podružbljanja.

Povsem primerno bi vsebino take razlage lahko poimenovali tudi tako, da gre za razlike in razmerja med teorijo in prakso.

V drugem zvezku te publikacije bom bolj utemeljeno predstavil, da te razlike niso nekaj dokončnega in da ne gre preprosto za izključujoče razmere, saj se krepijo tokovi spoznanj ter povezovanje in prežemanje med njima. V družboslovni literaturi se vse pogosteje obravnava prežemanje, ki ga označujejo kot hibridizacijo.

1. Akademski sociologi se zanašajo bolj na medsebojne strokovne preglede znanstvenih del, medtem ko sociologi, ki delujejo v praksi, svoje delo prilagajajo temu, da bo naročnik njihovo analizo oz. raziskavo ocenil kot koristno.
 2. Sociologi v praksi imajo – nasproti akademskim sociologom, ki imajo več svobode – več ozkih časovnih zamejitev in zamejitev o specifični njihovega dela.
 3. Sociologi v praksi se morajo držati strogih norm glede tega, do kam naj razvijajo novo znanje; to je do mej, ko njihovo delo še daje uporabne rezultate (pogosto se od njih pričakuje hitre rezultate). Akademski sociologi imajo navadno več časa za razvijanje novih spoznanj.
 4. Sociologi v praksi so odvisni od zunanje potrditve, kar pomeni, da mora biti njihovo delo namenjeno neposredno naročniku, ne pa reševanju nekega splošnejšega družbenega problema. Akademski sociologi se orientirajo bolj na to, kako bodo prispevali k akademski literaturi in kakšen odziv bodo sprožili pri drugih znanstvenikih.
 5. Sociologi v praksi so usmerjeni bolj k praktični uporabi (da bo naročnik lahko izboljšal neko situacijo), medtem ko morajo akademski sociologi bolj upravičevati svoje delo v povezavi s prispevkom k razvoju teorije.
 6. Sociologi v praksi ocenjujejo svoj uspeh na podlagi tega, ali naročnik dejansko vpelje predlagane spremembe in ali so upoštevali njihove predloge. Delovanje akademskih sociologov pa ne vodi vedno akcijsko delovanje.
- (Freeman in Rossi v Zevallos, 2009)

Empirično raziskovanje/preverjanje in teoretično posploševanje

Osebnostno sem se posvečal empiričnemu raziskovanju izbranih tem oz. aktualnih problemov pa tudi teoretičnemu posploševanju. Glede na širši družbenopolitični kontekst pa sem enemu in drugemu pripisoval različen pomen. V okviru nekdanje Jugoslavije, ko je prevladoval apriorizem uradne ideologije (»monopol nad resnico«) sem v empiričnem raziskovanju, videl še poseben razvojni pomen. Empirično tu ni pomenilo preproste zamejitve na dejstva, nekakšen pozitivizem, ampak predvsem najučinkovitejšo osnovo za spopadanje z dogmatizmom, ki je neživljenjsko obvladoval politično odločanje. Pomen raziskovanja sem vseskozi ocenjeval predvsem vsebinsko, glede na »težo« in reševanje problemov v družbi.

Čeprav sem se zavzemal za profesionalizacijo sociološkega oziroma družboslovnega delovanja, kar se je v veliki meri nanašalo na uvajanje novih postopkov zbiranja in obdelave podatkov, pa sem imel hkrati tudi zadržan odnos do prevladujočega vzorca delovanja sociologov v ZDA, kakršnega sta uveljavili obe njihovi glavni reviji *American Journal of Sociology* in *American Sociological Review*. Natančno, kvantitativno preverjanje hipotez, kakršno postavljajo v ospredje, je seveda lažje izvedljivo in primerno v zamejenih segmentih družbenega življenja. Ne pa ustrezno takrat, ko gre za veliko kompleksnosti (in) spremembe v globalnodružbenem merilu. Kadar gre za radikalne, kvalitativne družbene spremembe, tudi kvantitativna metodologija postane neprimerna.

Med študentskim radikalizmom po letu 1968 pa sem se spopadal tudi z nasprotnimi težnjami in enostranostmi. Skupina radikalno, revolucionarno in predvsem filozofsko usmerjenih študentov na FSPN je preprosto ironizirala poizkuse operacionalizacije splošnih pojmov in ukvarjanje z izkustveno realnostjo. Če naj bi jo presegli, odpravili, se torej ne kaže ukvarjati z njo (npr. s podatki o tem, kako se spreminja število TV-naročnikov, osebnih avtomobilov itn.).

V današnjih razmerah se nikakor ne moremo omejevati le na posredno in kvantitativno ocenjevanje, ki se še danes pretežno opira na citiranost v mednarodno

priznanih revijah. Povrniti se moramo k vsebinskim vprašanjem o pomenu posameznih spoznanj in raziskav. Javna agencija za raziskovalno dejavnost je s prioriteto usmeritvijo na posredno ocenjevanje znanstvene odličnosti sicer dosegla znatno povečanje mednarodnega predstavljanja raziskovalne dejavnosti v Sloveniji. Vendar je prevladalo spoznanje, da so potrebni korektivi, še zlasti za področji družboslovja in humanistike, ki sta bolj vezani na specifični nacionalni družbeni kontekst.

Univerzalizacija meril znanstvene uspešnosti vključuje nivelizacijo in hkrati diskriminacijo, ko gre za priznavanje pomena specifičnih dosežkov za družbo v Sloveniji. Način vrednotenja znanosti tako ostaja še zelo aktualna tema, ki razdvaja družboslovno in naravoslovno delovanje. Doživljamo veliko zapostavljenost, ko gre za svetovno vrednotenje spoznanj v okvirih in jezikih malih narodov kot je slovenski.

To nas opozarja, tudi bolj neposredno z vidika naše teme, na manjše možnosti za zблиževanje med akademsko sfero znanosti in vsakdanjim življenjskim okoljem. Sedanja znanstvena politika pač negativno sankcionira delovanje za katerega se zavzemam v tej knjigi in ki smo ga že dosegli s sodelovanji v zborniku »Izzivi občanskega raziskovanja, Izkušnje in pričakovanja iz Žirov in od drugod«. Obsežno opravljena raziskovanja z vključevanjem občanov kot »navadnih ljudi« pa nasploh – po sedanjih uradnih merilih – pretežno ostajajo še nepriznana.

Priloga

(iz knjige Z. Mlinar Humanizacija mesta, 1983, str. 316–318)

PROFESIONALIZACIJA IN SOCIALIZACIJA URBANEGA RAZISKOVANJA

Nadaljnje protislovje v zvezi z vlogo in uporabo urbanih raziskovanj se kaže v naslednjem: po eni strani gre za proces ločevanja raziskovalnega dela kot posebne profesionalizirane dejavnosti; po drugi strani že danes lahko razkrivamo tudi elemente v nasprotni smeri, to je proces reintegracije teh dejavnosti v širšo družbeno skupnost, kar smo že obravnavali kot proces socializacije.

Opravljene analize nam kažejo, da se oba procesa medsebojno pogojujeta, ne pa izključujeta. Npr. v zvezi z vključevanjem občanov v procese planiranja se vsakodnevno potrjuje nujnost strokovno analitičnega in političnega delovanja.

Vendar pa v določenih situacijah lahko pride do tega, da npr. de facto povsem prevlada le profesionalna komponenta in namesto komplementarnosti nastopi kompetitivno razmerje med težnjo k strokovnosti in težnjo k demokratičnosti. Večina predlogov, ki jih podajajo strokovne službe na ravni mesta ali občine, je tudi po obravnavah v pristojnih političnih telesih sprejeta v nespremenjeni obliki. Vendar pa je takšen dejanski vpliv preveč prikrit s formalnim postopkom demokratičnega odločanja. S tem prihaja do protislovja, ko tisti, ki predlaga rešitev (strokovni organ), ni tudi odgovoren zanj.

Zlasti na področju sociologije in politične znanosti nizka stopnja dosežene profesionalne kulture in institucionalizacije raziskovalnega dela na ravni mesta pomeni še eno od glavnih omejitev. Vendar pa je prav povečana vloga družbenega planiranja (ki vključuje tudi prostorsko komponento) nov impulz za vključevanje in institucionalno utrditev družboslovnega raziskovanja...

Glede na navedeno je razumljivo, da se pojavljajo težnje k temu, da bi se tudi raziskovalno delo – poleg centralnih, znanstvenih in strokovnih institucij – organiziralo na regionalni in lokalni ravni.

Vendar pa raziskovalno delo *na lokalni ravni* ni nekakšna alternativa osrednjim institucijam. Čim bolj se širijo samostojna jedra raziskovalnega dela na lokalni in regionalni ravni, tem večja je tudi potreba po njihovem intenzivnejšem povezovanju (več medsebojne izmenjave informacij, višja stopnja standardizacije določenih operacij, izgrajevanje skupne metodologije ipd.). Če pa se povečuje le njihova samostojnost, ne pa njihova povezanost, se s tem nujno povečuje tudi neizkoriščenost rezultatov raziskovanj. V zvezi s tem ostaja še dokaj neopredeljena razmejitev med raziskovalnimi nalogami, ki naj bi jih opravljali na enem mestu za vse lokalne in regionalne enote, in tistimi specifičnimi nalogami, ki naj bi jih opravljalo vsako mesto samo zase. Čim bolj bodo preučeni globalni razvojni trendi in zakonitosti urbanega in regionalnega razvoja, tem lažje bo razkrivati tudi posebnosti konkretnega mesta (njegove komparativne prednosti), ki naj bi bile v celoti upoštevane tudi v opredeljevanju razvojne politike mesta, in nasprotno: čim več bo opravljenih raziskav v vsakem mestu zase, tem bolj bodo lahko preverjeni globalni razvojni trendi.

Takšna zamisel in institucionalna struktura torej ne zapira raziskovanja v ozke lokalne okvire. Čeprav gre za uporabo rezultatov v konkretnem mestu ali regiji, izhaja iz relevantnih in dosegljivih spoznanj v globalno družbenem kontekstu.

Mesta naj bi se torej v bodoče še bolj intenzivno opirala na spoznanja, dosegljiva v okviru širše družbe (saj bo vse več tistega, kar bo vsem mestom skupnega). Pa drugi strani pa bi s tem toliko bolj prišla do izraza tudi edinstvena identiteta vsakega mesta (njegove ožje skupine ali posameznika).

Literatura

- Freeman, Howard in Peter Rossi, v: Zevallos Zuleyka (2009). What is Applied Sociology? A brief introduction on applied sociology. Sociology at work. Dostopno prek <http://www.sociologyatwork.org/about/what-is-applied-sociology/>
- Fuerstein, Michael (2008). Epistemic Democracy and the Social Character of Knowledge, v: Episteme 5, str. 74–93. Dostopno prek <https://www.stolaf.edu/people/fuerstei/epistemic-dem.pdf>
- Freitag, Michel (2010). Brodolom univerze in drugi eseji iz politične epistemologije, Ljubljana, Založba Sophia.
- Landecker, Werner S. (1951). Types of Integration and Their Measurement, *American Journal of Sociology*, vol. 56, no. 4, pp. 332–340.
- Mali, Franc (2002). Razvoj moderne znanosti. Ljubljana, Založba FDV.
- Mlinar, Zdravko (1967). Teoretične osnove sociološkega raziskovanja integracije družbenih skupin: s posebnim ozirom na lokalne skupnosti: doktorska disertacija.
- Rus, Veljko (1979). Protislovni procesi profesionalizacije, TiP, št. 10.
- Rus, Veljko (30. september 2005). Deficit slovenske sociologije, zapis za letno sociološko srečanje v Izoli.
- Sonntag, Michael (1999). Teleteaching: From unidirectionalism to multidirectionalism, dostopno prek file:///C:/Users/Ana%20Bati%C4%87/Downloads/Teleteaching_From_unidirectionalism_to_multidirect.pdf
- Splichal, Slavko (2016). Povezovanje in izključevanje v družboslovnem raziskovanju komuniciranja: za koga in za kaj?. V: Mlinar, Zdravko (ur.). *Kakšna sociologija? Za kakšno družbo?*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2016. Str. 130–135.
- Zetterberg L. Hans (1964). The Practical Use of Sociological Knowledge, *Acta Sociologica*, let. 7, št. 2, str. 63.

RAZLIČNE VSEBINE SO TERJALE INOVATIVNO KONCEPTUALIZACJO

Novi pojmi, modeli in teoretične razlage

S svojo profesionalno dejavnostjo sem nenehoma prehajal med iskanjem izkustvenih spoznanj ter prizadevanji za graditev (novih) pojmov in teoretičnih razlag. Že v prvih empiričnih raziskavah nisem zastajal na ravni prikazovanja dejstev, ampak sem nakazoval tudi možnosti inovativnih konceptualizacij. Z njimi sem razširjal razumevanje relevantnosti svojih ugotovitev vsebinsko, prostorsko in časovno. Delovanje na pedagoškem področju me je spodbujalo, da sem konkretne ugotovitve formuliral na splošnejši način in jih navezoval na širše spoznavne okvire¹.

Svoj sociološki pristop sem že v izhodišču uveljavljal s kritiko izenačevanja agregatov (skupkov, seštevnikov posameznikov) in družbenih skupin oz. skupnosti. Svoje predmetno področje sem na osnovi mandata za pedagoško delovanje na področju urbane in ruralne sociologije (mesta in podeželja) s svojimi širšimi razumevanji uveljavil s predmetom sociologija lokalnih skupnosti.

S sociološko konceptualizacijo družbenih skupin sem odpiral bolj vključujoče vsebine, ki so stopale v ospredje v našem raziskovanju in mojem pedagoškem delovanju². Moj konceptualni pristop je bil z zanimanjem sprejet tudi kot izhodišče v jugoslovanskem raziskovalnem projektu »Komuna«. Tako sem presegal ozko pravnonormativno obravnavanje občine. V ospredje sem postavljal širšo vsebino, ki so jo nakazovali koncepti: prebivalci, njihova aktivnost (participacija), medsebojni odnosi, norme in vrednote.

Tako sem deloval pod vplivom, ki ga je imel name nemški sociolog René König npr. že s svojim delom *Die Gemeinde*, 1958. Takšno širše razumevanje pa je podkrepila tudi takratna težnja k deetizaciji in uveljavljanju samoupravljanja na lokalni ravni v smislu idej Pariške komune. S tega zornega kota sem se spopadal s prevladujočo miselnostjo, ki je skupno življenje ljudi zamejevalo le na formalno, upravno-politično delovanje in organizacijo, ki jo je mogoče preprosto *ustanoviti*; skupnost pa lahko nastane le s krepitvijo povezanosti med prebivalci.

Tako sem torej veliko pozornost posvečal prav sociološkemu pomenu razlikovanja med agregatom in skupino (skupnostjo). To mi je bil izziv, da sem še prav posebej obravnaval značilne modele interakcij in razkrival vsebino koncepta kolektivni potencial. Vsaj ilustrativno lahko tukaj predstavljam vsebino enega in drugega.

Model (lokalne) skupnosti kot sistem interakcij

Da bi lahko v celoti spoznali specifično vsebino sociološkega obravnavanja lokalnih skupnosti (ne le kot prostorskih agregatov oziroma skupkov posameznikov), ampak kot prostorsko-družbenih sistemov, moramo razkriti še načine medsebojnega

¹ Poznavanje razmer v svojem rodnem kraju, v Žireh, me je spodbujalo, da sem spoznanja o vprašanih, ki so zadevala prevladujoči položaj podjetja Alpine, vključeval tudi v obravnave, namenjene študentom kot temo – eno dominantno podjetje v kraju. Sicer pa je poznavanje celote vsakdanjega življenjskega okolja tudi korektiv zamejenosti specializiranega profesionalnega delovanja.

² Moje besedilo o tem je npr. vključil že Jože Goričar v svoj učbenik sociologije, 1959, hkrati pa sem svoja spoznanja že kot asistent posredoval tudi študentom na ravno takrat ustanovljeni Visoki šoli za politične vede (Mlinar, 1961)

povezovanja njihovih pripadnikov. V tej nameri bomo podali »idealizirane modele« interakcij med prebivalci, ki nam kažejo osnove in načine vzpostavljanja interakcij med pripadniki lokalne enote. V nakazanem smislu lahko posebej obravnavamo naslednje »idealizirane modele«:

a) Model naključnih interakcij

Eno izmed možnosti, ki izključuje kakršne koli sistematske vplive elementov fizičnega ali družbenega prostora, opredeljuje model naključnih interakcij med prebivalci. V tem primeru ima vsak izmed posameznikov, ki tvorijo določeno aglomeracijo, enake možnosti oziroma z enako verjetnostjo vzpostavlja interakcije s katerim koli drugim posameznikom. V takšnem primeru pravzaprav ne bi obstajale nikakršne zakonitosti druženja ljudi. Predpostavka vsakega sociološkega preučevanja pa je ravno obstoj določenih pravilnosti oziroma zakonitosti v družbenem življenju. Glede na to lahko ugotovimo, da ta model le prispeva k lažjemu razumevanju drugih, dejansko obstoječih osnov človeškega druženja.

b) Model prostorsko determiniranih interakcij

Opazovanje dejanskega povezovanja prebivalcev v različnih tipih naselij nam odkriva eno izmed – zgodovinsko vzeto – primarnih osnov oziroma determinant medčloveškega povezovanja. Gre za prostorsko bližino oziroma distanco kot merilo za vzpostavljanje interakcij in medsebojnih odvisnosti med prebivalci. Osnovna ideja tega modela je v tem, da družbeno povezovanje izhaja iz prostorske bližine. Z drugimi besedami, na osnovi bližine v fizičnem prostoru prihaja do zbliževanja ljudi v družbenem prostoru. Takšni idealizirani model – seveda spet samo enostransko – opozarja na določeno sistematsko odstopanje od modela naključnih interakcij. To odstopanje se kaže v različni verjetnosti pojavljanja interakcij med ljudmi, izključno zaradi njihove lokacije v fizičnem prostoru. Čim bliže so si posamezniki v prostoru, tem večja je verjetnost, da bo med njimi prišlo do določenih interakcij v smislu kooperacije ali konflikta. Številna odstopanja dejanskega obnašanja ljudi od tega modela pa nas navajajo k iskanju še drugih osnov za njihovo pojasnitev.

c) Model biofizično selektivnih interakcij

Ta model izhaja iz biofizičnih razlik med posamezniki; te razlike jemlje kot izhodišče za vzpostavljanje in vzdrževanje interakcij med prebivalstvom na določenem ozemlju. V tem primeru ne gre niti za dimenzije fizičnega niti za dimenzije družbenega prostora. Odstopanje od modela naključnih interakcij se pojavlja na osnovi značilnosti, kot so npr.: starost, spol, sorodstvo in rasa.

Od preprostega skupka določenega števila ljudi prehajamo na selektivno medsebojno povezovanje, npr. med pripadniki določene starostne generacije, med črnci ali belci itn., s tem da pri tem zanemarimo prioriteto prostorske bližine ter statusne in funkcionalne razlike³.

³ Pozneje bomo videli, da ne gre samo za selektivnost na osnovi medsebojne podobnosti (enakosti) glede na določene biofizične značilnosti. Selektivnost interakcij seveda lahko temelji tudi na povezovanju različnega, medsebojno komplementarnega ali pa prehaja do spopadanja medsebojno izključujočih se alternativ.

Ta osnova pojavljanja mreže interakcij se po svojem značaju približuje modelu prostorsko determiniranih interakcij med prebivalci. Gre za to, da eno in drugo merilo (za prvo sicer to ne velja absolutno) predstavljata neke dane, zatečene oziroma »pripisane« značilnosti. Tako kot je bil posameznik rojen v določenem tipu naselja, v določeni regiji (in v tem smislu še naprej na določenem narodnostnem območju itn.), neodvisno od svoje volje, tako so vnaprej določene tudi njegove individualne biofizične značilnosti, kot so: čas rojstva oziroma starost, pripadnost enemu ali drugemu spolu in rasi, sorodniki, morebitna defektnost njegove psihofizične konstitucije itn.

č) Model psihosocialno določenih interakcij

Za razumevanje prostorsko-družbenih sistemov in njihovega spreminjanja v teku družbenoekonomskega razvoja je treba razkriti in upoštevati še eno osnovo povezovanja med prebivalci. Gre za določene značilnosti posameznikov, ki niso zaobsežene že z njihovim biofizičnim merilom. To so psihosocialne lastnosti, ki tvorijo človekovo osebnost: njegove dispozicije, interesi določene vrednostne orientacije, prepričanja, stališča in podobno.

V tem smislu se pojavlja največja verjetnost, da bodo stopali v medsebojne interakcije tisti posamezniki, ki imajo ravno specifične interese, vrednote oziroma stališča. V prizadevanju za ustvaritev teh interesov oziroma dispozicij bodo povečali učinek svojega delovanja, s tem da se bodo – selektivno – vključevali v interakcije z določenim številom drugih prebivalcev, ki – na en ali drug način – dejansko ali potencialno vplivajo na njihovo realizacijo.

d) Model statusno določenih interakcij

V tem primeru prihajamo na eno izmed dimenzij družbenega prostora. Gre za to, da prihaja med prebivalci do – bolj ali manj – tesnega povezovanja glede na to, kako blizu so si glede na položaj na vertikalni dimenziji družbenega prostora. Čim večja je »socialna distanca« na osnovi statusnega merila, tem manjša je verjetnost, da bo med prebivalci prišlo do medsebojnih interakcij. Z drugimi besedami, čim bolj so si podobni glede na statusno lokacijo v družbenem prostoru, toliko večja je verjetnost, da bo med njimi prihajalo do (tem tesnejših) interakcij. Popolno prevladanje takšnega merila oziroma modela bi pomenilo pojavljanje izključno intrakategorialnih družbenih vezi po posameznih statusno opredeljenih in zaprtih plasteh. Posamezniki se ne bi povezovali med seboj naključno, ampak bi vsakdo iskal – selektivno – v dani populaciji samo tiste, ki zavzemajo enak položaj.⁴

e) Model funkcionalno določenih interakcij

Tako kot smo v tretjem modelu prikazali selektivnost vzpostavljanja medčloveških interakcij na osnovi statusnega merila, četrti model kaže na selektivnost vzpostavljanja interakcij na osnovi podobnosti položaja posameznikov glede na funkcionalno diferenciacijo družbenega prostora. V tem smislu se spet pojavlja odstopanje od modela naključnih interakcij: posamezniki se bodo povezovali med seboj predvsem

⁴ Opozarjamo pa seveda, da smo vertikalno dimenzijo družbenega prostora že opredelili – specifično za potrebe naše analize; s tem smo implicitno določili tudi pomen »statusa« oziroma položaja.

znotraj posameznih funkcionalnih področij dejavnosti, brez ozira na njihov družbeni status in prostorsko lokacijo; na primer povezovanje ljudi, ki se ukvarjajo z istim poklicem oziroma isto vrsto dejavnosti v določenem naselju.

Kolektivni potencial lokalnih skupnosti

1. Vsaka teritorialno-družbena enota in vsaka skupina (sistem) ima določen kolektivni potencial, ki ga lahko opredelimo – za analitične potrebe – kot razliko med vsoto vseh »outputov« (rezultatov delovanja) posameznikov, ki delujejo neodvisno drug od drugega, atomizirano, in »outputom« teh istih posameznikov, ki delujejo kot integrirana skupina (sistem).

2. Posamezniki delujejo kot integrirana skupina, če maksimizirajo rezultate delovanja (»output«) na osnovi kumulativnega potenciala, potenciala komplementarnosti in na osnovi kompetitivnega potenciala. Lahko predvidevamo, da gre v takšni situaciji za najvišji izkoristek kolektivnega potenciala in najvišjo raven samouresničenja vseh posameznih članov (kot človeških osebnosti), ki jo je sploh mogoče doseči v dani skupini oziroma sistemu.

Vsaka lokalna skupnost ima glede na objektivne pogoje in glede na značilnosti njenih pripadnikov različen idealni oziroma maksimalni kolektivni potencial.

3. Neizkoriščen kolektivni potencial lahko označimo tudi kot stopnjo atomizacije posameznikov v dani skupini. Visoka atomizacija hkrati pomeni velik neizkoriščen človeški potencial v dani družbeni enoti. Tako pridemo torej do drugega ekstrema, ki pomeni, da imamo v situaciji popolne atomizacije povsem (100 %) neizkoriščen kolektivni potencial.

4. Ustvarjati oziroma izkoriščati potencial določene kolektivne enote hkrati pomeni razvijati in ustvarjati vse tisti lastnosti in sposobnosti vsakega izmed njenih pripadnikov, ki predstavljajo razvoj človeške osebnosti. Višja stopnja razvoja osebnosti pripadnikov hkrati pomeni tudi višjo stopnjo kolektivnega potenciala (ki pa se šele ob določenih pogojih lahko manifestira in realizira).

5. V določenih tipih družbenih grupacij se pojavlja izjema od splošnega pravila; to se pravi, da polna realizacija osebnosti člana ni predpogoj in prispevek, ampak prepreka za nemoteno delovanje takšne grupacije. Primeri skupin in ustanov, ki so zelo toga strukturirane, kot so npr.: vojaška enota, samostan, določene hierarhično-birokratsko urejene politične organizacije itn., nam kažejo, da je z vidika specifičnih ciljev dane skupine mogoče doseči največji učinek, če njeni člani ne razvijajo in izražajo vseh svojih sposobnosti in se torej ne uveljavljajo kot celovite osebnosti. Pojavlja se celo nasprotna situacija, ko takšna organizacija funkcionira tem bolj »uspešno« (glede na njene cilje), čim bolj posamezniki omejujejo sami sebe kot osebnosti.

V naslednjem sklopu bomo nakazali tri osnove, ki vsaka na svoj način prispevajo k temu, da se povečuje razlika med učinkom delovanja določenega števila ljudi kot

atomiziranih posameznikov in učinkom medsebojno povezanega delovanja teh istih ljudi v okviru integrirane skupine (sistema). Pri tem izhajamo iz predpostavke, da so v vsaki kolektivni enoti določeni neizkoriščeni potenciali, ki jih je mogoče koristno aktivirati, če so nam poznani mehanizmi delovanja (teritorialno) družbenih sistemov.

Kumulativni potencial

V vsaki družbeni enoti se pojavljajo posamezniki, ki imajo vsaj nekatere karakteristike podobne oziroma istovetne. Pri tem gre sicer lahko za bistveno različne situacije. V določenih primerih, ko gre npr. za rodovno skupnost v nerazvitih deželah, je ta istovetnost oziroma podobnost z vidika socialno-kulturnega profila osebnosti pripadnikov skoraj popolna in vseobsegajoča, univerzalna. Na drugi strani imamo situacije, ko gre sicer prav tako za popolno skladnost med posamezniki, npr. v različnih interesnih skupinah oziroma organizacijah, vendar ta skladnost ni vseobsegajoča; omejena je le na zelo ozek segment človekove osebnosti in njegovega delovanja.

Nadaljnje pomembno dejstvo, ki ga je treba upoštevati kot predpostavko kumulativnega potenciala, je stopnja ozaveščenosti pripadnikov skupine o tem, kolikšna je skladnost oziroma podobnost med njihovimi lastnimi interesi, prepričanji, verovanji itn. ter interesi, prepričanji, verovanji drugih pripadnikov skupine. Pripadniki skupine se zavedajo ali pa ne, da imajo npr. določene interese, ki niso samo njihova individualna posebnost, ampak se pojavljajo tudi pri večjem ali manjšem deležu oziroma številu drugih pripadnikov. Gre torej za dvojno vprašanje: po eni strani za vprašanje, kolikšen delež pripadnikov določene skupine ima dejansko določene značilnosti podobne ali istovetne, po drugi strani pa gre za vprašanje, koliko so oni sami zavestni tega stanja.

Na splošno lahko formuliramo hipotezo o kumulativnem potencialu takole:

Kumulacija istovetnih značilnosti (sposobnosti, potreb, interesov, stališč itn.) v vsaki družbeni enoti predstavlja osnovo, ki ob določenih pogojih povečuje intenziteto motiviranosti za delovanje njenih pripadnikov in verjetnost za realizacijo ciljev skupine kot celote.

Kumulativni potencial variira, kot smo že nakazali, seveda glede na dejansko podobnost in razlike med interesi in sposobnostmi članov pa tudi glede na stopnjo ozaveščenosti o tem, koliko in kaj jim je skupnega; če se posamezniki ne zavedajo, da tisto, kar poskušajo doseči, predstavlja tudi interes drugih posameznikov v skupini, s tem že samodejno nastopijo določene prepreke, ki destimulativno delujejo na posameznika ali pa celo povsem blokirajo njegovo akcijo.

Zakaj kumulacija istovetnih značilnosti vodi do povečanega kolektivnega potenciala?

1. Eden izmed razlogov za to je povečana verjetnost za uspešno realizacijo danega cilja. Zavest o tem, da posameznik ni osamljen v določenem prizadevanju, ohrabruječe deluje za njegovo angažiranost. Čim večje je število pripadnikov skupine, usmerjenih k istemu cilju, tem večji je »input« (energije, časa, materialnih virov), ki se pojavlja ob takšnem delovanju. To je torej interpretacija z vidika koristi oziroma izgube.

2. Druga osnova oziroma razlog, zaradi katerega kumulacija istovetnosti vodi do okrepitev motiviranosti in intenzitete pripadnikov skupine, se nanaša na oceno, kaj je pravilni ali pravični cilj. Ni namreč nujno, da bi bilo o tem, ali in koliko je določeno prizadevanje sploh smiselno, pravilno in moralno upravičeno, že a priori podano soglasje v vsaki konkretni situaciji. Zato tudi s tega vidika lahko pričakujemo, da bo posameznik pod vplivom ocen in presoj drugih ljudi. Zavest oziroma informacija o tem, da so npr. tudi drugi – bolj ali manj – številni pripadniki skupine istega prepričanja o tem, kaj je treba storiti, predstavlja neke vrste podporo za posameznikovo lastno usmeritev in angažiranje. Obenem se tudi s tega vidika zmanjša tveganje, ki se mu posameznik sicer morebiti izpostavlja s svojo prizadevnostjo za doseg izbranega cilja.

3. Če je mogoče že vnaprej pričakovati določene sankcije (kaznovanje, moralna obsodba itn.), bo pričakovana negativna sankcija oziroma reakcija skupine manj verjetna in manj intenzivna (ostra), če je tudi večje število drugih posameznikov angažiranih v isti akciji in za iste cilje. Večja razširjenost neke (nove) značilnosti v dani družbeni enoti bo verjetno zmanjšala njeno »posebnost« in »izzivnost« ter otopila ostrino morebitne reakcije.⁵

Vse zgoraj navedene osnove za delovanje oziroma uveljavljanje kumulativnega potenciala pa je seveda treba postaviti tudi v določen strukturni kontekst. Hipotetično namreč lahko pričakujemo, da bosta dispozicija in pripravljenost posameznika za delovanje za doseg določenega cilja variirala v odvisnosti od deleža pripadnikov skupine, ki imajo iste aspiracije. Pri tem pa ne gre preprosto za linearno povezanost med deležem pripadnikov skupine, ki imajo identične usmeritve in intenziteto njihove angažiranosti (ki naj bi se, kot smo že prej nakazali, v tej smeri sicer povečevala). Tudi v situaciji, ko gre za – arbitrarno vzeto – 100-odstotno istovetnost določenih karakteristik med vsemi člani skupine, ne moremo pričakovati maksimalne angažiranosti posameznikov.

Posameznik se bo navadno nagibal k temu, da bo deloval v situaciji, ko gre za večjo verjetnost, da bo mogoče doseči določen cilj, vendar obenem v situaciji, ki terja oziroma omogoča, da tudi njegovo delovanje in njegova stališča dobijo določeno »težo«. Če je verjetnost za doseg cilja zelo visoka, je njegova angažiranost lahko povsem nepomembna. Podobno pa gre spet, na drugi strani, za situacije, ko je verjetnost za doseg cilja zelo nizka. Posameznik takrat ne bo pričakoval, da bi s svojo angažiranostjo in svojimi žrtvami vplival na tok dogodkov oziroma dosegel želene spremembe.

Z drugimi besedami, zelo visoka in zelo nizka verjetnost za doseg cilja vodita k pasivizaciji.

Poleg sprememb oziroma posledic, do katerih prihaja zaradi »kumulacije identitet« na individualni ravni analize (spremembe v dispozicijah in ravnanju posameznikov), je treba posebej zasledovati tudi spremembe, ki se pojavljajo na kolektivni ravni. Pri tem prihaja do strukturnih sprememb, ki konec koncev povečujejo površino družbenega prostora.

⁵ To pa ne izključuje možnosti, da bi v določenih situacijah prišlo do ravno nasprotnega učinka; v političnih gibanjih lahko kumulacija večjega števila istomišljenikov ogrozi obstoj celotnega sistema, zato pa tudi zaostri reakcijo.

Kumulacija določenega števila enot (kar koli že te enote predstavljajo) je nujni predpogoj za osamosvajanje novih in novih funkcionalnih področij oziroma za prehajanje od funkcionalno difuznih k funkcionalno specifičnim vlogam. Šele na osnovi določenega števila lahko sploh začnejo delovati posamezne ustanove ali organizacije, ki obenem zagotavljajo racionalnejše opravljanje specifičnih dejavnosti in s tem predstavljajo način ustvarjanja kumulativnega potenciala ter – konec koncev – dinamiziranja družbenoekonomskega razvoja.

Z izoblikovanjem novih funkcionalnih področij, ustanov oziroma organizacij kumulacija specifičnih istovetnosti povečuje funkcionalno diferenciacijo, ki – kot bomo videli – spet na svoj način nudi nove možnosti aktiviranja »potenciala komplementarnosti«.

Iz povedanega sledi, da se pojavlja tudi težnja profesionalizacije in institucionalizacije kot osnove za vse večjo racionalizacijo, ki jo omogoča kumulacija identitet.

Razširjanje horizontalne dimenzije družbenega prostora hkrati pomeni tudi povečevanje možnosti kombiniranja, povečevanje kompetitivnosti med vse večjim številom alternativ.

Potencial komplementarnosti

Drugi vidik ustvarjanja kolektivnega potenciala aglomeracijskih sistemov se kaže v upoštevanju razlik med prebivalci, ki jih je mogoče komplementarno kombinirati. Že od klasikov sociologije nam je znano, da ni samo enakost oziroma podobnost med ljudmi osnova družbene integracije. Tudi razlike med njimi lahko in dejansko vse bolj postajajo osnova (funkcionalne) integracije prostorsko-družbenih sistemov.

Glede na vse osnove (modele) interakcij se pojavljajo možnosti oziroma situacije, v katerih so razlike med posamezniki komplementarnega značaja. Potencial komplementarnosti se pojavlja kot razlika med potrebnim »inputom«, kadar posamezniki delujejo neodvisno drug od drugega, in »inputom«, ki je potreben (navadno manjši) na osnovi komplementarnega kombiniranja, da bi dosegli določeni učinek (»output«).

Čim več možnosti komplementarnega kombiniranja v določeni ozemeljski enoti se dejansko izkoristi, tem večji bo v celoti »output« te enote oziroma sistema. Popolna ozaveščenost o mogočih kombinacijah različnih komplementarnosti v danem fizičnem in družbenem prostoru odpira vsakemu posamezniku večje možnosti za ustvaritev specifičnih sposobnosti in interesov ter s tem sploh predstavlja osnovo za razvoj njegove osebnosti.

Večje število možnosti – pri nespremenjenih ostalih pogojih – hkrati pomeni večjo verjetnost, da bo posameznik našel sebi najustreznejšo »lokacijo« v fizičnem in družbenem prostoru. Dejanske lokacije bodo tako manj odstopale od tistih točk, ki bi jih po določenih merilih lahko označevali kot optimalne lokacije v enem in drugem prostoru.⁶

Kompetitivni potencial

V vsaki družbeni enoti se pojavljajo tudi razlike, ki so medsebojno izključujoče: ustvarjanje ene pomeni negacijo druge. V takšnih situacijah je zakoreninjena

⁶ Eno izmed najsplošnejših, čeprav ne ravno preciznih meril v tem smislu je lahko možnost ustvarjanja in razvoja specifičnih sposobnosti osebnosti posameznikov, s katerimi lahko nudijo svoj prispevek kolektivu.

izhodiščna osnova tretje dimenzije kolektivnega potenciala, to je kompetitivnosti alternativ.

Večje število alternativ (na primer glede na uporabo določenih »resursov«) zagotavlja večjo verjetnost, da bodo razpoložljiva sredstva optimalno izkoriščena. Prizadevanje večjega števila posameznikov ali skupin, da bi dosegli svoje cilje na osnovi »skupnostnih« sredstev,⁷ medsebojno stimulira tekmovanje, ki nadalje intenzivira delovanje nastopajočih in v celoti povečuje skupni učinek, ki se kaže tudi v hitrejšem družbenoekonomskem razvoju dane lokalne enote. Čim večje je število različnih medsebojno izključujočih se alternativ, tem večja je selektivnost izbora in tem manjša je verjetnost ohranjanja monopolnih položajev znotraj sistema.

Z vidika posameznika se delež (število) medsebojno izključujočih se alternativ pojavlja v odvisnosti od njegovih materialnih in drugih možnosti. Povečevanje materialnih možnosti lahko spremeni situacijo nezdružljivih (inkompatibilnih) alternativ, tako da prenehajo biti medsebojno izključujoče. Enako velja za vprašanje časa, ki je za posameznika omejen v odnosu do vse večjega števila razpoložljivih alternativ. Zaradi tega v situaciji, npr. v velikem mestu, ko gre za večje število alternativ, posameznik toliko bolj občuti potrebo, da čim več alternativnih možnosti ureniči v določeni časovni enoti. Takšna težnja konec koncev pripelje do izoblikovanja njegovih vrednostnih orientacij in se kaže, npr. v visokem vrednotenju oziroma oza-veščenosti pomena časa.

Mlinar, 1974, str. 47–63.

Vzorci družbenega (pre/de)strukturiranja ter osamosvajanje in združevanje

Skupni imenovalac preučevanja in prepoznavanja dolgoročnih prostorsko družbenih sprememb lahko poenostavljeno predstavim s tremi vzorci družbenega (pre)strukturiranja. Pri tem gre za protislovne težnje v smislu enotnosti nasprotij med procesi individualizacije in globalizacije.

Model družbenega prestrukturiranja

TRIBE VZORCI DRUŽBENEGA (PRE/DE)STRUKTURIRANJA
(v dolgoročni perspektivi)

1. PAROHIALNA HOMOGENOST
(ZNOTRAJ) IN RAZLIKE NAVZVEN

2. PODOBNOSTI IN RAZLIKE:
PREVLADUJOČE IDENTITETE SKUPIN, INSTITUCIJ

3. EDINSTVENI POSAMEZNIKI
ZNOTRAJ SVETOVNEGA SISTEMA

⁷ Na primer športniki poizkušajo dobiti čim več sredstev od občinske skupščine za izgraditev določenih športnih naprav, hkrati pa »kulturniki« terjajo – vzpodbujeni z akcijo prvih – spet čim večji delež sorazmerno omejenih skupnih sredstev za svoje programe itn.

Ob zaključku empirične raziskave v Novi Gorici pa sem podal model urbanega razvoja z naslovom Osamosvajanje in združevanje v mestnem okolju, ki z nekoliko drugačnim pristopom zadeva isto vsebino.

Osamosvajanje in združevanje v mestnem okolju

	OSAMOSVAJANJE individuacija	ZDRUŽEVANJE socializacija
A. prostorsko-fizična struktura in spremembe	prepoznavne identitete na vseh ravneh prostorske organizacije (mesta), možnost prostorske izolacije	poenotenje mestnega prostora, čitljivost grajenega okolja, dostopnost skupnih objektov
B. družbena struktura in spremembe mesta	preseganje razredne neenakosti in povečevanje medosebne različnosti v prostoru mesta, pluralizem interesov	reintegracija proizvodnje, upravljanja in potrošnje, lokalno in supralokalno, združevanje dela in sredstev, globalizacija
C. osebnostna struktura in spremembe	izražanje posebne identitete v fizičnem in družbenem prostoru mesta	odgovornost do drugih, odprtost, sprejemljivost
D. struktura spoznavnega procesa v (urbani) sociologiji	analiza, konkretizacija	sinetza, posploševanje

Vir: Z. Mlinar, 1983

Konfliktna dinamika v integraciji raznovrstnosti

V skrženi obliki tukaj povzemam nekakšno ogrodje za razumevanje dolgoročnih družbenih sprememb na osnovi dela: Henry Teune, Zdravko Mlinar, *The Developmental Logic of Social Systems*, 1978. Nekoliko bolj razčlenjeno predstavljam tisto, kar je za današnje razmere najrelevantnejše, tj. transakcijske sisteme.

Najprej o pomenu treh sistemov: Koakcijski, interakcijski in transakcijski sistemi

- koakcijski sistemi za katere so značilne podobnosti znotraj sistema in razlike v primerjavi z drugimi sistemi; tak sistem je uniformen in v načelu homogen;
- interakcijski sistemi temeljijo na načelu podobnosti in razlik; njihove *komponente* so medsebojno povezane in spreminjajo druga drugo;
- transakcijski sistemi, ki jih označujejo splošni pretok namesto izmenjave; zato transakcijski sistemi predstavljajo najprimernejši kontekst za pojasnjevanje razvojnih sprememb v času informacijske družbe.

Informacijska družba kot transakcijski sistem; globalizacija in individualizacija

Glede na splošno razvojno logiko družbenih sistemov lahko razumemo razvojne procese kot interakcijo integracije in raznovrstnosti ob različnih časih, tako da se stopnja integrirane raznovrstnosti povečuje (H. Teune, Z. Mlinar, 1978, 45).

Z vidika aktualnosti za današnje razmere in spremembe se najbolj približamo konceptu transakcijskih sistemov. Zato jim tukaj posvetimo večjo pozornost. Njihove glavne značilnosti so:

- najpomembnejši je pretok informacij in idej (lastnosti), ne menjava materialnih dobrin (predmetov); ta pretok poteka skozi omrežje sistema in ne od ene sestavine do druge;

- obstajata le dve ravni sistema, individualna in sistemska; posameznik postane primarna in prevladujoča sestavina sistema prek *vmesnih struktur* in delnih omrežij;
- prevlada *fleksibilno, občasno združevanje* posameznikov namesto togih organizacij, razredov, sektorjev in institucij;
- osnovna *enota akumulacije je sistem, ne pa sestavine in sistem*; ko so ovire glede dostopnosti presežene, postane odvečno tudi vprašanje o tem, kdo kaj poseduje;
- informacijo uporabimo ali pa ne, nikoli pa je ne porabimo; *uporaba zvišuje* in ne manjša vrednosti informacije; pridobitev informacije ne onemogoči drugim, da bi jo prav tako smeli; vsaka informacija je na voljo *v izobilju*;
- spojitev (fuzija) ali proizvodnja je mogoča *kjer koli* v sistemu; svobodni pretok idej onemogoča koncentracijo ali centralizacijo in je osnovni pogoj za zmanjšanje in porazdelitev oblasti;
- univerzalna uvedba reciprocitete omogoča, da simbole menjave (denar) nadomesti *splošna pravica do informacije*.

Takšno podobo transakcijskih sistemov smo dobili, ko smo pojasnili logiko družbenih sistemov, ki jih vodi k razvoju. Ta podoba ne ustreza nobeni konkretni, empirični stvarnosti, ki nujno vsebuje tudi človeške in slučajne variacije. Lahko pa nam pomaga razumeti katero koli zamotano konkretno situacijo.

Pri vseh nakazanih razsežnostih družbenega prestrukturiranja lahko odkrivamo spreminjanja oz. prehajanje od *togih k fleksibilnim* strukturam vse do razkroja teh struktur (»destrukturiranje«). To prehajanje je izraz večje različnosti med posamezniki (težnja k edinstvenemu) in tudi vsesplošno sprejetih standardov, ki omogočajo pretok v globalnih omrežjih (Teune, Mlinar, 1978).

Kako presegati podrejenost periferije? Tangencialna koalicija!⁸

Na samoumevnost dominantne vloge regionalnega središča Nova Gorice so se prizadeto odzivali v občinah Ajdovščina in Idrija. S težnjo, da presegajo svoj podrejeni položaj, so z vidika urbanističnega delovanja okrepili njuno medsebojno povezovanje. To je zame simboliziralo krepitev povezovanja na periferiji, tangencialno v odnosu do prevladovanja radialnih vplivov in komunikacij iz Nove Gorice.

To je bilo moje izkustveno izhodišče, da sem opredelil koncept tangencialne koalicije. Ta pa mi je služil kot osnova tudi za razumevanje razmerij v mednarodnem merilu. Pri tem je šlo za izrazito prevladovanje ameriške sociologije v svetu v zgodnejšem obdobju našega delovanja. To nas je vsebinsko odmikalo od specifičnosti naših domačih družbenih razmer. Naše komuniciranje se je približevalo svetovnemu vzorcu »center – periferija«⁹.

Hkrati s prevladovanjem radialnih komunikacij je bilo sociološko delovanje znotraj Evrope nacionalno zamejeno in razdrobljeno. S svojo dejavnostjo smo si

⁸ V moji raziskavi, ki sem jo na pobudo župana novogoriške občine, diplomiranega sociologa Jožeta Šušmelja, opravil v tej občini, sem prišel do spoznanj, ki sem jih v posplošeni obliki poimenoval tangencialna koalicija.

⁹ Včasih je celo izzvalo kritične odzive npr. v razpravah o »kooperativnem« in »imperialističnem« modelu mednarodnih raziskav (Mlinar in Splichal, 1988).

prizadevali okrepiti tudi tangencialne povezave med sociologi (pol)perifernih območij v Evropi.

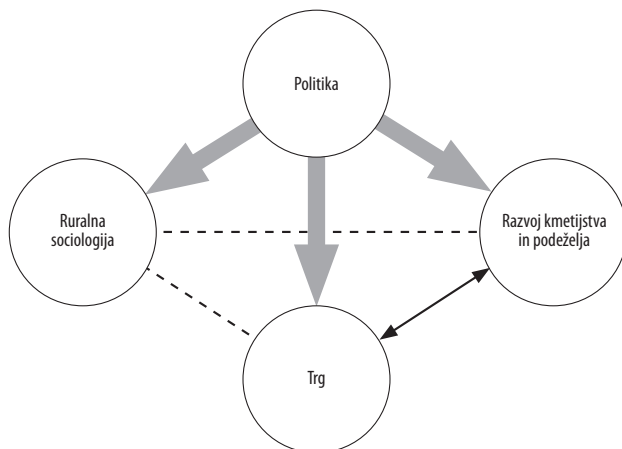
Prav v tem smislu sem dal pobudo, da smo organizirali več jugoslovansko-poljskih srečanj, ki so zadevala urbano oz. prostorsko sociologijo (več o tem Naši razgledi, 7. 11. 1980; Kos 1981). Tako smo presegali paradoks, ko smo pri nas in na Poljskem sociologi »vse vedeli« o raziskavah, problemih in raziskovalcih s področja urbane sociologije v ameriških mestih, zelo malo pa drug o drugem, čeprav smo si bili glede na vsebino problematike bližji (Mirowski in Mlinar, 1984).

Dva modela usmerjanja razvoja kmetijstva in podeželja

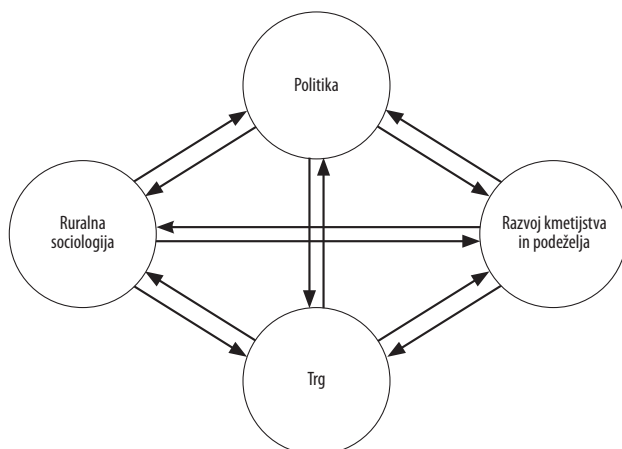
V številnih objavljenih besedilih sem kritično obravnaval »razvojno politiko«, ki je podrejala kmete in marginalizirala podeželje.

Takšna dominacija, ki je izhajala iz mesta in podrejala njegove zaledje, še posebej z vidika agrarne politike, sem izrazil z dvema modeloma. Tukaj jih predstavljam.

Model direktivno-etatističnega usmerjanja razvoja kmetijstva in podeželja

Model tržno usmerjenega razvoja kmetijstva in podeželja

Tako sem zavračal pričakovanje, da je mogoče pomembno družbeno preobrazbo doseči z marginalizacijo in s podrejanjem kmeta in podeželja, ne pa s krepitvijo vključevanja, z znanjem in usposabljanjem.

Literatura

- Mlinar, Zdravko (1961). Družbene skupine: zapiski predavanj na Visoki šoli za politične vede v Ljubljani, v šolskem letu 1961/62: samo za interno uporabo, Ljubljana, Visoka šola za politične vede, 119 str.
- Mlinar, Zdravko (1973). Sociologija lokalnih skupnosti, FSPN, Ljubljana.
- Mlinar, Zdravko (1983). Humanizacija mesta: sociološke razsežnosti urbanizma in samoupravljanja v Novi Gorici, Maribor, Obzorja.
- Mirowski in Mlinar (ed.) (1984). Urban social processes in Poland and Yugoslavia, volume 1: theoretical and methodological issues. Warszawa: Polish Academy of Sciences Institute of Philosophy and Sociology
- Mlinar, Zdravko in Slavko Splichal (1988). Primerjalno raziskovanje in razvojni procesi, Družboslovne razprave, let. 5, št. 6, 33–42.
- Mlinar, Zdravko (ur.) in drugi (1995). Osamosvajanje in povezovanje v *evropskem prostoru*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- König, René (1958). Grundformen der Gesellschaft: Die Gemeinde, Hamburg, Rowohlt.
- Goričar, Jože, (1959). Sociologija: oris marksistične splošne teorije o družbi. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1959.
- Teune, Henry in Mlinar, Zdravko (1978). The Developmental Logic of Social Systems, London, SAGE.

ZGOŠČENO O RAZMERJIH MED ZNANOSTJO IN DRUŽBO

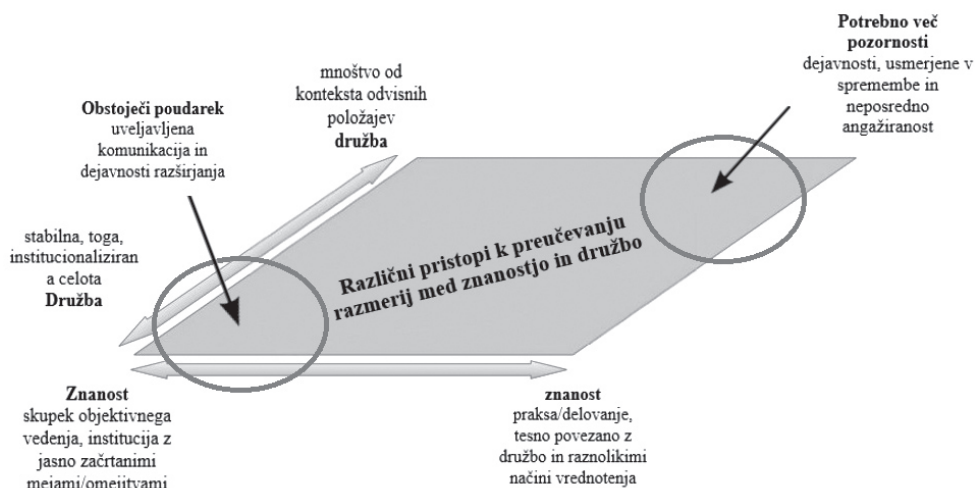
V nadaljevanju besedila tega zvezka moje publikacije bom kar nekoliko poenostavljeno in shematsko nakazal še nekaj misli in predstavitev o razmerjih med znanostjo in družbo; temu pa dodajam še tipologijo javno angažirane znanosti, ki isto temo osvetljuje še na drugi način.

V prvi predstavitvi gre za spremembe z dveh vidikov: eden zadeva spreminjaje poudarka znotraj družbe kot celote, ki kaže na njeno vse večjo diverzifikacijo, drugi pa nakazuje spremembe v znanstvenem delovanju, ki jih bom v tej knjigi še podrobneje obravnaval in vključujejo prehajanje od znanosti v vnaprej določenih institucionalnih okvirih k vse večji raznolikosti znanstvenega delovanja s širokim vključevanjem v družbo kot celoto. Hkratno upoštevanje enega in drugega nam torej nakazuje usmeritev, ki terja osrednjo pozornost in angažirano delovanje.

Če naj torej upoštevamo takšno usmeritev, postane zelo pomembno tisto, kar nam nakazuje tipologija javne angažiranosti znanosti, tako da vključuje raziskovanje, poučevanje, storitve in komercialno delovanje.

Tako zgoščeno predstavljene usmeritve nam olajšujejo vrednotenje in usmerjanje, ki zadeva oba zvezka naše knjige, tj. napredovanje v smeri profesionalizacije in tudi podružbljanja raziskovalne dejavnosti.

Prehajanje pozornosti v preučevanju razmerij med znanostjo in družbo

Prirjeno po Felt in drugi (2013).

Tipologija javno angažirane znanosti

Raziskovanje, poučevanje, storitve in komercialno delovanje

Tipi javno angažirane znanosti	Sorodne oblike angažiranosti
Javno angažirano raziskovanje in ustvarjalne dejavnosti	1. Raziskovanje: podjetja, industrija, blago, skupinsko financiranje 2. Raziskovanje: neprofitno, fundacije, državno financiranje 3. Raziskovanje: nefinancirano ali notranje financirano aplikativno raziskovanje 4. Ustvarjalne dejavnosti
Javno angažirano poučevanje	5. Poučevanje/Vrednotenje: netradicionalna občinstva 6. Poučevanje/Vrednotenje: kurikularno, skupnostno angažirano učenje 7. Poučevanje/Vrednotenje: programi in razredi 8. Poučevanje/Vrednotenje: usmerjevana učna okolja 9. Poučevanje/Vrednotenje: javno razumevanje, dogodki, mediji
Javno angažirane storitve	10. Storitve: tehnična pomoč, pričanja izvedencev, pravna pomoč 11. Storitve: sokurikularno učenje storitev 12. Storitve: klinična obravnava in diagnostika 13. Storitve: svetovalni odbori in druge področno sorodne storitve
Javno angažirane komercializirane dejavnosti	14. Komercializirane dejavnosti

Povzeto po Doberneck in drugi (2010).

Literatura

- Felt, Ulrike & Barben, Daniel & Irwin, A. & Joly, Pierre - Benoit & Rip, Arie & Stirling, Andy & Stöckelová, Tereza & Hoyo, D.. (2013). Science in Society: caring for our futures in turbulent times Science Policy Briefing 50.
- Doberneck, D. M., Glass, C. R., & Schweitzer, J. (2010). From Rhetoric to Reality: A Typology of Publically Engaged Scholarship. *Journal of Higher Education Outreach and Engagement*, 14(4), 5–31.

II.

DRUŽBOSLOVNO DELOVANJE IN DRUŽBENA PRAKSA

ZNANSTVENO-DISCIPLINARNA IN PROFESIONALNA IDENTITETA SOCIOLOGIJE

Identiteta in prostor sociologije

Problem disciplinarne in profesionalne identitete sociologije je bil pri nas seveda v ospredju že ob njenih povojnih začetkih. Pri tem je bilo glavno vprašanje razmerje med sociologijo in zgodovinskim materializmom, o čemer so nam podali svoje razlage zlasti Boris Ziherl, Jože Goričar in Radomir Lukić. Nekateri mislijo, da je bilo to razpravljanje brezplodno; vendar se zdi, da je bilo v tedanjem času nujno, v kolikor naj bi ob uradno prisotnem in vseobsegajočem zgodovinskem materializmu uveljavili legitimnost sociologije (tudi) v socialistični družbi, saj je bila pred tem obravnavana kot »buržoazna znanost«.

V kasnejšem času so ta vprašanja pustila svojo sled v učbeniški literaturi, medtem ko se večina sociologov-raziskovalcev ni dosti ukvarjala z načelno in logično razrešitvijo tega vprašanja, temveč so bolj pragmatično prešli preko tega v smislu: »lotimo se svojega dela ...«. Vendar pa s tem vsa stvar še ni bila *ad acta*.

Čeprav ne v povsem isti obliki, pa so ta vprašanja ponovno stopila v ospredje na podlagi dveh različnih (obenem pa povezanih) izhodišč: najprej 1968. leta ob študentskih revoltih, nato pa v sedemdesetih letih 20. stoletja ob akciji »političnega vrha«, s katero je le-ta zaostroval uveljavljanje ideoloških meril v odnosu do (vseh drugih in še zlasti) strokovnosti ter profesionalizacije. Leto 1968 je z vidika naše teme zanimivo, ker so se tedaj pojavljala podobna vprašanja v številnih državah, tako da nismo omejeni le na domače, jugoslovansko izkustvo.

Na te izkušnje so zelo različno reagirali in jih ocenjevali tako posamezniki kot posamezne dežele. Laura Balbo in Giuliana Chiaretti (1976, str. 106) sta prikazali, kako se je sociološko delovanje v Italiji po letu 1968 profiliralo v dve značilni usmeritvi. Prva, ki sta jo označili kot »tradicionalno«, vključuje tiste sociologe, ki organizirajo svojo dejavnost kot znanstveniki na tradicionalni akademski način. Za njih »znanstvena skupnost« predstavlja tako referenčni okvir, ki zagotavlja znanstveno veljavnost njihove dejavnosti in publiko, ki ji je ta dejavnost prvenstveno namenjena. Vendar pa se je po letu 1968 pojavil še alternativni način dela. Tisti sociologi, ki so mu privrženi, ne priznavajo znanstvene skupnosti bodisi kot relevantne znanstvene reference bodisi kot publike, kateri naj bi bilo namenjeno raziskovanje. Za njih je postala pomembna »nova publika«. To je publika, ki jo sestavljajo tiste skupine in posamezniki, ki so tradicionalno predstavljali *le predmet raziskovanja*, obenem pa nikoli niso bili v položaju, da bi v svoj prid uporabljali rezultate teh raziskovanj. To so nemočni in marginalni, v nasprotju s tradicionalnimi klienti raziskovanja, ki imajo moč in jo uporabljajo tudi tako, da vplivajo na raziskovanje v svojo korist.

Rolf Klima pa je povsem drugače ocenil povojne razmere v ZR Nemčiji. Tu naj bi že v izhodišču imeli omejen prostor za profesionalizacijo sociologije zaradi njene nepopolne ločitve od socialne filozofije oz. filozofije zgodovine, ki se je opirala na nemški idealizem. Še zlasti »kolektivistični« ali »holistični« način mišljenja, ki se opira na to tradicijo in pretendira, da razume družbo in zgodovinske procese v njihovi »celotnosti« – o čemer bomo še govorili –, je po njegovem prepričanju

preprečeval, da bi nemški sociologi akceptirali pravila empirične znanosti. Filozofsko historicistična miselnost je vplivala na nemško sociologijo zlasti preko dveh verzij hegeljanstva. Pri tem je mišljena konservativna, »desničarska« verzija, ki je bila vplivna v času med obema vojnoma. Z deli, ki so poudarjala »Narod« in »Državo« kot prave akterje zgodovine, je prispevala k oblikovanju fašistične ideologije. Kot drugo verzijo hegeljanstva pa R. Klima navaja revolucionarno, »levičarsko« usmeritev, vključno s filozofijo »dialektičnega in zgodovinskega materializma«, oz. z marksizmom, ki je ponovno postala vplivna v šestdesetih letih na podlagi delovanja frankfurtske šole kritične sociologije (Horkheimer, Adorno, Habermas) in s pojavom »nove levice« v Zahodni Nemčiji.

Čeprav so nekateri pričakovali, da se bo v povojnem času uveljavilo predvsem empirično družboslovno raziskovanje, je vendarle prišlo do preusmeritve. P. Lazarsfeld (1970) je prikazal, kako je npr. frankfurtska skupina po vojni, tj. po povratku iz ZDA, najprej predstavljala svojim kolegom, kako je mogoče z empiričnim raziskovanjem obogatiti vse vidike sociologije. Po petih letih pa je Adorno začel objavljati serijo člankov, v katerih je obravnaval teorijo in empirično raziskovanje ter vedno bolj negativno ocenjeval empirično raziskovanje kot neumno, omejeno, sterilno ipd. Po Adornovem mnenju so raziskovalci zainteresirani samo še za verbaliziranje subjektivnih mnenj posameznikov, ki jih sprejemajo z naivnim zaupanjem. Lazarsfeld pa se sprašuje, ali je res vse to napisal isti avtor.

Koncem šestdesetih let prejšnjega stoletja je Adornova »dialektična« kritika empirične sociologije postala osrednja tema novega radikalnega študentskega gibanja. Z novo generacijo pa je tako v ZR Nemčiji prišlo do renesanse tudi bolj doktrinarne in ortodoksne verzije marksizma.

Tu pa se pravzaprav pojavi osrednje vprašanje v razpravi o procesih profesionalizacije in o pritiskih k deprofesionalizaciji sociologije, namreč vprašanje, kakšna je pri tem vloga marksizma. Avtorji, ki so sodelovali v razpravi o tej temi na VIII. svetovnem kongresu sociologije v Torontu (oz. ki so zbrali svoje prispevke v knjigi E. Crawford, S. Rokkan, eds., 1976), imajo očitno zelo različne poglede na to vprašanje. Ta problematika neposredno pogojuje tudi status in vlogo sociologije, pa tudi način delovanja, profesionalno kulturo in znanstvene norme pri nas.

Že omenjeni italijanski avtorici prikazujeta, kako se je uveljavljala profesionalizacija sociologije z njenim nastopanjem zunaj ozkih akademskih oz. univerzitetnih struktur. R. Klima pa jemlje kot izhodišče, da je prav poudarjena profesionalizacija (znotraj univerze) predpogoj za uveljavitev empiričnega raziskovanja. Vendar pri tem pogrešamo – kot je opozoril že I. L. Horowitz – usmeritve v širšo družbo, v kateri lahko najde svojo afirmativno potrditev. Ni treba spregledati, da je »legitimiteta sociologije posledica opravljenega dela, ne pa podeljenih akademskih naslovov« (I. L. Horowitz, 1976, str. 17). Ne glede na te razlike pa gre za skupen problem v tem smislu, da je treba v vseh okoljih pač zagotoviti *sociologiji njeno integriteto*, tako da ne bo nastopala le kot nekakšen privesek spreminjajočih se okoliščin: »sociologija kot nekakšen ideološki nogomet, sociologija kot privesek univerze, sociologija kot način življenja, partner v dialogu, vse mogoče, samo ne sistematično raziskovanje. Zdi se, da niti profesionalizem niti politizacija ne zagotavljata gotovega in varnega mesta za sociologijo ... Bodisi da sociologijo postavljamo v »službo« ozke profesionalne elite ali širše politične stranke, problem sociologije ostaja v tem, da uveljavlja

svoje lastne temeljne vrednote in identificira svoje posebno poslanstvo ne glede na to, kako pomaga drugim« (ibidem, str. 22).

Sociologija in marksizem: rešen problem?

Čeprav – kot smo že nakazali – se je pri nas splošna razprava o razmerju med sociologijo in zgodovinskim materializmom načeloma že zdavnaj izčrpala (J. Goričar, B. Zihlerl, R. Lukić), vsaj v tem smislu, da je v takšni in drugačni razlagi potrdila legitimiteto pojavljajoče se sociologije, pa so dejansko številna vprašanja še vnaprej ostajala odprta.

Na tem mestu se ne bomo spuščali v podrobnejšo vsebinsko analizo prispevka marksizma v sociološki teoriji. O tem imamo na voljo že obsežno literaturo. Bolj nas zanima tisto, kar se v zvezi s tem pojavlja kot *nerešeno*, in tisto, kar *omejuje* uveljavljanje sociologije.

R. Lukić in S. Flere (1982, str. 340) povzemata prispevek zgodovinskega materializma in njegov pomen za razumevanje družbenih pojavov. Le-tega – kot pravita – danes priznavajo vsi resni sociologi, pa četudi niso njegovi pristaši:

- a) Nobeden od resnih sociologov danes ne podcenjuje pomena ekonomskih dejavnikov v razvoju družbe, kot tudi pomena nenehnega gibanja in spreminjanja družbenih pojavov – dveh temeljnih načel zgodovinskega materializma. Razlike so le v načinu razumevanja teh dveh načel.
- b) Druga bistvena stvar, ki jo avtorja štejeta med prispevke zgodovinskega materializma, pomembne za sociologijo, je v tem, da ji je dal solidno osnovo za *samostojnost te znanosti*. S tem ko je odkril, da je proces človeškega dela, predvsem proces dela v materialni proizvodnji, osnovni družbeni proces, in pojasnil odvisnost vseh drugih družbenih pojavov od tega procesa, je zgodovinski materializem precizno razlikoval področje družbenih pojavov kot tretjo veliko področje narave, na sredini med naravo v ožjem smislu in posameznikom oz. njegovim mišljenjem. Večina drugih socioloških teorij pa da bodisi utapljajo družbo v naravo ali jo reducirajo na posameznika, eno in drugo pa negira sociologijo, kar ji jemlje lastni predmet, tj. specifičnost družbenih pojavov.
- c) Kot tretje pa izpostavljata, da je zgodovinski materializem na najpopolnejši način ugotovil tesno povezanost vseh družbenih pojavov med seboj in tako dal popolno sliko družbe, ne da bi zanemaril katerikoli njegov element, temveč je vsakemu celo določil točno mesto v sklopu družbene celote. S tem, ko je razlikoval končne vzroke družbenega razvoja, je omogočil, da se znanstveno pojasnijo tudi vsi posebni družbeni pojavi, vedno kot del neke žive kompleksne celote.

Ker, kot sem že nakazal, ni moj namen, da bi se na tem mestu spuščal v podrobnejšo razpravo o vseh teh vprašanjih, sem namenoma izbral prav takšno *sumarno oceno* o tem, kako marksizem, ki je že več kot štiri desetletja obvladoval »teorijo in prakso« v jugoslovanski družbi, opredeljuje prostor in razsežnosti današnjega sociološkega delovanja. Prikazana ocena izhodišč marksistične sociologije se zdi preveč poenostavljeno brezproblemska in zelo optimistična, še zlasti, če k prikazanemu dodamo še naslednje: »Ni dvoma, da zgodovinski materializem kot marksistična teorija družbenega razvoja v širšem smislu nudi zadostno in solidno osnovo za

izgraditev neke popolne sociologije in da nalogo ustvarjanja sistema takšne sociologije ni nemogoče izvesti. V zadnjem času se dosti dela na tem in prišli smo tudi že do pomembnih dosežkov» (ibidem).

Čeprav ob tem Lukić in Flere opozarjata, da bi bilo naivno misliti, da je zgodovinski materializem že vse pojasnil ter da v njem ni pomanjkljivosti in težav, nas vsakdanja raziskovalna sociološka praksa opozarja, da je situacija dosti bolj zamotana in da bi bilo treba ne le v podrobnostih, temveč tudi *na načelni ravni* v večji meri eksplicirati dejanske *probleme in omejitve*. Na te naletimo v vsakdanjem sociološkem delovanju pri nas; prav tako pa so prišli do izraza že v razpravah v mednarodnem merilu. Pri tem gre bolj za razkrivanje inherentno divergentnih usmeritev oz. neskladij med marksizmom in empirično zasnovano sociologijo kot pa za efemerne politične in ideološke ocene, ki so se v polpretekli zgodovini pojavljale pri nas ali v Sovjetski zvezi in drugod (npr. o tem, da je sociologija tipično »buržoazna« znanost ipd.).

Če naj na novo problematiziram razmerje med sociologijo in marksizmom, se lahko oprem na zelo različna izhodišča: lahko upoštevam dogajanje na področju družboslovja v zadnjem času pri nas; tu so velike spremembe, ki jih lahko opazamo glede temeljnih preokupacij v naši družboslovni literaturi, glede vsebinskih poudarkov in tudi načina obravnavanja (aktualne) družbene problematike; spremembe, ki se kažejo v eksplicitnem odnosu do marksizma ali pa jih lahko zaznavamo glede na to, koliko se avtorji opirajo na marksistično ter nemarksistično literaturo (analiza pogostosti sklicevanja na tekste klasikov marksizma v »Reviji za sociologijo«, v letih 1981–1986, razkriva značilno tendenco upadanja), spreminjanje vloge marksoloških študij, razprave in spremembe, do katerih prihaja v okrilju »revolucionarne teorije«, ideološke preusmeritve v okviru študentskega in mladinskega gibanja, predvsem pa seveda spremembe, ki jih v širšem družbenem kontekstu pogojuje današnja družbena kriza.

Druga raven obravnave pa bi lahko bila dosti bolj abstraktna, s tem da bi npr. izpostavila nekatere kritične točke teoretsko-metodološke (ne)utemeljenosti sociologije v marksizmu, tako kot npr. vprašanje holizma (totalitete), enotnosti v znanosti, vprašanje izključnosti in/ali komplementarnosti v znanosti in v družbi ipd. Vse to daleč presega okvir te študije, v kateri izpostavljamo vprašanja, ki neposrednejše zadevajo le (de)profesionalizacijo sociologije.

R. Lukić je prišel do sklepa, da marksizem po eni strani postaja neizogiben za sociologijo kot celoto, po drugi strani pa da je izkustvo pokazalo, da je mogoče zasnovati sociologijo na marksističnih teoretskih in metodoloških osnovah in še zlasti, da je treba sociološke pojme nujno graditi tako, da izhajamo iz dosežkov marksizma. V tem smislu lahko govorimo o marksistični sociologiji in ta sintagma ni *contradictio in adiecto*. Tako kot bi načeloma lahko podprli takšen sklep, tako nam obenem vsakršna konkretizacija teh razmerij razkrije mnoštvo problemov. Vsaj nekatere bomo tukaj izpostavili.¹⁰

En od nerazrešenih vprašanj v razmerju med marksizmom in sociologijo je naslednje: kako in kje sociologija lahko najde svoj prostor, ki naj bi ji omogočil

¹⁰ Vseskozi pa bi morali biti pozorni tudi na pomembno razliko, namreč – kdaj določene ocene veljajo za Marxa samega, kdaj pa za marksizem (za katerega prav v zadnjem času razkrivamo, da je v teku časa zaostajal tako, da ga je življenje v številnih pogledih prehitelo).

uvajanje njene disciplinarne in profesionalne identitete, če deluje v kontekstu *holistične usmeritve* zgodovinskega materializma, ki poudarja totaliteto in enotnost znanosti? Pri tem gre za širino, ki lahko pomeni pomembno metodološko usmeritev, v kolikor le-to razumemo v (zelo) *dolgoročnem* smislu in v kolikor je ne sprejememo kot samo po sebi zadostno, neodvisno od objektivnih razmer v družbi.

Če bi bila (vsaj) ta dva pogoja izpolnjena, bi lahko odklonilni odnos do takšne metodološke usmeritve kazal predvsem na omejenost in apriorizem tistega, ki ga izraža. Če pa holizem in totaliteta ne predstavljata izhodišča za afirmativno *pre-raščanje* obstoječe parcializacije in torej za njeno *dialektično* negacijo, temveč za *izključevanje obstoječega* (ali – ožjega, manj celovitega), s tem sami uvajamo *blokada* v znanstveni in družbeni razvoj. Tako kot smo nasploh že ugotavljali glede družbenega razvoja v Jugoslaviji oz. v »socialističnih državah« (Mlinar, 1986), višji cilji razvrednotijo nižje, paralizirajo delovanje na ožjem področju in vodijo do končnega efekta, ki je – nazadovanje, regresija.

Čeprav se zdi, da se v nekaterih vprašanjih že obravnavani nemški avtor Klima (1976, str. 72–73) izpostavlja kritiki v nasprotni smeri (glej v zvezi s tem tudi Irving Louis Horowitz, 1976, str. 17–18), naj vendarle navedemo tudi njegovo razlago:

»... Marksizem kot filozofija, ki izhaja iz tradicije historicističnega holizma, tudi kaže težnjo, da bi zanikal samo legitimnost diferenciacije vsebinskih specialnosti znotraj polja družbene misli, ker nam ta delitev 'znanstvenega dela' preprečuje, da bi razumeli 'totaliteto' družbe in tako samo izraža 'napačno zavest', ki prikriva pravo naravo kapitalistične družbe. To prepričanje vodi k vse močnejši težnji, med sociologi in drugimi družboslovci, ki se štejejo za marksiste, ne le, da bi uvedli marksistične perspektive v sociologijo in sosednje discipline in si prizadevali za boljše sodelovanje med njimi, temveč da bi nadomestili celoten kompleks specializiranih družbenih znanosti z enotno marksistično 'znanostjo o družbi' (Gesellschaftswissenschaft) ... V nekaterih primerih je ta težnja že služila kot intelektualna osnova za odpravo meja med sociologijo in sosednjimi disciplinami tudi institucionalno.«

Če ob tem upoštevamo še kulturne posebnosti nemškega oz. srednjeevropskega območja, ki se kažejo v bolj makroskopskem, pa tudi spekulativnem obravnavanju družbenega razvoja (kot je to prikazal že J. Galtung, npr. za razliko od anglosaksonskega pragmatizma), pod močnim vplivom filozofije zgodovine, pa se obravnavani problem še toliko bolj zastruje.

Prikazana vprašanja, ki so prišla bolj eksplicitno na površje v nemškem družbenem in kulturnem prostoru, imajo nedvomno številne navezave tudi na razmere pri nas (o tem več kasneje).

Gotovo ni naključje, da so tako pri nas kot drugod nosilci teh razprav praviloma filozofi ali kvečjemu sociologi, ki se angažirajo na mejnih področjih s filozofijo predvsem v smeri filozofije in splošne metodologije družbenih znanosti (G. Lukacz, L. Goldman, K. Kosik idr.). Pri tem pa ne bi kazalo zanemarjati razlike med filozofsko in sociološko obravnavo, ko gre za stopnjo njune vezanosti na konkretno, objektivno družbeno realnost. Če namreč upoštevamo, da značaj predmeta določa ali vsaj pogojuje tudi način raziskovanja (o čemer bomo še več govorili v poglavju o metodologiji), potem se zastavlja vprašanje, ali imamo lahko *holizem v znanosti* in obenem *segmentalizacijo v družbi*. Diamatovska formulacija principa o *vsesplošni povezanosti* je preveč *aprioristična*, da bi lahko predstavljal izhodišče za (empirično)

sociološko raziskovanje. Koliko lahko presežemo *navidezno* neodvisnost in koliko uspevamo razkrivati, da so navidezno avtonomni sistemi pravzaprav samo momenti neke obsežnejše celote, to ni le stvar teoretičnega pristopa in metodologije, ki usmerja spoznavni proces, temveč je tudi stvar stopnje razvitosti in dinamike razvojnih spremembe v družbi, ki je predmet raziskovanja. Na bolj abstraktni ravni, recimo v filozofiji, je ta vez med paradigmo in dejanskim stanjem bolj posredna in je zato tudi neskladje med njima lahko večje.

Sociologija pa ne more – v tolikšni meri – delovati v tako odprtih okvirih (ali celo zunaj) časa in prostora.

Samozadostnost »revolucionarne teorije« ('zgodovinskega poslanstva')

Tu pridemo do zanimivega vprašanja: kdaj in zakaj se pojavlja »beg« iz sociologije v filozofijo, ki ga zadnji dve desetletji (torej – simptomatično – nekje po letu 1968) zaznavamo med mlajšimi družboslovci tudi v našem okolju?

Pri tem gre lahko za povsem različni osnovi. Ena je pač izraz usmeritve k »revolucionarni teoriji«, ki dobi večji prostor in svobodo, da se (lahko čim radikalnejše) izrazi na poljih in z izraznimi sredstvi filozofije, kot pa bi se v okviru sociologije. Druga je pa v tem, da takšen abstrakten, filozofski radikalizem predstavlja le nekakšnega »papirnatega tigra«, ki dejansko prav nič ne moti vsakdanjega življenja, saj ne posega v konkretne odnose dominacije in subordinacije. Čeprav nastopa (ali pa prav zato) v imenu radikalne preobrazbe celotne družbe ali v imenu zgodovinskih interesov delavskega razreda, dejansko nima nikakršne odzivnosti s strani tega razreda. Sicer pa tega niti ne bi mogli pričakovati, če so pa že »teoretiki« toliko samozadostni in prepričani v svojo vednost ter revolucionarno zgodovinsko poslanstvo, da ne čutijo potrebe, da bi še karkoli pridobili z empiričnim raziskovanjem konkretnega delavstva tukaj in danes. Po drugi strani pa se tudi tisti, ki imajo svoj dominantni položaj (utrjen z legitimizacijo predstavnosti delavskega razreda), v družbi ne čutijo ogrožene, dokler gre le za abstraktne obravnave. Tako se lahko izoblikuje mirno »sožitje« in nemoteno ravnotežje med:

- revolucionarno teorijo,
- politično elito, ki ima legitimizacijo delavske avantgarde,
- in pasiviziranim, od vseh številnih skrbnikov in predstavništev že izčrpanim in atomiziranim delavstvom.

V tem smislu imamo torej opravka z osamosvojeno teorijo, osamosvojeno politiko in delavstvom, ki postaja le instrument legitimizacije prve in druge.

Sociološka teorija in vsakdanje življenjsko okolje

V literaturi je bilo že veliko pozornosti posvečene razmerju med sociologijo in vsakdanjim življenjskim okoljem (jezikom) tako v sociologiji kot v filozofiji znanosti. V zvezi s tem ugotavlja Outhwaite (1983), da vsaka metateorija znanosti vključuje neko koncepcijo o razmerju med obravnavo (razpravo), kakršna je značilna za določeno znanost in ne-znanstveno obravnavo. Vse te teorije pa lahko v grobem razvrstimo v razponu med tistimi, ki poudarjajo *ločitev* znanosti od vsakdanjega življenja, in tistimi, ki poudarjajo *nepretrganost* med obema in konec koncev tudi

odvisnost prve od drugega. Tako razlikuje avtorje, ki jih lahko štejemo za »separatiste«, in druge, ki zagovarjajo »kontinuum«. Med francoskimi avtorji izstopajo prvi, med nemškimi pa drugi.

Durkheim je zastopal stališče, da je družbena znanost nekaj *radikalno različnega* od – in da se razvija v *nasprotju* do – vseh laičnih predstav in terminov, ki jih izražajo. Predstave (pojmi) vsakdanjega jezika so nujno grobi, ker se oblikujejo dan za dnem na podlagi vsakdanjega izkustva, nemetodično in nekritično. S tem ko je preveč nekritično prevzemala vsakdanje predstave, se je sociologija bolj ali manj izključno ukvarjala s koncepti in ne s stvarmi. Sociološka tvorba pojmov se torej ne more opirati na pogovorni jezik, razen v toliko, da tu lahko začne s svojim delom.

Tudi Touraine (1965) zastopa značilno separatistično stališče glede prispevka zdravorazumskega razumevanja. Prva naloga sociologije akcije je v tem, da *sistematično zavrne* uporabo kateregakoli koncepta, ki je sposojen neposredno iz družbene realnosti in predvsem iz *razlag*, ki jih imajo posamezniki ali kolektivi o *svojih lastnih* dejanjih.

Za razliko od navedenega Jürgen Habermas utemeljuje, da je »formiranje pojmov v sociologiji ... očitno povezano z vsakdanjimi koncepti, v katerih člani družbenih skupin izgrajujejo normativno realnost njihovega družbenega okolja. To nakazuje razvijanje sociološke akcijske teorije kot teorije, ki poizkuša rekonstruirati univerzalne komponente relevantnega pred-teoretičnega znanja sociološkega laika« (McCarthy, 1978, str. 335).

Marxa ne moremo uvrstiti bodisi med »separatiste« ali med zagovornike kontinuma. Po eni strani je bil privržen idealom znanosti, v najširšem pomenu besede, zlasti ideji, da znanost odkriva *povezave* med stvarmi, ki *niso neposredno vidne*: »Vsa znanost bi bila odvečna, če bi zunanji videz in bistvo stvari neposredno sovpadala« (1971, zvezek III, pogl. 48, odd. III, in zv. I, str. 433). Čeprav je kritiziral abstraktnost Heglove filozofije in klasične ekonomije, ni dvomil v potrebo po abstrakciji v znanosti. Po drugi strani pa je vendarle tudi zavračal misel o ostri ločitvi znanosti in vsakdanjega življenja. V tem smislu je zavračal misel, da eno predstavlja osnovo življenja, drugo pa osnovo znanosti. Marx je istočasno izražal svojo privrženost trem zahtevam: idealu znanosti, potencialni enotnosti znanosti ter enotnosti znanosti in življenja. Medtem ko je Durkheim priporočal, da naj se izognemo »prenotions«, da bi se dokopali do »samih dejstev«, Marx poizkuša delovati kar na treh ravneh istočasno: na ravni »dejstev«, pojavnih oblik in na ravni prejšnjih teorij (Outhwaite, 1983, pogl. 2. c, str. 56).

Čeprav nam takšen spekter različnih pogledov ne daje zelo enostavne rešitve, nas vendarle opozarja na številna vprašanja, ki zadevajo identiteto sociologije kot samostojne znanstvene discipline v odnosu do njenega vsakdanjega življenjskega okolja. Že če vzamemo minimalno od prikazanih »zahtev« (J. Habermas), gre vendarle vsaj za to, da mora sociološka teorija rekonstruirati komponente relevantnega pred-teoretičnega znanja sociološkega laika. Bolj »separatistične« razlage pa postavljajo toliko težje pogoje prehodnosti ali propustnosti ob vstopu v sfero znanosti. Nikakor pa ne gre za kakršenkoli avtomatizem in za (mehanično) izenačevanje v prehajanju iz vsakdanje življenjske prakse v sociološko teorijo.

Relativno kratek čas prisotnosti sociologije v našem okolju nam že daje dokaj bogate izkušnje, ki jih še nismo celoviteje preučili in kritično ovrednotili (glej tudi Mlinar, 1986).

Pri tem gre za splošna vprašanja, kakršna se zastavljajo tudi drugod po svetu, ko gre za vnašanje in prevajanje vsakdanjega življenjskega izkustva v sociološko teorijo. Nekaj večji pomen imajo ta vprašanja pri nas zato, ker delujemo v izredno dinamičnem in heterogenem okolju; pa tudi zato, ker je sociologija (pri nas) mlada znanstvena disciplina, ki še nima svoje lastne tradicije. Oboje pomeni, da se zaradi tega toliko bolj povečuje penetracija iz okolja, ki je sociologija ni zmožna kontrolirati ter rekonstruirati prevzete elemente na podlagi lastnih kriterijev.

Fantazmagoričen svet kot popačena predstava o stvarnosti

Toda odločilnega pomena v Jugoslaviji (in v drugih »socialističnih deželah«) je bil prav poudarek na tistem, do česar naj bi se sociologija – po A. Touraineu – najbolj distancirala, tj. na zavesti oz. *predstavah*, ki jih ima *družba sama o sebi*. Takšno zavest in (popačeno) predstavo o stvarnosti je značilno uveljavljala tudi ideologija komunističnega gibanja in političnega voluntarizma.

Tako sociologija ni le prevzemala elementov tradicionalne kulture ter zdravorazumskega razmišljanja (kar sem obravnaval že v zvezi s teoretskimi in metodološkimi trendi v raziskovanju prostorsko-družbenih struktur in razvojnih procesov; Mlinar, 1982), temveč bi lahko rekli, da je bila »v hipu« *preplavljena* s številnimi novimi pojmovnimi konstrukcijami in termini.

Le-ti so torej predstavljali sestavine vsakdanjega življenjskega okolja v smislu normativno-pragmatskih določil, ki so izoblikovali poseben »fantazmagoričen svet« (Županov), ki je – bolj ali manj – prežemal zavest ljudi, pa četudi povsem v neskladju z njihovimi objektivnimi življenjskimi razmerami.¹¹

Profesionalizacija sociologije: elementi opredelitve

Proces profesionalizacije sociologije sta pri nas najbolj temeljito razčlenila Josip Županov in Željka Šporer v tekstu »Profesija sociolog« (1984).¹² Avtorja izhajata od vprašanja, kdaj sploh lahko o sociologiji govorimo kot o profesiji. Pri tem najprej v širšem okviru opredeljujeta proces *profesionalizacije* nasploh: »Profesionalizacija je proces ustvarjanja in oblikovanja novih profesij na podlagi vse bolj specializiranih znanj in veščin, funkcionalno pomembnih za družbo« (str. 29). Ta opredelitev pa še zmeraj pušča odprto, kaj so temeljne značilnosti »profesije«, kar razčlenjujeta kasneje. Pri tem ugotavljata, da se sociologija ni razvijala (tako kot je npr. značilno za kirurgijo) najprej kot veščina, ki bi si z razvojem znanosti postopno izgrajevala

¹¹ V teku dolgoletnega spremljanja vedenja ljudi v takšnem družbenem kontekstu in konkretno v izobraževalnem delovanju sem razkrival celo presenetljivo »mirno koeksistenco« dveh povsem različnih načinov vedenja oz. razmišljanja. V diplomskih in magistrskih nalogah, včasih celo v doktorskih disertacijah, lahko razkrivamo popolno neskladje med »teoretičnim« delom, ki predstavlja ekspozicijo normativnih določil in programskih usmeritev glede predmeta obravnave (npr. o vladavini delavskega razreda), in analitičnim delom – v kolikor do tega sploh pride –, v katerem se po posameznostih razkriva pravo nasprotje (koncentracija kontrole in moči ipd.).

¹² Tako kot so se tudi druge podobne obravnave te tematike pojavljale kot nekakšne retrospektivne analize ob jubilejih posameznih socioloških institucij, je značilno, da sta tudi ta dva avtorja predstavila svoj prispevek na znanstvenem srečanju ob dvajsetletnici oddelka za sociologijo filozofske fakultete zagrebške univerze, 1984. l. Poleg tega so imeli podobne razprave tudi v Beogradu, pri nas pa v okviru FSPN. Ob tem se je pojavila upravičena pripomba, da na žalost razpravljamo o teh vprašanjih le ob takšnih manifestacijah, namesto da bi to predstavljalo redno sestavino sociološkega delovanja.

še svojo teoretsko podlago. Zanj velja prej nasprotno, tj. da se je razvila iz *univerzalističnega* tipa izobrazbe; šele nato se je zastavilo vprašanje, koliko ostaja le akademska disciplina, koliko pa razvija svojo jasno prepoznavno ekspertizo. Izjemo naj bi predstavljala industrijska sociologija, ki izhaja iz Marxovih raziskav in njegovega induktivno-empiričnega pristopa.¹³

Termin profesija v sociološkem smislu pomeni poklic, ki ima monopol nad nekim kompleksnim delom znanja in praktičnih veščin, za kar je potrebno dolgotrajno šolanje, t. i. visoka izobrazba in tako postane jasno prepoznaven v družbi« (ibidem, str. 32). V bolj analitični opredelitvi pa se avtorja opirata na C. Turnerja in M. N. Hodgesa, ki sta v tekstu »Occupations and Professions« (gl. knjigo Jackson, 1970) glavne elemente profesije razvrstila v štiri področja:

1. Stopnja razvitosti osnovnih *teorij in tehnik*, ki tvorijo sistematsko zaokroženo celoto in osnovo za profesionalno avtoriteto.
2. Stopnja *monopola* na strokovno ekspertizo, tj. koliko pripadniki neke profesije lahko izključijo nepripadnike, da bi opravljali takšne dejavnosti, in koliko je ta monopol družbeno sankcioniran.
3. Stopnja *prepoznavnosti* profesije v javnosti. Koliko je javnost seznanjena s tem, kaj lahko pričakuje od profesionalne ekspertize; takšno ravnanje lahko pričakuje od pripadnikov neke profesije. Pri tem gre tudi za pravno določenost oz. urejenost profesionalne aktivnosti in družbeno priznani naslov (titulo).
4. Stopnja *organiziranosti* profesije, ki se kaže v obstoju institucij za strokovno izobraževanje, profesionalnih združenj in v organizacijah, v katerih se pripadniki profesije zaposlujejo.

K takšni klasifikaciji elementov profesije sta Županov in Šporerjeva dodala še:

5. stopnjo razvitosti *profesionalne etike*.

Na podlagi takšne razčlenitve sta potem prikazala problematiko profesionalizacije sociologije, tako da sta komplementarno upoštevala jugoslovanske in mednarodne vire. V zaključnem poglavju, ki ima naslov »Profesionalizacija jugoslovanske sociologije« (čeprav je že prej govor o tem), pa se osredotočata še na tri pojasnjevalne dejavnike, ki da bodo v prihodnosti pogojevali ta proces. To pa so: 1) internacionalizacija jugoslovanske sociologije, 2) krepitev znotrajprofesionalne solidarnosti in 3) odnos globalne družbe do sociologije.

Prikazanih pet kazalcev predstavlja določeno usmeritev v ekspoziciji obravnavane tematike. Vendar pa takšna klasifikacija ni povsem logično čista oz. dosledna. Vzemimo npr. *stopnjo prepoznavnosti profesije* v javnosti: le-ta se – bolj ali manj izrazito – kaže tudi glede na vsa druga (štiri) področja; manifestira se v stopnji organiziranosti ipd.

V naši obravnavi bomo več pozornosti posvetili tudi vprašanjem, ki zadevajo oblikovanje posebnih profesionalnih norm. Norma nasploh pomeni (Lapierre,

¹³ Vendar se zdi, da to ni edina izjema. Mislim, da gre za dosti bolj kompleksno prepletanje induktivno-empiričnih in teoretičnih izhodišč v okviru večjega števila t. i. posebnih sociologij. Vzemimo npr. ruralno sociologijo; v njej zavzemajo zelo pomembno mesto raziskave o difuziji inovacij v kmetijstvu (Rogers, 1962); te imajo verjetno bolj poudarjeno vlogo kot pa katerekoli teoretične razlage.

1954) pričakovani način vedenja posameznika pri opravljanju določene vloge v določeni situaciji. Analogno bomo zasledovali prisotnost (odsotnost) in spremembe specifičnih profesionalnih norm v sociološkem delovanju. Pri tem pa ne gre le za moralne norme in profesionalno etiko, temveč za *profesionalne standarde*, ki kažejo na izgrajenost sociologije kot znanstvenega in strokovnega področja. V tem smislu bomo govorili tudi o profesionalni ali znanstveni kulturi v sociologiji.

Profesionalizacija in institucionalizacija

Eden od značilnih problemov uveljavljanja posebne identitete sociologije zadeva razmerje med njeno profesionalizacijo in institucionalizacijo. Če z institucionalizacijo razumemo »proces uvajanja definiranih in strukturiranih oblik (ustanov) v spontane in neregulirane ekonomske, družbene in politične odnose« (Lukić et al., 1982, str. 231) ali »strukturiranje neke organizirane družbene skupine, ki nastane na podlagi formalnega akta, ki določa njeno organizacijsko strukturo, vrsto družbene funkcije, katero bo opravljala, in način, kako bo opravljala svojo aktivnost« (Bosanač, Mandić, Petković, 1977, str. 243), potem imamo tu podano izhodišče in izziv za primerjavo s procesom profesionalizacije.

Institucionalna dinamika (vključno z značilnim »življenjskim ciklusom« neke ustanove) je različna od dinamike profesionalizacije. Medtem ko je institucionalna ureditev novega področja znanosti lahko vpeljana v relativno zelo kratkem času, pa tega ne moremo reči za profesionalizacijo. Le-ta vključuje, kot smo že nakazali, dosti večjo kompleksnost in je zato za uveljavitev določenih sprememb potrebno tudi več časa.

Institucionalizacijo sociologije lahko štejemo za eno od sestavin njene profesionalizacije. V kolikor pa v praksi prihaja do istovetenja, ima to lahko negativne posledice za nadaljnje uveljavljanje (razvoj) sociologije. Tako imamo v praksi značilne situacije, ko na podlagi prepričanja, da je bil že z institucionalizacijo napravljen odločilni korak – torej na podlagi nekakšne samoprevare –, pride v daljšem času, ki sledi, do profesionalne stagnacije.¹⁴

Polpretekla zgodovina uveljavljanja sociologije v Sloveniji in z nekaterimi odstopenji tudi v Jugoslaviji nam kaže, da je v zelo kratkem času dosegla svojo institucionalizacijo. V začetku šestdesetih let [20. Stoletja] je dobila svojo institucionalno infrastrukturo tako za potrebe raziskovalne kot izobraževalne dejavnosti, knjižnico in dokumentacijo, nato še strokovno društvo, možnosti strokovnega izpopolnjevanja v tujini idr. V zvezi s tem pa je predvsem pri nas prišlo do nakazanega *neskladja*

¹⁴ Vsaj dve okoliščini še zastrupeta nakazani problem. Po eni strani se je v preteklih desetletjih družbenopolitična praksa že nasploh nagibala k hiperinstitucionalizaciji. Po drugi strani pa tudi ob uvajanju novih znanstvenih disciplin ni šlo za postopnost, temveč za radikalnejše ukrepe v krajšem času. Tovrstne izkušnje niso le pri nas, temveč tudi v mednarodnem merilu; poleg tega pa ne zadevajo le sociologije, temveč celoten sklop pedagoško-znanstvenega delovanja na univerzi.

V ZDA je bilo značilno, da so v tridesetih letih [preteklega stoletja] pospešeno oz. – lahko bi rekli celo – kampanjsko ustanavljali t.i. »Agricultural Experimental Stations« in jim v kratkem času zagotovili tudi velika finančna sredstva. V tem sklopu pa naj bi se hitro uveljavila tudi ruralna sociologija. Vendar je čas pokazal, da je takšno forsirano delovanje od zunaj pomenilo prehitvevanje dejanske strokovnosti in sploh ni dalo pričakovanih rezultatov.

Sicer pa je šlo v širšem merilu (preko okvirov same sociologije) za podobna vprašanja pri nas ob ustanavljanju novih univerzitetnih centrov ali vsaj posameznih fakultet, npr. v Mariboru, Banja Luki, Mostarju, Prištini, Reki, Nišu in drugje (Mlinar, 1972).

med doseženo institucionalizacijo in – dosti počasnejšim – procesom profesionalizacije sociologije, kar je potem za daljši čas pogojevalo nadaljnji razvoj (stagnacijo) na tem znanstvenem področju. Odločilno je predvsem kristalizacijsko jedro, ki se izoblikuje ob ustanovitvi neke institucije; kot tako je potem v položaju, da (lahko) bistveno pogojuje proces nastajanja nove profesionalne kulture, pa bodisi da ga pospešuje ali zavira.

Če spremljamo razlike med posameznimi fakultetami ali oddelki za sociologijo (ali podobno, in morda še bolj izrazito – za politične vede) v teku časa, lahko ugotovimo, da se tako po svojih vsebinskih usmeritvah kot po načinu obravnave precej razlikujejo. Odločilnega pomena za nastanek in celo za nadaljnje vzdrževanje teh razlik pa je bil sestav posameznih »*ekip*« *v trenutku, ko so se konstituirale v nove institucije*. Ne le, da je šlo za razlike v programski usmeritvi (npr. predmetniku posameznih socioloških kateder); velike razlike so se pokazale tudi z vidika profesionalnih standardov, glede razmerja med empiričnim in teoretičnim delom, med stroko in politiko, med povezanostjo in angažiranostjo v mednarodnem merilu, glede stopnje izgrajenosti strokovne terminologije idr.

Sociologija (podobno kot politologija) ni uspela *poenotiti* – recimo – *minimalnih profesionalnih standardov* v državi niti znotraj posameznih republik. Ostale so (ali pa se celo utrdile) velike razlike med posameznimi institucijami, včasih celo znotraj istega kraja.¹⁵ To seveda kaže na visoko stopnjo njihove zaprtosti (samostojnost brez povezanosti), kar pogojuje tudi inercijo njihove posebnosti v teku časa. Omejena izmenjava (mobilnost) kadrov in omejene medsebojne komunikacije, še zlasti kadar gre tudi za jezikovne razlike, ne dajejo podlage, da bi prišlo *do poenotenja* profesionalnih standardov.

Tako torej razkrivamo eno od značilnih *nenameranih posledic* pospešene institucionalizacije: pri tem ne gre avtomatično (le) za korak naprej; *hitra institucionalizacija* je v določenih okoliščinah *lahko tudi kontraproduktivna*.

Profesionalizacija in specializacija

Dokaj razširjena je miselnost, da se stopnja profesionalizacije kaže predvsem v doseženi stopnji specializacije. Vendar specializacija predstavlja samo eno stran uveljavljanja profesionalne identitete. Na to nas opozarjajo tudi pogoste kritike, ki izpostavljajo negativne posledice vse večje *fragmentacije* znanosti nasploh in tudi sociologije. Če bi se omejevali le na specializacijo, bi v vseh ožjih okvirih na določeni točki začeli zgubljati pojasnjevalno moč. Specializacija je namreč le ena stran razvojnega procesa, ki ga lahko spremljamo v družbenih znanostih. Dialektiko razvoja lahko zajamemo šele z upoštevanjem protislovnosti tega procesa, kar pomeni, da se paralelno (ne pa nujno sinhrono) odvija tudi proces posploševanja, generalizacije. Sociologija torej v tem smislu lahko utrjuje svojo profesionalno identiteto – ne (le) s tem, da bi se vse bolj ločevala od drugih disciplinarnih področij, temveč tako, da sledi splošni paradigmi družbenega razvoja: *povečevanja samostojnosti v vse večji povezanosti*. Če gre za povečevanje samostojnosti, ki se uveljavlja z zmanjševanjem

¹⁵ Velike razlike bomo npr. našli med sociologijo, kakršna se posreduje v okviru sociološkega oddelka Filozofske fakultete v Beogradu, in sociologijo v okviru Fakultete za politične vede v Beogradu; različne standarde bomo našli v Mariboru in v Ljubljani; pa spet v Sarajevu, Skopju itd.

povezanosti (podobno kot če se večja povezanost z drugimi disciplinarnimi področji uveljavlja na račun samostojnosti), pa to prej kaže na stagnacijo kot na razvoj. Prav v zvezi s temi vprašanji je videti, da je v praksi največ nerazumevanja.

V novejšem času izstopa – kot zelo »moderna« – zahteva po interdisciplinarnem (so)delovanju. Sociologi naj bi se npr. vključevali v interdisciplinarno sestavljene delovne time za reševanje posameznih problemov. Večina diplomiranih sociologov se ukvarja s predmetnimi področji, ki niso disciplinarno, temveč so *problem-sko* določena. V interdisciplinarnih povezavah pa je pogosto ravno sociolog tisti, ki izgubi (ali pa sploh ne najde) svojo *profesionalno identiteto*.

Njegova vloga se sprevrže tako, da bodisi deluje na ravni zdravorazumskega rezoniranja bodisi da se laično, amatersko vpleta v bolj izstopajoče razsežnosti drugih disciplinarnih področij. Takšno sodelovanje, v katerem sociolog *nima svojega* »jaza«, je torej za sociologijo brezsmiselno in kvečjemu kompromitirajoče; saj udeležencem »dokazuje« nemoč sociologije.

Specializacija pa, kot smo nakazali, se uveljavlja z izključevanjem drugih predmetnih področij, tako da s tem povečuje določenost lastnega, vendar tudi za ceno vse večjega vsebinskega osiromašenja. To se na sociološkem področju kaže v problematiki vse večjega števila t. i. posebnih sociologij.

Identiteta omejenosti in širina brez identitete

Profesionalno identiteto sociologije je še zlasti težko uveljaviti zaradi izredne širine te družboslovne discipline. Kot *splošna posplošujoča družbena znanost* (R. Lukić) se sociologija ne more predmetno omejiti na ožje vsebinsko področje, niti ne more zoževati časovnih in prostorskih okvirov svojega raziskovanja. Obenem pa je med samimi sociologi le malo tistih, ki bi delovali dosledno in v skladu z nakazanim značajem te družbene znanosti. Lahko bi rekli, da se celo večina sociologov v svojem delovanju omejuje le na (pragmatično opredeljene) okvire tako imenovanih posebnih sociologij. Le-te pa potem kot nekakšen *seštevek*, *agregat* predstavljajo tisto, kar se v praksi predstavlja kot sociologija.

Tako se pojavlja: a) vse večje število relativno samostojnih subdisciplinarnih področij »sociologije« in b) tako imenovana »obča sociologija«, ki je bolj nekakšen skupek le-teh (ob nedoslednem upoštevanju posameznih med njimi), kot pa dosledno izoblikovan fond najslošnejših socioloških spoznanj.

Protislovna situacija se torej nakazuje s tem, da imamo na eni strani dokaj jasno podano »identiteto omejenosti«, ki le fragmentarno (segmentalno) nakazuje identiteto sociologije kot celote, npr. ko gre za sociologijo družine, sociologijo mladine, socialno gerontologijo, sociologijo prostega časa itd.: na drugi strani pa imamo predmetno in teoretično širino, ki načeloma sicer (bolj) ustreza sociologiji – kot najslošnejši družbeni znanosti –, vendar večinoma ostaja le nedoločno opredeljena, brez jasno izoblikovane identitete.

Prav takšen izredno velik razpon sociološkega delovanja predstavlja – ob vseh drugih, ki veljajo tudi za druga znanstvena in strokovna področja – še poseben razlog, zaradi katerega se s težavo uveljavlja profesionalna identiteta sociologije. Tisto, kar naj bi bilo *prototipično za sociologijo*, tj. razkrivanje splošnih družbenih zakonitosti, je v tekočem sociološkem raziskovanju bolj izjema kot pravilo. V

dejansko prevladujoči raziskovalni praksi pa gre predvsem za preokupacijo, ki – kot je o tem pisal že Radomir Lukić v svojih prvih sistematičnih predstavitvah sociologije po drugi svetovni vojni – striktno vzeto niti ne izpolnjujejo sociološke kvalifikacije (Lukić, 1952).

»Obča sociologija«, ki se je pri nas pojavila predvsem zaradi potreb po kratki, učbeniški predstavitvi celotnega področja sociologije, je po eni strani nekakšen *konglomerat*, po drugi strani pa spet *samozadostna specialnost*, ki se ne navezuje na rezultate (empiričnega) raziskovanja. Pristajanje na takšno samozadostnost (znak tega je odsotnost kritike takšnega stanja) pa pomeni, da se *odrekamo integralnosti* sociologije nasploh. Takšna praksa je imela v prvem obdobju po drugi svetovni vojni vsaj nekakšno ideološko utemeljitev, v kolikor je šlo namreč za aprioristično absolutizacijo določenega (dogmatskega) razumevanja marksizma v verziji dialektičnega in zgodovinskega materializma. Kasneje pa se zdi, da je šlo bolj za inercijo, ki izpolnjuje praznino, ki jo razkrivamo ob odsotnosti profesionalnih standardov. V okviru takšne *profesionalne anomalije* torej lahko razumemo, zakaj se je več desetletij podaljševala stagnacija »obče sociologije«. Gre za stagnacijo, ki ima torej svojo interno logiko in ni reprezentativni izraz splošnega stanja v jugoslovanski sociologiji. Drugače povedano, empirično družboslovno raziskovanje je po svojih spoznanjih dosti bogatejše in v številnih pogledih celo v nasprotju s standardnim fondom učbenikov občin sociologij.

Spontanost in/ali usmerjena profesionalizacija

Glede na splošno težnjo, da se po *inerciji* podaljšuje določeno stanje iz preteklosti, ko npr. še niso bile v veljavi določene profesionalne norme, lahko pričakujemo, da se bo tudi proces profesionalizacije počasneje uveljavljal, če ne bo nobenega *organiziranega prizadevanja*, ki bi se zoperstavilo takšni inerciji. V tem smislu vidimo potencialno veliko vlogo strokovnih društev oz. združenj, ki bi se lahko načrtno spopadala z dediščino iz preteklosti in uveljavljala nove profesionalne standarde.

Na to sem opozoril že v začetku sedemdesetih let [20. Stoletja] kot predsednik Jugoslovanskega sociološkega združenja in iniciral nekatere akcije, ki naj bi pospešile proces profesionalizacije sociologije v Jugoslaviji (ustanovitev sekcij, profesionalni kodeks, pobuda za ustanovitev posebne jugoslovanske sociološke edicije, razstave strokovnih publikacij vzporedno s strokovnimi srečanji, možnost uvedbe posebne nagrade oz. priznanja za najboljša sociološka dela ipd.).

Žal je kasneje sledilo – skoraj bi lahko rekli – obdobje razsula tega združenja; s tem pa so bile tudi izgubljene pomembne možnosti, da bi organizirano usmerjali proces profesionalizacije sociologije pri nas. Čim bolj je bila oslABLJENA strokovna organiziranost sociologov, tem bolj so stopali v ospredje različni naključni dejavniki in tisti zunaj stroke, ki so pogojevali sociološko delovanje (idejnopolični, komercialni idr.).¹⁶

Tako kot se sicer pojavlja protislovnost v družbenem razvoju nasploh, je tudi v

¹⁶ Iz povsem drugačnih razlogov (predvsem kot izraz ideološke usmeritve *laissez faire*) pa tudi Mednarodno sociološko združenje v svojem statutu, ki ga je sprejelo na kongresu v Varni 1970. l., ni opredelilo aktivne vloge vodstva tega združenja; le-to naj bi se omejevalo le na ocenjevanje, sprejemanje ali zavračanje pobude, ki jo prejme (ostaja torej – »on the receiving side«).

tem primeru značilno, da strokovna organizacija sociologov, ki še niso sprejeli niti minimalnih standardov strokovnega delovanja, tem vprašanjem ne posveča posebne pozornosti; istočasno pa strokovne organizacije nekaterih znanstvenih področij, ki imajo že močno uveljavljena »pravila igre«, le-tem še nadalje posvečajo dosti večjo pozornost (npr. na področju medicine, naravoslovja idr.).

Pomemben element zavestnega izgrajevanja lastne profesionalne identitete sociologije se kaže v tem, kako se odvija sociološko raziskovanje v teku časa; ali gre *enostavno za dodajanje* ene raziskave k drugi oziroma za kopičenje, agregiranje le-teh, ali pa gre za prakso, da nove raziskave *izhajajo in obenem nadgrajujejo* že predhodno dosežena spoznanja. Ker pa praktično ne moremo pričakovati, da bi v vsakem primeru ugotavljali stanje v stroki (»state of the art«)¹⁷, gre za še bolj specifično za vprašanje, kolikšno pozornost posveča stroka (vsaj občasnim) poizkusom *sintetičnega ocenjevanja* razvojnih trendov.

Ob tem, ko se izteka *tretje desetletje* poveljnega sociološkega delovanja v Jugoslaviji, bi bilo potrebno več pozornosti posvetiti prav takšnim bolj celovitim in sintetičnim ocenam. Brez njih lahko rečemo, da zaradi »posameznih dreves ne vidimo gozda« in torej nimamo analitične podlage za zavestno usmerjanje procesa profesionalizacije sociologije v vseh njenih razsežnostih.

Literatura

- Adam Franko, Aspekti kvalitativne metodologije v sociologiji, Časopis za kritiko znanosti, št. 12/1975
- Balbo Laura in Giuliana Chiaretti, The »Uses« of Sociology in the Mass University, Crawford Elisabeth (ur.) in Stein Rokkan (ur.), Sociological praxis: current roles and settings, Sage Publications, London, Beverly Hills 1976
- Bosanac Milan, Mandić Oleg in Stanko Petković, Rječnik sociologije i socijalne psihologije, Informator, Zagreb 1977.
- Bottomore Tom, Crisis and Contention in Sociology, Sage Publications, London 1975
- Brdar Milan, Totalitet i pozitivizam, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd 1981
- Cifrić Ivan, Društvene aspiracije i šanse znanstvenog podmladka, Revija za sociologiju, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, let. 11, št. 1–2/1981, str. 25–34
- Crawford Elisabeth (ur.) in Stein Rokkan (ur.), Sociological Praxis: Current roles and settings, Sage Publications, Beverly Hills 1976
- Dukić Zvezdana, Izvori znanstvenih informacija u sociologiji, Revija za sociologiju, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, let. 11, št. 3–4/1981, str. 191–204
- Elias Norbert, Was ist Soziologie?, Juventa Verlag, München 1981
- Gareau H. Frederick, The Multinational Version of Social Science, Current Sociology, Sage Publications, London, let. 33, št. 3/1985
- Golenkova Zinaida Tihonovna, Očerk istorii sociologičeskoj mysli v Jugoslaviji, Nauka, Moskva 1984
- Gouldner Alvin Ward, The Coming Crisis of Western Sociology, Avon Books, New York 1970
- Horowitz Louis, Introduction: National Realities and Universal Ambitions in the Practice of Sociology, Elisabeth Crawford (ur.) in Stein Rokkan (ur.), Sociological Praxis: Current Roles and Settings, Sage Publications, Beverly Hills, 1976, str. 11–28

¹⁷ Za X. svetovni kongres sociologije v Ciudad Mexico, 1982, je bila npr. pripravljena knjiga, ki naj bi nudila vpogled v stanje na področju sociologije v mednarodnem merilu. Sociology: The State of the Art, 1982

- Hudson Kenneth, *The Jargon of the Professions*, Macmillan, London 1978
- Jackson A. John, *Profession and Professionalization*, Cambridge University Press, London 1970
- Jambreč Peter, Možnosti izgradnje marksistične sociološke teorije, *Teorija in praksa*, let. 14, št. 12/1977, str. 1426–1448
- Janowitz Morris, Professionalization of Sociology, *American Journal of Sociology*, let. 78, št. 1/1972, str. 105–135
- Katunarić Vjeran, Obrana sociologije ili zanat sociologa, *Revija za sociologiju*, let. 12, št. 1–4/1982
- Katunarić Vjeran, *Dijalektika i sociologija*, Školska knjiga, Zagreb 1986
- Kirn Andrej, Marxova ideja enotnosti znanosti kot ene znanosti, *Časopis za kritiko znanosti*, let. 4, št. 17–18/1976, str. 5–21
- Klima Rolf, Role Conflict and Anomie in German Sociology: Some Problems Confronting West German Sociology as a Profession, Crawford Elisabeth (ur.) in Stein Rokkan (ur.), *Sociological Praxis: Current roles and settings*, Sage Publications, Beverly Hills 1976
- Knežević Bogić, Za ili protiv nastavnog predmeta »Osnovi marksizma«, *Revija za sociologiju*, let. 9, št. 3–4/1978, str. 103–105
- Lamnek Siegfried, Soziologen ohne Soziologie? Zum Verhältnis der Berufschancen von Soziologen und der Berufsadäquanz ihrer Ausbildung. *Soziologie – Mitteilungsblatt der Deutschen Gesellschaft für Soziologie*, let. 3, 1974, str. 174–206
- Lapierre Richard Tracy, *A theory of social control*, McGraw-Hill, New York 1954
- Larrain Jorge, *A Reconstruction of Historical Materialism*, Allen and Unwin, London 1986
- Lazarsfeld Paul F., *Main trends in sociology*, Harper and Row, New York 1970
- Lukić Radomir, *Materijal za izučavanje teorije države i prava*, Naučna knjiga, Beograd 1952
- Lukić Radomir, *Osnovi sociologije*, Savez udruženja pravika Jugoslavije, Beograd 1959
- Lukić Radomir in Sergej Flere, *Marksistička sociologija*, Lukić Radomir (ur.) in Miroslav Pečujlić (ur.), *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd 1982
- Marx Karl in Friedrich Engels, *Izbrana dela: v petih zvezkih*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1971
- Matthes Joachim, Soziologie ohne Soziologen, *Zeitschrift für Soziologie*, let. 2, št. 1/1973, str. 47–58
- McCarthy Thomas, *The critical theory of Jürgen Habermas*, MIT Press, Cambridge 1978
- Mills C. Wright, *The Sociological imagination*, Oxford University Press, New York 1959
- Mlinar Zdravko, Ob pridobitvah paziti na nevarnosti (Univerza v Mariboru), *Naši razgledi*, let. 21, št. 21/1972, str. 577
- Mlinar Zdravko, Teoretični in metodološki trendi v sociološkem raziskovanju (prostor-sko-druženih struktur in razvojnih procesov), Splichal Slavko (ur.), *Teorija, empirija, praksa: Prispevki h kritiki in k razvoju metod družboslovnega raziskovanja*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1982, str. 75–94
- Mlinar Zdravko, Protislovja družbenega razvoja: nezaupanje posamezniku in preobremenjenost (banalizacija) kolektivnega odločanja, *Revija za razvoj: podjetništvo in strategija razvoja*, let. 2, št. 7/1986
- Outhwaite William, *Concept formation in social science*, Routledge & Kegan Paul, London, Boston 1983.
- Parsons Talcott, Some problems confronting sociology as a profession, *American Sociological Review*, let. 24, 1959, str. 547–558
- Petak Antun, *Materijali o marksističkom obrazovanju i nastavi sociologije na Zagrebačkom sveučilištu*, *Revija za Sociologiju*, let. 4, št. 2–3/1974, str. 41–86

- Radovanović Miroslav, Formiranje i razvoj sociologije i profesije sociologa u savremenom jugoslovenskom društvu, *Sociologija: časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju*, let. 18, št. 1–2/1976, str. 115–144
- Rizman Rudolf, Sociologija sociologije: od radikalne sociologije do konstituisanja posebne discipline, *Sociologija*, št. 4/1975
- Rogers Everett M., *Diffusion of Innovations*, Free Press, Glencoe 1962
- Runciman Walter Garrison, *Sociology in its Place*, Cambridge University Press 1970
- Rus Veljko, Protislovni procesi profesionalizacije, *Teorija in praksa*, let. 16, št. 10/1979, str. 1482–1490
- Supek Rudi, *Sociologija i socijalizam, Znanje*, Zagreb 1966
- Supek Rudi, Situacija sociologije u svijetu danas, *Revija za sociologiju*, let. 8, št. 3–4/1978, str. 5–14
- Supek Rudi, *Zanat sociologa: Strukturalna analiza, Školska knjiga*, Zagreb 1983
- Touraine Alain, *Sociologie de l'action*, Editions du Seuil, Paris 1965
- Wardell L. Mark in Stephen P. Turner, *Sociological Theory in Transition*, Allen and Unwin, London 1986
- Yossifov Assen, Professionalization of Scientists, Janos Farkas (ur.), *Sociology of science and research*, Akadémiai Kiadó, Budimpešta 1979
- Zvekić Uglješa in Ksenija Savin, O profesiji: sociološka analiza, *Sociologija*, let. 23, št. 1–2/1981, str. 59–92
- Županov Josip in Željka Šporer, Profesija sociolog, *Revija za sociologiju*, let. 14, št. 1–2/1984, str. 11–46
- Zdravko Mlinar (1987) URP: Sociologija, Raziskovalna naloga: Profesionalna kultura in razvojne implikacije sociološkega raziskovanja, FSPN, Raziskovalni inštitut, Ljubljana

PROFESIONALNA KULTURA, DRUŽBOSLOVNO RAZISKOVANJE IN DRUŽBENA PRAKSA

Razvojna logika in usmerjanje družboslovnega delovanja

Če razvoj v znanosti in družbi lahko zasledujemo s teoretsko že razkrito »razvojno logiko«, ki se kaže kot »integracija raznovrstnosti«, potem bi morali to upoštevati tudi operativno, ko gre za konkretno usmerjanje znanstvene dejavnosti. To »usmerjanje« je danes – vsebinsko in organizacijsko – preveč odvisno od brezštevilnih *naključnosti* v vsakokratni situaciji, ne da bi se opiralo na jasno predstavo o dolgoročnih razvojnih smereh in zakonitostih. Ob tem pa se še poenostavlja razvojna problematika v tem smislu, da se le-ta pretežno reducira na omejeno materialno osnovo znanstvenega delovanja. Obenem pa se vrste vprašanj, ki – vsaj prednostno – ne zadevajo materialnih virov, bodisi sploh ne načenja ali pa so iz drugih razlogov nerešeni.

Namesto posplošenega obravnavanja znanosti bi kazalo več pozornosti posvečati tako a) bolj diferenciranemu reševanju zadev, specifičnih po posameznih (sub)disciplinarnih področjih, kot tudi b) zavestnemu iskanju in razkrivanju tiste vsebine, ki presega že ustaljene okvire omejenega, sektorskega delovanja. V tem smislu potrebujemo na znanstvenoraziskovalnem (podobno kot na izobraževalnem) področju dosti več diferenciacije ter individualizacije, pa bodisi da gre za subjekte ali predmet raziskovanja.

Po načinu usmerjanja znanstvenoraziskovalne dejavnosti se v njenem celotnem reprodukcijskem procesu nakazujejo določene izkušnje, ki bi jih kazalo povzeti ter določeneje formulirati in upoštevati pri nadaljnjem delovanju. Po eni strani se je pokazalo, da je bilo usmerjanje raziskovanja v preteklem obdobju (npr. preko projektnih svetov) le navidežno, *nominalno*. Predmetno področje raziskovanja je bilo dostikrat tako *kompleksno*, da je bilo skoraj nemogoče dobiti natančnejši vpogled v opravljeno delo in se na tej podlagi odločati o ustreznih – pozitivnih ali negativnih – sankcijah. Po drugi strani pa se v novejšem času kaže večja *prodornost* delovanja *spontano izoblikovanih skupin* družboslovcev, ki na podlagi lastne zavzetosti uveljavljajo neko prav določeno vsebinsko oz. teoretsko umeritev (npr. posebne knjižne zbirke, revije ipd.). V tem lahko vidimo spodbuden znak večjega sproščanja iniciative in obenem preseganja intelektualne uravnilovke ter uniformiranosti. Ob tem pa se pojavlja potreba, da bi vendarle spremljali tudi to, na katerih področjih prihaja *do zaostajanja oz. kje se pojavljajo praznine* (vzemimo pri nas npr. sociologija zdravstva), ki jih z vidika širše družbenih interesov ne moremo preprosto le vzeti na znanje. Usmerjanje znanstvenoraziskovalne dejavnosti naj bi torej – vzporedno z njegovo demokratizacijo – vendarle imelo vlogo nekakšnega korektivnega dejavnika, s tem da bi razkrivalo vzroke zastoja in možnosti za spodbujanje razvoja znanosti po posameznih področjih. Pristojni organi naj torej *ne bi le čakali na pobude* ter jih sprejemali ali zavračali, temveč naj bi tudi sami spodbujali k potrebnim spremembam.

Odstopanje od razvojne logike – integracije raznovrstnosti – lahko razkrivamo tudi v tem, da se je večji del družboslovnega raziskovanja odrekel vključevanju, ali pa je zaradi razmer pristal na omejevanje dostopa do velike raznovrstnosti, ki jo ponuja Jugoslavija kot celota. S tem ko se družboslovno raziskovanje omejuje na

relativno homogene (ali vsaj homogenejše) populacije po republikah, si zožuje svojo lastno spoznavno osnovo in okvire dopustnega posploševanja. Obenem pa se s tem posredno povečuje prazen prostor v medrepubliških komunikacijah, ki ga zapolnjuje zelo ohlapna in subjektivistična »publicistika«. Ta pa je že sama postala eno pomembnih izhodišč za oblikovanje enostranskih in stereotipnih ocen, ki nenehoma slabšajo mednacionalne odnose v Jugoslaviji.

Dokaj neopazno je neskladje med dejansko medsebojno odvisnostjo med ljudmi, ki se hitro povečuje v vse širših teritorialnih okvirih na eni strani ter ustaljenimi (omejenimi) okviri, znotraj katerih zagotavljamo dostopnost informacij in možnosti za raziskovanja na drugi strani. S tem se zmanjšuje možnost za znanstveno zajemanje temeljnih determinacijskih sistemov, ki – posredno ali neposredno – določajo naše družbene razmere. To pomeni, da se vse bolj *ukvarjamo z nebitvenim*, kar vsebuje obrobno znanost in politike ter (še večje) zaostajanje v razvoju.

Iz navedenega izhaja potreba po radikalnem odpiranju v širši prostor ter po intenziviranju pretoka znanstvenih informacij (kar se tudi mednarodno obravnava kot aktualna tema, npr. kot »transborder data flow«).

Notranja in zunanja merila

Pri majhnem narodu je težko izoblikovati samostojno identiteto posameznih strok. Zato so zlasti družboslovci toliko bolj pod pritiskom tistih usmeritev (tem in načinov obravnave), ki sprožajo največjo odzivnost v okolju. Ob tem ko se upoštevata »zanimivost« in aktualnost ipd., pa so ožja strokovna in znanstvena merila včasih potisnjena na drugo mesto.

Pojavlja se tudi protislovje v tem smislu, da se po eni strani zaostrojuje problem vse večje neobvladljivosti družboslovne produkcije zaradi izredno hitrega naraščanja količine pomembnih informacij, kar obenem otežuje njihovo preglednost in dostopnost, po drugi strani pa je že sedANJI način nagrajevanja znanstvenega dela takšen, da še ta spodbuja bolj količino in ekstenzivnost kot pa kakovost in selektivnost. Pogrešam določnejšo usmeritev k temu, da bi s čim *manjšo količino podatkov* (besed, tekstov) *čim več pojasnili*.

Presojanje rezultatov raziskovalne dejavnosti je bilo v preteklosti preveč odvisno od številnih naključnih vplivov in subjektivnih presoj. Razlika v pomembnosti posameznih spoznaj z vidika njihove pojasnjevalne vloge še zdaleč ni dobivala ustreznega izraza v tem ustrezno deferenciranem nagrajevanju. Nezavedno je prisotna – celo med samimi znanstvenimi delavci – močna težnja k uravnilovski nivelizaciji. V tem smislu se zdi povsem nepojmljivo, da bi pripoznali večji pomen – vzemimo – enemu samemu članku kot pa desetim knjigam ali stotim drugim člankom ipd.

Čeprav na današnji stopnji razvitosti sociologije in družbenih znanosti še ne moremo doseči takšne zgoščenosti in strukturiranja pri predstavljanju rezultatov, kot je to že doseženo v naravoslovnih vedah, vendarle lahko že danes vzpostavimo pomembne spodbude, ki bodo krepile takšno usmeritev.

Pri dosedANJI praksi usmerjanja in organizacije raziskovalne dejavnosti so bile premalo upoštevane vsebinske posebnosti ter stanje oz. dosežena raven z vidika samega spoznavnega procesa; preveč pa so bila v ospredju različna zunanja merila. Zato številni ukrepi (npr. formiranje raznih makroprojektov ter formalno

povezovanje in usklajevanje med raziskovalnimi nalogami) niso privedli do pričakovanih rezultatov; večkrat so bili celo kontraproduktivni. To lahko razumemo kot izraz dejstva, da formalno organizacijske spremembe niso izhajale od dejanske stopnje integracije v samem spoznavnem procesu, temveč so jo večinoma prehitevale. S tem je prihajalo do navideznega povezovanja raziskav in raziskovalcev, čeprav je šlo v bistvu le za mehanično kopičenje spoznavno nekoherentnih vsebin. Tako se je povečalo breme administriranja ter različnih koordinacij in komunikacij, ki niso prispevale k vsebinski »integraciji raznovrstnosti«.

S posebno pozornostjo naj bi poizkušali identificirati tiste teoretske koncepcije in paradigme, ki potencialno lahko relativno največ prispevajo k *preseganju naključnosti* v raziskovalnem (spoznavnem) procesu tako v sociologiji kot tudi na širših področjih družbenih znanosti. Na takšni podlagi pa naj bi razkrivali, kaj je številnim empiričnim oz. parcialnim raziskavam skupno; katera njihova spoznanja so pomembna tudi na širših spoznavnih področjih, ki jih avtorji niso upoštevali.

Obenem pa naj bi kot element znanstvene kulture zaostrovali zahtevo po *preverljivosti* splošnih teoretskih konstruktov in v znanstveni kritiki razkrivali, kateri od njih le-to izpolnjujejo ali ne izpolnjujejo. S tem naj bi presegali močno prisotne težnje, da različne »teorije« po inerciji ohranjajo svoj status, čeprav nimajo niti minimalne pojasnjevalne moči oz. pojasnjevalne vrednosti.

V okviru naše raziskovalne prakse bi lahko spodbudili (ali celo terjali), da bi ob koncu izvedbe petletnih programov raziskovanja po posameznih tematskih ali programskih sklopih proučili, kaj je bilo doseženo z vidika obeh zgoraj nakazanih zahtev.

Marksistična metodološka usmeritev k totaliteti ni bila ustrezno upoštevana niti v eksplicitno »marksističnih študijah«. Le-te so namreč ob vseh obstoječih specialnostih bolj dobile značilnosti še ene dodatne, kot pa da bi razkrivale tisto, kar jim je skupno, in nakazovale stičišča med izkustvenimi spoznanji ter družbeno teorijo. Marksistične in marksološke študije so pri nas bolj postale sinonim *samozadostne filozofske obravnave*, kot pa spodbudno izhodišče za medsebojno oplajanje teorije in empirije ter teorije in prakse. S tem pa sopogojujemo podaljševanje ločitve na teorijo, ki se odmika od življenja, ki je ne preverjamo in ki (p)ostaja nepreverljiva, na eni strani in na empirično raziskovanje, ki v prvi – brez predhodne operacionalizacije splošnih kategorij – ne najde navezave, kar je (še dodatni) razlog za to, da ostaja na ravni agregiranja posameznosti in utrjuje tudi lastno samozadostnost.

Namesto da bi ravno »marksističen pristop« spodbujal k sintezi, navedeno nakazuje, da je – vsaj dejavnost v njegovem imenu v dosedanji praksi – prej podaljševal(a) in utrjeval(a) obstoječe delitve.

Iz tega se nakazuje potreba po vsebinski preusmeritvi, ki naj bi prispevala k hitrejšemu razvoju (družbenih) znanosti pri nas.

Glede vsebinskega usmerjanja družboslovnega raziskovanja lahko iz naše polpretekle prakse povzamemo, da smo nesorazmerno veliko pozornost posvečali tistim spremenljivkam (pojavom), za katere je sicer značilna velika *manipulabilnost*, pa četudi je njihova *pojasnjevalna* (determinacijska) vloga minimalna. V tem se izraža prekomerna odzivnost (podrejena vloga) družboslovja v odnosu do vsakokratnih normativno-organizacijskih oz. institucionalnih sprememb našega družbenopolitičnega sistema.

Sedanjo fragmentiranost znanstvenoraziskovalne dejavnosti bi – med drugim – presegali tudi s tem, da bi večjo pozornost posvečali tistim vprašanjem, ki *prese-gajo posamezne raziskave* in druge enkratne oz. ad hoc akcije. V tem smislu bi bilo treba (pre)usmeriti pozornost tudi na tisto, kar je *večim ali celo vsem* raziskovalcem *skupno*, pa bodisi z vidika vsebine (teorije), metodologije, z vidika informacijskih virov, diseminacije (objavljanja, izobraževanja) rezultatov ali njihove uporabe.

V zvezi s tem naj bi omejili enostavno agregiranje posameznosti (rezultatov, spoznanj), s tem da bi povečali obseg tistih informacij, ki *dajejo pregled* nad širšimi tematskimi sklopi ali (sub)disciplinarnimi področji in širše časovno in prostorsko.

Pri tem gre tako za enostavnejše naloge, vzemimo *tematske bibliografije*, kot tudi za zahtevnejše vsebinske (teoretsko-metodološke) *ocene stanja* po posameznih področjih. Na ta način naj bi razkrivali osnove za večjo kumulativnost in obenem za večjo selektivnost v spoznavnem procesu.

Kljub nakazani fragmentaciji pa bi sociologija, politologija, komunikologija morale še dosti bolj diferencirati svoj raziskovalni program, tako da bi se približale *dejanski raznovrstnosti* subjektov in družbenih razmer v praksi. Dosedanja raziskovalna praksa je preveč sledila značilnostim politične prakse npr. v tem, da je v zasnovah raziskav prevzemala njen *pretirani globalizem* (npr. proučevanje »političnega sistema«, »komunalnega sistema«, »delegatskega sistema«, »volilnega sistema« ipd.). Če manjše število raziskovalcev pri nas ne dopušča večje diferenciacije, pa bi lahko intenzivirali uporabo spoznanj na podlagi že opravljenih raziskav v drugih državah (ki smo jih v preteklosti preveč aprioristično zavračali kot neuporabne za naš posebni družbenopolitični sistem).

Potrebno je torej določnejše *razlikovanje* med bolj ali manj zdravorazumskim obravnavanjem problemov in rigorozno zasnovanimi znanstvenimi prispevki. To naj bi se upoštevalo kot splošno »pravilo igre« v naših *revijah* »za družbena vprašanja« (bolj jasno diferencirane rubrike); upoštevalo naj bi se tudi pri *reelekcijah* univerzitetnih delavcev; nadalje pri ocenjevanju *strokovnih posvetovanj* idr.

Zaostriti je treba – sedaj povsem zamegljeno – *razločevanje med izvirnimi, novimi spoznanji* in tistimi navideznimi »prispevki«, ki dejansko le *povzemajo in ponavljajo*, kar je – bodisi pri nas ali v svetovnem merilu – že bilo napisano. Sedanje nediferencirano obravnavanje, ko se upošteva le, *koliko* je kdo napisal, ne pa tudi kaj je novega, izvirnega v določenem tekstu, je skrajno nespodbudno za resnično ustvarjalno delo. V sedanjem »sistemu« nagrajevanja je inovativnost dejansko *negativno sankcionirana*, nagrajujeta pa se predvsem ekstenzivnost ter lahkotno, površno »publicistično« pisanje (vsaj po popularnosti v širši javnosti).

V kontekstu relativno zaprtega družbenega sistema se skoraj vsaka nova znanstvena publikacija obravnava tudi kot vsebinska inovacija. Takšen status si zagotovi že s tem, če se določena snov obravnava – »*prvič pri nas*«, pa četudi gre z mednarodnega vidika le za povzetek – bolj ali manj – splošno znanih in razpoložljivih ugotovitev. V nakazanem kontekstu je seveda težko razlikovati med izvirnostjo in prevzemanjem. »Prevajalska vloga« posameznih avtorjev pa ima tudi dejansko večji pomen.

Z odpiranjem družbe v širši prostor posredniške vloge zgubljajo pomen. V ospredje pa stopata različnost in novost, ki sta kot taki mednarodno opredeljeni oz. priznani. Če pa že objektivno nakazujemo takšno smer spreminjanja, bi to spoznanje lahko upoštevali tudi kot element načrtnega usmerjanja in zavestno pospeševali

– danes še zamegljeno – razločevanje med *izvirnimi* prispevki k znanosti ter *povze-manjem* (prepisovanjem, »prevajanjem«) spoznanj drugih avtorjev.

V tem smislu še nimamo ustrezne diferenciacije pri vrednotenju znanstvene ustvarjalnosti pri nas, npr. ko gre za razliko med izvirnimi deli in raznimi učbeniki in priročniki (s katerimi si npr. avtorji v državah z razvito znanostjo večinoma ne pridobijo ugleda v »znanstveni skupnosti«).

Ustvarjalnost, avtonomija in (ne)mobilnost

Najbolj kreativni znanstveni delavci izgubljajo veliko svoje ustvarjalne energije s tem, da opravljajo različna rutinska oz. po usposobljenosti – *povsem nezahtevna dela*. Pri tem ne gre le za omejena materialna sredstva, temveč tudi za določeno uravnilovsko miselnost, ki tudi med strokovnjaki daje vsem enako težo ne glede na pomen in domet njihovih spoznanj. *Hierarhija idej glede na njihov spoznavni pomen (pojasnjevalno moč) nima svoje legitimitete v organizaciji znanstvenoraziskovalnega dela*. Niti po sposobnostih niti potrebah pa dejansko ne more vsak raziskovalec pretendirati na popolno samostojnost, ne glede na »domet« svojih miselnih konstruktov. Na tem področju je treba *odpraviti samoprevare*, zaradi katerih prihaja do fragmentacije znanosti in njene stagnacije.

Medtem ko je za razvite države značilno, da se v njih pojavlja visoka prostorska giblivosť znanstvenih delavcev, pri nas še vedno prevladujeta *avtarkizem in etno-centrizem*. To se med drugim kaže v tem, da se že a priori omejujemo na svoj zaprti prostor v lokalnih, republiških ali državnih mejah ne glede na možnosti in posledice takšne prakse. Razvojna prizadevanja avtomatično zastajajo v teh okvirih, pa čeprav s tem izključujemo dinamizacijo, ki bi jo zagotovili z vključevanjem najsposobnejših znanstvenikov iz drugih okolij; izključujemo tekmovanje in utrjujemo *monopolne položaje* posameznikov relativno neodvisno od rezultatov njihovega dela. Ko gre za pridobitev novih sodelavcev, se večinoma že vnaprej računa le na potencialne kandidate iz iste republike (ali celo – iz istega kraja); ne razpisujemo pa natečajev v jugoslovanskem ali mednarodnem merilu.

Čeprav gre danes še za vrsto objektivnih omejitev, pa tudi upravopolitična ureditev prej omejuje kot spodbuja odpiranje v širši prostor, je vendarle treba začeti s prizadevanji v tej smeri. Za zdaj nimamo niti jasne zavestne opredelitve do teh vprašanj, še manj pa izoblikovanega dolgoročnega programa, ki bi konkretiziral številne konkretne ukrepe (tako kot se npr. v zadnjem času pojavlja misel, da je treba zgraditi prostore za gostujoče profesorje). Namesto spodbud k večji giblivosti poznamo le »nagrade za stalnost«!?

Vrsta nematerialnih spodbud pa bi omogočila, da bi se tudi »tuji« znanstveniki v različnih prehodnih ali trajnejših oblikah vključevali v znanstveno in izobraževalno delo pri nas (skupni projekti, interes za specifično tematiko jugoslovanske družbe, želja po začasni spremembi okolja, še zlasti med študijskim dopustom ipd.). Nasploš pa bi morali temeljito *izostriti našo senzibilnost* za vse tisto, kar po kakovosti presega doseženo raven pri nas, pri čemer naj bi imela prostorska lokacija oz. oddaljenost vedno manjši pomen.

Da bi preprečevali *institucionalno zabubljanje*, ki hkrati pomeni tudi vsebinsko siromašenje stroke, naj bi zavestno uveljavljali dolgoročni program vse večjega

odpiranja družboslovnih institucij, sproščanja giblivosti kadrov in pretoka idej v vse širšem prostoru. V tem pogledu gre za spremembe, ki bi pomenile, da preprečimo podaljševanje dosedanje prakse, in tudi za afirmativne ukrepe. V prvem smislu naj bi postala sestavina profesionalnega kodeksa norma, da je *nesprejemljiva, nedopustna* (dosedanja) praksa, da bi kdo na istem zavodu opravil (do)diplomski študij ter nato avtomatično v istem okolju (pri istih profesorjih, z istimi informacijskimi viri) nadaljeval s podiplomskim študijem ter prav tam pridobil še doktorat znanosti in se mogoče tam celo še zaposlil.

Dosedanjo prakso bi lahko začeli spreminjati na najvišji ravni, ki obenem vključuje tudi najmanj prizadetih, tj. glede doktorskega študija. Tega naj bi praviloma opravili na drugem zavodu (v drugem kraju).

Povečevali naj bi možnosti za bolj sproščeno prehajanje kadrov iz (pretežno) izobraževalne v (pretežno) raziskovalno dejavnost in obratno. Načeloma je bila ta ideja že večkrat nakazana, kljub temu pa do danes operativno še ni zaživel.

Na ta način naj bi vsaj občasno dosegli razbremenitev (pretežno) pedagoških delavcev, ki zaradi večjega obsega tekočih pedagoških obveznosti nimajo možnosti za koncentrirano in poglobljeno znanstvenoraziskovalno delo. Obenem pa bi raziskovalcem odprli možnosti, da bi svoja najnovejša spoznanja vnašali v izobraževalni proces. S takšno prakso bi lahko brez težav začeli vsaj na tistih področjih, za katera imamo več primerno usposobljenih znanstvenih delavcev. Proučili pa naj bi še druge oblike in možnosti za fleksibilnejše »kroženje« delavcev med raziskovalnim in izobraževalnim področjem.

V dosednji praksi je prihajalo do neskladja v tem smislu, da smo sicer imeli opravka z zelo različno kakovostjo in obsegom opravljenega raziskovanja, obenem pa so bili vsi raziskovalci (in raziskovalne institucije) dokaj nediferencirano obravnavani. To neskladje naj bi presegali s selektivnejšim nagrajevanjem (v najširšem pomenu besede). Izjemna ustvarjalnost naj bi bila upravičena tudi na *izjemne postopke* z vidika napredovanja in razpolaganju z materialnimi sredstvi.

V zvezi s tem naj bi tudi diferencirali obseg kontrole, in sicer: čim večja je že *izkazana* (znanstveno priznana) *ustvarjalnost*, tem *večjo avtonomijo* naj bi zagotavljali

- posameznim raziskovalcem
- raziskovalnim skupinam in institucijam
- raziskovalnim (disciplinarnim in subdisciplinarnim) področjem in
- teritorialno dislociranim subjektom, ki se tako ali drugače vključujejo v znanstvenoraziskovalno področje.

Ta avtonomija zadeva vsebinsko presojo o pomembnosti izbora predmeta raziskovanja kot tudi načina obravnave ter uporabo finančnih sredstev. Obenem pa predlog takšne diferenciacije vključuje tudi zaostritev kontrolno restriktivnih ukrepov v nasprotni smeri.

Na ta način naj bi po eni strani *povečali prodornost* pri uveljavljanju resnične ustvarjalnosti, po drugi strani pa bi obenem *skrajšali čas*, v katerem prizadeti sami in/ali njihovo okolje spozna(jo), da nimajo primernih dispozicij za (določeno ali nasploh) znanstveno delovanje. Tako naj bi namesto dosedanje togosti in formalizma povečevali fleksibilnost in dinamizirali znanstveno dejavnost na tistih točkah, kjer lahko največ prispevamo tudi v mednarodnem merilu.

Na podlagi dosedanje prakse vidimo, da je minilo tudi po deset, dvajset ali tri-deset let, predno se je za posamezne raziskovalce »ugotovilo«, da pravzaprav *nimajo primernih sposobnosti* za ustvarjalno znanstveno delo oziroma predno so takšni ugotovitvi sledili ustrezni ukrepi, tako da so prešli na drugo delovno področje. Včasih pa takšni problematični »primeri« – bolj ali manj prikrito – ostajajo, dokler se ne upokojijo. Takšne razmere lahko spreminjamo s splošnim »prevrednotenjem vrednot«, ki bo dalo večjo težo strokovnosti in na drugo mesto postavilo kar apriorno *socialno varnost* (neodvisno do dela); obenem pa je treba sprejeti vrsto konkretnih ukrepov, s katerimi naj bi *zaostri selekcijske mehanizme pri strokovnem napredovanju delavcev* (kar obravnavamo še posebej).

Profesionalne norme, informacijski viri in obravnava podatkov

Brez tehtnega razloga, verjetno predvsem po inerciji, se vzdržuje nesorazmerje med načinom obravnave *tekstualnega* in *podatkovnega* »outputa« socioloških in sploh družboslovnih raziskav. Že po ustaljeni praksi se skoraj izključno vrednoti le tekstualna predstavitev rezultatov, medtem ko ne postavljamo *nikakršnih zahtev* (ni nobenih pričakovanj ali določil) o samih podatkih, do katerih so se raziskovalci dokopali z izvedbo raziskave.

Tudi v tem pogledu se kaže, da še niso izoblikovani ustrezni profesionalni standardi, ki bi – med drugim – določali, kako *je treba ravnati s podatki* ter kdaj preide ta pravica in odgovornost zanje od izvajalca(ev) raziskave na druge subjekte in kateri so ti subjekti ipd. Takšna »pravila igre« bi lahko – ob pomoči strokovnih društev in raziskovalnih organizacij – izoblikovali v raziskovalnih skupnostih. Spreminjati je treba razmerje med vlaganji v nove raziskave in intenziviranjem *uporabe že zbranih podatkov*, in sicer tako, da se bo zmanjšalo zbiranje in *povečala izkoriščenost* že razpoložljivih virov. Zato pa je treba večjo pozornost posvečati sistematičnemu formiranju raziskovalne dokumentacije (arhivov, bank podatkov), ki naj bi omogočali čim bolj *poenostavljen, rutiniziran* dostop do razpoložljivih virov. S tem bi tudi vsebinsko obogatili raziskovalno in pedagoško dejavnost ter povečali vključevanje študentov v raziskovalno delo.

Pri danih materialnih sredstvih bi – vsaj na določenih področjih in v določenih razvojnih fazah – lahko dosegli dosti večje učinke, s tem da bi bolj temeljito proučevali in upoštevali že razpoložljiva spoznanja v mednarodnem merilu, kot pa da se lotevamo in finansiramo lastne raziskave (od začetka) ob nepoznavanju ali pomanjkljivem poznavanju že doseženih rezultatov v drugih državah (in možnosti oz. omejitve, ko gre za njihovo uporabo pri nas).

Utrjevali naj bi splošno profesionalno normo o tem, da je *poklicna dolžnost* vsakega družboslovca (raziskovalca in pedagoga), da skrbi za nenehno *izpopolnjevanje informacijskih virov* na področju njegove specializacije. Obenem pa naj bi tudi v okviru statistične dejavnosti okrepili prizadevanja, da bi njihov program dejavnosti nenehoma konfrontirali in *preverjali z rezultati* družboslovnih raziskovanj in s tem povečali selektivnost ter omejili sedanjo ekstenzivnost pri zbiranju podatkov. Za vsa značilna (sub)disciplinarna področja družboslovja bi bilo treba vzpostaviti neposredne povezave s statistiki, ki delujejo na ustreznih predmetnih področjih v republiškem in zveznem zavodu za statistiko. V ta namen bi bilo treba vključiti

več raziskovalcev v že obstoječe *sosvete pri Zavodu za statistiko SR Slovenije*; obenem pa zasnovati tudi dolgoročne programe sodelovanja, ki bi prehajalo *raven ad hoc konsultacij* in bi zagotavljalo, da bi spoznanja socioloških raziskovanj o različni pojasnjevalni moči posameznih spremenljivk (statističnih podatkov) upoštevali kot izhodišče za večjo selektivnost programa nadaljnjih »statističnih raziskovanj«.

Povečali naj bi relativno vlogo in vpliv znanosti na statistično dejavnost v primerjavi z vplivom, ki ga – dokaj arbitrarno – uveljavlja državna uprava.

Formiranje kadrov, izobraževanje

Formiranje mladih znanstvenih delavcev na univerzi je preveč usmerjeno v omejeno število tega vnaprej določenih profilov (npr. vzgojnoizobraževalnih programov), ki ne omogočajo niti zadostne individualizacije niti sproščenega povezovanja oz. kombiniranja z drugimi vsebinskimi področji bodisi znotraj ali preko institucionalnih okvirov posameznih visokošolskih zavodov. V zvezi s tem bi bilo treba povečevati individualno avtonomijo slušateljev, še zlasti na podiplomski ravni, kar pa predpostavlja večjo fleksibilnost in »deregulacijo« visokošolskega izobraževanja.

Študentom sociologije oz. družboslovnih disciplin nasploh naj bi zagotovili večje možnosti za aktivno *vklučevanje v analitično oz. raziskovalno dejavnost*. Ker pa se ta zahteva nenehoma zastavlja že več kot dve desetletji, je treba razkriti vzroke, zakaj ne pride do sprememb in obenem tudi možnosti, ki jih v tem pogledu prinaša nova, informacijska tehnologija.

Da bi dosegli večjo analitično usposobljenost in poglobljenost, se ne bi smeli zadovoljevati s tem, da bi študentje – še posebej pa na podiplomski ravni – le prevzemali snov, ki se jim ponudi v nekakšni dokončni, učbeniški obliki. Še zlasti pri metodoloških predmetih bi bilo treba prenesti poudarek na to, da bi študentje *analitične postopke dejansko uporabili*, ne pa da bi se le učili o tem, kako jih je mogoče uporabiti.

Podiplomski študij danes temelji na *samoprevari*, da je mogoče potrebno znanje pridobiti že kar z marginalnim angažiranjem ljudi in materialnih sredstev ter časa (npr. le za predavanja ob koncu tedna). Dejansko pa to vodi v *nesolidno, površinsko poznavanje* predmetnega področja in nominalno pridobivanje strokovnih nazivov; obenem pa tudi do ogromnega osipa med študijem, ki ga podiplomci opravljajo le »ob delu«. Predlog: Racionalneje bi bilo, da bi sprejemali na podiplomski študij le *najsposobnejše kandidate*, ki pa bi jim obenem *zagotovili tudi materialne možnosti* za temeljit, kontinuiran in poglobljen študij.

Predvsem na novejših znanstvenodisciplinarnih področjih nastaja večja medgeneracijska razlika po *stopnji specializacije* raziskovalcev. To se kaže kot problem, kadar gre za večje *neskladje* med vsebinsko usmeritvijo (»profilom«) mentorja in mlajšega raziskovalca, ki pripravlja magistrsko nalogo ali doktorsko disertacijo in se mogoče usposablja za pedagoško delo na bolj specializiranem predmetnem področju. Čim večje je to neskladje, tem manjša je zmožnost mentorja, da bi lahko zares učinkovito usmerjal in pomagal mlajšemu kolegu.

Pri nas imamo sicer zelo formalizirane postopke odobravanja tem in mentorjev na ravni magistrskega in doktorskega študija; problemu, ki ga tukaj omenjamo, pa nismo posvečali posebne pozornosti. Označenega neskladja seveda ne bo mogoče

rešiti zaprto v SR Sloveniji. Včasih bi lahko ustreznega specialista našli na širšem območju Jugoslavije. Najtežji problem pa ostaja – kako zagotoviti sodelovanje specialistov za prav določeno temo v mednarodnem merilu. Še zlasti na ravni doktorskega študija bi morali iskati možnosti za preseganje sedanjega stanja.

Zakon o visokem šolstvu (v sedemdesetih letih) je bil sprejet bolj z namenom, da intenzivira različne oblike *kontrole* na univerzi in nad univerzo, kot pa da bi zagotavljal možnosti za samostojno ustvarjalno delo v raziskovanju in izobraževanju. Tudi kasnejša reforma in opredeljevanje »vzgojno-izobraževalnih programov« nista presegla takšnega stanja. Zato je strokovno in znanstveno delovanje na univerzi še vedno na različne načine utesnjeno in podvrženo številnim formalnostim in postopkom, ki nominalno nastopajo v imenu podružbljanja, dejansko pa ne dosegajo niti takšnih namenov. Npr. vloga pedagoško znanstvenega zbora je bila močno omejena (po vsebini, pristojnostih, statusu), tako da so bila številna strokovna vprašanja prenesena v pristojnost sveta fakultete (katerega člani so tudi študentje, administrativni delavci idr.), tako da le-ta odloča o doktoratih, magistraturah ipd. Organi, ki naj bi zagotavljali širši družbeni vpliv, tako ne ostajajo na ravni razvojne politike, temveč se operativno vpletajo v sprotno, tekoče reševanje tudi povsem ozko strokovnih vprašanj. Prav to pa je *treba odpraviti*, če naj bosta stroka in znanost zares sami sebi sodnik. Zato potrebujeta večjo avtonomijo in morata prevzeti – kot je bilo že večkrat zapisano – večjo odgovornost.

Na univerzi *ne bi smeli dopuščati*, da se študentje pri študiju omejujejo le na *domačo literaturo* (v slovenskem ali srbohrvaškem jeziku), saj sicer že s tem za nekaj generacij zaostajajo za najnovejšimi dosežki v svetovnem merilu. Neznanja tujih jezikov (še zlasti pa angleščine) ne bi smeli več sprejemati kot danosti in opravičila za to, da bi pristajali na vsebinsko osiromašenje študija po posameznih predmetnih področjih in zniževali strokovne standarde. Z vse večjim obsegom znanstvene produkcije v svetovnem merilu se praktično zmanjšuje verjetnost, da bi lahko – sproti in nasploh – prevajali potrebno specializirano strokovno literaturo. Obenem bi bilo iluzorno pričakovati, da se bomo lahko sčasoma osamosvojili in se odpirali predvsem na domača znanstvena in strokovna dela.

Avtarkizem ali internacionalizacija?

Vse bolj se kaže razhajanje med avtarkično zasnovo in predpostavkami znanstvene politike ter internacionalizacijo in univerzalnostjo (družbenih) znanosti. Pri usmerjanju znanstvenega in družbenega razvoja pri nas lahko razkrivamo številne – implicitne ali eksplicitne – predpostavke avtarkizma. Medtem ko položaj znanosti in naše družbe povsem neodvisno od naše volje in v veliki meri tudi ne da bi se tega zavedali, postaja vse bolj odvisen od dogajanja v svetovnem merilu, se obenem podaljšujeta miselnost in delovanje državnih organov v ozko teritorialnih okvirih. Zapostavlja pa se, da je vse več vprašanj, ki jih je mogoče *reševati in rešiti le* v mednarodnem merilu. Prostor diskrecijskega odločanja, tj. odločanja po svoji presoji, neodvisno od širšega okolja, se zožuje, kar bi morali upoštevati tako, da bi odločnejše uveljavljali *mednarodne* (univerzalne) *standarde*.

Vzpostavljanje *mednarodnih stikov in sodelovanja* je bilo dozdej bolj izraz naključnih dogodkov kot pa opredeljene in selektivne politike. Pogrešamo zavestno

prizadevanje za okrepljeno sodelovanje z najbolj inovativnimi, vrhunskimi centri znanstvene ustvarjalnosti v svetovnem merilu. Dosedanje usmerjanje je bilo opredeljeno bolj omejujoče kot pa afirmativno, tako da je samo postalo eden pomembnih vzrokov za marginalizacijo naše znanosti. V bodoče *ne bi smeli dopuščati* (to, kar je veljalo v preteklosti), da bi Slovenija oz. Ljubljana dobivala *tretjerazredno vlogo* pri vzpostavljanju mednarodnega znanstvenega sodelovanja (nekako v zaporedju Beograd-Moskva, Zagreb-Leningrad, Ljubljana-Minsk).

Sedanjo enostranost, ko so predvsem naši družboslovci odhajali na izpopolnjevanje v druge države, naj bi presegali s tem, da bi kot redno prakso uveljavili tudi *vključevanje tujih družboslovcev* v delo naših znanstvenoraziskovalnih in izobraževalnih institucij. »Tujci« naj bi se vključevali bodisi kot predavatelji bodisi kot raziskovalci oziroma v obeh vlogah vzporedno. Njihova vloga bi bila lahko spodbudna za hitrejšo uveljavljanje domačih znanstvenih potencialov, npr.

- a) če bi jih angažirali na področjih, za katera pri nas (še) nimamo usposobljenih specialistov: vzemimo sociologijo zdravstva, v politični sociologiji ali politologiji za področje »policy studies« (ki je izredno pomembno za družbenopolitično prakso, vendar skoraj povsem odsotno, v Sloveniji in Jugoslaviji), za simulacijske študije, ipd.;
- b) vabili naj bi *avtorje* pomembnih spoznanj, ki bi jih posredovali našim družboslovcem in študentom;
- c) zgornje usmeritve bi lahko upoštevali komplementarno s sodelovanjem »tujih« družboslovcev v skupnih (komparativnih) raziskovalnih projektih idr.

Vse to bi lahko vsaj do neke mere realizirali z večjim izkoriščanjem že obstoječih meddržavnih ureditev znanstvenega sodelovanja (npr. bolj bi lahko izkoristili izmenjave po Fulbrightovem programu ipd.). Sicer pa bi lahko tudi samostojno uvedli marsikakšne novosti, npr. z vidika bilateralnega medinstitucionalnega povezovanja.

Pri nas bi lahko zožili ali se celo izognili raziskovanju nekaterih tematskih področij, ki so bila že temeljito proučena v drugih državah in o katerih ni utemeljenih razlogov, da bi lahko pričakovali bistveno drugačne rezultate pri nas (npr. če gre le za deskriptivno analizo preseljevanja iz vasi v mesto ali za procese prilagoditve priseljencev v mestu ipd.). Po drugi strani pa bi obogatili našo teorijo in prakso, če bi sistematično, na podlagi komparativnega raziskovanja razkrivali širši razpon variabilnosti (različnih rešitev, ureditev) vprašanj, za katera dostikrat prehitro sklenemo, da smo se dokopali do najboljše ali edino možne rešitve. Podrobnejše seznanjanje z razmerami v drugih državah na Vzhodu in Zahodu nas kar večinoma spravlja v zadrego, ko razkrivamo neutemeljeno absolutizacijo – ne ravno optimalnih – lastnih rešitev.

Družboslovno raziskovanje lahko dosti prispeva k preseganju ekskluzivizma (na podlagi načelno sicer že preseženih ideoloških meril ter etnocentrične miselnosti), če se bo angažiralo v smeri sistematičnega komparativnega proučevanja, še zlasti v najbolj razvitih deželah na Zahodu in Vzhodu. S tem naj bi zapolnilo praznino na področju, kjer se danes omejujejo samo na tekoča novinarska poročila in komentarje.

V zvezi s potrebo po večji fleksibilnosti ter individualizaciji študija naj opozorimo, da je sociološka katedra FSPN v šolskem letu 1987/88 poizkusno uvedla *izbirne seminarje* (študent v enem letu izbere 3 od več ponujenih specifičnih tematskih

sklopov). Tako se je zmanjšala toga, vnaprejšnja določenost programa študija in povečala možnost za individualne izbire. Tudi v takšnem okviru bi lahko še nadalje obogatili vsebino študija s tem, da bi vsako leto (ali pa vsaj priložnostno) vključevali tudi *družboslovce iz drugih držav*, ki bi vodili seminarje o tematskih oz. (sub)disciplinarnih področjih, ki pri nas (sploh) še niso (primerno) razvita. Podobno pa velja za vključevanje »domačih« raziskovalcev.

Zamudni postopek iskanja *dovoljenj* za mednarodna raziskovanja vzporedno z vsesplošno nezaupljivostjo (kar se je zaostriilo v sedemdesetih letih) zavira naše vključevanje v mednarodne raziskovalne projekte in pritok znanj v našo državo. Zato bi bilo treba *ponovno proučiti predpise*, s katerimi je bil vpeljan *sedanji režim* (postopek) in predlagati potrebne *poenostavitve*.

Zaradi ugodne geografske lokacije in razpoložljivih prostorov bi lahko ljubljanska univerza poleti organizirala različne mednarodne aktivnosti, ki bi lahko bile velika spodbuda za hitrejši razvoj znanosti pri nas. Ob upoštevanju izkušenj Interuniverzitetnega centra za podiplomske študije v Dubrovniku (morda tudi v sodelovanju z njim) bi v Ljubljani lahko zasnovali letne šole, kolokvije, sestanke manjših delovnih skupin raziskovalcev ali tudi širša občasna posvetovanja. Pri tem pa bi dosegli večji učinek, če bi zagotovili kontinuiteto delovanja na podlagi določenih vsebinskih preokupacij naših raziskovalcev.

Nekatere pobude v tej smeri smo že predstavili tudi v okviru Mednarodne sociološke asociacije.

Z vrsto ukrepov (ki so sicer že del splošne prakse znanstvenega delovanja v nekatere drugih državah) bi lahko spodbudili uveljavljanje profesionalnih standardov, ki so podlaga za uveljavljanje večje kakovosti in ustvarjalnosti. Zakaj ne bi strokovno društvo (v slovenskem in jugoslovanskem merilu) izbralo in razglasilo – vzemimo npr. – *tri najboljše članke ali pa knjige leta* na določenem (sub)disciplinarnem področju? Na ta način bi lahko prispevali k hitrejšemu preseganju sedanje intelektualne uravnilovke in »kognitivne anomalije«. Obenem pa bi s tem sami pospeševali vključevanje najpomembnejših dognanj v mednarodno strokovno javnost (uredništva nekaterih mednarodnih priznanih revij celo želijo in pričakujejo takšno pomoč, še zlasti iz dežel, katerih znanstvena produkcija zaradi jezikovnih ovir ostaja težko dostopna in manj pregledna).

Niti posamezniki niti institucije si dozdej niso mogli zagotoviti celovitega pregleda (torej – niti informacije) o najpomembnejših informacijah – v mednarodnem merilu – za posamezna predmetna področja. Pri tem gre sicer za materialne omejitve, vendar pa tudi za vrsto drugih, ki bi jih bilo mogoče rešiti brez večjih težav.

- a) Nobena slovenska revija ni vključena v mednarodno informacijsko banko Sociological Abstracts, ki deluje v povezavi z Mednarodno sociološko asociacijo in je s sistemom »DIALOG« vključena v mednarodno računalniško omrežje za pretok podatkov.
- b) Dobivamo sicer informacije številnih založb o njihovih publikacijah, vendar pa nimamo natančnejše predstave, kaj ostaja ob strani oz. kaj izpuščamo iz naše evidence. Pri tem se zavzemam za to, da bi morali vsaj kot načelo in dolgoročno usmeritev uveljavljati sicer čim večjo selektivnost, toda ne na podlagi delnega, omejenega, temveč na podlagi čim bolj celovitega pokritja znanstvene produkcije v mednarodnem merilu.

Praviloma se niti ne razmišlja o tem, kako bi pritegnili tudi tuje oz. mednarodne vire financiranja in – kar je seveda le druga plat medalje – o tem, za koga bi poleg naših uporabnikov oz. razen našega domačega okolja bili naši rezultati lahko uporabni. To se med drugim kaže v tem, da – vsaj institucionalno – nimamo sistematičnih pregledov in celovitih informacij o tem, katere fundacije ali druge institucije bi prišle v poštev, da bi v določeni obliki podprle našo znanstveno dejavnost, še zlasti če je ta tudi mednarodno pomembna. Mladi raziskovalci nimajo na voljo priročnih pregledov tujih štipenditorjev niti ne poznajo splošno uveljavljenih postopkov, kako – po posameznih deželah – pridobiti možnost za strokovno izpopolnjevanje; praviloma ne izkoriščamo zunanjih virov pomoči za udeležbo na mednarodnih letnih šolah, na znanstvenih posvetovanjih. Niti mentorji niti mlajši raziskovalci niso (zadosti) seznanjeni s tem, da je zelo *spodobnim* posameznikom *odprta vrsta možnosti* tudi za magistrski in doktorski študij (interes in pomoč tujih univerz) ipd.

Z dogovori med založniki, matičnimi znanstvenimi zavodi, strokovnimi društvi in prevajalci naj bi poizkušali doseči vsaj določeno vsebinsko usmeritev (če že ne specializacijo) *strokovnih prevajalcev* za posamezna znanstvena disciplinarna področja. Zlasti za prevode iz slovenščine v angleščino bi bilo treba pretegniti tudi ustrezne strokovnjake iz tujine; problem pa ostaja v tem, ker je treba zagotoviti (dolgo) trajnejšo rešitev, kar pomeni, da začasna prisotnost tujcev ne rešuje tega vprašanja.

Znanstvene komunikacije in diseminacija znanja

Znanstvena posvetovanja večinoma ne izpolnjujejo optimalno svoje vloge; na njih ne prihaja toliko do integracije raznovrstnosti kot predvsem do njenega *agregiranja*. Udeleženci ob koncu dostikrat z nezadovoljstvom ugotavljajo, da je šlo pretežno za nizanje monologov (npr. v obliki predstavljanja niza referatov), da pa ni bilo dialoga. Splošni razlog za to je veliko udeležencev, ki jim je več do tega, da osebno dobijo nominalno potrditev svojega nastopa na širšem forumu kot pa za poglobljeno in vsestransko pojasnjevanje samega predmeta obravnave. Predstavljeno gradivo se šteje kot dokončno, tako da se (če se sploh) tudi objavi le kot nekakšen *seštevek* (zbornik) *brez poizkusa* temeljite vsebinske *sinteze*.

Tako kot se nizajo posamezni prispevki na konkretnem posvetovanju, tako se nizajo tudi posvetovanje (»srečanja«, »simpoziji«...) za posvetovanjem, ne da bi zagotavljali njihovo »nadgrajevanje«. Gradivo posameznih posvetovanj sicer vključuje tudi pomembna spoznanja, vendar se le-ta praviloma »utopijo« v veliki količini tekstov. Po končanem posvetovanju v najboljšem primeru sledi še objava (selekcioniiranih ali pa tudi povsem neselekcioniiranih) tekstov. S tem je potem za določen čas izbrana tema postavljena *ad acta*, ne da bi kdorkoli poizkušal celovito proučiti gradivo, ugotoviti *akcijske implikacije* glede na konkretne subjekte, ki jih zadeva v družbeni praksi, ali pa *implikacije* za družbeno *teorijo* in nadaljnje raziskovalno delovanje.

Nakazana kritična ocena že implicitno ali eksplicitno kaže tudi na potrebne spremembe. Dodatno pa naj še opozorim, da je prišlo do povsem napačnega (neso)razmerja med velikimi, množičnimi znanstvenimi posvetovanji, ki so relativno pogosta, in bolj delovnimi srečanji v manjših skupinah, ki so relativno manj popularna in se sklicujejo bolj poredkoma. Pomemben korektiv je sicer notranje strukturiranje

velikih zborov po tematskih sklopih oz. sekcijah ipd.; v tem smislu bi lahko rekli, da imamo eno in drugo sočasno. Vendar gre tudi za to, da bi morali zagotoviti možnosti, da takšne manjše skupine – še zlasti kadar naj bi napravili odločilni premik na določenem teoretsko ali praktično pomembnem področju – ne bi delovale le ad hoc, recimo nekaj ur ali kakšen dan; po potrebi naj bi imele tudi več časa. Šele s tem bi lahko – ob predpostavki, da gre za zelo selektiven izbor majhnega števila udeležencev – presegli *raven naključnega nizanja idej* in si prizadevali za integracijo raznovrstnosti, ki bi pomenila inovativne rešitve.

Letna srečanja družboslovcev (vzemimo npr. Ziherlove dneve, pa tudi srečanja, ki jih organizirajo strokovna društva):

- a) dajejo prednost *odprtosti in širini* glede udeležbe, obenem pa ob tem ostaja drugotnega pomena selektivnost, ki bi uveljavljala znanstveno rigoroznost in kakovost prispevkov na podlagi minimalnih standardov profesionalne kulture,
- b) bolj izhajajo (vsaj nekatera) od *aktualnosti* teme kot pa od pomembnosti doseženih spoznanj na posameznih področjih raziskovanja,
- c) širša, množična srečanja premalo temeljijo na *predhodnih pripravih* v ožjih skupinah, da bi lahko presegla značilno agregiranje posameznosti in povečala kumulativnost spoznanj.

Večina sociologov (politologov) se po diplomi zaposli v raznih zavodih in delovnih organizacijah, tako da v njih delujejo skupaj s strokovnjaki iz drugih strokovnih področij; nimajo pa možnosti, da bi uveljavljali svojo posebno profesionalno identiteto ob opori na kolege sociologe. Takšna razpršenost pri zaposlovanju obenem z zelo omejenim povezovanjem s strokovnimi društvi ter odsotnost redne prakse dopolnilnega izobraževanja (pa vzemimo še dejstvo, da gre za relativno mlado znanstveno vedo, ki nima še določno izoblikovane profesionalne kulture), vse to omejuje možnosti, da bi posameznik uveljavil oz. zadržal svojo profesionalno identiteto – sociologa. Posameznik je v takšnih okoliščinah nemočen, pač pa bi lahko osrednje matične institucije postopoma širile svoje programe delovanja, namenjene dopolnilnemu strokovnemu izobraževanju diplomantov.

Spodbujali naj bi občasne skupne razprave sociologov različnih specialnosti (npr. različnih sekcij Jugoslovanskega sociološkega združenja ali večih raziskovalnih komitejev Mednarodnega sociološkega združenja), da bi na ta način pospeševali *povezovanje raznovrstnosti* v družboslovnem raziskovanju oz. spoznavnem procesu. Analogno naj bi vsaj občasno preverjali možnosti za vzajemno oplajanje sociologov in raziskovalcev in drugih družbenih znanosti.

Dozdaj se je relativno preveč poudarjalo formalnoorganizacijsko povezovanje, ki ni ponudilo ustreznih možnosti za sproščeno druženje ter izmenjavo idej med znanstvenimi delavci iz različnih institucij in disciplinarnih področij. Pri tem je šlo za bojazen, da se ne bi znanstveni (univerzitetni) delavci ločevali od drugih občanov, namesto da bi prav *spodbujali maksimalno sproščenost in raznovrstnost tega druženja*. Navidezna banalnost, kot je priložnost za srečanja v prostem času, lahko privede do povezovanja raznovrstnosti, kar konec koncev že situacijsko vodi k večji ustvarjalnosti. Predlagam torej oživitve *klubskega življenja* znanstvenih delavcev po posameznih univerzitetnih središčih.

Sedanja neodzivnost strokovnih društev (zlasti Jugoslovanskega sociološkega

združenja) na literaturo, ki ima naravo učbenikov, na podlagi katerih številni pripadniki mlajših generacij včasih dobijo povsem neustrezno predstavo o dosežkih na področju sociologije, »prispeva« k vzdrževanju *negativnega stereotipa* o sociologiji v širši javnosti. S tem posredno povzroča tudi negativno selekcijo pri odločanju za sociološki študij in nasploh zaostajanje v razvoju in uveljavljanju sociologije kot znanstvene discipline. Zato bi bilo treba povečati strokovno odzivnost na novo pojavljajoče se tekste in onemogočiti, da bi se kot obvezna literatura v sociološkem študiju (ali za študij sociologije na drugih strokovnih področjih) pojavljala tista, ki ne izpolnjuje *minimalnih standardov* profesionalnega delovanja sociologov.

S tem bi se zmanjšala možnost, da bi regionalno zaprto posamezni profesorji predpisovali tudi takšna svoja dela, ki so zdaleč pod ravno že predhodno razpoložljivih del v širšem prostoru.

Predmet »temelji sociologije in politologije« naj bi se še bolj približali posebnim potrebam posameznih strok na nedružboslovnih fakultetah. Še vedno se sicer zdi pomembna zasnova, ki jo je avtor tega teksta dal pred uvajanjem tega predmeta na ljubljanski univerzi, in sicer da bi relevantno snov posredovali s poudarkom na treh delih: a) z vidika socioloških in politoloških spoznanj o aktualnejših vprašanih globalnodružbene problematike, b) družboslovne vidike delovnega in bivalnega okolja in c) posebnosti, pomembne za bodoče poklicno delovanje po posameznih strokah (agronom, zdravnik, arhitekt etc.). V študijskem gradivu je dozdej prevladoval splošni, globalnodružbeni vidik. V bodoče pa naj bi dali večji poudarek drugima dvema, ali pa bi se celo osredotočili na točko c. To bi pomenilo, da bi na medicinski fakulteti posredovali znanja (in celo spodbujali raziskovanja), ki zadevajo sociologijo zdravstva, na arhitekturi urbano sociologijo ipd.

Primerjava z naravoslovnimi vedami nas opozarja ne le, da imamo v družboslovju opravlja z nesorazmerno veliko ekstenzivnostjo verbalističnega predstavljanja rezultatov, temveč da obenem nimamo niti (samo)kritične zavesti in odločnejših prizadevanj (konkretnih ukrepov), da bi takšno ekstenzivnost zmanjševali. S povečevanjem števila raziskovalcev, raziskav in publikacij bo obenem toliko bolj nujno zagotavljati tudi čim bolj *poenostavljeno dostopnost* do najpomembnejših novih dognanj. To pa pomeni, da bo potrebno tako bolj *strukturirano* kot bolj *zgoščeno* predstavljanje rezultatov, obenem z uvajanjem simbolnih oznak, ki naj bi omogočile računalniško posredovanje znanstvenih informacij. Raziskovalne skupnosti bi lahko postopoma uvajale in zaostrovale določene »minimalne standarde« za pripoznavanje znanstvenega statusa posameznim tekstom.

V zvezi z objavljanjem strokovnih tekstov, ki zadevajo izrazito specifične teme in zelo ozek krog potencialnih uporabnikov (včasih pa skoraj nobenega v Sloveniji ali Jugoslaviji), bi bilo treba ugotoviti, v katerih mejah je takšno *objavljanje pri nas še smiselno* oz. upravičeno in kakšne so morebitne primernejše, alternativne rešitve. Včasih se zdi, da je objava bolj namenjena in potrebna avtorju samemu (ki mu vsaj nominalno potrjuje in legitimizira njegovo delo) kot pa kateremukoli drugemu znotraj ozkih teritorijev Slovenije ali Jugoslavije.

Ob vse večjem poudarjanju meril blagovno-tržnega gospodarstva se bodo še bolj uveljavile tudi enostranosti pri presojanju o primernosti posameznih tekstov za objavo. Pri tem se namreč povečuje težnja h *komercializaciji*, ki sicer uveljavlja določeno selektivnost, vendar ne v skladu z znanstvenimi merili o pomembnosti tekstov.

Zato bi morali tudi v bodoče: a) računati na določene korektive pri zagotavljanju potrebnih sredstev ravno za objavo najzahtevnejših in najvrednejših znanstvenih prispevkov, ki ne morejo računati na široko publiko in b) bolj iskati razširjeni »trg« tudi za takšne tekste, in sicer v mednarodnem merilu.

Z vidika *diseminacije rezultatov* znanstvenega dela je opazna velika razlika med ravnanjem založnikov – pri nas in v drugih državah. Medtem ko »tuji« založniki redno iščejo stike z relevantno strokovno publiko, npr. s tem da si zagotovijo informacije o članstvu v zadevnih strokovnih združenjih in tako člane obveščajo o svojih izdajah, redno pa se pojavljajo tudi na večjih znanstvenih srečanjih ipd., je pri nas takšna praksa – vsaj na družboslovnem področju – še bolj izjema kot pravilo. Drugod pa vidimo živahno aktivnost, ko predstavniki založnikov obiskujejo znanstvene zavode in se udeležujejo posvetovanj ravno z namenom, da bi razkrili potencialne avtorje in teme, ki jih bodo uvrstili v svoj program! Pri nas se zanemarja dejstvo, da imajo znanstveno najbolj kakovostna dela možnosti za objavo – celo brez subvencij – če bi jih namenili *mednarodni* »znanstveni skupnosti«. V tem smislu bi bolj potrebovali pomoč (materialno, lektorsko, prevajalsko), da bi prišli do potrebnih prevodov; v začetku pa mogoče tudi še spodbude in strokovno pomoč našim založnikom, ki si še niso pridobili potrebnih izkušenj za aktivno nastopanje v mednarodnem merilu.

Ugotavljam, da se kaže veliko neskladje med izredno kompleksno problematiko, s katero se iz leta v leto spopadajo različna telesa raziskovalnih skupnosti ter vsebinsko omejeno formalno-tehnično obravnavo te problematike v njihovem glasilu *Raziskovalec* (ki ga izdajajo celo s sodelovanjem še štirih drugih republiških institucij). Takšno glasilo bi lahko vključevalo več analitičnih prispevkov z vidika sociologije znanosti oz. znanosti o znanosti, obenem pa tudi tekste, ki bi podajali bogatejšo sliko tekočega dogajanja na znanstvenoraziskovalnem področju, še zlasti če gre za vprašanja, ki zadevajo vsa ali več discipliniranih področij. Z *Raziskovalcem* bi lahko bolj sprožali in uveljavljali pobude za nove oblike interdisciplinarnega sodelovanja. Velikega pomena so širši pregledi in celovite informacije, kot je bil npr. Seznam tujih periodičnih publikacij v knjižnicah Slovenije. Takšne akcije lahko (posredno) celo več prispevajo k razvoju znanosti pri nas kot pa katerakoli konkretna raziskava. Prispevek, ki ga vendarle daje *Raziskovalec* k večji obveščenosti na znanstvenoraziskovalnem področju SR Slovenije, pa obenem sproža vprašanja *o stanju v Jugoslaviji kot celoti*. Povečanje pretoka informacij med republikami še ne pomeni, da bi zaradi tega morali krepiti centralizacijo odločanja. Pač pa bi lahko na ta način racionalizirali celokupno dejavnost in celo zmanjšali stroške, ki jih imamo danes – med drugim tudi zaradi omejene dostopnosti informacij (npr. ni znano, ali so določene publikacije že v Jugoslaviji ali ne).

Vprašanje jezika in komuniciranje s svetom

Družboslovna literatura, objavljena v slovenščini, ostaja večinoma neopazna in neupoštevana zunaj Slovenije, celo v Jugoslaviji. Tudi če so posamezni teksti objavljeni v slovenskem jeziku v strokovnih publikacijah v drugih republikah (npr. Revija za sociologijo), večina kolegov iz srbohrvaškega in drugih območij teh ne bere. Tako se danes že nakazuje zadrega, ki se bo v bodoče še povečevala in bo izsilila določeno rešitev (poenostavitev). Postavila se bo dilema, v katerem ali katerih in v *kolikih*

jezikih naj objavljamo rezultate svojega raziskovalnega dela. Koliko sredstev in časa je možno žrtvovati za to, da razširimo seznanjenost z doseženimi rezultati? Ali je bolj smiselno začeti z novo raziskavo ali odložiti delo na novi temi, dokler s potrebno znanstveno rigoroznostjo ne zagotovimo strokovno ustreznih prevodov (kar pomeni tudi avtorjevo sodelovanje) itd.? Ali bomo objavljali v treh jezikih, npr. slovenščini, srbohrvaščini in – ker očitno tudi ta ne rešuje problema – še v angleščini? Ali se bo uveljavila »bližnjica« – kot kažejo nekateri primeri – in bodo tako v Jugoslaviji kot mednarodno prevladale strokovne komunikacije v angleščini? Vendar pa ob teh dolgoročnih dilemah ostaja še vrsta vprašanj, ki bi jih bilo mogoče rešiti že danes. Vzemimo; slovenska družboslovna literatura praviloma sploh niti ni dostopna v drugih republiških središčih!?

Včina tujih družboslovcev, ki so bili za določen čas v Jugoslaviji (npr. kot Fulbrightovi ali kakšni drugi štipendisti), se je spet omejila na to, da so se naučili srbohrvaškega jezika. Zato pa so se tudi v svojih študijah (to se značilno kaže v knjigah o Jugoslaviji, ki so bile objavljene, vzemimo v angleškem ali pa tudi v ruskem jeziku) omejili večinoma le na srbohrvaške družboslovne vire. (J. Galekova, ki je napisala celo nekakšen celovit zgodovinski pregled jugoslovanske sociologije, je uporabila le dva članka, napisana v slovenskem jeziku.) S tem pa relativno vzeto dokaj bogata slovenska sociološka »produkcija« ostaja izključena iz širšega sistema znanstvenih komunikacij. Ta vprašanja in dileme se rešujejo ad hoc, od primera do primera, kot da zadevajo le posameznike. Potrebni pa sta temeljitejša razjasnitev in načelna opredelitev, ki bosta nakazali kratkoročne in dolgoročne usmeritve.

Glede tujih jezikov je bila dozdej pozornost omejena predvsem na »dopolnilno« poučevanje študentov na univerzi. Ob tem pa ostajajo nerešene nekatere temeljne predpostavke (lahko bi rekli nekakšna – infrastruktura) za *prevajanje* in vključevanje *strokovnih tekstov* v mednarodne znanstvene komunikacije. Ob vsakem poizkusu priprave teksta za objavo – recimo – v angleščini raziskovalec spoznava:

- a) da je veliko in verjetno celo vse več izrazov v angleščini, za katere še nimamo ustreznega izraza v slovenščini,
- b) da nima pregleda nad tem, ali je mogoče vendarle že kdo drugi podal ustrezno rešitev, kar nadalje opozarja,
- c) da nimamo nikakršnih strokovnih slovarjev, ki bi olajševali prevajanje in (kot smo že nakazali)
- d) da nimamo (specializiranih) strokovnih prevajalcev.

Neracionalno se mi zdi, da je vsak posameznik – kot raziskovalec oz. družboslovec *prepuščen sam sebi* pri reševanju teh vprašanj, saj to pomeni dosti »dražjo« varianto rešitve vprašanja, ali pa pomeni, da do rešitve sploh ne pride in ostajamo še naprej na robu dogajanja v stroki.

Dozdej objavljene bibliografije del jugoslovanskih sociologov večinoma vključujejo le informacije o knjigah in člankih, objavljenih v Jugoslaviji, ne pa tudi njihovih del, ki so bila *objavljena zunaj države*. Zato so sociologi zelo slabo seznanjeni celo o tistih maloštevilnih delih svojih kolegov, s katerimi so se le-ti uspeli vključiti v znanstvene komunikacije v drugih državah oz. v tujih jezikih. Medtem ko so že nekateri »tuji« družboslovci poskušali predstaviti literaturo o Jugoslaviji, pa obenem pogrešamo celovitejši pregled socioloških (družboslovnih) del slovenskih in

jugoslovanskih avtorjev v tujih jezikih v celoti, t. j. upoštevajoč vsa predmetna področja sociološkega proučevanja.

Iz dosedanjih poizkusov predstavljanja naše (slovenske, jugoslovanske) sociologije v svetovnem merilu lahko povzamemo nekatere izkušnje kot napotek za delovanje v prihodnosti. V mednarodnem komuniciranju družboslovcev prevladuje interes za *izmenjavo* informacij po *specifičnih* predmetnih oz. tematskih področjih. Zato niso dosegli pričakovanega učinka poizkusi, da bi npr. na svetovnih kongresih skupno (po teritorialnem načelu), v eni publikaciji predstavili rezultate z vseh področij raziskovanj v Sloveniji, Srbiji ali Jugoslaviji ipd. V bodoče naj bi se torej predvsem usmerili na povezovanje neposredno zainteresiranih za prav posebno tematiko; le izjemoma so nekateri zainteresirani za skupne prikaze stanja po državah.

V neskladju z načelno opredelitvijo usmeritev – glede razvoja znanosti in krepite njene mednarodne vloge SR Slovenija dozdej ni dajala pričakovane podpore, da bi se lahko – še zlasti mlajši – znanstveni delavci (v večjem številu) vključevali v programe Interuniverzitetnega centra za *podiplomske študije v Dubrovniku*. Dosedanje delovanje te institucije nam potrjuje, da je vzpostavila pomembno omrežje za izmenjavo znanstvenih informacij, ki nam je relativno najbližje in najlažje dostopno. S tem bi lahko neposredno zainteresiranim predstavljali rezultate naših raziskovanj in usposabljali mlajše raziskovalce ter jih (»iz prve roke«) seznanjali z najnovejšimi spoznanji po posameznih disciplinarnih področjih v svetu. Čeprav se je ljubljanska univerza formalno vključila v ta mednarodni konzorcij, dozdej ni dajala (ustrezne) podpore tej aktivnosti.

Profesionalizacija in socializacija raziskovalne dejavnosti

V preteklem obdobju je bilo značilno, da so procesi *socializacije* v naši razvojni politiki nasplošno imeli prednost pred procesi profesionalizacije in je (nominalno) uveljavljanje prvih šlo celo na račun in v škodo drugih. Prednost je imela širina udeležbe oz. sodelovanja pri odločanju, pa četudi brez strokovne in znanstvene podlage. Danes se to preusmerja, tako da se vse bolj poudarjata znanje in strokovnost in se krepijo zahteve, da je treba poenostaviti kompleksne mehanizme in postopke odločanja.

Ob tem pa naj ne bi zašli v drugo skrajnost in od zdaj dalje omejevali naše pozornosti izključno le na ozko profesionalno in institucionalno dogajanje. Nova informacijska tehnologija bistveno razširja potencialni krog sodelujočih v raziskovalnem procesu. Z vse večjo razširjenostjo računalništva (hardware in software) se povečujeta dostopnost in obvladljivost podatkov za vse širši krog ljudi. Na takšni podlagi prihaja do zblíževanja teoretičnega in izkustvenega, med znanostjo in prakso.

V skladu s splošno »razvojno logiko« lahko pričakujemo, da se raziskovalna dejavnost – še zlasti na področju družbenih znanosti – ne bo pojavljala le znotraj posebnih raziskovalnih institucij, temveč dosti bolj disperzno in fleksibilno kot sestavina vsakdanjega življenjskega okolja. Potrebe po analitično raziskovalni dejavnosti ne bodo mogle zadovoljiti majhne skupine profesionalnih raziskovalcev v osrednjih institucijah. Na vseh ravneh odločanja naj bi se opirali tudi na ustrezno informacijsko podlago. Npr. v občinah to ne bi bili INDOK centri kot nekakšna skladišča dokumentov; namesto zastarele koncepcije zelo okorelega, nekakšnega

obrtniškega (ročnega) posredovanja in predstavljanja informacij naj bi uveljavljali moderne računalniško podprte *analitično-informacijske centre*, ki bi zagotavljali večjo selektivnost, ekspeditivnost in tudi analitično podkrepljenost variantnih rešitev ter – čimprej tudi – anticipacijo njihovih neposrednih in posrednih posledic.

Zapostavljanje strokovnosti in profesionalizacije obenem s forsiranjem široke udeležbe ne glede na objektivne in subjektivne predpostavke za kvalificirano sodelovanje je privedlo do *vsesplošnega poplitvenja* javnih razprav v jugoslovanski družbi in do – le navideznega – »odločanja« brez realistične predstave o neposrednih in posrednih, o želenih in neželenih posledicah sprejetih odločitev.

V političnem odločanju bi morali spremeniti razmerje med normativnimi in kognitivnimi elementi v prid drugim. To pa pomeni, da bi tudi v upravnih službah morali zaposlovati več sociologov in drugih strokovnjakov, usposobljenih za *analitično dejavnost*, na račun tistih, ki s svojo – predvsem pravno-normativno – vlogo dajejo največjo oporo političnemu voluntarizmu.

Druženopolitične organizacije bi lahko presegle številne, že pogosto kritično ugotovljene pomanjkljivosti, če bi se bolj oprle na relevantno analitično podlago v fazi snovanja in v fazi uresničevanja (implementacije) pomembnih programov oz. odločitev. Tudi izobraževanje delavcev za politično delovanje je bilo dozdej po svoji vsebini preveč odmaknjeno od dejanskih razmer in življenjske problematike okolja, v katerem naj bi delovali. Obenem pa ni vključevalo potrebnega usposabljanja, ki bi zagotavljalo večjo senzibilnost teh delavcev za zaznavanje nastajajočih problemov in za izkustveno razkrivanje najpomembnejših dejavnikov za njihovo rešitev.

Proces demokratizacije sicer razširja prostor za analitično obravnavanje vseh pomembnih razsežnosti v procesih odločanja; vendar *sam po sebi* še ne zagotavlja, da bodo analitične dejavnosti dejansko uvedene.

Vrsta spornih vprašanj v naši družbeni praksi tudi *po več desetletij* ostaja nerešenih. Različna stališča in pomisleki (vzemimo npr. zemljiški maksimum ali vlaganja sredstev občanov v proizvodnjo idr.) lahko dokaj *aprioristično* preprečujejo sprejem odločitve, ki bi lahko pomembno prispevala k hitrejšemu ekonomskemu in družbenemu razvoju. Pri tem pa se zapostavlja (če že ne kar vnaprej izključuje) možnost, da bi ravno v takšnih primerih s temeljitejšo analizo oz. raziskovanjem v konkretnih razmerah lahko hitreje razjasnili, kakšne in kolikšne razsežnosti bi pri tem dobile želene in neželene posledice takšne odločitve. Kaj bi povečanje zemljiškega maksimuma pomenilo z vidika ekonomskih in kaj z vidika socialnih kriterijev (možnost za izkoriščanje, neenakost ipd.)?

- S tem pa obenem opozarjamo, da tudi dejansko uvajanje novih rešitev predpostavlja
- a) vnaprejšnje preverjanje in bolj poudarjeno anticipativno delovanje namesto učenja *ex post*;
 - b) sistematično organizirane eksperimentalne raziskave na omejenih vzorcih, namesto »eksperimentiranja« na celotni populaciji v praksi.

V bodoče naj bi se torej bolj uveljavili dejanska determinacijska vloga in pojasnjevalna moč spremenljivk oz. razsežnosti družbenih procesov, na katere naj bi se usmerila pozornost raziskovalcev. S tem bi družboslovci zoževali prostor političnemu voluntarizmu. Obenem pa bi komplementarno k takšni usmeritvi vendarle lahko upoštevali tudi povsem praktične potrebe in težnjo družbene prakse, ki

praviloma poizkuša v čim krajšem času doseči večje učinke. S tega vidika je seveda mogoče razjasnjevati različno stopnjo obvladljivosti in različno dinamiko spreminjanja posameznih sestavin današnje strukture jugoslovanske družbe.

Hkrati ko se poudarja potreba po povezovanju »teorije in prakse«, bi morali vendarle skrbeti tudi za njeno *razločljivo identiteto*. Ne moremo sprejeti kot cilj in razvojno usmeritev kar vsakršnega »povezovanja« in mešanja elementov enega in drugega. Ne gre enostavno za neosmišljeno in naključno prepletanje, temveč za zavestno, selektivno in organizirano »prevajanje« med obema področjema. Pri tem se dozda niso zadosti upoštevale specifičnost, različna usmeritev in različne vrednote, ki jih izpostavljata ena in druga. Teoretska (znanstveno-disciplinarna) usmeritev poudarja pojasnjevalno moč in kaže na prizadevanja za razkrivanje *družbenih zakonitosti*, kar naj bi pravzaprav bilo največji možni dosežek raziskovanja, do katerega se dokopljejo le maloštevilni raziskovalci. Vendar pa tak dosežek lahko sprejmejo oz. zavrnejo praktiki kot povsem nepomemben in neuporaben; njim ne gre za nikakršne zakonitosti, temveč za vprašanje, kako rešiti konkretni problem v konkretnih razmerah.

Glede na to je treba tudi družboslovno delovanje bolj diferencirati in ga tudi bolj specifično presojati, ali je (predvsem) namenjeno razkrivanju zakonitosti ali razkrivanju in reševanju konkretnih vprašanj. Če dopuščamo, da se zabriše ta razlika, potem ne moremo dosledno uporabiti določenih kriterijev in znanstvenih norm pri presojanju rezultatov.

Medtem ko je značilno, da se naravoslovne znanosti povezujejo s prakso preko razvejane sfere tehničnih področij, se sociologija – kot najsplošnejša in posplošujoča družbena znanost – hkrati pojavlja v *ekstremno različnih vlogah*: na ravni najsplošnejše teorije o družbi in obenem kot podlaga konkretnih akcij v povsem posebnih razmerah z vsemi enkratnostmi oz. naključnostmi. Takšna širina sicer ponuja določene prednosti; vendar nas dosedanje izkušnje opozarjajo tudi na to, da vsaj raziskovalec kot posameznik ne more hkrati zadosti temeljito poznati in se ukvarjati z najsplošnejšimi teorijami in obenem s številnimi podrobnostmi konkretnega problema v praksi. Čeprav naj bi si metodološko celo prizadevali za povezovanje najkonkretnjšega z najsplošnejšim, se v nakazanih razmerah raziskovalec znajde pred *preveč* nezdružljivimi zahtevami (še zlasti če pogosteje spreminja predmet proučevanja). S tem se že situacijsko pojavlja v vlogi, ko ne more zadovoljiti pričakovanih potencialnih uporabnikov. Le-ti pa najdejo še dodaten argument za pomisleke o (ne)uporabnosti sociologije.

Potrebna je torej večja diferenciacija tudi v sociologiji, tako da bi šele več komplementarnih vlog pokrilo izredno širok razpon med teorijo in prakso.

V svetu se uveljavljajo nekatere oblike prostorske koncentracije znanstvenega delovanja v neposredni povezavi z gospodarstvom, kot so »raziskovalni parki«, »mesta znanosti« idr. Kljub izjemnemu napredku telekomunikacij se kažejo določene prednosti in kumulativni učinki takšnih *prostorskih koncentracij* raziskovalnih dejavnosti. V tej smeri se uveljavlja Trst kot »mesto znanosti«. Ljubljana dozda še ni izkazala izrazitejših ambicij v tej smeri (čeprav so občasni stiki med novoizvoljenimi predstavniki mesta in Univerze postali že kar navada).

Z vidika internih razlogov in motivacije po posameznih vedah gre pač za določene »spili over« učinke, ki bi celo, če bi prišlo do ekspanzije na drugih disciplinarnih

področjih, pomenili obogatitev tudi zanj samo (npr. po posameznih elementih infrastrukture, mednarodnem kroženju ljudi in idej idr.). Vse to pa ponovno odpira vprašanja o optimalni prostorski organizaciji znanstvenega in pedagoškega delovanja. V tem kontekstu pa gre tudi za zamisel o formiranju *družboslovnega centra*, v katerem naj bi zaživelo tudi intenzivnejše interdisciplinarno delovanje.

Upravne in druge pomožne dejavnosti

Podobno kot sta bili v družbi nasploh zanemarjeni vloga in strokovnost upravnih služb, podobno tudi znanstvena dejavnost nima ustrezne opore v pomožnih strokovnih dejavnostih. V primerjavi z naravoslovjem, tehničnimi vedami, medicino ali geografijo (kjer zaposlujejo strokovnjake, kot so – laboranti, tehnični risarji, kartografi ipd.) znanstveni delavci v sociologiji, politologiji in še drugih družbenih znanostih večinoma ne morejo računati na podobno kontinuirano strokovno pomoč. Zato določena opravila pač prevzemajo sami ali pa se opirajo na občasno pomoč študentov. Študentska pomoč je ustrezna za nekatere naloge (npr. za anketiranje); ne ustreza pa tedaj, kadar je potrebna *kontinuirana* dejavnost v daljšem času in temeljitejše poznavanje določenega strokovnega področja (npr. statistične dejavnosti z vsemi vsebinskimi in metodološkimi spremembami, ki jih je treba upoštevati ob formiranju in analizi časovnih vrst ipd.). V takšnih primerih je le ad hoc vključevanje posameznikov izredno moteče in niti materialno ne pomeni kakšne racionalizacije (dosti časa je potrebno, da nekoga »uvedemo« v dano področje, potem pa kmalu prekine z delom).

Administrativne, upravne in druge pomožne strokovne dejavnosti se z *zamudo odzivajo* na spremenjene družbene razmere in se še *počasneje modernizirajo* kot pa raziskovalna dejavnost v ožjem smislu. Medtem ko v znanosti stopajo v ospredje proces internacionalizacije, komuniciranje in objavlanje v mednarodnem merilu ipd., upravnoadministrativne službe niso usposobljene (niti ni načrtnih prizadevanj v tej smeri), da bi se lahko vključevale v mednarodni prostor. Zaradi tega neskladja pa se še bolj zaostruje absurda situacija, da se morajo ravno tisti znanstveni delavci, ki se kot prvi mednarodno uveljavljajo, najbolj obremenjevati z drobnimi tehničnimi opravili, tako da s tem sami nadomeščajo administracijo, ki ni usposobljena za mednarodne komunikacije, iz prikazanega očitno sledijo številne akcijske implikacije.

* * *

Sociologija, podobno kot vrsta drugih družbenih znanosti, pri nas še ni izoblikovala svoje specifične profesionalne identitete in znanstvene kulture. Vrsta okoliščin pa – kot smo videli – še zlasti v jugoslovanskem kontekstu, navaja celo k deprofesionalizaciji. Vendar pa pri tem ne gre za nekakšno usodno danost, temveč za vprašanja, ki jih (tudi ob sedanjih materialnih omejitvah) vendarle lahko vsaj začnemo reševati. Predpogoj za to pa je določnejša ozaveščenost o tem, v katerih pogledih sploh zaostajamo.

Zgoraj podani predlogi naj bi prispevali k takšnemu ozaveščanju in k hitrejšemu snovanju potrebnih ukrepov za spreminjanje nezadovoljivega stanja. Pri tem računamo tako na zavest in delovanje samih raziskovalcev kot tudi na organe, ki naj bi uveljavljali svojo usmerjevalno vlogo. Pri tem pa naj bi presegli značilni paradoks iz

dosedanje prakse, ko so problemi ostajali nerešeni, ker so se posamezni znanstveni delavci čutili nemočne, da bi spremenili stanje, medtem ko se pristojni organi niso približali vsebinski problematiki in so delovali preveč od zunaj in bolj restriktivno kot afirmativno.

Teorija in praksa, XXV (1988), 5, str. 550–567

TEORETIČNI IN METODOLOŠKI TRENDI V DRUŽBOSLOVNEM RAZISKOVANJU (PROSTORSKO) DRUŽBENIH STRUKTUR IN RAZVOJNIH PROCESOV

Uvod

Kot temeljno usmeritev tega teksta¹⁸ lahko izpostavimo parafrazirano Marxovo misel – spoznavamo zato, da bi spreminjali. S tega zornega kota imamo že nakazan kriterij za ocenjevanje socioloških izhodišč in celotnega instrumentarija v raziskovanju prostorsko družbenih struktur in razvojnih procesov. Ob takšni ugotovitvi bomo poizkušali podati nekatera spoznanja o, sicer še maloštevilnih, empiričnih raziskovanjih in splošnejših teoretičnih koncepcijah ter nakazati dejanske in potencialne smeri spreminjanja v tem delovanju.

V zvezi z obravnavanim področjem bi lahko rekli, da danes še ni pravi čas za celovitejšo sintezo. Vsaj, če bi se omejevali na dejavnost jugoslovanskih sociologov, še ni zadostne osnove za širše posploševanje. To pa ne pomeni, da ni potrebe in možnosti za določeno »fazno oceno« te dejavnosti, ki naj bi prispevala k temu, da ne bi ostajali na ravni stihijskega kopičenja spoznanj in empiričnega raziskovanja najrazličnejših pojavov v okviru mesta in prek njega. Prav v začetnih fazah uveljavljanja določenega znanstvenega področja je veliko tavanja in zablod, različnih poizkusov »teka v prazno«, kar vse še danes srečujemo kot značilne »otroške bolezni«. Zato se zdi kritična ocena in določnejša eksplikacija temeljnih usmeritev v tem delovanju celo bolj potrebna in odločilna kot obravnava katerekoli konkretne vsebinske teme.¹⁹

V tem smislu poizkušamo zaostrovati tisto perspektivo in pogoje delovanja, ki istočasno omogočajo izgrajevanje najbolj abstraktnih, teoretičnih spoznanj – še posebej na osnovah marksistične dialektike – kot tudi obravnavo najbolj konkretnih in neposredno. Eno naj ne bi predstavljalo alternative drugemu. *Pač pa* je potrebno izpostavljati vse enostranosti, do katerih prihaja prav zaradi ločenosti enega od drugega. Kot nam kažejo dosedanje izkušnje, lahko teoretične obravnave zelo hitro zaidajo v dolgovezne sterilne špekulacije, pri čemer se izgubi osveščenost o problemih operacionalizacije kot načinu približanja konkretni stvarnosti, in o poti za verifikacijo takšnih splošnih idej. Na drugi strani pa tudi empirizem in pozitivističen način dodajanja fragmentov drugega drugemu ne vodi, kot sicer nekateri mislijo, že sam po sebi v postopno razkrivanje splošnih zakonitosti.

V naši oceni bomo vseskozi poskušali upoštevati medsebojni preplet dialektike objektivnih prostorsko družbenih sprememb in dialektike spoznavnega procesa, ki je organiziran bodisi kot posebna disciplina (»urbana sociologija«, »ruralna sociologija« idr.), bodisi da se odvija izven ali preko njenih okvirov. Pri tem nas zanimajo protislovja znotraj enega in drugega prav tako pa tudi neskladja med njima. Spoznavni proces, tako ali drugače, izraža spremembe v mestih in vse tiste, ki jih prinaša proces urbanizacije s tem, da:

¹⁸ Avtor ga je predstavil kot uvodni referat na poljsko-jugoslovanskem seminarju Urbana družbena struktura in razvoj, FSPN, Ljubljana, 1.–4. septembra 1980.

¹⁹ Tako podrobnejša bibliografija in prikaz opravljenih del, kot tudi lastna teoretična predstavitev dialektike prostorsko-družbenega razvoja na najsplošnejši ravni, ostajata izven okvirov tega pripevka. Gl. tudi: Mlinar, 1977.

- a) to objektivno dogajanje lahko tudi – prehiteva, ali pa za njim zaostaja,
- b) te objektivne procese – spodbuja, preusmerja, ali le potrjuje obstoječe.

Naša obravnava naj bi se sicer pretežno gibala v okviru vsebine konvencionalno označevane »urbane sociologije«. Vendar pa se, glede na naš odnos do te »discipline«²⁰, o čemer bomo govorili še kasneje, ne čutimo vezani na te okvire. Vprašanja, ki jih obravnavamo bodisi s teoretičnega bodisi z metodološkega vidika, zato presegajo »urbano sociologijo«, tako kot smo prepričani, da naj bi se sploh nadaljnje sociološko proučevanje prostorsko družbenih procesov oprlo na dosti širša izhodišča. Le-ta bomo izgrajevali (ne z zoperstavljanjem, temveč) z dialektičnim preseganjem, z dialektično negacijo tistega, kar je bilo v preteklosti izgrajeno v ožjih disciplinarnih okvirih.

Od kolokvialne terminologije k teoretični opredelitvi pojmov in njihovi operacionalizaciji

Vrsto pojmov iz »urbane sociologije« smo prevzeli bodisi iz sociologije nasploh (različnih teoretičnih usmeritev, tako marksističnih kot nemarksističnih) bodisi iz drugih, bližnjih znanstvenih področij, ali pa iz splošne pogovorne rabe. Kot bomo še videli, npr. pogosto uporabljamo pojem »skupnost«, »humanizacija stanovanjskega okolja«, »po meri človeka« ipd., ne da bi natančno opredelili njihovo vsebino. Kot posledica sledi množica nekonsistentnih delovanj na vsakem koraku, tako v spoznavnem procesu kot v praksi planiranja. Vsakdo si drugače predstavlja vsebino pojma, zato ne more priti do akumulacije znanja, kot tudi ne do dosledne praktične uporabe dobljenih spoznanj niti v prostorskem (urbanističnem) planiranju niti v družbenopolitičnih akcijah.

V jugoslovanskem kontekstu je še zlasti značilna razprava o pojmu družbenega razreda in o *pojmu delavskega razreda*. Pri tem gre za vrsto razhajanj, različnih stališč med posameznimi avtorji, ki pa se največkrat ne spuščajo v takšno operacionalizacijo pojma, ki bi omogočila tudi dejansko empirično raziskovanje. Te nejasnosti so nedvomno eden od vzrokov, ki inhibirajo tudi empirično raziskovanje razredne strukture v kontekstu mesta. Vendar pa lahko štejemo kot pozitivno v tem primeru vsaj to, da gre za zavestno prizadevanje in iskanje pravilnejše rešitve.

Zato pa lahko na drugi strani predstavljajo še večji problem primeri tistih pojmov, ki jih sicer tako v družbenih znanostih kot v urbanističnem planiranju pogosto uporabljamo brez vsakršnih zadržkov, ne da bi vsaj približno opredelili njihovo vsebino. Značilen primer za to je ravno pojem »humanizacija okolja«, ali procesi »dehumanizacije mestnih naselij« ipd. S tega vidika v urbanističnem in prostorskem planiranju nakazujejo temeljna vodila in kriterije. Tudi sicer gre za velika pričakovanja javnosti, da bodo prav sociologi uveljavljali tisto vsebino in usmeritve, ki izhajajo »od človeka« ipd. Vendar pa do sedaj takšne splošne oznake niso dobile preciznejše opredeljene vsebine, tako da lahko služijo bolj impresionistično

²⁰ Tega smo opredelili že pred dvemi desetletji (ob vzpostavljanju posebnih sociologij kot predmetov sociološkega študija na univerzi), ko nismo uvedli, posebnega samostojnega predmeta pod tem imenom, temveč smo integralno zajeli mesta in podeželska naselja v predmetu »sociologija lokalnih skupnosti«.

navdahnjenim razpravam, ne predstavljajo pa kondenzacijskega jedra spoznavnega procesa, ki bi vodilo do akumulacije znanja in s tem do potencialne spremembe dejanskega stanja.²¹

Ker je značilno, da ravno sociologija operira z dokaj splošnimi pojmovnimi kategorijami, je to dejstvo obenem povezano z drugimi, da so namreč ravno splošni pojmi manj določno opredeljeni, kar predstavlja zavoro tako v samem sociološkem delovanju kot tudi glede na možnosti prevajanja socioloških spoznanj v prakso. V tem je skrit eden od razlogov, da se prav sociološka vsebina težje uveljavlja v praktičnem procesu (planiranja) gradnje mestnih naselij. V ospredje stopa tisto, kar je bolj vidno, oprijemljivo ali bolj kvantifikabilno.²² Tako nastane ali se še poveča določena vsebinska deformacija, ki gre v škodo družbenim aspektom urbanizma in daje prednost tehničnim vprašanjem in rešitvam.

Ne glede na upravičenost ali neupravičenost težnje po merljivosti pojavov lahko pričakujemo, da bo napredek v operacionalni opredelitvi pojmov že sam po sebi pomenil, da bomo vnašali v planiranje tudi več družboslovne vsebine, ki je za sedaj relativno še najbolj ohlapno konceptualizirana. Tako naj bi torej vsaj v določeni meri prispevali k preseganju negativne selektivnosti in popačenja kriterijev ter vsebine planiranja, kar je do sedaj pogojevalo vsebinsko osiromašenje procesa planiranja zaradi konceptualne nedorečenosti na področju sociološkega raziskovanja.²³

V jugoslovanskem kontekstu, ko gre za izredno dinamično odvijanje razvojnih procesov, tako v sferi objektivnega spreminjanja kot z vidika delovanja subjektivnega faktorja, še posebej izstopa *dialektika nastajanja in preseganja* tudi v samem spoznavnem procesu. Zato se stalno pojavlja vprašanje, v kakšnem razmerju so posamezne pojmovne kategorije do dejanskega stanja, koliko ga izražajo, prehitujejo ali za njim zaostajajo? Še posebej pogosto to vprašanje sprožajo spremembe v zvezi z uveljavljanjem sistema samoupravljanja.²⁴

V okviru družbenopolitičnega sistema, ki nenehoma zavestno izgrajuje mehanizme za preseganje protislovij razredne družbe, uvajamo tudi povsem nove pojmovne konstrukcije, tako da izhodišče ni prvenstveno v dejanskem stanju, temveč prav v teh pojmovnih kategorijah, ki naj bi šele vplivale na spremembo stanja v želeni smeri. Kot primer lahko navedemo pojma »*samoupravno sporazumevanje*« in »*družbeno dogovarjanje*«; ti pojmovni kategoriji sta že v nekaj letih postali element vsakdanje prakse kot nova oblika povezovanja samoupravnih subjektov in usklajevanja konfliktnih interesov.

Na drugi strani imamo vrsto pojmov, ki so bili izoblikovani v bolj ali manj oddaljeni preteklosti, tako da je njihova zaostala za dejanskim prostorsko družbenim

²¹ Ta neopredeljenost je mogoče še posebej izrazita tedaj, ko gre za izražanje določenih vrednotnih orientacij. Le-te so, čeprav ne zadosti opredeljene, sociologom sicer bliže, za tehnične kadre, angažirane v planiranju, pa so dostikrat povsem zunaj njihove sfere razmišljanja. Ti si kot družbene vrednote komajda predstavljajo karkoli drugega razen fizičnih objektov ipd. Preseneča celo strpnost do takšnih oznak, ki dejansko ne predstavljajo prav nikakršne vsebine, kot npr. značilne parole: »doseči je treba višjo kvaliteto v našem urbanizmu«, »preseči je treba slabosti«, »stremeti moramo za izgraditev boljšega stanovanjskega okolja«.

²² Glej tudi Čadarovič, 1977.

²³ Pri tem bo potrebno razčistiti, kaj je tisto specifično, kar lahko nudi prav sociologija, v čem pa se bo proučevanje prostorsko družbenih procesov moralo opirati na splošnejše pojmovne kategorije marksistične dialektike ter na pojmovni aparat drugih družbenih znanosti.

²⁴ Glej tudi Mlinar, v: Kardelj, 1980.

razvojem. Obenem pa – vsaj nekateri – kljub temu, kakršni pač so, predstavljajo instrument zavestnega odnosa vodilnih subjektivnih sil do prostorsko družbenega razvoja. To velja za nekatere najbolj uporabljane pojmovne kategorije, kot so npr.: *mesto, vas, skupnost, delavski razred, »polproletariat«, urbanizem* idr.

Mesto kot pojmovna kategorija je pretežno vezano na prostorske okvire in vsebino, ki jo je dejanski razvoj že močno presegel. Preveč se veže na ožje, strnjeno in gosto naseljeno območje, premalo pa upošteva sociološko pomembnejše dejstvo – kako se razširja dostopnost in povezanost ljudi v prostoru. Podobno tudi pojem – vas še nosi s seboj predvsem tradicionalne elemente relativno izoliranega življenja na podeželju in ne vključuje dovolj strukturnih sprememb na osnovi, procesov industrializacije in deagrarizacije. Pojmovna kategorija, ki izraža te procese, je npr.: *»polproletariat«, »kmetje – delavci«*; le-ta je bila deležna zelo velike pozornosti v sociološkem raziskovanju v Jugoslaviji in na Poljskem. Vendar tudi ta pojmovna kategorija izhaja še iz časa, ko je bil delavski razred še v manjšini in smo takšno vmesno stopnjo med kmetom in delavcem negativno vrednotili – kot zaostajanje v procesu formiranja industrijskega proletariata. V spremenjenih razmerah, ko kmečko prebivalstvo v nekaterih ekonomsko najbolj razvitih občinah predstavlja le še nekaj odstotkov celotnega prebivalstva, pa je močno spremenjen tudi položaj in vloga te strukturne kategorije.

Podobno najdemo elemente zaostajanja v dokaj splošno razširjenih pojmovanjih *delavskega razreda*, ki se preveč vežejo le na ročnega, industrijskega delavca. Tudi v pojmu *skupnost* se preveč prelivajo elementi starega, tradicionalnega (v katerem se »skupno« uveljavlja na račun in s podrejanjem posameznega) v novo, socialistično vsebino, ki naj bi označevala ravno osvoboditev človekove osebnosti v skupnosti.

Kot bomo videli, tudi najbolj množični prisotni procesi kot so *industrializacija, deagrarizacija* in *urbanizacija*, v razmeroma kratkem času – treh desetletij intenzivne prisotnosti – že spreminjajo svoj pomen in vrednotni predznak v kontekstu usmerjanja *družbenega razvoja*. Medtem ko so bili v preteklosti sinonim napredka, danes stopajo v ospredje tudi negativne implikacije teh procesov in tako s svoje strani terjajo razširitev pojmovanja družbenega razvoja in redefinicijo tega pojma.

Dosti elementov tradicionalistične preživelosti in naivnega površinskega obravnavanja se kaže tudi v pavšalnih sodbah sociologov, ki ne razločujejo med pojmom *privatizacija* in pojmom *individualizacija*. Element preživelosti se kaže v tem, da vključenost v družbo še naprej presoja po fizični prisotnosti v različnih oblikah kolektivnega delovanja in življenja. V tem smislu se nagibamo k poenostavljenim, površinskim ocenjevanjem, tudi ko gre za stopnjo vključenosti v samoupravno delovanje. Pri tem upoštevamo predvsem tradicionalne oblike delovanja oziroma življenja v skupnih prostorih, medtem ko nove, izredno raznovrstne možnosti komuniciranja puščamo ob strani.²⁵

Tako se nam torej nakazuje vrsta pojmovnih kategorij, ki so bile izoblikovane v bolj ali manj odmaknjeni preteklosti in po svoji vsebini *ne dohitevajo* več današnjega

²⁵ Glede na to je potrebno tudi družbenopolitično delovanje na manj razvitih podeželskih območjih presojati na osnovi drugačnih indikatorjev kot v mestnem okolju z izredno razčlenjeno institucionalno opremljenostjo. Medtem ko so npr. zbori občanov v prvem primeru lahko glavna oblika neposrednega sodelovanja v političnem procesu, pa ima ta ista institucija v mestu povsem rezidualno vlogo. To nas lahko zavede, tako da pridemo do povsem napačnega sklepa – o manjši angažiranosti mestnih prebivalcev v političnem delovanju nasploh.

dejanskega stanja. Na drugi strani pa je značilno, da zavestno oblikujemo in uva-
jamo tudi številne povsem nove pojmovne konstrukcije, zlasti v kontekstu politič-
nega sistema, ki bolj ali manj presegajo obstoječe stanje.

Ne glede na to razlikovanje pa v obeh primerih lahko anticipiramo tri različne
možne razvojne implikacije:

- a) pojmovna konstrukcija lahko deluje kot spodbuda ali korektiv v razvojnem
procesu;
- b) njen vpliv se lahko kaže kot zavora v prostorsko-družbenem razvoju in
- c) nekatere pojmovne konstrukcije lahko ostanejo povsem na robu dogajanja kot
mrtva črka na papirju in postanejo irelevantne za nadaljnji razvoj.

Tako kot smo posvetili določeno pozornost medsebojnemu razmerju med objek-
tivno dialektiko prostorsko družbenega razvoja na eni strani ter dialektiko spoznav-
nega procesa na drugi strani, tako bi bilo potrebno še bolj specificirano obravnavati
tudi razmerje med spoznavnim procesom (sociološkim proučevanjem mesta in
urbanizacije) ter političnim odločanjem in planiranjem. Vlogo znanosti, političnega
usmerjanja in odločanja ter (prostorskega) planiranja lahko označimo kot sestavine
širšega pojma, t.j. vloge subjektivnega faktorja v usmerjanju razvojnih procesov.

Za dosedanja sociološka proučevanja mestnih in podeželskih območij v Jugo-
slaviji je značilno, da so se prvenstveno posvečala prikazovanju dejanskega stanja
in sprememb. Ob tem pa je ostala zanemarjena pojmovna analiza, kot da gre za
nepomembno vprašanje, za nekaj, kar je samo po sebi znano ali pa sodi – kot sploš-
nejše proučevanje – na področje, ki presega urbano in ruralno sociologijo, in ki torej
eventualno sodi v občo sociološko teorijo.

Pri tem je »prednost« novih pojmovnih kategorij, ki zadevajo sistem samouprav-
ljanja, vsaj v tem, da so deležne posebne pozornosti in jih zavestno spremljamo v
življenje; na drugi strani pa so tiste pojmovne kategorije, ki so nekako še zmeraj med
nami, in se zato zdijo najbolj same po sebi razumljive, pa ob tem in prav zato najbolj
verjetno postanejo element zaostajanja v delovanju subjektivnega faktorja. V kon-
tekstu neizgrajenih znanstvenih disciplin in močne prisotnosti zdravorazumskega
delovanja, kar vse predstavlja širši družbeni kontekst prostorskega planiranja, lahko
postanejo pomembna »materialna sila«, in sicer pretežno konservativnega značaja.
V obliki inercije, torej svoje preteklosti, uveljavljajo svojo legitimnitetu tudi v sedanjo-
sti, čeprav so lahko v popolnem nasprotju z danes prioritetskimi kriteriji delovanja.

Končno pa naj opozorimo še na določeno raziskovalno prakso, ki pojmovne
kategorije upošteva kot same po sebi zadostne in ki dejansko stanje vključuje le kot
nekakšno sceno, na kateri išče prostor za odslikavanje teh apriornih konstrukcij. Po
analogiji z znanim analitičnim postopkom »pattern recognition« – torej prepozna-
vajo vnaprej opredeljene vzorce. Nekaterim raziskovalcem se zdi glavno, da šolsko
posvojijo določene pojmovne konstrukcije iz literature. Potem pa je njihovo delo le
še v tem, da v konkretnem naselju »odkrijejo«, da je tudi tam mogoče prepoznati
zadevni pojav ali proces (npr. »prostorske agregate«, določene institucije, »nefor-
malne družbene skupine« itd.).

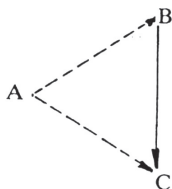
V tem smislu torej ne gre za pojasnjevanje determiniranosti določenih proce-
sov, temveč le za konkretno »oživljanje« abstraktnih pojmovnih konstrukcij. Takšno
opravilo je sicer lahko smiselno kot didaktična ilustracija v konkretnem okolju, ne
vodi pa k pojasnjevanju vzrokov določene dinamike ali smeri razvojnih sprememb.

Od opisovanja k pojasnjevanju

Če naj sociološko preučevanje mesta in urbanizacije, kot smo poudarili že v uvodu, s svojimi ugotovitvami služi za *spreminjanje* obstoječega stanja, potem tej zahtevi lahko ustreže le v majhni meri, če ostaja na ravni *opisovanja* obstoječega. Šele pojasnjevanje vzročnosti ozirom determiniranosti prostorsko-družbenih procesov odpira subjektivnim silam vpogled v poti in sredstva za doseg alternativnih ciljev v določenih situacijah.

Vendar pa so sociološka raziskovanja na tem področju v Jugoslaviji še preveč na začetku, da bi lahko zadovoljila takšno zahtevo. Večina teh proučevanj ostaja za danes še pri opisovanju posameznih pojavov ali sprememb v prostoru in času in obravnava značilne probleme, do katerih prihaja v spletu stihije in načrtnega delovanja. Pri tem si raziskovalci bodisi niti ne zastavljajo vprašanja – vsaj eksplicitno – o vzrokih ugotovljenega stanja, ali pa na takšna vprašanja še niso sposobni odgovoriti s celovitim pojasnilom. Na splošno bi lahko razločevali štiri značilne primere.

- a) Najprej gre za proučevanja, ki ostajajo na ravni opisovanja posameznih pojavov, ne da bi se raziskovalci sploh spuščali v kakršnokoli pojasnjevanje njihove determiniranosti oziroma vzročnosti. Tudi takšno prikazovanje ima lahko svoj »raison d'être«, in sicer bodisi kot predstopnja nadaljnjega bolj poglobljenega raziskovanja, bodisi da neposredno služi določenim (pragmatičnim) ciljem. Dosedanje izkušnje in proučevanja prostorsko-družbenih procesov (na ravni občin v Sloveniji in Jugoslaviji) so pokazale, da prehiter preskok na abstraktno obravnavo in iskanje zakonitosti (npr. s pomočjo postopkov multivariatne analize) lahko celo otežkoči spoznavanje dejanskih vzrokov. V tem smislu gre torej za »pomožno« vlogo deskriptivne analize, s pomočjo katere si temeljito približamo razumevanje »obnašanja« posameznih spremenljivk v različnih situacijah.
- b) Kot drugi značilni primer v prehajanju od opisovanja k pojasnjevanju lahko izpostavimo razkrivanje navideznih odvisnosti povezanosti med prostorsko družbenimi procesi. Zdi se, da prav današnje stanje, glede na razvitost teorije in metodologije, karakterizira vrsta takšnih »odkritij«, ki predstavljajo le polovične resnice. Res je sicer, da npr. razkrivamo korelacije med velikostjo naselja in določenimi – želenimi ali neželenimi – pojavi. Vendar pa pri tem dostikrat prehitro sklepamo o vzročni povezanosti. Četudi gre za dosledno pojavljanje določenih zvez, še nismo mnogo ugotovili, če zanemarimo podrobnejšo vsebinsko interpretacijo takšnih spremenljivk, kot je npr. velikost naselja. Brez potrebne teoretične in operacionalne opredelitve spremenljivk, lahko ostajamo le na ravni nekakšnega navideznega, nominalnega, pojasnjevanja. Navidezna zveza med dvema spremenljivkama je – kot splošno znani metodološki problem – lahko le izraz močne povezanosti obeh s tretjo, neeksplicirano spremenljivko, ki je prikrita s takšnim pojavom, kot je npr. velikost naselja. V njej je npr. prikrita določena produkcijska osnova, ki s svoje strani bistveno pogojuje – na primer – tako določeno potrošniško obnašanje kot tudi politično delovanje.

Zgoraj nakazana možnost napačnega pojasnjevanja ni le nekakšna akademska diskusija, temveč po svojih implikacijah direktno zadeva tudi način delovanja v praksi. Bistveno različna je lahko akcijska usmeritev v primeru, če pridemo do ugotovitve, da je velikost naselja samo vzrok določenih negativnih pojavov, kot pa v primeru, če smo ugotovili, da je ta velikost mogoče le korelat določene ekonomske osnove, katera konec koncev že sama pretežno pojasnjuje naše odvisne spremenljivke.

- c) Tretji značilni primer oziroma stopnja v približevanju k pojasnitvi determiniranosti prostorsko-družbenih procesov nastopa tedaj, ko v analizi sicer razkrijemo določene vzročno-posledične relacije, vendar le segmentarno, med izbranimi spremenljivkami in ne glede na celoten družbeni kontekst. Pri tem gre bodisi za pristop, ki se zavestno zadovoljuje s takšnimi ugotovitvami (npr. linearno pojmovanje vzročnosti), bodisi za primere, ko je sicer raziskovalec osveščen, da gre le za parcialno pojasnitev, vendar glede na informacijske, analitične in druge pogoje ne more dopolniti takšne pojasnitve.²⁶ Na tej ravni pojasnjevanja imamo torej opravka tako s parcialnim zajemanjem družbenega konteksta kot tudi z določeno arbitrarnostjo, značilni enosmerni obravnavi relacije med neodvisnimi spremenljivkami.

- d) Končno lahko nakažemo še četrti primer (situacijo), ki pa ga lahko jemljemo bolj v smislu perspektive kot pa dejanskega stanja. Gre za celotno zajemanje prostorsko-družbenih determinacijskih sistemov delovanja ljudi in razvojnih procesov. Pri tem ne gre več za nekakšno monokavzalno pojasnjevanje, ki bi se osredotočalo na posamezne faktorje (znana teorija faktorjev – Plehanov, Labriola)²⁷ ali dejavnike (agense) razvojnih procesov. Vzrok naj ne bi bil posamezni faktor (povečanje ali zmanjševanje prisotnosti določenega pojava), temveč spreminjanje strukture medsebojnih odnosov med pojavi v prostoru.

Da bi realizirali takšen pristop k pojasnjevanju determinizma prostorsko-družbenih procesov, bo potrebno izpolniti še vrsto metodoloških, analitičnih in teoretičnih predpostavk. Vendar pa lahko rečemo, da je že v današnjih okoliščinah mogoče napraviti pomembne korake naprej, vsaj v tem smislu, da razširimo osveščenost o spreminjanju prostorsko determinacijskih okvirov življenja ljudi. Pri tem gre za enotnost nasprotnosmernih procesov, ki označujejo preseganje okvirov razredne družbe, t.j. po eni strani za proces razširjanja prostorskih okvirov procesov podružbljanja, po drugi strani pa za vse bolj popolno upoštevanje edinstvene vloge posameznih subjektov.

²⁶ Za podoben primer gre tedaj, ko se moramo zaradi odsotnosti podatkov o spreminjanju pojava tekom časa, ne glede na vse zahteve po dialektičnem, razvojnem obravnavanju, omejiti na analitični presek v eni časovni točki (gl. več o tem kasneje).

²⁷ Labriola, 1958.

Od konkretnega k splošnemu in od splošnega h konkretnemu

Sociološko raziskovanje prostorsko-družbenih struktur in procesov se od katerega koli drugega področja družbenih znanosti verjetno ne razlikuje mnogo po tem, da v svojih začetkih ostaja predvsem na površini pojavov, torej na ravni tistega, kar je najprej in najlažje opazno. V ospredju so posameznosti in enkratnosti v času in prostoru, medtem ko ostajajo prikrite morebitne regularnosti, torej tisto, kar je številnim takšnim pojavom skupnega. F. Engles je ugotavljal, da začetki spoznavnega procesa značilno ostajajo na površini,²⁸ zaustavljajo se le pri posameznostih, ki jih ne opazujejo v njihovi medsebojni povezanosti, in zato tudi niso sposobni razkrivati notranjo protislovnost proučevanega predmeta.

V določenem smislu je takšno ostajanje na ravni posameznega – še bolj kot za sociologijo – značilno za geografijo, zgodovino in etnologijo. Sociologija se kot »splošna posplošujoča družbena znanost« (Radomir Lukič) nagiba pravzaprav v nasprotno smer, t. j. k pretiranemu posploševanju, ki ni utemeljeno na induktivni podlagi.²⁹

Začetništvo in »otroške bolezni« se kažejo v obeh primerih: tako v ostajanju na ravni posameznega, kadar se sicer že nudijo možnosti razkrivanja določenih regularnosti, kot tudi v neosnovanem posploševanju takrat, ko bi bilo treba šele razkrivati specifičnosti posameznih tipov situacij.

Dokler ostajamo le na (fenomenološki) ravni prikazovanja posameznosti (še zlasti, če gre za institucionalne oblike, ki močno variirajo od ene do druge države), nismo vzpostavili osnovne komparabilnosti. Zato je potrebno najprej konkretne pojavne oblike prevesti na splošni imenovalac, ali pa ugotavljati, kaj zares predstavlja takšne specifičnosti, ki niso primerljive in nimajo niti identičnih niti ekvivalentnih pojavov v drugi državi.³⁰

Enkratnosti same po sebi so zelo malo relevantne in uporabne za kogarkoli drugega razen za tiste, ki so v njih neposredno zaobseženi. V tem smislu tudi v okviru urbane sociologije (konkretno imam v mislih nekatere prikaze izvedenih anketnih raziskav, npr. na svetovnem sociološkem kongresu v Varni, 1970, lahko pa bi navedli brez števila drugih primerov) opažamo, da gre za takšne predstavitve, ki nastopajo bodisi le kot nekakšna kuriozitet, ali pa dolgočasijo »publiko«, ki le iz dostojnosti sledi tistemu, v čemer sicer ne vidi nobene uporabne vrednosti glede na svoje razmere in potrebe.

Zaradi ostajanja v preozkih okvirih pride do nesmiselnih, ločenih obravnav in ponavljanj glede na:

- a) Ponavljanje raziskovanja istega pojava v več prostorskih enotah, ne da bi se pri tem opirali na že pridobljena spoznanja v prej proučevanih enotah (npr. po republikah v Jugoslaviji, ali v Jugoslaviji in Poljski ipd.);
- b) Raziskave o istem pojavu, lahko celo v istih enotah, vendar brez kumulacije spoznanj v teku časa;

²⁸ Engles, 1953, str. 73; gl. tudi: Pečujlić (ured.), 1976, str. 107.

²⁹ O induktivnem sklepanju v sociologiji je pisal Mičunović, 1971. Znaniecki pa je analitično indukcijo obravnaval že v delu *The Method of Sociology*, 1934.

³⁰ O tem smo več razpravljali v okviru mednarodne komparativne raziskave o lokalnih voditeljih in njihovi vlogi v razvoju lokalnih skupnosti (Indija, Poljska, Jugoslavija, ZDA) glej tudi: Przeworski, Teune, 1970.

- c) Glede na različne znanstveno-disciplinarne okvire, npr. najprej v ruralni sociologiji, pa potem v urbani sociologiji, socialni geografiji, demografiji, socialni ekologiji (npr. raziskovanje »dnevni migracij« ipd.).

Gre lahko tudi za to, kot smo že rekli, da – zlasti sociologi – prehitro posplošujemo, ne da bi poznali včasih kar izredno raznovrstnost situacij, ki jih najdemo prav v Jugoslaviji. V tem smislu se zdi zelo pomemben prispevek zgodovinarjev, ki razkrivajo različne tipe mest na jugoslovanskem območju.³¹

Razvojno gledano lahko v spoznavnem procesu identificiramo dve tendenci:

- a) Po eni strani se splošnost pojavlja v samih začetkih predvsem kot izraz pomanjkljivega, nezadostnega poznavanja dejanskega stanja z vso njegovo raznovrstnostjo. V tem se skriva navidezna brezproblemskost, lahko prehajanje s področja na področje, zato, ker pač nimamo pred očmi razlik, ki sicer obstajajo, vendar jih še nismo spoznali. Tako se napredovanje spoznavnega procesa uveljavlja v vse večji diverzifikaciji in torej v razbijanju meglene predstave, ki smo jo imeli v izhodišču. Kot primer lahko navedemo zgodovinsko raznovrstnost, na katero opozarjajo različne monografske študije posameznih mest. Na osnovi dosedanjega empiričnega raziskovanja lahko že ugotovimo tudi pomembne razlike v preferencah prebivalcev glede načina naselitve; ugotovili smo, da gre npr. v Sloveniji za dosti večjo prisotnost težnje po prebivanju v enodružinski hiši, kot pa so pokazale nekatere podobne raziskave v Srbiji in še zlasti v Beogradu.³² Če namesto oznake Slovenija – Srbija uvedemo relevantnejšo distinkcijo med tipom izrazitejše monocentrične (glede na Beograd) in poudarjene policentrične naselitve (Slovenija z intenzivno prometno povezanostjo), smo se tako približali razumevanju razlik, ki jih sicer v agregatnem povprečju za Jugoslavijo in brez podrobnejšega raziskovanja ne bi niti spoznali.
- b) Po drugi strani pa se splošnost pojavlja kot sinteza posameznega in posebnega. V takšnem primeru torej ne moremo govoriti o neuporabnosti splošnega, saj je v njem zapopadeno bistvo številnih konkretnih situacij. Gre za kondenzirano obliko znanja, kar bi sicer lahko prikazovali v neskončno velikem številu ponavljajočih se posameznosti. Konec koncev lahko pride do natančno, v aksiomatski obliki opredeljenih zakonitosti, ki jih je vedno mogoče tudi prevesti na konkretnjšo raven, ker so notranje dosledno logično izgrajene.

Kolikor se torej splošnost sociologije pojavlja kot problem, npr. v odnosu do urbanistične prakse, gre pri tem lahko za čisto različne situacije. Po eni strani je kritika splošnosti razprav s področja »urbane sociologije« lahko upravičena kritika začetništva, površinskega poznavanja dejanskega stanja ipd.;³³ po drugi strani pa je očitane prevelike velike splošnosti lahko tudi znak nerazumevanja in pomanjkanja smisla za obravnavanje splošnih zakonitosti. V praksi se pojavlja veliko problemov ravno zato, ker zadeve rešujemo ad hoc, od primera do primera, na prakticističen način (lahko celo z velikim angažiranjem materialnih sredstev in človeških sil) in to

³¹ To je med drugim prišlo do izraza tudi na kongresu zgodovinarjev v Budvi leta 1972, ki je bil posvečen obravnavi odnosov med mestom in podeželjem. Gl. Jugoslovanski istorijski časopis, 1973.

³² Glej npr. Mlinar, 1974; Živković, 1975, str. 51.

³³ Glej npr. Mušič, 1980, str. 138.

prav zaradi nedojemanja splošnih zakonitosti, ki so lahko osnova celovitejšim rešitvam in omogočajo, da se bistveno zmanjša ponavljanje.

Splošnost pa seveda ni isto kot ekstenzivnost. Za naše prve učbenike urbane sociologije je značilna dokajšnja ekstenzivnost v zajemanju snovi, ki pa jo istočasno spremlja zelo nizka stopnja posploševanja. V tem smislu bi lahko karakterizirali zlasti dela dr. Cvetka Kostiča.³⁴

Lahko bi celo rekli, da se ekstenzivnost zajemanja pojavov pojavlja kot nekakšno nadomestilo, substitut za splošno obravnavo ali za iskanje splošnejših zakonitosti.

Tudi pri teh vprašanjih se nam razvojno kaže značilni proces dialektičnega spreminjanja, to je prehajanja od širšega, splošnega k poglobljenejšemu obravnavanju bolj specializiranega, ožjega področja, na osnovi tega pa (v kasnejši fazi) spet k posploševanju in sintezi v širših teoretičnih okvirih (glej v zvezi s tem še poglavje št. 5).

V celoti moramo torej spoznavni proces zasledovati z obeh strani, kot smo nakazali že z naslovom tega poglavja. Napačno bi bilo pričakovati, da bo samo kopičenje konkretnih ugotovitev iz empiričnih raziskovanj mesta in urbanizacije privedlo tudi do splošne teorije. V istem smislu se strinjamo tudi s stališčem sovjetskega sociologa Ladova, ki odklanja možnost, da bi najprej oblikovali »middle range theories« (po Mertonu) in se potem zanašali, da bomo nekako sestavljali le-te v širšo kompozicijo splošne teorije. Dejansko je treba že od samega začetka (kar se zdi v veliki meri prisotno v delih Manuel Castellsa) izhajati tudi od najsplošnejše teoretične ravni, ki jo v našem primeru izpostavljamo kot marksistično dialektiko.

Ne gre pa le za spoznavni proces, *stopnja splošnosti* je lahko tudi *element strategije* v mobilizaciji delavskega razreda in sploh prebivalstva za revolucionarno preobrazbo družbe. Obenem pa je zavesten odnos in možnost izbora določene ravni splošnosti (včasih pa ne gre za izbor, temveč za zmožnost ali znanje, ki implicira določeno stopnjo splošnosti) lahko tudi osnova za manipulacijo bodisi v procesu planiranja bodisi političnega odločanja nasploh. Splošnost je lahko oblika maskiranja, prikrivanja določenega stanja, način izogibanja spopadu konfliktnih interesov, oblika lastne obrambe privilegiranih pozicij birokracije ali tehnokracije ipd. Prav tako pa je konkretizacija subjektov obenem izziv k spremembi, in tudi izziv h konfliktni situaciji, prek katere lahko pride do spremembe obstoječega stanja.³⁵

Stopnja splošnosti je torej lahko zelo pomembna sestavina razredne borbe razrednih interesov v vsakdanji življenjski situaciji sociologa – raziskovalca. Načelno se lahko vsi strinjamo s kritiko tehnokratizma in birokratizma. Sporna pa postane sociološka analiza, ki v konkretnem okolju razkriva takšne tendence pri konkretnih nosilcih oblasti. Zato ugotavljamo, da je razprava o razrednem boju, dokler ostaja na ravni splošne razprave, lahko povsem neučinkovita za spreminjanje obstoječega stanja in obenem predstavlja zelo »komodno«, »salonsko« revolucionarnost. Premalo pa smo v jugoslovanskem kontekstu specificirali pogoje in možnosti, da bi tudi

³⁴ Kostič, 1973; gl. tudi Todorovič, 1956.

³⁵ Dokaj znana pojavnost oblika te problematike je – prazni verbalizem, ki se lahko, pojavlja kot instrument bodisi birokratsko tehnokratskih manipulacij bodisi – kot pravi Edvard Kardelj – kot revolucionarna fraza verbalističnega radikalizma, ki je radikalen samo v besedah, dejansko pa zaradi svoje odtujenosti in nepovezanosti z realnimi družbenimi silami celo utrjuje status quo in torej lahko celo vodi do krepitve konservativnih teženj; glej tudi: Kardelj, 1966.

sociologi prevzemali vlogo v spreminjanju obstoječega in v upoštevanju zgodovinskih interesov delavskega razreda v svojem konkretnem življenjskem okolju.

V nakazanih okoliščinah torej tudi vidimo razloge za nekakšno podvajanje v tem smislu, da je najbolj »kritična« sociologija obenem najbolj abstraktna in najbolj konkretna – empirična sociologija navidezno najmanj kritična.³⁶

Od navidezne harmonije do razrednih interesov in razkrivanje poti k resnični skupnosti

»Urbana« in »ruralna« sociologija sta tudi v Jugoslaviji v svojem začetnem obdobju dostikrat ostajali na ravni navidezne harmonije, ki naj bi bila prisotna v posameznih tipih podeželskih pa tudi mestnih skupnosti. Iluzija socialne harmonije na ravni lokalnih skupnosti se opira na več značilnih osnov, med njimi na primer:

- a) na podaljševanje (nekako po inerciji) predstave o tradicionalnih (primitivnih) skupnostih, v katere še ni bila prodrla razredna diferenciacija;
- b) na zunanji videz, ki ga dajejo relativno manjša naselja z gosto, strnjeno naselitvijo, tako da se slika fizične »povezanosti« – sicer neopravičeno, pa vendarle – razširja in prenaša tudi na družbeno področje;³⁷
- c) tretji razlog, ki izhaja iz samega spoznavnega procesa (če tukaj pustimo ob strani objektivne spremembe glede družbene strukturiranosti lokalnih oz. teritorialnih skupnosti), pa je vezan na atomizirano predstavo in nepovezano obravnavanje družbenih pojavov v mestu in na podeželju.

Predstava o »socialni harmoniji« je torej lahko v veliki meri rezultat samega procesa, to je predvsem dejstva, da le-ta ostaja na površini in pod vplivom stereotipnih, tradicionalističnih predstav. Istočasno pa se v percepcijo dejanskega stanja vključujejo že tudi normativno-programatski elementi in socialistična vrednostna orientacija, ki vključuje predstavo o že preseženih temeljnih konfliktih.

Na osnovi obravnavanih elementov je torej že močno določen kognitivni pristop in percepcija prostorsko družbene strukture ter razvojnih procesov v lokalnih in širših teritorialnih skupnostih; ta zamegljuje notranjo razredno strukturo in konfliktno interese in pogojuje popačeno »spolirano« sliko, ki ne omogoča razkrivanja dejanskih protislovij in s tem spoznavanja »gonilnih sil« razvojnih procesov.

Na ta način torej nekakšna iluzorna, navidezna skupnost prikriva dejansko (razredno) diferenciacijo in konflikte in s tem lahko v znatni meri tudi paralizira različne oblike razrednega boja ter mobilizacijo delavskega razreda za spremembo njegovega položaja. Tudi na tem mestu se torej potrjuje Leninova misel, da gre *vsaka tajnost*, vsako prikrivanje na škodo interesov *delavskega razreda*. Navidezna brezproblemskost in harmonija ne dajeta povoda za angažiranje za spremembo obstoječega stanja.

Glede na navedeno je torej bistvenega pomena, da tudi spoznavni proces, organiziran v socioloških okvirih, preseže takšne miselne pregrade. Pri tem mora reševati dve nalogi istočasno:

³⁶ Vendar pa je to le del resnice, saj ni rečeno, da empirično (prav v jugoslovanskem kontekstu) že pomeni tudi konformistično.

³⁷ O tem je pisal že nemški sociolog Rene König, 1958.

- a) po eni strani teoretično in metodološko usposabljanje za preseganje takšnih mentalnih pragov, pregrad in
- b) pripravljenost, da se kofrontira z birokratsko-tehnokratskimi interesi, ki predstavljajo politično osnovo ohranjanja in utrjevanja takšne mentalne podobe o dejanskem stanju.³⁸

Ravno razkrivanje vsega tistega, kar kaže na odstopanje od skupnosti v pravem pomenu besede, predstavlja enega od pogojev za zavestno, načrtno spreminjanje takega stanja. Razkrivanje razredne strukture in konfliktnih interesov je pogoj za pospešitev procesov, ki vodijo k utrjevanju samoupravne socialistične skupnosti. V tem smislu lahko pričakujemo intenziviranje procesov preseganja razrednih nasprotij, ne da bi zapadali v iluzorne predstave o »harmonični skupnosti«. Izpostavljanje podrejenega položaja delavskega razreda naj bi pospešilo preseganje razredne neenakosti in s tem istočasno ustvarjalo pogoje za povečevanje raznovrstnosti med posamezniki. Izpostavljanje razrednosti je torej tisti element zavesti, ki posredno pospešuje formiranje skupnosti v eni smeri in formiranje osebnosti vsakega posameznika v drugi smeri. To razvojno perspektivo pa je potrebno bolj dosledno prevesti v metodologijo sociološkega raziskovanja na ravni mesta in teritorialnih skupnosti.

Praktično to npr. pomeni, da je v bodoče bolj, kot pa smo to storili do sedaj, potrebno preseči prikazovanje le nekakšnih skupkov, agregatov, agregatov, izraženih v povprečnih statističnih vrednostih. Povprečja bodo – z nakazanimi razvojnimi procesi – vsebovala zmeraj manjšo informacijsko vrednost in torej terjala, da se približamo dejanskim strukturnim kategorijam in konec koncev vsakemu posamezniku.

Zmeraj bolj nevzdržna (bodisi implicitna ali eksplisitna) je predpostavka o tem, da prostorska bližina in fizična agregacija izražata že sami po sebi tudi družbeno povezanost. Tudi fizične izolacije same po sebi ne moremo (in to bi bilo zmeraj bolj nepravilno) enačiti z družbeno izolacijo, saj je prva lahko celo predpogoj za intenzivno družbeno integracijo. V tem smislu je torej treba presegati vulgarno predstavo o tem, da je prostorska bližina zunanji izraz, ne pa (lahko tudi) iluzija resnične skupnosti.

Preseči je torej treba situacijo, ko *iluzija skupnosti zakriva resničnost*³⁹ še vedno prisotne *razredne družbe*, saj s tem podaljšuje to prisotnost in konec koncev preprečuje načrtno graditev resnične, samoupravne socialistične skupnosti. »Prelakirana« slika razredne strukture in konfliktnih interesov ideološko zakriva dejansko prostorsko-družbeno strukturo mesta in teritorialnih skupnosti; takšna zabrisana predstava o strukturi pa obenem dobi vlogo ene od determinant, ki (vsaj hipotetično to lahko nakažemo) upočasnjuje dinamiko razvoja.

Razmerje med (delavskim) razredom, skupnostjo (lokalno, teritorialno) in človekovo osebnostjo⁴⁰ je predstavljalo sicer pomembno preokupacijo klasikov

³⁸ Le-ta jim namreč omogoča nadaljnjo vlogo dominacije in mirno ohranjanje privilegiranega položaja. Ta položaj pa je lahko vezan tako na institucionalno-politično strukturo kot tudi na institucionalno-strukturne vidike samega procesa planiranja.

³⁹ V zvezi s tem glej npr.: Jakhel, 1977.

⁴⁰ Glej: Rus, 1978.

marksizma. Vendar pa za današnje sociološke obravnave te problematike nikakor ne moremo reči, da gre za razčiščena ali enotno obravnavana vprašanja. V današnji literaturi se prepletajo tradicionalistični elementi z utopičnimi, istočasno s tem, ko pogrešamo jasnejšo predstavitev temeljnih razvojnih zakonitosti.

Dokler pa je na področju sociologije takšno stanje, tudi ne moremo od urbanistične prakse pričakovati načrtnega in konsistentnega delovanja, ki naj bi pospeševalo utrjevanje socialističnih skupnosti v ustreznih teritorialnih okvirih. Zlasti je sociološko nesprejemljivo označevati kot skupnosti tiste enote, v katerih je zagotovljena le določena stopnja medsebojne notranje funkcionalne povezanosti delov, če se pri tem ne upošteva tudi razredna dimenzija družbenega življenja v takšnih enotah. Visoka stopnja notranje funkcionalne povezanosti (glede na delitev dela in institucionalno opremljenost in podobno) je namreč lahko prisotna tudi tedaj, ko gre znotraj njih za izrazite odnose *razredne neenakosti* in dominacije na eni ter podrejenosti na drugi strani. Takšna dominacija ali podrejenost pa nikakor ni v skladu s temeljnimi konstitutivnimi elementi samoupravnih socialističnih skupnosti.

Kot skupnosti torej včasih v urbani sociologiji (tudi v socialističnih deželah) označujejo prostorsko družbene enote, četudi v resnici niso; s tem pa degradirajo svoje aspiracije in se v bistvu zadovoljijo z obstoječim stanjem.

Sociologi so v Jugoslaviji že začeli odkrivati, kako se znotraj normativno-programatske in institucionalne izenačenosti podaljšuje logika razredne družbe. Pri tem gre za neenakost, ki se uveljavlja prek:

- a) vloge tržišča,
- b) prek vloge države in še posebej njene birokracije in
- c) prek moči-tehnokracije.⁴¹

Celo znotraj institucionalne strukture samoupravljanja se v različnih oblikah vendarle prebija družbena neenakost, bodisi znotraj posameznih naselij ali med njimi.

Sicer pa, tako kot v naši družbeni zavesti razkrivamo apriorizme in stereotipne sodbe o prisotnosti skupnosti, imamo podobno opravka tudi z apriorizmi in splošnimi meditacijami glede razredne strukture. Le-to se obravnava vse preveč abstraktno in spekulativno, tako da gre za spekulacijo o zgodovinskih interesih delavskega razreda, namesto da bi proučevali današnje konkretne življenjske in delovne pogoje delavcev v najrazličnejših situacijah. Pri tem se ne zoperstavljamo načelnemu obravnavanju teh vprašanj, temveč le tistemu, ki kaže na – včasih tudi oportunistično – odmikanje od dejanskega stanja.

Druga pomanjkljivost, ki se kaže v dosedanjih proučevanjih delavskega razreda v prostorsko družbenem kontekstu mesta in lokalnih skupnosti sploh, pa je naslednja: gre predvsem za opise posameznih dimenzij razredne neenakosti, ki se obravnavajo iztrgano iz konteksta. Na ta način postane opisovanje razredne neenakosti spet tema sama zase, ne pa sestavina mesta kot celote in ena od osnov, ki pogojujejo dinamiko njegovega razvoja.

Tudi na tem področju se nam torej kaže zahteva po bolj celostnem zajemanju strukture glede na relevanten prostorsko-družbeni kontekst.

⁴¹ Glej več o tem npr. v Goričar, 1979.

Od zdravega razuma k znanstveni disciplini (urbani sociologiji) in preko nje

V sociološkem raziskovanju mesta in urbanizacije v Jugoslaviji je v relativno zelo kratkem času prišla do izraza dialektična protislovnost procesa delitve dela. Po eni strani smo šele v začetku formiranja enega od posebnih področij sociološkega proučevanja, ki kaže tendence, da bi se oblikovalo kot posebna znanstvena disciplina – urbana sociologija, istočasno pa se že, tako na lastnih izkušnjah kot na osnovi razprav v mednarodnem merilu, utrjuje zavest o preozkih okvirih in potrebi preseganja takšnih disciplinarnih omejitev.

Čim bolj se zblížujejo mestna in podeželska območja ter razširjajo prostorski okviri determiniranosti delovanja, tem bolj je zožena tudi pojasnjevalna osnova razvojnih procesov, ki jo je zmožna zajeti (preozko zasnovana) urbana sociologija.⁴² To problematiko so v sociološki literaturi že pogosto obravnavali. Naj omenimo samo Ruth Glass,⁴³ ki je že 1962. leta kritično ocenjevala oznako »urbano« v tem smislu, da je postala nekakšen dežnik za izredno heterogeno vsebino in je s tem sporna smiselnost nadaljnje rabe tega pojma. Veliko pozornost pa je v zadnjem obdobju tem vprašanju posvetil Manuel Castells in več drugih mlajših marksistično usmerjenih sociologov v Zahodni Evropi.⁴⁴

- a) Ni naš namen, da bi na tem mestu obravnavali problematiko urbane sociologije kot posebne znanstvene discipline, bodisi v mednarodnem bodisi v jugoslovanskem merilu. To vprašanje izpostavljamo le v toliko, kolikor iščemo relevantne *okvire kumulacije* dosedanjih ugotovitev o prostorsko družbeni strukturi in razvojnih procesih v prostoru. Iz tega vidika pa lahko razločujemo štiri značilne kategorije družboslovnih področij: V 1. kategorijo bi lahko vključili urbano sociologijo in njene najbližje sociološke »sosedes«, t. j. ruralno sociologijo, socialno ekologijo in sociologijo lokalnih skupnosti. Vsa ta področja so bolj ali manj razvita tudi v jugoslovanskem kontekstu. Ne glede na njihovo medsebojno preseganje in neizgrajenost ter protislovni položaj (istočasno v nastajanju in obenem že v preseganju) vendarle predstavljajo določeno organizacijo znanja in olajšujejo vpogled v današnje poznavanje prostorsko družbenih struktur in procesov.
- b) V drugo kategorijo uvrstimo večje število posebnih socioloških disciplin, ki parcialno, segmentalno posegajo v mestna območja, tako kot npr. sociologija prostega časa, sociologija družine, sociologija dela, sociologija kulture, sociologija mladine, socialna gerontologija, socialna patologija, sociologija planiranja, sociologija množičnega obveščanja idr. V današnjih razmerah, ko niti urbana sociologija niti druga področja sociološkega proučevanja niso teoretično trdno in dosledno izgrajena, prihaja v vseh teh primerih tako do številnih ponavljanj kot do enostranosti in parcialnosti v obravnavi tematike.
- c) V tretjo kategorijo lahko uvrstimo druge družboslovne discipline izven same sociologije, kot so npr. ekonomska znanost, geografija, demografija, zgodovina,

⁴² Podobna situacija se je pojavila tudi na področju ruralne sociologije, npr. na 1. svetovnem kongresu ruralne sociologije v Dijonu, 1964. Tedaj smo že ugotavljali podobno protislovje, zlasti v evropskih državah in manj razvitih deželah. Prišli smo do zaključka, da bo konceptualno izgrajevanje znotraj ruralne sociologije – podobno kot znotraj urbane sociologije – in razširjanje okvirov posploševanja nujno vplivalo na zlivanje z občo sociološko teorijo.

⁴³ Glass, 1962.

⁴⁴ Pickvance, 1976.

etnologija idr. Tudi v teh primerih je prisotna tako prostorska kot časovna dimenzija družbenega življenja, s tem da prihaja do različnih vsebinskih preokupacij.

- d) Za razliko od prejšnjih treh kategorij, v katere smo vključili vrsto ožjih znanstvenih področij, pa kot 4. kategorijo označujemo marksistično dialektiko kot najsplošnejšo teoretično in metodološko osnovo pojasnjevanja prostorsko-družbenih struktur in razvojnih procesov. Tu gre za najsplošnejša znanja in zakonitosti, ki po eni strani predstavljajo tudi v vsakem konkretnem raziskovanju splošno orientacijo in določena vodila oziroma kriterije, po drugi strani pa predstavljajo tudi zaključek in sintezo induktivne poti spoznavnega procesa, od konkretnega k splošnemu.

Vse te nakazane disciplinarne okvire je treba jemati dinamično in dialektično v procesu nastajanja in minevanja. Marksistično razumevanje organizacije spoznavnega procesa na tem področju torej ni v tem, da bi a priori odklanjali delitev na posamezna področja, temveč gre za afirmativno preseganje, torej za dialektično negacijo teh kategorij.

V Jugoslaviji bi lahko za ožje področje družbenega raziskovanja mesta in urbanizacije v grobem razložili štiri značilne faze:

1. V začetku so bile splošnejše sociološke obravnave mesta in podeželja v okviru literature o zgodovinskem materializmu in – kasneje – obče sociologije.
2. Z uveljavljanjem empiričnega sociološkega raziskovanja in institucionalizacije sociologije v okviru visokošolskega študija se je bolj ali manj samostojno pojavila tudi »urbana sociologija«. Pri tem je bila prisotna težnja po poglobitvi in specializaciji na ožjem sociološkem področju, ki je bila močnejša od pomislekov, da s tem prihaja tudi do določene cepitve, ki ima dolgoročne perspektive.
3. Na osnovi določene akumulacije znanja, empiričnega in teoretičnega značaja, ter ob opiranju na poglobitev, ki smo jo nakazali v prejšnji točki, pa dejansko postopoma nastajajo pogoji za dialektično razlago prostorsko-družbenih struktur in razvojnih procesov v splošno socioloških okvirih.
4. Spreminjanje disciplinarnih okvirov pa tudi s tem še ni zaključeno; nakazuje se multidisciplinarno, interdisciplinarno in supradisciplinarno proučevanje prostorsko družbenih procesov. Čim bolj se sociologija vključuje v dejansko spreminjanje in načrtno usmerjanje razvojnih sprememb v praksi, tem bolj se mora odpirati tudi do drugih znanstvenih področij.

Ta proces seveda ne teče mehanično po časovno opredeljenih fazah, saj so tudi danes prisotni, sicer v različni meri, elementi vseh nakazanih stopenj. Prehitevanje v smislu preskakovanja določenih stopenj pa kaj hitro pokaže tudi svoje negativne posledice. Tisto, kar se zdi na prvi pogled najbolj »moderno« (kolikor ni izgrajenih predpogojev za to), lahko dejansko vodi v nazadovanje. Takšen se zdi tudi značaj pogostih razprav o interdisciplinarnem in supradisciplinarnem proučevanju mesta in urbanizacije v pogojih, ko nimamo izoblikovanih niti posplošitev na ravni ožjih disciplinarnih področjih niti njihove posebne identitete. V tem smislu lahko »*supradisciplinarnost*« postane *le neorganizirana in neobvezujoča špekulacija*, kramljanje na osnovi intuicije ipd.⁴⁵

⁴⁵ Ta tematika je bila že večkrat predmet posebnih razprav zlasti v zvezi z urbanističnim planiranjem; eno od teh je organizirala Zveza urbanistov Slovenije oziroma njeno glasilo »Prostor«, drugo – ki

Če omenjamo takšne težnje, je to predvsem zato, ker imajo pomembne praktične implikacije. Najbolj »modernističen« način mišljenja, kot naj bi ga uveljavljala težnja k supradisciplinarnosti ipd., se namreč lahko izrodi v svoje popolno nasprotje. Njegova »širina« ni izraz sinteze, temveč »svobodnega«, t.j. arbitrarnega preskakovanja iz teme na temo brez izoblikovanih skupnih imenovalcev.

Takšna »svoboda« dobi značaj volutarizma in subjektivizma, ki se iz *sfere mišljenja prenaša v sfero delovanja*, t.j. predvsem v odločitve (prostorskega) planiranja. V tem smislu tisto, kar je navidezno najbolj vseobsegajoče, univerzalno, v resnici v sebi prikriva najbolj fragmentarne in partikularne vidike dejanskega stanja. (Tu se lahko navežemo tudi na Castellsovo kritiko H. Lefebvra, čeprav je ta filozof dosti bolj poglobljen in izviren kot pa številni drugi avtorji.)

Eden od razlogov, zakaj se zadržujemo pri vprašanju zasnove disciplinarnih okvirov raziskovanja prostorsko-družbenih struktur in procesov, so tudi implikacije, ki jih imajo ti različno zasnovani okviri v zvezi z vsebino temeljnih preokupacij raziskovalcev. Kot primer lahko navedemo »sociologijo naselij«. Gre za koncepcijo, ki naj bi sicer nakazovala sociološko disciplino, dejansko pa se opira na fizično opredeljeno enoto – naselje. Postavlja se vprašanje, ali lahko izgrajujemo sociološko vsebino na osnovi koncepcije, ki je opredeljena, kot prostorsko – fizična struktura?

Tudi v tem primeru gre za protislovne tendence. Po eni strani je bila na posameznih univerzah v Jugoslaviji uvedena »sociologija naselij« kot širši pristop – do bodisi urbane ali ruralne sociologije – saj vključuje vse tipe naselij, po drugi strani pa gre pri tem za (mogoče nezavedno) tendenco k redukcionizmu od družbene k fizični strukturi (vsebini). Takšna težnja je tudi sicer prisotna v začetnih fazah sociološkega proučevanja na tem področju, saj smo že omenili (v skladu z Engelsovimi ugotovitvami), da začetniško ostajanje na površini pojavov značilno pomeni, da dajemo prednost fizičnemu (bolj vidnemu) pred družbenim in težje opredeljivim.

V tem smislu se nam kar logično podaljšuje predominantna vsebinska preokupacija tudi v zajemanju prostorsko-družbenih struktur in procesov.

Pojem naselje je torej problematičen v obeh primerih: tako z vidika njegove nedoločenosti v odnosu do dejanskega stanja in razmer v Jugoslaviji (saj vključuje tako različne možne situacije, da je njegova informacijska vrednost zelo problematična) kot glede na njegovo nesporno vsebino, ki pa se veže na prostorsko fizične strukture.⁴⁶ Ravno pretirano zadrževanje okvirih fizično opredeljene strukture (npr, strnjenegega mestnega naselja) je eden od najpomembnejših razlogov za zaostajanje spoznavnega procesa za dejanskimi razvojnimi spremembami v Jugoslaviji.

Že danes je pojasnjevalna vrednost naselja relativno majhna (glede na izredno velike razlike med naselji); obenem pa ta izgublja na pomenu zato, ker se determinacijski okviri delovanja ljudi širijo v prostoru prek okvira naselja, istočasno ko se notranje členijo na ožje, predvsem družbeno opredeljene enote. Na drugi strani pa znaten delež celotnega števila (ca. 27.000) naselij predstavljajo takšna brez lastnih institucij, in ki z vidika zadovoljevanja potreb prebivalcev ne predstavljajo nobene zaokrožene enote.

zadeva interdisciplinarni študij – pa Center za razvoj Univerze v Ljubljani, pri čemer je kot osnova služila študija Klemenčič i.dr., 1980.

⁴⁶ Problematiko naselij najdemo v številnih geografskih in demografskih, socioloških in drugih raziskavah: na tem mestu naj opozorimo na sedaj že nekoliko zastarelo analizo, ki jo je podal Ban, 1970.

Če se torej opiramo na koncept naselja kot na eno od izhodišč sociološkega proučevanja ali celo kar na temelj opredelitve posebne discipline, tedaj – verjetno nezavedno – prevzemamo nase tudi številne predpostavke, na katerih je temeljila človeška ekologija in ki so bile že večkrat kritično obravnavane in zavrnjene.⁴⁷

Glede na navedeno bi torej lahko sklenili, da *koncept naselja daje sociologiji relativno malo, obenem pa jo močno utesnjuje* in jo veže na danes že v veliki meri presežene okvire vsakdanjega družbenega življenja. Bolj kot fizična strnjenost postaja pomembna dejanska medsebojna povezanost ljudi v prostoru. Namesto osredotočenja na koncept lokacije kot določene fiksne točke ali prostorskega območja stopa v ospredje *koncept dostopnosti*, ki izpostavlja relativni položaj in odnose med subjekti v prostoru. Prav ta dostopnost pa se bistveno spreminja z razvojem tehnologije prometa in komunikacij, kar je v jedru obravnavanja prostorsko družbenih procesov.

Glede na navedeno se zdi bolj primerno opirati se na koncept, ki primarno izpostavlja družbeno vsebino, zlasti povezanost med subjekti, t.j. na koncept skupnosti, bodisi lokalne ali širše teritorialne skupnosti (sistema).

Takšna širša konceptualizacija povezuje tudi mesto z njegovim dejanskim zaledjem, in proces urbanizacije ne sledi le glede na koncentracijo prebivalstva v strnjenih mestnih naseljih. Vse to pa je predpogoj za dialektično pojasnjevanje prostorsko družbenega razvoja.

V takšni perspektivi, torej s smiselnejšo opredelitvijo konteksta družbenega življenja ljudi, naj bi tudi povečali možnosti za *kontekstualno pojasnjevanje* posameznih prostorsko-družbenih sprememb. Naselje kot prostorsko-fizična struktura ni moglo nuditi pojasnjevalne osnove za izredno dinamiko razvojnih procesov in sprememb posameznih pojavov znotraj naselja. Glede na to lahko tudi razumemo, da so se tako pri nas v Jugoslaviji kot tudi na Zahodu pojavljali učbeniki urbane sociologije, ki so vključevali skupek najrazličnejših tem, ki dostikrat niso imele ničesar skupnega razen tega, da so se pojavljale prostorsko locirane v mestnem naselju kot »prostorskem agregatu«.

Končno se zdi, daje v istem smislu prisotna težnja nekakšnega fizičnega redukcionizma tudi v raziskovalni sociološki dejavnosti, zlasti v njenih prvih, začetnih obdobjih. Tako je značilno, da je tudi sociologija, in ne le geografija, demografija ipd., puščala ob strani temeljne razvojne procese in se omejevala le na *najenostavnejše oblike gibanja*, t.j. na spremembo položaja v prostoru (prostorsko mobilnost, migracije).⁴⁸

Z vidika dolgoročne perspektive pa bi bilo spet enostransko in napačno, če bi videli samo potrebo po izrivanju fizične osnove (strukture, procesov) kot vsebine sociološkega obravnavanja. Čim bolj jasna bo specifična identiteta vsebine sociološkega

⁴⁷ Našo kritiko ekoloških koncepcij smo podali na posvetovanju Komparativna ekološka analiza družbenih sprememb, 1976 v Ljubljani. Glej tudi: Mlinar, Teune, 1978 in Williams, 1976.

⁴⁸ V tem pogledu se zdi, da so bile v preteklih treh desetletjih zelo podobne tendence tako v Jugoslaviji kot tudi na Poljskem, čeprav so razlogi zanimanja – npr. za prostorsko mobilnost – nekoliko različni (pri tem mislimo zlasti na množično preseljevanje Poljakov na zahodne teritorije, medtem ko je bilo v Jugoslaviji takšno preseljevanje minimalno, npr. iz manj razvitih območij v Vojvodino). Glej v zvezi s tem tudi: Kostić, 1963. Nekoliko podobno pa se kaže tudi protislovje med zahtevo (kakor jo prepričljivo izraža Manuel Castells), da je potrebno razbiti previd, iluzijo pomembne determinacijske vloge prostorsko fizičnih struktur mesta, in zahtevo, da je treba iskati možnosti, da bi tudi arhitekti in urbanisti lahko vplivali na družbene odnose (ali pa, da bi npr. v političnem delovanju isto dosegli z drugačno prostorsko razdelitvijo mesta na krajevne skupnosti).

pristopa, tem bolj lahko pričakujemo, da bo ob tem prisotna tudi potreba po celovitem obravnavanju, ki bo upoštevalo tako družbeno kot fizično okolje.⁴⁹

Od ločenega obravnavanja »teritorialnih« in »funkcionalnih« oblik združevanja k integralnemu zajemanju celotnega reprodukcijskega ciklusa v prostoru in času

Sociološko raziskovanje mesta (krajevnih skupnosti, občin) je kot svojo specifiko izpostavljalo predvsem prostorsko-teritorialno dimenzijo, šele na drugo mesto pa je postavljalo – ali celo puščalo ob strani – produkcijske procese in »funkcionalno združevanje« dela in delovnega okolja.

Tako nastane zaradi delitve dela značilna deformacija, ko teritorialno, prostorsko združevanje izgubi svojo temeljno pojasnjevalno osnovo, v ospredje pa stopi samo tisto, kar je navzven vidno, t.j. distribucija prebivalstva v prostoru, koncentracija, disperzija ter izdvojena institucionalna sfera upravno-politične nadstavbe, kot da je vse to možno razumeti in pojasnjevati brez navezovanja na njeno ekonomsko osnovo.

Kot je v zelo temeljiti in obsežni analizi, ki jo je posvetil prav tem vprašanjem, prikazal že Manuel Castells, prebivalstvo in prostor sama po sebi ne moreta predstavljati pojasnjevalne osnove celotnega političnega dogajanja v mestnem okolju. Podobno pa tudi upravno politična sfera ne more pojasnjevati same sebe in iz sebe tudi številnih drugih pojavov.

Gre torej za eno od manifestacij družbene delitve dela, t.j. za določeno segmentalizacijo, ki nujno vpliva tudi na pojasnjevanje razvojnih procesov v prostoru in času. Ta segmentalizacija se pojavlja tako v dejanskem življenju mesta kot tudi znotraj samega spoznavnega procesa. S tega drugega vidika gre predvsem za disciplinarne razcepljenosti tako znotraj sociologije kot med sociologijo na eni in drugimi družbenimi znanostmi na drugi strani. Delitev na sociologijo dela ter urbano sociologijo npr. pogojuje takšno segmentalizacijo, ki *umetno ločuje sfero proizvodnje in potrošnje* s tem, da se sociologija dela preveč omejuje na samo delovno mesto in delovne skupine, urbana sociologija pa, nasprotno, upošteva predvsem širši prostorski okvir bivalnega okolja in potrošne sfere, ne da bi le-to navezovala na delovne in produkcijske osnove, ki so v končni konsekvenci bistvenega pomena.

Ob tem pa tudi že dosedanje izkušnje empiričnega raziskovanja opozarjajo na »potrebni realizem«, tako da bi bilo naivno pričakovati, da je ob današnjem informacijskem in analitičnem instrumentariju mogoče realizirati takšne zahteve po celostnem pristopu. Četudi gre, teoretično in dolgoročno gledano, za nesporno utemeljeno zahtevo po integralnem obravnavanju »teritorialnega« in »funkcionalnega«, je njena empirična realizacija za sedaj še zelo problematična.⁵⁰ Tako pridemo do tipične protislovne situacije, ko nadaljujemo z delom na stari način, čeprav se zavedamo, da je neustrezen.

⁴⁹ Tudi v zvezi s tem se kaže značilno protislovje: po eni strani zahteva po dosledno sociološkem pristopu (kar najdemo npr. v učbenikih sociologije Radomirja Lukiča), ki naj bi se omejil na specifično družbeno vsebino, po drugi strani pa spet dosti širša zahteva z vidika dialektičnega materializma, ki terja celovito obravnavanje soodvisnosti narave in družbe. Gl. npr. Kirn, 1980, str. 73–96

⁵⁰ To se je pokazalo tudi v razpravah o raziskovanju jugoslovanske komune, ki kot koncepcija sicer terja prav takšen integralni pristop, obenem pa analitična realizacija tako zastavljenega programa praktično presega kadrovske, organizacijske, finančne, informacijske in analitične zmožnosti, s katerimi danes razpolagamo.

Od brezčasovnega in kronološkega k razvojnemu pojasnjevanju

Sociološko preučevanje mesta in urbanizacije ima seveda vseskozi opravka s prostorsko dimenzijo. Prostorska organizacija družbenega življenja je temeljna preokupacija »urbane sociologije«, pa tudi socialne ekologije ipd. Obenem je značilno, da časovna razsežnost tako po svojih teoretičnih, empiričnih ali praktično organizacijskih vidikih ostaja bolj v ozadju. Urbanizacijo smo sicer že vseskozi obravnavali kot spreminjanje prostorske distribucije prebivalstva tudi v teku časa; znotraj mesta pa je bila večina preučevanih pojavov zajetih le v enem časovnem preseku, tako da na takšnih osnovah ni bilo možno nakazovati smeri spreminjanja in podajati prognoze kot ene od osnov planiranja.

Takšna omejenost sociološkega proučevanja mesta (ter širših prostorskih enot in njegove družbene strukture, ki je izključevala časovno dimenzijo), je obenem pogojevala tudi način interpretacije. Tako so npr. analize o distribuciji vpliva v procesu samoupravnega odločanja pokazale le statično sliko razhajanja med normativnimi postavkami in dejanskim stanjem (vrsta raziskav o distribuciji vpliva v delovnih organizacijah in občinah), ne pa tudi značilne smeri spreminjanja te distribucije. Ali se le-ta spreminja v smeri enakomernejše porazdelitve – kar bi šteli za simptomatično v smislu dolgoročnih razvojnih trendov – ali ne? Glede na to vprašanje je potem tudi že ugotovljena razlika med normativnim in stvarnim lahko bistveno različnega pomena.⁵¹

Tako kot je v planerski praksi že splošno sprejeta (čeprav še zdaleč ne tudi prakticirana) ideja o nujnosti kontinuiranega planiranja, tako bo treba tudi v raziskovanju prostorsko družbenih procesov s sociološkega vidika zagotoviti bolj kontinuirano spremljanje vseh procesov v teku časa. V tej smeri pa bi bilo treba konkretno specificirati še vrsto predpostavk, od katerih je odvisna takšna zamisel.

Vendar pa časovna razširitev od preseka v eni časovni točki k analizi časovnih vrst sama po sebi še ne rešuje problema. Ne gre le za to, da nizamo časovne preseke (točke) v kronološkem redu, gre tudi za to, da razkrivamo specifične »življenjske cikle« posameznih procesov v času in prostoru.

Konec koncev tudi najbolj »množični« razvojni procesi današnjega časa v Jugoslaviji, t.j. industrializacija, deagrarizacija in urbanizacija (ki smo jih v preteklosti tretirali kot skrajne) že danes zaostreno opozarjajo na svoj »življenjski cikel«. V času, ko so, v celoti vzeto, v svoji najbolj dinamični fazi, pa nekatera območja šele vstopajo v te procese, medtem ko se v drugih že približujejo svoji gornji meji, ali pa celo kažejo že nasprotno tokove.⁵²

Od monografskega h komparativnemu mednarodnemu raziskovanju

Sociološko proučevanje prostorsko družbenih procesov se je v evropskih državah, med njimi tudi v Jugoslaviji in na Poljskem, v svojih začetkih lahko oprlo na zgodovinske študije posameznih krajev. Tako smo dobili tudi že sociološke monografije,

⁵¹ Podobno kot gre za »S« distanco v raziskavah o neenakomerni stopnji in dinamiki razvoja, to prikazuje Sicherl; glej »SOECO PAPERS«, FSPN, Ljubljana, 1976.

⁵² Značilno je, da smo imeli na svetovnem sociološkem kongresu v Uppsali že razpravo o procesih »deurbanizacije« (Villagization and De-urbanization), čeprav seveda pobuda za to ni prišla iz Jugoslavije.

ki jih najdemo zlasti v poljski sociološki literaturi.⁵³ Nekaj takšnih študij pa so opravili tudi jugoslovanski sociologi.⁵⁴

Prednost takšnega monografskega pristopa je v tem, da omogoča bolj popolno razumevaje družbenega življenja v konkretnem naselju, ki ga poizkuša zaobseči čim bolj kompleksno in celovito. Vendar pa ostaja pri tem problem, da ta celovitost ni zajeta na ravni sinteze in določenih posplošitev, temveč bolj v smislu ekstenzivnosti predmeta raziskovanja. Pri tem gre torej bolj za nekakšno aditivno in bolj ali manj mehanično dodajanje različnih tem, ne pa toliko za celoto, ki bi imela jasno eksplicirani skupni teoretični imenovalac. Takšna značilnost sicer ni prisotna v vseh zgoraj navedenih ilustrativnih primerih monografskih raziskav, ostaja pa vendarle splošna značilnost tovrstnih raziskav mesta in urbanizacije, zaradi katere predvsem tudi izpostavljamo monografsko raziskovanje kot poseben problem.

Posamezne študije se sicer med seboj lahko tudi bistveno razlikujejo, saj imajo npr. zelo različen odnos do časovne dimenzije obravnavanja izbrane tematike (nekateri niti ne posegajo v zgodovino) in do konkretne vsebine, ki jo obravnavajo. V tem smislu so si medsebojno zelo divergentne in imajo pravzaprav le malo skupnega. Nekatero tovrstno študijo so bile izvedene bolj kot nekakšen splošni okvir spoznavanja sociološke problematike v kontekstu mesta, druge, zlasti v novjšem času, pa so bolj neposredno vezane na določene potrebe planerske prakse. Le-ta (praksa) se namreč ujema z monografskim pristopom v toliko, da se osredotoča na konkretno mesto, ki ga mora upoštevati (z vsemi značilnimi področji družbenega življenja) ekstenzivno in v njegovi celovitosti (študija Beograda je bila npr. neposredno izdelana za potrebe planiranja, medtem ko bi študijo Cvetka Kostića o Boru lahko šteli v prvo skupino). Tako v jugoslovanskih kot tudi poljskih študijah pa najdemo še vrsto primerov, v katerih prevladuje prav določena tematika, ki pa že po svojem značaju terja kompleksno obravnavano (npr. proučevanja, ki jih je na Poljskem opravil Z. Pióró, ko je proučeval socialno ekološko strukturo Lublina, pri nas pa raziskava Velenja).

Problem monografskega pristopa vidimo predvsem v tem, da gre dostikrat (ne pa vedno!) za implicitno predpostavko, da bo že samo kopičenje parcialnih spoznanj konec koncev vodilo tudi do razkrivanja splošnejših zakonitosti, ali pa v tem, da se k posploševanju niti ne teži. V preteklosti, ko je bilo življenje ljudi dosti bolj izolirano, zaprto v lokalne okvire, je tudi monografska obravnava bila bolj utemeljena. Za današnje razmere in z izpopolnjevanjem sociološke konceptualizacije ter razvojem na področju metodologije pa se zdi klasična monografska obravnava (kot edini ali glavni metodološki pristop) zmeraj manj primerna. S tem, ko postaja kompleksnost mestnega življenja neobvladljiva v vseh podrobnostih, se zmeraj bolj zastavlja vprašanje kriterijev selekcije vsebine za obravnavo. Medtem, ko smo imeli v zgodovinskih monografijah vsaj določeno logiko časovnega sosledja posameznih dogodkov, postaja v današnjem kontekstu mesta *nemogoče, da bi sledili vsemu »dogajanju«*. Zato se tudi naše sociološke študije pojavljajo že bolj *tematsko organizirano*, to pa nakazuje tudi potrebo po večjem vključevanju sociološke konceptualizacije in potrebo po opiranju na teoretična spoznanja.

⁵³ Npr. monografska študija, ki jo je izdelal Byström, 1949; Ziolkowski, 1960; Ginsbelt, 1962; Dobrovski, 1957.

⁵⁴ Kostić, 1968; Mlinar s sodelavci, 1965; Živković s sodelavci, 1977. Med študijami posameznih vaških skupnosti naj navedemo: Hrzenjak, 1968.

Prihajamo v obdobje ki bo po vsej verjetnosti lahko uveljavilo tudi radikalno preusmeritev načina razmišljanja o »lastnem« in »tujem« svetu. Do sedaj je prevladovala, vsaj po analogiji bi jo lahko tako označili, nekakšna »etnocentrična« miselnost, ki je kot izhodišče spoznavnega procesa absolutizirala le svoje lastno lokalno izkustvo. Kar je treba vedeti o življenju mesta, je treba pač tudi razkrivati, iskati v samem konkretnem mestu. Dogajanje drugod, v drugih mestih, ni posebej relevantno in uporaba takšnega rezoniranja lahko pričakujemo prehod k drugemu, ki bo uveljavljalo prav nasprotno usmeritev. To bi torej pomenilo: prostorsko-družbena organizacija (struktura) in razvojni procesi v mestu in širših teritorialnih skupnostih so pojavnost oblik nekaterih temeljnih splošnih razvojnih zakonitosti. Zato naj bi – kljub vsej raznovrstnosti in specifičnosti posameznih mest – njihova problematika izražala določene temeljne, skupne osnove. Namesto da bi si zastavili vprašanje – »ali je mogoče tudi kje drugače situacija, ki je podobna situaciji v našem mestu«, lahko tudi obrnemo perspektivo in se predvsem sprašujemo: »v čem se naše mesto razlikuje od drugih, v čem je njegova razvojna pot specifična?«.

Zdi se, da se danes tako v vodenju sociološkega spoznavnega procesa kot v praksi družbenega planiranja (seveda še posebej tudi prostorskega) premalo zavedamo implikacij teh različnih zornih kotov gledanja na spoznavanje in reševanje problematike mesta. Kolikor bolj jasno bo eksplicirano tisto, kar je vsem skupno (zakonitosti prostorsko-družbenega razvoja), tem bolj bo izgubila osnovo takšna miselnost, ki pogojuje – tako kot je o tem razpravljala že K. Marx – današnjo prakso, ko skoraj v *vsakem kraju* posebej zmeraj *začenjamo od začetka*, kot da nič drugega ne obstaja, ali kot da nič drugega ne zasluži pozornosti.

Seveda v situaciji, ko se spoznavni proces in mišljenje zadržuje na ravni opisovanja *posameznih dogodkov* po posameznih krajih, prikazuje le-teh zares lahko predstavlja bolj nekakšno kuriozitetu kot pa spoznanja, ki bi jih bilo mogoče »prevesti« (ob točno definiranih pogojih) iz enega konteksta v drugi. Dokler posamezna mesta tudi v sociologiji označujemo le z njihovim konkretnim imenom – Ljubljana, Varšava, Pariz ipd., in torej ostajamo na fenomenološki ravni (podobno, kot če govorimo o Poljski ali Jugoslaviji), tako dolgo nismo uvedli takšne teoretične konceptualizacije, ki šele široko odpira možnosti primerjanja in prevajanja spoznanj iz ene situacije v drugo.

V tej smeri torej lahko nakazujemo tudi prihodnost sociološkega proučevanja prostorsko družbenih struktur in procesov, ki bo bolj dosledno preverjala *meje veljavnosti* posameznih spoznanj. V tej perspektivi torej lahko pričakujemo, da bodo monografske študije izgubljale na pomenu in se bo namesto njih bolj uveljavljalo komparativno proučevanje, tako znotraj posameznih držav, kot tudi v mednarodnem merilu. Vendar pa bodo monografske raziskave (case studies) tudi še naprej ohranile vsaj določeno *pomožno vlogo*, in sicer predvsem kot *ena od stopenj v raziskovalnem procesu*. Pri tem mislimo na eksplorativno fazo raziskave, ko gre bolj za splošno razumevanje stanja in iskanje relevantnih vplivov na določen proces, ki jih proučujemo, kot pa za natančno preverjanje izbranih hipotez.

Že na današnji stopnji razvitosti sociološke teorije in metodologije pa se zdi izredno pomembno, da razširjamo obseg komparativnih proučevanj. O tem nas lahko prepriča že najbolj banalni poizkus primerjave tem, ki so predmet sociološkega proučevanja na našem področju. Še predno na tej osnovi pridemo do kakršnihkoli

specifičnih spoznanj o posameznih temah, ki so veljavne (npr. za proces urbanizacije) v več državah, se nam kaže in izstopa presenetljivo veliko število istovrstnih vprašanj, ki so predmet povsem ločenega sociološkega raziskovanja. Namesto da bi se *frontalno lotevali vseh* pojavljajočih se vprašanj v konkretnem okolju, nas »pouk« komparacije preusmerja k temu, da izdelamo strategijo usmerjanja nadaljnega raziskovanja tako, da se bo osredotočilo na *iskanje specifičnosti* tega okolja in *novih rešitev*, ki so kot take zanimive tudi za vsa druga mesta in države. V tem smislu bi torej lahko veliko energije in materialnih sredstev, ki se danes uporabljajo za obravnavo »klasičnih tem« (ki so bile ekstenzivno obravnavane v sociologiji na Zahodu), preusmerili in osredotočili na specifična vprašanja urbanizacije v socialističnih deželah in na iskanje – tudi eksperimentalno – možnosti novih rešitev, ki bi upoštevale socialistične vrednostne orientacije.

Takšna usmeritev pa bi spet s svoje strani povečala potrebo po komparativnem raziskovanju prostorsko družbene strukture in procesov, še zlasti znotraj socialističnih dežel, kjer je bilo le-to dosedaj, razen posameznih poizkusov, skoraj povsem odsotno. Istočasno pa bi v deželah z različno politično ureditvijo bila s poudarkom na komparativnem pristopu hitreje dosežena identifikacija bodisi (kvalitativnih) razlik bodisi skupnih imenovalcev. Raziskovanja »družbenih gibanj« (social movements) v mestih Zahodne Evrope in Severne Amerike, in še posebej »les luttes urbaines« v njihovih konkretnih pojavnih oblikah v Franciji, Španiji, Italiji in drugod, ne bi več puščali samega zase, temveč bi iskali skupne imenovalce različnim oblikam pojavljanja razrednega boja v okviru različnih političnih sistemov.

Primerjava sociološke literature iz Poljske in Jugoslavije pa nas hitro pripelje do zaključka, kako brezsenselno je pravzaprav ponavljati na desetine in desetine socioloških tem, ki zadevajo prav iste prostorsko družbene procese, brez vsakršnega medsebojnega oplajanja na osnovi doseženih rezultatov.⁵⁵

Literatura

- Ban Milenko, Naselja u Jugoslaviji i njihov razvoj u periodu 1948–1961, Beograd, 1970.
 Byström Stanislaw Jan, Warszawa, 1949.
 Čadarović Ognjen, Neke pretpostavke urbanog planiranja, Naše teme, Zagreb, 1977/4.
 Dobrovski J. (ured.), Krakow – Študija razvoja mesta, Krakow, 1957.
 Engels Friedrich, Dijalektika prirode, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1953.
 Ginsbelt A., Łódź, 1962.
 Glass Ruth, Urban Sociology, v Welford Alan T. et al (ur.), Society: Problems and Methods of Study, Routledge, London, 1962, str. 484–485.
 Goričar Jože, Razprave in zapisi, Obzorja, zb., 1979.
 Hrženjak Juraj, Selo u promjenama, Agrarni institut, Zagreb, 1968.
 Jakhel Rudi, Iluzija in resničnost urbanih središč, CZ, Ljubljana, 1977.
 Kardelj Edvard, Beleške o naši družbeni kritiki, DZS, Ljubljana, 1966.
 Kirn Andrej, Marksizem in narava, v: Aktualni problemi marksizma, DE, Ljubljana, 1980.
 Klemenčič Bojana i.dr.: Razvoj visokošolskega študija prostorskega in urbanističnega planiranja glede na razvoj sistema družbenega planiranja, Urbanistični inštitut, 1980.

⁵⁵ Konkretno bi lahko celo rekli, da večina jugoslovanskih in poljskih »urbanih sociologov« dobro pozna dela čikaške šole iz časov med obema vojnama, da pa imajo – razen nekaj izjem – komaj kakšen vpogled v tovrstno raziskovanje kolegov iz druge od omenjenih socialističnih dežel. [gl. več o tem v zvezi z mojim konceptom "tangencialne koalicije".]

- Kongres jugoslovanskih zgodovinarjev v Budvi, Jugoslovanski istorijski časopis, št. 1–2/1973.
- König Rene, Grundformen der Gesellschaft: Die Gemeinde, Rowohlt, Hamburg, 1958.
- Kostič Cvetko, Sociologija grada, Centar za analizu i projektovanje prostornih sistema – ISPU, Beograd, 1973.
- Kostič Cvetko, Bor i okolina, 1968.
- Kostič Darinka, Promene u društvenom životu kolonista, Institut društvenih nauka, Beograd, 1963.
- Labriola Antonio, O istorijskom materijalizmu, Kultura, Beograd, 1958.
- Mičunović Dragoljub, Logika i sociologija, Filozofsko društvo, Beograd, 1971.
- Mlinar Zdravko s sodelavci, Ljudje v novem mestu, Velenje, 1965.
- Mlinar Zdravko, Nagnjenja Slovencev glede načina naselitve, Teorija in praksa, št. 11, 1974.
- Mlinar Zdravko, Dialektika, empirizem in špekulacija v socioloških in politoloških raziskovanjih, Anthropos, 1977, št. 3–4.
- Mlinar Zdravko, Samoupravljanje in sociologija, v: Teoretični in metodološki aspekti raziskovanja razvoja samoupravne socialistične družbe, JCTIPS, Edvard Kardelj, Ljubljana, 1980.
- Mlinar Zdravko in Henry Teune (ured.), The Social Ecology of Change, Sage Publications, London, 1978.
- Mušič Vladimir, Urbanizem, Cankarjeva založba, 1980.
- Pečujlić Miroslav (ured.), Metodologija društvenih nauka, Beograd, 1976, str. 107.
- Pickvance Chris G., Urban Sociology: Critical Essays, Tavistock, 1976.
- Przeworski Adam in Henry Teune: The Logic of Comparative Social Inquiry New York, Wiley, 1970.
- Rus Vojan, Izvirna marksistična dialektika, CZ, Ljubljana, 1978.
- Sicherl Pavle; glej »SOECO PAPERS«, FSPN, Ljubljana, 1976.
- Todorović Aleksandar, Uvod u sociologiju grada, Vuk Karadžić, Beograd, 1956.
- Williams Oliver, Toward a Theory of Comparative Urban Politics, SOECO Papers, FSPN, 1976.
- Ziolkowski Janusz, Sosnowiec – Poti in faktorji razvoja industrijskega mesta, Katowice, 1960.
- Znaniecki Florian, The Method of Sociology, New York, 1934.
- Živković Miroslav s sodelavci, Beograd – sociološka študija, Beograd, 1977.
- Živković Miroslav, »Uvod u sociologiju stanovanja«, Arh. fakultet, Beograd, 1975.
- Zdravko Mlinar v: Slavko Splichal (ur), Teorija, empirija, praksa, 1983, str. 75–94

SPOZNAVNI PROCES IN KVANTITATIVNA METODOLOGIJA V SPREMINJajočem SE DRUŽBENEM KONTEKSTU

Uvod

Pogosto naletimo na misel, da predmet v bistvu določa tudi metodo njegovega preučevanja. Na tej podlagi lahko pričakujemo, da bodo spremembe (v) predmeta(-u) imele pomembne metodološke implikacije. Da imamo danes opravka z izjemno dinamiko družbenih sprememb, tega nam ni treba dokazovati! Toda ali se temu ustrezno spreminja tudi metodologija družboslovnega raziskovanja? V čem konkretno se kaže ta povezava in katere oziroma kakšne so te metodološke spremembe? Koliko pa metodološka praksa družboslovnega raziskovanja vendarle izraža relativno avtonomijo profesionalnega delovanja samih sociologov? Ali ni dosežena raven v metodologiji le ena od inherentnih razsežnosti procesa profesionalizacije in oblikovanja profesionalne oz. znanstvene kulture, ki se v sociologiji odvija (tudi) po svoji notranji logiki?

V tem prispevku se bom sicer osredotočil na konkretne spremembe, ki pogojujejo metodološko delovanje. Izpostavil bom dve vrsti sprememb, ki se zdita, da sta najbolj odločilni: *ideološke* in *tehnološke*. Prve so bile pri nas odločujoče v polpreteklem obdobju, medtem ko so druge v večji meri šele pred nami. Še pred tem pa bom izpostavil nekatera vprašanja, ki zadevajo predvsem sociologijo in sociologe same.

Omejil se bom na »kvantitativno metodologijo«, saj je prav tu situacija najbolj protislovna: nanjo je usmerjeno največ kritike in tu je bil obenem v novejšem času, v mednarodnem merilu, dosežen tudi največji napredek. Kaj pa pri nas?

Metodologija v procesu profesionalizacije sociologije

Kognitivna anomija in sektorska fragmentacija

Če z metodološkega vidika ocenjujemo današnje [v osemdesetih letih] sociološko delovanje v Jugoslaviji, se nam razkrije zelo neubrana in disparatna slika. Ne moremo reči, da smo v tem pogledu kar na splošno dosegli velik napredek, in ne bi bilo točno, da bi poenostavili oceno v tem smislu, da gre za vsesplošno zaostajanje. Posebnost sedanje situacije vidim ravno v tem, da imamo istočasno opravka z nekaterimi inovativnimi rešitvami in »prodori« mednarodnega pomena po eni strani in – kot bomo videli – s široko »fronto« raziskovalne prakse, ki pa več desetletij zaostaja za tisto, ki je danes že uveljavljena v razvitem svetu, na drugi strani.

Takšna neskladja že sama po sebi opozarjajo na nepovezanost (atomizacijo in fragmentacijo) ter na visoko stopnjo naključnosti v sociološkem raziskovanju. Fragmentacijo in dezorganizacijo spoznavnega (raziskovalnega) procesa pa spremlja tudi nekakšna *intelektualna uravnilovka*, ko postane vse sprejemljivo, legitimno, ko ima vsaka ideja isto težo in enake možnosti nastopanja. Takšne razmere bom označil kot »*kognitivno anomijo*«. Pri tem gre torej (tudi) za odsotnost profesionalnih standardov bodisi zaradi inercije zdravorazumskega delovanja bodisi zaradi napačnega razumevanja »demokratizacije«, ki vdira v spoznavno organizacijo raziskovalnega

procesa in jo izpodkopa. Oboje pa izraža pomanjkanje oz. nerazvitost profesionalne (znanstvene) kulture in diferenciranega vrednotenja znanstvenih spoznanj glede na njihovo *pojasnjevalno moč*. Če pa je porušeno vrednotenje (hierarhija) glede na spoznavno vrednost rezultatov, ki jih sociologi predstavljajo v svojih tekstih, potem je razvrednotena tudi metodološka rigoroznost, ki ima pri tem pretežno instrumentalno vlogo. Zakaj bi vlagali velike napore v zahtevne metodološke postopke, npr. preverjanja in dokazovanja, če pa z rezultati takšnega delovanja naltimo na enak odziv, kot tedaj, če predstavimo kakršnekoli ad hoc observacije, ali če se kar nasploh zadovoljujemo z intuitivno–spekulativno zasnovo naših sklepov? Kognitivna anomija nam torej po svojih implikacijah že do neke mere pojasnjuje omalovažujoč odnos širokega kroga družboslovcev do epistemoloških in metodoloških postulatov v raziskovalnem procesu.⁵⁶

Poleg splošnih znakov kognitivne anomije pa uveljavljanje (kvantitativne) metodologije v sociološkem raziskovanju zaostaja še zlasti zaradi njegove sektorske fragmentacije. Le-ta – med drugim – zadeva – relacijo med:

- filozofijo znanosti (epistemologijo) in metodologijo,
 - teorijo in statistično analizo podatkov,
 - statistiko in matematičnimi modeli,
 - makro in mikro analizo,
 - diahrono in sinhrono analizo,
 - vedenjsko in strukturno analizo,
 - anketnimi raziskavami in agregatno analizo,
 - monografskim in komparativnim raziskovanjem idr.
- (Mlinar, Teune, 1978; Mlinar, 1982)

V procesu vse večje diferenciacije sociološkega (metodološkega) delovanja razkrivamo nekakšno koeksistenco specialističnih usmeritev v zaprtih krogih, bodisi da gre za različne razsežnosti spoznavnega procesa, različne analitične pristope, ali pa za različna vsebinska področja sociološkega delovanja. Glede na to bi tudi današnja metodološka praksa v sociološkem raziskovanju (kot jo bomo še prikazali) pri nas lahko problematizirali predvsem zaradi zaostajanja, do katerega prihaja zaradi barier v medsektorski in prostorski difuziji sicer že razpoložljivega metodološkega znanja.⁵⁷

Imamo – sicer maloštevilne, vendar visoko usposobljene – specialiste za matematično-statistične analize podatkov; obenem pa tudi specializirane raziskovalce, ki

⁵⁶ Pri tem moramo opozoriti, da tudi znani metodolog Blalock (1984), ki piše predvsem o razmerah v ZDA, kritično opozarja, da v družboslovnem delovanju vse enako uspeva – (»everything flourishes ...« ipd.) ter da gre za visoko stopnjo naključnosti in da ni niti minimalnega soglasja (ali celo zanimanja in zavzetosti) glede tega, kakšen proizvod bo nastal na podlagi naših agregiranih akcij; kljub temu pa se stanje na področju kvantitativne metodologije v ZDA bistveno razlikuje od tistega, ki ga razkrivamo v Jugoslaviji. To pa pomeni, da moramo upoštevati še druge npr. kontekstualne determinante (ideologijo, tehnologijo), ki jih bomo še prikazali.

⁵⁷ Rezultati opravljenih intervjujev s 100 slovenskimi družboslovci izstopajo z zelo podobnimi ocenami in zahtevami npr. glede povezovanja vsebinskih in računalniških znanj, pa bodisi da gre za sociologijo, ekonomijo, geografijo, psihologijo ipd. Zabeležili smo npr. takele odgovore: »... računalniški strokovnjaki naj bi bolj poznali vsebino in problemska področja obravnavane discipline«, »problem je formiranje specializiranih strokovnih kadrov, ki bi enako dobro obvladali računalništvo in psihologijo«, »zaostajamo zaradi premajhne usposobljenosti ekonomistov za uporabo informacijske tehnologije«, »če hoče računalništvo v geografijo mora poznati geografijo«.

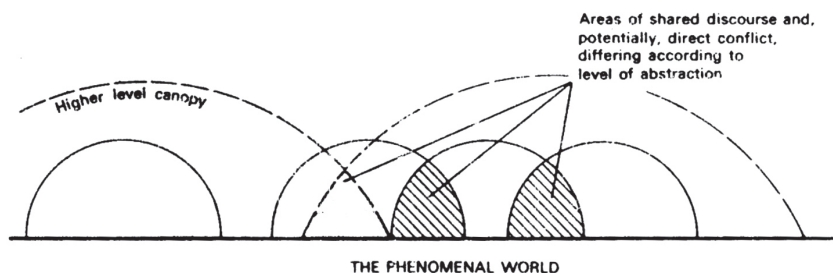
se poglobljajo v vsebinska vprašanja vse številčnejših (sub)disciplinarnih področij. Toda delovanje enih in drugih – seveda z značilnimi izjemami – bolj kaže na paralelizem kot pa na *integracijo raznovrstnosti*, ki predstavlja pot do inovativnih rešitev.⁵⁸

Tudi dejavnost na področju epistemologije in še zlasti filozofije znanosti izraža težnje k samozadostni izključnosti in – kot pravi Andrew Tudor (1982) – ignorant-sko pušča ob strani sociološko raziskovalno prakso. Ta avtor celo razkriva, da se je v sociološki metodologiji močno utrdila tradicija, ki se kaže kot »filozofski imperializem«. Na to pa so spet sociologi reagirali – tipično in v skladu z našo splošno razvojno paradigmo, ki vključuje razmerje med samostojnostjo in povezanostjo – tako, da so se odrekli od preokupacij filozofije znanosti. Potrebno pa bi bilo ravno nasprotno, tj. zbližanje. Do tega lahko pride le, v kolikor bi presegli enostransko in benevolentno *predpisovanje*, kakšna naj bo znanstvena dejavnost. Pri filozofiji znanosti v današnjih razmerah naj ne bi šlo toliko za validacijo metod empirične znanosti kot za razumevanje *povezanosti* med empiričnim svetom in znanstvenim znanjem (Tudor, 1982, str. 2–3). Prav takšne povezanosti pa pogrešamo tudi pri nas, saj celo filozofsko-marksistične študije ne kažejo svoje odprtosti in zanimanja za metodologijo empiričnega sociološkega raziskovanja.

Današnja razcepljenost znanstvenega zajemanja pojavnega sveta bi lahko še drugače izrazili s koncepcijo »*znanstvenih baldahinov*«. Znanstveni baldahin vključuje pomembnejše prvine procesa raziskovanja in predstavlja okvir, znotraj katerega se izoblikujejo natančnejša pravila igre ter specifična subkultura raziskovalcev na izbranem področju. Ob tem pa je značilno, da gre za številne mnogodelne znanstvene baldahine, ki se medsebojno sekajo na enega ali več načinov, delujejo na različnih ravneh abstrakcije in posegajo v različne vidike tistega, kar se sicer šteje za isti pojavi svet. Prav tam, kjer se se operacije iz enega baldahina konfrontirajo z drugim, najdemo najbolj živo znanstveno ustvarjalnost in razvoj. Na podlagi takšnih konfrontacij – na različnih ravneh – lahko prej pričakujemo znanstveni napredek kot pa bodisi enostavno na podlagi kumulacije v »normalnih« znanstvenih okvirih ali ob popolni paradigmatiski spremembi (Tudor, 1982, str. 36–39).

⁵⁸ Praksa je seveda različna tudi po posameznih institucijah. Medtem ko smo na FSPN v Ljubljani ugotavljali, da je ravno vključevanje matematikov in računalništva sprožilo plodno povezovanje njihovega dela s sociološko vsebino, pa Neven Mates (1980, str. 18) iz Zagreba posreduje drugačne izkušnje v zvezi z vključevanjem matematičnih metod v ekonomijo: »Če je nekaj tudi pripuščeno v pouk v obliki matematičnega programiranja, potem je to napravljeno brez kakršnekoli organske zveze s poukom drugih kolegov. Ker potem programiranje najpogosteje predavajo matematiki brez vsakršnega večjega interesa za konkretne aplikacije (o tem najbolje govori dejstvo, da nikoli ne uporabljajo računalnikov), potem tudi to, kar predavajo, nima pomembnejšega učinka«.

Mnogodelni znanstveni baldahini

Vir: Tudor, 1982

Seveda pa takšnega napredka ne moremo pričakovati tedaj, ko gre le za nekakšno »miroljubno koeksistenco« posameznih specialnosti, zajetih v številne znanstvene baldahine; torej brez »integracije raznovrstnosti«, ki predstavlja jedro razvojne logike družbenih sistemov nasploh in znanstvenega delovanja še posebej.

V tem smislu je pred nami izziv za nadaljnje preučevanje, ki naj bi še določene razkrilo, kje se pojavlja največja *ustvarjalnost*, kje in zakaj pa *zastoj*, pa bodisi da gre prav posebej za metodologijo ali pa za sociologijo nasploh.

Kvantitativna metodologija v sociološki raziskovalni praksi

Potem ko smo razgrnili nekatera splošnejša vprašanja, ki zadevajo proces profesionalizacije in uveljavljanja (zastoj) metodologije družboslovnega raziskovanja, naj na tem mestu približamo našo obravnavo konkretni raziskovalni praksi. Pri tem žal nimamo možnosti za celovitejši pregled in oceno te prakse (verjetno bi bilo treba ponoviti in še temeljiteje opraviti takšen poizkus, kot ga je predstavljalo posvetovanje v Ohridu 1965. leta in vrsto objavljenih tekstov v zvezi s tem). Omejili se bomo le na vprašanje o uveljavljanju kvantitativne metodologije in še to na podlagi dveh omejenih virov informacij. Enega predstavljajo objavljeni članki v reviji »Sociologija« v Beogradu, drugega pa odgovori iz nestandardiziranih intervjujev 100 raziskovalcev iz družboslovnih disciplin v Sloveniji.

V času od 1981 do vključno 1986 je bilo v reviji »Sociologija« objavljenih skupaj 110 člankov.⁵⁹ Od tega jih je kar 101 ali skoraj 92 % *brez vsakršne matematično-statistične analize* (65,5 % je povsem verbalnih obravnav, 14,5 % je takih, ki le ilustrativno, tu in tam navajajo podatke, in 11,8 % člankov vključuje tudi enostavne, v glavnem univariatne tabele, brez matematične obdelave podatkov). Celo članki, ki smo jih uvrstili v kategorijo »s statistično-matematično analizo«, se večinoma opirajo na ugotavljanje preprostih zvez med dvema spremenljivkama (hi-kvadrat oziroma Pearsonov kontingenčni koeficient, korelacijski koeficient, koeficient korelacije rangov ipd.). Le v dveh ali treh primerih je šlo za kompleksnejše analitične postopke (faktorska analiza, trendi).⁶⁰

⁵⁹ Med članke seveda nismo šteli različnih prikazov, recenzij, obvestil ipd.

⁶⁰ Tudi če bi enostavne »tabelarne prikaze« všteli v kategorijo »matematična analiza«, se s tem ne bi skoraj nič spremenila slika o kritični situaciji, ki nam jo podatki razkrivajo.

Klasifikacija člankov Sociologije (1981–1986)

izključno verbalna obravnava	ilustrativno navajanje števil	tabelarni prikazi	statistično matematična analiza	
72	16	13	9	110 N
65,5	14,5	11,8	8,2	100 %

Za primerjavo naj navedemo, da je podoben pregled člankov, objavljenih (že) 1976. leta v *American Sociological Review*, pokazal, da jih samo 12 % (v *American Journal of Sociology* pa 14 %) ni vključevalo nobene matematične analize. Glede na to, da so nekateri članki v teh revijah povsem teoretskega značaja ali pa so na kakšen drug način neprimerni za to, da bi se lahko opirali na matematično analizo, se šteje, da so te številke (za ZDA) že *blizu saturacije* (Collins, 1981, str. 438–439).

Ugotovljeni deleži nam torej razkrivajo skoraj obratno sorazmerje med članki v Sociologiji in v ASR. V kolikor lahko presoјamo na podlagi prikazanih podatkov, *velika večina jugoslovanskih sociologov sploh še ne uporablja zahtevnejših kvantitativnih metodoloških postopkov*.

Tudi če upoštevamo upravičene kritične ocene glede omejenosti kvantitativne metodologije, ki so jih izpostavili posamezni avtorji tako pri nas kot v mednarodnem merilu (Mills, 1959; Mesić, 1983; Adam, 1982), vendarle ostaja dejstvo, da razkrivamo neskladje med veliko *družbeno kompleksnostjo* ter zelo *preprostimi analitičnimi postopki*. Naša raziskovalna praksa nam kaže na neskladje (ki se zdi, da je tako ideološko kot tehnološko pogojeno) med pretencioznim intuitivno-spekulativnim globalizmom⁶¹ in zelo omejenimi zmožnostmi kompleksnejše in metodološko rigoroznejše (kvantitativne) analize. Ta problem je toliko večji, ker se zdi (pač v kolikor se lahko opiramo na zelo omejen preizkus na podlagi objavljenih člankov), da v *času šestdesetih in sedemdesetih let v teh pogledih nismo napredovali*. Primerjava s članki, ki so bili objavljeni že v letih 1961–66 prikaže, da se je delež člankov, ki se opirajo na statistično-matematično analizo, celo zmanjšal (v prvem šestletnem obdobju je bilo takih 31,6 %, v drugem, tj. od 1981–86, pa, kot smo videli, le 8,2 %).⁶² Če že ne gre za nazadovanje, bi te razmere lahko označili kot *stagnacijo*.

Situacija v Jugoslaviji je povsem v nasprotju z izrazito ekspanzijo kvantitativne metodologije v mednarodnem merilu, še zlasti na Zahodu (gl. več o tem v prispevku Ferligoj, 1989). Iz tega pa sledi, da je problem sociološke metodologije pri nas predvsem in najprej v tem, da naša raziskovalna praksa daleč zaostaja celo za tistim, kar sicer že sodi v *splošni fond metodoloških znanj* v mednarodnem merilu.⁶³ S tega vidika bi lahko organizirano (tudi preko sociološkega združenja) presegali zaostajanje tako, da bi pospešili *diseminacijo in aplikacijo* mednarodno že razpoložljivih

⁶¹ V zvezi s tem je že Mihailo Marković ugotavljal, da vsakršen poizkus neposrednega razumevanja celote, brez pomoči analize, vodi le v mit in ideologijo. Zato šteje, da nujno fazo v Marxovi metodi tvori razstavljanje predhodno neposredno razumljenih celot na njihove komponente, ki jih je treba v zadnjih fazah povezati z drugimi komponentami in jih razumeti samo kot momente ene sestavljene strukture (Mihailo Marković, 1981, str. 68).

⁶² Vendar teh števil ne moremo sprejemati preveč mehanično, saj je šlo v prvem obdobju za dosti enostavnih in rutiniziranih računskih operacij; zadnja leta pa se vendarle začenjajo pojavljati tudi različni postopki multivariatne analize ipd.

⁶³ Podrobnejša analiza bi pokazala, koliko gre pri tem za (ne)znanje, koliko pa za materialno-tehnične omejitve.

znanj. Ob tem pa bi postopoma povečevali tudi zahtevnost, ki bi jo uveljavljali na podlagi vse bolj določno opredeljenih norm oziroma standardov profesionalne kulture in sociološke identitete.

O tem, kako družboslovci gledajo na proces kvantifikacije v družboslovnih disciplinah, nam nekaj povedo tudi odgovori iz že omenjenih intervjujev, ki smo jih opravili v okviru posvetovanja o stanju in razvoju družbenih znanosti na Slovenskem (Goričar, ur., 1985). Večina vprašancev izraža svoj pozitiven odnos do kvantifikacije v družboslovnem raziskovanju. Nekateri celo štejejo, da je kvantifikacija »eno od osnovnih meril znanstvenosti« oziroma »zrelosti empiričnih znanosti«. Nadalje: »Vsaka znanost postane znanost šele, ko se matematizira.« »Kvantifikacija prispeva k objektivnosti (pedagoške) znanosti.« »V tem so možnosti preseganja klasične kazuistike.« »Gre za reakcijo na brezplodno, abstraktno teoretiziranje.« »Proгноza brez matematično-statističnih metod ni možna.« »Kvantifikacija je edino prepričljiv argument za prakso« ipd.

Ob tem nekateri izpostavljajo določene pogoje in omejitve; po eni strani torej ugotavljajo potrebo po kvantifikaciji in (potencialne) koristi, ki jih le-ta prinaša, obenem pa navajajo, da se to lahko uresniči le v omejenih okvirih oziroma le tedaj, če so izpolnjeni še nekateri dodatni pogoji. Ocenjevati jo je torej treba v njeni instrumentalni vlogi, ne pa samo zase. Npr.:

- *»Kvantifikacija je razlagalno pomembna le, če je razlagalec kvantifikacijskih rezultatov teoretično podkovan«.*
- *»Kvantifikacija malo prispeva k razvoju discipline kot take, ima pa velik pomen za prakso in ekonomsko politiko«.*
- *»Problem je premajhna integracija kvantitativnih metod s kvalitativno teoretično analizo«.*
- *»Nekateri problemi (v lingvistiki, teoriji jezika ...) so takšni, da so obenem računalniški in tudi filozofski. Opazen je trend, da se to dvoje povezuje v nove problematike«.*
- *»Kvantifikacija prodira tudi v geografijo; njena korist je v tem, da omogoča hitrejšo in sorazmerno zanesljivejšo ugotavljanje dejstev; ne more pa biti njen cilj, temveč samo sredstvo v dopolnjevanju z drugimi metodami (kartografskimi številnimi opazovanji, živimi anketami)«.*
- *»Kvantifikacija predstavlja prispevek le pod pogojem, da ni sama sebi namen in da pomeni boljši pristop do vsebine; problem nastane tedaj, ko količinski pristop postane nadomestek za kvalitativni pristop; do tega pri nas včasih tudi dejansko prihaja«.*

Pri vsem tem pa gre, ne glede na znanstveno disciplino, za splošno omejitev, ki se kaže v nezadostnem poznavanju kvantitativnih metod. To še zlasti velja za starejše generacije družboslovcev, ki se tega – bolj ali manj – tudi sami zavedajo.

Končno naj predstavimo še nekatera stališča tistih družboslovcev, ki razmeroma najbolj negativno ocenjujejo ali pa celo povsem zavračajo kvantifikacijo v družbenih raziskovanjih. Pri tem gre za nekatere sociologe, ki so angažirani predvsem na področju sociološke teorije, za pravnike, za predstavnike nekaterih humanističnih disciplin, kot tudi za tiste, ki svojo kritiko utemeljujejo z izrazito ideološko argumentacijo (o čemer več še v naslednjem poglavju). Vsem pa je skupno to, da na svojem delovnem področju (v glavnem ali sploh) niso uporabljali kvantitativnih

analitičnih postopkov. Pri tem lahko pustimo odprto vprašanje, ali tega niso delali že zaradi svojega načelnega odklonilnega odnosa do te možnosti, ali pa je ta njihov odnos izraz dejstva, da teh (novih) analitičnih postopkov pobliže niti ne poznajo.

Naj le primeroma navedemo nekatere ocene:

- »Možnosti za kvantifikacijo so družbeno omejene; tam, kjer je kvantifikacija možna, pa gre za pretežno trivialne zadeve«.
- »Dokler ni pojmovni aparat izdelan, »prečiščen«, dokler o njem ne obstoja minimalni konsenz, matematika nič ne pomaga ali zelo malo«.
- »Kvantifikacija lahko da le sliko pojava in dejanskosti, ne pa bistva in možnosti ter vzročnih zvez«.
- »Ključna je rigorozna in smela imaginacija, sicer pademo v kvantofrenijo«.
- »Kvantifikacijski postopki so za družboslovje, zlasti pa za sociologijo kulture pomožne tehnike, ki jih je mogoče uporabiti pri konstituiranju korpusa gradiva. Za analizo pa so neuporabne, četudi se zdi drugače«.

Gradivo iz intervjujev s slovenskimi družboslovci nam torej kaže na zelo širok spekter stališč in različnih, vsebinskih vprašanj, ki zadevajo proces kvantifikacije družboslovnih disciplin. Kljub temu pa se zdi, da tako relevantno znanje kot tudi tehnična infrastruktura postajata iz generacije v generacijo širše dostopna, tako da se ta proces ne bo zaustavil. Ob tem pa bo vsekakor treba upoštevati tudi nekatere spremljevalne pogoje in omejitve, na katere smo tukaj opozorili.

Kontekstualne spremembe in njihove metodološke implikacije

Vrednotno-ideološke (pre)usmeritve

Eden od vzrokov za prikazano zaostajanje v uporabi matematično-statistične analize in sploh kvantitativne metodologije v socioloških raziskovanjih je treba iskati v družbenopolitičnem kontekstu in še zlasti v vlogi ideologije. Ni naš namen, da bi se s tega zornega kota na splošni ravni spuščali v razpravljanje o razmerju med kvantitativno in kvalitativno metodologijo. Že dosednji tok te razprave je pokazal, da le-ta ostaja preveč *aprioristična in pavšalna*, da zahaja v ponavljanje in je glede na vse to izrazito brezplodna.

Ker pa ne moremo puščati ob strani dejstva, da ima v kontekstualnem pojasnjevanju metodološkega delovanja pri nas ideologija (na splošno o ideologiji gl. tudi najnovejše delo v slovenščini Gorana Therborna, 1987) vendarle pomembno vlogo, jo bomo poizkušali bolj razčlenjeno in konkretizirano razkrivati, predvsem z vidika neskladij med prevladujočimi vrednotno-ideološkimi usmeritvami in sociološko raziskovalno prakso. Še pred tem pa naj vsaj ilustrativno povzamemo nekatera opažanja o tem problemskem sklopu, ki se ne omejujejo le na sociološko disciplinarno področje.

Tako npr. Neven Mates (1980) razkriva vzroke za več kot nezadovoljujočo vlogo ekonomske znanosti v naši družbi in med drugim izpostavlja naslednje: »Uporaba modernih matematičnih in statističnih metod v konkretnih ekonomskih raziskovanjih in problemih, kot tudi v ekonomski teoriji, je bila v naši institucionalizirani ekonomski znanosti najbolj omejena. Brez vsakršne vsebinske razprave je bila proglašena za *meščansko in ideološko sumljivo*. Tega sicer niso napravili javno (ker bi

tedaj za to vendarle bili potrebni neki argumenti). Kljub temu pa je – skupaj z dejstvom, da največje število »profesionalcev« ni poznalo elementarnega matematičnega in statističnega aparata – takšna ocena najbolj učinkovito preprečevala, da bi to področje ekonomske znanosti dobilo svoje mesto na naših fakultetah« (poudaril Z. M.).⁶⁴

Zadnja leta sicer prihaja do velikih ideoloških preusmeritev ali pa enostavno do zmanjševanja pomena ideoloških meril. V tem kontekstu in obenem z zaostrovanjem zahtev po večji odgovornosti za odločitve (ki bodo morale biti bolj analitično utemeljene) lahko pričakujemo, da bo večjo vlogo dobila tudi kvantitativna metodologija. Retrospektivno vzeto pa velja ocena, ki jo je podal Silvano Bolčič (1982): »Morali bi predpostaviti, da so danes že presežena enostranska stališča, ki istovetijo znanost z merjenjem in kvantitativnim formuliranjem znanstvenih zakonov, kot tudi tista, ki zanikajo smiselno uporabnost merjenja in kvantitativnih postopkov v družbenih znanostih. Na žalost, v ocenah stanja v družbenih znanostih pri nas, ta stališča še nadalje prihajajo do izraza. Medtem ko imamo po eni strani primere brezplodne kvantifikacije, ki ustvarja vtis 'znanstvenosti' raziskovanja, vendar ne dodaja ničesar bistveno novega v razumevanju družbe in njegovega razvoja, na drugi strani sama uporaba kvantitativnih postopkov v posameznih raziskovanjih v ekonomiji, sociologiji, socialni psihologiji, nekaterim predstavlja argument za tezo o vplivu meščanske družbene znanosti na našo družbeno znanost.« Upamo le, da s takšnimi enostranostmi v bodoče ne bomo imeli več opravka!

V tem smislu rajši preidemo h konkretnjši analizi neskladij med nekaterimi značilnimi vrednotno-ideološkimi usmeritvami, ki so v preteklih desetletjih prevladovala v družbenopolitičnem kontekstu jugoslovanske družbe in kvantitativno metodologijo empiričnega sociološkega raziskovanja. Med njimi izpostavljamo naslednje:

1. Kvalitativne družbene spremembe in kvantitativna metodologija
2. Makro-družbena preobrazba in mikroskopsko empirično raziskovanje
3. Statični (kratkoročni) in dinamični (dolgoročni) pristop
4. Možno in obstoječe
5. Absolutizacija in relativizacija
6. Spontano (neformalno) in organizirano (institucionalno)

⁶⁴ Ob tem je zanimiva disparatnost v primerjavi s kritiko, ki jo ameriški ekonomist Lester C. Thurow v svoji knjigi »Dangereous Currents: The State of Economics« naslavlja na skoraj vse »šole« sodobne ekonomije (mikroekonomiko, makroekonomiko, ekonometrijo, monetarizem ipd.). Pri tem razkriva, da marsikaj od tistega, kar se šteje za »znanstveno metodologijo« v ekonomiji ni nič drugega kot psevdoznanost. Težavo, med drugim, vidi v tem, da ekonomisti radi zapadajo v »napako depulsiране preciznosti«, to je tedaj, ko poizkušajo z uporabo formul in grafikonov npr. tržne pojave *reducirati* na matematiko. Takšen redukcionizem računa na naravoslovne konstante in zakonitosti, ne pa na dejansko, družbeno spremenljivost. Zato pa imajo vsi »zakoni«, ki v količinskih merilih izražajo povezanost ekonomskih pojavov, tako kratko življenjsko dobo. Ob tem pa je vendarle treba upoštevati, da L. Thurow reagira na bistveno drugačne razmere kot so v Jugoslaviji. Pri nas gre bolj za pomanjkanje preciznosti kot pa za »napako depulsiране preciznosti«.

Kvalitativne družbene spremembe in kvantitativna metodologija

Medtem ko je zgodovinski materializem postavil v ospredje kvalitativne družbene spremembe, je konkretno, empirično raziskovanje v kontekstu »post-revolucionarne družbe« zahtevalo predvsem poznavanje in uporabo različnih postopkov kvantitativne analize podatkov o družbenih spremembah v danem času in prostoru. Takšno neskladje je našlo različne razrešitve – tako v teoriji kot v praksi. Čeprav ta disparatnost v Jugoslaviji ni do te mere in toliko časa zadrževala uvajanja »konkretnega sociološkega raziskovanja« kot v Sovjetski zvezi, se je vendarle vse do osemdesetih let vsaj občasno pojavljala v obliki kritike empirizma (pozitivizma) ali pa prazne spekulativnosti in shematizma.

Pri tem je šlo dostikrat za *ekskluzivnost in absolutizacijo* ene strani (kvalitativne) na račun druge (kvantitativne) in obratno, namesto da bi že načeloma obravnavali to razmerje kot komplementarno. Nekateri so empirično sociološko raziskovanje vključno z njegovo kvantitativno metodologijo že a priori enačili s pozitivizmom.⁶⁵ Dejansko širjenje tega raziskovanja v šestdesetih letih minulega stoletja pa je spet s svoje strani pomenilo izključevanje *kompromitirane splošnosti* in shematizma DIAMATA in HISTOMATA. Anketiranje in anketne raziskave so postale *sinonim sociološkega raziskovanja* nasploh. Po nekaj letih takšne prakse pa so spet zaostri kritiko njene omejenosti. (gl. več o teh »cik-cak« nihanjih v družbenih znanostih v: Mlinar, 1986, str. 64–66).

Ideološko-politična usmeritev je potencirala *diskontinuiteto* v odnosu do »stare Jugoslavije«. V takšnem kontekstu pa je bila onemogočena komparativna, analitična obravnava tudi tistih družbenoekonomskih procesov, ki v revoluciji dejansko niso bili prekinjeni. Lahko bi rekli, da je zaradi ideološke pretencioznosti in radikalizma tudi v družboslovnem raziskovanju prišlo do *podcenjevanja vplivov iz preteklosti*. Obenem pa smo podcenjevali tudi prikrito spontano ali stihijsko inercijo, preko katere je preteklo stanje še vedno determiniralo (pogojevalo) vsakokratne razmere in celo poglede v prihodnost. V tem smislu bodisi razpoložljivi podatki *niso bili upoštevani*, ali pa je bilo *prekinjeno zbiranje* podatkov o procesih, ki s spremembo političnega sistema dejansko niso bili zaustavljeni.

Drugi vidik diskontinuitete nastopa tudi v povojnem obdobju z nominalno (*navidezno*) *spremembo identitete* posameznih pojavov (subjektov) npr. z njihovim preimenovanjem ali celo s pogostimi spremembami njihovega obsega, strukture ali drugih značilnosti, ki so bile podvržene posegom »vodilnih subjektivnih sil«.

⁶⁵ To je med drugimi, bolj pragmatičnimi, razlogi verjetno pogojevalo tudi zelo »rezerviran« odnos do predloga za uvedbo študija »družboslovne informatike« na FSPN v Ljubljani. Skoraj deset let je trajalo prepričevanje, predno je bil predlog sprejet.

Makro-družbena preobrazba in mikroskopsko empirično raziskovanje

V razliko od prevladujočih značilnosti ameriške sociologije, se je marksistična teorija ukvarjala predvsem s preobrazbo na makrodružbeni ravni.⁶⁶ S strukturnega vidika so bile v ospredju »velike družbene skupine« – družbeni razredi; z razvojno-dinamičnega pa »družbeno-ekonomske formacije«. Takšen pristop je povsem prevladoval, čeprav je odstopal od praktičnih potreb v času po revoluciji. Podrobnejše analize družbene strukture po posameznih slojih (strukturnih kategorijah) so kaj hitro označili, da se odmikajo od bistva in da zahajajo v 'empirizem'. Podobno pa tudi usmerjanje družbenega razvoja ni (v večji meri) izhajalo iz spoznanj na osnovi konkretne analize, temveč je izhajalo iz apriorističnih postavk (vizij, pričakovanj) o makrodružbenem razvoju. Tako smo imeli nekakšno koeksistenco zelo posplošenih teoretičnih postavk o družbenem razvoju iz makro-perspektive in množico konkretnih ukrepov na podlagi visoke stopnje arbitrarnosti.

V takšnem družbenem kontekstu seveda ni bilo ustreznega izhodišča za »več-ravensko« ali »med-ravensko analizo«. Prvenstvene preokupacije na makroravni so praktično izključevale (namesto, da bi dopolnjevale) mikroravenska raziskovanja.⁶⁷ V takšnem družbeno-političnem kontekstu je prehajanje v smeri od makro-k mikroskopski analizi istočasno pomenilo prehajanje od (naj)bolj k (naj)manj pomembnim vprašanjem. Absolutizacija kolektivizma je obenem pomenila izključevanje, negacijo vsakršne avtonomne individualnosti (razen na najvišjih ravneh politične hierarhije, na katerih je prihajalo do poistovetenja posameznikov s celotnim sistemom).

To se je z znanstvenodisciplinarnega vidika kazalo npr. v odnosu do (socialne) psihologije, ki so jo nekaj časa po vojni šteli za povsem odvečno. Pa tudi zbiranje podatkov od posameznikov, npr. anketne raziskave, so nekateri ocenjevali kot značilnost buržoazne sociologije.

Glede na nakazani kontekst se zdi bolj razumljivo, zakaj je tudi metodologija pri nas ostajala na nekakšni predzgodovinski stopnji problematike večravske analize. Družboslovne raziskave namreč, vsaj kolikor je meni znano, večinoma niso niti vključevale večravske analize v striktnem pomenu besede. To pa pomeni, da raziskovalci praviloma sami še niso naleteli na značilne metodološke probleme, ki jih sproža takšna analiza in ki jim je sociološka literatura v mednarodnem merilu posvečala veliko pozornost. Gre zlasti za zmote v sklepanju o delih na podlagi poznavanja lastnosti celote in obratno.⁶⁸ V tem smislu se pri nas npr. ni posvečalo pozornosti

⁶⁶ Pri tem ne gre le za razliko v odnosu do marksizma, temveč tudi v odnosu do (srednje) evropske tradicije nasploh. Z metodološkega vidika evropska tradicija postavlja v ospredje družbene skupine in še zlasti družbene celote, totalitete bodisi v dialektičnem bodisi v fenomenološkem smislu, z močnimi intuitivnimi poudarki. Ameriška tradicija družbenega raziskovanja pa je behavioralistična, tako glede na predmetno področje, kot glede na metode. Zato se (bolj) opira na socialnopsihološke spremenljivke oziroma pojme (Falter, 1978, str. 843–844).

⁶⁷ Poleg tega pa je treba upoštevati, kot ugotavlja Falter, da splošna raba dihotomije na mikro in makro analizo v družbenih znanostih predstavlja dokaj grobo in umetno klasifikacijo, ki ima večjo didaktično kot analitično korist. Gre bolj za to, da uveljavimo analitični pristop, ki upošteva relativni položaj izbrane enote analize znotraj večravskega kontinuuma. S tem vsaj pragmatično presegamo tudi dihotomijo med holizmom in individualizmom, ki sicer iščeta »pravo« raven pojasnjevanja (Falter, 1978, str. 847).

⁶⁸ Čeprav so sicer v marksistični literaturi pogoste filozofske obravnave o odnosih med delom in celoto (glej npr. Marković, 1981), je obenem značilno, da sociologi teh vprašanj niso obravnavali z vidika kvantitativne metodologije. Socialno-filozofska usmeritev k celostnemu (integralnemu,

t.i. »ekološki zmoti«, na katero je že leta 1950 opozoril W. S. Robinson; pokazal je, da bi bilo povsem zmotno, če bi npr. iz ugotovljene korelacije med nepismenostjo in odstotki črncev na regionalni ravni v ZDA sklepali na korelacijo med nepismenostjo in raso na individualni ravni. Relativno visoka korelacija na agregatni ravni je namreč na individualni ravni analize povsem izginila (Robinson, 1950).⁶⁹

Statični (kratkoročni) in dinamični (dolgoročni) pristop

V Jugoslaviji smo imeli opravka z družbenopolitičnim kontekstom, za katerega bi lahko rekli, da je bolj kot katerikoli drugi izzival in terjal dinamično, razvojno, »temporalno« analizo družbenih procesov. Za dolgoročne, vizionarske razvojne usmeritve in pretenzije po radikalni družbeni preobrazbi bi pričakovali, da bodo našle ustrezen odziv tudi v metodologiji družboslovnega raziskovanja. Vendar je pri tem treba upoštevati, da se takšne usmeritve »vodilnih subjektivnih sil« niso toliko izoblikovale na izkustveni podlagi iz lastnega (relativno nerazvitega) okolja kot na podlagi marksistične teorije in vzorov iz tujine. V tem smislu tudi konkretna izkustvena realnost ni bila v središču njihove pozornosti.

Čeprav je marksizem postavil v ospredje časovno razvojno razsežnost družbe (vsaj s teoretskega in ideološko-političnega vidika), s tem še ni prišlo tudi do uveljavljanja temu ustrezne metodologije »temporalne analize« (o temporalni in strukturalni analizi piše tudi Supek, 1983). Istočasno s težnjo po *razširjanju časovnih okvirov pojasnjevanja družbenega razvoja* – v razponu od praskupnosti do komunizma – pa se je empirično sociološko raziskovanje večinoma omejevalo le na (*statične*) preseke v določeni časovni točki. T.i. »obča sociologija« je sicer na ravni učbeniške literature zadržala širok razvojno-zgodovinski okvir obravnavanja družbenoekonomskih formacij; empirično raziskovanje, ki se je razvilo po posameznih subdisciplinarnih področjih (»posebnih sociologijah«), pa se je skoraj izključno omejilo na bolj ali manj aktualna vprašanja sodobnosti. Longitudinalne raziskave, kakršno je opravil npr. Makarovič (1984), ki je preučeval vprašanje neenakosti v izobraževanju tako, da je spremljal kohorto učencev od osnovne šole do univerze, so skorajda izjemne. Vendar pa nekateri znaki kažejo, da se stanje spreminja. S časom se po posameznih predmetnih področjih podaljšujejo časovne serije podatkov. »Slovensko javno mnenje« bo [je] 1988. leta pokrivalo že dvajsetletno obdobje; okrog 200 podatkov za občine v SR Sloveniji je uporabnih za analizo spremembe v teku več desetletij (kot primer opravljene analize gl. Mlinar, Trampuž, Ferligoj, 1978 in raziskovalno poročilo istih avtorjev 1977, 1978). V okviru Zveze sindikatov SR Slovenije so ponavljajoče se anketne raziskave o samoupravljanju in položaju delavcev omogočile tudi

globalnemu) zajemanju in pojasnjevanju je puščala ob strani reševanje vprašanj o možnostih njene operacionalizacije in tehnične infrastrukture, kar je predpogoj, da bi jo lahko upoštevali v empiričnem raziskovanju.

⁶⁹ Verjetno so se jugoslovanski sociologi s to problematiko prvič odločneje spopadli v mednarodni komparativni raziskavi o vrednotah lokalnih voditeljev in razvoju lokalnih enot v Indiji, Poljski, ZDA in Jugoslaviji (gl. Jacob et al., 1971). Ta raziskava je seveda po vsebini in metodologiji presejala vezanost na jugoslovanski kontekst. Vključevala je tako individualne značilnosti (vrednote in druge lastnosti) lokalnih političnih voditeljev, strukturne in razvojne značilnosti teritorialnih enot in določene tipe političnih sistemov. Vprašanje se je npr. zastavljalo, v kolikšni meri lahko variabilnost v dinamiki razvoja lokalnih enot, na različnih stopnjah razvitosti, pojasnimo glede na njeno determiniranost na različnih ravneh (individualni, lokalni, nacionalni) analize. Kako se torej spreminja pojasnjevalna moč posameznih ravni analize glede na stopnjo družbenega (ekonomskega) razvoja?

analizo sprememb skozi čas (Antončič, Kavčič, 1978). Tudi ko gre pretežno za kvalitativno analizo, večkratno ponavljanje pojava v vse daljšem časovnem razdobju spodbuja k razkrivanju morebitnih regularnosti v teku časa (npr. Nebojša Popov je preučeval konfliktno situacije v povojnem obdobju).

Pri tem prihajamo do paradoksa: ob tem, ko z vidika družbenopolitičnega konteksta vizionarstvo odstopa svoje mesto bolj neposrednim in pragmatičnim preokupacijam, pa družboslovje vendarle vzpostavlja pogoj za raziskovanje družbenih sprememb v širših časovnih okvirih.

Žal pa sociologija, tako v jugoslovanskem kot v mednarodnem merilu, ostaja pretežno ujeta v svojo tradicijo, tako da ne prihaja do medsebojnega oplajanja, ki bi bilo možno npr. v odnosu do zgodovinske metode (Grafenauer v Goričar, 1985, Stanojčić, 1976).⁷⁰

Ob tem pa ostajajo nerazjasnjena teoretska in metodološka vprašanja, ki zadevajo tako zgodovino kot sociologijo. Vzemimo npr., kako se uveljavlja vpliv preteklosti na sedanjost, če variramo časovno distanco. Vsaj hipotetično se nakazuje tale razlaga: čim večja je časovna odmaknjenost, tem bolj posreden in difuzen ter manj (togo) obvezujoč bo vpliv preteklih zgodovinskih sprememb na današnje vedenje in delovanje ljudi. S časovno distanco se torej relativno zmanjšuje omejujoči (direktni) vpliv preteklosti na sedanjost. Povečuje pa se njen kontributivni vpliv v tem smislu, da se v širšem časovnem okviru povečuje svoboda izbire, ki jo nudi razširjena dostopnost do bogastva (kulturne) dediščine. V tem smislu širše vključevanje preteklosti spreminja tudi značaj determiniranosti današnjega stanja.

Končno pa sociologija pri nas ni niti izkoristila niti dopolnila – v mednarodnem merilu – že razpoložljivega znanja o metodoloških vprašanjih *predvidevanja in napovedovanja*, čeprav bi glede na jugoslovanski družbeni kontekst lahko pričakovali, da bodo ta vprašanja zelo v ospredju. (Vzemimo npr. znanja o scenarijih, simulacijah, o modelih optimizacije; gl. Ernst Gehmacher, 1971.)

Možno in obstoječe

Marksistična dialektika je razširila prostor razmišljanja preko okvirov danosti oz. obstoječega stanja. Sicer pa je nasploh pomembno spoznanje, da tudi zavest (ozaveščenost) o možnem bistveno pogojuje sedanje ravnanje ljudi. Ideološko izhodišče je bilo seveda v tem, da bo določnejša identifikacija možnega predstavljala nekakšen mobilizacijski potencial progresivnih sil, ki lahko pospeši dinamiko razvoja na podlagi spoznanih objektivnih zakonitosti. Vendar pa se je v praksi izkazalo, da je

⁷⁰ Pri tem sprejemam Grafenauerjevo (v Goričar 1985, str. 35) oceno o tem, da je v zgodovini bolj kot v drugih družboslovnih disciplinah prisotno načelo metodične kritike virov: »... Le v zgodovini velja načelno stališče, da je treba vsak vir najprej kritično preveriti, preden mu verjameš, se pravi, da viru najprej v načelu še ne verjameš, medtem ko je sicer običajno drugače ...« Pač pa ne bi soglašal s tem, da bi – vsaj načeloma – razločevali sociologijo od zgodovine v smislu, da prvo uvrščamo v skupino ved, ki jih karakterizira *sinhrono* obravnavanje družbe, zgodovino pa v skupino *diahronih* družbenih in humanističnih ved. To bi pomenilo, naj se sociologija odreče dialektični obravnavi, namesto da bi se kritično spopadla z odstopanji od dialektike, kadar dejansko do njih prihaja. Mislim, da je primernejša usmeritev k zbliževanju obeh (metodoloških) pristopov, tako kot to dokazuje Philip Abrams v svoji »zgodovinski sociologiji« (1982). V zgodovinski analizi edinstvenih dogodkov razkriva obenem sociološke razsežnosti družbene strukture in procesov (akcije). Dogodek obravnava kot konstrukt, ki je polizkustvene vsebine, katera povezuje akcijo in strukturo (str. 190, 192). Podobno usmeritev k zgodovinski sociologiji nakazuje tudi Theda Skocpol (ured.) v delu »Vision and Method in Historical Sociology« (1984).

prišlo do neželenih učinkov, tj. do sprememb prav v nasprotni smeri, kot so bile pričakovane. Absolutizacija možnega je privedla do pasivizacije oz. demobilizacije obstoječega.

Enega od razlogov za takšne posledice predstavljajo tudi nerazrešena metodološka vprašanja. Če načeloma priznavamo, da predmet oz. specifična vsebina že implicira tudi temu ustrezno metodo, bi to morali upoštevati tudi v tem primeru. Vendar pa dejanska praksa empiričnega družboslovnega raziskovanja ne kaže senzibilnosti za ta vprašanja. Raziskuje se bodisi samo obstoječe ali pa možno kot da je obstoječe. Npr. »združeno delo« se ne obravnava kot nekaj potencialnega, temveč kot da je že uresničeno, dejansko stanje (od tu sledi paradoks, da si »prizadevamo za združevanje (že) združenega dela«).

Medtem ko se tradicija družboslovnega raziskovanja z vsem svojim instrumentarijem (podatki, pojmi, teorije, metode) osredotoča na analizo obstoječega, danega, pa so na marksistični teoriji zasnovane prioritete usmeritve postavljale v ospredje ideološko-politične kategorije, ki so v večji meri temeljile na predstavah o prihodnosti kot pa na analizi obstoječega. Usmeritev k možnemu je najbolj prišla do izraza v ideološko-političnih pojmovnih in teoretskih konstrukti; tisto, kar je bolj vezano na analizo obstoječih razmer, tj. podatki in (kvantitativna) metodologija empiričnega raziskovanja, pa je bilo zapostavljeno.

Različni poudarki v raziskovalnem procesu (v jugoslovanskem družbenopolitičnem kontekstu)

	OBSTOJEČE	MOŽNO
PODATKI	XXX	
POJMI		XXX
TEORIJE		XXX
METODE	XXX	

Ob tem ostaja odprta še vrsta vprašanj, kako vključevati kot predmet sociološkega raziskovanja tisto, kar šele nastaja. Saj tudi drugi ekstrem, če bi se namreč omejevali le na tisto, kar je že v polni meri uveljavljeno, ne bi predstavljal ustrezne rešitve (Mlinar, 1986, str. 57–58).

Kljub izpostavljenosti teh vprašanj v okviru jugoslovanske družbe pa istočasno lahko ugotovimo, da se ne poslužujemo niti tistih metodoloških postopkov, ki so že uveljavljeni v mednarodnem merilu. Vzemimo npr. različne postopke simulacijskih iger (simulation gaming exercise).

Na mednarodni konferenci »Komparativna ekološka analiza družbenih sprememb«, FSPN, Ljubljana 1976, je Pavle Sicherl predstavil nov analitičen postopek pod imenom »S-distanca«. Avtor pri tem upošteva, da nam presek v eni časovni točki ne daje celovite in realne podobe dejanskega stanja. Ljudje npr. ne izražajo svojega (ne)zadovoljstva le glede na razmere v dani časovni točki (glede na stopnjo razvitosti konkretne družbene enote), temveč pri tem istočasno upoštevajo tudi *pričakovano dinamiko* rasti v prihodnosti. Sicherl je statično analizo neenakomernega razvoja dopolnil z izboljšano *metodologijo časovne distance* kot novim dinamičnim merilom neenakomernega razvoja. Časovna distanca (število let) med dvema enotama, ko le-ti dosežeta določeno raven (razvitost) glede na izbrani indikator, se

torej lahko uporabi kot dinamično merilo disparitete med njima, podobno kot sicer razlike (absolutne ali relativne) v določeni časovni točki uporabljamo kot statično merilo disparitete (Sicherl, 1978, str. 238–239).

Absolutizacija in relativizacija

Medtem ko se ideološko-politične usmeritve uveljavljajo s *težnjo k absolutizaciji*, pa je za metodologijo družboslovnega raziskovanja značilno, da predpostavlja ravno nasprotno. Kot splošno vodilo (to je bilo tudi za Marxa osebno) pri raziskovalnem delu velja – dvom. Iz tega pa izhaja vrsta najrazličnejših *postopkov preverjanja veljavnosti in zanesljivosti*, ki se dejansko prakticirajo v vseh fazah raziskovanja, tako kot tudi v odnosu do že opravljenih raziskav. Dvom in preverjanje implicirata možnost, da se trenutno »veljavna« razlaga izkaže kot nepravilna. To pa je v nasprotju z inherentno logiko idejnopoličnega delovanja nasploh in še zlasti s takšnim, kakršno je bilo značilno za pretekla desetletja pri nas.

Ideološko-politično izhodišče je praviloma v tem, da želi utrjevati prav določeno prepričanje. Zato obenem *zožuje okvire dopustnega*⁷¹ raziskovanja (preverjanja) ali pa ustvarja pritisk k takšnemu koncipiranju *raziskovalnega instrumentarija*, da le-ta že vnaprej zagotavlja želeno (pa četudi – pristransko) sliko o dejanskem stanju. To se kaže v zvezi s formulacijo vprašanj v anketnih raziskavah, ko se zmeraj pojavlja (vsaj) zadrega raziskovalcev, v kolikor že v naprej eksplicirajo *širši razpon modelitet odgovorov*, kot pa ga sicer dopušča uradna politika. Lahko se kaže tudi v izbiri virov informacij (dokumentov, oseb) ipd.⁷²

Tudi iste podatke, kot kažejo dosedanje izkušnje, so posamezni raziskovalci zelo različno interpretirali, med drugim tudi v odvisnosti od tega, koliko so se podrejali ali pa odstopali od norm konformnega ravnanja. Pri tem pride celo do paradoksa v smislu, da dostikrat prav *maksimalistična (ideološka) pričakovanja* predstavljajo referenčni okvir vrednotenja zbranih podatkov o dejanskem stanju, kar že a priori tem podatkom daje zelo »negativen« značaj. Če pa bi iste podatke primerjali s podatki iz drugih držav (npr. o deležu prebivalcev, ki so družbenopolitično aktivni), bi prišli do dosti bolj ugodne ocene stanja. Vendar pa ideološki in etnocentrični ekskluzivizem izključujeta komparativno mednarodno raziskovanje. V tem smislu pa je potem lažje razumeti, zakaj se pri nas ni razvila niti metodologija komparativnega sociološkega raziskovanja (čeprav seveda to ni edini razlog), ki sicer zlasti na Zahodu predstavlja pomembno področje metodoloških razprav (Przeworski, Teune, 1970; Smelser, 1976; Rokkan, 1979; Niessen, Peschar, 1982; Dogan, 1984).

Glede na relativno nizko stopnjo družbenoekonomske razvitosti Jugoslavije in obenem ofenzivno pretencioznost programov radikalne družbene preobrazbe, je prišlo do odtujitve in osamosvojitve normativno-programatske sfere. To je pomenilo reifikacijo te sfere kot samozadostne ter neodvisne od objektivnih razmer in materialne osnove družbe. *Normativna razsežnost* je prekrila in nadomestila *kognitivno*. To

⁷¹ Vključitev vprašanja o »zemljiškem maksimumu« v anketo »Slovensko javno mnenje« je naletela na zelo negativno politično oceno, češ da se spuščamo v vprašanja, ki so v nasprotju z veljavno ustavno ureditvijo. V zgodnejšem obdobju po [drugi svetovni] vojni, pa tudi še v šestdesetih letih [minulega stoletja], je bilo zelo »občutljivo« direktno spraševati ljudi o njihovi religioznosti; ipd.

⁷² Šele po daljšem času je revija Časopis za kritiko znanosti, št. 101/102, (lahko) objavila gradivo o »akciji 25 poslancev«, v okviru katerega je npr. tudi zelo obsežen nestandardiziran intervju, ki ga je Peter Jambreč v svoji raziskavi opravil z enim od pobudnikov te akcije.

je npr. pomenilo, da je prihajalo do *substancializacije (reifikacije) pojmov*, namesto da bi le-te s pomočjo njihove operacionalizacije konfrontirali z dejanskim stanjem.⁷³

Spontano (neformalno) in organizirano (institucionalno)

Glede na socialistično graditev »z vrha navzdol« je seveda značilno, da je bila pri nas v vsem povojnem obdobju v ospredju formalna, institucionalna struktura, v kateri se je najbolj direktno manifestirala »volja vladajočega razreda« (politične elite). Za politično znanost ali pravoznanstvo je bilo – še bolj kot za sociologijo – značilno, da se je ukvarjalo predvsem z organizacijsko oz. institucionalno strukturo družbe. Tudi sociologija je nesorazmerno dosti pozornosti posvečala formalni organizaciji in normativni ureditvi. Vendar je treba ugotoviti, da so vsaj nekateri sociologi že v prvih letih empiričnih raziskovanj (sredi šestdesetih let [minulega stoletja]) začeli razkrivati, da *formalna organizacija prikriva* znotraj sebe tudi neformalne družbene skupine, npr. klike v delovnih organizacijah (Rus, 1966, 1970). Le-te imajo dejansko odločilni vpliv, ne glede na številna formalna določila o upravljanju in samoupravljanju. Podobno se je tudi v okviru krajevnih skupnosti pokazalo, da je treba poleg formalnogrupne in institucionalne upoštevati tudi (bolj) spontano in prikrito »neformalnogrupno participacijo« (Mlinar, 1965; Golob, 1972). Poleg formalno deklariranih vrednot »samoupravne socialistične družbe« se je izkazalo, da so dostikrat dejansko odločujoče povsem druge, ali celo nasprotno vrednote, da gre za *nagrajevanje konformizma*, ne pa samostojnega, samoupravnega ravnanja. Celo formiranje in delovanje delavskih svetov še ni pomenilo, da imajo s tem prav delavci zares zagotovljen odločilen vpliv (Andrej Caserman je to razkrival že v začetku šestdesetih let npr. v analizi delovanja delavskega sveta v jeseniški železarni).

Nasploh se zdi, da je bila neformalna sfera tudi v sociološkem raziskovanju relativno zapostavljena; tako da ni v polni meri prišla na površje njena dejanska vloga. Kljub temu pa seveda ne gre, da bi kar odvrnili pozornost od sestave in delovanja raznih organov in institucij.⁷⁴

Problem je lahko tudi v tem, da prekomerno osredotočenje pozornosti na formalno-organizacijske vidike pogojuje tudi *vsebinsko statistične dejavnosti* in drugih *informacijskih virov* in s tem posredno tudi vsebinsko sociološkega raziskovanja. V nekaterih primerih, vzemimo npr. *statistiko samoupravljanja*, so zbrani podatki tako formalni, da skorajda nimajo pojasnjevalne vrednosti.

Prikazana enostranost se povezuje še z vrsto metodoloških vprašanj; vendar to ni bilo zadosti prisotno v zavesti raziskovalcev. Prevladujoče opiranje na anketne raziskave ni dajalo optimalnih možnosti za razkrivanje dejanske porazdelitve vpliva in moči. Premalo so bile izkoriščene še številne druge tehnike in postopki zbiranja in analize podatkov kot npr. sociometrija, »analiza omrežij«, avtobiografske študije, analiza zgodovinskih dogodkov idr.

⁷³ Zato je postala splošna praksa, da so se v javnosti (literaturi) nenehoma vrstili ponavljajoči se poizkusi apriorističnih, idealnotipskih opredelitev, ne oziraje se na dejansko stanje (kot npr.: »Komuna je temeljna družbenopolitična skupnost. ...«; podobno tudi delavski razred idr.).

⁷⁴ Neca Jovanov (1971) je npr. prikazal podatke o sestavi predstavniških organov na ravni republik in federacije, ki so na dramatičen način opozorili na majhen delež delavcev in kmetov.

Tehnološke spremembe in njihove metodološke implikacije

Ena najbolj pomembnih določilnic metod empiričnega družboslovnega raziskovanja zadeva novosti in vse širšo uporabo nove informacijske tehnologije.

Na tem mestu bomo (vsaj okvirno) nakazali nekatere njene metodološke implikacije, predvsem tiste, ki izhajajo iz pospešene »kompjuterizacije«. Le-ta zadeva uvažanje in uporabo računalnikov tako

- a) v družbenih procesih, ki so predmet sociološkega preučevanja, kot tudi
- b) v sami raziskovalni dejavnosti.

Čeprav smo v obeh pogledih zaostajali za razvitimi državami, je šlo pri tem vsaj potencialno za tako pomembne spremembe, da jih ne smemo zanemarjati. Tukaj se bomo omejili na implikacije računalniške tehnologije za raziskovalni proces. Toda tudi pri tem se bomo morali večinoma opirati na spoznanja iz drugih dežel (Fernbach, 1979). Istočasno pa so – kot smo že videli – omejitve zaradi tehnološkega zaostajanja dodatno potencirali še ideološki pomisleki in kritike »tehnocističnega optimizma«. ⁷⁵

Medtem ko tehnološki razvoj radikalno razširja predvsem možnosti kvantitativne analize in kvantitativne metodologije, se dejansko vloga razširja tudi na področje kvalitativne analize (Conrad in Reinhartz, ur., 1984). Na ta način je olajšano iskanje splošnih trendov pravilnosti na podlagi kvalitativnih podatkov. Računalnik omogoča, da se v kvalitativno analizo istočasno vključuje veliko število različnih situacij ali družbenih sistemov in s tem povečuje možnost razkrivanja podobnosti in razlik, ki so relevantne za teorijo. Obenem pa se nasploh nakazuje tendenca preseganja polarizacije na kvantitativno in kvalitativno raziskovanje.

Sicer pa nova informacijska tehnologija predvsem *povečuje manipulabilnost* vse večje količine in kompleksnosti podatkov, pa bodisi da gre za *zbiranje, hrambo, izbiro, analizo ali posredovanje* (prenos) podatkov med različnimi subjekti raziskovalnega procesa kot tudi v odnosu do (potencialnih) uporabnikov. Pri tem omogoča vključevanje vedno večjega števila proučevanih enot in njihovih lastnosti. Obdelava *večjih množic podatkov* omogoča istočasno preučevanje večjega števila (bolj kompleksnih) spremenljivk. S tem se razširja zajemanje podatkov v časovnih vrstah in prostorsko-družbenih enotah, kar je podlaga za formiranje *organiziranih fondov* (arhivov, bank) *podatkov*. Takšni arhivi ali banke (npr. statističnih in drugih) podatkov, ki so dostopni raziskovalcem, postajajo vse številnejši, zlasti v ekonomsko razvitih državah.

V mednarodnem merilu ugotavljajo (Heise, Simmons, 1985), da je eden od najbolj vidnih vplivov računalništva v tem, da se je *povečala velikost vzorcev*, npr. v anketnih raziskavah. V ZDA se je še pred dobrim desetletjem štelo, da 1000 ali 2000 pomeni velik vzorec; ob povečanih računalniških zmogljivostih pa se danes v pomembnih raziskavah opirajo tudi na podatke z desetkrat večjim številom primerov.

⁷⁵ Kot ugotavljata tudi Krisper in Žerdin (1984, str. 180), je v javnih razpravah prisotna določena zadržanost do pospešenega uvažanja informacijske tehnologije. Zaradi bojazni pred »tehnokratskimi tendencami« in prevelikim vplivom strokovnjakov je prišlo do upočasnitve v uvajanju informacijske (računalniške, komunikacijske) tehnologije, s tem pa posredno tudi do zaostajanja na področju (kvantitativne) metodologije. Drugi razlog za navedeno zadržanost pa je bil v tem, da so računalniško delovanje šteli za neproduktivno, administrativno kategorijo, ki predvsem povečuje družbeno režijo. Glede na našo temo se tako spet vračamo k vplivu ideologije v sosednji: ideologija – tehnologija – metodologija.

Pri tem pa ne gre le za količino podatkov; s tem je povezana tudi možnost, da s pomočjo računalnikov lahko preučujemo vse bolj kompleksne medsebojne *povezanosti med vse večjim številom spremenljivk*. V začetnem obdobju empiričnega sociološkega raziskovanja pri nas in v svetu je bilo značilno, da so se raziskovalci v anketnih raziskavah omejevali na analizo odnosov med tremi ali štirimi spremenljivkami. Na podlagi novejših računalniških tehnologij pa vse več raziskav pojasnjuje svoj predmet s pomočjo *kompleksnih vzročnih modelov*. Pri tem se opirajo na novo generacijo statističnih tehnik, ki omogočajo uporabo metod strukturnih modelov.

Računalniška tehnologija povečuje možnosti preseganja fragmentiranosti spoznavnega procesa kot tudi nepovezanosti samih raziskovalcev (Mlinar, 1986). Poleg večje *inkluzivnosti* – glede na časovne enote, prostorske okvire, sektorje in nivoje analize – stopa v ospredje tudi analiza (medsebojnih) odvisnosti med njimi. Obenem pa tudi v samem raziskovalnem procesu prihaja do povezovanja dosedaj povsem ločenih operacij, pa bodisi da jih *interaktivno* opravlja isti raziskovalec ali *sukcesivno* več raziskovalcev. Oboje pa predpostavlja velike računalniške zmogljivosti. V tem smislu računalnik povečuje možnosti za sodelovanje v raziskovalnem delu. Tako se npr. povečuje možnost ponovitve raziskave na podlagi drugih nizov podatkov. Povečujejo se tudi možnosti, da kasneje še drugi raziskovalci uporabijo iste podatke. Nasploh pa, kot ugotavlja tudi Collins (ki ta vprašanja obravnava še posebej z vidika razširjanja uporabe mikroračunalnikov), večja računalniška obvladljivost podatkov in hitrost, s katero se (mikro) računalnik odziva na ukaze, omogočata raziskovalcem, da vzpostavijo *tesnejši neposrednejši odnos* do svojih podatkov v procesu analize (Collins, 1981, str. 449). To je manj pomembno v eksperimentalni situaciji, ko se po vnaprej določenem načrtu zbira podatke, potrebne za preverjanje specifičnih hipotez. Kadar pa se sociolog – raziskovalec opira na podatke, ki so bili zbrani za druge namene, je treba relevantno vsebino razkrivati s pomočjo eksploratorne analize podatkov; pri tem pa računalnik omogoča, da ta proces skoraj igraje napreduje. Interaktivni sistem omogoča dosti boljše razumevanje podatkov, kot pa je to v primeru, ko gre za časovno ločene faze oz. operacije.

Tudi zveza med *podatki in teorijo* postaja jasnejša ter intenzivnejša in jo je lažje preverjati, še zlasti tedaj, ko tudi rezultati pojmovne analize in kvalitativni arhivi postanejo računalniško obvladljivi. Nasploh pa se poveča *transparentnost raziskovalnega procesa* tudi v tistih pogledih (fazah), v katerih so ga dosedaj šteli za povsem osebnega in nedoumnega.

V zvezi s tem lahko pričakujemo, da bomo v prihodnje tudi pri nas vse bolj presegali zelo značilno samozadostnost, intuitivno zasnovanost ter spekulativni značaj in inertno prisotnost sociološke teorije. Namesto tega pa se povečujejo možnosti empirične graditve, nenehne konfrontacije teorije s podatki, *preverjanja in s tem tudi izločanja* neveljavnih teorij. Teorija bo lahko v večji meri postala sestavina tekočega empiričnega raziskovanja, v katerem bo mogoče uporabiti več alternativnih postopkov analize. Izpopolnjevanje in širša dostopnost računalniške tehnologije obenem – kot smo že nakazali – povečuje obvladljivost vse večje kompleksnosti podatkov; s tem pa zmanjšuje prostor *apriorističnih* sodb, *spekulativnih* pojmovno-teoretskih razpravljanj in sporov kot tudi vsakršnih teženj k dogmatizmu. Na ta način se dinamizira tako induktivno prehajanje, od opazovanja in merjenja preko izkustvenih

posplošitev do teorije, kot tudi, po deduktivni poti, od teorije preko hipotez in njihove operacionalizacije do konfrontacije s konkretnim izkustvom.⁷⁶

Hitrejšje odvijanje raziskovalnega procesa pa omogoča tudi bolj ekspeditivno odzivanje znanosti na potrebe uporabnikov in s tem zblizanje med »teorijo in prakso«.

Računalnik lahko bistveno poenostavi tudi samo *zbiranje podatkov*. S tem ko npr. spraševalec vnaša podatke neposredno v računalnik, se zmanjša število potrebnih operacij, to pa pomeni tudi *manjšo verjetnost*, da bi sodelujoči napravili napako (saj postanejo odvečni vsi tisti, ki so doslej prevajali odgovore v številke na kodirne liste in jih od tu naprej prenašali na trakove ali diske). V ZDA že opravljajo *telefonske intervjuje* s pomočjo računalnika, to je t.i. »CATI« (Computer Assisted Telephone Interviewing). CATI že sproti razkriva tudi nekatere napake (nedopustne neskladnosti) v podatkih. Na splošno lahko rečemo, da čim bliže pojavu nekega dogodka lahko podatke izrazimo v računalniško čitljivi obliki, manj napak bo nastalo zaradi kodiranja in rekodiranja (Collins, ibidem, str. 450).

Sociometrična raziskovalna fondacija iz Amsterdama pa je razvila postopek za opravljanje intervjujev s pomočjo domačih računalnikov, tako da spraševalec (interviewer) sploh ni več potreben. S tem odpade siceršnji individualni vpliv spraševalcev; skrajšuje se čas izvedbe raziskave; analiza pa se lahko začne takoj oziroma poteka ves čas, tako da je mogoče preverjati, ali je nadaljnje zbiranje podatkov sploh še potrebno. Takšen postopek je še posebej primeren za panelne raziskave (Saris in de Pijper, 1986).⁷⁷ Sicer pa njegov pomen presega samo raziskovalno sfero, saj predstavlja le eno od številnih oblik krepitev vse bolj neposrednega povezovanja posameznika in sistema, tako da pri tem vmesne strukture izgubljajo na pomenu (Teune, Mlinar, 1978).

Vse kaže, da računalniška tehnologija tudi v raziskovalnem delu krepi dva protislovna procesa, ki predstavljata jedro splošne paradigme družbenega razvoja (Mlinar, 1986). Po eni strani se krepi individualna vloga raziskovalca, ki se opira npr. na (svoj) osebni računalnik in ni vezan na omejeni ter od njega neodvisno opredeljeni (objavljeni) fond splošnih informacij, temveč lahko uveljavlja vse *večjo selektivnost*. Po drugi strani pa postajajo vse pomembnejši in – z upadanjem časovno-stroškovne distance – lažje dostopni ter po določenih standardih izoblikovani veliki fondi (banke) podatkov, ki so organizirani v mednarodnem merilu. Namesto danih, prostorsko omejenih virov informacij (v lokalnem, regionalnem, nacionalnem merilu) postaja vse pomembnejše vprašanje o njihovi *dostopnosti*, ki se povečuje z njihovim vse bolj sproščenim *pretokom* preko državnih meja (v literaturi se pojavlja značilna tema: »transborder data flow«). To pa je spet predpogoj in nekakšna infrastruktura za komparativno mednarodno raziskovanje.

⁷⁶ Dejanska raziskovalna praksa pa je seveda še daleč od zgoraj nakazanih možnosti. Pri tem bi vsaj hipotetično lahko to zaostajanje pojasnjevali z: a) še omejeno uporabo nove računalniške tehnologije, b) ideološko samozadostnostjo in absolutizacijo, ki izključuje izkustveno preverjanje in c) duhovno inertnostjo, zaradi katere preprosto podaljšujemo dosedanje prakso.

⁷⁷ Na Nizozemskem so v takem primeru vsakemu gospodinjstvu, ki je bilo pripravljeno sodelovati, dali računalnik MSX in modem (tako da so ga lahko tudi sami uporabljali), kar je povečalo motiviranost ljudi za sodelovanje (v času šestih mesecev je moralo vključeno gospodinjstvo konec vsakega tedna odgovoriti na intervju).

Prikazane spremembe, ki temeljijo na nenehnem izpopolnjevanju računalniške tehnologije, pogojujejo tudi spremembe glede *metodološkega znanja in izobraževanja*. V začetku sedemdesetih let se je zdelo, da bo uvedba »statističnih paketov« za računalniško obdelavo podatkov (vzemimo npr. tudi pri nas dosti uporabljeni SPSS) močno poenostavila in *rutinizirala* postopke numerične analize. S tem bi se sociologi – raziskovalci lahko v večji meri osredotočali na vsebinska vprašanja. Vendar pa se je kasneje izkazalo, da se je s povečevanjem računalniške zmogljivosti povečevalo tudi število različnih statističnih postopkov, ki jih ni mogoče razumeti in pravilno uporabljati brez temeljitejšega matematičnega znanja.

Na ta način se spet vračamo k stalnim dilemam o razmerju med vsebinskimi in metodološkimi preokupacijami. Ali bo zahtevnejše izpopolnjevanje iz matematike imelo za posledico – v smislu »zero sum game« – omejevanje vsebinskih predmetnih področij? Ali bomo uvajali bolj specialistične smeri izobraževanja tako, kot se to nakazuje z uvedbo študija »družboslovne informatike« na FSPN? Ali bo prišlo do bifurkacije med tehničnimi specialisti in vsebinsko usmerjenimi raziskovalci?

Posledice izpopolnjevanja računalniške tehnologije za razmerje med vsebino in metodo torej niso le enosmerne. Po eni strani vzpostavljamo potrebno infrastrukturo, ki omogoča radikalno povečanje manipulabilnosti znanstvenih informacij. V tem smislu bi lahko rekli, da je končno prišel čas, ko lahko tudi v empiričnem raziskovanju upoštevamo nekatere epistemološke postulate, ki so pred tem imeli le splošno filozofski in didaktični značaj (npr. okvirne dialektične postavke o vsestranski povezanosti pojavov, o odnosu med delom in celoto, o bistvenem in nebistvenem ipd.). Tako se je povečala možnost empiričnega *preverjanja številnih splošnih idej*, ki so se pred tem porajale bolj na intuitivno-spekulativni podlagi v delu individualnih raziskovalcev. Po drugi strani pa se povečana tehnična manipulabilnost kaže v tem, da le-ta lahko kot nekakšna rutinizirana mehanika kaj hitro preseže zmožnosti vsebinskega osmišljanja in pojasnjevanja.⁷⁸

Literatura

- Abrams Philip, Historical sociology, Cornell University Press, Ithaca 1982
- Adam Frane, Kvalitativna metodologija in akcijsko raziskovanje v sociologiji, Časopis za kritiko znanosti, št. 53–54/1982, Ljubljana
- Antončič Vojko in Bogdan Kavčič, Samoupravna urejenost in gospodarska uspešnost delovnih organizacij, Ljubljana 1978
- Blalock Hubert J., The Basic Dilemmas in the Social Sciences, Sage Publications, London 1984
- Bolčić Silvano, Aktualnost i problemi empirijskih istraživanja u društvenim naukama, Opređenje, 4, 1982
- Boulding Kenneth, The World as a Total System, Sage Publications, London 1985
- Calhoun Craig, The Microcomputer Revolution, Sociological Methods and Research, let. 9, št. 4/1981
- Collins T. N., Social Science Research and the Microcomputer, Sociological Methods and Research, let. 9, št. 4/1981

⁷⁸ Da zares prihaja do takšnega neskladja, se kaže v razširjeni praksi, ko obseg računalniških operacij in izpisov močno presega zmožnost raziskovalca, da bi le-te izkoristil v omejenem razpoložljivem času za konkretno raziskovalno nalogo.

- Conrad Peter in Shulamit Reinharz (ur.), *Computers and Qualitative Data*, special issue of *Qualitative Sociology* 7, 1984
- Dogan Mattei in Dominique Pelassy, *How to Compare Nations*, Chatham House Publishers, New Jersey 1984
- Essex Summer School: The Eighteenth Essex Summer School in Social Science Data Analysis and Collection, Department of Government, University of Essex, 1985
- Falter W. Jurgen, Some Theoretical and Methodological Problems of Multilevel Analysis Reconsidered, *Social Science Information*, let. 17, št. 6/1978, str. 841–869
- Ferligoj Anuška, Razvrščanje v skupine z omejitvami, *Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča*, Ljubljana 1983
- Ferligoj Anuška, Nove smeri razvoja kvantitativne metodologije v sociologiji, *Metodološki zvezki*, 1987, str. 73–87
- Ferligoj Anuška (ur.), *Blejsko metodološko srečanje '89: zbornik referatov VII. Strokovnega sestanka Sekcije za metodologijo in statistiko Jugoslovanskega združenja za sociologijo*, FSPN, Raziskovalni Inštitut, Ljubljana 1989
- Fernbach Sydney, Scientific Use of Computer, v knjigi: Michael L. Dertouzos and Joce Moses (eds.), *The Computerr Age: A twenty – Year View*, MIT Press, 1979
- Galtung Johan, On the Future of the International System, v knjigi: Robert Jungk in Johan Galtung, *Mankind 2000*, Universitetsforlaget, Oslo 1969
- Gehmacher Ernst, *Methoden der Prognostik: eine Einführung in die Probleme der Zukunftsforschung und Langfristplanung*, Verlag Rombach, Freiburg 1971
- Golob Matija, Neposredno opazovanje z udeležbo v družboslovju podeželja, *Teorija in praksa* št. 5/1972, Ljubljana
- Goričar Jože et al. (ured.), *Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem*, SAZU, Ljubljana 1985
- Heise David R. in Roberta G. Simmons, Some computer-based development in sociology, *Science* 228, 1985, str. 428–433
- Horowitz Louis, Introduction: National Realities and Universal Ambitions in the Practice of Sociology, *Sociological Praxis: Current Roles and Settings*, Elisabeth Crawford (ur.) in Stein Rokkan (ur.), Sage Publications, Beverly Hills, 1976, str. 11–28
- Jacob Philip et al., *Values and the active community: a cross-national study of the influence of local leadership*, Free Press, New York 1971
- Jambrek Peter, *Development and Social Change in Yugoslavia*, Saxon House, England 1975
- Jambrek Peter, Intervju s Tonetom Remcem, *Časopis za kritiko znanosti*, 101/102, Ljubljana 1987
- Joreskog K. G. and D. Sorbom, *LISREL – Analysis of Linear Structural Relationship by the Method of Maximum Likelihood*, International Educational Services, Chicago 1981
- Jovanov Neca, Družbeni konflikti in socialni razvoj Jugoslavije, *Teorija in Praksa*, št. 10/1971, Ljubljana
- Kirn Andrej, Sodobne tendence v načinu znanstvenega mišljenja in univerza, *Teorija in praksa* 8–9, 1987
- Krisper Marjan in Franc Žerdin, *Informacijsko inženirstvo*, Fakulteta za elektrotehniko, Ljubljana 1984
- Kuvačič Ivan, Epistemološke osnove statističkog empirizma, *Naše teme*, št. 7/1964
- Makarovič Jan, Družbena neenakost, šolanje in talenti, *Obzorja*, Maribor 1984
- Marković Mihailo, *Filozofski osnovi nauke*, SANU, Beograd 1981
- Mates Neven, Neke teze o stanju naše ekonomske znanosti i ideologije, *Kulturni radnik* št. 2/1980, Zagreb

- Mesić Milan, Društvena uvjetovanost (empirijskih) istraživanja; Slavko Splichal (ur.), Teorija, empirija, praksa, Partizanska knjiga, Ljubljana 1983
- Milić Vojin, Sociološki metod, Nolit, Beograd 1978
- Mills C. Wright, The Sociological Imagination, Oxford University Press, New York 1959
- Mlinar Zdravko, Družbena participacija v krajevni skupnosti, Institut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana 1965
- Mlinar Zdravko, Teoretični in metodološki trendi v sociološkem raziskovanju (prostorsko-) družbenih struktur in razvojnih procesov, Slavko Splichal (ur.), Teorija, empirija, praksa – Prispevki h kritiki in k razvoju metod družboslovnega raziskovanja, Partizanska knjiga, Ljubljana 1982
- Mlinar Zdravko, Spoznavni proces in razvojna protislovja družbenih znanosti v SR Sloveniji, referat na posvetovanju: »Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem«, SAZU in RI FSPN, Ljubljana 1984
- Mlinar Zdravko, Protislovja družbenega razvoja, Delavska enotnost, Ljubljana 1986
- Mlinar Zdravko in Anuška Ferligoj, Sličnosti i razlike u prostorno društvenim promenama, Sociologija, št. 2–3/1977, Beograd
- Mlinar Zdravko in Henry Teune (ur.), Comparative Ecological Analysis of Social Change, Sage Publications, London 1978
- Mlinar Zdravko, Trampuž Cveto in Anuška Ferligoj, Razvojne spremembe v občinah SR Slovenije, II, III, RI FSPN, Ljubljana 1977, 1978
- Mlinar Zdravko, Trampuž Cveto, in Anuška Ferligoj, The Social Ecology of Developmental Change: An Exploration of Some Hypotheses, Zdravko Mlinar in Henry Teune (ur.), The Social Ecology of Change – From Equilibrium to Development, Sage Publications, London 1978
- Moore Wilbert, Global Sociology: The World as a Singular System, The American Journal of Sociology, let. XXI, št. 5/1966
- Niessen Manfred in Jules Peschar, International Comparative Research, Pergamon Press, Oxford 1982
- Popov Nebojša, Kriza, kritika i ideologija, O. Čaldarović et al, Suvremeno društvo i sociologija, Globus, Zagreb 1986
- Popović Mirko, Potencial umetne inteligence in ekspertnih sistemov z vidika družboslovja, Teorija in praksa, let. 24, št. 7/1987, str. 935–944
- Przeworski Adam in Henry Teune, The Logic of Comparative Social Inquiry, Wiley, New York 1970
- Robinson W. S., Ecological Correlations and the Behavior of Individuals, American Sociological Review, 1950, str. 351–357
- Rokkan Stein, Cross-Cultural, Cross-Societal and Cross-National Research, J. Berting et al. (ur.), Problems in International Comparative Research in the Social Sciences, Pergamon Press, 1979
- Rus Veljko, Nekateri socialni problemi avtomatizacije, Naši razgledi, let. 15, št. 18 in 19/1966
- Rus Veljko, Klike v delovnih organizacijah, Izbor socioloških razprav [priročnik za gimnazije], DZS, Ljubljana 1970, str. 158–166
- Rus Veljko, Klike v delovnih organizacijah, Problemi, št. 45–48/1982, Ljubljana
- Rus Veljko, Odločanje in moč, Obzorja, Maribor 1986
- Saris Willem E. in M. de Pijper, Computer Assisted Interviewing Using Home Computers, European Research, let. 14, 1986, str. 144–152
- Sicherl Pavle, S-Distance as a Measure of the Time Dimension of Disparities, Zdravko Mlinar in Henry Teune (ur.): The Social Ecology of Change – From Equilibrium to Development, Sage Publications, London 1978

- Skocpol Theda (ur.), *Vision and Method in Historical Sociology*, Cambridge University Press, Cambridge, New York 1984
- Smelser Neil J., *Comparative Methods in the Social Sciences*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N. Y. 1976
- Splichal Slavko (ur.), *Teorija, empirija, praksa*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1983
- Stanojčić Ilija, *Komparativno-istorijski metod*, Miroslav Pećujlić, Metodologija društvenih nauka, Službeni list, Beograd 1976
- Strasser Hermann, *The Normative Structure of Sociology*, Routledge Kegan Paul, London 1974
- Supek Rudi, *Zanat sociologa*, Školska knjiga, Zagreb 1983
- Štiblar Franjo, *Analiza ekonomskih vprašanj iz ankete Slovensko javno mnenje (SJM), Teorija in praksa*, št. 8–9/1987
- Teune Henry in Zdravko Mlinar, *The Developmental Logic of Social Systems*, Sage Publications, Beverly Hills 1978
- Teune Henry, *Comparing Nations: What Have We Learned*, paper presented at the 27th Annual Convention of the International Studies Association, Comparative Interdisciplinary Studies Section, Washington, D. C. 1987
- Therborn Goran, *Ideologija moči in moč ideologije*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1987
- Thurrow C. Lester, *Dangerous Currents: The State of Economics*, Random House, 1983
- Tudor Andrew, *Beyond Empiricism: philosophy of science in sociology*, Routledge, London 1982

Jugoslovansko združenje za sociologijo: Blejsko metodološko srečanje (1987) Ferligoj Anuška (ur.) (srbohrvaška verzija)

MIKRO- IN MAKROSOCIOLOGIJA V PROSTORSKOČASOVNIH KOORDINATAH

Uvod

Uvodoma naj pojasnim, zakaj je smiselno in potrebno to temo poudarjati kot predmet sociološke obravnave. Poleg neposrednega povoda, tj. poziva Slovenskega sociološkega društva,⁷⁹ gre za vrsto odprtih vprašanj v zvezi z dosedanjimi razpravami o mikro- in makrosociologiji. Predvsem pa gre za to, da je v dosedanjih razpravah prevladala določena usmeritev, ki se *zapira* v okvire *samega spoznavnega procesa* in zgodovine oz. retrospektivne analize same sociološke misli,⁸⁰ kot da bi šlo za iskanje neke absolutne resnice zunaj časa in prostora in torej neodvisno od objektivnih družbenih sprememb. Že s tem pa je pogojeno tudi pretežno *statično pojasnjevanje* razmerja med mikro- in makrodružbeno sfero, med posameznikom in družbo, med družbenim delovanjem in družbenimi strukturami. Kot takšno pa se odmika od realnih in aktualnih problemov in sprememb, ki jih z vso intenzivnostjo doživljamo na pragu informacijske dobe in postmoderne družbe.

Zato takšno pojasnjevanje (kljub nekaterim pojmovno-teoretskim razjasnitvam, ki jih nikakor ne podcenjujem in ne želim zanikati) na tem mestu problematiziram. S tem ko pušča ob strani dinamiko izkustvene realnosti, namreč takšno »teoretiziranje« ne more izoblikovati iztočnic niti za empirično raziskovanje niti za prognoziranje in usmerjanje ali pa vsaj anticipativno prilagajanje na spremembe, ki so pred nami.

Z vidika mojih ožjih vsebinskih preokupacij, tj. procesov družbeno-prostorskega (teritorialnega) prestrukturiranja, pa je tukajšnji tekst odziv na enostranost in praznino, ki jo razkrivam v razpoložljivi literaturi o temi tega prispevka.

Prav s proučevanjem te preobrazbe lahko pridemo tudi do splošnejših spoznanj ne le o grobem razločevanju mikro- in makrosfere družbenega dogajanja, temveč tudi o nekaterih trendih in zakonitostih, ki zadevajo obstoj, spreminjajočo se (determinacijsko in pojasnjevalno) vlogo ter dinamiko (so)odvisnosti ter interakcij med posameznimi ravni.

Glede na to se bom v nadaljnjem sicer poizkusil navezovati na dosedanja spoznanja in razprave o mikro- in makrosociologijah in kritično ocenil nekatere razlage. Ko pa bom ugotovil, da bi se na ta način bolj odmaknil od svojega ožjega predmetnega

⁷⁹ V okviru letnega srečanja slovenskih sociologov (4. in 5. junija 1992) je bila kot tema uvodne, plenarne razprave izbrana »Teoretska konvergenca v sodobni sociološki misli«; kot prva podtema pa »povezava med mikro- in makroravnjo« (micro-macro link). Kot širša podlaga za razpravo o mikro-makro povezavi je bil predložen v slovenščino prevedeni tekst, v katerem Jeffrey Alexander in Bernhard Giesen (1992, 79–103) podajata pregled dosedanjih socioloških obravnav tega vprašanja. Tukajšnji prispevek je moja razširjena razprava ob tem, tako da jo postavlja predvsem v prostorsko-časovne koordinate.

⁸⁰ V tem smislu je značilen že omenjeni tekst, ki sta ga predstavila Jeffrey Alexander in Bernhard Giesen z naslovom *Od redukcije k povezavi: pregled razprave o mikro-makro povezavi*. Glede na to, da sta se namenila podati širši pregled značilnih socioloških razlag te teme, je po svoje razumljivo, da gre bolj za ponavljanje že znanega (Weber, Parsons etc.) kot pa za odpiranje in reševanje novih vprašanj. Vendar pa bi tudi njuno razpravo lahko uvrstili v kategorijo tistih, ki bi jih lahko označili z naslovom »Kaj je NN resnično rekel?« O plodnosti le-teh pa že imamo izkušnje tako pri nas (npr. v zvezi z »marksološkimi« eksegezami) kot tudi na Zahodu.

področja (prostorske sociologije),⁸¹ kot pa da bi izgrajeval njegovo pojmovno in teoretsko podlago, se bom rajši po svoje podal na »pot v neznano«.

Ne nazadnje pa je treba opozoriti, da se s to temo ne odzivam le na daljnosežne spremembe, ki jih sproža nova, informacijsko-komunikacijska tehnologija, temveč da gre – še zlasti v nekdanjih socialističnih državah – ob tem tudi za radikalne ideološke preusmeritve, ki na vseh področjih družbenega življenja vodijo tudi do spremenjene vloge osebnosti posameznika ter do drugačnih razmerij med posameznikom in vsemi ravnmi v hierarhiji družbeno-prostorske (teritorialne) organizacije tako znotraj kot preko ravni nacionalne države. Zato je toliko bolj potrebno, da se ozavestimo – dostikrat le implicitnih – predpostavk našega rutiniziranega delovanja ter opozorimo na posledice, do katerih prihaja ob prelomu inercije iz preteklosti. Ob zavračanju apriorne prednostne usmeritve, ki jo je izsiljevala socialistično/ komunistična ideologija – na *makrodružbene strukture* (na družbene razrede, državo, na gospodarstvo, »svetovni socializem« ipd.), je zdaj toliko bolj potrebna objektivna, uravnotežena in analitično podkrepljena podlaga v opredeljevanju prihodnjih usmeritev, če naj bi se izognili poenostavitvam in enostranostim v nasprotni smeri.

Končno pa nerazjasnjena vprašanja o razlikah in povezavah med mikro- in makrodružbeno sfero (ali več ravnmi analize) ne dopuščajo tudi sklepa o *mejah dopustnega posploševanja*. To pa pomeni, da ne prihaja do *kumulacije znanja* in da po »vzporednih tirih« raziskujemo na posameznih ravneh, kot da jim ni nič skupnega. Še vedno ni soglasja o tem, ali se npr. integracijski procesi, ki smo jih že spoznavali z vidika »nacionalnega formiranja« (npr. formiranje enotnega knjižnega jezika z izrinjanjem velike raznovrstnosti lokalnih dialektov), v določenem smislu danes ponavljajo tudi na supranacionalni oz. na globalni ravni?

Družbenoprostorske spremembe in spoznavni proces: inercija pojmovne ujetosti

Zapiranje v miselno sfero (zgodovine) sociološke teorije, kot se značilno kaže v tekstu Alexandra in Giesna (1992), je vsaj eden od pomembnih razlogov, zaradi katerih spoznavni proces zaostaja za dinamiko družbenih sprememb v zvezi z mikro- in makrorazlikovanjem in povezovanjem. Pojemovni in disciplinarni okviri ter značilni analitični postopki, ki so se izoblikovali v bistveno drugačnih razmerah (npr. še pred stoletjem, v času nacionalnega formiranja), so se utrdili in se po lastni inerciji ohranjajo še naprej. Gre za nekakšen spoznavni zaostanek in za *pojmovno ujetost* in tako prihaja do tega, da so sedanje družbene spremembe hitrejšje kot pa zmožnost sociologov (in sploh družboslovcev), da bi jih ustrezno pojasnjevali. Družbene znanosti niso bile pripravljene na vrsto sprememb, ki nas presenečajo v zadnjem času, pa bodisi da gre za tiste, ki zadevajo povezovanje in soodvisnosti v globalnem merilu, ali tiste, ki kažejo na osamosvajanje sistemov ali različnih podskupin (»subgrupizem«). Rosenau (1990) opozarja, da tako kot izbrani pojemovni okviri predstavljajo določena vodila v analizi problemov, hkrati tudi

⁸¹ Prav ugotovitev, lahko bi rekel celo razočaranje ob tem, ko sem spoznal, da dosedanje razprave o mikro- in makrosociologiji puščajo ob strani pretežni del problematike, ki zadeva razmerje med posameznikom in njegovim lokalnim okoljem, ter regionalno, nacionalno in globalno ravno družbeno-teritorialne organizacije, prav to me je še najbolj izzvalo k pisanju tega teksta.

omejujejo in celo slepijo raziskovalce v zaznavanju sprememb, ki so zunaj teh okvirov. V zvezi s tem celo piše o nekakšnih »pojmovnih ječah«, »conceptual jails«, in razpravlja o možnostih preboja takšnih ječ (»jailbreaks«).

Takšna pojmovna ujetost je značilna, ko gre za nacionalno raven in preokupacije z »nacionalno-državo«, ob čemer družboslovci zanemarjajo nove tvorbe, tako na supranacionalni ravni (npr. vsa raznovrstnejša globalna »omrežja«, ki prehajajo okvire nacionalnih – in sploh teritorialnih – skupnosti) kot tudi na subnacionalni ravni (oživljanje ožjih, regionalnih kulturnih in etničnih identitet). Celo družbo nasploh so vse bolj enačili z družbeno enoto v okvirih nacionalne države (o tem tudi Agnew, 1987). Ko pa smo navajeni na to, da je *sistem držav* tisti, ki obvladuje spremembe, si niti ne zastavimo vprašanja, ali države izgubljajo svojo suverenost in njihove mikrokomponente dobivajo pomen in če nastaja novi svetovni red.⁸² Posebne družboslovne discipline, npr. »mednarodni odnosi«, »urbana sociologija« idr. po inerciji podaljšujejo svoj obstoj, čeprav je očitno, da izgubljajo svojo pojasnjevalno relevantnost, ker jim realni determinacijski sistemi uhajajo iz njihovih vse bolj izpraznjenih okvirov.⁸³ Tako se kognitivni zaostanek na splošno kaže kot:

- a) težnja k zabrisovanju razlik med sistemi: v analitičnih postopkih se ta težnja kaže v tem, da se upoštevajo agregatne *povprečne vrednosti* za teritorialne enote in se s tem izgublja (z razvojem, ki pomeni vse večjo diverzifikacijo) vse več informacij in
- b) kot vztrajanje v ožjih teritorialnih okvirih in podcenjevanje *vplivov z »višjih« ravni* družbeno-teritorialne organizacije.

V zvezi s prvim je npr. značilno, da se nediferencirano obravnavajo posamezne teritorialne skupnosti, kot da bi vsi njeni pripadniki živeli in delovali na isti ravni družbenoteritorialne organizacije.⁸⁴ Z natančnejšo analizo pa se izkaže, da je treba v veliki meri korigirati takšno poenostavljeno predstavo. Z višjim družbenim položajem se praviloma razširja tudi časovno-prostorski okvir življenja posameznih slojev prebivalstva in obratno. Če bi upoštevali Collinsovo (gl. spodaj) razlikovanje med mikro- in makrosociologijo, bi lahko rekli, da se življenje nižjih slojev odvija bolj v mikrosocioloških okvirih kot pa višjih slojev.⁸⁵

⁸² Chadwick Alger je že v več svojih tekstih opozoril na težnjo v družbenih znanostih, da se usmerjajo na nacionalno državo kot na nekakšno zaznavno mrežo (perceptual screen), »preko katere raziskovalci, novinarji in politiki gledajo na pretekli, sedanji in bodoči svet. Preteklo zgodovino različnih etničnih, kulturnih in političnih enot reinterpretirajo z vidika sedanjih nacionalno-državnih meja. Dejstvo, da so nacionalne države *heterogeno sestavljene, pa se ob tem izgubljajo*« (Alger, 1978–79, poudaril Z. M.). Prihaja celo do nekakšnega »zastoja drugega reda«, tj. do stanja, ko se tudi kritike »državocentrične« omejenosti vrstijo že toliko časa, da njihovo ponavljanje postaja nesmiselno in utrujajoče. To velja zlasti za razprave v okviru »mednarodnih odnosov« in tedaj, ko gre le za zelo pavšalno označene alternative (npr. J. K. Holsti pravi – »odločilen je človek – razvoj človeškega bitja«).

⁸³ Burton (1972) je razširil okvire proučevanja na »svetovno družbo« in pri tem opozoril, da je ta konceptacija dosti širša, tako da se ne omejuje na proučevanje odnosov med njenimi enotami; gre tudi za pojasnjevanje nacionalnih variabilnosti v svetovnem okolju.

⁸⁴ Rosenau (1990, 55) pravi, da je »nenehno prisotna nevarnost, da bi kar predpostavljali, da so mikrodoli homogeni in ne diferencirano dovzetni za različne vplive«.

⁸⁵ V skladu s tem je npr. tisto, kar sta zapisala Melvin M. Webber in Carolyn C. Webber (v: Eldredge, ur., 1967, 43), tj., da se za pripadnike delavskega razreda samo nekaj uličnih blokov proč od njihovega bivališča že začena »tujina«. Nasprotno pa – lahko dodamo, da – je npr. za vrhunskega znanstvenika ali umetnika, pa tudi menedžerja ipd. njegovo relevantno okolje razširjeno na svetovno merilo, kjer ima svoje referenčne skupine, dobiva svoja priznanja ipd. Če torej govorimo npr. o vključevanju Slovenije (kar nasploh) v Evropo, je to groba poenostavitev.

Inkluzivnost zajemanja obstoječih ravni

Predno se lotim vprašanj, ki jim nameravam posvetiti glavno pozornost, tj. dinamiki medsebojnih odvisnosti in interakcij med posameznimi ravni v koordinatah prostora in časa, se zdi potrebno, da opozorim na sedanje stanje v družboslovnem »pokrivanju« različnih ravni analize.

Inkluzivnost analitičnega zajemanja je seveda najmanjša tedaj, ko gre za upoštevanje *ene same ravni*, pa bodisi da imamo pri tem v mislih le grobo razločevanje mikro- in makrosfere ali pa večjo razčlenjenost, kot se značilno pojavlja z vidika družbeno-teritorialne organizacije. To je bila najprej nasploh prevladujoča praksa, ki se je v nekaterih primerih celo utrdila in institucionalizirala v samostojna (subdisciplinarna področja, kot so npr. sociologija lokalnih skupnosti«, »regionalna znanost«, »mednarodni odnosi«, »svetovna politika« idr.

Takšna praksa se lahko uveljavi na dveh zelo različnih osnovah:

a) Najprej prevladujejo pragmatični razlogi, tj. predvsem lažja obvladljivost, ki terja specializacijo in delitev dela znotraj sociologije (ali družbenih znanosti nasploh). Vendar je takšno zoženje predmetnega področja na eno samo raven bila pogojena tudi z dejanskimi družbenimi razmerami, tj. predvsem z relativno nizko stopnjo medsebojne povezanosti družbenega življenja na posameznih ravneh.⁸⁶ V takšnem zoženem kontekstu so tudi družboslovna raziskovanja pretežno deskriptivci.

b) Druga podlaga za omejevanje na določeno raven analize pa je določena teoretična razlaga oz. utemeljitev. Ena najbolj čistih variant tako »utemeljene« zožitve na eno raven je Wallersteinova koncepcija »svetovnega sistema« oz. »svetovnega gospodarstva«. Pri tem je bilo izrecno poudarjeno, da ne gre za eno od več ravni analize, temveč za temeljno, določujočo raven, tako da a je vse druge mogoče v polni meri razumeti le znotraj konteksta svetovnega sistema.⁸⁷ V tem smislu je Wallerstein izrazil zahtevo, da je treba proučevanje dežel oz. držav v družbenih znanostih *nadomestiti* s proučevanjem svetovnega gospodarstva, znotraj katerega so države le medsebojno povezani sestavni deli (gl. tudi Burnett and Taylor, 1981).

Kot nasprotje gornjemu pa lahko štejemo model *individualnega akterja* kot končne enote družbenega delovanja. V ekstremni varianti gre za *monadsko* mikro-sociološko koncepcijo, ki se osredotoča na dogajanje družbenega življenja znotraj mikrodogodkov, ki se upoštevajo v relativni izolaciji (Knorr-Cetina, v: Knorr-Cetina and Cicourel, 1981).

Aaron V. Cicourel ugotavlja, da so tradicionalni »sociološki pristopi opredeljevali družbene makrostrukture kot posebno raven družbene realnosti, ki naj bi jo razločevali od mikroepizod družbenega delovanja. To jim je omogočalo, da so razumeli in iskali te makrostrukture bolj ali manj neodvisno od opaženih vsakdanjih življenjskih praks« (v: Knorr-Cetina and Cicourel, 1981, 51). Raziskovalci bolj abstraktnih

⁸⁶ Ne morem se spuščati v širša vprašanja »razvojne logike družbenih sistemov« (Teune, Mlinar, 1978), v okviru katere se tudi vprašanje ravni družbenih sistemov izkaže kot spremenljivka: v okviru »sistemov rasti« (tradicionalna, predmoderna družba) je posameznik utopljen znotraj ene prevladujoče in relativno zaprte (teritorialno) družbene enote; v »interakcijskih sistemih« prihaja do največje diferenciacije po ravneh; v »transakcijskih sistemih« pa sproščeni tokovi vodijo do takšne fleksibilnosti, da ob tem preostaneta samo še edinstveni posameznik in družba kot celota.

⁸⁷ R. E. Pahi je na takšne razlage reagiral s kritično pripombo, da svetovna kriza kapitalizma ne more biti pojasnilo za vsakršne probleme, od umazanih ulic do ukinitve kolidžev za izobraževanje učiteljev (cit. v: Burnett and Taylor, 1981).

ravni analize so kazali malo zanimanja za mikrodogajanje in obratno. Tako mikro-kot makrovidik gledanja sta se pojavljala kot bolj ali manj *zaprta vsak vase*. Danes pa je značilno, da namesto »čistih« dihotomij, kot so posameznik – družba, akter – okolje ipd. tudi v družboslovnem pojasnjevanju te tematike prihaja do vse bolj prefinjenega niansiranja in prežemanja obeh kategorij. Mikrosociologije ne izhajajo (le) od koncepcije posameznika kot ločenega od okolja in drugih človeških bitij. Namesto posameznega akterja kot končne enote družbenega vedenja se pojavlja koncepcija, ki vključuje recipročnost in situiranost družbenega delovanja. Tako prihaja do mnoštva različnih jazov, ki se oblikujejo v komunikativni interakciji. James (gl. Knorr-Cetina, 1981, str. 15) razlikuje:

- a) družbeni jaz, glede na to, kako ga zaznavajo drugi,
- b) materialni jaz, kot jaz posesti in pritikin,
- c) duhovni jaz, glede na psihološke zmožnosti.

Različne vloge in situacije pogojujejo tudi oblikovanje različnih osebnosti. Hkrati pa se tudi okolje ne jemlje kot nekaj zunanjega, temveč kot nekaj, kar se doživlja in na kar se reflektira; gre za organizirano kontekstualnost družbenega delovanja.

Tako se makro ne obravnava več kot *posebna plast družbene stvarnosti* na vrhu mikroepizod, ki jih sestavljajo njihovi medsebojni odnosi, njihovi agregati ali njihove nepredvidene posledice. Pač pa se šteje, kot ugotavlja Knorr-Cetina (ibidem, 34), da je *znotraj teh mikroepizod*, kjer izhaja iz praks strukturiranja akterjev (structuring practices of actors). Tudi francoski sociolog Bourdieu zavrača kategorialno razlikovanje med individualnim in družbenim. Namesto tega pa uvaja razlikovanje dveh zgodovin in izpostavlja njuno interakcijo. Pri prvi gre za preteklost, ki je zamrznjena in opredmetena v položajih, zakonih, strojih ipd.; druga pa je utelešena zgodovina, ki tvori habitus osebe.

Bodisi da gre za pragmatično delitev dela⁸⁸ bodisi za teoretsko zasnovano usmeritev na prav določene ravni, oboje prispeva k temu, da sociologija in druge družbene znanosti zelo *neenakomerno* in *nesistematično* pokrivajo celoten razpon ravni in družbeno-prostorskega reda. Največje pozornosti sta bili deležni raven posameznika in nacionalna raven. Ob tem pa je značilno, da večina avtorjev potem vse preostale ravni obravnava zelo grobo, pavšalno kot nekakšno rezidualno kategorijo. Ob posamezniku in mikrosituacijah je potem vse drugo samo še »*družbeni*« kontekst (gl. npr. Alexander in Giesen, 1992, ali večino razprav v knjigi Knorr-Cetina in Cicourel, ured., 1981).⁸⁹ Prav to pa – kot sem že nakazal – je bilo v veliki meri tudi tisto nezadovoljivo stanje (še zlasti z vidika prostorske sociologije ter politoloških in ekonomskih disciplin, ki obravnavajo teritorialnopolitične sisteme), na katero se odzivam s tem tekstom.

⁸⁸ Alger je v svojih tekstih že večkrat opozarjal na negativne posledice takšne medravske delitve dela v tem smislu, da le-ta privede tudi do miselne ujetosti ljudi in raziskovalcev, tako da postanejo slepi za medsebojne odvisnosti v najširšem razponu npr. med lokalnim (individualnim) in globalnim (supranacionalnim) dogajanjem. Takšna utrjena, tradicionalistična miselnost blokira ljudi, tako da se ne vključujejo v »višje« ravni odločanja, četudi gre za zadeve, ki jih življenjsko prizadevajo. Ko gre za zadeve čez državne meje, le-te kot samoumevno prepuščajo za to pristojnim organom (npr. ministrstvu za zunanje zadeve ipd.).

⁸⁹ V politoloških razpravah, kot smo že opozorili, je – vsaj do nedavna – bilo značilno, da so se osredotočali prvenstveno na »nacionalno-državno« raven, pri tem pa so dokaj nediferencirano obravnavali vse druge »nedržavne akterje« le kot rezidualno kategorijo.

Inkeles je že pred časom opozarjal na vse večjo medsebojno povezanost, ki se sicer upošteva kot banalno dejstvo na lokalni in nacionalni ravni; hkrati pa da bi se morali zamisliti nad tem – kar bi lahko celo šteli kot zadostno podlago za alarm – da se tako *majhna pozornost* posveča problemom družbenih sprememb na *globalni ravni* (vsaj če to presojaмо z vidika količine časa, ki ga sociologi in ekonomisti porabijo za proučevanje drugih vprašanj). »Pa še tista pozornost, ki se tem problemom posveča, je običajno le sporadična, uporabljene metode so eklektične, podatki dvomljive validnosti in zanesljivosti ter »načini analize« površni in nesistematični (Inkeles, 1973).⁹⁰

Kasneje se je situacija začela spreminjati npr. z uspešnim prodorom teorije »svetovnega sistema« (Wallestein, 1974, 1978), in seveda prav v zadnjem času, kar je izražala tema dvanajstega svetovnega sociološkega kongresa v Madridu (1990): »Sociologija za en sam svet: enotnost in raznovrstnost« ter vrsta publikacij ob in po tem (Albrow and King, eds., 1990; Featherstone, 1990; Sklair, 1991; Mlinar, ed., 1992).

Šele v sedemdesetih in osemdesetih letih so se začele pogostejše pojavljati študije, ki so hkrati vključevale mikro- in makrosfero družbenega življenja oz. več ravni ali pa tudi celoten razpon ravni (teritorialno) družbene organizacije – od posameznika do svetovne družbe.

Povečevanje inkluzivnosti lahko spremljamo glede na

- a) ožji ali širši razpon zajemanja ravni družbene organizacije/analize in
- b) glede na popolnost vključitve teh ravni znotraj določenega razpona.

Kot maksimalni razpon, kot smo že nakazali, lahko štejemo tistega med posameznikom (osebo) in globalno družbo (svetovnim sistemom, svetovno družbo ipd.). Ob tem pa ni rečeno, da se upoštevacjo tudi vse vmesne ravni. Širši razpon praviloma celo pomeni ohlapnejšo in manj izkustveno preverjeno obravnavo ter zanemarjanje ali opustitev vmesnih ravni analize. Tega se zavedajo tudi avtorji, kot je npr. Theodor Roszak, ki je napisal študijo z naslovom »Person/planet« (1981), v kateri sam izpostavlja, da znanstveni status njegove obravnave za sedaj sicer ostaja spekulativne narave. Toda obenem pravi: »prav nič pa ne dvomim, da bo naslednja generacija razvila polnoizoblikovano ekološko teorijo, ki bo osvetljevala to subtilno razmerje in ... izrinila podedovane ideologije industrijske družbe« (ibidem, 25). Čeprav njegova razlaga ne temelji na sistematičnem empiričnem raziskovanju oz. preverjanju, pa gre hkrati za strateško pomembno teoretično usmeritev, ki vključuje najširši razpon spoznanj od psihologije do ekologije.

Podobno oceno bi lahko dal tudi še za nekatere druge avtorje, zlasti za Jamesa N. Rosenauja in za njegovo delo *Turbulence in World Politics* (1990). On sicer izhaja iz druge, nasprotno strani, tj. s strani *svetovne* politike, vendar pri tem hkrati upošteva tudi nekatere ožje teritorialne okvire (»nižje« ravni) in še zlasti posameznika ter njegovo vse večjo usposobljenost za vključevanje tudi v reševanje svetovnih zadev.⁹¹

⁹⁰ Večjo pozornost so globalno družbeni problematiki posvečali tako politologi kot ekonomisti – seveda oboji vsak s svojega vidika – kar je razvidno tudi v tem, da so izoblikovali celo posebna subdisciplinarna področja, npr. »svetovno politiko« (poleg starejše zasnove »mednarodnih odnosov«) in »mednarodno ekonomijo«.

⁹¹ Prostor mi ne dopušča, da bi že na tem mestu prikazal nekatere najznačilnejše vzorce oz. kombinacije ravni, na katere se osredotočajo raziskovalci posameznih (sub)disciplinarnih področij ali teoretičnih usmeritev. S tem bi sicer lahko še bolj nazorno in sistematično opozoril na enostranosti in praznine v obravnavi predmeta te razprave.

Komplementarnost in/ali alternativna izključnost med ravni?

Potem ko smo nakazali vrsto vprašanj, ki zadevajo inkluzivnost zajemanja obstoječih ravni, logično sledi vprašanje o tem, kakšna so medsebojna razmerja med temi ravni. Z vidika vključenosti se nakazuje *težnja od eno k večravenjski analizi* (multi-level, cross-level analysis). Ob tem pa seveda ni mogoče zastati le na ravni agregiranja, mehaničnega dodajanja in širjenja razpona teh ravni. V skladu s splošno težnjo v spoznavnem procesu tudi v tem primeru poudarek prehaja od opisovanja *lastnosti* posameznih pojavov (segmentov, v našem primeru – ravni) k pojasnjevanju medsebojnih *relacij* in soodvisnosti z drugimi pojavi (ravni).

Dejansko bi morali spremljati – pa bodisi da se posamezni raziskovalci tega zavedajo ali ne – tako spremembe (zlasti vse večjo medsebojno odvisnost) v družbi kot spremembe v samem spoznavnem procesu.

Veliko je še nejasnosti in sporov o mikro-makro povezavi in sploh razmerjih med ravni družbe oz. ravni analize. »Živo izkustvo številnih družboslovcev je verjetno v tem, da mikro- in makrokonceptije obstajajo ena zraven druge kot sovražni sosedje, tako da večinoma ignorirajo, včasih pa zbadajo eni druge« (Knorr-Cetina, v: K. Cetina and Cicourel, 1981, 25). Pomembno pa je, da življenje vse bolj izsiljuje odgovore na vprašanja o medsebojnih odvisnostih in povezavah. Pri tem pa izstopata zlasti dve zelo različni razlagi:

1. po eni gre za *komplementarnost*, za *dopolnjevanje* posameznih ravni, vključno z razmerjem med mikro- in makrosfero,
2. po drugi pa gre za medsebojno nasprotje, za kompetitivnost oz. za alternativno *izključujoče razmerje* med njimi (za logiko »igre z ničelno vsoto«).

Čeprav gre za temeljna vprašanja družbenega razvoja, ki zadevajo obstoj ali utapljanje teritorialnih (etničnih, kulturnih) identitet, o tem družbene znanosti vendarle ne ponujajo kaj več kot vrsto fragmentarnih in medsebojno nasprotujočih se opazanj oz. razlag. Pa še te so največkrat izražene tako, da samo posredno zadevajo razmerja med ravni družbene organizacije.

Medsebojno dopolnjevanje, bogatitev

Značilen zgled za prvo razlago nam daje Milivoj Šolar (1987, 4), ko pravi, da »ni nikakršnega temeljnega nasprotja med nacionalno in internacionalno kulturo, temveč imamo preprosto le vrsto kulturnih podsistemov in sistemov, kateri si v določeni

dinamiki zmeraj, po eni strani prizadevajo ohraniti lastno kulturno identiteto, po drugi strani pa si prizadevajo, da bi se obogatili z vključevanjem v višje sisteme oz. v sisteme na drugi ravni«. Pri tem dodaja, da sistema kultur na različnih ravneh ni mogoče razumeti v tem smislu, da bi se posamezne kulture medsebojno ogrožale (kot se tudi sistemi vrhunske in vsakdanje kulture medsebojno ne ogrožajo), temveč da hkrati vzporedno obstajajo v sistemu. Hkrati pa zavrača idejo o zaprtih kulturnih krogih (vključno z idejo kroga nacionalne kulture) in opozarja, da je samo tistim kulturam uspelo vzpostaviti njihovo samosvojskost, ki se jim je uspelo vključiti v višjo raven drugih sistemov. Kot temeljno usmeritev izpostavlja Goethejevo misel o enotnosti v raznovrstnost (svetovne književnosti), ki jo konkretizira s »spoznanjem«, da kultura predstavlja splet, ki ga tvori več ravni ter medsebojno prepleteni sistemi in podsistemi, ki žive in se razvijajo v medsebojnih odnosih, tako da vključevanje v druge, višje ravni ne ukinja obstoja in samosvojskosti nižjih ravni. (ibidem, 8).

Ta vprašanja pridobivajo aktualnost z intenziviranjem integracijskih procesov v Evropi (EC, EFTA) in Severni Ameriki (NAFTA), pa tudi glede na formiranje »globalne kulture« v svetovnem merilu (Featherstone, 1990). Bodisi da gre za gospodarsko, politično ali kulturno področje, evropske institucije in njihovi predstavniki praviloma zavračajo misel, da bi z višjo stopnjo integracije ogrožali avtonomijo in identiteto nacionalnih držav. Eden od snovalcev Evropske skupnosti Jean Monnet je že pred časom dokazoval, da vključevanje v integracijske procese v evropskem merilu ne pomeni, da s tem slabi suverenost na nacionalni ravni; nobeden nič ne izgublja, vsi pa dejansko le pridobijo (gl. tudi Mlinar, 1990).

Podobne so tudi pretenzije, ki jih zastopa Svet Evrope. Npr. vključevanje v skupni evropski trg, da ne bo omejevalo, temveč pospeševalo in spodbujalo različnosti regionalnih kultur (Bassand, 1991, 91). Različnost jezikov daje *bogastvo* Evrope, *ki ga je treba(!)* ohraniti (ob drugih priložnostih pa se spet omenja prav ta različnost kot *bariera* v interkulturnem komuniciranju).

Optimistične razlage in stališča pa vendarle prihajajo v nasprotje z zelo vidnimi znaki občutka ogroženosti celo tako uveljavljenih narodov in kultur, kot je francoska(i) (Domenak, 1991) ali angleška(i). Še toliko bolj pa gre za ogroženost samobitnosti majhnih narodov, kot je slovenski (Pogačnik, ured., 1987).

Vendar pa tudi Burton, avtor zelo znanega dela *World Society* (1972), navaja ugotovitve, do katerih je prišel Kelman z opazovanjem vrste transnacionalnih družb: »Nove okoliščine ne zahtevajo, da bi nacionalne lojalnosti nadomestili z lojalnostjo do transnacionalnih institucij ali organizacij. Pač pa strpnost do mnogokratnih lojalnosti, ki dopušča uveljavljanje transnacionalnih lojalnosti vzporedno z nacionalnimi. Toda med enimi in drugimi ne gre nujno za nasprotje, kajti nizi mnogokratnih lojalnosti so v načelu povsem združljivi eden z drugim, dokler skupine, na katere so usmerjene, služijo različnim funkcijam in zadevajo različna področja posameznikovega ravnanja« (navedeno v Burton, 1972, 51). Kelman je prišel do sklepa, da živimo v transnacionalni, globalni družbi, ali še točneje, v nizu transnacionalnih oziroma globalnih družb. Torej ne gre za globalno družbo kot eno samo enoto, opredeljeno na teritorialni podlagi, temveč za nastajanje različnih transnacionalnih enot za različne funkcije ali vrednote. Toda z vidika naše analize nas zanima predvsem njegov sklep, da takšne globalne družbe nastajajo poleg, *dodatno, ne pa namesto* nacionalnih družb.

Četudi gre za nastajanje novih družbenih tvorb, ki ne pomenijo že *hkratne* negacije družb na »nižji« ravni teritorialne organizacije, pa moramo ob takih razlagah (Kelman, Šolar idr.) vendarle opozoriti, da to še ne izključuje vsakršnih in celo zelo pomembnih vplivov prvih na druge. Ne gre torej le za nekakšno mehanično dogajanje in za koeksistenco družbenih enot na različnih ravneh. Osrednje vprašanje je predvsem, kakšna in kolikšna je preobrazba dosedanjega pod vplivom novega, kar pa konec koncev – tako teoretično kot izkustveno – ne izključuje tudi radikalne oslabitve dosedanjega ali (če upoštevamo že zgodovino kultur, narodov in civilizacij) celo prenehanja.⁹²

Kompetitivnost, izključevanje, nadomeščanje

Ob že nakazanem pa imamo še drugi niz pojmovanj in razlag, ki jim je skupno to, da razmerje med mikro- in makrosfero ali med posameznimi ravnmi (teritorialno-) družbene organizacije tolmačijo kot kompetitivno oz. alternativno izključujoče. Na tem mestu ne bom povzemal že dosti znanih marksističnih razlag, niti opozarjal na ideološke in družbenopolitične implikacije ter na vlogo komunističnega gibanja, ki se je – tako ali drugače – navezovalo nanje. Vendar lahko rečemo, da je ravno *absolutizacija makrodružbenega* in razumevanje le-tega kot alternative avtonomiji posameznika in (pod-)skupin temeljni splošni razlog za razsulo sistema »realnega socializma«. Logiko »igre z ničelno vsoto«, ki je podstat razrednega boja, so v absolutizirani obliki uveljavljali tudi v odnosih med človekom in sistemom. Človek – posameznik in njegovo mikrookolje sta bila v teoriji in praksi podrejena in instrumentalizirana v odnosu do razreda, diktature proletariata, države, gospodarskega razvoja ipd. Konec koncev pa se je izkazalo, da so takšne »rešitve« privedle do stagnacije, ki je poslabšala tudi položaj delavskega razreda.

Hkrati pa imamo v marksizmu tudi drugačen pristop, ki izhaja od posameznika in (pod zornim kotom koncepta alienacije) spremlja, kako posameznik izgublja nadzor nad svojimi življenjskimi okoliščinami, ko le-ta prehaja na njemu tuje sile kapitalistične proizvodnje in blagovno-tržnega gospodarstva.

Takšna razlaga se navezuje tudi na *teorije »množične družbe«*, ki širjenje te množičnosti razlagajo kot *izgubljanje avtonomije* in individualnosti človeka hkrati s težnjo k vse večji atomizaciji. Novejša varianta te razlage izpostavlja kulturno prevlado (kulturni imperializem) in manipulacijo prebivalstva, še zlasti pa svetovne periferije, ki jo nacionalni in svetovni centri uveljavljajo preko množičnih medijev (Hamelnik, 1983, Schiller, 1976).

S tem se naša tema že preveč razširja. Posega tudi v vprašanja, kako sodobna informacijska in komunikacijska tehnologija pogojuje spreminjanje razmerja med »makrodružbenimi strukturami« in mikroživljenjskimi situacijami posameznika. Z večjimi možnostmi obdelave podatkov in z večjo (takojšnjo) dostopnostjo osrednjih baz podatkov se zmanjšuje prejšnja prevlada centrov. Centralno nadzorovane, enosmerne množične medije dopolnjujejo sedaj tudi dvosmerna elektronska

⁹² V zvezi s tem imamo številne razprave, ki zadevajo bodisi posamezna področja kulturnega ustvarjanja bodisi posamezne oblike transnacionalnega komuniciranja. Zastavljeno je bilo npr. vprašanje, na kateri stopnji povečevanja vključevanja tujih kulturnih proizvodov (vzemimo – televizijskih programov) lahko gre v škodo ali celo uniči določene kulturne ali nacionalne identitete (Schlesinger, 1987, 233).

omrežja ter interaktivni mediji. Osební računalniki in njihovo vključevanje v širša omrežja posamezniku omogočajo dostop in obdelavo informacij, ki povečujeta njegovo avtonomijo. S tem pa se spreminja tudi podlaga teorije o množični družbi in orwelovskih pričakovanj, da bodo centralne oblasti lahko povsem nadzorovale, manipulirale in si podrejele nemočne množice atomiziranih posameznikov. Kljub temu pa nova tehnologija tudi centralnim oblastem povečuje dostop do informacij o lokalnih raznovrstnostih in s tem povečuje njihovo moč (Neuman, 1991). Nekatere novejšé raziskave (Brunn, Leinbach, 1991) kažejo, da se strateško odločanje centralizira, rutinizirano pa decentralizira.⁹³

Vrsta drugih vsebinskih vprašanj v obravnavah številnih avtorjev vsaj delno zadeva nasprotje med ravnmi (teritorialno) družbene organizacije v smislu »igre z ničelno vsoto«. Antoni Kuklinski je to izpostavil – kot urednik – že s samim naslovom knjige *Globality versus Locality* (1990). Dahl in Tufte sta v knjigi *Size and Democracy* (1973) izpostavila vprašanje, kako sta moč in oblast manjših sistemov – vasi, manjših mest, večjih mest, komun, držav, provinc, regij – postali dejansko in pravno podrejeni moči in oblasti nacionalne države. »V drugi polovici dvajsetega stoletja pa je tudi nacionalna država začela izgubljati svojo suverenost, s tem ko se je začela vključevati v nadnacionalne organizacije, kot so OZN, Skupno tržišče, NATO, EFTA, Comecon, in sprejemati obvezujoče omejitve za svojo suverenost ... Če se bo ta proces nadaljeval, kar je zelo verjetno ... potem se bo v prihodnosti tudi sama *nacionalna* država preobrazila v '*lokalno* vlado.'« (ibidem, 129, poudaril Z. M.) Takšen prikaz sprememb, od časa grških mestnih držav do današnjih dni kaže na nekakšen čisti model *zaporednosti nadomeščanja (avtonomije)* »nižjih ravní z »višjimi« in nakazuje, da bo ta »logika« tudi še vnaprej v veljavi vse do prevlade globalno-družbene ravni v svetovnem merilu.⁹⁴

Vendar tudi Dahl in Tufte nista dosledna in v nadaljnjem odstopata od tega modela. Čeprav je njuna študija usmerjena predvsem na vprašanje demokracije, se tudi pri tem pokaže, kakšno je (in naj bi bilo) razmerje med ravnmi teritorialno-politične organizacije. Ena od temeljnih ugotovitev je v tem, da je iluzorno iskati optimalno enoto za demokracijo kar nasploh. Saj je dva tisoč let prevladovalo stališče, da je v tem smislu optimalna majhna mestna država; naslednjih dvesto let, da je to nacionalna država. Dejansko pa ni ne ena ne druga. Pri tem kritično opozarjata, da je bila teorija do zdaj preveč usmerjena le na vprašanje demokratizacije *ene suverene enote, torej le na eni ravni*; zanemarjalo pa se je, da je treba upoštevati političen sistem, ki ga tvori *vrsta enot*, od majhnih do večjih, v *medsebojni povezavi*. Gre torej za niz medsebojno povezanih političnih sistemov, ki so praviloma urejeni kot kitajske škatle, tako da manjši gnezdi v večjih. Kot smer nadaljnjega razvoja pa se hkrati nakazujeta dva nasprotna trenda, tj. tako usmeritev navzven s krepitvijo vse večjih agregatov in navznoter k manjšim agregatom (ibidem, 135–136).

⁹³ Nora in Mine (1980) sta ugotovila, da ni jasne zveze med novimi, za oddaljenost neodvisnimi (distance insensitive) komunikacijami ter bodisi centralizacijo ali decentralizacijo.

⁹⁴ Avtorja dodajata, da izguba avtonomije ne zadeva le majhnih narodov, temveč da so tako veliki kot majhni narodi *izgubili* in še nadalje *izgubljajo* svojo *avtonomijo*. Tudi največji narodi so premajhni za reševanje vrste problemov, kot so razširjanje nuklearnega orožja, nuklearne eksplozije, onesnaženje zraka in vode, varnost pred agresijo, mednarodna trgovina, monetarna stabilnost, mednarodna potovanja, izkoriščanje morij idr.

Takšna razlaga pa seveda že prehaja okvire logike »igre z ničelno vsoto«; četudi »nižje« ravni z intenziviranim povezovanjem (medsebojno odvisnostjo) v širšem prostoru sicer v določeni meri izgubljajo svojo prejšnjo avtonomijo, pri tem vendarle ne gre za »čiste« medravenske alternative.

To poglavje lahko sklenem z naslednjim sklepom: Vprašanje o komplementarnosti ali alternativni izključnosti (nasprotju) med ravnmi je bilo do zdaj obravnavano preveč statično, saj se razmerje med njimi spreminja s stopnjo družbenega razvoja. Zato je zgrešeno iskati en odgovor, ki bi veljal za vse situacije. Vsaj hipotetično pa se nakazuje proces od njihove izključnosti h komplementarnosti oz. k njihovemu prežemanju. Ta proces pa hkrati implicira tudi preseganje načela teritorialnosti (še zlasti teritorialne hierarhije in teritorialne izključnosti) ter krepi *fleksibilno oblikovanje večravenskih omrežij*, v katerih se izraža tendenca h *konvergenci individualnega in globalnega, mikro- in makrodružbene sfere, aktivnosti in struktur*.

Sploščanje hierarhije prostorske organizacije: lokalno-globalna konvergenca

Ker poizkušam iskati stične točke med razpravo o mikro- in makrosociologiji na eni strani ter strukturo in preobrazbo družbenoprostorske organizacije (prostorsko sociologijo) na drugi strani, naj najprej omenim koncepcijo, ki to povezavo izrecno nakazuje. Gre za koncepcijo, ki jo je predstavil Randal Collins (1981, 984). Njegova koncepcija je sicer le ena od mnogih, ki se medsebojno sicer znatno razlikujejo. Vendar pa nas uvaja v časovno-prostorske koordinate, kot nam kažeta naslednji dve opredelitvi: »Mikrosociologija je podrobna analiza tistega, kar ljudje počenajo, govorijo in mislijo v dejanskem toku trenutnega doživljanja. Makrosociologija je analiza družbenih procesov velikega obsega in dolgega trajanja, ki so pogosto obravnavani kot samozadostne enote, tako kot država, organizacija, razred, gospodarstvo, kultura in družba.«

Ti dve koncepciji postavlja v okvir »časovno-prostorske tabele«, ki jo šteje za empirično podlago predočanja mikro- in makrokategorije. To tabelo si lahko predstavljamo tako, da je na eni njeni razsežnosti prikazan časovni obseg, ki ga upoštevajo sociologi tako, da vključuje od nekaj sekund, minut, ur, dnevov, tednov, mesecev in vse do let in stoletij. Na drugi osi pa prikazuje števila ljudi v fizičnem prostoru, na katere se lahko usmerimo: od ene osebe v lokalnem fizičnem prostoru, preko majhnih skupin, velikih skupin in agregatov vse do celotnega zajetja vseh ljudi na večjem teritoriju« (ibidem, 985–86).

Tako se mikro in makro pojavlja kot vprašanje stopnjevanja, torej *relativno*, tako z vidika časa kot prostora; samo razlikovanje pa je tako mogoče razumeti kot par zveznih spremenljivk.

V tem smislu – kar pa pomeni drugače od sicer prevladujočega dihotomnega razumevanja – se z mikro-makro razlikovanjem približamo (analitično in življenjsko) dosti bolj ustreznemu večravenskemu proučevanju družbeno-teritorialne organizacije. Pri tem avtor mikro praktično enači z empiričnim, makro pa mu pomeni le agregat izkustva iz mikrosituacij. Vse sociološke koncepte naj bi prevedli v agregate mikropojavov. V tem smislu, da torej dejansko ni nič takega, kot so »države«, »gospodarstvo«, »kultura« ali »družbeni razred«. »Gre le za skupke posameznih ljudi, ki delujejo v posebnih vrstah mikrosituacij – za skupke, katere tako označujemo na poenostavljen način« (ibidem, 988).

Takšno razumevanje je že sprožilo nekatere kritične odzive, vendar me zanima predvsem njegovo časovno-prostorsko izhodišče. Le-to je ob njegovem osredotočanju na »mikrosituacije« ostalo nedorečeno, neizkoriščeno in preveč statično. Enote časa in prostora namreč niso konstante, temveč *spreminjajo svoj pomen*,⁹⁵ še zlasti na podlagi t. i. »informacijsko-komunikacijske revolucije« (Abler, 1975, Brunn and Thomas, 1991), ki vodi do »časovno-prostorske konvergence«, do »krčenja prostora« (shrinking space) ali »časovno-prostorskega zgoščevanja« (time space compression). Zmanjšuje se pomen oddaljenosti glede na potreben čas in stroške ali glede na napor, ki je potreben, da jo premagamo. V nekaterih primerih (vzemimo npr. satelitske komunikacije, Ploman, 1984, Webster 1984) je oddaljenost že povsem izgubila svoj pomen (»ceno«), saj so stroški medcelinskega pretoka informacij isti, kot če gre le za oddaljenost med dvema hišama čez ulico. Lahko bi navedli vrsto primerov, ko bodisi transport ali komuniciranje na *večjo razdaljo* terja celo *manjše stroške* kot na manjšo razdaljo.⁹⁶ Zato so naše dosedanje predstave o prostorski organizaciji družbe postale že močno zastarele in neustrezne, saj ne dohajajo tehnoloških sprememb. Vse več je odstopanj od do zdaj znane hierarhije družbeno-teritorialnih ravni. Kot značilen zgled lahko vzamemo t. i. »daljinsko zaznavanje« (remote sensing) s pomočjo satelita (Cracknell and Hayes, 1990). Le-to pogosto pomeni, da imajo gospodarske, upravne, politične in druge institucije ter tehnični eksperti v drugi državi (ali celo na drugem kontinentu) več informacij o relevantnih virih na določenem ozemlju, kot pa jih imajo v »domači« državi.⁹⁷

Čeprav preokupacije ljudi še pretežno sledijo splošnemu vzorcu, po katerem se osredotočajo prevsem na tisto, kar jim je (naj)bližje, pa vendarle prav *odstopanja* zaslužijo največjo pozornost.

Zelo zgrešeno je torej linearno razumevanje pomena oddaljenosti, kot jo izražamo z merskimi enotami, kot so metri, kilometri ipd. Z vidika stopnje družbene identifikacije se pokaže, da so pri nas ljudje sicer močno navezani na svoj domači kraj, nato ta identifikacija s širšimi teritorialnimi enotami nekoliko upade, s Slovenijo je spet večja, nato pa se radikalno zniža za vse širše teritorialne okvire vse do sveta kot celote.⁹⁸

Gornji zgled nas torej opozarja na variabilnost določenih družbenih pojavov, ki je ni mogoče (dosledno) pojasniti (samo) z oddaljenostjo. Tradicionalne predstave o tem, da je tisto, kar je *blizu*, hkrati tisto, kar *bolj poznamo* in kar *bolj obvladujemo*, so vse manj ustrezne. Večina ljudi je verjetno bolje seznanjena z delovanjem in celo različnimi podrobnostmi iz osebnega in družinskega življenja Busha in Gorbačova kot

⁹⁵ V okviru Mednarodne sociološke asociacije (Raziskovalni komite za socialno ekologijo) smo že organizirali razpravo o novem pomenu prostora (Frankfurt, 1988).

⁹⁶ Cena karte za letalski prevoz med nekaterimi evropskimi mesti je višja kot pa cena za prevoz npr. iz Londona v New York. Podobne so ugotovitve, ko gre za povezovanje z bazami podatkov preko računalniškega omrežja; le-to je najdražje na relaciji Ljubljana–Dunaj, cenejše med Dunajem in Londonom, najcenejše pa v povezavi Londona z ustreznimi bazami v ZDA.

⁹⁷ Tako je moral npr. uporabnik iz Slovenije v Rimu kupiti (za 50 US dolarjev) potrebno informacijo o tem, kje so talne vode na slovenskem Krasu, do katere so prišli na podlagi »teledetekcije« s pomočjo satelita.

⁹⁸ Pri tem se opiram na podatke iz mednarodne primerjalne raziskave o lokalnih voditeljih (koordinator Henry Teune) na podlagi ankete, ki smo jo v Sloveniji (Jan Makarovič in sodelavci) opravili maja 1991.

pa s predsednikom svoje občine. Bližina ne pomeni (več), da posameznik bolj obvladuje »mikrosituacijo«, tako kot tudi oddaljenost eo ipso še ne pomeni nemoči.⁹⁹

Pri tem je treba opozoriti, da velik *teritorialni* obseg ne pomeni avtomatično tudi velikega *števila ljudi*.¹⁰⁰ Vse večja je raznovrstnost globalnih omrežij (v svetovnem merilu), ki vključujejo le manjše število sodelujočih posameznikov. Prav ta omrežja pa kažejo na težnjo, da si vsak posameznik sam izbira in (so-)ustvarja svoj svet v globalnem merilu. V zvezi s tem je Giddens (1992) zapisal: »Oseba lahko uporabi raznovrstnost tako, da ustvari posebno identiteto-sebe, ki pozitivno vključuje elemente iz različnih okolij v integrirano celoto. Tako je kozmopolitska oseba prav tista, ki dobiva svojo moč iz tega, da je doma v vrsti različnih kontekstov«. Do tega lahko na splošno pride tedaj, kadar ima posameznik dosti skupnega z drugimi in hkrati selektivno izbira elemente iz vse širšega okolja, tako da krepi svojo lastno individualnost. Če pa povsem sprejme kulturne vzorce okolja in postane prav tak kot vsi drugi in v skladu s pričakovanji drugih, potem bi Fromm takšno odzivnost označil kot avtoritarno konformnost, v kateri jaz izpari. Okolje prevlada nad posameznikom tako, da je tisto, kar preostane od pravega jaza, prazno in neavtentično. Torej je odprta tudi možnost, da to razširjeno okolje in povečano kompleksnost posameznika preplavi in podredi. S tem pa spet zadevamo v že obravnavano alternativo o medravenski izključenosti in/ali komplementarnosti.

V vsakem primeru pa se nakazuje *sproščanje* z vidika ravni (hierarhije) *prostorske organizacije* družbe, ki se izraža v konvergenci mikrosituacij in delovanj (lokalnega) in makrostruktur (globalnega). Roszak je kot izhodišče svoje študije »Oseba/planet« (1981) celo izrazil svoje prepričanje, da so »potrebe planeta in potrebe osebe postale iste in skupaj so začele vplivati na osrednje institucije naše družbe z močjo, ki je nadvse prevratna, a prinaša s seboj tudi obete kulturne prenove«.

Tehnologije postindustrijskega obdobja so močno povečale hitrost procesov agregiranja in dezagregiranja, vključno z dinamiko vzvratnih vplivov (Rosenau, 1990, 175). Ob skoraj »hipnih« komunikacijah se poveča mikro-makro *dinamika interakcij*, tako da skoraj vidno prihaja do oblikovanja podpore (mnenja, soglasja) ali njenega razpadanja.

Značilno pojavno obliko preseganja toge delitve na blizu in oddaljeno ali na lokalno in globalno (mikro-makro) predstavljajo še številnejši in raznovrstnejši *občasni prostorski agregati*. Gre za prehodno obliko od tradicionalne naselitvene strukture, ki je temeljila na predpostavki stalnega bivališča in je dobila tudi oznako »prostor krajev«, k popolni fleksibilnosti in mobilnosti, ki jo izraža koncept »prostora tokov«. Med enim in drugim pa je prav v današnjem času značilna izredna dinamika povečevanja števila in raznovrstnosti občasnega shajanja posebnih skupin ljudi z vsega sveta (oz. zmeraj bolj neodvisne od siceršnje oddaljenosti) na določeni lokaciji za krajši čas (npr. mednarodne konference, kongresi, sejmi, turizem, športne in kulturne prireditve ipd.).

⁹⁹ Tudi Giddens ugotavlja podobno: »Z oddaljenimi dogodki postanemo toliko seznanjeni, ali še bolj, kot z vplivi iz bližine, tako da postanejo sestavina osebne izkušnje. Situacije 'pri roki' so dejansko lahko bolj nejasne kot dogajanja velikega obsega, ki zadevajo številne milijone ljudi« (Giddens, 1992, 189).

¹⁰⁰ Roszak (1981) izraža svojo značilno nezaupljivost do velikega, kar ga nadalje vodi k iskanju alternative. »Toda pri tem je treba upoštevati, da tako, kot je veliko nujno, protiosebno, je tudi majhno lahko protiosebno. Majhen obseg je sicer nujen za ohranjanje pravic do osebnosti, vendarle sam zase še ni zadosten« (ibidem, 319).

Takšna shajanja so prostorske zgostitve, ki *hkrati vsebujejo značilnosti lokalnega in globalnega*. Udeleženci sicer krajši čas postanejo prebivalci določenega kraja, toda ob tem ohranjajo temeljne značilnosti, ki so jih pridobili v krajih svoje provenience; predvsem pa tako v neposrednem stiku uresničujejo svoje posebne interese in usposobljenosti glede na vlogo, zaradi katere se udeležujejo takšnih shodov. Cel svet se znajde v določenem kraju (vzemimo na olimpijskih igrah v Barceloni) in ta kraj začasno – in seveda glede na določeno vsebino – postane središče vsega sveta.

Tako je dosežena *neposrednost* kot eden od ciljev takšnih shajanj na enem mestu; poveča se možnost dvosmerne komunikacije in pospeši reševanje problema. Lokalno in globalno, mikro in makro se tako vsaj prehodno zlijeta v enkratno, edinstveno celoto, ki je vzorec in izraz prostorsko-časovnega zgoščevanja. V takšnih okoliščinah, do katerih prihaja z novo tehnologijo komunikacij in prevoza, torej postaja vse bolj jasno, da družbene realnosti ne moremo (več) pojasnjevati kot nekakšen seštev različnih plasti, ki ležijo ena vrh druge in so kot take tudi značilne ravni analize. Celo tedaj, če so se že formirala posebna multidisciplinarna področja (za posamezne od teh ravni), le-ta ne morejo več vztrajati pri svojih zaprtih okvirih. Če pa dejansko gre za takšno inercijo, se s tem zmanjšuje njihova pojasnjevalna zmožnost in jih življenje via facti marginalizira.¹⁰¹

Sklepna misel

V tem besedilu je šlo za poizkus konfrontacije dosedanjih socioloških razprav in spoznanj o mikro- in makrosociologiji z aktualno problematiko preobrazbe družbenoprostorske organizacije. Ob tem se je izkazalo, da so bile te razprave preveč zaprte v okvire retrospektivne analize same sociološke misli. Hkrati pa niso vključevale sprememb, ki izpodkopavajo temelje (hierhične) strukture prostorskega reda. To je imelo za posledico tako vsebinsko osiromašenje (statičnost razumevanja, enostranost in pavšalnost ali celo sterilnost) teh razprav kot tudi fragmentarnost v dojemanju družbeno-prostorskega prestrukturiranja, ki se ni moglo opreti na širšo teoretsko razlago dinamike razmerij med mikro- in makrosfero družbe.

V opravljeni analizi sem identificiral vrsto vprašanj, ki nakazujejo potrebno (pre-)usmeritev pozornosti družboslovcev in s tem elemente programa nadaljnega raziskovanja. Hkrati pa sem opozoril na pojmovno in sploh miselno ujetost v inercijo, zaradi katere tudi v praksi prihaja do nekakšnega »faznega zaostanka« v reagiranju na spremembe, ki jih prinaša nova tehnologija na pragu informacijske družbe.

Literatura

- Abler Ronald et al. (1975) *Human Geography in a Shrinking World*, North Scituate, Duxbury Press
- Agnew John (1987) *Place and Politics*, London, Allen and Unwin
- Albrow Martin, Elizabeth King (1990) (eds.) *Globalization, Knowledge and Society*, London, Sage Publications

¹⁰¹ To se kaže npr. ob tem, ko skupina sociologov, ki izdaja revijo *Sociologijo sela* v Zagrebu, vztraja pri prvotni zasnovi ruralne sociologije tudi po več desetletjih. Hkrati pa je očitno, da danes družbeno življenje kmetov ter vasi oz. podeželja ne moremo več pojasnjevati brez vključevanja odločilnih vplivov in posegov z »višjih« ravni in iz širšega prostora. Kaj bo delal oz. prideloval slovenski kmet celo v odmaknjeni hribovski vasi, ni več preprosto stvar njegove presoje ali skozi stoletja utečene prakse, temveč predvsem odločitev organov Evropske skupnosti, meddržavnih dogovorov, GATT-a ipd.

- Alexander Jeffrey in Giesen Bernhard (1992) *Od redukcije k povezavi: pregled razprave o mikro-makro povezavi, Družboslovne-razprave*. 13
- Alger Chadwick (1977) *Role of People in the Future Global Order*, v: *Alternatives IV* (1978–79), Institute for World Order
- Aiger Chadwick (1985) *Bridging the Micro and the Macro in International Relations Research, Alternatives 10*, Winter 1984–85, 319–44
- Alger Chadwick (1984) *Effective Participation in World Society: Some Implications of the Columbus Study*, v: Michael Banks, (ed.) *Conflict in World Society*, Brighton, Wheat-sheaf Books-Harvester
- Bell Colin, Newby Howard (1975) *Community Studies*, London, George Allen and Unwin
- Brunn Stanley and Thomas Leinbach (1991) (eds.) *Collapsing Space and Time*, London, Hammersmith
- Burnett Alan and Peter Taylor (1981) *Political Studies from Spatial Perspectives*, New York, John Wiley
- Burton John W. (1972) *World Society* Cambridge, Cambridge University Press
- Collins Randall (1981) *On the Microfoundations of Macrosociology*, *American Journal of Sociology*, 86
- Cracknell Arthtur and Hayes Ladson (1991) *Introduction to Remote Sensing*, London, Taylor and Francis
- Domenak Žan-Mari (1991) *Evropa: Kulturni izazov*, Beograd, Prosveta
- Featherstone Mike (ed.) (1990) *Global Culture*, SAGE Publications, London
- Fisher S. Claude et al. (1977) *Networks and Places*, New York, The Free Press
- Giddens Anthony (1985) *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge, Polity Press
- Giddens Anthony (1992) *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Cambridge: Polity Press
- Hamelink Cess (1983) *Cultural Autonomy in Global Communications*, New York, Longman
- Inkeles Alex (1973) *The Emerging Social Structure of the World*, paper, IPSA, Montreal
- Janelle Donald (1968) *Central place development in a times-space framework*, *Professional Geographer*, 20
- Jeffrey Alexander in Giesen Bernhard (1992) *Od redukcije k povezavi: pregled razprave o mikro-makro povezavi, Družboslovne razprave* 13, Ljubljana
- Knorr-Cetina K. and A. V. Cicourel (1981) *Advances in social theory and methodology, Toward an integration of micro- and macro-sociologies*, London, Routledge and Kegan Paul
- Kuklinski Antoni (1990) *Globality versus Locality*, Warsaw, Institute of Space Economy
- Mlinar Zdravko (1990) *Territorial identities: between individualization and globalization*, v: Kuklinski Antoni (ed.) (1990) *Globality versus Locality*, Warsaw, Institute of Space Economy
- Mlinar Zdravko (1990) *Avtonomija in integracija v evropskem prostoru. Teorija in praksa*, št. 12
- Mlinar Zdravko (ed.) (1992) *Globalization and Territorial Identities*, Aldershot, Avebury
- Neuman Russell W. (1991) *The Future of the Mass Audience*, Cambridge, Cambridge University Press
- Ploman Edward (1984) *Space, Earth and Communication*, London, Frances Pinter
- Pogačnik Jože (ur.) (1987) *Slovenska misel*, Ljubljana, CZ
- Rosenau James (1990) *Turbulence in world politics: a theory of change and continuity*, Princeton, Princeton University Press
- Roszak Theodor (1981) *Person and Planet*, London, Granada
- Simon Nora and Mine Alain (1980) *The Computerization of Society*, Cambridge, MA, MIT Press

- Sklair Leslie (1991) *Sociology of the Global System*, London, Harvester Wheatsheaf
- Šolar Milivoj (1987) *Kulturni pluralizam u Jugoslaviji*, Kulturni radnik
- Teune Henry, Zdravko Mlinar (1978) *The Developmental Logic of Social Systems*, SAGE Publications, London
- Teune Henry, Zdravko Mlinar (1973) *Participacija i razvoj*, *Revija za sociologiju*, Zagreb, št. 3
- Wallerstein Immanuel (1974, 1980) *The Modern World System I, II*, New York: Academic Press
- Webster David (1984) *Direct Broadcast Satellites: Proximity, Sovereignty and National Identity*, *Foreign Affairs* (Summer)

Teorija in praksa, XIX (1992), 9–10, str. 989–1003

III.

DRUŽBENI PREVRAT, INTERESI IN SOCIOLOGIJA

»ZNANSTVENI SOCIALIZEM« ALI POTEMKINOVA ZAPUŠČINA?

Ali vračanje k staremu pomeni napredovanje?

Smo v položaju, za katerega bi lahko rekli, da je – z vidika razvojnih usmeritev in družbenih vrednot – zanj značilna nekakšna praznina in dezorientacija.

Razvojni programi in perspektive, ki smo jih do sedaj postavljali v ospredje, so izgubili svojo moč in legitimnost bodisi zato, ker so že uresničeni, bodisi zato, ker se niso uresničili. Za nami so dobra štiri desetletja »socialistične graditve«, h kateri smo pristopili in jo usmerjali na podlagi temeljnih spoznanj in usmeritev »znanstvenega socializma«. Čeprav dosedanje usmerjevalno delovanje vodilnih subjektivnih sil v imenu »znanstvenega socializma« ni dalo pričakovanih rezultatov, pa je vendarle značilno, da se danes – še dosti bolj kot kadarkoli v preteklosti – vsi upi in pričakovanja glede nadaljnega razvoja opirajo na vlogo – *znanosti*. Kako pojasniti ta paradoks? Kako se je moglo zgoditi, da se ravno komunistično gibanje, katerega (dostikrat poudarjana) prednost pred vsemi drugimi je bila v tem, da je bilo oboroženo z »najnaprednejšo teorijo«, danes sooča s povsem nasprotnimi učinki svojega delovanja kot jih je pričakovalo? Ali je osnova za nenameravane, nepredvidene in neželene posledice razvojnih intervencij že v sami teoriji (»revolucionarni znanosti«), ali mogoče v nedoslednem upoštevanju in aplikaciji teorije? Ali gre za druge, zunanje okoliščine ali kasnejše spremembe, ki jih teorija ne vključuje? Ali so bili upoštevani pogoji in meje aplikabilnosti izhodiščne teorije? Koliko je bila teorija odprta do novih pojavov in družbenih sprememb ter za vzvratne vplive na podlagi izkušenj iz družbene prakse v svetu in pri nas?

Današnja krizna situacija ima vendarle vsaj eno prednost, ki je v tem, da izsiljuje in tudi dopušča razkrivanje determinizmov družbenega razvoja prek siceršnjih konvencionalnih in dopustnih okvirov pojasnjevanja. Z njo je prekinjena samoupravnost avtomatizma prehajanja od nižjega k višjemu. Šele s tem, ko se sesuje fiktivno skonstruirana zgradba oz. predstava o naši družbi, lahko pridemo do trdnih temeljev, na katerih bo mogoče graditi v prihodnje.

V takšnih okoliščinah pa seveda prihaja do zmede in dezorientacije. Vprašljivi niso le posamezni ukrepi, temveč tudi tisto, kar je do sedaj predstavljalo nesporne, temeljne vrednote in razvojne usmeritve. Drugače je bilo v času, ko je »avantgarda« utrjevala svojo legitimiteto s programom radikalnega preseganja obstoječega. Kako pa naj komunisti legitimizirajo svojo progresivnost, revolucionarnost in avantgardno vlogo sedaj, ko gre za – bodisi navidezno ali dejansko – *vračanje na staro* (formalno gledano bi se temu reklo, da »revolucionarji« prevzemajo vlogo »reakcionarjev«). Revolucionarnost je v hudih dilemah. Ali naj se v krizi dosedanjega načina delovanja izkaže z radikalnim vračanjem k tistemu, kar naj bi bili presegli? Ali naj vztraja pri dosedanjem revolucionarnem programu, pa četudi s tem družba stagnira ali celo nazaduje?¹⁰²

¹⁰² Torej ni naključje, da se je prav v takšnih okoliščinah postavilo vprašanje, kdo in kaj danes pravzaprav v družbi oz. v politiki sploh predstavlja »levico« in »desnico« (gl. o tem anketo v Teoriji in praksi, št. 3–4, 1987).

Sociologiji in drugim družbenim znanostim se ponuja izjemna priložnost, da izkoristijo izredno bogate izkušnje, sedanjo odprtost za (bolj) demokratično razpravo ter obenem družbeno potrebo, da bi presegli današnjo razvojno dezorientacijo, ko je očitno, da po starem več ne gre naprej, alternative pa se zdijo sporne in – kolikor so izražene – ostajajo nedorečene. Jugoslavija je sicer že vseskozi, celo v mednarodnem merilu, predstavljala zanimiv »sociološki laboratorij«. Danes pa bi lahko celo rekli, da se tu družboslovcem ponuja nekakšna »kvazi-eksperimentalna situacija«, ki nudi bogato podlago za sociološko re-interpretacijo družbenega razvoja.

V javnosti se že kažejo *znaki zasičenosti* ob ponavljanju kritike vsega obstoječega; pojavlja se celo prepričanje, da je bilo že vse rečeno, kar je mogoče povedati o sedanjih razmerah. Ob tem se nakazuje razočaranje, da se kljub temu stvari ne premaknejo z mesta. To protislovje bi lahko – vsaj hipotetično vzeto – pojasnjevali glede na dvoje: po eni strani z rigidnostjo in dogmatizmom sedanje politike, ki po inerciji vztraja pri starih shemah, pa četudi je še tako očitno, da jo s tem življenje (danes še zlasti – tehnološki razvoj) prehiteva; po drugi strani pa z odsotnostjo poglobljene znanstvene analize, ki bi bila zadosti konkretna, da bi zajela veliko kompleksnost jugoslovanske družbe, in obenem zadosti odprta in senzibilna za (nove) razvojne tokove v svetovnem merilu. Prav tu se nakazuje – vsaj kar zadeva vlogo družbenih znanosti – *strateška usmeritev* v iskanju poti iz današnje zagate. Le-to vidim v tem, da je treba po eni strani maksimalno izkoristiti izkušnje, pridobljene na podlagi izjemne družbene dinamike v okviru marksistične koncepcije »socialistične graditve« v Jugoslaviji, po drugi strani pa bi morali preseči doktrinarno omejenost in ideološki ekskluzivizem, ki sta do sedaj ustvarjala umetno pregrado v odnosu do najnovejših pridobitev in izkušenj v najbolj razvitih kapitalističnih državah današnjega sveta. Tako kot pri nas pod plaščem samoupravnega socializma lahko razkrivamo pomembne razsežnosti stare družbe, tako v razvitih kapitalističnih državah, ki vstopajo v »informacijsko družbo«, prepoznavamo razsežnosti socializma in komunizma, pa četudi to ne želijo priznati niti na Vzhodu niti na Zahodu.

Ob tako razširjenem horizontu pa bomo potem drugače gledali tudi na sedanjo družbeno krizo v Jugoslaviji. Nekateri razvojni cilji in usmeritve, ki so v jugoslovanskem družbenem kontekstu in v očeh javnosti izgubili svojo verodostojnost ali celo doživeli popolno kompromitacijo, se v tehnološko, ekonomsko in kulturno bolj razvitem okolju spontano prebijajo v ospredje.

V tem prispevku bomo še posebno pozornost posvetili prav nakazanemu protislovju. S sociološkega vidika bomo vsaj na nekaterih primerih poizkušali opozoriti, kdaj gre za zastarele in petrificirane koncepcije, ki jih je življenje že prehitelo, kdaj pa gre za koncepcije, ki so same prehitevale življenje, tako da – navzlic kompromitaciji in nečastnemu umiku – njihov čas šele prihaja.

»Znanstveni socializem« v jugoslovanskem kontekstu

V razliko od bolj ali manj samovoljnih konstrukcij o novi socialistični družbi, ki so jih proizvedli utopisti, je »znanstveni socializem« izhajal iz analize dejanskih družbenih razmer kapitalistične družbe. Spoznane razvojne zakonitosti naj bi služile kot podlaga progresivne družbene prakse in usmerjanja socialističnega gibanja;

obenem pa naj bi praktični učinki tega gibanja predstavljali podlago za preverjanje, obnavljanje in razvoj (marksistične) teorije o družbi.

Kot takšen spoj teorije in prakse je marksizem oz. znanstveni socializem postal pomembna gibalna sila družbenih sprememb v svetu in pri nas. Če želimo pojasnjevati družbeno ekonomske in politične spremembe v Jugoslaviji v zadnjih štirih (ali petih) desetletjih, moramo nujno razkriti njihovo navezanost na izhodišče »naše socialistične graditve«. Glede na to, da je šlo – tako pri nas kot v drugih »socialističnih državah« – za vzpostavljanje novega sistema v smeri od zgoraj navzdol, je prav izhodiščna koncepcija toliko bolj pomembna.

Če je bil socializem zasnovan kot spoj znanosti in socialističnega gibanja, potem moramo tudi rezultat, do katerega smo prišli, t. j. današnjo družbeno krizo, povezovali z analizo obeh sestavin. Postavlja se vprašanje, koliko ima ta kriza svoje vzroke že v sami teoriji, ki je rabila kot izhodišče in vodilo; koliko pa gre za posebnosti njene (ne)uporabe v konkretni praksi. Kriza izsiljuje bolj kritično presojo vseh izhodišč razvojne politike v Jugoslaviji. Zato se ne moremo zadovoljiti z nikakršnimi sami po sebi razumljivimi in apriornimi sodbami.

V tem smislu tudi znanstvenosti »znanstvenega socializma« ne moremo kar á priori sprejeti kot gotovo dejstvo, ki svetovnemu proletariatu nudi v roke potrebno orožje, t. j. sredstva, metode in cilje v revolucionarni preobrazbi družbenih odnosov. »Revolucionarna teorija« je sicer našla svojo praktično potrditev v revolucionarnih dejanjih, n. pr. v Sovjetski zvezi, v Jugoslaviji, na Kitajskem in drugod. To je bila (politično) zadosti prepričljiva oblika njenega preverjanja ter »dokaz« njene veljavnosti in uresničljivosti, pa čeprav je šlo za navidezno manjšo modifikacijo v tem, da ni prišlo do revolucije v najbolj razvitih kapitalističnih državah, temveč v »najšibkejših členih« kapitalizma. V situaciji, v kateri je že sama teorija terjala radikalni obračun z nasprotniki in z vsakršnim polovičarstvom in ko je tudi v praksi šlo za takšen spopad, pa je razumljivo, da je prišlo do črno-bele polarizacije. Tako kot v družbi nasploh, se je izkazalo tudi v tem primeru: čim intenzivnejša je *konfrontacija navzven*, tem močnejše so težnje k *homogenizaciji navznoter*. Spoj znanosti in gibanja, teorije in prakse, ki je najprej privedel do spektakularnih sprememb, je začel kazati tudi na negativne posledice, ki so sledile iz te povezave. Ob prvih uspehih njenega skupnega nastopanja je bilo zapostavljeno vprašanje o tem, v čem je specifična vsake od njiju in katere so vendarle tudi pomembne razlike med njima.

Ideološka politična komponenta je pretenciozno ekspandirala svoj domet tako, da je postala reprezentant in sinonim znanosti in prakse. Družbena znanost kot posebna sfera delovanja, s specifičnimi zahtevami, s posebej pridobljenimi kvalifikacijami, metodologijo itd. je postala odvečna, ali pa je kvečjemu dobila le podrejeno, instrumentalno vlogo. Pri tem se ni upoštevalo, da so postulati znanstvenega delovanja v nekaterih pogledih povsem različni ali celo nasprotni od implicitnih ali eksplicitnih pričakovanj v političnem angažiranju. Medtem ko ideološko-politično delovanje mobilizira podporo za prav določene razvojne cilje in usmeritve, ki jih poizkuša predstaviti v čimbolj *pozitivni* obliki, v znanstvenem delovanju izstopa kot načelo (ki – kot je znano – ga je upošteval tudi Marx) – *dvom*. Tu gre torej za pomembno, nezanemarljivo razliko: v politiki izstopa težnja k *absolutizaciji*, v znanosti pa je prisotna *relativizacija*. Absolutizacija določene usmeritve implicira:

– popolnost, dovršenost, superiornost,

- samozadostnost, izključenost v odnosu do drugih,
- neomejenost, brezpogojnost.

Nasprotno pa *relativizacija* izpostavlja oz. vključuje:

- nedokončanost, nepopolnost, dvom,
- primerjavo z drugimi,
- omejeno, pogojno veljavnost.

Zgodovinska ironija in paradoks glede vloge »znanstvenega socializma« je ravno v tem, da je na točki, ko je v določenih okoliščinah dobil največjo moč (glede na že nakazani spoj znanosti in gibanja), obenem pokazal tudi svojo največjo slabost. Znanost je namreč izgubila svojo avtonomijo, prevladala pa je logika »idejno političnega« delovanja, vključno z zgoraj nakazanimi značilnostmi absolutizacije. Navzlic občasnim pozivom (npr. E. Kardelja v znanem govoru v Kumrovcu, V. Bakariča idr.), da je treba spodbujati k ustvarjalnemu marksizmu, je na splošno vendarle prevladovala težnja k samovšečni samozadostnosti. Niti Leninovo večkratno insistiranje na tem, da se je v vsakokratni zgodovinski situaciji treba opirati na *analizo konkretnih* in specifičnih družbenih razmer, ni bilo upoštevano v nobeni od »socialističnih« dežel. Tu je torej prišlo do povsem sprevrnjene vloge marksizma: namesto da bi »klasika« marksizma *spodbujala, bogatila in mobilizirala*, je predvsem *zavezovala, nadomeščala in razdolževala* znanstvene potenciale tukaj in danes.¹⁰³

Pomembneje je bilo dokazovati pravilnost in dovršenost marksizma ter njegovo superiornost v odnosu do vsega drugega, kot pa zagotoviti njegovo odprtost do posebnosti konkretnih družbenih razmer in do svetovnega izkustva. Ni mi znano, da bi kadarkoli v povojnem času zaostriili vprašanje o *nesamostojnosti in sterilnosti* sociologov, politologov, ekonomistov ali drugih družboslovcev, ki so le mehanično ponavljali tisto, kar je bilo že neštokrat napisano. Pač pa je za značilne kritične obsodbe delovanja na področju družbenih znanosti in tudi za administrativne posege in represije značilno, da so bili uperjeni proti »preveliki« samostojnosti, ki se je pokazala v »nesprejemljivih« odstopanjih od uradne interpretacije marksizma, pa četudi so ta odstopanja izražala našo izkustveno realnost. Apriorizem prevzetih, ideološko utrjenih in celo administrativno sankcioniranih koncepcij ni puščal prostora za dvom; brez dvoma pa seveda ne more biti – *preverjanja*. Že operacionalizacija splošnih koncepcij na konkretne družbene razmere predstavlja nekakšen odstop od čistega in koherentnega modela (n. pr. dihotomnosti razredne strukture, razrednega boja) ter njegovo zvođenje. Zato je tudi razumljivo, da je bila »revolucionarna teorija« pri nas vseskozi najbolj živa na ravni »*filozofiranja*« o *delavskem razredu*, medtem ko je konkretne delovne in življenjske razmere delavcev v glavnem niso zanimale.

Družbene znanosti torej niso imele potrebnega prostora za avtonomno delovanje, ki bi jim dopuščal, da bi – kolikor so (bile) seveda tudi same usposobljene za takšno vlogo – preverjale in odkrito izražale spoznanja o pogojih, omejitvah, posledicah in alternativah v programu »socialistične graditve«. Obenem pa se je tudi »revolucionarna znanost« prilagodila institucionaliziranemu marksizmu, tako da je

¹⁰³ V zvezi s tem sem že v svojem prispevku »Spoznavni proces in razvojna protislovja družbenih znanosti v SR Sloveniji«, na posvetovanju »Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem«, SAZU in RI FSPN, Ljubljana 29. in 30. III. 1984, zastavil vprašanje »Ali nas marksistična teorija 'razdolžuje'?«, str. 3–65.

s svojim umikom v (omejevanjem na) filozofijo zadržala le revolucionarni žargon in uveljavljala nekakšen *verbalistični radikalizem*, ki ni imel praktičnih, akcijskih implikacij. Kot taka pa je imela zagotovljeno mirno sožitje, nekakšno miroljubno koeksistenco z dnevno politiko. Drugi ekstrem je predstavljala »družbena teorija«, ki je na prvo mesto izpostavila kritiko vsega obstoječega. Čeprav je nastopila na marksistični podlagi, je bila njena vloga omejena v dveh pogledih: po eni strani je prišla v spopad z uradno politiko, ki je omejila prostor njenega delovanja, po drugi strani pa je bilo tudi zanj značilno, da se je zadrževala le na splošni ravni in se večinoma ni spuščala v konkretno, empirično raziskovanje.

Empirično (sociološko) raziskovanje je sicer predstavljalo nekakšen nenehno *moteči faktor* v odnosu do čiste premočrtnosti in normativno-programatskih konstrukcij. Skoraj vsaka raziskava je s svojimi izsledki implicitno ali eksplicitno opozarjala bodisi na zaostajanje dejanskih razmer za pretencioznimi programi bodisi na zaostajanje (odtujenost, rigidnost) »vodilnih subjektivnih sil«, ki niso znale sproščati že razpoložljivih razvojnih potencialov.¹⁰⁴

Vendar se zdi, da lahko retrospektivno ocenimo, da družboslovna empirična raziskovanja niso imela (pomembnejšega) vpliva na razvojno politiko v povojni Jugoslaviji. Vrsta okoliščin pojasnjuje takšno oceno, kot npr.:

1. Temeljno je pač razhajanje in nasprotje s prevladujočo težnjo k ideološko-politični absolutizaciji, ki razvojno najpomembnejša vprašanja oz. usmeritve napravi za »sveta« in jih s tem kot tabuje izključi kot potencialni predmet raziskovanja.¹⁰⁵ V tem smislu gre torej za paradoks: čim pomembnejše so zadevne vrednote ali cilji, tem manjša je strpnost do iskanja različnih (alternativnih) rešitev; to pa nadalje pomeni, da se ravno v odločanju o najbolj pomembnih dilemah politična praksa najmanj opira na znanstveno analizo.
2. V povezavi s prejšnjo točko (ali pa tudi neodvisno od nje) je tudi empirično družboslovno raziskovanje samo po sebi ostajalo v omenjenih okvirih. Nekatere pomembne razvojne koncepcije in dileme sploh niso bile operacionalizirane do te mere, da bi jih lahko celovito obravnavali kot predmet empiričnega raziskovanja (vzemimo npr. koncept baze in nadstavbe družbe, razred, razredni boj idr.).¹⁰⁶ Dostikrat pa je tudi pozornost samih raziskovalcev omejena na deskrip-

¹⁰⁴ Minilo je že skoraj dvajset let, kar smo v raziskavi »Slovensko javno mnenje« postavili vprašanje o agrarnem maksimumu in šele sedaj se to vprašanje resneje obravnava tudi na političnih forumih. Tedaj pa je bilo že samo načenjanje tega problema proglašeno za protiučljivo. Na istem področju smo izpostavili nesmiselnost zavestnega preprečevanja mehanizacije družinskih kmečkih gospodarstev; nadalje – razbitje hranilno-kreditne službe, ki je v preteklosti že delovala, kot racionalna oblika samopomoči itd. Številne raziskave so opozarjale na omejeni dejanski vpliv delavcev v novih institucionalnih okvirih (delavskega) samoupravljanja; razkrivale pa so tudi dejansko stanje, ki je dosti odstopalo od idealizirane predstave o fizičnem delavcu in o delavskem razredu. Gl. npr. M. Popović et al., 1977.

¹⁰⁵ V tem pogledu je sedanja kriza močno razširila prostor demokratične obravnave (ki je prvič pogoj tudi za družboslovno raziskovanje). Vendar pa je navzlic nenehnemu sklicevanju na marksistično koncepcijo o podružbljanju – tudi še danes prisotna težnja, da se npr. vsakršna kritična ugotovitev o JLA označi kot dejanje sovražnih sil in napad na sistem ipd. Vse mogoče se razglša za »zaupno«, čeprav sredstva množičnega obveščanja lahko brez težav o istih stvareh dobivajo splošno dostopne informacije v inozemstvu. Tu se torej kaže značilna dvojnost: po eni strani gostobesedni verbalizem na ravni splošnih načel, ki se sklicuje na klasike marksizma; po drugi strani pa vztrajanje pri miselnosti, za katero je značilna izključnost in nestrpnost do poskusov drugačnosti.

¹⁰⁶ Pri tem seveda ne mislim, da gre le za problem na strani empiričnega raziskovanja; dostikrat se lahko izkaže, da je problem pravzaprav že v sami »teoriji«, ki se je na podlagi analize podatkov (npr. zaradi ohlapnosti in nekoherentnosti) sploh ne da preveriti, torej niti potrditi niti zavreči.

- tivni prikaz fenomenologije vsakdanjega družbenega življenja, ne da bi le-to vsaj poizkušali postaviti v zvezo s temeljnimi razvojnimi procesi in protislovji.
3. Raziskovalci so – bodisi iz lastnega prepričanja, v katerem je pač prišla do izraza miselnost časa, bodisi zaradi podreditve politično opredeljenim prioritarnim usmeritvam – sledili politični praksi, ki je nesorazmerno veliko pozornost posvetila tistim razsežnostim družbenega življenja (»spremenljivkam«), ki so relativno lahko *manipulabilne* (tako kot je npr. formalno-organizacijska struktura, pravne norme ipd.), pa četudi je njihova determinacijska vloga minimalna ali le kratkotrajnega pomena. Dosti manjša pozornost pa se je posvečala tistim, ki so bile že *prima facie* »nezanimive« za politiko, ker bodisi ni bilo mogoče računati, da bi jih lahko v krajšem času s politično razpoložljivimi sredstvi spremenili v želeni smeri, bodisi ker so opozarjale na stvarnost, ki je bila v neskladju s pretencioznostjo »vodilnih subjektivnih sil«. Tako je npr. egalitaristična usmeritev prekrila velike razlike med sposobnostmi posameznikov, ki imajo svojo psihofizično osnovo.
 4. Eden od razlogov, ki so zoževali domet in vlogo empiričnega raziskovanja – in s tem možnosti »prevajanja« marksizma na naše specifične razmere – je bila tudi (*ultra*)levičarska miselnost, ki je izražala svojo privrženost komunističnemu gibanju s tem, da se je distancirala od družbene stvarnosti pri nas. Ta stvarnost – tako glede na družbeno-ekonomske razmere kot glede na politično prakso – je s takšnega gledišča preveč zaostala in je bila predaleč od komunističnih idealov, da bi bila vredna kakšne posebne pozornosti. »Revolucionarna teorija« je zaostрила predvsem zahtevo, da se je treba vrniti k *izvirnemu marksizmu*, ki nam edini lahko daje pravo, nepopačeno in celotno predstavo o revolucionarni preobrazbi, ki jo bodo uresničevale nove, mlade sile (študentsko gibanje) v povezavi z delavskim razredom. Ob tem je treba zavrniti politiko vladajočih, ki se je izneverila revolucionarnim ciljem in resničnim interesom delavskega razreda. Obenem pa je treba zavrniti tudi omejeno, bornirano znanstveno-raziskovalno prakso, ki se segmentalno ukvarja s posameznimi delčki družbe in nima predstave o revolucioniranju družbene totalitete. Če je že treba kaj poznati in preučevati, potem je to politična ekonomija v širšem kontekstu marksistične misli (filozofije). Različne posebne sociologije pa so le pojavne oblike empirizma in jih je treba odpraviti (iz univerze).¹⁰⁷

Že nekatere nakazane okoliščine nam razkrivajo, da (empirično) družboslovno raziskovanje (ne glede na to, da gre za povsem mlade družboslovne discipline ipd.) *ni moglo* izpolnjevati pričakovane vloge, da bi kot komponenta »znanosti« nastopalo kot *enakovreden partner* v odnosu do (socialističnega) »gibanja« ali državne oblasti. »Znanstveni socializem« je tako v praksi doživel svojo temeljito preobrazbo. Tisti, ki naj bi sproti analitično *preverjal*, *bogatil* in *korigiral* pot socialističnega gibanja, ni bila (družbena) znanost, temveč politika sama. Namesto znanstveno vodene raziskovanja in eksperimentiranja smo dobili »eksperimentiranje« v družbi kot celoti; pa še celo ob tem ni bilo zagotovljeno, da bi se učili iz storjenih napak. Po drugi strani pa je tudi socialistično gibanje vse bolj zastajalo v razbohoteni in

¹⁰⁷ Takšne so bile konkretne zahteve nekaterih radikalnih študentov na FSPN v sedemdesetih letih.

petrificirani institucionalni strukturi. Le-ta se je vse bolj odmikala od konkretnega človeka in postajala povsem neobvladljiva. Številne institucije so nominalno zadržale značaj reprezentantov delavskega razreda, dejansko pa so dobivale le vlogo transmisije (npr. Zveza sindikatov, SZDL, idr.).

»Znanstveni socializem« se torej – v institucionalizirani obliki – ni mogel uresničiti niti kot znanost niti kot gibanje. Njegova znanstvena zasnovanost ni mogla biti zagotovljena – v smislu – enkrat za zmeraj.

Nekatere teoretske koncepcije in njihova vloga v razvoju in krizi jugoslovanske družbe

Na tem mestu se ne nameravamo spuščati v nekakšno marksološko študijo ali v zgodovinsko retrospektivo temeljnih koncepcij iz širšega sklopa marksistične misli. Moja prvenstvena preokupacija so razvojne spremembe, kolebanja in krize v kontekstu postrevolucionarne jugoslovanske družbe. Le iz tega zornega kota se moramo vračati tudi k *teoretskim izhodiščem* in eventualno opozoriti na spremembe, ki so jih doživela na poti do njihovega oživljanja ali izničenja v praksi.

Čeprav se v marksizmu poudarja enotnost teorije in prakse, je bila dejansko ta povezava večinoma le enosmerna: teorija je služila kot izhodišče in vodilo v kolektivnih akcijah na revolucionarno preobrazbo družbe. Kolikor pa te akcije niso privedle do pričakovanih učinkov, temveč so povzročile nenameravane in neželene posledice, je bilo to v dosti manjši meri (ali šele z večjim časovnim zaostankom) upoštevano kot izhodišče za dodatno preverjanje in korekcijo teoretičnih izhodišč. Množice ljudi, ki so bile tako ali drugače involvirane v takih akcijah in spremembah, so sicer lahko zelo neposredno doživljale različne negativne posledice takšnega »teoretsko« (ideološko) zasnovanega poseganja progresivnih sil. Le malokdo, celo med izobraženci oz. strokovnjaki, pa je poizkušal razkrivati izhodišča za nastale probleme prek okvirov neposredno vpletenih dejavnikov, torej navsezadnje tudi v splošnih koncepcijah »znanstvenega socializma«. Četudi so bili hudo prizadeti z nastalimi problemi, tega niso spravljali v zvezo s tako odmaknjenimi izhodišči, kot so abstraktne teoretske koncepcije. Kolikor so nastali problemi spodbudili kritični vzvratni vpliv, je bil ta bolj usmerjen neposredno na posamezne ukrepe in njihove promotorje kot pa na težje razpoznavne in bolj odmaknjene – pa čeprav navsezadnje izhodiščne in odločilne – splošne koncepcije. Tako kot so se na poti od teorije k praksi uveljavljale bližnjice, ki so znanost puščale ob strani, tako potem tudi v obratni smeri ni bilo primernega subjekta, ki bi sistematično prevzemal pridobljene izkušnje in bi se lahko z zadostno avtoriteto spopadel tudi z dogmatično miselnostjo institucionaliziranega »marksizma«.

Vzemimo nekatere najsplošnejše teoretske koncepcije, ki so tako ali drugače uokvirjale ali vsaj pogojevale program in usmerjanje »socialistične graditve« v Jugoslaviji.

»Spoznane zakonitosti« in usmerjanje razvoja

Prva predpostavka za zavestno in načrtno izigravanje nove družbe se navezuje na Marxova (marksistična) spoznanja o zakonitostih družbenega razvoja. Ravno v tem smislu je z »znanstvenim socializmom« oz. »znanstvenim komunizmom« nastopila

nova zgodovinska situacija, v kateri so se progresivne sile lahko postavile na čelo razvojnih procesov in revolucionarne preobrazbe, ki je bila »spoznana nujnost«. Namesto stihije kapitalizma, ki je ostajal v omejenih okvirih obstoječega, je nastopilo komunistično gibanje, ki je odprlo pogled v prihodnost in radikalno razširilo časovne okvire mišljenja in delovanja. V tej zvezi je bilo prepričanje, da bodo »socialistične družbe« (ki so sicer začele na nižji stopnji ekonomskega razvoja) tudi ekonomsko prehiteli kapitalizem.

Današnja kriza je seveda povsem v nasprotju z izhodiščnimi pričakovanji in terja poglobljeno analizo o tem, »*kaj je bilo narobe*«. V tej in v naslednjih točkah bomo le segmentalno izpostavili nekaj vprašanj.

Retrospektivna analiza nam razkriva presenetljivo vsestranskost in kompleksnost projekta socialistične preobrazbe, saj je povzročil spremembe v gospodarstvu, politiki, izobraževanju, umetnosti in kulturi, v družini, glede vloge religije in cerkve, v odnosih med posameznimi sloji prebivalstva, v odnosu do zgodovine, glede aspiracij in ciljev za prihodnost, v reševanju stanovanjskega vprašanja itd. Vendar pa so bile ob vsem tem prisotne tudi omejitve, ki v velikem revolucionarnem zanosu niso bile upoštevane, kot npr.:

- a) Izhodišče je predstavljala teoretska razlaga *dolgoročnih* razvojnih procesov in zakonitosti; praksa pa je terjala reševanje konkretnih vprašanj v konkretnih in povsem specifičnih razmerah. Medtem ko so bile v okviru zgodovinskega materializma in – kasneje – ekonomije ali sociologije v ospredju preokupacije o družbeno-ekonomskih formacijah, o ekonomski bazi in nadstavbi družbe, o družbenih razredih in razrednem boju ipd., je obenem vsakodnevno politično delovanje bolj ali manj arbitrarno posegalo v množico konkretnih vprašanj brez vsakršne poprejšnje analize.
- b) Podobno kot z vidika časovne razsežnosti je šlo za razmik med marksistično teorijo in delovanjem v praksi tudi v tem smislu, da je teorija zadevala predvsem *globalno, makro-družbeno* raven, medtem ko je praksa – potem ko je imela za sabo neka temeljna revolucionarna dejanja – zadevala v zmeraj večjo raznovrstnost vprašanj, ki niso imela tako veličastnih razsežnosti.
- c) Marxova dela so bila osredotočena predvsem na kritično analizo družbe, ki naj bi jo presegli, medtem pa je praksa terjala nove alternativne rešitve, za kar *ni imela* na voljo *že preizkušenih vzorcev* (razen če vzamemo v začetku – slepo posnemanje Sovjetske zveze).

Nasploh je bilo torej razumevanje *znanstvene zasnovanosti* delovanja v praksi zelo optimistično, ohlapno in pavšalno. O tem se lahko nazorno prepričamo, če sledimo današnji literaturi v okviru tim. »policy sciences«, ki seveda neprimerno bolj razčlenjeno in precizno obravnava procese odločanja, njihove »inpute« ter nameravane in nenameravane (neposredne in posredne) posledice, nakazuje številne nove metodološke postopke, kot so npr. simulacijske igre, se opira na računalniško obdelavo ogromne količine informacij, na podlagi katerih je mogoče oceniti variantne rešitve itd.

Polpretekla zgodovina nam je pokazala, da so »vodilne subjektivne sile« na splošno *podcenjevale objektivno družbeno determiniranost* razvojnih procesov. Obenem pa so precenjevale domet diskrecijskega odločanja in možnosti

subjektivnega obvladovanja razvojnih tokov. Po eni strani ni bila zadosti (realno) upoštevana dejanska stopnja tehnološke, ekonomske in kulturne razvitosti; po drugi strani pa je ob tem prevladal politični voluntarizem.

Protislovja kot motor družbenega razvoja

Čeprav v marksizmu družbena protislovja predstavljajo nekakšen motor družbenega razvoja, je značilno, da praksa v post-revolucionarnih »socialističnih družbah« poizkuša znotraj svojih okvirov protislovja povsem marginalizirati. Kot sem to prikazal že na drugem mestu (Z. Mlinar, Protislovja, 1986, str. 23), se to kaže

- a) v razumevanju revolucionarne diskontinuitete v tem smislu, da so bila že z revolucijo, zlasti z odpravo zasebne lastnine, enkrat za zmeraj *odpravljena* temeljna razvojna protislovja;
- b) v homogenizaciji socialistične družbe, tako da obstajajo le še »neantagonistična protislovja«;
- c) v tem, da so morebitna protislovja le še »ostanki iz preteklosti«;
- d) v razlagi, da gre – v razliko od izvirnega marksizma, ki poudarja notranja protislovja – le še za protislovnost v odnosih sistema navzven, do »zunanjega sovražnika«.

Empirična sociološka raziskovanja pa so nam razkrila, da tudi znotraj »samoupravne socialistične družbe« – le da v bolj prikriti obliki – *najdemo vso »klasiko« razvojnih protislovij*, ki jo že poznamo iz kapitalizma (npr. ko gre za značilne odnose med centrom in periferijo, ko manj razvita območja predstavljajo le surovinsko osnovo za industrijo razvitih, ko gre za »pomoč« s prenosom ekološko škodljive tehnologije ipd.). Glede na to lahko sklenemo, da revolucionarne spremembe političnega sistema (vključno z odpravo zasebne lastnine) niso globlje posegle v notranjo protislovnost in v kvalitativno preobrazbo celotne družbe.

Kot nam izrazito kaže današnje stanje – pri nas in drugod v Vzhodni Evropi – so bili tudi konflikti, ki so zunanji izraz teh protislovij, le za določen čas *pridušeni*. Danes pa je vzporedno s povečevanjem avtonomije ožjih delov družbe in posameznikov očitno že konec »brezkonfliktne družbe« (to pa se spet navezuje na vprašanje možnosti prehoda od družbe pomanjkanja k družbi izobilja – o čemer še kasneje).

Pričakovanja, da bomo že z (s politično) revolucijo ustvarili družbo socialne harmonije, so se očitno izkazala kot utopična.

Ob tem pa naj dodamo, da tudi ob priznanju dejanskih protislovij niti družbena znanost niti družbeno planiranje in politična praksa še niso *operacionalizirali* te temeljne sestavine marksistične dialektike, tako da bi zares znali upravljati ta motor družbenega razvoja.

Krepiti ali odpraviti delavski razred?

Delavski razred je postal nekakšna sveta kategorija, tako da je bil skorajda izvzet kot predmet izkustvene obravnave. Prvič v zgodovini je postal *izhodišče legitimitete* državne oblasti in vseh temeljnih posegov »vodilnih subjektivnih sil«, ki naj bi zagotovili revolucionarno preobrazbo družbe v imenu njegovih zgodovinskih interesov. Šele sčasoma pa se je začel razkrivati paradoks, ki je v tem, da imajo znotraj delavske države (diktature proletariata) delavci še zmeraj *podrejen položaj*. Podatki o

majhnem številu oz. *deležu delavcev* v predstavniških organih na vseh ravneh odločanja (gl. npr. Neca Jovanov, 1971); ugotovitve socioloških raziskav o *porazdelitvi vpliva* v okviru delovnih organizacij; ugotovitve o tem, da imajo tisti, ki so najmanj informirani in ki imajo najmanjši vpliv na dogajanja v ožjem in širšem okolju, obenem tudi *najnižje aspiracije*, da bi se takšno stanje spremenilo (s čimer se tudi za naprej perpetuira njihova podrejena vloga), majhno število delavcev med člani ZKJ in pogostost – prav njihovega – izstopanja iz te vodilne »delavske« organizacije, distanciranje delavcev do »njihovih« sindikatov in spontano ustanavljanje novih – vse to in še vse več drugih dejstev, kot tudi kritične ocene znotraj same ZKJ, kaže, da se po več kot štirih desetletjih prisotnosti novega sistema *ni uresničilo* pričakovanje o oblasti delavskega razreda.

Navzlic vsemu temu pa se po že ustaljeni navadi (tako kot že desetletja) načelno in na splošno ponavljajo pozivi, da »je treba krepiti položaj delavskega razreda«. Učinek tega pa je naslednji: po eni strani delavstvo ostaja tam, kjer je; po drugi strani pa poudarjanje odločilnega pomena »neposrednih proizvajalcev« in »delavcev v materialni proizvodnji« kaže na »fazni zaostanek« v miselnosti, ki na pragu informacijske dobe še vedno zožuje osnovo nadaljnjega razvoja na ročno, fizično delo, na klasičnega industrijskega delavca, tako kot ga še vedno izražajo simboli iz časov *srpa in kladiva*.

Ne gre za to, da bi utrjevali delavski razred, temveč – kot je opozoril že Žarko Puchovski – za to, da ga presežemo in odpravimo. Apriorna idealizacija proletarca med drugim zakriva njegove različne vloge. Fizični delavci (z relativno najnižjimi dohodki v družbi) so nesporno nosilci teženj k večji družbeni enakosti, k odpravi privilegijev, izkoriščanja in podobno. Drugače pa je tedaj, če sledimo njihovi vlogi z vidika pojavljanja in uveljavljanja inovacij v proizvodnji, ko gre npr. za spodbujanje oz. nagrajevanje inovatorjev. V takih primerih pa ravno egalitarna miselnost blokira hitrejši ekonomski razvoj.

Na tem mestu torej razkrivamo pomembne ideološke apriorizme (dogme), ki so, tako kaže, celo močnejši kot pa materialna zainteresiranost, da bi presegli sedanjo ekonomsko in družbeno krizo. Tisto, kar se v tej družbi – v ideološkem smislu – najbolj ceni, seveda postane tudi naš adut in »komparativna prednost« Jugoslavije na svetovnem tržišču. To, kar torej predvsem lahko ponudimo, pa je: *poceni delovna sila* (npr. ugotavlja se, da gre tudi za razmerja, ko deset ur dela pri nas zamenjujemo za eno uro dela v tujini).

Na ta način prihaja do internacionalizacije razrednega vprašanja. Že danes je postalo očitno, da niso več glavne razlike v materialnem položaju med posameznimi sloji znotraj Jugoslavije, temveč da se predvsem vse bolj povečujejo razlike zaradi razvojnega zaostajanja le-te v odnosu do zunanjega sveta.

Ob tem, ko je naša ideologija *zagledana v preteklost* in *sama vase*, pa seveda ni kaj dosti senzibilna za velike spremembe v »tujini«. Skoraj neopazno prihaja do tega, da stare opredelitve delavskega razreda ali pojmovanje »neposrednih proizvajalcev« vključujejo le še manjšino vseh zaposlenih. V sosednji Italiji je Fiat ravnokar odprl *popolnoma avtomatizirano* tovarno avtomobilov. Postavljajo se torej že vprašanja o družbi brez dela (A. Gorz, idr.), ki terjajo radikalno prevrednotenje dediščine znanstvenega socializma iz prejšnjega stoletja.

Osvoboditev delavskega razreda je tudi za Marxa pomenila le prvo stopnjo na poti do osvoboditve človeka kot posameznika. Razredni interes in razredno povprečje še ne izraža človekove individualnosti. Groba in poenostavljena razredna shema je povsem neodzivna do številnih in raznovrstnih življenjskih problemov. Merilo socialistične humanizacije pa vidimo ravno v vse večji senzibilnosti in odzivnosti sistema na vse bolj prefinjene razlike med posamezniki (tako kot seveda tudi v stopnji senzibilnosti in odgovornosti posameznikov za probleme celotne družbe). V tej smeri, ne pa v neživljenjski inerciji petrificiranega shematizma, se torej odpira bogata vsebina potencialnega angažiranja. Ta vsebina bo dajala legitimiteto »progressivne sile« pač tistemu, ki jo bo dejansko uveljavljal.

Tekmovanje (konkurenca) ali/in sodelovanje

V povezavi s prejšnjo točko je tudi razvojna usmeritev, ki nakazuje prehajanje od tekmovanja oz. konkurence kot značilne za nižjo stopnjo človeške civilizacije (homo homini lupus) k sodelovanju in medsebojni pomoči, ki bosta značilna za komunizem. Namesto uveljavljanja nasprotujočih si interesov eden proti drugemu oz. na račun drugega naj bi stopili v ospredje skupni in splošni interesi in kvečjemu tekmovanje glede na to, kdo bo več prispeval za skupnost.

V prvem obdobju po vojni je dejansko prišlo do takšne vsesplošne mobilizacije v kolektivnih akcijah (prostovoljno delo, stahanovstvo, mladinske delovne brigade ipd.). Konkurenco med kapitalističnimi podjetji sta nadomestila centralno planiranje in državna regulacija. Nobeno podjetje ni bilo več izpostavljeno tveganju, da bi propadlo, pa četudi je bilo neuspešno v svojem poslovanju. To pa je vodilo bolj v pasivizacijo kot pa v intenziviranje medsebojnega sodelovanja. Izključevanje konkurence je pomenilo utrjevanje monopolnih položajev, kar pa je spet na drug način spravljal ljudi v odvisnost od monopolistov in omogočalo celo različne oblike izkoriščanja. Ker je bila vsem (gospodarskim) subjektom »sistemsko« zagotovljena eksistenca, je prišlo do prelivanja ustvarjene vrednosti od uspešnih k neuspešnim. Tudi med posamezniki ni prišlo do diferenciacije in selektivnosti na podlagi sposobnosti in rezultatov dela. Ob vsesplošni nivelizaciji se je izgubila edinstvena identiteta vsakega posameznika; iz tega pa logično sledi, da (če smo vsi podobni in s tem tudi nadomestljivi) je upadla tudi potreba po povezovanju in sodelovanju. To pa pomeni regresijo, nazaj v smeri nerazvite, atomizirane družbe.

Onemogočanje tekmovanja (konkurence) je po eni strani vodilo v gospodarsko zaostajanje in torej vsaj delno pojasnjuje sedanjo gospodarsko krizo. Kljub temu pa s tem nismo zagotovili bolj humanih odnosov med ljudmi. Ljudje so se že začeli navažati na hiperinstitucionalizacijo, ki omejuje njihovo avtonomijo in njihovo odgovornost in s tem obenem pogojuje njihovo otopelost in neodzivnost do soljudi.¹⁰⁸

Samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje naj bi predstavljalo protiutež konkurenčnim odnosom. Vendar je praksa pokazala, da tim. »dogóvorna ekonomija« ni dala pričakovanih rezultatov.

¹⁰⁸ Namesto nekdanje zelo razvite solidarnosti med rudarji smo sedaj naleteli na značilen primer, ko je rudar, nagovorjen, da bi prispeval za venec umrlega sodelavca, odgovoril: »Obrnite se na krajevno skupnost, naj ona poskrbi za to«. Čeprav ne želimo neosnovano posploševati, se ta odgovor vendar zdi zelo simptomatičen za ravnodušnost kot smo jo zgoraj nakazali.

V marksistični sociološki literaturi je bilo v preteklosti dosti kritike koncepta – tekmovanje, češ da le-ta izhaja iz biologije (podobno kot – adaptacija, ravnotežje i. dr.) in da ni sprejemljiv za marksistično analizo (socialistične) družbe. Glede na vse navedeno pa bo očitno potrebna reevaluacija. Pri tem pa se bo izkazalo, da je tudi tisto, kar danes ponovno uvajamo, t. j. konkurenca kot element tržnega gospodarstva, le prehodnega značaja. V kolikor bomo vsaj v nematerialni sferi prišli do *izobilja* (informacij) bodo s tem spet preseženi kompetitivni odnosi med ljudmi.

Kontinuiteta (reformizem) ali/in diskontinuiteta (radikalizem)

V marksizmu izstopa njegova razlaga, da se protislovje med (višjim) razvojem proizvodnih sil in obstoječimi proizvodnimi odnosi razreši z revolucijo, ki pomeni korenito in hitro spremembo celotne družbene strukture.

Z vidika jugoslovanskih razmer pa je seveda opazno, da izhodišče ni bila relativno visoka stopnja razvoja materialnih proizvodnih sil, ki bi izsiljevala radikalni preboj obstoječih okovov (proizvodnih odnosov).

Revolucionarne spremembe v Jugoslaviji so – ob opori na narodnoosvobodilni boj – imele bolj politično kot pa enakomerno izhodišče. Najprej je bil (v deželi s pretežno kmečkim prebivalstvom) odpravljen stari politični sistem (»ekspropriacija ekspropriatorjev«), šele nato pa je nastopil program industrializacije in elektrifikacije ...

Glede na to ne preseneča, da se v praksi vsebina revolucionarne, kvalitativne spremembe in diskontinuiteta v odnosu do stare Jugoslavije največkrat obravnavata v zoženem smislu – politične revolucije. Kljub temu moramo ugotoviti, da je šlo vsaj v nekaterih pogledih za *diskontinuiteto* v družbenem sistemu. Če bi sociološko poizkušali pojasnjevati položaj in vlogo posameznih družbenih skupin v »stari« in »novi Jugoslaviji«, bi hitro prišli do spoznanja, da ne veljajo ista »pravila igre« za oba primera.

Vendar pa je treba kritično ugotoviti, da je revolucionarna gorečnost prišla – v širokih okvirih – do izraza v veliki pretencioznosti, ki je zakrivala razliko med politično in socialno revolucijo. S tem je nastal videz, da smo v celoti in nasploh vzpostavili kvalitativno drugačen in nov družben sistem. Ob takšni pretencioznosti lahko potem v naslednjih desetletjih vse do danes prihajamo v paradoksalno situacijo, ko lahko – kot smo že nakazali – *napredujemo* le s tem, da se *vračamo nazaj* k staremu in zavrženemu. To pa nam pove, da smo v času največjega radikalizma marsikaj *zavrgli prezgodaj in/ali preveč*.

Ne le v odnosu do stare Jugoslavije, celo v povojnem času so se pojavljale kampanjske akcije radikalnega obračuna s »*polovičarskimi*« rešitvami, ki niso ustrezale vizionarskim predstavam o popolnem »podružbljanju« (npr. ukinjanje različnih oblik združništva, zavrnitev vsakršne avtonomije univerze, ukinjanje različnih oblik strokovnega izobraževanja itd.).

»Radikalni obračun« s preteklostjo in z »razrednimi sovražniki« je prvotno vključeval *nasilje* kot nujno ali vsaj sprejemljivo sredstvo za dosego revolucionarnih ciljev. V teku časa ta vloga nasilja stopa v ozadje, vendar pa opušča močne sledove v nenehnem državnem intervencionizmu, ki navsezadnje tudi temelji na monopolu *fizične prisile*. Država je postala substitut revolucionarnega gibanja. Toda njena vloga je (lahko) bila bolj restriktivno represivnega značaja, kot pa v tem, da bi afirmativno uveljavljala nove razvojne programe oz. nekakšno inovativno vlogo. Nasploh pa je

bila za poudarjeno revolucionarnost, tako v teoriji kot v praksi, značilna visoka stopnja izključenosti, tako kot se npr. kaže v *ideološkem ekskluzivizmu*. Tudi v družbenih znanostih ni šlo predvsem za to, da bi maksimalno izkoristili že doseženo in razpoložljivo znanje in ga v smislu dialektičnega razumevanja negacije – presegali; šlo je bolj za črno-belo konfrontacijo, v kateri so tudi številni družboslovci štel za svojo nalogo, da čim bolj negativno prikažejo vse, kar je zunaj (uradno sprejetega) marksizma. Prisotna je bila miselnost: čim več oz. čim bolj radikalno zavračaš vse, kar je zunaj marksizma, tem bolj s tem dokazuješ, da si »na naši strani« in pravi marksist. Takšna logika pa je seveda nujno vedla v samoizolacijo, vsebinsko osiromašenje in zastojo – spet v teoriji in praksi.

Danes so v mednarodni javnosti spet v ospredju vprašanja revolucije; toda sedaj gre za znanstveno-tehnološko revolucijo. Ta pa nam ostaja odmaknjena in samo potrjuje paradoksalni položaj jugoslovanske »socialistične graditve«, pri kateri gre za veličastno zgradbo brez temeljev.

Prilagajanje na okolje in/ali spreminjanje okolja

Marksizem je izpostavil aktivno, ustvarjalno, prometejsko vlogo in potenciale človeka v razmerju do njegovega okolja. S tega vidika se je zdela tudi upravičena kritika, ko je marksistična literatura zavračala koncepcije čikaške sociološke šole (human Ecology), ki je svoje glavne koncepcije prevzela iz biologije. Medtem ko je npr. za živali ali rastline značilno, da se *prilagajajo* na okolje, pa je za človeka bolj značilno, da *spreminja* svoje naravno in družbeno okolje. Zato je neprimerno kar mehanično prevzemati koncept *adaptacije*; podobno pa velja tudi za ravnotežje (ekvililibrium), tekmovalstvo idr.

Aktualnost in praktično relevantnost teh pojmovno-teoretičnih vprašanj lahko takoj nakažemo, saj se tudi ta neposredno ali posredno navezujejo na današnjo krizno situacijo. Toda tokrat nimamo v mislih prvenstveno ekonomsko (čeprav je tudi ta navezava relevantna), temveč ekološko krizo.

Današnje izkušnje, da so bila pretirana in enostranska pričakovanja o tem, kako bo *človek zagospodaril* nad naravo. Ta enostranost je v tem, da ni bila upoštevana enotnost nasprotij vloge *subjekta in objekta*. Pokazalo se je, da je glavni izvor problemov današnjega sveta prav človek sam. Njegovo poseganje v okolje (in torej ne le prilagajanje nanj) je porušilo naravno ravnotežje, ekvililibrium, in zmeraj bolj postavljalo v ospredje tudi nenameravane in/ali neželene posledice bodisi za druge ljudi ali pa tudi za človeka samega. Že F. Engels je sicer svaril, da ne smemo biti prevzetni v svoji vlogi gospodarja nad naravo, saj se nam bo sicer lahko »maščevala«. Toda na splošno je marksizem v teku zadnjih sto let v teoriji in praksi kritično izpostavljaval v glavnem le razredno pogojenost uničevanja narave. Doktrinarno je bila obravnavana le »logika profita«, katera upošteva le neposredne koristi, ne glede na dolgoročne posledice. Nastop »Rimskega kluba«, ki je opozoril na »meje rasti« v svetu kot celoti, so tudi pri nas nekateri ocenili kot delo služabnikov buržoazije. Toda nedolgo po tem smo že močno občutili posledice *energetske krize*, ki je znižala življenjsko raven Jugoslovancev še bolj kot na Zahodu. Ravno fizični delavci najbolj trpijo zaradi (zdravju škodljivih) posledic, ki jih povzroča onesnaževanje okolja. Pri tem ne gre le za železarje na Jesenicah ali v Zenici, za rudarje v Titovem Velenju ipd., temveč tudi za sociološko ugotovljeno dejstvo (Jan Makarovič, 1981), da nasploh delavci živijo

v najbolj ekološko ogroženih predelih mestnih oz. industrijskih naselij. Ker imajo ti delavci relativno najmanj vpliva, imajo s tem tudi najmanj možnosti, da bi preprečili lokacijo ekološko škodljivih dejavnosti v njihovi najbližji okolici; ali pa so prav oni tisti, ki morajo najdalj čakati, da se stanje sanira.

Kolikor je šlo torej za aprioristično in shematsko obravnavanje teh vprašanj, kot da v bistvu predstavljajo le posledico kapitalističnih odnosov, je s tem samo zamujala zavestna akcija, in sicer v največji meri prav na škodo delavcev. Nasploh pa se tako v svetu kot pri nas ravno na tem področju najbolj intenzivirajo družbeni konflikti. Ker prostor in fizično okolje ostaja konstanta, medtem ko se potrebe po prostoru, energiji, surovinah itd. povečujejo, lahko pričakujemo še nadaljnje zaostrovanje nasprotij v zvezi s tem.

Anarhičnost in načrtnost

Marxovo kritiko anarhičnosti kapitalistične proizvodnje bi lahko glede na mojo paradigmo družbenega razvoja (osamosvajanje in povezovanje) označil kot opozorilo na neskladje med veliko samostojnostjo (kapitalističnih podjetnikov) in nizko stopnjo njihove povezanosti. Socialistično gibanje pa je uveljavljalo preusmeritev k večji povezanosti (kolektivizem, podružbljanje), (pa četudi) z omejevanjem samostojnosti gospodarskih subjektov. Ta preusmeritev naj bi zagotovila zmanjševanje naključnosti predvsem s povečano vlogo državno-planske regulacije. Pri tem pa se je izkazalo, da (centralno) planiranje ne zmore obvladovati izredne kompleksnosti in raznovrstnosti brez večje avtonomije neposredno prizadetih subjektov. Sledil je umik le na indikativno planiranje, nato pa spet uvedba samoupravnega oz. družbenega planiranja, ki naj bi predstavljajo nekakšno sintezo v obliki *srečujočega se* planiranja. S tem se je neznansko povečalo število pooblaščenih (zadolženih) akterjev kot tudi kompleksnost usklajevanja njihovih interesov. Celoten proces je postal tako zamotan, dolgotrajen in neučinkovit, da se je v *praksi sesul* kot hiša iz kart.

V vseh teh poizkusih, lahko rečemo, je imela znanost povsem marginalno vlogo. Enkrat je bilo delovanje organizirano po logiki državne birokracije; drugič je bil v ospredju proces podružbljanja, ki je predvsem ekstenzivno razširjal krog udeležencev. Analitično-raziskovalna komponenta pa je bila obravnavana povsem sekundarno. Ne da bi bile zagotovljene temeljne znanstvene predpostavke kratkoročnega in dolgoročnega predvidevanja, je bila spet pretenciozno vzpostavljena normativna in institucionalna struktura, ki se je v kratkem času izkazala kot vsebinsko prazna in kontraproduktivna. Edina priznana resnica o našem planiranju v takšnih okvirih je bila v tem, da se tisto, kar je v planu, *zagotovo ne bo* uresničilo.

Toda ideološka usmeritev je že kar po inerciji vztrajala pri tem, da regulacija, usmerjanje oz. *planiranje* že *á priori* daje *boljše rezultate*, kot pa prepuščanje stvari, da se odvijajo same po sebi. Na tej podlagi se nenehoma podaljšuje tudi razvejeni državni intervencionizem, pa četudi doživlja kritike z vseh strani zaradi svoje arbitrarnosti in voluntarizma. Glede na to se v zadnjem času povečujejo zahteve po deregulaciji. Namesto »mobilizacije« naj bi preusmerili pozornost na sproščanje oz. »deblokado« razvojnih potencialov.

Sedanja državno-pravna regulacija, ki naj bi povedla družbo iz krize, je dejansko sama postala eden glavnih vzrokov za to krizo. V nobeni evropski kapitalistični deželi gospodarski subjekti ne delujejo v tako *negotovih okoliščinah* kot pri nas. To

pomeni, da nimajo niti potrebne samostojnosti, da bi lahko vsaj kratkoročno načrtovati (zmeraj čakajo na to, kdaj bodo znani ali kdaj se bodo spet spremenili »pogoji gospodarjenja«, nikoli ne vedo, kakšni bodo ti »pogoji gospodarjenja v naslednjem letu«.)¹⁰⁹

Zaradi tega pa se ne morejo vključevati tudi v mednarodna omrežja ter v integracijske procese, saj so preveč nezanesljiv partner.

Tudi na področju stanovanjske gradnje se kaže značilen jugoslovanski paradoks: *veliko kontrole* in obenem *veliko anarhije*. Po eni strani je treba veliko raznih dovoljenj, soglasij in pristankov, kar vzame včasih kar več let. Po drugi strani pa imamo v nekaterih regijah celo več nedovoljenih (»črnih«) kot pa dovoljenih gradenj.

Nakazani paradoksi imajo sicer več različnih vzrokov (npr. različni konfliktni interesi ipd.). Vendar med najpomembnejše gotovo sodi *neskladje* med dvema komponentama procesa regulacije, tj. *znanjem* in (politično) močjo. Sedanji politični voluntarizem predstavlja predvsem izraz (ustreznega) znanja. Vendar tudi takšna moč na ta način hitro izgublja svojo legitimeteto.¹¹⁰

V prihodnosti se bo še toliko bolj zaostрила potreba po večji avtonomiji (individualizaciji) in fleksibilnosti tako v času, prostoru, kot glede na vsebino delovanja in združevanja. Z vse intenzivnejšim direktnim povezovanjem samih gospodarskih subjektov s pomočjo nove informacijske tehnologije bo postala državna regulacija še bolj odvečna in moteča. Prav ta tehnologija pa obenem omogoča tudi poenostavljanje in objektivizacijo procesov odločanja. Večja količina relevantnih informacij zmanjšuje samovoljo v odločanju. Obenem pa je v teku tudi proces (mednarodne) standardizacije, ki pa nasploh zmanjšuje potrebo in možnost odločanja v ožjih prostorskih okvirih.

Prav tu razkrivamo tudi razloge, zaradi katerih je v preteklosti proces samoupravnega odločanja in planiranja postal praktično neobvladljiv. V ospredju je bila usmeritev, da naj čimveč ljudi *čimveč odloča*, kot da bi bilo odločanje samo sebi cilj. Ob tem je pa ostal ob strani trend, ki kaže, da se z razvojem tudi vedno več vprašanj sploh izključuje iz domene odločanja. Enkrat doseženo soglasje in sprejeta odločitev (npr. o prometnih predpisih v mednarodnem merilu) izključuje vsakršno odločanje o tem v konkretnih primerih. Na ta način pa se toliko bolj poveča tudi predvidljivost ravnanja vseh prizadetih. Povečevanje avtonomije subjekta je torej le ena plat, ki jo dialektično dopolnjuje tudi njegovo pojavljanje v vlogi objekta v odnosu do globalno družbenih pogojev (standardov, discipline) delovanja.

Materialna in duhovna proizvodnja

V razliko od idealistične filozofije in spekulativnih sistemov »znanstveni socializem« – kot je znano – izhaja od materialne, ekonomske osnove družbe in predvsem na tej podlagi poizkuša pojasnjevati pravno-politično nadstavbo in oblike družbene

¹⁰⁹ Skoraj vsaka tovarna ima svoje dramatične dogodivščine v tem stilu. V tovarniškem listu »Delo in življenje«, ki ga izdaja svetovno uveljavljena firma »Alpina« iz Žirov, skoraj v vsaki številki lahko beremo o takšnih težavah, ko npr. od danes do jutri čakajo, ali bodo dobili surovine, kdaj bodo odobrene cene, kdaj se bodo spremenili carinski predpisi itd.

¹¹⁰ Ta vprašanja se navezujejo na vrsto ponavljajočih se razprav o razmerju med znanostjo in politiko, ali pa konkretnje (na Ekonomski fakulteti v Ljubljani, 1987) med ekonomijo in politiko. Vse kaže, da gre tako za neupoštevanje (ne vključevanje) že razpoložljivega znanja kot tudi za nezadostno znanje.

zavesti. Proizvajalne sile in proizvodni odnosi, (materialno) produkcijska sfera, fizično delo neposrednih proizvajalcev in druge podobne kategorije označujejo žarišče zanimanja socialističnega gibanja.

Vendar ob tem takoj naletimo na vrsto odprtih vprašanj in tudi problemov oz. posledic, ki zaradi tega nastajajo v praksi. Nakazana konceptualizacija je izraz objektivnih razmer v Zahodni Evropi v prejšnjem stoletju. Kot taka pa prihaja v neskladje z današnjimi družbenimi razmerami in spravlja v zadrego (če pa gre za neozaveščene ali dogmatike, pa tudi to ne) tiste, ki bi jo hoteli uporabljati kot vodilo v družboslovnem raziskovanju ali v družbeni praksi. Kolikor pa prihaja do petrifikacije prevzetih koncepcij iz avtoritativnih klasičnih virov, je s tem pač povedano, da postajajo suha veja in da življenje teče mimo ter jih prehiteva. S tem pa prehiteva tudi »vodilne subjektivne sile«, ki in kolikor dogmatsko ohranjajo prevzete koncepcije ne glede na kasnejše spremembe.

Da ne gre pri vsem tem le za »akademsko diskusijo«, nam kažejo pogosto ponavljajoče se kritike v naši javnosti o tem, da je pri nas prisotno preozko razumevanje (re)produkcije in produktivnega dela; ali pa kritične pripombe, ki utemeljujejo, da, recimo, tudi znanost predstavlja produkcijsko silo, ne pa nekakšno *družbeno režijo* ali *potrošnjo*, ki pomeni le še eno breme za konkretno družbo.

Da gre tu za zelo pomembne praktične implikacije nerazčiščenih pojmovno-teoretskih vprašanj, nam kažejo tudi povsem nasprotna gledanja na razmerje med »združenim delom« in izobraževanjem. Medtem ko je do sedaj prevladujoča ideološka usmeritev postavljala na prvo mesto delavce oz. neposredne proizvajalce v materialni proizvodnji, se po drugi strani množijo kritike takšnega pristopa, ki opozarjajo na nizko izobrazbeno raven zaposlenih in njihovo splošno zaostajanje za dinamičnimi procesi znanstveno tehnološke revolucije. Namesto, da bi šolo podrejali zaostali in omejeni miselnosti v tovarni, naj bi bilo prej obratno.¹¹¹

Manuel Castells, ki je kot priznani, marksistično usmerjeni sociolog komparativno preučeval najnovejše tehnološke spremembe in razvoj, je prepričljivo prikazal, kako radikalno se razširjajo okviri reproduktivskega procesa. Tako je npr. prišel do sklepa, da v temi med Japonsko in ZDA pravzaprav ni več odločilno tisto, kar se dogaja znotraj samih tovarn. Ne le, da se te tovarne z »visoko tehnologijo« zmeraj bolj približujejo univerzam (npr. Silicijska dolina je eden od najbolj znanih takšnih primerov); v tekmi med tema dvema državama postanejo navsezadnje odločilna navidezno povsem odmaknjena vprašanja, kot npr., kakšni so odnosi med učitelji in učenci v osnovni šoli. Glede na to imajo za sedaj prednost ZDA, kjer pedagoški oz. izobraževalni proces daje več prostora in spodbud za uveljavljanje samostojne ustvarjalnosti učencev.

Podobno kot znanost in izobraževanje se tudi umetnost na vse več načinov vključuje v produkcijsko sfero. Vzemimo industrijsko oblikovanje, design. Lahko gre za telefonske aparate,¹¹² za keramične ploščice, za modo v oblačenju ipd. Pomembna pa je načelna ugotovitev: estetska komponenta in inovativnost postajata relativno vse pomembnejši del cene proizvodov v primerjavi s funkcionalnostjo.

¹¹¹ Vprašanje presega okvir tukajšnje obravnave; nikakor pa ga ne bi smel preveč lahkotno šteti za razrešeno.

¹¹² Iskra iz Kranja je pritegnila interes Japoncev prav s tem, ko je dobila mednarodna priznanja za oblikovanje telefonskih aparatov.

Od družbe pomanjkanja k družbi izobilja?

Razvojne zakonitosti, ki naj bi iz razredne družbe privedle do komunizma, obenem implicirajo prehajanje od družbe pomanjkanja k družbi izobilja. Danes se tudi s tega vidika konfrontiramo s paradoksom: medtem ko vrsta ukrepov, mehanizmov in programov v naši družbi temelji na predpostavki, da se giblujemo v smeri k družbi izobilja, imamo obenem opraviti z regresivnimi spremembami in krizo, ko se zlasti za delavce z najnižjimi dohodki, za brezposelne idr. zaostrojuje pomanjkanje in celo možnost gole eksistence oz. preživetja. Po več desetletjih so sociologi (tudi v socialističnih deželah) začeli raziskovati problematiko revščine, bankrota gospodarskih organizacij, štrajke zaradi nizkih osebnih dohodkov, prestrukturiranja in odvečne delovne sile ipd.

Kriza je prekinila samoumevnost linearne rasti in prehajanja od nižjega k višjemu. Pred desetimi leti so bile že kar pogoste kritike *potrošniške miselnosti*; višji sloji so se že približevali saturaciji glede zadovoljevanja materialnih potreb in zastavljala so se vprašanja, kako zagotoviti smiselno preusmeritev k duhovnim vrednotam. Danes pa se pojavlja spet nova situacija: medtem ko je oskrbljenost z materialnimi dobrinami omejena, pa se obenem vključujemo v informacijsko dobo, ki pospešeno prinaša izobilje informacij. Vse kaže, da med materialno in informacijsko sfero tudi v prihodnje ne bo prišlo do uskladitve. Prva je vse bolj vezana na danosti in meje fizičnega sveta (meje rasti); druga pa že danes vse bolj prepričljivo nastopa z izobiljem informacij. Medtem ko nas to izobilje vodi v nekakšen »*informacijski komunizem*«, pa obenem materialne omejitve opozarjajo na neuresničljivost nekaterih značilnih razsežnosti marksistične vizije komunizma, kot npr. ob nadaljnjem pomanjkanju in omejitvah (tudi glede razpoložljivega prostora, materialnih virov ipd.) ni mogoče pričakovati, da se bo uresničila teorija o odmiranju države in prava; še naprej se bodo kazali ali pa se bodo celo zaostrovali konfliktni interesi, ki bodo vse bolj vezani na razlike v razpolaganju z naravnim okoljem.

Sklepna misel

»Teorija« se v praksi praviloma ne jemlje preveč resno, saj je njena prisotnost le latentna in nastopa le v ozadju vidnih dogodkov in sprememb. Pozornost ljudi (in celo raziskovalcev) pa v največji meri zastaja ravno na površini družbenega dogajanja. Zato se zdi, da tudi pri nas množice ljudi sicer neposredno doživljajo hude probleme, ne vidijo pa njihovih odmaknjenih in prikritih izhodišč, ki zato lahko celo nemoteno persistirajo še naprej. V tem prispevku pa sem vendarle poizkušal prikazati, kako daljnosežne praktične implikacije so sledile iz nekaterih teoretskih koncepcij »*znanstvenega socializma*«. Pri tem so me posebej zanimala neskladja med temi koncepcijami in objektivnimi družbeno-ekonomskimi spremembami.

Ugotavljamo, da gre za velik razmik med splošnimi kategorijami in konkretnimi družbenimi razmerami pri nas. To razhajanje ni enosmerno, temveč se kaže na dva načina. Oba pa blokirata hitrejši družbeni razvoj in pojasnjujeta današnjo družbeno krizo.

Prvo razhajanje je v tem, da je šlo za nerealne in – z vidika konkretnih razmer – (četudi govorimo o »*znanstvenem socializmu*«) vendarle utopične koncepcije ter maksimalistične ideološke usmeritve, ki so zaradi svojega prehitevanja dejansko

vodile do nazadovanja. Namesto da bi gradili na realnosti in preseganju obstoječega, je prišlo do omejevanja in celo odpravljanja oz. razgrajevanja tistih vmesnih struktur (vzemimo npr. zadružništvo, vloga strokovnosti ipd.), ki niso ustrezale viziji popolne podružbljenosti v komunizmu.

Drugo razhajanje je pa v tem, da je v številnih pogledih prevladala logika »primitivnega komunizma«, tako da so ukrepi »vodilnih subjektivnih sil« (brez objektivne osnove za to) vodili v regresijo, za katero je značilno: enakost v revščini (»nevarnost bogatenja«, zavist), nestrpnost ali sovražnost do različnega, podrejanje individualnosti, togost in statičnost.

Literatura

- Amin Samir et al., Dynamics of global crisis, Monthly Review Press, New York 1982.
- Bolčić Silvano, Interesna dimenzija razvoja, Cekade, Zagreb 1987.
- Dragičević Adolf, Vizija i zbilja, A. Cesarec, Zagreb 1986.
- Jerovšek Janez et. al., Kriza, blokade i perspektive, Globus, Zagreb 1986.
- Leskošek Mirko, Kmet ni »prehodna kategorija«, Delo, Ljubljana, 6. II. 1988.
- Mlinar Zdravko, Protislovja družbenega razvoja, Delavska enotnost, Ljubljana 1986.
- Mlinar Zdravko, Društvene promene i kvantitativna metodologija u sociološkom istraživanju, v: Anuška Ferligoj (uredila), Blejsko metodološko srečanje '87, Jugoslovansko združenje za sociologijo, Ljubljana 1987.
- Mlinar Zdravko, Technological Change and Spatio-Social Development, Centar za postdiplomske studije, Dubrovnik 1987.
- Pelger Hans, Pojmovi »naučnog socijalizma«, »naučnog komunizma« i »revolucionarne znatnosti« kod Marxa i Engelsa 1844. godine, Kulturni radnik br. 6/1985.
- Pelton J. N., Life in the Information Society, in J. L. Salvaggio (ed.), Telecommunications, Issues and Choices for Society, New York, Langman 1983, pp. 51–68.
- Pusić Eugen, Upravni sistem, I. II, Zagreb 1985.
- Simon A. Herbert, The Consequences of Computers for Centralization and Decentralization, in: Michael L. Dertouzos and Joel Mose, The Computer Age: A Twenty-Year View, The MIT Press Cambridge, Mass. 1979.
- Slovensko javno mnenje 1987. Niko Toš et al., Delavska enotnost, Ljubljana 1987.
- Teune Henry, Zdravko Mlinar, Developmental Logic of Social Systems, Sage Publication, 1978.
- Wallerstein Immanuel, The Capitalist World-Economy, Cambridge University Press, 1983.
- Wallerstein Immanuel, The Politics of the World-Economy, Cambridge University Press, 1984.

28. septembra 1990

Naši razgledi, 9. decembra 1988, let. 37, št. 23 (886), str. 697–698, 23. decembra 1988, let. 37, št. 24 (887), str. 730–731, 13. januarja 1989, let. 38, št. 1, str. 3–4

DIALEKTIKA, EMPIRIZEM IN ŠPEKULACIJA V SOCIOLOŠKIH IN POLITOLOŠKIH RAZISKAVAH¹¹³

Določitev meril ocenjevanja in usmerjanja

V pričujočem prispevku se bomo omejili predvsem na kritične pripombe na sedanjo prakso in sedanje stanje socioloških in politoloških raziskav. S tem implicitno ali eksplicitno opozarjamo ne le na številne probleme in pomanjkljivosti, temveč tudi na naloge in smeri zavestnega usmerjanja te znanstvene dejavnosti v prihodnje. Pravzaprav je treba kritično oceniti tako raziskovanje kakor tudi dosedanje prakso njegovega ocenjevanja (sankcioniranja). Poglobljena analiza dosedanjega delovanja je eden izmed prvih pogojev za hitrejše preseganje določene stagnacije, ki jo opazujemo na tem področju.¹¹⁴

V skoraj dvajsetih letih pomembnejšega pojavljanja socioloških in – v nekoliko krajšem času – politoloških raziskav smo prišli do točke, kjer že iščemo določene sinteze in posploševanje doseženih spoznanj. V ta namen je potreben popoln pregled in analiza pojmovno-teoretičnih, metodoloških, informacijskih, kadrovskih, materialnih, organizacijskih in drugih temeljev za uspešno opravljanje družbenih raziskav. Takšna analiza lahko prispeva k hitrejšemu razvoju sociologije in politologije več, kakor pa katerikoli raziskovanje še neke dodatne teme – v situaciji, ko niso jasno opredeljeni kriteriji usmerjanja nadaljnjega dela na teh področjih.

Brez jasno določenih meril za ocenjevanje opravljenih raziskav ni mogoče zgraditi nikakršnega sistema stimulacije oziroma sankcioniranja in usmerjanja. Spoznanje, da v bistvu ni pozitivnih in negativnih sankcij, ki bi »spremljale« kakovost opravljenih raziskav, demotivira raziskovalca in nujno vodi k stagnaciji. Po drugi strani pa tudi posplošene kritike, ki premalo specifično opozarjajo na posamezne pomanjkljivosti, dejansko povečujejo dezorientacijo in občutek negotovosti, kar krepi tudi težnjo po ohranitvi statusa quo. Za manjše prizadevanje, ko se raziskovalci preprosto opirajo na splošno priznane avtoritete, je moč dobiti – bolj ali manj – ista priznanja, kot za povsem nove, izvirne rešitve. Določanje meril za ocenjevanje družbenih raziskav se lahko opira predvsem na dva vira. Po eni strani je to lahko marksistična dialektika kot skupni imenovalec razpravljanja o teoretično-metodoloških temeljih raziskovanja v okviru družbenih ved. Po drugi strani pa nam ta merila nudijo naša družbeno-politična praksa in temeljne lastnosti našega družbenopolitičnega konteksta.

Pravzaprav je dovolj argumentov, ki kažejo, da bolj ko napredujemo v razvijanju teoretično-metodoloških *temeljev dialektične analize*, bolj bodo tudi rezultati raziskovanja prispevali k reševanju problemov družbene prakse. Ob neki drugi priložnosti smo že opozorili, da so za naš jugoslovanski družbenopolitični sistem značilne nekatere bistvene lastnosti, ki nas navajajo na sklep, da le-ta – verjetno bolj, kakor katerikoli drugi v svetu danes – zahteva aktivno vlogo sociologije, politologije in drugih družbenih ved:

¹¹³ Ta prispevek je avtor pripravil kot referat za posvetovanje o temi »Teoretično-metodološke osnove raziskovanja v družbenih vedah«, ki ga je organiziral Marksistični center CK ZK Srbije v Beogradu, 15.–16. 12. 1976.

¹¹⁴ Vendar na žalost individualne ocene – kakršna je tudi ta in druge, predložene za posvetovanje, ki ne temelje na popolnejši analizi obsežnega gradiva opravljenih raziskav – prav tako nezadostno argumentirano opozarjajo na »probleme« družbenih raziskav.

- izvirna pot družbenopolitičnega razvoja,
- vključevanje občanov v razvejani sistem samoupravljanja,
- zavestno usmerjanje razvojnih procesov,
- izredna dinamika družbenoekonomskih sprememb,
- velika heterogenost jugoslovanske družbe,
- aktivna mednarodna vloga Jugoslavije idr. – vse to so značilnosti družbenopolitičnega konteksta, med katerimi vsaka posebej in vse skupaj zahtevajo izredno razvite sociološke, politološke in druge raziskave.¹¹⁵

Vendar pa je videti, da kljub temu obstoji dokaj soglasna ocena da – ob določenih razlikah po posameznih disciplinah – družbene raziskave še zdaleč ne uspevajo spremljati izredne dinamike družbenopolitičnega razvoja pri nas in pomembneje prispevati k možnosti njegovega zavestnega usmerjanja. Pričujoči prispevek je predvsem poskus analize nekaterih indikacij tega zaostajanja in opozarjanje na določena protislovja med splošno sprejetimi – vsaj verbalno, nominalno – načeli oziroma zahtevami marksistične dialektike ter prakso družbenih raziskav. Ob koncu bodo prikazane tudi razmere oziroma vzroki, ki ovirajo hitrejši razvoj na tem področju.

Dialektično mišljenje in empirične raziskave

Ob verbalnem sprejemanju marksističnih temeljev v teoretičnih in empiričnih delih lahko sočasno identificiramo določeno prakso, ki v veliki meri odstopa od nominalnih opredelitev. Namesto dialektične analize de facto prevladuje inercija empirizma in ponavljanje splošnih ugotovitev, brez njihove ustvarjalne aplikacije na konkretne pogoje. Po eni strani je videti, kakor da obstoji splošno soglasje o nujnosti:

- preseganja deskriptivno-pozitivističnega načina raziskovanja,
- uvajanja dialektične metode v družbena raziskovanja,
- povezovanja teorije in empiričnega raziskovanja,
- medsebojnega pogojevanja teorije in metodologije,
- o potrebi povezovanja znanstvenega raziskovanja s prakso in prispevku k reševanju problemov prakse. Obenem pa se zdi, da v zadnjih desetih ali celo dvajsetih letih v vseh navedenih točkah nismo dosegli pomembnejšega napredka. V bistvu isti problemi, ki so bili predmet razprave na posvetovanju v Ohridu pred desetimi leti – ostajajo še naprej nerešeni. Očitno je, da ne zadošča ostajanje na ravni splošnih ugotovitev; potrebno je poglobljanje analize in opozarjanje na konkretne možnosti spreminjanja sedanjega stanja.

Tu bomo poskusili opozoriti vsaj na nekatere od teh elementov z vidika teoretsko-metodoloških problemov.

Naše izhodišče je bila potreba po razvijanju dialektičnih pristopov v empiričnem raziskovanju. Z razliko od dosedanje prakse, ko je bila dialektika dostikrat samo splošno načelo v učbenikih dialektičnega in historičnega materializma in splošne sociologije, je naša usmeritev predvsem upoštevala uporabo teh splošnih idej v empiričnem raziskovanju. Najprej pogledjmo, v čem so glavne možne pripombe o razhajanju dialektike kot abstraktnih načel in empiričnih socioloških raziskav.

¹¹⁵ Ta zamisel je popolneje razdelana v – Z. Mlinar: Družbene znanosti in družbeni razvoj, T. I. P., Ljubljana, 1970, 8–9.

Statične zasnove in dinamične družbene spremembe

Prvo protislovje med splošnimi idejami dialektike in prakso družbenega raziskovanja se kaže že v obliki statičnih zasnov in interpretacij posameznih pojavov. Takšna interpretacija ni samo v nasprotju s temeljnimi značilnostmi dialektične metode, temveč tudi z dinamiko družbe, ki je predmet raziskovanja. Kakor je ugotavljal že Engels, preseneča protislovje med *deklarativnim sprejemanjem* spoznanj o spremenljivosti vseh pojavov v naravi in družbi po eni strani, in zelo pogosta, povsem različna praksa raziskovanja in teoretičnih interpretacij po drugi strani. To protislovje lahko ilustriramo s številnimi primeri iz prakse družbenih raziskav pri nas.¹¹⁶

Statičnost pristopa se kaže na različnih osnovah in v različnih kontekstih.¹¹⁷ Pri tem gre tako za analizo in interpretacijo konkretnih družbenih pojavov kakor za splošne zasnove in celo discipline družbenih ved. V zvezi s prvim upoštevajo raziskave tako posamezne pojave kakor tudi razmerja med njimi kot dane in nespremenljive karakteristike. Sociološke raziskave so npr. pokazale velike razlike (v določenem časovnem preseku) med normativnimi postavkami in stvarno obstoječo distribucijo vpliva v okviru delavskih svetov ali občinskih skupščin, sočasno pa ostaja zanemarjeno vprašanje, v kolikšni meri – čeprav tudi povsem minimalno, toda vendar simptomatično – prihaja do sprememb v tej distribuciji npr. v štirih letih aktivnosti članov samoupravnih organov. Razhajanje med izredno dinamičnim značajem naše družbe (zlasti glede na vlogo subjektivnega faktorja in normativno programatske usmeritve) ter dialektično metodo analize na eni strani in statičnim značajem pretežnega števila raziskav na drugi strani predstavlja eno temeljnih protislovij in prioritarnih problemov, ki jih je treba reševati v zvezi s teoretično-metodološkimi temelji raziskovanja v družbenih vedah.

S stališča koncepcij in disciplin lahko na podoben način ugotovimo, da le-te zaostajajo za dinamiko družbenih sprememb. Posamezne družbene skupacije (npr. mesto, vas, regija, nacija idr.) se obravnavajo kot konstantne družbene tvorbe, obenem pa se sociološke in druge znanstvene discipline, ki temeljijo na njih, celo še danes oblikujejo v skladu s prakso razvitih držav, ki so morda že pred petdesetimi leti storile isto. Medtem ko prihaja v stvarnosti do bistvenih sprememb, npr. do oblikovanja širših teritorialno-družbenih povezanosti (tvorb) in izginjanja ozkih lokalnih okvirov (npr. tradicionalnih vaških skupnosti), se sociološke discipline še vedno oblikujejo, kakor da do takšnih sprememb ni prišlo. To pomeni, da konceptualni in disciplinarni okviri kažejo določeno tendenco ohranitve, neodvisno od dinamike družbenih sprememb. Čim večji je ta razkorak, tem manjše so možnosti spoznavanja stvarnega determinizma in možnosti vplivanja na potek družbenih sprememb.

Kvantitativne in kvalitativne spremembe

Drugo protislovje, s katerim se srečujemo v družbenih raziskavah, se nanaša na

¹¹⁶ Že posvetovanje o sistematiki v Ohridu leta 1965 je opozorilo na statičnost v socioloških in drugih družbenih raziskavah. V zadnjih desetih letih se zdi, kakor da se položaj v tem pogledu sploh ni spremenil.

¹¹⁷ Ta osnova je lahko nezadostno znanje in razumevanje dialektike družbenih pojavov ter nejasna zavest raziskovalca o implikacijah statičnih presekov v neki časovni točki, ali pa gre za objektivne pogoje – npr. pomanjkanje potrebnih statističnih ali drugih podatkov za daljša časovna obdobja, kar onemogoča analizo sprememb v določenem času.

razlikovanje kontinuiranih, postopnih kvantitativnih sprememb na eni strani in diskontinuiranih, revolucionarnih, kvalitativnih sprememb na drugi strani. Protislovje, ki ga opažamo, je tole: medtem ko se v splošnih teoretičnih razpravah primarno obravnavajo (ali vsaj poskušajo identificirati) bistvene kvalitativne in globalne družbene spremembe, ter zanemarljivo pojasnjevanje postopnih, kvantitativnih, v empiričnem raziskovanju, praktično ne upoštevamo kvalitativnih sprememb družbenih pojavov in odnosov med njimi in družbenim kontekstom, v katerem se kažejo. Empirične raziskave ostanejo na ravni opisovanja kvantitativnih sprememb, ne glede na bistvene spremembe, do katerih prihaja v stvarnosti na podlagi objektivnih zakonitosti in delovanja subjektivnega dejavnika.

Omejevanje na ozek časovni okvir že samo po sebi zmanjšuje možnost opazovanja bistvenih sprememb in podpira težnjo po *absolutizaciji* konkretnih, današnjih manifestacij kot stalnih značilnosti proučevanih pojavov. Razširjanje časovnih serij in analiz dolgoročnih smeri sprememb na posameznih področjih pa v nasprotju s tem pomeni osnovo za primerjavo večje raznovrstnosti oziroma večjega razpona različnih situacij in opozarja na prehodni značaj sedanjega stanja ter na možnosti nadaljnjega razvoja.

Kolikor so že bile opravljene raziskave sprememb v določenem času, potem se niso ukvarjale – ne glede na to, v kakšnih razmerah so se pojavljale – s problemom razvoja, temveč so skoraj izključno spremljale samo smeri kvantitativne *rasti*. To velja tudi za demografske in ekonomske raziskave.

Omejevanje empiričnih raziskav na anketni pristop¹¹⁸ je prispevalo k zoževanju raziskovanja na sedanje stanje.¹¹⁹ Hkrati pa ni dovolj cenjena možnost analize časovnih serij statističnih podatkov, tako o posameznih družbenih pojavih, kakor tudi o posameznih tipih teritorialno-družbenih skupnosti. Šele na podlagi jasne predstave o pomenu takšnih raziskav bo mogoče utemeljiti potrebne akcije in materialna sredstva, da bi zagotovili bogatejšo informacijo o spremembah v daljših časovnih obdobjih. V tako razširjenem kontekstu bodo jasnejše prišle do izraza spremembe – ne le v zunanjih manifestacijah, temveč tudi v bistvenih lastnostih, prišlo pa bo celo do povsem novih pojavov in izginjanja starih.

Fragmentarno raziskovanje in povezani pojavi

Za razliko od dialektične metode raziskovanja družbenih pojavov (npr. s stališča njihove medsebojne povezanosti) kaže sedanja praksa prevladujočo težnjo »razdrobljenega dela«. Gre za fragmentarno proučevanje konkretnih pojavov brez vključevanja njihove povezanosti s širšim družbenim kontekstom. Glede na praktične omejitve (materialne, kadrovske, časovne idr.) in glede na nerazvitost teorije, ki bi opozarjala na relevantno povezovanje proučevanega pojava s širšim kontekstom, je v bistvu ohranjena ista praksa in način dela že od začetka teh raziskav pri nas. Z ozirom na to lahko opozorimo na naslednje razsežnosti pojavov:

¹¹⁸ Anketa se pogosto šteje kot zadostna kvalifikacija, da bi lahko neko raziskavo označili kot sociološko; to je dobra ponazoritev določenih teženj v našem empiričnem raziskovanju, ki so povzročile razvrstitev sociologije.

¹¹⁹ Redki so poskusi analiziranja sprememb v stališčih (stališča so največkrat predmet anketnih raziskav) v določenem časovnem obdobju. Četudi pride do takega poskusa, nastanejo tudi metodološki problemi zaradi velikega vpliva slučajnih dejavnikov. Analizo stališč skozi več let izvaja npr. Center za samoupravljanje pri RS ZSS in Center za raziskovanje javnega mnenja na FSPN v Ljubljani.

- a) Proučevanje pojavov vsebinsko omejujemo na opisovanje in zanemarjamo njihovo pogojenost oziroma povezanost s širšim družbenim kontekstom.
- b) Izbrane pojave obravnavamo – kot smo že poudarili v zvezi s statičnim obravnavanjem pojavov – v ozkem časovnem okviru, brez povezovanja z dolgoročnimi trendi in zakonitostmi njihovega spreminjanja v času.
- c) Predmet proučevanja je pogosto tudi prostorsko omejen, tako da ne dovoljuje primerjave v različnih družbenih kontekstih, npr. prek okvirov posameznih lokalnih skupnosti, republik in podobno.
Zelo redke so raziskave, ki so organizirane in izvedene v okviru Jugoslavije kot celote.¹²⁰
- d) Na podoben način se postavlja tudi problem mednarodnih primerjalnih raziskav, kar bi lahko pomenilo najširši okvir proučevanja posameznih tem. Vendar so takšne raziskave prej izjema kot pravilo, po prvih poskusih v šestdesetih letih (ko je tudi naša sociologija bila v prvi fazi oblikovanja in prebolevanja tipičnih otroških bolezni). Namesto, da bi prišlo do razširitve, je v bistvu prišlo do zmanjšanja, zoževanja primerjalnih mednarodnih raziskav. Prav na podlagi pridobljenih izkušenj in oblikovanih kadrov bi lahko jugoslovanska sociologija prevzela aktivnejšo vlogo v mednarodnih okvirih. Za razliko od prvega obdobja, ko je predvsem sprejemala pobude od drugod, ima sedaj možnosti, da sama inicira raziskovanje posameznih tem in igra v tem aktivno vlogo, ter se ne omejuje na opravljanje tehničnih zadev in torej ni samo servis za druge.
- e) Naslednja značilnost socioloških in drugih družbenih raziskav je njihovo omejevanje v meje lastne discipline, brez minimalnega sodelovanja z raziskovalci drugih znanstvenih področij. Tudi tukaj gre za (verbalno) dokaj pogosto obravnavan problem, ki kljub vsem razpravam še vedno ni rešen. Gre za konceptualne, teoretične in metodološke temelje, ki bi omogočili skupno delo raziskovalcev različnih disciplin, pa tudi za praktična organizacijska in druga vprašanja, ki jih je treba rešiti, če hočemo vzpostaviti potrebne stimulanse za interdisciplinarno sodelovanje, in če želimo preseči sedanjo fragmentarnost.
- f) Poleg vprašanja o časovnih okvirih, ki jih upoštevamo v posameznih raziskavah, obstoji še drugo, podobno vprašanje o kontinuiteti ali diskontinuiteti samega znanstvenega raziskovanja na posameznih predmetnih področjih. Za sedanji način dela na področju sociologije in političnih ved je značilna prav izredna nepovezanost proučevanja in pomanjkanje minimalnih standardov poklicne kulture, ki bi zahtevali od raziskovalcev, da spoštujejo, kar so že opravili drugi. V tem pogledu lahko najdemo pri nas izredno bogato *sterilno »ustvarjalnost«*. Vsakdo začenja znova, kakor da določenega vprašanja pred tem (njim) ni še nihče obravnaval, najsi bo pri nas ali v mednarodnih okvirih. V objavljenih delih je zelo težko razlikovati, kaj je pravzaprav ponavljanje tistega, kar je bilo že prej spoznano, in kaj pomeni dejansko nov prispevek posameznega raziskovalca oziroma raziskovalnih del. Z razširitvijo obsega socioloških in politoloških raziskav se vse bolj zaostruje *problem diskontinuitete* v delu in pomanjkanje določenih

¹²⁰ Zlasti v zadnjih petih letih se je zmanjšal obseg usklajenega raziskovanja v Jugoslaviji kot celoti, tako da se praktično – z nekaj izjemami – vse empirične raziskave izvajajo samostojno po posameznih republikah, ne glede na to, da prihaja zaradi tega tudi do ponavljanja istovetnih tem in posameznih delovnih operacij.

osnov možne kumulacije rezultatov raziskovanja. V tem je ena izmed pomembnih osnov določene stagnacije, na katero opozarjajo številni avtorji in prispevki za to posvetovanje – v zadnjih desetih letih. Diskontinuiteta v delu pa sočasno ovira hitrejši razvoj družbenih ved ter uporabo rezultatov raziskav v praksi.

Dialektika in metodologija empiričnega raziskovanja

Ena izmed osnov, ki zavirajo hitrejši razvoj socioloških, politoloških in tudi nekaterih drugih področij družbenega raziskovanja, so *nerazčiščena vprašanja o marksistični metodologiji* raziskovanja družbenih pojavov. Srečujemo se z dokaj divergentnimi stališči in omahovanjem glede tega vprašanja. Obstajajo pripombe na omejenost in nezadostnost oziroma neustreznost kvantitativnih metod analize. Nekateri avtorji nasploh zavzemajo negativno stališče do kvantitativnih analiz in jih enačijo s tujimi vplivi ali menijo, da gre za nemarksistični način analize. Pojavljajo se celo ocene, da pomeni uporaba statistike in kibernetike znak pozitivizma v družbenih raziskavah.

Eden od vidikov te kritike opozarja na razlikovanje zunanjih pojavnosti in bistva družbenih pojavov ter ugotavlja, da kvantitativne raziskave obstajajo na ravni prvega, medtem ko istočasno zanemarjajo iskanje in interpretacijo drugega. Drugi vidik kritike kvantitativnih metod pa ne izključuje te metodologije, vendar meni, da preokupacija s kvantitativnimi analizami raziskovalca oddaljuje od pomembnejših vsebinskih področij (tem) proučevanja, ki so pomembna za revolucionarno preobrazbo družbe v celoti.

Za razliko od teh kritik pa imamo spet številne raziskovalce, ki se izogibajo tem vprašanjem in – z večjim ali manjšim znanjem, toda vse bolj rutinirano – opravljajo kvantitativne empirične raziskave. Pri tem se najpogosteje opirajo na zbiranje podatkov z anketo (podatki o stališčih in drugih značilnostih posameznikov), v manjši meri pa uporabljajo tudi razpoložljive »agregatne« podatke o strukturiranosti družbenih enot in njihovih spremembah. Medtem ko sta anketa in intervju pomenila določeno spodbudo in instrument za izvajanja večjega števila raziskav v prvih letih pojavljanja sociologije in političnih ved, je prišlo v zadnjem času do rutinizacije, ki pomeni sočasno tudi fazo določene stagnacije. Takšne raziskave še vedno dajejo neposredni odgovor na določena vprašanja, ki se zastavljajo v praksi delovanja posameznih institucij (na primer anketiranje članov posameznih družbenih organizacij kot temelj načrtovanja določenih akcij in obenem oblika demokratizacije njihovega delovanja; preference prebivalcev v zvezi z alternativnimi načini naseljevanja in stanovanja; priprava kolektivnih akcij, kakršen je referendum o samoprispevku občanov za zadovoljevanje določenih skupnih potreb ipd.). Vendar pa zelo malo, če sploh prispevajo k znanstvenemu razvoju sociologije in drugih disciplin. V tem smislu so upravičene kritike »anketomanije«, »kvantofrenije« itd. Prav takšne raziskave največkrat ostanejo na ravni deskriptivnih prikazov stališč anketirancev in zanemarjajo povezovanje dobljenih empiričnih rezultatov s širšim družbenim kontekstom in objektivnimi pogoji, v katerih nastajajo. Anketne raziskave se zelo redko povezujejo s proučevanjem drugih informacij o družbenem kontekstu življenja in delovanja anketirancev. Glede na to, da se pri tem praviloma poslužujejo samo vzorcev posameznikov določenih kategorij iz različnih družbenih okolij, se – ne glede na razlike med temi okolji (oziroma vsaj ne da bi upoštevali te razlike v

zadostni meri) – obravnavajo kot agregati, rezultati pa se največkrat predstavijo kot statistično povprečje. S tem je še bolj poudarjena artificalna situacija in zmanjšana možnost spoznanja stvarnega determinizma proučevanih pojavov.¹²¹

Navedena vprašanja opozarjajo na določene enostranosti in pomanjkljivosti, tako s stališča raziskovalne prakse kakor tudi s stališča kritike metodologije kvantitativnih raziskav pri nas. Po eni strani je očitno, da sedanja praksa kvantitativnih empiričnih raziskav ne zadošča in prihaja v slepo ulico. Kopičenje dejstev in njihovega opisovanja samo po sebi še ne zagotavlja, kar bi morda pričakovali – postopnega približevanja k potrebnim posplošitvam in sintezi. Po drugi strani pa kritika kvantitativnih postopkov analize družbenih pojavov tudi sama pretežno ostaja na površini in se zadovoljuje z bolj ali manj apriorističnim zavračanjem le-teh, ne da bi predlagala alternativne rešitve.

Pri tem gre očitno za določena nerazumevanja položaja prav zaradi premalo poglobljene analize. V bistvu namreč kvantitativni pristop ne pomeni alternative kvalitativni analizi in iskanju razlik med zunanjimi manifestacijami in bistvenimi značilnostmi proučevanih pojavov. Natančneje bi lahko rekli, da gre za komplementarni odnos med njimi. Razširjanje uporabe kvantitativnih postopkov analize prav s stališča uvajanja najnovejših dosežkov na področju kibernetike, statistike in matematičnih metod nikakor ne bi moglo biti že samo po sebi sporno ali preprečevati razvoj družbenih ved. Tisto, kar predvsem manjka, je povezanost razvoja na teh področjih kvantitativnih postopkov analize s splošno dialektično metodologijo. Kakor da ni jasno, da prav *razvoj tehnike ustvarja povsem nove možnosti za uporabo oziroma uvajanje dialektike v empirične raziskave*.

Brez razvite tehnike in postopkov kompleksne analize družbenih pojavov ni mogoče računati z uporabo dialektične metode v konkretnih situacijah. To pomeni, da gre manj za vprašanje subjektivne odločitve, kakor pa za znanje, sposobnost in tehnične možnosti izvedbe določenih postopkov v praktični raziskavi. Vsaj eksemplifikativno lahko takšno interpretacijo konkretiziramo s stališča zahtev dialektične metode analize, da obravnava in pojasnjuje pojave v medsebojni povezanosti. Še pred desetimi do petnajstimi leti so bile možnosti za upoštevanje te zahteve v empiričnem raziskovanju mnogo bolj omejene kakor danes. Uvajanje računalnikov in večanje njihovih zmogljivosti pomeni tudi povečanje možnosti *sočasnega upoštevanja vse večje družbene kompleksnosti, vse večjega števila spremenljivk in njihove medsebojne povezanosti*. Brez računalnikov je bilo preprosto nemogoče preseči določeno raven kompleksnosti v empiričnem raziskovanju, čeprav – seveda – po drugi strani razpolaganje z novimi tehničnimi sredstvi še ne pomeni, da smo avtomatično prešli tudi na novi način analize. Tehnika lahko vsaj za nekaj časa pritegne pozornost in postane v nekem smislu sama sebi cilj; absorbira glavno preokupacijo raziskovalcev, katerim v precejšnji meri nenadoma olajša njihovo delo, obenem pa jih lahko tudi zapelje k manj pomembnim vprašanjem.

¹²¹ V tem pogledu ostaja kot naloga kompleksna problematika organiziranja oziroma povezovanja različnih virov informacij, na primer anketnih in statističnih podatkov. V sedanjih situaciji že tehnično ni mogoče analizirati izbranih pojavov v širšem prostoru in časovnem kontekstu zaradi pomanjkanja ustreznih podatkov.

Marksistična ocena vloge empiričnih raziskav na Zahodu in pri nas

Specifičnosti družbenopolitičnega konteksta se nujno odražajo tudi v pričakovanjih o vlogi družbenih raziskav. Marksizem v družbenih vedah, na primer, ne pomeni isto, kadar gre za kapitalistično družbo zahodnih držav ali za samoupravni socialistični sistem Jugoslavije. To prihaja do izraza tako v različnih pristopih in ocenah sociologov – marksistov na Zahodu in pri nas, kakor tudi v navidezno dvojnih merilih presojanja, kadar gre za naše kritike meščanskih koncepcij po eni strani in našimi lastnimi koncepcijami in raziskavami po drugi strani. V zvezi s prvim ni slučajno, da so radikalno – levo usmerjeni sociologi na Zahodu zavzeti predvsem z iskanjem kvalitativno različnih alternativ glede na dani kapitalistični sistem. Kadar gre predvsem za vprašanje bistvene globalne družbene spremembe, se zdi marginalno vsako mikrosociološko raziskovanje funkcioniranja posameznih institucij ali vztrajanje na preciznosti meritev posameznih pojavov ali iskanje boljših tehnik in postopkov analize družbenih pojavov. Trošenje energije za takšna vprašanja – posredno ali neposredno, zavestno ali nezavedno – pomeni zanemarjanje najpomembnejših vprašanj, to je revolucionarne spremembe sistema kot celote. Ukvarjanje z minucioznim raziskovanjem ozkih problemov ali pojavov v takšnem kontekstu implicitno predpostavlja sprejemanje sistema kot celote ali celo prispevek k njegovi nadaljnji ohranitvi.

V tem smislu lahko razumemo dokaj neugodno stališče marksistično usmerjenih sociologov na Zahodu do empiričnega raziskovanja. Glede na to, da empirično raziskovanje največkrat pomeni prav proučevanje na mikrosociološki ravni, bo najbolj verjetno pustilo ob strani globalne družbene spremembe.

Če avtomatično posplošujejo in prenašajo takšne ocene iz lastnega konteksta tudi na socialistične države, prihaja do nerazumevanja nujne vloge družbenih ved in empiričnih raziskav v družbah po socialistični revoluciji. Pri tem ne gre več za vprašanje obstoja oziroma rušitve sistema kot celote, temveč predvsem za vzpostavljanje in uspešno delovanje sistema na novih temeljih in v smeri uresničevanja socialističnih družbenih vrednot. Ne gre več predvsem za razbijanje starega družbenopolitičnega sistema, temveč za zavestno usmerjanje kompleksnih razvojnih procesov. Namesto velikih, kvalitativno različnih alternativ, prihaja sedaj v ospredje večje število manjših, a vendar življenjsko relevantnih vprašanj za delovne ljudi v njihovem delovnem in življenjskem okolju. Družbeno načrtovanje, na primer, zahteva natančno poznavanje vzajemne odvisnosti med večjim številom pojavov. Pri tem ne zadoščajo več splošne zamisli o dolgoročnih zakonitostih razvoja. Gre za povsem konkretne situacije; potrebno je čimbolj natančno predvideti posledice možnih odločitev oziroma akcij.

Operacionalizacija splošnih marksističnih pojmov in možnost vključevanja novih

Eno izmed nerešenih vprašanj, ki zavira hitrejši razvoj na področju socioloških in drugih raziskav, zadeva nejasne predstave o potrebi operacionalizacije splošnih pojmov. Ob nenehnem poudarjanju potrebe po povezovanju teoretičnega in empiričnega proučevanja gre praksa po stari poti. Menimo, da je prav pomanjkanje prizadevanja, ki bi to splošno zahtevo konkretiziralo v smislu operacionalizacije temeljnih marksističnih pojmov, eden od bistvenih vzrokov za ločenost teorije in empiričnega raziskovanja, kljub vsem zahtevam in nominalni pripravljenosti za njihovo povezovanje. Težko je najti primere empirične operacionalizacije temeljnih marksističnih pojmov; v glavnem ostajamo pri tem, da uporabljamo te pojme na ravni analize globalne družbe (strukture in spremembe), medtem ko sočasno na mikrosociološki ravni prevladuje empirizem ali pa uporaba pojmov iz nemarksistične sociologije, ki niso bili predmet poprejšnje analize in kritične ocene.

Glede na pospešeni razvoj sociologije v svetovnem merilu se v zadnjih desetletjih povečuje število del kot tudi pojmovnih kategorij, ki nam jih nudi vse bolj obsežna literatura. Jugoslovanska sociologija v zelo majhni meri zavestno spremlja, kritično ocenjuje in tudi uporablja nova spoznanja, ki se vsakodnevno pojavljajo. V zvezi s tem je pomembno tudi načelno stališče v pogledu nemarksističnih (kar seveda ni isto kot protimarksističnih) teorij in koncepcij. Znana so stališča, da je treba marksizem pojmovati kot enkrat za vselej določeno celoto, ki ne dopušča nikakršnega empiričnega preverjanja. Nekateri nemarksistični teoretiki ocenjujejo marksizem kot koncepcijo, ki jo je treba sprejeti ali zavreči, v katero je mogoče verjeti ali ne, vendar ne *more biti predmet verifikacije*. Tudi pri nas se srečujemo s stališči, da je treba marksizem gledati samo v njegovih bistvenih značilnostih, ki ostajajo ne glede na spremenjene družbenoekonomske pogoje (v katerih bi bilo treba spremeniti tudi nekatere konkretne rešitve klasikov marksizma). Vendar pa takšna stališča povzročajo tudi pomembne posledice. Predvsem je njihova implikacija apriorno izključevanje možnosti operacionalizacije splošnih koncepcij in njihove uporabe v empiričnih raziskavah. S tem je pretrgana zveza s sodobno dinamiko družbenega življenja, kar nujno pomeni – tudi onemogočanje nadaljnjega razvoja marksistične teorije.

Odnos do novih pojavov na področju sociologije in drugih družbenih ved ostaja stvar posameznika in vsak se znajde, kakor ve in zna. Prav iz tega izhaja določeno omahovanje (zaradi tega tudi zaostajanje), zlasti na področju razdelave empirično preverljivih teoretičnih koncepcij. Pomanjkanje organiziranih razprav o novih pojmih in teorijah ima tri pomembne implikacije: po eni strani se zmanjšuje seznanjenost o dejanskem stanju na posameznih disciplinarnih področjih v svetovnem merilu. Drugič, posamezniki se, najsi bo zaradi stvarne nejasnosti oziroma premajhnega poznavanja konteksta in implikacij pojavljanja novih koncepcij ali pa zaradi zavestnega oportunitizma, *izogibajo uporabi* teh novih kategorij, ne glede na stvarne možnosti njihove uporabe pri nas. Tretjič, posamezniki, ki iz prepričanja ali poglobljenega poznavanja inovacij ali pa zaradi mehničnega sledenja modnim vzorcem prevzemajo nove koncepcije brez pomoči in možnosti opiranja na organizirane razprave – pogosteje *prevzemajo tudi povsem nesprejemljive*, nemarksistične koncepcije.

V položaju, ko gre po eni strani za upravičeno kritično stališče do nemarksističnih koncepcij, ki pa se povezujejo z večjo zaprtostjo in premajhno notranjo

organiziranostjo, prihaja do *omahovanja* in *dezorientacije*, kot tudi pogostejših *ekscenčnih pojavov*. Tako eno kot drugo predstavlja pomembno osnovo zaostajanja na področju družbenih raziskav.

Drugi pogoji za izvajanje empiričnih raziskav

Pomanjkljivosti, na katere smo opozorili, v veliki meri razkrivajo ne le nerešena vprašanja s stališča teorije in metodologije, temveč tudi organizacijska, materialna, kadrovska in druga vprašanja oziroma pogoje za opravljanje raziskav. Posebno pozornost bomo sedaj posvetili samo nekaterim.

Pomanjkanje informacij o že opravljenih raziskavah

Glede na to, da ni sistematičnega pregleda (evidenca, dokumentacija, arhiviranje, banke podatkov ipd.) dosedanjih rezultatov raziskovanja, že iz tega izhaja nujnost razdrobljenega dela na tem področju, ponavljanja istih vprašanj na več krajih, nesmotrno angažiranje kadrov in materialnih sredstev, omejene možnosti posploševanja dobljenih spoznanj itn. Čeprav gre za na videz banalna, trivialna vprašanja, najdemo pravzaprav že tukaj osnove določenih teoretičnometodoloških značilnosti, ki smo jih prej izpostavili naši kritiki. Dostopnost informacij je v veliki meri odvisna od neposrednih, osebnih stikov. Raziskovalec lahko računa predvsem na tiste vire informacij – v tistih institucijah, s tistimi posamezniki – s katerimi je vzpostavil neposredne osebne stike, ali pa ima slučajno vpogled v določene relevantne raziskave.

Redki so poskusi (kakršen je npr. bibliografski pregled objavljenih del s področja sociologije), ki nam nudijo vsaj nekatere sistematične informacije o razpoložljivi literaturi. Problem je toliko večji, v kolikor se ne zadovoljujemo z objavljenimi teksti, temveč iščemo gradivo – ki navadno pomeni večji del kakor prvi – v katerem so rezultati raziskav prezentirani samo naročnikom teh del. Sklepamo lahko, da pravzaprav *večji del rezultatov raziskav* na področju sociologije in političnih ved zaradi neorganiziranosti informacij in komunikacij *ni dostopen* za splošno uporabo.¹²²

Dejavnost v zaprtih krogih: familiarnost in arbitrarnost

Zlasti v zadnjih petih letih, kar opažajo tudi drugi avtorji, se je zmanjšal obseg sodelovanja v skupnih projektih v okviru Jugoslavije in v mednarodnem merilu. Takšna težnja ima več negativnih posledic; na nekatere med njimi smo že opozorili. Zoževanje relevantnih okvirov, tako s stališča ustvarjanja kakor tudi ocenjevanja ustvarjenega, v situaciji, ko je že tako ali tako močno omejeno število raziskovalcev po posameznih predmetnih področjih, nujno vodi k nastanku določenega vzdušja familiarnosti. Kakršno je stanje v zvezi z iskanjem informacij, potrebnih za konkretne raziskave, tako je tudi kadar gre za ocenjevanje prispevka posameznih raziskav ali raziskovalcev; odločilni postajajo subjektivni odnosi znotraj ozkega kroga posameznikov. Čim ožji je ta krog, tem večja je verjetnost delovanja slučajnih faktorjev in arbitrarnosti v ocenjevanju. Pojavlja se težnja, da ocene izražajo predvsem

¹²² Zato ne preseneča, ko najdemo na primer v bibliografiji socioloških besedil, ki je bila objavljena na Čekoslovaškem, celo dokaj nepomembnih del, ki so jih tujci opravili v Jugoslaviji in objavili v angleškem jeziku, vendar ne bomo našli del na isto temo, ki so bila objavljena v jezikih narodov Jugoslavije.

konkretne neformalne odnose med posamezniki. Dobri, prijateljski odnosi so podlaga za ugodne ocene, medtem ko konfliktni odnosi med njimi spet s precejšnjo verjetnostjo povzročijo nasprotno. Poleg tega se srečujemo tudi z drugo težnjo, ki vodi predvsem k formalizaciji procesa ocenjevanja tako, da se zadovoljuje s splošnimi, površnimi oznakami dela in se na ta način izogne vsem možnim »komplikacijam«.

Pogoji (dis)kontinuitete v raziskovanju

V zadnjih desetih letih je večina socioloških in politoloških raziskav potekala v okviru manjših raziskovalnih projektov. Le-te so izvajali posamezniki ali manjše delovne skupine, praviloma v razmeroma kratkem času enega do dveh let. Ko je konkretno raziskovanje končano, raziskovalci spet preidejo na drugo temo, zelo pogosto s povsem drugega tematskega področja, ki zahteva popolnoma različno metodologijo in postopke analize, poznavanje druge literature in informacijskih virov itd. Takšno delo v veliki meri odraža tudi način financiranja. Viri financiranja so nestalni; v določenem smislu prihaja celo do »tržnih« razmerij na tem področju, s čimer je v veliki meri onemogočeno načrtovanje raziskovalnega dela za daljše obdobje.

Ob koncu šestdesetih let je bila dana pobuda za formiranje večjega števila makro-projektnih raziskav v Jugoslaviji kot celoti. Vendar je žal ta pobuda usahnila enako hitro, kakor se je pojavila. Samo ekonomisti so začeli delo na projektu »dolgoročni razvoj SFRJ«.

Poskus formiranja makroprojektov bi lahko obenem pomenil tudi ustrezen okvir sistematičnega in nepretrganega dela na določenem področju, ki je družbeno priznано kot relevantno tudi za našo prakso. Vendar pa bi bilo treba tudi pri tem računati, da integracija v smislu organizacijskega povezovanja še ne zagotavlja integracije v vsebinskem, teoretično-metodološkem smislu. Samo dolgoročne skupne priprave so lahko temelj stvarnega uresničevanja zamisli makro-projektov, sicer bomo tudi tukaj našli samo nove organizacijske okvire, v katerih se mehanično reproducirajo stare vsebine.¹²³

Na področju sociologije in političnih ved srečujemo dva nova predloga makro-projektnih raziskav, in sicer: »Zakonitosti razvoja jugoslovanske komune kot samoupravne skupnosti« in »Delegatski sistem SFRJ«. Ostaja vprašanje, v kolikšni meri bosta izpolnili pričakovanja, ki se prej niso uresničila.

Vse navedeno opozarja, da so potrebne določene spremembe v načinu financiranja, pa tudi nadaljnje iskanje oziroma določanje prednostnih tematskih področij, na katerih bo mogoče zagotoviti večjo kontinuiteto, s tem pa tudi večjo racionalizacijo in produktivnost znanstvenega dela.

¹²³ Zato ne bi bilo treba pričakovati, da bo organizacija dela v večjih skupinah že sama po sebi pomenila tudi višjo kakovost. Če se poveča obseg sodelavcev in kompleksnost raziskovalnih operacij, se lahko zgodi, da le-te presežejo teoretično-metodološke zmogljivosti; namesto, da olajša, lahko takšna organizacija zelo hitro oteži uresničitev nalog in povzroči neproduktivno trošenje energije (komuniciranje, koordinacija, usklajanje ipd.).

Izobraževanje za potrebe znanstvenega raziskovanja

Dosežki in pomanjkljivosti na področju socioloških in politoloških raziskav so neposredno povezani z značajem in kakovostjo univerznega izobraževanja na teh področjih.

Standardi, kakršne uvajamo glede na to, da gre za nove znanstvene discipline, v izobraževalnem procesu dokaj hitro najdejo svoj odraz tudi v značaju in kakovosti opravljenih raziskav. To pomeni, da moramo v primeru, ko iščemo glavne faktorje, ki določajo razvoj na teh področjih, vsekakor proučiti celotni sistem strokovnega izobraževanja. Opozorili bomo le na nekatera vprašanja, ki zaslužijo podrobnejšo analizo. To je npr. kompleks pogojev, ki določajo stopnjo možnosti *vključevanja študentov v raziskovalno delo*. Videti je, da so v tem pogledu velike razlike med posameznimi fakultetami in oddelki. Splošni problem je veliko število študentov, zlasti na dodiplomskem študiju, kot tudi neorganizirani podiplomski študij, ki včasih ne pomeni mnogo več, kakor ponavljanje gradiva nižjih stopenj. Pedagoško delo – spet z večjimi ali manjšimi razlikami po posameznih institucijah – se, kot kaže, preveč zadovoljuje z verbalističnim ponavljanjem splošnih stališč (za razliko od npr. zgodovine, kjer gre predvsem za zapomnitev dejstev). Študentje nimajo dovolj možnosti, da bi proučevali metodologijo v praktičnem izvajanju raziskave, in ne na podlagi učbenika. Primanjkuje tudi pismenih nalog študentov, ki bi pogojevale večjo zahtevnost v natančnosti izražanja in uporabi pojmov. Za razliko od sedanje prakse bi bilo treba bolj vztrajati pri minimalnih standardih poklicne kulture. Kolokvialna terminologija zaenkrat še vedno prevladuje tudi v pisanih testih študentov.

Močno različna je tudi organiziranost vključevanja študentov v delo z računalniki. Večina študentov še vedno nima zagotovljenega dostopa do računalnikov in ne dobiva osnovnih informacij o njegovi praktični uporabi v raziskavah. Vendar pa se uporaba računalnikov hitro širi; vključuje se v vrsto predmetov in močno spreminja način pedagoškega dela, seminarsko delo, pripravo diplomskih nalog ipd. S tem se spet *zastruje problem* neurejenih *informacij* oziroma podatkov, ki lahko sedaj v izredno povečanem obsegu v kratkem času postanejo predmet analize tudi v pedagoške namene.¹²⁴

Z ureditvijo teh vprašanj tudi sociološke in politološke raziskave ne bodo več v tolikšni meri kakor doslej podajale nepreciznih sklepov. Pričakujemo lahko, da bomo v tej smeri presegli goli verbalizem, neutemeljeno posploševanje in prazno špekulacijo. Nove tehnične možnosti ne bi smele postati same sebi namen. Obenem pa metodološka preokupacija ne sme pomeniti samo občasno individualno prizadevanje, temveč zahteva poglobljeno in obsežno znanje ter nepretrgano, dolgoročno delo.

¹²⁴ Za primer lahko navedemo Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo, ki je že pred petimi leti ustanovila Računski center – podobno kot več drugih fakultet ljubljanske Univerze – dobila svoj terminal in uvedla poseben predmet: matematične metode v družbenih raziskavah in več drugih ciklusov predavanj. Študentje so že v drugem letniku usposobljeni uporabljati računalnik (standardne postopke obdelave oz. analize podatkov) za potrebe seminarskega dela.

Literatura

- Silvano Bolčič: Teorijsko-metodološki problemi empirijskih istraživanja u sociologiji; Marksistički centar CK SK Srbije, 1975.
- Božidar Debenjak: Na temo: aktualnost, konkretnost in dialektika; *Anthropos*, Ljubljana 1976 I–II.
- Jürgen Habermas: Saznanje i interes; Nolit, Beograd 1975.
- Frane Jerman: Ideologija pozitivizma; *Teorija in praksa*, 1970, št. 6–7.
- Frane Jerman: Teorija in znanstveno dejstvo, referat na simpoziju: Teoretične in metodološke predpostavke empiričnih raziskav; *Anthropos*, 1970, št. 2.
- Milan Matić: Teorijsko-metodološka osnova empirijskih istraživanja u političkim naukama; Marksistički centar CK SK Srbije, 1975.
- Anđelka Milić: Problemi empirijskih istraživanja u društvenim naukama (rezime stavova i problema sa savetovanja u Ohridu, 5.–9. maja 1965.); Marksistički centar CD SK Srbije, 1975.
- Zdravko Mlinar: Sociološko proučevanje razvojnih sprememb: marksistična izhodišča in družbena praksa; posvetovanje – *Anthropos*, Ljubljana 1976, št. I–II.
- Zdravko Mlinar: Marksizem in preseganje pozitivizma v sociologiji; *Teorija in praksa*, Ljubljana, 1976, št. I–II.
- Najdan Pašić: Odnos med družbenimi vedami in politiko; *Teorija in praksa*, letnik 9. 1972. št. 1.
- Miroslav Pečuljič: Obzorja revolucije; Študije iz političke sociologije; *Komunist*, Ljubljana 1971.
- Miroslav Pečuljič: Sociologija između revolucije i apologije; Institut za političke studije, FPN, Beograd 1973.
- Miroslav Pečuljič: Prihodnost, ki se je začela; *Komunist*, Ljubljana 1969.
- Vojan Rus: Dialektika človeka, misli in sveta; Državna založba Slovenije, Ljubljana 1967.
- Gojko Stanič: Pomen družboslovnega raziskovanja in nekatera njegova metodološka organizacijska vprašanja v slovenskem prostoru, *Anthropos*, 1976, št. I–II.
- Stojan Tomič: Politološka in sociološka raziskovanja za potrebe sodobne politične in samoupravne prakse; *Anthropos*, 1976, št. I–II.
- Niko Toš: Metodološka izhodišča empiričnega družboslovnega raziskovanja, *Anthropos*, Ljubljana, 1976, št. I–II.
- K vprašanju o dialektiki (referati), Simpozij o aktualnosti misli Hegla, Marksa, Engelsa in Lenina v družbenem življenju in znanosti XX. stoletja, Ljubljana 1971.
- Teoretične in metodološke predpostavke empiričnih raziskav; simpozij, Ljubljana 1970.

Anthropos, 1977, št. 3–4, str. 225–238

DRUŽBOSLOVNO RAZISKOVANJE IN SAMOUPRAVNO ODLOČANJE

Razvojna perspektiva: preseganje delitve na fizično in umsko delo

V zgodovinskem procesu družbene delitve dela je, kot je znano, prišlo do razcepitve fizičnega in umskega dela ter ločitve znanosti od materialne proizvodnje. Vloga delavca v proizvodnji je bila degradirana na poenostavljene, delne in repetitivne operacije; kreativna oz. duhovna komponenta dela pa se je odcepila in osamosvojila v posebnem sloju (inteligenci), se institucionalizirala (v znanstvenih zavodih) in profesionalizirala kot posebna življenjska poklicna dejavnost. Takšna delitev je dobila svoj izraz tudi v prostoru z ločitvijo mesta od podeželja. Že Engels je ugotavljal, da je ta ločitev uničila osnovo duhovnega razvoja podeželskega prebivalstva in telesnega razvoja mestnega prebivalstva (F. Engels, *Anti-Dühring*, 1948, str. 338, glej tudi K. Marx in F. Engels, 1976, str. 64). V procesu kapitalistične industrializacije je človek postal le dodatek k stroju. Duhovne sile delovnega procesa pa so se mu odtujile obenem s tem, ko se je znanost pridruževala temu procesu kot samostojna sila (K. Marx, *Kapital*, I. str. 729).

Povsem nasprotno usmeritev pa aktivira sistem samoupravljanja. »Bistvena postavka za razvoj socialističnega samoupravljanja pa je spodbujanje procesa, ki bi delavca imperativno usmerjal k znanosti, znanost pa k delavcu ... Socialistično samoupravljanje ne bi bilo resnična negacija kapitala, če ne bi bila v njem tudi težnja po vse bolj intenzivnem vnašanju duhovne – ustvarjalne komponente v neposredno delo delavca v proizvodnem procesu ... Namesto logike kapitala, ki razdvaja duhovne potenciale od samega dela, razvijamo logiko združenega dela ... da združeni proizvajalci obvladajo vsa družbena gibanja« (Stane Dolanc, 1976, str. 4). Usmeritev subjektivnih sil naše družbe se spopada s težnjo, da bi bilo raziskovanje – še posebej na področju družbenih ved – monopol katerekoli ustanove, skupine ali posameznikov. Dejansko je tako raziskovanje kot izobraževanje dolžnost in resnična potreba vseh subjektov naše socialistične graditve, slehernega človeka naše skupnosti (ibidem, str. 4). Samoupravljanje postavlja v ospredje zahtevo po intelektualizaciji družbe, tako da bo ustvarjalno intelektualno delo postalo lastnost vse družbe in vsakega posameznika, vse manj pa funkcija posebnega sloja intelektualcev (Visoko šolstvo in raziskovalno delo v Sloveniji, 1974, str. 23).

Podobno kot ugotavlja Stipe Šušar, da z vidika vloge izobraževanja v socialistični družbi ne gre za odpravljanje ali omejevanje šole, temveč za preseganje »zaprtosti« izobraževanja v šolo – kot se je uveljavila v meščanski družbi, velja ta ugotovitev tudi za znanstvenoraziskovalno dejavnost (gl. Stipe Šušar, 1977, str. 78). Tudi tu ne gre za omejevanje te dejavnosti na znanstvene institucije, temveč za njeno razširjanje, da bo v končni konsekvenci vsak proizvajalec in vsak občan – tako ali drugače – angažiran tudi v analitično raziskovalni dejavnosti; ta naj bi postala sestavina vsebinsko bogatega družbenega življenja in tudi osebnega življenja vsakega posameznika.

Tu nam *ne gre za raziskovanje kot tehnično opravilo*. Ozka operativno-tehnična vprašanja stopajo v ozadje – bodisi s tem, da jih standardiziramo, rutiniziramo in avtomatiziramo, ali pa jih puščamo kot spremljajočo dejavnost posebnih

strokovnih služb. V ospredje pa stopa aktivna vloga samoupravnih subjektov, ki jim je ta dejavnost:

- a) instrumentalna v njihovem prizadevanju, da obvladujejo svoje ožje in širše okolje in
- b) način ali področje njihovega kreativnega angažiranja in izgrajevanja človeka kot celostne osebnosti.

M. Pečujlić npr. karakterizira znanstveno delo tudi glede na notranji, subjektivni pomen, ki ga ima za svoje nosilce. »To je ustvarjalno delo, ki izpolnjuje notranje potrebe, ki pritegne celotno osebnost, vse njene intelektualne potence. To je delo, ki težko prenaša nesvobodno prisilno naravo; njegova notranja lastnost je osebna avtonomija, samouresničevanje. Čeprav se znanstveno delo lahko nevarno zlorablja in si ga kdo podredi, ima po svoji najgloblji naravi v sebi zarodke svobodne združene dejavnosti avtonomnih proizvajalcev, za katere je čedalje tesnejša lupina meznega dela« (Miroslav Pečujlić, 1969, str. 24–25).

Vključevanje občanov v raziskovalno delo ne pomeni niti izrivanje niti nadomeščanje znanosti z nekakšnim diletantskim volonterstvom. Nasprotno, njihovo vključevanje bo predvsem povečevalo osveščenost vse širšega kroga ljudi o neizmerljivih področjih potencialnega kreativnega delovanja, ki postaja obenem pomembna gonilna sila razvojnih procesov.¹²⁵

Seveda gre pri tem za dolgoročno perspektivo in danes je še pogostejša preokupacija z bolj »praktičnimi« vprašanji, ki zadevajo le *zblížanje* med znanostjo in družbeno prakso oz. med raziskovalci in uporabniki. To pa pomeni, da ostajamo preveč v že ustaljenih in ločenih okvirih znanosti in prakse, premalo pa razčlenjujemo nujno kvalitativno preobrazbo, ki naj bi presegla to ločitev. Zato naj se ne bi omejevali le na to kako naj bi uporabniki povečali svoj vpliv na znanstveno-raziskovalno delo in kako naj bi zagotovili čim večjo uporabnost rezultatov tega dela v praksi (čeprav je že to izredno pomembno prizadevanje, ki je ravno v zadnjem času privedlo do novih organizacijskih rešitev). Z vidika dolgoročneje usmeritve bi morali že danes bolj razčlenjevati konkretne možnosti, da bi npr. tudi uporabniki sami prevzemali aktivno vlogo na raziskovalnem področju. Zlasti če imamo v mislih družboslovna raziskovanja, ki obravnavajo razmere v neposrednem delovnem in življenjskem okolju občanov, razkrivamo možnosti množičnega angažiranja, ki lahko postane vsebina vsakdanje samoupravne prakse.

Različni motivi in različne oblike prežemanja

Takšna dolgoročna usmeritev, ki nakazuje preseganje že utrjenih okvirov delitve na fizično in umsko delo in odtujitve znanosti od večine občanov, se bistveno razlikuje od poskusov, da bi v nekaterih zahodnih državah vključevali prebivalce v izvedbo posameznih raziskovalnih operacij. Značilni so zlasti poskusi, ko so prebivalci po navodilih strokovnjakov sami opravili npr. raziskave svojih krajev. Vendar pa je bila

¹²⁵ A. Kornhauser npr. navaja nekatere izkušnje iz organizacij združenega dela, ki nam potrjujejo gornjo misel. »Tam, kjer je samoupravna integracija združenega dela že napredovala, posebej z združenimi razvojnimi oddelki, je bilo praviloma lažje najti skupni jezik, čigar rezultat je bil dogovor za skupne raziskave in združevanje sredstev.« A. Kornhauser, 1975, str. 736.

motivacija za takšne akcije *bistveno drugačna*. Kot navaja Rene König (1958, str. 143), je šlo pri tem *predvsem za to, da bi zmanjšali napetost* v okviru lokalne skupnosti; raziskovalna aktivnost samih prebivalcev pa naj bi bila zelo učinkovito sredstvo za ta namen. V tem se kaže element manipulacije z ljudmi in konservativna težnja – ohraniti status quo, tj. konec koncev, ohraniti osnove razredne neenakosti v družbi.

V kontekstu samoupravnega odločanja pa je raziskovalno angažiranje občanov predvsem – za zdaj še neizkoriščen – potencial hitrejšega družbenega razvoja in razvoja celostne osebnosti vsakega posameznika. To je le še eden izmed načinov izražanja in uveljavljanja samoupravljalcev, način, ki tudi prispeva k preseganju klasičnega razmerja med subjektom (z vidika naše teme – znanstvenikom, družboslovcem) in objektom (prebivalcem, občanom).¹²⁶

R. König obravnava t.i. »samoanalizo«, ki jo opravijo sami prebivalci lokalne skupnosti v nasprotju z znanstvenim raziskovanjem. Po njegovem mnenju je »samoanaliza« podobna praktično-terapevtskim tehnikam, npr. psihoanalizi. »Medtem ko znanstveno raziskovanje potem, ko so odkrite bistvene povezave, preneha, pa poteka takšne vrste analiza še naprej, tudi ko je problem že dolgo jasen« (Rene König, 1965). S tem opozarja na konvencionalno ločevanje med »čisto« (temeljno) znanostjo na eni strani ter uporabno znanostjo in t.i. »akcijskim raziskovanjem« na drugi strani. Medtem ko naj bi raziskovanje v drugem primeru rabilo za sredstvo, da bi v praksi dosegli določene cilje, pojmuje prvo tako, kot da bi bila le sama sebi cilj.

Takšna ločitev je še zlasti v kontekstu naše družbe nesprejemljiva, saj se znanost na vseh področjih vključuje tako v proizvodni proces kot v širšo sfero samoupravnega sistema nasploh. Obenem pa je že iz čisto epistemološkega vidika, še posebej v družbenih znanostih, prisotnih vrsta zahtev, ki ravno terjajo preseganje takšne ločitve. Spoznavni proces, ta se konča s kabinetsko interpretacijo zbranih podatkov, je pravzaprav umetno pretrgan. Ravno vključevanje rezultatov znanstvene raziskave v prakso, spoznavanje pogojev za njihovo aplikacijo in vključevanje prizadetih subjektov lahko bistveno izpopolni razumevanje determiniranosti proučevanih procesov.

V zvezi s tem se sicer v družboslovju pojavlja tudi kritika tistih raziskovalcev, ki se praktično angažirajo, češ da s tem zgubljajo samostojnost in kritično distanco do družbene prakse in se nagibajo h konformizmu (gl. npr. Franz Xaver Kaufmann, 1972, str. 177).

Na področju urbane sociologije je prišlo do dialoga med nekaterimi mlajšimi, marksistično usmerjenimi sociologi na Zahodu (J. Lojkin, E. Mingione idr.), ki zastopajo stališče, da je naloga sociologa predvsem v tem, da kritično obravnava npr. vlogo urbanističnega in prostorskega planiranja, ter sociologi iz Sovjetske zveze, ki se neposredno vključujejo tudi v sam proces planiranja (gl. npr. J. Lojkin, 1977).

Z vidika našega prizadevanja, da bi se znanstveno delo prežemalo z družbeno prakso, očitno ne bi bilo sprejemljivo, da bi družboslovci le stali ob strani in kritizirali neuspehe in pomanjkljivosti te prakse. Za marksistično usmerjene družboslovce, ki delujejo v kontekstu kapitalističnega sistema, je razumljivo, da se npr. niso pripravljeni vključiti v njegovo »uradno« planersko službo in se s tem odreči boju za preobrazbo celotnega sistema (več o tem v: Z. Mlinar, 1977). Hkrati pa bi bilo pri

¹²⁶ Analogno situaciji smo že obravnavali tudi na področju urbanističnega in prostorskega oziroma sploh družbenega planiranja, kjer gre za preseganje značilne delitve na subjekte in objekte planiranja (gl. npr. poglavje »Enotnost nasprotij v urbanističnem planiranju« v delu – Z. Mlinar, 1978).

nas takšno »distanciranje« od problemov prognoziranja in planiranja v nasprotju s temeljno dolgoročno usmeritvijo, ki smo jo nakazali v uvodu (gl. tudi Kardeljevo študijo o družbeni kritiki, E. Kardelj, 1966).

Po drugi strani pa tudi vključevanje družboslovcev v operativna opravila, ki so le *izvrševanje* že vnaprej (»od zgoraj«) določene politike, zgublja naravo znanstvene in sploh ustvarjalne dejavnosti (s tega vidika prinaša zanimiva kritična opažanja glede delovanja sociologov kot »najetih strokovnjakov« v Angliji R. E. Pahl, 1977). Pri tem je sfera njihove aktivnosti omejena v okvire pragmatičnega reševanja konkretnih vprašanj, prav tako kot tudi možnost vplivanja, da bi spremenili vnaprej opredeljene pogoje delovanja. Takšno zoženje horizontov se lahko konec koncev sprevrže tudi v negacijo znanosti (ne v smislu pozitivnega preseganja temveč – kot eliminacija).

Kar zadeva raziskovalce s področja družboslovja, torej ne moremo sprejeti niti ene niti druge ekstremne pozicije; niti pragmatična konformnost niti kritika brez odgovornosti nista rešitev. Vključevanje občanov pa ne sme biti le tehnična ali upravska racionalizacija, temveč ga je treba izgraditi z vidika osvobajanja človekove osebnosti.

Znanstveno-tehnološka revolucija in razširjanje raziskovalne dejavnosti

V razvoju samoupravne socialistične družbe se povečuje subjektivna usposobljenost občanov, da prevzemajo aktivno vlogo v družbi in se vključujejo v raziskovalno-analitično dejavnost v njihovem neposrednem življenjskem okolju.

Vzporedno s tem pa tudi znanstveno-tehnološka revolucija (Naučnotehničeskaja revolucija, 1976; Naučno-tehnološka revolucija i samoupravljanje, 1969; M. Pečujlić 1969) prinaša številne novosti, ki olajšujejo takšno vključevanje samoupravljalcev. Nekatere analitične operacije, ki so bile pred tem tako zamotane, da so jih lahko opravljali le maloštevilni visoko izobraženi strokovnjaki, so postale standardizirane in izredno poenostavljene. S tem so zgubile svojo »izjemnost« in namesto, da bi bile vsebina dela povsem specializiranih strokovnjakov ali znanstvenikov, so postale dostopne že na osnovi splošne izobrazbe občanov, ali vsaj z minimalnimi dodatnimi napori.

Takšno razvojno smer lahko opazimo zlasti na področju računalništva. To je bilo najprej izključna »pristojnost« posebej specializiranih strokovnjakov. Z nadaljnjim izpopolnjevanjem pa je prišlo do rutinizacije nekaterih operacij. To je omogočilo nadaljnjo členitev na tiste naloge, ki so še vnaprej ostale (ali pa postale še bolj) specialistične, na eni strani in na naloge oz. operacije, ki so zaradi poenostavitve postale dostopne velikemu številu ljudi.¹²⁷

Tako je prišlo do razširitve v uporabi računalništva na skoraj vsa področja visokošolskega študija; danes se učijo uporabe računalnikov že v nekaterih naših srednjih šolah. Za bližnjo prihodnost pa napovedujejo, da bodo dostopni za vsako družino. Na gornjem primeru smo lahko v praksi v izredno kratkem času spoznali

¹²⁷ Kot ilustracijo lahko vzamemo računalniško obdelavo podatkov v družboslovnih raziskavah. Medtem ko je bilo še pred nekaj leti potrebno zahtevnejše »specialistično« delo programerja za dokaj preproste analitične operacije, danes večino teh operacij lahko opravimo že na osnovi standardiziranih »paketov« za obdelavo podatkov (npr. SPSS, STATJOB ipd.), ki so uporabni z razmeroma preprostimi navodili. Delo programerjev pa se osredotoča na zahtevnejše, specifične naloge in inovativne rešitve.

nekatero splošnejše razvojne tendence. Prvotna profesionalizacija in institucionalizacija nekaterih dejavnosti se je pravzaprav šele komaj začela, pa se je obenem že pokazalo, da postaja preveč utesnjujoča. Razširitev te dejavnosti, njena širša in vsesplošna dostopnost, pa obenem nista negirali »visokih« znanstvenih naporov, ki se vzporedno s takšno demokratizacijo uspešno nadaljujejo. Prav to pa se zdi zelo ilustrativen primer, ki kaže, da težnja po prežemanju vsakdanjega življenja in samoupravljalne prakse z analitično-raziskovalno angažiranostjo ni v alternativno izključujočem se razmerju z zahtevnim znanstvenim raziskovanjem; kvečjemu bi lahko rekli, da razširja njegovo osnovo.

Tako kot so vse večje potrebe po obdelavi podatkov, analizi in komuniciranju vodile do novih tehničnih rešitev, tako zdaj tudi v obratni smeri lahko ugotavljamo pomembne vplive. Razvoj kibernetike in računalništva je izredno povečal količino podatkov oz. informacij, ki jih je možno analizirati v neki določeni časovni enoti in predstaviti najširšemu krogu zainteresiranih.

Nova tehnična sredstva sama na sebi sicer lahko rabijo tudi za manipulacijo z ljudmi in povečajo možnost ohranjanja monopola oblasti. Zato pa ravno v sistemu samoupravljanja lahko postanejo sredstva za osvoboditev človeka – proizvajalca in občana (glej o tem tudi M. Pečujlić, 1969). V prvi fazi omogočajo predvsem bogatejšo obveščenost vseh subjektov, ki delujejo v okviru samoupravnega odločanja. Z nadaljnjo razširitvijo njihove uporabe pa lahko pričakujemo, da bo vsak občan lahko prek njih neposredno uveljavljal tudi svojo aktivno vlogo, npr. na svojo pobudo oz. zahtevo dobil informacije, relevantne za njegovo opredeljevanje.

Žal danes še zaostajajo nekatere spremne dejavnosti, ki bi šele omogočile, da bi nove tehnične rešitve lahko zares množično uporabljali v vsakdanji praksi samoupravega odločanja. Delovanje subjektivnih sil v občini, krajevni skupnosti, samoupravni interesni skupnosti in drugod je še preveč obremenjeno z zastarelimi načini dela in odmaknjeno od novih tehničnih možnosti. Zaradi tega pride do neželenih posledic tako z vidika omejevanja samoupravne demokracije (manjša dostopnost informacij – pa četudi zaradi njihove preobilnosti), kot z vidika manjše učinkovitosti samoupravnega odločanja (zaostajanje za dinamiko dejanskih družbenih sprememb, sprejemanje neoptimalnih rešitev zaradi enostranskega poznavanja dejanskega stanja ipd.).

Raziskovanje za potrebe samoupravnega odločanja

Čim bolj se uveljavlja nova ustavna ureditev sistema samoupravljanja in ob tem še posebej poudarjena vloga družbenega planiranja, tem večje so potrebe po informacijah in usmeritvah, ki naj bi rabile vse številnejšim subjektom pri njihovem samoupravnem odločanju. Obenem pa prihaja na površje protislovje, ki je v tem, da se potrebe po temeljitejšem poznavanju problematike povečujejo, medtem ko raziskovalnoanalitična dejavnost vse bolj očitno zaostaja.¹²⁸

Drugo protislovje je v tem, da si nenehno prizadevamo povečati obseg podatkov o vse večjem številu subjektov in pojavov, obenem pa že danes postaja zbrano

¹²⁸ To se zlasti izraža v občinah, ki so pridobile večjo vlogo v procesu planiranja, vendar pa te usmerjevalne vloge ne morejo v polni meri uresničiti ravno zaradi omejenih možnosti analitično – raziskovalnega dela.

gradivo tako obsežno in kompleksno, da je zmeraj težje (če že ne povsem) neobvladljivo (gl. o tem npr. Tomaž Banovec, 1978, Antun Horvat, 1978). Tretje protislovje se kaže v tem, da v praksi postavljamo v ospredje problem informiranja in informiranosti kot prvi pogoj za samoupravno odločanje, obenem pa neposredno s tem ne razvijamo tudi analitično-raziskovalne dejavnosti, od katere bi pravzaprav morali izhajati. Tako vse večje število subjektov, kot tudi naraščajoča vsebinska kompleksnost snovi in zamotana mreža komuniciranja torej terjata večjo prisotnost analitično raziskovalne dejavnosti.

Človek se kot samoupravljelec sooča z vse večjim številom vprašanj oz. dilem, o katerih se mora opredeljevati. Povečuje se število odločitev, ki jih mora sprejeti v neki časovni enoti, in tudi medsebojna pogojenost teh odločitev je vse tesnejša. To od vsakega posameznika, tako kot tudi na kolektivni ravni, terja razjasnitev nekaterih splošnejših kriterijev, ki so lahko osnova dolgoročnejše usmeritve in planiranja dejavnosti – vsebinsko, časovno in prostorsko. To pa nadalje pomeni, da samoupravljelec v stiku (sodelovanju in konfrontaciji) z drugimi vse bolj določno razkriva podobnosti in razlike ter svoje enkratne značilnosti in s tem svojo lastno identiteto.

Ta proces pa ni le seštevek bolj ali manj naključnih izkušenj (doživljajev); pač pa občan z višjo stopnjo samoosveščanja prehaja k načrtnemu, *organiziranemu iskanju in kombiniranju* elementov iz svojega okolja. Prav takšna dejavnost pa postaja *sino-nim za kreativno znanstvenoraziskovalno delo*.

Prežemanje raziskovalnega dela z vsakdanjo samoupravljalsko prakso pa vendarle ne pomeni, da gre za atomizacijo te dejavnosti. Še vedno je treba računati na vsaj tri kategorije dejavnikov; to so: a) znanstveni delavci in institucije, ki se osredotočajo na zahtevne, specializirane naloge, b) strokovne službe, ki opravljajo analitične operacije za potrebe rednega delovanja na nekem področju, c) občani-samoupravljalci, ki se na najrazličnejše načine, bolj ali manj kontinuirano, vključujejo v to dejavnost.¹²⁹

V samoupravnem odločanju prihaja do nenehnega kroženja informacij in spoznanj. Tako kot so po eni strani ugotovitve raziskovanja lahko osnova informiranja in odločanja, obenem tudi samo odločanje vodi do pomembnih spoznanj udeležencev (»šola socialistične zavesti«!), s katerimi je treba seznaniti druge občane; obenem pa so lahko tudi osnova za znanstveno posploševanje:

V praksi si prizadevamo, da bi samoupravno odločanje čim bolj na široko odprli za relevantna znanja in informacije. Edvard Kardelj v študiji »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja« na več mestih opozarja na potrebo, da bi odločanje postalo »izraz zavesti in ustvarjalne sposobnosti celotne družbe« (str. 152). V zvezi z delovanjem delegatskega sistema izpostavlja med drugim tudi dolžnost znanosti in strokovnih služb, da odkrivajo »delegatom širše vidike posameznih odločitev, ki naj jih sprejemajo« (str. 151). Nadalje, da se mora delegacija »odlikovati z odprtostjo do celotne strukture socialistične družbene zavesti in družbenega ustvarjanja, da se posvetuje in pri svojem delu opira na širše vire poznavanja stvari in znanja od tistih, s katerimi sama razpolaga (str. 155). Vsaka odločitev, preden se sprejme, bi morala biti »odprta za konsultacijo in vpliv vseh ustvarjalnih

¹²⁹ Glede na vrsto raziskovalnih opravil bi lahko posebej opazovali, kdo prevzame kakšno vlogo npr. v zvezi z: a) zbiranjem podatkov, b) njihovo analizo, c) interpretacijo rezultatov in d) ugotavljanjem pogojev njihove uporabe.

socialističnih sil, posebno družbenopolitičnih in drugih družbenih organizacij kot tudi znanstvenih in strokovnih institucij» (142). Tudi v zvezi z vlogo izvršnih svetov prihaja do iste zahteve, ko pravi, da se morajo opirati »na celoten ustvarjalni znanstveni potencial družbe, ne pa samo na tisti njegov del, ki je neposredno vključen v sistem državne uprave« (str. 164).

Ali se s 'samoorganizacijo' vračamo k samoupravljanju?

Frontalna izključitev izkušenj iz prejšnjega družbeno-političnega sistema ob osamosvojitvi Slovenije 1991

Novi trendi v planiranju (Nizozemska): samoorganizacija kot preseganje zamejenosti pristopa 'od zgoraj navzdol'

– neanticipirane posledice: povečanje družbene neenakosti

Sklepna misel: vztrajati pri dialektiki enotnosti nasprotij

Vloga raziskovanja v reševanju nekaterih vsebinskih vprašanj samoupravnega delovanja

a) Determinacijska vloga in manipulabilnost

Delovanje subjektivnih sil, ki si prizadevajo pospešiti razvojne procese za uveljavljanje vrednot socialistične družbe, ima večje ali manjše učinke tudi glede na to, koliko upošteva razlikovanje med a) tistimi faktorji, ki v največji meri *pojasnjujejo* (oz. determinirajo) te procese, in b) tistimi, ki jih je relativno najlažje (ali najtežje) *spremeniti* v zaželeni smeri. Zato osnova za odločanje ni le pojasnjevanje (razumevanje, poznavanje) vzrokov oz. determiniranosti določenih procesov, temveč tudi pojasnjevanje njihove »manipulabilnosti«.

Medtem ko je »čisto« oz. fundamentalno znanstveno raziskovanje usmerjeno predvsem k pojasnjevanju vzročnosti, pa takšen prijem že sam na sebi še ne zagotavlja tudi najuspešnejše strategije v praktičnem delovanju; tisti faktorji, ki sicer v največji meri determinirajo določeno stanje (spremembe) ali imajo največjo »pojasnjevalno moč«, se lahko sploh ne pojavijo kot sestavni element strategije za spremembo tega stanja v zaželeni smeri. Gre namreč tudi še za drugi pogoj, da bi lahko prek njih dosegli postavljeni cilj, tj. da so tudi sami sploh spremenljivi pod vplivom zavestne akcije subjektivnih sil; z drugimi besedami – da so manipulabilni (glede na materialne ali moralne omejitve).¹³⁰

Nadalje pa gre tudi znotraj te kategorije za različno stopnjo manipulativnosti, kar se kaže npr. v potrebnih vlaganjih (materialnih sredstvih, aktivnosti moralnih tveganj) in v času, ki je potreben, da pride do spremembe, in s tem – zaradi njihove determinacijske vloge – vpliva na uresničevanje postavljenega cilja. Če naj bi

¹³⁰ Izraza »manipulabilnost« ne uporabljamo v pejorativnem smislu, temveč za označevanje možnosti spreminjanja določenega pojava v zaželeni smeri.

delovanje subjektivnih sil vodilo *do čim večjih učinkov v čim krajšem času* – glede na temeljne vrednote in *konkretne* cilje njihovega delovanja – je treba torej iskati predvsem tiste faktorje, ki hkrati v največji meri vključujejo obe dimenziji, tj. tako veliko determinacijsko vlogo kot tudi veliko manipulabilnost.

Pomanjkanje predhodne analize (pred samim odločanjem), ki naj bi nudila takšno usmeritev, je torej lahko eden izmed pomembnih razlogov, da se kolektivna akcija osredotoči na neustrezna vprašanja. To je poskus, da bi prišli do cilja z ustreznimi sredstvi. Z lahkoto uveljavimo nekatere ukrepe (spremembe), kar je še zlasti privlačno zaradi hitrega poteka akcije, ki pa ne bodo vodili do cilja, ker uvedene spremembe niso temeljna determinanta v odnosu do tistih, ki bi jih pravzaprav želeli doseči. Ali pa se usmerimo na pojave, ki sicer močno določajo naše področje, vendar niso »dovzetni« za vplive in sredstva, s katerimi razpolagajo subjektivne sile v svojem delovanju.

b) Predvideni in nepredvideni učinki odločitev

V odločanju o različnih možnostih (npr. alternativni alokaciji materialnih sredstev v okviru družbenega plana občine) bodo udeleženci upoštevali predvidevanja glede pričakovanih rezultatov. Pri tem ne gre le za vprašanje, v kolikšni meri bo uresničen neki cilj (zadovoljena neka potreba), temveč tudi za to, koliko bodo te učinke spremljale tudi negativne posledice. Te posledice nikakor niso v celoti predvidljive in lahko nastopijo šele posredno z uresničitvijo cilja kolektivne akcije; pokažejo se lahko dosti kasneje ali na povsem drugem področju, prizadenejo lahko druge subjekte ipd.

Ozka usmerjenost (zaverovanost) v čisto konkretni cilj dostikrat povzroči zanamranje vsega, kar je bolj odmaknjeno v času in prostoru. To pa pomeni, da bodo tudi sprejeto odločitev kmalu osvetlila nova dejstva (popolnejše informacije, drugačni interesi ipd.) in da bomo pri tem ugotovili, da ni bila optimalna, če že ni bila kar škodljiva. Na ta način ne prihaja le do negotovih posledic z vidika reševanja neposredne zadeve, temveč tudi do splošnejše posledice, ki se kaže v določeni nestabilnosti, v pomanjkanju zaupanja, da se je vredno angažirati na osnovi dane odločitve oz. ureditve ipd.

Iz tega izhajajo očitno tudi nekatere implikacije za raziskovalno delo. Čeprav pogosto pozitivno vrednotimo izkušnje same družbene prakse, tega vendarle ne bi bilo treba razumeti tako, da bi brez potrebe razsipali družbena sredstva in povzročali druge negativne posledice. Prav tu je možnost za večje angažiranje analitično-raziskovalne dejavnosti. To pomeni, da ne bi delovali tako, da bi šele na osnovi realizacije neke odločitve spoznavali njene dejanske posledice (čeprav bo seveda v neki meri do tega v vsakem primeru prišlo). Namesto pragmatičnega ugotavljanja učinkov delovanja subjektivnih sil *ex post*, je torej treba doseči, da bo vnaprejšnja proučitev lahko s svojimi izsledki že navzoča v samem procesu sprejemanja odločitve.

Na ta način naj bi zmanjšali nepredvidene in nezaželene posledice delovanja subjektivnega faktorja in povečali verjetnost realizacije cilja.

c) Konkretizacija in posploševanje

V delovanju subjektivnega faktorja (npr. v kontekstu občine in krajevnega skupnosti) se pojavljata dve smeri analitičnih priprav za odločanje. Po eni strani gre za

konkretizacijo splošnih programov, ciljev, smernic, ki so bile opredeljene na globalno-družbeni ravni. Po drugi strani pa gre za posploševanje pridobljenega izkustva na osnovi konkretnih primerov. Oboje je potrebno kot prvi pogoj, da bi delovanje subjektivnega faktorja vodilo do čim večjih učinkov pri spreminjanju danih razmer glede na temeljne vrednote socialistične družbe. Oboje pa tudi implicira neko določeno analitično dejavnost, ki je v dosedanji praksi še ni bilo zadosti.

Kadar gre za državno, centralistično odločanje, je povsem očitno, da se splošna določila, sprejeta v centru, mehanično prenašajo tudi na specifične lokalne razmere. V takšnem primeru torej nujno pride do neoptimalnih odločitev, ker se preveč zanemari tisto, kar je lokalno specifično in odstopa od povprečja v državnem merilu. Se pravi zanemariti prav tisto, kar je lahko najbolj perspektivna »komparativna prednost« nekega območja. V naših sedanjih razmerah smo takšno stanje že močno presegli (tem bolj presegli, čim bolj smo razvili komunalni sistem, vključno z informacijskim sistemom in potrebno raziskovalno dejavnostjo). Vendar pa tudi še v današnjih razmerah včasih pride do mehaničnega prenašanja splošnih smernic z višjih ravni na nižje ravni družbenopolitičnega sistema. Čim slabše sta razvita dejanska samoupravna praksa in demokratično odločanje, tem bolj je verjetno, da bodo splošna določila višjih ravni dobila le mehanično ponovitev (navidezno sicer najbolj dosledno oz. natančno uresničenje, dejansko pa neživljenjsko in neustrezno aplikacijo) na nižji ravni.

Gre torej za dva pogoja: po eni strani za dejansko vključenost občanov v samoupravno odločanje, kar zagotavlja, da se bodo prek njih izrazili resnični interesi in specifične razmere, v katerih živijo. Po drugi strani pa takšno samoupravno prakso spremlja potreba »analitične konkretizacije«, ki naj bi se *razlikovala od mehanične aplikacije* splošnejših določil.

Podobno se uveljavlja potreba po stalnem posploševanju pretekle prakse. Če ostane bodisi pozitivno bodisi negativno izkustvo prejšnjega delovanja atomizirano, je torej toliko večja verjetnost, da bomo negativna dejanja ponovili tudi še kasneje, čeprav bi se jim lahko izognili. Obenem je večja verjetnost, da pozitivne rešitve ne bodo rabile takoj za zgled, po katerem bi se ravnali, in bo torej minilo dalj časa do uveljavljanja uspešnejšega, najbolj optimalnega načina delovanja.

d) Zaznava in odzivnost na spremembe

Pluralizem samoupravnih interesov se ne zaustavlja več pri omejevanju na nekatere splošne oz. grobe kategorije, na predstavništvo prek političnih strank ali drugih institucij, temveč navsezadnje omogoča maksimalno upoštevanje interesov vsakega posameznika.¹³¹ Maksimalno upoštevanje pa je v tem, da odpravimo konflikte med »bloki interesov«, (glej tudi Kardelj, 1977) in iščemo možnosti za njihovo realizacijo v družbi kot celoti. Tu prihaja do stičišča med dvema ekstremnima poloma, tj. med posameznikom in globalno družbo. Z vse večjo dinamiko družbenega življenja, ki je tudi sama že – vsaj delno – izraz novega načina (samo)upravljanja, je vse težje sproti upoštevati vse spremenjene življenjske razmere za vsakega posameznika ali družino. E. Kardelj je zaostрил kritiko meščanskega parlamentarnega sistema, ki le

¹³¹ Tu pogrešamo hitrejši razvoj t.i. »politične prakseologije«, ki bi – pri nas bolj kot kjerkoli drugje – morala pripravljati, nakazovati tudi nove organizacijske rešitve za nadaljnji razvoj sistema samoupravljanja.

vsaka štiri leta »pripušča« omejeno možnost izražanja različnih interesov, in sicer toliko, kolikor se ti interesi ujemajo z usmeritvijo ene izmed strank.

Izredno bogastvo raznovrstnih potreb in interesov je tako osiromašeno in vključeno v nekaj kategorij, ki začnejo živeti same zase, relativno odtujeno od realne družbene osnove, ki se stalno spreminja. V tem je še eno izmed možnih meril odtujenosti odločanja in politike od občanov.

Gre torej za vprašanje, kako hitro se lahko sistem odziva na spremembe. Kako hitro na posameznih ravneh družbe (krajevna skupnost, občina, republika, federacija) zaznamo objektivne ali subjektivne spremembe in kako hitro te ravni reagirajo na zaznane spremembe. Čim več časa poteče od dejanske spremembe do »sistemске« zaznave in od zaznave do reagiranja, tem več potreb ljudi bo nezadovoljenih oz. tem več razpoložljivih materialnih in nematerialnih dobrin bo neizkoriščenih.¹³²

Na tem mestu pa spet lahko prav raziskovanje in komuniciranje odločilno spodbujata odzivnost določene družbene enote.

Iz dosedanje prakse empiričnega raziskovanja pri nas lahko povzamemo, da je že pasivna vloga, npr. da nekoga sploh vprašamo za mnenje, določeno priznanje človeku. Zlasti za ljudi, ki živijo v bolj odmaknjenih podeželsko-kmečkih območjih, ni redka situacija, da doživijo pravo presenečenje ali so celo pretreseni ob tem, da je nekdo prišel k njim, da bi zvedel za njihovo mnenje. Protislovje pa je v tem, da največkrat ravno ti ljudje nimajo še izoblikovanega svojega subjektivnega odnosa (stališča mnenja) do številnih vprašanj.¹³³

Z vse večjim vključevanjem ljudi v samoupravno odločanje in v delegatski sistem seveda izginja takšna izjemnost. Proizvajalec in občan je vse pogostejše postavljen v položaj, da se mora opredeljevati o raznih dilemah.

e) Premalo in preveč informacij

Kot smo že nakazali, se soočamo s protislovjem in dilemo, da imamo na eni strani premalo informacij, kar ima negativne posledice za kvaliteto odločanja; obenem pa imamo tudi preveč »informacij«, kar pomeni, da tisto, kar je relevantno, ni tudi dostopno zaradi obilice motečega gradiva in torej spet pride do zožene osnove za racionalno odločanje. V obeh primerih pride do hudih posledic, ki so v tem, da problematiko rešujemo »od začetka«, kot da ne bi bilo v preteklosti o tem še nobenih spoznanj, ki bi jih lahko uporabili pri odločanju. Kolikor je preteklo izkustvo navzoče, je bolj tisto, kar je v glavah posameznikov, medtem ko informacijsko-dokumentacijski in znanstveni kompleks ostane ob strani. Zato tudi isto temo dostikrat ponovno dajemo v razpravo, ne da bi izkoristili spoznanja prejšnjih obravnav.

Sedanji način akumuliranja izkustva je predvsem *mehanično dodajanje novega gradiva, kvantitativno kopičenje podatkov*. Ravno takšno povečevanje kvantitete pa nujno terja tudi kvalitativno spremembo. Za odločanje ne zadostuje več seštevek številnih posameznosti, temveč moramo v množici posameznosti in naključnosti razkrivati tudi bistvene in splošne razvojne težnje, ki lahko rabijo za orientacijo pri

¹³² Npr.: Stanovanjska površina je neizkoriščena, potem ko se odselijo otroci, ali potem ko je umrl eden od zakoncev. Zaradi togosti organizacije pa se takšna sprememba ne registrira oziroma ne upošteva na ustrezni ravni odločanja (ali pomoči).

¹³³ To so npr. pokazale tudi izkušnje ob izvedbi anketiranja podeželsko-kmečkega prebivalstva v odmaknjenih hribovskih zaselkih občine Idrije; anketiranje so opravili študentje FSPN (»akcija Vojsko«).

izbiranju alternativ. To pa pomeni, da je v kvaliteti informacij nekakšna praznina. To praznino zdaj zapolnjujemo po zdravem razumu, s tem pa se v bistvu vračamo na stari način dela. Odpovedujemo se pridobitvam znanstveno-tehnološke revolucije. Vse »zbirateljsko« delo pa pravzaprav postane le dodaten strošek brez uporabne vrednosti.

f) Identifikacija razvojnih potencialov: aspiracije in prispevek

Že dosedanje empirično (sociološko in politološko) raziskovanje je večkrat razkrivalo dva vidika potencialnih razvojnih sprememb:

- a) Raziskovalo je različne potrebe in aspiracije občanov, ki naj bi jih zadovoljili oz. uresničili; pri tem gre tudi za kritične ocene posameznih pojavov, ki implicitno ali eksplicitno terjajo spremembo stanja.
- b) Raziskovalo je tudi različne oblike potencialnega prispevka občanov; ti so izrazili pripravljenost, da bi osebno prispevali k izboljšanju stanja nekem področju v obliki materialnih oz. finančnih sredstev, s tem, da bi prevzeli kakšno odgovornost (nalogo, funkcijo), s svojim delom, s tem, zastavijo svoj moralni ugled idr.

Oboje smo doslej obravnavali le v kontekstu znanstvenega pojasnjevanja oblik in determiniranosti angažiranosti občanov. Ugotovitve torej niso bile namenjene praksi – vsaj ne neposredno; takšne raziskovalne akcije so bile bolj ali manj izjeme v odnosu do družbenopolitične prakse in delovanja subjektivnih sil na ravni krajevnih skupnosti ali občin; to delovanje pa bi terjalo kontinuirano spremljanje in univerzalno, celotno »zajemanje« (ne pa le sklepanje na osnovi določenega vzorca). Šele potem, ko bi imeli takšen pogled v dispozicije vseh občanov v vseh krajevnih skupnostih (občinah) in ko bi lahko kontinuirano spremljali tudi spremembe v času, bi lahko v polni meri vključili razpoložljive 'subjektivne' sile v razvojne procese.

Pri tem pa je očitno, da je takšna naloga povsem neuresničljiva, dokler ostajamo v sedanjih okvirih raziskovalne dejavnosti kot posebnega sektorja družbe oz. kot dejavnosti posebne profesionalne skupine ljudi, ki delujejo v znanstvenih institucijah.

Literatura

Conrad Arensberg, »The Community-Study Method«, AJS, 1954, št. 2.

Hans Paul Bahrtdt, Die Moderne Großstadt, Soziologische Überlegungen zum Städtebau, Rowohlt, 1961.

Tomaž Banovec, »Zatrpanost s podatki – najhujša in najbolj nalezljiva bolezen«, Obveščanje in odločanje, št. 2, 1978.

Tomaž Banovec, Aktualna vprašanja obveščanja v delegatskem sistemu, Ljubljana 1975.

Stane Dolanc, »Revolucionarna enotnost teorije in družbene prakse«, Delo, 11. XII. 1976

Friedrich Engels, Gospoda Evgena Diihringa prevrat v znanosti, CZ, 1948.

Matija Golob, »Neposredno opazovanje z udeležbo (v družboslovju podeželja)«, Teorija in praksa, let. 9, št. 5, Ljubljana 1972. Jože Goričar, »Družbeni pomen empiričnih socioloških raziskav«, Teorija in praksa, 1965. str. 1100–1115.

Antun Horvat, »Sistem informiranja je ekstenziven«, Obveščanje in odločanje, št. 2, 1978.

Edvard Kardelj, O sistemu samoupravnega planiranja, DZS, Ljubljana 1977.

Edvard Kardelj, Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, ČZP Komunist, Ljubljana, 1977.

- Franz Xaver Kaufmann, »Sociologija i praktička djelotvornost«, Naše teme, 1972, št. 1.
- Franta Komel, »Banak podatkov SR Slovenije in njen pomen«, Slovenski demografski simpozij, Ljubljana 1974.
- Aleksandra Kornhauser, »Raziskovalna dejavnost – okrasni dodatek ali potreba in sestavina združenega dela«, Teorija in praksa, let. 12, št. 8–9, Ljubljana 1975.
- René König, Grundformen der Gesellschaft: Die Gemeinde, Rowohlt, Hamburg, 1958. 16.
- René König, »Selbstanalyse von Gemeinden als Mittel zur Entwicklung der Gemeindebeteiligung«, v knjigi: Sociologische Orientierungen, Kiepenheuer + Witsch, Köln, Berlin, 1965, str. 426–432.
- Jean Lojkine: Le marxisme, l'état et la question urbaine, Presses universitaires de France, Paris 1977.
- Karl Marx, Friedrich Engels, »Nemška ideologija«, Izbrana dela v petih zvezkih, CZ, 1576, II. zvezek.
- Karl Marx, Kapital, prvi zvezek, CZ, Ljubljana 1961.
- Zdravko Mlinar, Urbanizacija, urbanizem in sociologija, FSPN, Ljubljana, 1978.
- Zdravko Mlinar, »Dialektika, empirizem in špekulacija v socioloških in politoloških raziskovanjih«, Anthropos, 1977, št. 3–4.
- Zdravko Mlinar, »Družbene znanosti in družbeni razvoj«, Teorija in praksa 1970, let. 7, št. 8–9, str. 1107–1116.
- Naučno-tehnološka revolucija i samoupravljanje, Teorijske diskusije, Institut za političke študije Fakulteta političkih nauk, Beograd 1969.
- Naučno tehničkaskaja revolucija, Izdateljstvo Nauka, Moskva, 1976.
- R. E. Pahl, »Playing Rationality Game: The Sociologist as a Hired Expert«, v knjigi Colin Belland, Howard Newley, Doing Sociological Research, Allen and Unwin, 1977.
- Miroslav Pečujlić, Prihodnost, ki se je začela, znanstveno-tehnološka revolucija in samoupravljanje, Komunist, Ljubljana 1969.
- Priročnik o informacijsko-dokumentacijskih centrih, Ljubljana, 1976. 28.
- Irwin Sanders, »The Social Reconnaissance Method of Community Study«, referat na 9. svetovnem kongresu sociologije, Uppsala, 1978.
- Stališča o medsebojnem obveščanju v delegatskem sistemu; posvet o medsebojnem obveščanju v delegatskem sistemu, Lipica, 6. in 7. febr. 1975.
- Jan Szczepanski, »The Social Sciences and Solutions to Practical Problems«, v: Studies in Methodology. The polish Sociological Bulletin, 1976.
- Stipe Šuvar, Škola i tvornica, Školska knjiga, Zagreb 1977.
- Visoko šolstvo in raziskovalno delo v Sloveniji, ČZP Komunist, Ljubljana 1974.
- Roland L. Waren, Studying Your Community, New York, 1955.

Teorija in praksa, XV (1978), 10, str. 1119–1132

V ČIGAVEM INTERESU JE RAZVOJ SOCIOLOGIJE?

Ko iščemo oporo oziroma kriterije za racionalno usmerjanje razvoja in določanje vloge sociologije v Jugoslaviji, moramo najprej razkriti morebitne posebnosti družbenega konteksta, v katerem (naj) deluje. Zato bomo na tem mestu najprej postavili v ospredje – vsaj hipotetično – najbolj relevantne posebnosti.¹³⁴

Posebnosti družbenega konteksta

Ena najznačilnejših posebnosti našega družbenega sistema je njegova – *izvirnost* in nenehno navzoča *težnja k samostojnemu iskanju novih, izvirnih rešitev*. Takšna usmeritev pa je lahko le kratkotrajna, če se hkrati ne opre tudi na popolnejše poznavanje (raziskovanje) zakonitosti družbenega življenja. Izvirnost brez znanja kvečjemu pomeni – avanturizem, neodgovornost do množic in ogrožanje samih temeljev sistema.

Včasih se zdi, kot da ne vidimo obeh strani medalje. »Odliko« jugoslovanskega sistema (inovacije) ne povezujemo z nujnimi podmenami in žrtvami, ki so potrebne, da bi se ta ohranila kot dolgoročna značilnost in vzor v svetovnem merilu. Nobene jasne zavesti nimamo o tem, da bi prav družboslovna raziskovanja morala biti – bolj kot v katerikoli drugi državi in bolj kot vsa druga področja znanosti – vprežena v graditev novega družbenega sistema.

Mogoče gre tudi za nekakšne iluzije o tem, da se da kar z lahkoto preseči »domet« že utečenih modelov družbene organizacije. Brez podrobnega razkrivanja in natančne specifikacije pogojev za uresničenje družbenih ciljev (akcijski radij »subjektivnih sil«), pa se dejansko le povečuje neskladje med programom in dejanskim stanjem; prihaja do nenehnega spreminjanja normativnega reda, ki ogroža trdnost celotnega sistema.

Če nekoliko poenostavimo, bi lahko rekli, da se je v preteklosti neopazno uveljavila nekakšna delitev dela oziroma vlog: politična praksa prevzema nase predvsem nove zamisli, uvajanje novega; sociologija pa hodi zadaj in *post festum* razkriva neso- glasja in omejitve v dejanskem delovanju novih institucij ipd. Takšna delitev nujno pelje v neodgovornost na eni in drugi strani in je podlaga trajnega konflikta med njima.

Na eni strani gre za neodgovornost, ker v koncipiranju in uvajanju novega zanemarjamo objektivne razmere in z idealiziranjem ter poenostavljanjem nadomeščamo znanje, ki bi bilo potrebno. Na drugi strani gre za delo tistih, ki niso sodelovali (oziroma so sodelovali le v manjši meri) v samem snovanju novega in prav mogoče je, da ne čutijo osebne odgovornosti za (ne)uspeh. Tudi v njihovem delu pride do nekaterih simplifikacij, npr. da zavračajo nove zamisli že na podlagi prvih podatkov, ki kažejo, da dejansko stanje daleč zaostaja za programi. Pri tem pa dostikrat zanemarjajo dinamični vidik, ne upoštevajo smeri spreminjanja in se omejujejo le na absolutno doseženo stopnjo (npr. zanemarjanje »vzgojne« vloge – v najširšem

¹³⁴ Nekateri od teh smo že na kratko obravnavali; gl. »Družbene znanosti in družbeni razvoj«, Teorija in praksa, št. 8–9, 1970.

pomenu – članstva v delavskem svetu in upoštevanje le konkretne distribucije vpliva med člani).

Sociologija naj bi torej (kar seveda zahteva tudi visoko znanstveno raven) *raziskovala pogoje, omejitve in alternative že v fazi programiranja, namesto da se predvsem omejuje na raziskovanje pomanjkljivosti že sprejetih programov in uvedenih inovacij*. Že vnaprej naj bi nakazovala nujne posledice (»ceno«) posameznih alternativ in razširjala razpon možnih rešitev.

Posebnost jugoslovanske družbe, ki zaostruje potrebo po sociološkem proučevanju, je tudi v tem, da gre za sistem, ki kot takšen *nima dolgotrajne zgodovinske izkušnje*. To pomeni, da se današnje družbenopolitično življenje pri nas spopada s toliko številnejšimi problemi, kolikor manjši je delež – v primerjavi z drugimi deželami – skupne izkušnje in skupne kulture vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti. Čim manjša je skupna tradicija, tem večja je potreba po novih rešitvah v sodobnosti, tem večja je potreba po znanju o družbenem dogajanju, ki ga lahko zagotovi le sociološko raziskovanje.

Ne samo usmeritev vodilnih subjektivnih sil h graditvi novega družbenega reda, tudi objektivno pomanjkanje skupne izkušnje v preteklosti zahteva danes več »originalnosti«.

Tudi sistem samoupravljanja in prizadevanje, da bi angažirali *kreativni potencial milijonskih množic*, zahteva večjo navzočnost sociologije, kot pa npr. avtorski ali tehno-kratski sistem upravljanja. Če upoštevamo bistvo in ne absolutiziramo konkretnih institucionalnih oblik, bi lahko rekli, da je empirična sociološka raziskava lahko neposredno instrument izražanja in uveljavljanja interesov delovnega človeka. V času, ko pogosto ugotavljamo, da – zlasti v razmerah množične, urbanizirane družbe – klasične oblike sestajanja volivcev izgubljajo svojo vlogo (npr. skrajno omejena vloga zborov volivcev v mestnih naseljih), vendarle ne uporabljamo modernejših oblik vplivanja občanov na odločanje. Anketiranje občanov npr. v Ljubljani in Puli je že vnaprej skoraj povsem točno pokazalo, kakšna so stališča občanov glede samopriskpeva za otroško varstvo. Torej lahko sklepamo, da je prav tukaj še dosti neizkoriščenih možnosti, da bi lahko (z razmeroma zelo majhnimi finančnimi sredstvi) povečali »navzočnost« in vpliv občanov v političnem odločanju.

Ne vidim pravega razloga, zakaj – ko tako na veliko poudarjamo pomen participacije občanov – ne uporabljamo tudi razmeroma preprostih možnosti, ki bi lahko razširile njen »domet«. Zakaj bi se morali togo omejevati le na klasične institucionalizirane oblike? Zakaj ne bi – poleg referendumov, ki je zelo redko organiziran, in občinskih odbornikov ali poslancev – uporabljali še druge načine zbliževanja med centri odločanja in množico občanov? Naj gre za podjetje, krajevno skupnost, občino ali širše teritorialne ali interesne skupnosti, v vseh primerih se očitno kažejo tako potrebe kot možnosti, da povečamo obseg izmenjave informacij med občani in organi upravljanja.

Nadaljnja značilnost in posebnost našega sistema, ki je relevantna za opredeljevanje funkcije sociologije, zadeva težnjo in pretenzijo za zavestno, *načrtno obvladovanje in usmerjanje razvojnih procesov* v smeri zastavljenih, dolgoročnih družbenih ciljev. S tega vidika se zdi, da zahajamo v protislovje, če predvsem le poudarjamo, kako se strinjamo s temi cilji, obenem pa ne zagotovimo, da bi tudi *nenehoma razčlenjevali in raziskovali pogoje za njihovo realizacijo*.

Čim večja naj bi bila vloga »subjektivnih sil« v usmerjanju razvoja jugoslovanske družbe, tem večja je nujnost, da se te oprejo na poglobljeno in obsežno sociološko raziskovanje.

Posebnost Jugoslavije, ki priteguje pozornost svetovne javnosti in še posebej strokovnjakov s področja družbenih znanosti, je tudi njena *notranja heterogenost*. Kompleksnost njene družbene strukture oziroma stopnja njene heterogenosti je fenomen v svetovnem merilu in zbuja asociacije o idealnem »družbenem laboratoriju«. To se pravi, da takšna situacija tako z vidika samega delovanja izredno heterogenega družbenega sistema kot tudi z vidika ožjih profesionalnih interesov zahteva (relativno bolj kot v drugih državah) povečini obseg sociološkega raziskovanja.

Jugoslovanska družba tudi zaradi svoje izredne heterogenosti zahteva bolj zamotan sistem odločanja, večjo fleksibilnost in razlike med različnimi subsystemi. Takšna družba ne prenese uniformnih rešitev; tisto, kar je optimalno za en segment, je lahko najslabše za drugega. Zato tudi bolj potrebujemo znanje in informacije, ne samo na ravni globalne družbe, temveč prav tako tudi na parcialni ravni in za potrebe njenih subsystemov.

Jugoslavijo nedvomno lahko uvrstimo med dežele, ki jih karakterizira najvišja *stopnja dinamike družbenih sprememb*. Bodisi z vidika ekonomskega razvoja, hitrosti industrializacije in urbanizacije, bodisi z vidika najrazličnejših sprememb institucionalne strukture, pravnega reda ali družbenih vrednot, povsod se izraža izredni dinamizem, ki ustvarja čisto nove situacije in zaradi tega ljudem postavlja čisto nova vprašanja, zahteva ponovno ocenjevanje oz. redefiniranje starih kriterijev odločanja itd. Takšne spremembe so permanentna podlaga anomalije. V iskanju opore in kriterijev za usmeritev in odločanje v novih situacijah bi se tako posamezniki kot institucije lahko – v večji meri – zatekali k rezultatom empiričnega sociološkega raziskovanja. Čim večje so družbene spremembe v neki časovni enoti, tem manj se lahko opiramo na vzore in rešitve iz preteklosti, tem več pa potrebujemo novih odločitev, ki morajo temeljiti na poznavanju najnovejšega stanja.

Končno naj opozorimo, da se tudi vloga Jugoslavije v svetu povezuje z vlogo sociologije v njenem okviru (glej tudi Teorija in praksa št. 8–9, 1970, str. 1108). V zadnjem času slišimo izjave oziroma spoznanja predstavnikov najvišjih političnih forumov, ki opozarjajo, da še vse do danes nismo uspeli ustrezno vsebinsko predstaviti svetovni javnosti temeljnih značilnosti in inovacij družbenopolitičnega sistema Jugoslavije.

Naša dežela je v povojnem obdobju vzpostavila izredno široko mrežo svojih predstavništev v vseh delih sveta, kar gotovo zahteva tudi milijardna finančna sredstva. Ob vsem tem pa vsem, ki se zanimajo za jugoslovansko skušnjo, ni dostopna nobena sistematična predstavitev strukture in dejanskega delovanja celotnega sistema. To vlogo smo prepustili tujim avtorjem, ki v zadnjem času hitro zapolnjujejo tržišče s svojimi knjigami, in dostikrat površno in pristransko prikazujejo dejansko stanje (s katerim so se seznanili v času nekajtedenskega ali nekajmesečnega bivanja pri nas). Hkrati pa že več kot sedem let čaka na realizacijo predlog, da bi npr. revijo »Sociologija« izdajali tudi v enem od svetovnih jezikov. Še vedno se zadovoljujemo z brošurami, ki so diletantsko napisane v »agit-propovskem« stilu, ki kvečjemu lahko koga razočara in odvrne od nadaljnega proučevanja našega sistema.

Kaj utesnjuje vlogo sociologije?

Na tem mestu želimo podati pregled nekaterih temeljnih dejavnikov, pogojev in situacij, ki utesnjujejo vlogo sociologije pri nas.¹³⁵ S tem seveda ne želimo ustvariti negativne predstave in temne perspektive v zvezi z njenim razvojem. Ravno narobe, če izpostavimo tisto, kar jo danes omejuje, s tem najbolj zagotovimo, da se bo v prihodnosti hitreje uveljavila.

Tradicija predindustrijskega obdobja, ki izvira iz nizke stopnje funkcionalne diferenciacije, se je ohranila še tudi v današnjih, čeprav povsem spremenjenih razmerah. Ta tradicija se na primer kaže v tem, da se vsakdo čuti pristojnega za vse (vzeto nekolikanj karikirano); ljudje ne čutijo v sebi potrebe, da bi se v nekaterih strokovnih vprašanjih obrnili na strokovnjaka-specialista. Posameznik, ki bo naletel na določeno vprašanje se bo samodejno trudil, da bi ga razrešil sam. Ne bo se najprej vprašal, kdo je (najbolj) pristojen, da bi ga razrešil.

Če gre za področja (kot je problematika družbenega življenja), kjer sodelujejo s svojimi praktičnimi izkušnjami vsi kot dejavniki, je razumljivo, da bo takšna težnja še toliko močnejša. Zdi se, da vsak pozna in razume oziroma lahko rešuje taka vprašanja, s kakršnimi se ukvarja sociologija. Zato je potreba, da bi se obrnili na sociologa »specialista«, toliko manjša. Prav v sociologiji se profesionalno in laično pri razpravljanjih o raznih vprašanjih družbenega življenja dokaj pogosto prepletata.

Pri nas se vsa ta problematika še zaostruje, saj gre za dokaj majhen in znotraj izredno fragmentiran sistem.¹³⁶

Prav v majhnih sistemih (težnja k nižji stopnji diferenciacije) se najmočnejše *prepleta strokovno oz. znanstveno in laično*. Poleg tega, da se tako prepletanje pojavlja, po tradiciji kot dediščina iz preteklosti, izhaja tudi iz današnje družbene strukture. Zahteva za naglejším oblikovanjem profesionalne kulture mora izvirati iz razumevanja pogojev, ki temu nasprotujejo.¹³⁷

Revolucionarna praksa iz prvega poveljnega obdobja, ko je šlo za radikalne spremembe in uvajanje povsem nove institucionalne strukture, je bila pomemben zgled za način dela še tudi potlej, ko je bilo to obdobje že mimo. Revolucionarna razgibanost ni dopuščala prostora in časa za sociološka raziskovanja. Temeljita marksistična izobraženost političnih voditeljev, njihov neposreden stik z ljudmi in iznajdljivost v določenem položaju so ustrezali tedanjim razmeram.

Revolucionarni stil delovanja pa tudi v spremenjenih, bolj umirjenih razmerah, najbrž nezavedno, pušča vnmear induktivno-analitično lotevanje družbenopolitičnih vprašanj. Najbrž tudi taka »tradicija« po svoje pripomore k razumevanju vrzeli med deklaracijami o vlogi znanosti in stvarnim položajem sociologije.

¹³⁵ Ne moremo se spuščati še v probleme in protislovja, ki se pojavljajo »znotraj« sociološke dejavnosti, čeprav je očitno, da tudi samo poklicno delovanje sociologov, njihova (ne)usposobljenost in (ne)organiziranost močno vplivajo na uveljavljanje sociologije pri nas. Glej: Zdravko Mlinar, »Na putu ka organiziranom usmeravanju razvoja so-cilogije u Jugoslaviji«, Jugoslovensko udruženje za sociologiju, Slovensko sociološko društvo, Informativni bilten št. 3.

¹³⁶ Možnosti za razvoj sociologije v Jugoslaviji so še toliko neugodnejše, ker je Jugoslavija (v primerjavi z velikimi državami, kakršni sta npr. SZ in ZDA) dokaj majhen družbeni sistem. In enako velja: čim manjša je njena notranja povezanost, čim večja je njena razdrobljenost, tem več je raznih ovir za razvoj sociologije.

¹³⁷ V naših revijah bi bilo težko potegniti črto med zdravorazumskim razmišljanjem in strokovnimi analizami, med intuitivnim spekuliranjem in pravo teorijo; ni jasno, kakšen je delež posameznega avtorja in v kolikšni meri gre za prejšnje ugotovitve drugih itd.

Sociološko raziskovanje zaostaja za prakso in le post festum komentira posamezne ukrepe, namesto, da bi bilo opravljeno pred njimi.

Dolgoročne perspektive družbenega razvoja so se opirale na globalno, makro-sociološko teorijo marksističnih klasikov. Iz takega izhodišča gledano tudi ni bilo spornih vprašanj. Raziskovanje na mikrosociološki ravni pa se pojavlja šele v zvezi s težavami pri delovanju novih institucij (npr. komunalni sistem, zbori volivcev, delavski sveti in drugo).

V nasprotju s tistimi, ki predvsem opozarjajo javnost na program in cilje socialističnega gibanja, ali onimi (npr. pravniki), ki te cilje izražajo v normativnem redu, pa so sociologi prevzeli nase nevhvaležno vlogo: razkrivanje druge, »mračnejše« plat, to je odnosov in problemov dejanskega delovanja posameznih institucij. Že po naravi svojega dela bodo odkrivali oddaljevanja od tistega, kar je zaželeno. Tako se nenehno izpostavljajo nevarnosti da bi tudi njih uvrstili med nezaželene in »temačne« sile. Tvegajo, da bodo sami veljali za problematične, namesto da bi bili deležni podpore ali celo priznanja, ker so prvi odkrili resnične probleme in njihove vzroke in tako, vsaj posredno pripomogli k temu, da bi jih hitreje razrešili, v korist skupnih interesov.

Tak protisloven položaj kot Damoklov meč utesnjuje delo sociologov.

Egalitarno-demokratska vrednostna orientacija pa nujno prinaša tudi nevarnost, da ne bi zameglila posebne vloge strokovnjaka v primerjavi z množičnimi razpravami v okviru družbenopolitičnih organizacij. Ne gre za to, da bi hoteli ljudem kratiti pravico do odločanja in da bi dajali prednost strokovnjakom, in tudi ne za alternativno primerjanje v pomenu: eden več, drugi manj.

Gre za možnost, da prvi in drugi prevzamejo večjo vlogo oziroma prispevajo več, če se *o pravih vprašanjih razpravlja na pravem mestu*.

Množice naj ne bi razpravljale o tem, kako pojav A vpliva na pojav B, ali, kaj se bo zgodilo, če bi uvedli spremembo X. Množične, laične razprave o takih vprašanjih so le opozorilo za nesmotrno organizacijo in zapravljanje časa ter energije ljudi.

Na drugi strani pa lahko rezultati, ki z uporabo znanstvene metodologije opozarjajo na zapletenost sprememb X, pravzaprav pripomorejo k večji svobodi izbire, ki jo imajo državljani med različnimi alternativami. *Občani naj bi odločali, ne pa ugibali o determiniranosti družbenih pojavov*.

Razvoj sociologije neenakomerno posega v interese posameznih kategorij prebivalstva. Upošteva, da empirične raziskave pripomorejo k boljši informiranosti o realnih razmerah v družbi, pa prav tako – če so rezultati javni – *opozarjajo na vse oblike družbene neenakosti*. *Ekstremne kategorije so tako najbolj izpostavljene sodbi (pritisku) javnosti*; podatki o tistih, ki »imajo največ,« najsi bo materialnega bogastva, politične moči ali česa drugega, spodbude pritisk javnega mnenja, in vodijo do konkretnih akcij, ki naj bi odpravile neskladje med deklarativnim vrednotenjem enakosti in demokracije in takimi informacijami o realnih razmerah.

V čigavem interesu je torej večja vloga sociologije in večji obseg empiričnih socioloških raziskovanj? Zlasti je to v *interesu »najnižjih slojev«*, tistih z najnižjimi dohodki, z najmanjšim vplivom in najnižjo izobrazbo. Gre prav za tiste sloje, v katerih imenu nastopamo s programom socialistične izgradnje.

Pri tem pa nas analiza opozarja, da prav take kategorije prebivalstva najteže uresničujejo svoje interese. Zato imajo tudi zelo omejene (celo najmanjše) možnosti, da bi dejansko podprle razvoj sociologije.

Vse, kar smo omenili, pa tudi opozarja na to, katere kategorije bodo najbrž najbolj in najpogostejše *poskušale omejiti in preprečiti sociološke raziskave*, (če že ne v celoti, pa vsaj pri tistih vprašanjih, ki najbolj neposredno ogrožajo njihov privilegirani položaj). Če ne bodo preprečile, da bi na primer v anketi o javnem mnenju zastavili določeno vprašanje potlej bodo dosegle vsaj to, da rezultatov ne bodo objavili, itd. Tako se bodo izognile, da bi tudi same postale predmet ocenjevanja (socialne kontrole) javnosti in bodo obdržale položaj, ki jim omogoča, da lahko le one ocenjujejo vse druge.

Praksa je potrdila mnenje, da se tudi nekatere profesionalne kategorije čutijo ogrožene od nove znanstvene discipline – sociologije, ali pa vsaj objektivno nasprotujejo temu, da bi prevzela sociologija večjo vlogo. Najsi bo zaradi neznanja oz. nepoznavanja potencialne vloge sociologije ali zaradi zavestne obrambe parcialnih, egoističnih interesov, nasprotujejo uvajanju nove discipline ali celo zahtevajo naj bi jo odpravili.¹³⁸

Zlasti je protislovna vloga nekaterih najbližjih in najbolj sorodnih strok. Po eni strani so posamezniki iz teh strok pogosto največ pripomogli k oblikovanju sociologije in sociologov pri nas, po drugi pa je med nekaterimi opaziti tudi odpor in prepričanje, da že tradicionalne in uveljavljene discipline povsem zadovoljujejo vse potrebe. Zaradi splošnega gledanja na stvar ali celo zaradi povsem osebnih interesov (npr. zato, da bi obdržali pomembno mesto v učnem načrtu fakultet ali srednjih šol) se posamezniki odkrito upirajo uvajanju in širjenju sociologije.

Taka razlaga nam pojasnjuje tudi nesorazmerja pri financiranju raziskav ali pri sredstvih za zaposlovanje novih pedagoških delavcev – sociologov, pa tudi nesorazmerja pri izdajanju literature s posameznih področij (kadrovska struktura v založniških hišah) itd.

Glede na pomembne spremembe političnega sistema smo se znašli v položaju, za katerega je značilen nek vakuum, zlasti glede *odgovornosti za usmerjanje znanstvenih dejavnosti*. Star sistem ne deluje več novi pa še ni začel delovati.

In to pomeni, da se vsakdo znajde, kot se ve in zna. Namesto jasno določenih meril in prioritet pri usmerjanju znanstvenih raziskav in izobraževanja, pri čemer naj bi predvsem upoštevali splošne družbene interese, *prihaja do izraza predvsem moč posameznih profesionalnih skupin*. Obstoj –v določenem obsegu – v preteklosti je glavno opravičilo za današnji in prihodnji obstoj. *Vztrajnost postaja glavno načelo, ki samo po sebi določa okvire znanstvenega dela po posameznih področjih*.

V takih razmerah vodi načeloma enako obravnavanje neenakih do absurdnih nesorazmerij, ki niso v nobenem pogledu utemeljena s potrebami celotne družbe. Namesto da bi vedam (kakršna je sociologija), ki si z zamudo utirajo pot na prizorišče družbenega življenja pri nas, dajali prednost, pa dejansko ravnamo prav nasprotno. Tako sami povečujemo verjetnost, da bomo podprli prav tisto, kar se je najbolj preživelo in ki pravzaprav pomeni le ostanek iz preteklosti, ki nima več v sedanjem družbenem življenju nobene funkcije.

Zdi se, da razvoj sociologije bolj temelji na splošnem prepričanju, da je znanstveno raziskovanje v sodobni družbi potrebno, da se ga jemlje bolj kot simbol

¹³⁸ Težave pri pouku sociologije na srednjih šolah v vseh republikah nazorno kažejo vse to. Opaziti je celo odločne akcije, da bi odpravili sociologijo (glej poročilo Sociološkega društva Hrvatske).

splošnega napredka, kot nekaj, kar mora biti navzoče v vsaki razviti družbi, kot pa da bi bilo orodje za uresničitev jasno začrtanih ciljev.

Ne obseg ne vsebina socioloških raziskovanj pa nista določena na temelju analize o naših resničnih in specifičnih potrebah. Zato je precej omahovanj, nestabilnosti in občutkov negotovosti, kar ovira povezano in poglobljeno preučevanje posameznih tematskih področij. Ker ni jasno začrtanih perspektiv, nujno prihaja v raziskovalnih organizacijah do frustracij, upadanja motivacije za delo in brezbržnosti. Prevladuje ozračje »od danes do jutri«, rutinsko opravljanje dela itd.

Slaba informiranost o vseh posebnih vejah sociologije, zlasti o možnostih aplikativnih raziskovanj, močno omejuje sociološko dejavnost. Zato je pogoj za razvoj te vede njena *popularizacija*. Sredstva množičnega obveščanja se (preveč) opirajo na samostojno zbiranje podatkov oz. informacij, ki pogosto ne dajejo objektivne podobe razmer. Novinarji se velikokrat zadovolje z »impresionističnim« poročanjem, upoštevaje fragmentarne podatke, ki jih dobe od najlažje dosegljivih posameznikov. Na drugi strani pa se kopičijo skladovnice neprebranih poročil raziskovalcev (celo povsem neuporabljenih podatkov), za katere je bilo porabljenih veliko materialnih sredstev.

Teorija in praksa, let. 9, št. 2, 1972, str. 179–187

Kako uveljavljati sociologijo v družbi?

M. Burawoy: poziv k angažiranosti pod imenom **javne sociologije** v nasprotju s profesionalno sociologijo, ki se zamejuje le na akademsko sfero

Primer: Everyday sociology blog – *Sociology for the masses!* (<https://www.everydaysociologyblog.com/2016/04/sociology-for-the-masses.html>)

P. Berger: kritika sociologije kot instrumenta '**ideološkega zagovornišтва**' in kot aktivizma, kar bi naj delegitimiziralo sociologijo kot na raziskovanju temelječo znanost

Podobno v okviru ASA – klic k 'Save sociology!': komercializacija sociologije in 'javna sociologija' kot grožnji, ki lahko uničita sociologijo kot akademsko disciplino

Veljko Rus: "Profesionalec nikakor ne more biti niti družbeno niti politično nevtralen, vendar pa njegov politični angažma ne sme degradirati njegove stroke" (NR, 13. 7. 1990).

PROFESIONALNA IDENTITETA BREZ SOVRAŽNE OBKOLITVE?

Ob naših posvetovanjih o znanosti in še posebej o družboslovju se že kar praviloma pojavlja nekakšna zadrega glede na to, ker temeljijo bolj na ad hoc opazovanjih kot pa na sistematični preučitvi stanja in tako torej ostajajo preveč na površini. Tako se nam rado dogaja, da se nekatera vprašanja nenehno ponavljajo, medtem ko se drugih dosti bolj temeljnih vprašanj sploh ne zastavi. Ponavljajo se predvsem tista, s katerimi ostajamo v preddverju vsebine samega znanstvenega delovanja. To so zlasti tista, ki so najbolj vidna in otipljiva.

Pri tem gre predvsem za dvoje kompleksov: za omejene materialne možnosti in za ideološkopolitične omejitve znanstvenega delovanja. Mislim, da ne bi smeli dopustiti, da zastanemo v *preddverju* znanosti, kjer se vse preveč zadržujemo že kar več desetletij.

Ob tem ko danes že kar vsi od kraja pozitivno ocenjujemo večno *strpnost do različnosti*, pa bi kazalo obenem zaostrovati tudi *nestrpnost* do nepoznavanja že opravljenega, do pavšalnih ocen, do ohlapnosti. V današnji situaciji imamo sicer opravka z velikimi spremembami. Pri tem pa je značilno, da bolj kot izrazitost novega izstopa skorajda neverjetno hitro umikanje in *razpadanje starega*. Gre n. pr. za pravo razsulo marksističnega kategorialnega aparata. V tem pogledu je v zadnjih treh ali petih letih verjetno prišlo do večjih sprememb kot v predhodnih treh desetletjih. Žal te spremembe spremljamo zelo fragmentarno, kar se kaže tudi v tem, da ostajamo le pri ilustrativnem navajanju posameznih primerov.

»Cikcakasto nihanje«

Teoretična usmeritev družboslovcev je bila v povojnem času izrazito določena kar s teritorialno in državno pripadnostjo. Kot je bila v preteklosti ljudem njihova verska pripadnost že kar nekakšna vnaprejšnja danost, v katero so bili vrojeni, podobno je bila za več generacij (pri nas, v Sovjetski zvezi pa še toliko bolj) tudi marksistična teorija navzoča v smislu »cuius regio eius religio«. Šlo je predvsem za zvestobo, lojalnost oz. pripadnost jugoslovanski varianti marksizma, ki je opredeljevala omejen prostor dopustne variabilnosti. Danes pa imamo pred seboj vse večje sproščanje, diferenciacijo in individualizacijo.

Vendar pa že v vsem povojnem obdobju v Jugoslaviji razkrivamo dejansko neka značilna in ne le naključna »cik-cak nihanja« tako v družbi kot tudi na področju družboslovja. To se ujema s t. im. »*teorijo oscilacije*«. Iz uniformnosti in vseobsegajočega, globalnega shematizma sledijo okrepljene težnje k pluralizmu in raznovrstnosti. Nato se spet zaostrijo vprašanja o poenotenju te raznovrstnosti i. pd. Glede na to lahko navzlic vsej zamotanosti tega cik-cak nihanja delujemo že anticipativno. V današnjih okoliščinah lahko ob presenetljivo hitrem opuščanju marksističnega fundamentalizma iz časa naše »kulturne revolucije« vendarle preprečimo, da bi prišlo do grobih poenostavitev v nasprotni smeri. V ta namen pa potrebujemo najprej še dosti temeljitejši analitični razračun s preteklostjo in njeno inercijo, ki še vedno močno obvladuje naše družboslovno delovanje.

Umikanje starega do sedaj ni bilo toliko rezultat zavestnega delovanja družboslovcev, kot pa bolj posledica družbene krize. Vsaj v tem pogledu imamo torej vendarle tudi določen prispevek naše družbene krize. V tem smislu lahko rečemo, da je današnja družbena situacija več prispevala k spremembam na tem področju kot pa vsa naša (interna) razpravljanja in »teoretiziranja«. Temeljnost teh sprememb se med drugim kaže v tem, da še nikoli doslej ni bilo toliko govora o raznih »paradigmah« in »paradigmatskih spremembah« v družboslovju. Vendar pri tem ne bi smeli zastati le na splošni, abstraktni ravni. Več pozornosti bi morali posvetiti tudi posledicam, ki sledijo iz teh paradigmatiskih sprememb tako za konkretno empirično raziskovanje kot tudi za pojasnjevanje vzrokov številnih problemov v današnji družbeni praksi.

Vendar se tu že kaže težnja k enostranosti, namreč, da bi se v bodoče – ob sicer upravičeni kritiki zdogmatiziranega marksizma odpovedovali vsakršnim poizkusom splošnejših formulacij družbenorazvojnih zakonitosti. V tem vidim značilen vzorec reagiranja v smislu že omenjene oscilacije.

Do podobnih enostranosti prihaja tudi v mednarodnem merilu, ko se na krepitev teženj k »univerzalizmu«, ki so najizrazitejše v razvitih državah na Zahodu, reagira z zahtevo po krepitvi »indigenizacije« (podomačenja) z vidika razmer v državah tretjega sveta kot da bi pri tem šlo za alternativo in ne za komplementarnost.

Čeprav je očitno, da univerzalizem dostikrat izraža le dominantne sile današnjega sveta (razviti Zahod) in gre za nenehno nevarnost, da bo parcialno prevladalo v imenu univerzalnosti (n. pr. z izrivanjem manj razvitih), pa to vendarle še ne pomeni, da naj se v bodoče kar a priori odrečemo razkrivanju splošnega in univerzalnega. Prav jugoslovanske izkušnje iz zadnjih štirih desetletij nam kažejo katastrofalne posledice, do katerih nas je že privedla absolutizacija naših posebnosti. Ravno s tem smo se vsaj še za naslednje pol stoletja izločili iz razvitega sveta.

Torej ne gre za to, da bi se v bodoče morali omejiti le na določene ravni splošnosti in posploševanja, drugim pa se odpovedati. Ravno danes se nam bolj kot kadarkoli v dosednji zgodovini odpirajo možnosti, da napravimo velik korak naprej v zajemanju vse večje družbene kompleksnosti (teritorialno, časovno, sektorsko in hierarhično). Prav to pa je tista osnova, na kateri se lahko dokopljemo tudi do še bolj splošno veljavnih spoznanj oziroma zakonitosti. V ta namen pa bi se morali tudi na bolj operativno raziskovalni ravni ukvarjati z omejitvami v zajemanju te kompleksnosti. V tem pogledu ne znamo izkoristiti niti komparativnih prednosti, ki nam jih nudi izjemna heterogenost jugoslovanske družbe.

Če vedno več sprememb prihaja od zunaj, potem bi morali tudi našo raziskovalno pozornost prvenstveno usmerjati na sisteme, ki te spremembe producirajo, ne pa, da se omejujemo le na pojasnjevanje sprememb v okvirih, kjer se te spremembe le reflektirajo. Jedra vedno bolj globalne družbene *dinamike so zunaj prostorskih okvirov, ki jih proučujemo* in tako dostikrat neopazno zahajamo v neko slepo ulico z vidika pojasnjevanja in z vidika akcijskih možnosti, ki bi na osnovi tega raziskovanja sledile. Sicer pa se nahajamo v paradoksalni situaciji: hkrati, ko pri nas zavračamo (prazni, spekulativni) globalizem in holizem, se v svetovnem merilu srečujemo s presenetljivim novim valom k bolj globalnemu pojasnjevanju družbe. Tako je bil lansko leto svetovni antropološki kongres, ki je dosti pozornosti posvetil tendencam

v smeri globalizacije v družbi; politologi so v Washingtonu nedavno obravnavali globalizacijo politične znanosti; naslednji svetovni sociološki kongres, ki bo prihodnje leto v Madridu, ima za temo »sociologija za en svet – enotnost raznovrstnosti«. Kako pa se mi vključujemo v te tokove?

Logika izključnosti

Našo preteklost tako v družbi kot v družboslovju bi lahko v največji meri razumeli in pojasnjevali na podlagi paradigme (logike in miselnosti) »*primitivnega komunizma*«; po drugi strani pa na podlagi centralnosti koncepcije o *razredni determinosti* družbenih sprememb in o razrednem boju. Oboje se opira na logiko izključnosti v smislu kolikor eden pridobi toliko drugi izgubi; to je logika »igre ničelne vsote« (zero sum game), ki ima večjo pojasnjevalo vlogo na nižjih stopnjah družbenega razvoja. Pri nas pa je prišlo do njene ideološke absolutizacije, ki je potencirala črno belo polarizacijo (če jo ni, se jo pač naredi); to je bila podlaga binarnega shematizma, ko gre le za znanost in neznanost, za resnico in laž, za naše in tuje itd. V tem smislu smo imeli opravka z *izključnostjo* tako v družbi kot v družboslovju. Tako je šlo za izključevanje individualnega v imenu kolektivnega, za izključevanje nižjega v imenu višjega, za izključevanje tujega v imenu lastnega, preteklega v imenu bodočega ali današnjega, zasebnega v imenu družbenega, postopnega v imenu radikalnega, spontanega v imenu organiziranega (načrtnega), umskega v imenu fizičnega, družbenih gibanj v imenu institucij, profesionalizacije v imenu socializacije itd. Prav ta *logika izključnosti*, ki se je najprej uveljavljala v imenu delavskega razreda, danes pa z vidika mednacionalnih odnosov, predstavlja srž razumevanja krize jugoslovanske družbe.

Podobno pa je šlo za izključnost tudi znotraj družboslovja; n. pr. v naših preteklih srečanjih je bil v ospredju dialog med kolegi, ki so zaostrovali stališče o inkompatibilnosti marksizma in drugih teoretičnih usmeritev in drugimi, ki so zagovarjali, da je treba pri tem uveljavljati ali vsaj dopuščati (tudi) komplementarno razmerje. V tem smislu je šlo za razmerje med marksizmom in funkcionalizmom, marksizmom in sistemsko analizo; na podoben način je šlo tudi za odnos med kvantitativno in kvalitativno metodologijo, med makro in mikro nivojem analize in podobno.

Zakaj pri nas skorajda ni bilo prostora za »tvorbo teorij«?

Danes, ob vseizrazitejši liberalizaciji in pluralizmu v družbi, pa je kar neopazno splahnela vsa prejšnja agresivnost marksističnega fundamentalizma in postalo je kar samo po sebi razumljivo, da se upošteva najrazličnejše teoretske usmeritve iz sedanjosti in preteklosti. Retrospektivno pa je ob vsem tem lažje razumeti, zakaj pri nas skorajda ni bilo prostora za tisto, kar na vsakem koraku srečujemo na Zahodu pod oznako »tvorba pojmov« ali »tvorba teorij« (theory building), ki je mišljena predvsem na izkustveni, empirični podlagi ob polnem angažiranju metodoloških, analitičnih in informacijskih potencialov. To je dejavnost, ki ne more več temeljiti na ad hoc intuitivnih in spekulativnih razmišljanjih, temveč predpostavlja kontinuirano, načrtno in dolgoročneje angažiranje. Ekonomisti so v mednarodnem merilu skozi leta pripravljali in sodelovali s statistiki, da so zgradili koncept

»družben produkt« tako, da temelji na sistematičnem zbiranju relevantnih podatkov. Sociologi, politologi in še številni drugi družboslovci, pa v tem pogledu še močno zaostajajo.

Vendar pri tem ne gre za to, da bi ti družboslovci preprosto pozabili, da je treba izgrajevati izkustveno oziroma informacijsko podlago kot predpogoj za izgrajevanje pojmovno-teoretskega ogrodja (v tem smislu n. pr. sodelovati s statistiko, ki je sicer pretežno podrejena vsakokratnim državno-upravnim zahtevam i. pd.). Gre bolj za to, da je absolutizacija ene teorije (ideologije) obenem negirala legitimnost kakršnega koli drugečnega, individualnega napa, tako z vidika preverjanja (kar implicitno pomeni tudi potencialnega zavračanja, izločanja) uradno veljavnega kot z vidika uvajanja novega in alternativnega.

Prihaja čas nenehne konfrontacije med teorijo in podatki

Navzlic navedenemu v današnjih okoliščinah vendarle vidim dosti spodbudnih znakov, da tudi teorija ne bo ostajala le v okvirih danosti in ne bo vezana le na intuicijo in spekulativnost. Na podlagi večje individualne avtonomije in dinamičnih sprememb, bogatejših virov informacij, izredno povečanih zmožnosti obdelave podatkov, večje hitrosti te obdelave, se izjemno povečuje tudi možnost in intenzivira proces empirično zasnovane tvorbe teorij in njihovega preverjanja. To postaja – v bolj strpnem vzdušju – ne le dopustno, temveč je tudi tehnično uresničljivo. Prihaja čas nenehne konfrontacije med teorijo in podatki. To potencialno povečuje tudi selektivnost, tako da ne bomo – kot v preteklosti – le širili in dodajali nove ideje, ampak da bomo tudi imeli podlago za izločanje in da bomo smeli izločati, kar je preseženo. V tem smislu graditev teorij ne bi več predstavljala nekakšnega ekskluzivnega področja intelektualne elite, temveč stvar vsakega raziskovalca.

Nasploh je potrebno razjasniti, v katerih pogledih je naše družbeno okolje tisto, ki upočasnjuje proces profesionalizacije družboslovnega delovanja (kar sem podrobneje obravnaval v Teoriji in praksi, št. 5, 1988). Obenem pa se zdi, da škarje in platno vse bolj prehajajo v roke samih raziskovalcev. V tem smislu lahko pričakujemo, da se bodo precej spremenili tudi temeljni poudarki v naših bodočih razpravah. Namesto splošnega negodovanja o zunanjih omejitvah v smislu »sovražne obkolitve« družboslovja se lahko najdemo pred novim vprašanjem. Za jugoslovansko družbo je že bilo rečeno, da se bo znašla v resnih težavah takrat, ko ne bo več imela svojih zunanjih sovražnikov. Upam, da se tudi družboslovci sami ne bomo znašli v situaciji, ko bi brez »sovražne obkolitve« prišli v zadrego zaradi zamegljenosti svoje lastne identitete... Razširjen prostor bo terjal tudi bolj diferencirano in rigorozno znanstveno obravnavo, ki bo mogoče manj zanimiva in odzivna v splošni javnosti, obenem pa bo več prispevala h kumulaciji znanja v okviru specializiranih »znanstvenih skupnosti« v mednarodnem merilu. V tem smislu gre torej za usmeritev h krepitvi profesionalne identitete družboslovnih znanstvenih disciplin.

IV.
IDEOLOŠKE IN PROFESIONALNE RAZSEŽNOSTI
UNIVERZITETNEGA DELOVANJA

DRUŽBENO-POLITIČNI KONTEKST IN VLOGA SOCIOLOGIJE V DELOVANJU IN PREOBRAZBI VŠPV/FSPN/FDV

Ob petdesetletnici FDV

Nekatera izhodišča

Povzemam predvsem osebne izkušnje iz profesionalnega sociološkega oziroma družboslovnega delovanja, ki se zdijo relevantne za osvetlitev poti do današnjega jubileja ob 50-letnici FDV. Pri tem želim predstaviti, kako sem razumel – in poskušal vplivati na – dogajanje, ki je privedlo do preobrazbe prvotne VŠPV v FSPN in še do nadaljnjih sprememb. Glede na to se torej ne bom omejeval le na čas, ko sem deloval kot dekan, niti le na čas (polne) zaposlitve na tej ustanovi, v katero sem se sicer s predavanji v okviru predmeta Sociologija (nosilec prof. Jože Goričar) vključeval že od začetka. Vsaj okvirno bom upošteval tudi izkušnje, ki sem jih pridobil še pred formalnim vstopom v VŠPV. Že prej sem si izoblikoval svoja (kritična) stališča in predstave o tem, kaj bi bilo treba spremeniti, tako znotraj nje kot tudi v njenem družbeno-političnem okolju. Na podlagi predhodnega desetletja (1958–1968) študijskega, raziskovalnega in pedagoškega delovanja v Ljubljani (Pravna in Filozofska fakulteta, Inštitut za sociologijo in filozofijo), Beogradu, Angliji in ZDA, na podlagi sodelovanja v mednarodnih raziskavah (npr. P. Jacob: ZDA, Jugoslavija, Poljska, Indija, nadalje R. Agger idr.) in v mednarodnih organizacijah ter sodelovanja na več univerzah sem že lahko spoznaval svetovne profesionalne standarde in avtoritete, kot tudi načine in vzore univerzitetnega delovanja.

Tako sem si tudi sam pri sebi bolj natančno izoblikoval merila o (ne)kakovosti in (ne)razvitosti v družboslovju, ki sem jih potem uveljavljal pri reševanju številnih vprašanj na VŠPV, FSPN in kasneje. Simbolično naj se izrazim, da je šlo za 'doto', ki sem jo osebno in v imenu sociologije prinesel na VŠPV v času, ko sem kot prvi habilitirani profesor mlajših generacij od prof. Borisa Ziherla prevzel vodstvo Katedre za sociologijo in filozofijo (pozneje preimenovane v Katedro za sociologijo). In v tej vlogi sem uveljavil številne spremembe, s katerimi smo šele profilirali sociološki študij in dosegli preimenovanje šole v VŠSPN.

Kontekstualne in profesionalne usmeritve

Da bi danes lahko razumeli pomen tedanjih aktivnosti na VŠPV/FSPN, moram najprej predstaviti širši družbeno-zgodovinski kontekst. To pomeni, da bom najprej poskušal v zgošчени obliki kar v preglednici opozoriti na razlike in posebnosti glede vloge in usmeritve sociološkega (družboslovnega) delovanja. S tabelarnim prikazom nimam namena uvajati nekakšne črno-bele delitve, saj tudi sociologi raziskovalci nismo stali ob strani kot nekakšni opazovalci, ampak smo se – četudi v različni meri – vključevali v prizadevanja za uveljavljanje 'samoupravne socialistični družbe'. Marsičemu smo pač sledili in nad marsičim smo se tudi navduševali. Vsaj v zgodnejšem obdobju smo z manjšimi zadržki sprejemali programe in vizionarske predstave o 'graditvi' nove družbe. Čim bolj pa smo uveljavljali svojo profesionalno vlogo, tem bolj smo razkrivali razliko med normativnim in stvarnim, kar nas je

izzivalo in usposabljaljo za kritiko normativnega idealizma in (prikritega) avtokrat-skega delovanja.

Ob tem, ko sem se vseskozi zavzemal za disciplinarno odprtost sociologije, sem hkrati izpostavljajal njene posebnosti, ko je šlo za razlike v odnosu do politike. Vloga sociologov je bila precej drugačna, kot so jo imeli npr. geografi, etnologi, zgodovinarji in drugi, ki so ostajali vsebinsko bolj odmaknjeni. Še zlasti različna je bila od pravnikov, ki so večinoma le prevajali voljo politikov v pravne norme, pa tudi od politologov, ki so ostajali bolj na formalno-institucionalni ravni, ki jo je politika neposredno obvladovala in spreminjala. S svojimi podatki in spoznanji smo po skoraj vsaki raziskavi trčili v visoko povzdigovane politične cilje in usmeritve, ki so jih kar počez enačili z dejanskim stanjem. Tako je razkrivanje resničnega stanja postajalo nekakšna sovražna dejavnost. Načelno naj bi bila sociologija (raziskovalna in izobraževalna dejavnost na univerzi in zunaj nje) marksistična, kritična in revolucionarna, konkretno pa poslušna, upravljiva in konformna v odnosu do vsakokratne akcije in uradnih stališč 'vodilnih subjektivnih sil'. Po eni strani naj bi postavljala v ospredje interese delavskega razreda, po drugi strani pa so bili z negotovanjem sprejeti ali pa prikriti izsledki empiričnega raziskovanja, ki so odstopali od apriornih idealiziranih predstav o njem.

Kljub temu pa so me spoznanja raziskovalnega dela vse bolj utrjevala v prepričanju, da je treba preseči abstraktni shematizem in praznino, ki se je ohranjala v 'učbeniški sociologiji' in pedagoškem delu (saj se je skoraj vsaka seminarska naloga začela z vprašanjem, kako je bilo v praskupnosti). V dejavnost na VŠPV sem torej vstopil z dokaj opredeljeno prestavo, da je treba doseči vsebinsko 'prizemljitev' pedagoškega in raziskovalnega delovanja, tako da se bo približalo dejanskim življenjskim problemom ljudi v različnih delovnih in bivalnih okoljih, ne da bi se odpovedovali širšemu teoretičnemu pojasnjevanju družbenorazvojnih sprememb.

Splošne postavke iz preglednice so bile – v bolj ali manj prepoznavni obliki – prisotne pri reševanju brezštevilnih vprašanj pedagoškega in raziskovalnega delovanja na VŠPV/FSPN. Nekatere sem prepoznaval že v letih pred vstopom v VŠPV, druge pa še med delovanjem na ustanovi.

	Prednostne ideološko-politične usmeritve	Prednostne raziskovalne sociološke usmeritve
1.	Ideološki ekskluzivizem, težnja k absolutizaciji lastnega, lastno kot izključno, edinstveno in neprimerljivo (samoupravljanje, komuna ...).	Odprtost do raznovrstnosti, pomen primerjalnega raziskovanja, posvetovanje ISA 1989 v Ljubljani, odpiranje za samoprepoznavanje.
2.	Apriorna privrženost marksistični viziji razvoja in njenim konkretnim postavkam.	Dvom in preverjanje kot izhodišče raziskovanja.
3.	Revolucionarnost, kvalitativne spremembe v makrodružbenem kontekstu, odmik od mikrodružbenih struktur.	Pozornost do novosti kvantitativne metodologije, družboslovna informatika – na FSPN sprejeta le za sociološki študij, sicer zavrnjena zaradi ideoloških pomislekov.
4.	Usmerjenost na programsko-normativna določila.	Razkrivanje (sprememb) dejanskega stanja, kritika 'normativnega idealizma'.
5.	Konflikti kot gonilna sila družbenega razvoja, a njihovo prikrievanje v domačem okolju (npr. stavka rudarjev v Trbovljah l. 1958, ukinitve raziskovalnega centra pri sindikatih).	Razkrivanje in pojasnjevanje konkretnih konfliktnih interesov/situacij, veliko posvetovanje o konfliktih, Jugoslovansko sociološko združenje, predsednik Z. Mlinar, 1972.

	Prednostne ideološko-politične usmeritve	Prednostne raziskovalne sociološke usmeritve
6.	Apriorna idealizacija fizičnega dela, zapostavljanje umskega, kritika tehnokratizma.	Razkrivanje nemoči delavcev v delovnih organizacijah in delavskih svetih (Arzenšek, Jerovšek), preučevanje prestrukturiranja v smeri družbe znanja.
7.	(Pretenciozno) uveljavljanje samoupravljanja kot vrednote, nedopustno enačenje s »participacijo« nasploh.	Empirične ugotovitve o nizki dejanski udeležbi/politični participaciji (Toš, Mlinar, Barbič . . .).
8.	Osredotočanje na formalne institucionalne strukture, institucionalizirani kolektivizem.	Pozornost do neformalnih odnosov, vpliva in življenjskih problemov znotraj in preko meja formalnih struktur (npr. prijateljski, sosedski in sorodstveni odnosi – v Velenju).
9.	’Podružbljanje’ delovanja na fakulteti, predvsem v smislu povečevanja nadzora, zakon o visokem šolstvu, večja vloga ustanoviteljev.	Profesionalizacija (identiteta sociologa) hkrati s socializacijo v smislu razširjanja kroga udeležencev v spoznavnem procesu (Golubović, Rus), »prebivalci kot raziskovalci« (Zdravko Mlinar).
10.	Težnja k popolni diskontinuiteti z družbo in družboslovjem pred ’revolucijo’, vse se začneja od začetka, zavrnitev buržoazne sociologije.	Selektivno vključevanje in nadgrajevanje starega.
11.	Odločilna vloga ’vodilnih subjektivnih sil’; omejevanje vpliva menedžerjev, zavračanje spoznanj o njihovem vplivu.	Pomembnost tehnoloških sprememb in inovativnosti, razkrivanje prevladujočega vpliva menedžerjev in strokovnjakov znotraj institucij samoupravljanja.
12.	Ideološko-politični konstrukti idealiziranega sveta, njihova reifikacija; npr. »združeno delo je sklenilo« (reklo, določilo), minulo delo, delegatski sistem, delovno ljudstvo. Statistika opusti diferencirano spremljanje slojev znotraj takšne homogenizacije.	Zadržan odnos do takih konstruktov, vprašanje: »Ali gre za združeno delo ali za združene delavce?« (Rus); pozornost do dejanskih akterjev, razlik in neenakosti.
13.	Povezovanje s ’progresivnimi centri’ znanstvenega delovanja; model: Beograd – Moskva, Zagreb – Leningrad, Ljubljana – Minsk (Olomouc, Leipzig, Bratislava . . .); prednostno – Vzhodna Evropa; sprejela/prevzela tudi ljubljanska univerza kot izhodišče za sklepanje pogodb o sodelovanju/izmenjavi.	Pozornost do znanja in raziskovanj na Zahodu, v ZDA; zavest o enosmernosti vplivov, potreba po korektivih; ’tangencialna koalicija’ (Zdravko Mlinar) kot intenziviranje povezovanja evropskih družboslovcev.
14.	Poudarjanje zelenega, prikrivanje neželenega, raziskovalec je sankcioniran kot carski sel, ki prinaša neželene informacije.	Razkrivanje zaostajanja kot realno izhodišče za njegovo hitrejše preseganje.
15.	Politični voluntarizem, arbitrarno odločanje, pogosto uvažanje nepreizkušenih »rešitev« – na univerzi in zunaj nje, ’eksperimentiranje’ v celotni družbi.	Večja zadržanost, prizadevanje za objektivizacijo v odločanju, upoštevanje večje kompleksnosti vplivov za dosego cilja, opozarjanje na možen neuspeh.
16.	Sklicevanje na avtoritete, iskanje utemeljitve v klasičnih marksizma, razprave v slogu: »Kaj je NN resnično rekel?«	Pomen izvirnosti, lastnih spoznanj, nadgrajevanje drugih.
17.	Enosmerno komuniciranje, razširjanje idej iz centra, vloga VŠPV/FSPN (medijev) v agitaciji in mobilizaciji ’ljudskih množic’, ’frontalno’ poučevanje.	Odpiranje problemov tudi znotraj ustavno (normativno) opredeljenih ureditev, večsmerno komuniciranje, dialog v manjših skupinah.
18.	Nezaupljivost ob vsakršni spremembi učnega načrta, dolgotrajna preverjanja na več ravneh.	Večja samostojnost posameznih nosilcev predmetov.

	Prednostne ideološko-politične usmeritve	Prednostne raziskovalne sociološke usmeritve
19.	Nezaupanje do univerzitetnih akterjev; ustanovitev podiplomskega študija 'marksizma in samoupravljanja' neposredno pri CK ZKS.	Ohranjanje univerzitetnega statusa in profesionalne identitete fakultete.
20.	Poenotenje raziskovalne dejavnosti na FSPN, da bi si ustanovitelj zagotovil lažji nadzor.	Ustanovitev raziskovalnega inštituta z vključitvijo raziskovalnih centrov zaradi racionalizacije in večje učinkovitosti.
21.	Širjenje marksizma na nedružboslovne fakultete.	Konkretizacija in obogatitev programa z vključevanjem znanj iz sociologije in politologije, upoštevanje posebnosti drugih strok.
22.	Usmerjanje napredne mladine k vpisu na VŠPV/ FSPN, zadolžitev občinskih komitejev ZK.	Zamisel o obiskovanju in informiranju po srednjih šolah, ki je postalo institucionalizirano kot 'informativni dan' na celotni univerzi.
23.	S pokroviteljstvi nad različnimi družboslovnimi dejavnostmi zagotoviti njihovo pravilno 'naravnost'.	Z delovanjem pod okriljem/imenom priznanih avtoritet pridobiti zaupanje in večje možnosti za svobodno izražanje (Ziherlovi dnevi, FSPN in občina Škofja Loka, l. 1982, tema: krizni pojavi).
24.	Politična odločitev o lokaciji VŠPV za Bežigradom (I. M. Maček), neodvisno od (načrtov) prostorske organizacije Univerze v Ljubljani.	Zamisel o uporabi razpoložljivih zemljiških površin za več fakultet in za oblikovanje 'družboslovnega centra' (Mlinar, Toš).
25.	Preprečiti koncentracijo intelektualne moči univerze in upornišva študentov na eni lokaciji, navezovanje posameznih fakultet na občine (divide et impera).	Interes za strnjeno, povezano in odprto univerzo, vendar tudi močni partikularni interesi, ki vplivajo na lokacijske odločitve.

Zamisel o strnitvi treh študijev v okviru FSPN

V institucionalizaciji sociologije po drugi svetovni vojni želim izpostaviti dve točki: ustanovitev *Inštituta za sociologijo in filozofijo* (l. 1959) in ustanovitev *Oddelka za sociologijo oziroma sociološkega študija* na Filozofski fakulteti (l. 1960). Osebnost sem deloval na obeh, na prvem raziskovalno, v okviru drugega pa (predvsem) pedagoško, pri čemer sem s posebnim poudarkom vključeval študente v raziskovalno dejavnost (npr. dve leti v vseh fazah raziskave v Velenju). Predavatelji smo bili večinoma (preobremenjeni) zunanji sodelavci, ki bi se morali posvečati predvsem oblikovanju povsem novih predmetnih področij.

Sociološki študij oziroma oddelek se je na Filozofski fakulteti pojavil kot nekakšen zapoznec med številnimi že zelo utrjenimi oddelki, ki so si lahko že pred tem dosti bolj širokogrudno razdelili prostore v stavbi na Aškerčevi cesti 2. Sociologom sta bili dodeljeni – kolikor se spomnim – le dve sobi. Pa tudi možnosti, da bi se kot začetniki uveljavljali in razširjali, vsaj do neke mere tudi v konkurenci s številnimi disciplinarnimi področji humanistike, niso bile videti obetavne. Hkrati s tem sem že ob začetku vključevanja v pedagoško delo na VŠPV pri predmetu Sociologija spoznaval novozgrajeno moderno infrastrukturo, vključno s študentskim domom, ki je bila zgrajena za VŠPV na lokaciji za Bežigradom.

Toda pri tem ni šlo le za pragmatična vprašanja z vidika infrastrukture ipd. Osrednjo pozornost sem posvečal možnostim vsebinske obogatitve na podlagi dopolnjevanja in prepletanja študija sociologije, politologije in novinarstva/komunikologije. Pri tem sem gojil 'zarotniško' misel, da bi hkrati z našim vključevanjem v

VŠPV lahko uvajali številne elemente profesionalizacije, tako da bi presegli prvotno zasnovo Šole kot šole za izobraževanje političnih funkcionarjev, in bi se v celoti kvalificirali za vstop v ljubljansko univerzo.

Glede na razvojne težnje in razmere v svetu ter določeno liberalizacijo, ki se je v šestdesetih letih nakazovala pri nas, sem bil prepričan in sem predvideval, da bo politika postopoma izgubljala svoje ingerence in da bomo – fizično in duhovno – vse bolj širili prostor za bolj strokovno, izkustveno zasnovano znanstvenoraziskovalno in izobraževalno delovanje na lokaciji in v prostorih tedanje VŠPV.

Svojo zamisel sem izrazil v pobudi, da bi sprožili akcijo za združitev teh treh področij študija na eni lokaciji in v skupni ustanovi. Novoustanovljeno *Društvo sociologov Slovenije* (decembra 1965) (kasneje *Slovensko sociološko društvo*) je bilo primeren organizacijski okvir, da smo lahko 'uradno' sprožili potrebno akcijo. V sodelovanju s prof. Nikom Tošem sem kot predsednik društva lahko uveljavljal svojo zamisel tako, da smo pridobili podporo politologov in novinarjev ter ustanovili skupno komisijo, ki je tudi uradno podala predlog za združitev.

Lokacija za Bežigradom, ki je bila sicer izbrana povsem arbitrarno (visok partijski funkcionar in minister za gradbeništvo Ivan Matija Maček), mimo univerzitetnih načrtov, me je hkrati spodbujala k razmišljanju o dodatnih možnostih v okolici tudi za univerzo. Kot član Odbora za urbanizem mesta Ljubljane sem spoznaval zadrege univerze, ki si na dotedanjih lokacijah v južnem predelu mesta v krajšem času ni mogla pridobiti novih prostorov. Glede na stisko in urgentnost smo sprejeli predlog prof. dr. Viljema Rupnika, dekana Ekonomske fakultete, da opustijo prostore na Gregorčičevi ulici in pridobijo novo lokacijo za Bežigradom. To je bila nekakšna izsiljena odločitev zaradi stiske. Hkrati pa je potrjevala mojo zamisel o možnosti strnitve družboslovnih programov za Bežigradom v 'družboslovnem centru'.

Sociološke okrepitve, odpori in izključitve

Po nekaj letih, ko sem se leta 1968 tudi sam (v celoti) zaposlil na VŠPV in smo že dosegli spremembe v načrtani smeri, smo upravičeno uveljavili preimenovanje ustanove v VŠSPN. To je že izražalo spremembe, ki sem jih pobudil kot predstojnik sociološke katedre. Iz učnega načrta smo izločili nekatere splošnoizobraževalne predmete (npr. Geografijo, Novejšo politično zgodovino Jugoslavije) in druge, ki so zadevali specifične politične tematike (npr. sodobna delavska in politična gibanja, temeljni pojmi o državi in pravu, kasneje tudi politični sistem SFRJ). Uvedli smo vrsto predmetov, ki so šele profilirali sociološko smer študija znotraj VŠSPN, npr. *Sociologijo dela*, *Sociologijo lokalnih skupnosti* (kasneje – *Prostorsko sociologijo*), *Sociologijo kulture*, *Sociologijo religije*, *Teorijo delovnih organizacij*, *Sociologijo mladine* in *Socialno demografijo*.

Kot sestavni del sociološkega študija smo uveljavljali vsebine in metode, ki naj bi prispevale, da bi se študentje usposabljali za analizo konkretnih družbenih razmer pri nas. Prvi v Jugoslaviji smo v sociološki študij vključili tudi računalništvo (ustanovitev računalniškega centra, štud. l. 1974/75). Kar nekaj časa pa so nekateri nasprotovali, da bi ga uvedli tudi v drugi dve študijski področji, češ da se naš poudarek na kvantifikaciji odmika od temeljnih (kvalitativnih) vprašanj samoupravnega socializma. Podobno je bilo pozneje (l. 1984), ko smo uvajali novo študijsko usmeritev

– *družboslovno informatiko*. Potrebno je bilo skoraj celo desetletje prepričevanj, neskončnega sestankovanja in spopadanja s formalizmi, predno smo dobili potrebna soglasja vseh številnih organov. Hkrati pa smo še na fakulteti stali pred zamejitvijo – samo za sociologe! Kot da je drugi ne bi potrebovali!? Dejansko pa je šlo le za nesmiselne ideološke zadržke, ki smo jih le sociologi uspeli preseči.

Empirično usmerjeno sociologijo na fakulteti so v vzdušju, kakršno je bilo v mednarodnem merilu po letu 1968, zavračali tudi nekateri (ultra)levičarsko usmerjeni študentje, ki so razumeli in izražali svojo privrženost marksizmu tako, da so se distancirali od dejanskih družbenih razmer, kakršne so bile tedaj pri nas. Z njihovega stališča so preveč zaostajale za vizionarskimi predstavami o prihodnosti, da bi jim sploh bilo vredno posvečati kakšno pozornost. Tako so celo ironizirali poskuse za kvantifikacijo in operacionalizacijo splošnih pojmov kot izhodišča za empirično raziskovanje. 'Revolucionarna teorija' je zaostрила zahtevo, da se je treba vrniti k izvirnemu marksizmu, ki da nam edini lahko daje nepopačeno in celostno predstav o revolucionarni preobrazbi, ki jo bodo uresničevale nove, mlade sile (študentsko gibanje) v povezavi z delavskim razredom. Zato da je treba zavrniti tudi omejeno, bornirano znanstvenora-ziskovalno prakso, ki se segmentalno ukvarja s posameznimi delčki družbe in nima predstave o revolucioniranju družbene totalitete. Če je že treba kaj poznati in preučevati (na FSPN), potem je to politična ekonomija v širšem kontekstu marksistične misli oziroma filozofije. Različne posebne sociologije so le pojavne oblike empirizma in ne spadajo na fakulteto. Taka stališča in zahteve nekaterih radikalnih študentov so sočasno z znanimi poseganji politike še povečala napetosti in zaostрила splošno vzdušje na FSPN.

Ekstremna stališča pa niso zaustavila glavnega toka naših prizadevanj za 'prizemljitev' družboslovnega delovanja na VŠPV/FSPN. Z uvajanjem 'posebnih sociologij' v učni načrt in na raziskovalnem področju smo odpirali prostor za vključevanje že visoko usposobljenih sociologov, za katere prej ni bilo mesta v programu, namenjenem le za izobraževanje političnih funkcionarjev. To sem upošteval tudi ob ustanovitvi raziskovalnega centra na svojem delovnem področju. Čeprav bi se mogoče rajši osredotočil na ožje, bolj določno opredeljeno področje – sociologijo lokalnih skupnosti (ki je že sicer vključevalo dvojnost – urbane in ruralne sociologije), sem se vendarle odločil za razširitev na področje delovnih organizacij. S takšno razširitvijo na *Center za proučevanje lokalnih skupnosti in delovnih organizacij* (CLSDO) sem lahko pritegnil kvalificirane, razgledane, samostojno misleče raziskovalce, ki so se vključevali tudi v pedagoško dejavnost in (nekateri) prevzemali nosilstvo predmetov v novem programu. To so bili Veljko Rus, Janez Jerovšek, Vladimir Arzenšek, Jan Makarovič, neposredno v pedagoško delo pa je vstopil tudi Tine Hribar. Kasneje smo v centru začasno omogočili zaposlitev tudi Dimitriju Ruplu in drugim. To je pomenilo veliko strokovno okrepitev sociologije na FSPN in prispevek k profesionalizaciji celotnega fakultetnega delovanja, ki se je izražala na več načinov znotraj fakultete in v mednarodnem merilu (npr. poletna šola z Univerzo McMaster iz Kanade). Javno predstavljane njihovih raziskovalnih spoznanj pa je trčilo v aprioristične ideološke postavke in izzvalo znane politične represalije, ko sta Veljko Rus in Vladimir Arzenšek morala za več let zapustiti fakulteto, Tinetu Hribarju in Janezu Jerovšku pa so v tem času onemogočili opravljanje pedagoškega dela.

Tudi sam sem bil predmet preverjanj, ker sem z analizami in kritiko na podlagi

pridobljenih podatkov posegal v 'tabujске teme' (npr. o nesmiselni politiki do kmetov in podeželja, agro-maksimum); ker sem v okviru mednarodne sociološke zveze ISA organiziral mednarodno posvetovanje (SOECO), v katerem niso videli prisotnosti marksizma; zaradi soavtorstva knjige o »razvojni logiki družbenih sistemov«; partijsko pa sem bil kaznovan zaradi pisne podpore beograjskemu profesorju, ki so ga kot enega od osmih pozneje odstranili iz univerze.

Nasploh pa, kot je znano, nas je politika v 'svinčenih' sedemdesetih letih grobo potlačila in nam onemogočila samostojno profesionalno delovanje. S časom smo tudi to presegli. Z uvajanjem študijskih usmeritev na vseh treh temeljnih področjih smo dosegali vsebinsko obogatitev delovanja na FSPN in FDV ter približevanje tega delovanja konkretnim potrebam zaposlovanja diplomantov v praksi. Veliko zanimanje je pritegnila zlasti kadrovsko-organizacijska usmeritev, kasneje kadrovsko-menedžerska smer (V. Rus, I. Svetlik, S. Možina), ki se je najbolj določno navezovala na konkretna delovna mesta. Za analitično delo v praksi so bili metodološko podkovani diplomanti družboslovne informatike. Na sociološka znanja so se v veliki meri opirali tudi obramboslovci, ki so uvedli predmet *Sociologija in politologija vojske*.

Vsaka smer se je postopoma bolj izrazito profilirala na osnovi svojih specifičnih in izbirnih predmetov. Pri tem smo sociologi imeli pomisleke, npr. glede novinarskega študija, ko so izključili vrsto socioloških predmetov. Ali ne gre pri tem za vsebinsko osiromašenje?!

Identifikacija s stroko in fakulteto

Ob vsem povedanem je ostajalo nedorečeno, kaj to pomeni za uveljavljanje profesionalne identitete diplomantov v praksi. Tudi vprašanje o (ne)povezanosti fakultete z diplomanti ostaja odprto. Do neke mere sem to vprašanje že osvetlil na podlagi spletne ankete, ki sem jo izvedel ob 40-letnici Slovenskega sociološkega društva (*Družboslovne razprave*, št. 51, 52, 2006) pa tudi ob 40-letnici Teorije in prakse (*TiP*, št. 1–2, 2004). Vse pridobljene informacije neposredno od diplomantov zaostrujejo tako vprašanja identifikacije s stroko kot s fakulteto. Identiteto sociologa – verjetno pa podobno tudi politologa in komunikologa – je že nasploh težko uveljavljati v delovnih okoljih, v katerih imajo prevladujočo vlogo diplomanti drugih fakultet. Če pa že pri študiju dobiva večji poudarek problemski kot pa disciplinarni pristop, se diplomanti nagibajo k odstopanju od identifikacije z do sedaj značilnimi disciplinarnimi področji. Identiteta sociologa pri diplomantih kadrovsko-organizacijske usmeritve se izgublja hkrati s tem, ko se ti organizacijsko povezujejo z diplomanti podobnih usmeritev z drugih fakultet.

V vsem času svojega univerzitetnega delovanja sem posebno pozornost posvečal tako temu, da bi študentje pri študiju ostali v stiku z dejanskimi razmerami in problematiko (vsakdanjega) življenjskega okolja ljudi, kot tudi temu, da sem sam spoznaval problematiko njihovega profesionalnega delovanja v praksi. Spremljal sem prakso na drugih fakultetah in strokovnih področjih, kjer najdemo različne dejavnosti, v katerih znajo povezovati prijetno s koristnim, strokovno in zabavno. Naši diplomanti pa so pogosto izražali le občutek, da so 'pozabljeni' in da se jih fakulteta 'spomni' le, kadar potrebuje njihovo pomoč (npr. ob graditvi).

Sosednja Ekonomska fakulteta veliko pozornost posveča vzdrževanju stikov z diplomanti in znali so pritegniti pomembne avtoritete s številnih ekonomskih področij. O potrebi po tem in vzajemnih koristih nimajo dvomov, četudi je profesionalna identiteta ekonomista dosti bolj opredeljena in priznana ter v praksi uveljavljena kot pa identiteta naših diplomantov. Tako me je presenetilo, da sem na FDV naletel tudi na stališče (ki sicer odstopa od usmeritev in prizadevanj sedanjega vodstva), da alumni sodijo v ZDA, ne pa v naše okolje. Če bi imeli v mislih le velike donacije bogatašev, bi bilo takšno stališče lahko razumljivo. Toda njihova potencialna vloga in pomen daleč presegata te okvire.

Naj tu postrežem še z osebno izkušnjo: kar tri raziskave – v Velenju, Novi Gorici in Kopru – sem opravil na pobudo in s finančno podporo občin, v katerih so delovali moji nekdanji študentje, ki so bili vodilni občinski funkcionarji. Njihovo pobudo sem razumel v smislu, da so s pridobljenimi znanji na osnovi študija lažje prepoznali probleme v praksi, pri reševanju katerih se lahko s pridom oprejo (tudi) na sociološko analizo konkretnih razmer.

Pogled v prihodnost: k spodbudnejšemu okolju za ustvarjalnost

Glede na izhodišče za to pisanje, tj. jubilej fakultete, sem doslej osrednjo pozornost posvetil (kritični) retrospektivi njenega delovanja, še zlasti v prvih treh desetletjih v kontekstu prejšnjega političnega sistema. Z njegovim razpadom so odpadle marsikatero omejitve za naše profesionalno delovanje na FDV oziroma na UL. Toda, paradoksalno, spet so se pojavljale težnje, da je treba začeti vse od začetka in v stilu črno-belega poenostavljanja naj bi nekako odpisali predhodno obdobje. Kot da se nismo – še posebej z raziskovalnim delom – na FSPN že več desetletij spopadali s številnimi zamejitvami demokratizacije!?

Res pa se je močno povečala samostojnost univerzitetnega delovanja, na institucionalni ravni in na ravni posameznika. Zlasti slednje je bilo pomembno izhodišče za uvajanje bolonjske reforme. Najavili so jo z velikimi obeti za bolj sproščeno delovanje in povezovanje v širšem, odprtem prostoru.¹³⁹ Večja izbira in mobilnost naj bi povečevali osebno svobodo študenta v kontekstu celotne univerze in tudi v mednarodnem merilu. Iz finančnih in drugih razlogov je prišlo do zapletov, glede katerih se ne čutim kompetentnega, da bi jih ocenjeval, saj bosta to lahko storili dekanji Anuška Ferligoj in Zinka Kolarič ter sedanji dekan Anton Grizold. Čas njihovega delovanja zadeva uvajanje številnih novosti tako z vidika odpiranja v svet (vzemimo npr. obvezo učiteljev o delovanju na tujih univerzah ali pa številne nove programe o mednarodnem sodelovanju in izmenjavi študentov) kot tudi glede uveljavljanja večje samostojnosti študentov. Osebno se lahko omejim in oprem na splošna sociološka spoznanja o dolgoročnih procesih (npr. individualizacije in globalizacije), ki nam okvirno nakazujejo trende sprememb v (prostorski) organizacij univerzitetnega delovanja za vnaprej.

¹³⁹ Sicer pa sem še l. 1992 (TiP, št. 11–12) razkrival veliko teritorialno in institucionalno zaprtost (v ZDA zelo kritično obravnavano kot 'inbreeding') glede na poreklo pedagoških in raziskovalnih delavcev FDV. Od 104 zaposlenih z visokošolsko izobrazbo je bil le eden, ki ni diplomiral na UL (ampak v Beogradu)!

Gre za paradoks, da potem, ko smo nekaj desetletij 'gradili' nove družboslovne institucije (značilna tema: 'institution building'), je sedaj v ospredju vprašanje deinstitutionalizacije. Odločanje o vsebini izobraževalnega in raziskovalnega delovanja (ki se prežemata med seboj in z okoljem) vse bolj prehaja od kolektivnih organov na raven posameznika. Pri tem se krepi vloga širšega okolja in svetovnih standardov. Pa še drugi paradoks: danes nihče ne govori več o podružbljanju oziroma socializaciji, čeprav še nikoli doslej nismo imeli tako ugodne osnove za vključevanje vse širšega kroga izobraženih prebivalcev, ki ga omogoča nova informacijsko-komunikacijska tehnologija. Glede na to je tu še dosti nedomišljenega, npr. o tem, komu bo v bodoče namenjeno fakultetno delovanje, saj ne bo šlo več za danes značilno starostno zamejitev študentov.

Fakulteta kot toga in vase zaprta institucija, ki le enosmerno, s 'frontalnim' poučevanjem prenaša vnaprej opredeljene bloke znanja na množico 'slušateljev', je preživela stvar.

Prostorsko-fizične okvire njenega delovanja je sicer težko prilagajati v skladu z veliko dinamiko že nakazanih sprememb. FDV se lahko ponaša z izjemnimi uspehi v graditvi infrastrukture, ki služi več kot tri tisoč študentom. Spremlja jo še nov študentski dom z relativno visokim bivalnim standardom. Pri tem pa se zdi, da smo – gledano s pedagoškega in prostorskosociološkega vidika – preveč sledili tradicionalnim in do neke mere že preživelim vzorcem prostorske organizacije, ki kot najpomembnejšo dejavnost upošteva – predavanja in kot prostorsko enoto – predavalnico!? To je bil značilni vzorec že v prvi zgradbi VŠPV: nizanje predavalnic ob skupnem hodniku, ki ob premorih postanejo neprehodni, ker ni (bilo) drugih prostorov za bolj sproščeno druženje.

Z elektronsko pošto in internetom dejavnost študentov, ki jim vedno manj ustreza poimenovanje 'slušatelj', in profesorjev, ki so vedno manj le 'predavatelj', uhajata iz togih okvirov fizične strukture grajenega okolja. S takšnim povezovanjem od koderkoli in kadarkoli se močno povečujeta fleksibilnost in dostopnost do informacij. Kljub temu pa bi bilo napačno sklepati, da v prihodnje ne bodo več pomembni neposredni medosebni stiki ('face-to-face- relations') med fizično prisotnimi udeleženci. Čim bolj kompleksna je obravnava določene teme in čim bolj – poleg gole racionalnosti – upoštevamo čustvene razsežnosti v delovanju (življenju) ljudi, tem bolj je potrebna hkratna fizična soprisotnost udeležencev.

Nakazane težnje so že jasno prišle do izraza v *Osrednji družboslovni knjižnici Jožeta Goričarja*, kjer diferencirajo prostore za različne oblike delovanja: tako omogočajo:

- a) izolacijo posameznikov v posebej postavljenih celicah,
- b) samostojno delo večjega števila študentov v tihi čitalnici,
- c) omizja 4–6 študentov na notranji terasi knjižnice in
- d) sproščanje v prostoru ('library commons'), v katerem imajo na voljo naslonjače in časopise, kjer lahko popijejo kavo ipd.

Pri tem se uveljavlja večje zaupanje do obiskovalcev, ki se jim omogoča – pred leti še težko predstavljen – prosti dostop do knjig. Njihova večja samostojnost se izraža tudi v tem, da prinašajo s seboj in uporabljajo kar svoje računalnike. Večja avtomatizacija terja večjo samostojnost in drugačno vlogo posrednikov (več svetovanja in izobraževanja za uporabo informacijskih virov in tehnologij). Povečuje se tudi

digitalna uporaba knjižnice 'na daljavo'. Študentje in profesorji vse večji delež svojih nalog lahko opravijo kar doma. Tako se uveljavlja vse večja raznovrstnost in fleksibilnost načinov delovanja, kar nenehno povzroča neskladja s togo fizično strukturo. Kaj danes sploh še je delovno mesto?

Čeprav smo vseskozi poznali različne oblike (pro)seminarskega delovanja v manjših prostorih oziroma skupinah, sedanja pozornost temu vendarle ni le neka-kšna tehnična podrobnost. Gre za nove poudarke, s katerimi presegamo vzorec frontalnega poučevanja, torej za spremembo paradigmatkega značaja. O tem je potrebna določnejša ozaveščenost tako načrtovalcev – arhitektov kot tudi pedagogov in raziskovalcev, pri čemer slednji vse bolj združujejo ti dve funkciji in hkrati povečujejo inkluzivnost z vidika relevantnega okolja.

Po petdesetih letih zaznavam tudi oživljanje zamisli, ki sem jo najprej označeval kot 'družboslovni center', danes pa bi bilo primerneje govoriti o 'družboslovnem kampusu' za Bežigradom. Navzlic vsem naključnostim in – tudi nenačelnim – odstopanjem od prizadevanj za njeno uresničenje (npr. Pravna fakulteta ob Ljubljani), danes kar pet fakultet (FDV, Fakulteta za upravo, Ekonomska in Pedagoška fakulteta ter Fakulteta za socialno delo) deluje v prostorski bližini, ki predstavlja izziv za obogatitev na podlagi skupnih in komplementarnih programov. Sedanje vodstvo FDV že uspešno spodbuja takšno (so)delovanje in opravlja koordinacijsko vlogo za uresničevanje ciljev z dolgoročno perspektivo.

To je perspektiva obogatitve, ki presega nekdanje težnje politike v smislu 'divide et impera' v kontekstu mesta Ljubljane in partikularne interese znotraj univerze. Danes nihče več ne more preprečiti uveljavljanja fakultete kot mrežne organizacije, ki se opira na vse bolj samostojne akterje in se ne zaustavlja niti v lokalnih niti v nacionalnih zamejitvah. S povezovanjem raznovrstnosti v svetovnem merilu si hkrati zagotavljamo spodbudno okolje za ustvarjalnost.

Vir: V: Kalin Golob, Monika (ur.), Grizold, Anton (ur.). *Fakulteta za družbene vede. 50 let znanosti v družbi*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, 2011. Str. 27_37.

KRITIČNA RETROSPEKTIVA IN PRIORITETE V SOCIOLOŠKEM/DRUŽBOSLOVNEM DELOVANJU S POSEBNIM POGLEDOM NA FSPN

Uvod

V besedilu se namerno osredinjam na »odprta vprašanja« in razkrivam predvsem tisto, kar nakazuje nekatere naloge in usmeritve. Pri tem pa ostaja ob strani prikaz tistega, kar je dejansko že bilo napravljeno oziroma doseženo. Problematiko predstavljam predvsem z vidika sociološkega delovanja na FSPN, vendar pa dejansko posegam v širše področje družboslovja, kar zadeva tudi druge institucije in delovanje v širšem prostoru.

»Potrebujemo na tisoče inženirjev in vmes kakšnega sociologija in politologa, ne pa na tisoče sociologov in vmes kakšnega inženirja« (Hamdija Pozderac, Ljubljanski dnevnik, 12. 4. 1986). Kot enega izmed izzivov za razmišljanje o sociološkem delovanju in vlogi sociologije navajam stališče oziroma oceno, ki – značilno za današnje razmere – bolj kaže na *odvečnost kot pa na potrebo* po sociologiji in politologiji. Ti sta torej postavljeni na drugi ali tretji tir. Podana ocena terja ravno preusmeritev in prevrednotenje v tem smislu, da sta bili do zdaj preveč v ospredju in da je zdaj prišel čas, ko morata to mesto prepustiti tehnikom; med tisoči tehnikov pa bo sem ter tja še kakšno mesto za sociologa in politologa.

Seveda ni treba, da bi na podlagi ene takšne ocene problematizirali vlogo sociologije. To je le fragment v kontekstu številnih izzivov, objektivnega in subjektivnega značaja, ki terjajo ovrednotenje in usmeritev nadaljnjega sociološkega delovanja. Med njimi naj navedem zmanjšano zanimanje dijakov za vpis na študij sociologije, probleme z zaposlovanjem sociologov, zoženi prostor sociologije v srednjih šolah, izjemno majhno število razpisanih štipendij za študij sociologije, relativni zaostanek v primerjavi z vpisom študentov na novinarski študij itn.

Raziskovalec, utopljen v institucijah

V preteklem obdobju so sicer osrednjo pozornost posvečali normam, institucijam, organizacijam, dejanski delovni rezultati pa so, bolj kot vse to, izražali razlike med posamezniki. Odločanje in politično usmerjanje je bilo institucionalno, dejansko znanstveno delovanje pa pretežno individualno. Gre torej za paradoks, da smo imeli hipertrofirani »kolektivizem« na ravni odločanja, obenem pa povsem zakrnelo, nerazvito kolektivno in družbeno infrastrukturo znanstvenega delovanja.

Po eni strani se je torej raziskovalec srečeval z izjemno kompleksnostjo normativno-institucionalno opredeljenega okolja. Po drugi strani pa je z vidika konkretne vsebine in delovnih pogojev lahko računal le sam nase. Delovni proces družboslovcev, bi lahko rekli, še ni presegel ravni obrtniškega delovanja. Razbohotena institucionalna sfera prikriva dejanske razlike med raziskovalci, utrjuje povprečnišтво in vodi do imobilizacije kadrov. V tem smislu je torej znanstveni delavec povsem utopljen v institucijo in skoraj nima legitimne osnove, da bi nastopal kot samostojni subjekt, npr. v njegovih odnosih do potencialnega naročnika raziskave. Če

pregledamo dosežene rezultate po posameznih področjih sociološkega delovanja ali po posameznih institucijah, pa lahko velike razlike med njimi konec koncev pojasnujemo z (ne)delom nekaterih posameznikov.

Podobne negativne posledice za razvoj sociologije in družbenih znanosti sledijo tudi iz tega, da na kolektivni ravni ne identificiramo za to raven specifične vsebine, ampak obravnavamo le *posameznosti* ali pa njihov *agregatni seštevek*. Ko gre za odločanje o znanstvenem delu – tako kot v odločanju v družbi na splošno –, je značilno, da je to na kolektivni ravni preobremenjeno z množtvom drobnih posameznosti, ob katerih ostaja prikrita temeljna, strateška vsebina. Zaradi preokupacije z drobnimi vprašanji navadno zmanjka časa, da bi lahko obravnavali tisto, kar je ob vsem tem bistvenega pomena. Negativne posledice takšne prakse sledijo iz tistega, kar ni bilo upoštevano (bistvena vprašanja), in tudi iz tistega, kar je bilo – verjetno preveč pavšalno – obravnavano. Do takšne zamenjave ravni obravnave prihaja:

- a) zaradi pretencioznosti, da bi obvladovali vse stvari do podrobnosti;
- b) zaradi značilne odsotnosti predhodne analize;
- c) zaradi značilne časovne nujnosti, ki pa je tudi sama izraz prevladujočega prakticizma.

Podatki o delovanju posameznih organov na FSPN nam značilno kažejo takšno problematiko. Pri tem gre za veliko izgubo ustvarjalnih energij pedagoških in znanstvenih delavcev, ki bi bili ob drugačni organizaciji delovanja visokošolskih zavodov lahko precej bolj produktivni. Namesto komplementarne *specifike kolektivnega* delovanja v odnosu do posameznikov se to pojavlja kot nekakšno nadomestilo in njihovo razdolževanje. Ob tem postopoma prihaja v navado, da na desetine znanstvenih delavcev sodeluje v dolgotrajnih *razpravah o najbolj banalni vsebini*.

Spoznavni in politični proces: hierarhija idej in demokratizacija odnosov

Kljub načelnemu priznavanju, da naj bo znanost sama sebi sodnik, imamo vendarle vseskozi prisotno težnjo, da bi »logiko« političnega delovanja poistovetili z »logiko« spoznavnega procesa. S tem pa znanstveno delovanje izgublja svojo posebno identiteto in možnosti za svoj optimalni razvoj. S poudarjeno *enakopravnostjo* vseh subjektov in z demokratizacijo družbe se povečuje tudi težnja po *izenačevanju »teže«* oziroma pomena znanstvenih spoznanj, *ne glede na to*, kolikšen je njihov pojasnjevalni domet. Tako kot udeleženci tudi vse ideje dobijo enako težo. To pa pomeni, da enakopravnost udeležencev lahko vodi do fragmentacije spoznavnega procesa. Spoznavno strukturo oziroma organizacijo vse bolj izziva *naključno agregiranje* posameznosti. Najbolj trivialnim resnicam se posveča enako pozornost kot novim koncepcijam, hipotezam ali paradigmam, ki relativno največ prispevajo k spoznavni organizaciji družbene kompleksnosti. Tako se povečuje verjetnost, da se tudi tista maloštevilna spoznanja, ki bi lahko največ prispevala k preseganju naključnosti v spoznavnem procesu, dejansko povsem izgubijo oziroma ostanejo neizkoriščena. Namesto organiziranja spoznanj v vse širše celote se uveljavlja proces agregiranja, seštevavanja fragmentov brez pogleda na to, kakšna so njihova medsebojna razmerja. Identiteta posameznosti v tem smislu prevlada in onemogoči njihovo povezovanje oziroma sintezo.

Tako kot se sociologija ne more in se konkretno ni mogla razvijati brez demokratizacije družbe in torej relativne avtonomije, samostojnosti subjektov, po drugi strani ne more napredovati, če se vzporedno ne odvija tudi proces izgrajevanja *družbenih in spoznavnih mehanizmov poenotenja* vse večje raznovrstnosti in kompleksnosti. Če sama ne more obvladovati te raznovrstnosti in zoževati prostora naključnosti v spoznavnem procesu, tudi ni v stanju, da bi prispevala k preseganju naključnosti v družbenopolitičnem delovanju oziroma usmerjanju družbenega razvoja.

Ekstenzivnost kot merilo ali samoprevara?

Ne le v družbi, tudi v družboslovju si moramo zastavljati vprašanje o – *ceni rasti*. Koliko časa lahko nadaljujemo delo na predpostavki, da napredujemo, s tem ko le *dodajamo »še več istega«*? Ali ne gre za preveč lahkotno samozadovoljstvo s tem, ko sledimo širjenju dejavnosti glede na število študentov, število pedagoških delavcev, raziskovalcev, število raziskav, raziskovalnih poročil, število knjig ali člankov, število posvetovanj, število diplomantov sociologije, količino finančnih sredstev in podobno? Pri tem se zdi pomembno naslednje: takšna ekstenzivnost ima lahko zelo različen pomen glede na čas oziroma razvojno fazo znanstvene discipline. V tem smislu je bila v »formativni« fazi sociologije ta ekstenzivnost precej bolj reprezentativni kazalnik njenega dejanskega razvoja, medtem ko se s časom bolj izgublja to vlogo in – v določenih okvirih – postaja celo znak stagnacije oziroma zaostajanja v razvoju. Izobraževanje je naravnano na povprečnega študenta in tudi finančno sankcionirano glede na število študentov. Talenti se utapljajo v brezbarvni množici in jim ne posvečamo nikakršne posebne pozornosti. Selektivnost je seveda neprijetna, ali gre za izobraževanje in kadrovsko vprašanje ali za objavljanje besedil v periodičnih publikacijah ali v knjižni obliki itn. Celo ko gre za zbiranje podatkov – kot bomo še videli –, absolutno prevladuje tendenca k ekstenzivnosti, namesto da bi si zavestno prizadevali, da bi lahko s čim manjšo količino podatkov čim več pojasnjevali.

Samozadostnost na ravni družbe (države, republike, občine)

Samozadostnost se kaže npr. v tem, da se potreba po raziskavi lahko utemeljuje in legitimira že z ugotovitvijo, da »gre za prvo takšno raziskavo pri nas«. Implicitno je torej predpostavka, da je treba zagotoviti raziskovanje *vsake teme, ki pri nas še ni bila raziskovana*. Gre torej za veliko iluzijo, da bi lahko v tako majhnem okviru, kot je Slovenija (torej enota, ki po številu prebivalcev ustreza mestni četrti velikega mesta), v celoti »pokrili« sociološko ali družboslovno problematiko takšne enote. Pogrešam pa profesionalno normo, da je treba le nadgraditi tisto, kar je že bilo napravljenega drugod, in ugotavljati posebnosti našega okolja. Avtarkistična miselnost nam torej dopušča, da priznavamo kot znanstvene dosežke tudi tisto, kar predstavlja le *prevajalsko storitev*.

Samozadostnost seveda pomeni obliko *primitivne univerzalnosti*, ki izključuje *selektivnost, prioritete in primerjalne prednosti*. Tudi če pride do oblikovanja nekaterih prioritetnih programov družboslovnega delovanja, ti velikokrat ostajajo le fasada, znotraj katere se – mogoče s spremenjeno oznako – podaljšuje inercija obstoječega. Očitno gre spet za iluzijo, da je mogoče že s finančnimi sredstvi preusmerjati vsebino družboslovnega delovanja.

Šele s preseganjem avtarkizma lahko identificiramo naše primerjalne prednosti in te upoštevano v programiranju raziskovalnih in izobraževalnih dejavnosti.

Strokovno oziroma znanstveno delovanje sociologov kaže na veliko odprtost za vsakršne prispevke, tako da pri tem niso upoštevani niti *minimalni standardi profesionalne kulture*. Lahkotno zdravorazumsko rezoniranje in ad hoc improvizacije brez vsakršnih izkustvenih ali teoretskih utemeljitev se zdi, da je postalo splošno sprejemljiva praksa, pa naj gre za »znanstvena« posvetovanja ali za objavljane pismenih prispevkov. V tem smislu se zdi, da preveč pričakujemo od razmeroma redkih, množičnih in reprezentativnih shodov, premalo pa imamo bolj delovnih oblik druženja.

To je še dodaten razlog, da prihaja bolj *do agregiranja* kot pa *do sinteze* različnih spoznanj. Razkrivamo paradoks, da strokovna oziroma znanstvena srečanja opravljajo predvsem tisto vlogo, zaradi katere sploh ne bi bila potrebna: to je *agregiranje, seštevanje posameznih prispevkov*, ki so predstavljeni tako, kot so bili (individualno) pripravljeni. Obenem pa ne pride do njihovega povezovanja, konfrontacije, dialogov in do sinteze. To pa seveda niti ni mogoče doseči na ad hoc sestankih, saj gre za zahteven proces, ki terja *bolj kontinuirano* in poglobljeno sodelovanje. Prav takšnih srečanj, ki bi to omogočali, in sicer v manjših skupinah, pa dejansko skoraj ne prakticiramo. Ali se tudi v tem kaže, da le sledimo splošno družbene (politične) vzorce, manjka pa domiselnosti, da bi uveljavljali specifične načine delovanja?

Tudi členitev na vse večje število predmetov, ki tvorijo program sociološkega študija, kaže na ekstenzivno širjenje raznovrstnosti, ki postaja preveč obremenjujoča (za študente), predvsem zato, ker se s tem ne uveljavlja tudi njihova sinteza.

»Družbeni vpliv« izenačen s kontrolo

Današnjo situacijo bi lahko označili s tem, da se po eni strani *zmanjšuje vloga kontrolnih mehanizmov*, ki so bili uvedeni v 70. Letih, po drugi strani pa tega ne spremlja uvajanje afirmativnih programov in spodbud v sociološkem in družboslovnem delovanju. V tem smislu torej razkrivamo določeno *praznino*, ki vsaj do neke mere lahko pojasnjuje počasnejši razvoj na tem področju.

V teh spremembah se zdi, kot da smo ujeti le v okviru razmišljanj o večji ali manjši kontroli, kar variira s časom in glede na stopnjo liberalizacije: kot da bi *laissez faire* predstavljal edino alternativo vsesplošni in ponižujoči kontroli. Na splošno smo sicer res še vse preveč vezani na dolgotrajne *postopke preverjanja in odobravanja* ter na neživljenjska določila, ki se spopadajo z dinamiko ustvarjalnega delovanja. V primerih, ko te omejitve popuščajo, pa dejansko zastajamo, namesto da bi restriktivne ukrepe in miselnost zavestno nadomeščali z afirmativnimi programi in s spodbudami. Pred 10 leti smo imeli npr. zelo dosledno *kontrollo nad vsemi stiki s tujino*; pred vsakim odhodom v inozemstvo smo vlagali prošnje na Komisijo za mednarodne stike in druge organe. Z leti pa je prihajalo do vse pogostejših »kršitev« takšnega reda. Nazadnje pa je bila tudi sama komisija za mednarodne stike ukinjena. Tako v času, ko je prišlo do prevrednotenja te (mednarodne) aktivnosti družboslovcev in naj bi jo – glede na to, da je bilo v desetih letih marsikaj zamujenega – zdaj še posebej intenzivirali, pa *nimamo niti organa niti afirmativnega programa* s takšno usmeritvijo.

Ko je šlo za vprašanje, kako zagotoviti večji »družbeni vpliv« (v smislu kontrole) na delovanje posameznih raziskovalnih centrov, se je veliko pozornosti posvečalo vprašanju, kako zagotoviti trdnjšo povezavo, njihovo integracijo v okviru Raziskovalnega inštituta. Ko je »potreba« po kontroli stopila v ozadje, pa je videti, kot da tudi potrebe po intenzivnejšem povezovanju teh centrov ni več (razen če gre za vprašanja čisto materialnega, ne pa vsebinskega značaja). Podobno se spreminja tudi vloga Marksističnega centra pri CK ZKS. Ta je bila (in je občasno še zmeraj) zelo pomembna takrat, ko je šlo za različne oblike *preverjanja* programov in dejavnosti na področju družboslovja, medtem ko sta afirmativna *vsebina* in *koordinativna funkcija* – kot je bila nakazana ob njegovi ustanovitvi – ostali v ozadju.

Reševanje problemov in/ali razkrivanje zakonitosti

Sociološko – verjetno bolj kot katero koli drugo družboslovno – delovanje se pojavlja v širokem diapazonu od najbolj praktičnoaplikativnih do splošnoteoretskih oz. fundamentalnih raziskovanj. (Pri tem sicer ni rečeno, da večja konkretnost pomeni tudi že večjo uporabnost.) V povezavi s tem je razumljivo, da tudi rezultati sociološkega delovanja naletijo na zelo različen odziv, prav glede na to, kdo je tisti, ki jih ocenjuje. Z vidika ljudi, ki delujejo na različnih področjih v praksi, so sociološka raziskovanja na splošno preveč *odmaknjena*, *neživljenjska*, *spekulativna*, *ohlapna* in skratka *premalo uporabna*. V drugem ekstremu imamo ocene, ki empirično raziskovanje že kar na splošno enačijo z empirizmom in s pozitivizmom itn. Ob tem pa imamo, kljub nenehnim deklaracijam o povezovanju teorije in prakse, zelo malo sistematično organiziranih naporov za *vzajemno oplajanje* enega in drugega.

Glede na odziv v okolju lahko razločujemo tri značilne vsebinske preoukupacije in načine delovanja sociologov:

1. razkrivanje problemov in kritiko obstoječe prakse;
2. neposredno sodelovanje v reševanju konkretnih problemov;
3. razkrivanje družbenih zakonitosti.

V širši javnosti je zlasti v zadnjih letih postala najbolj priljubljena prva oblika sociološkega delovanja. Takšno angažiranje sociologov je po eni strani pomembno, ker razkriva nove – do zdaj bolj ali manj prikrivane – razsežnosti problematike razvoja jugoslovanske družbe. V tem pa sta obenem tudi posebni *mikavnost* in *zanimivost*, ki predstavljata vodilni motiv popularizacije takšnih besedil v sredstvih množičnega obveščanja. Pri tem je nevarnost, da *dražljivost vsebine* in *zanimivost besedila* izpodrineta znanstvena merila v presoji njegove (ne)pomembnosti. Glede na to, da sociologija še ni izoblikovala svoje lastne »strokovne javnosti«, je značilno, da prav *merila publicističnega, novičarskega ocenjevanja* socioloških del v veliki meri opredeljujejo njihovo veljavo na splošno.

To se je izrazito pokazalo v ocenjevanju sociološkega srečanja o integracijskih procesih v jugoslovanski družbi v Portorožu leta 1983. Več udeležencev tega srečanja se je kritično odzvalo na pristranost v novinarskem ocenjevanju (glejte o tem v Teoriji in praksi, 1984).

Aktualnost postaja pomembnejša kot pojasnjevalna moč posameznih dognanj.

Z vključevanjem v timsko in interdisciplinarno reševanje konkretnih nalog se odpira še največ možnosti za zaposlovanje sociologov v praksi. Čim bolj se bo sociologija približala konkretnim življenjskim situacijam, tem bolj se bodo povečevale tudi »potrebe po sociologih«, vendar pa se s tem toliko bolj povečuje tudi nevarnost, da sociolog *izgubi svojo lastno identiteto*. Laično in zdravorazumsko posegajo v druga področja. V povezavi s tem pogrešamo zlasti *dopolnilno izobraževanje*, ki bi utrjevalo profesionalno kulturo sociologov, tako kot je to že samoumevna praksa na primer na področju medicine.

Za razkrivanje družbenih zakonitosti – kar naj bi predstavljalo (temeljno) poslanstvo sociologije – pa v praksi ni veliko zanimanja. Primeri iz konkretnih raziskav nam kažejo, da gre v tem smislu lahko za popolno *razhajanje v ocenjevanju pomena* opravljenega sociološkega dela. Naročnike socioloških raziskav v praksi ne zanima veliko, kakšne so npr. zakonitosti razvojnih procesov, ne zanimajo jih razvojna protislovja ali pojasnjevalna moč posameznih spremenljivk itn., ampak jih zanima, kaj mora konkretni subjekt storiti npr. v dani teritorialni enoti v prihodnjih petih letih itn. Razkrivanje družbenih determinizmov tudi ni stvar, ki bi zanimala širšo javnost. Spoznanja o tem navadno ne bodo prišla v sredstva množičnega obveščanja niti ne bodo privlačen predmet za objavo v knjižni obliki. Z uveljavljanjem ekonomskih zakonitosti zadostuje kritika, da *merila komercialnosti* niso skladna z merili znanstvenega razvoja.

Odmik od realnosti v imenu marksizma

Tudi v presoji o tem, kaj je bilo doseženo ali kje so zastoji v izgrajevanju sociološke teorije, se lahko opremo na paradigmo, ki vključuje enotnost nasprotij med uveljavljanjem specifične identitete na eni strani ter njenim povezovanjem z drugimi.

Čeprav so sociologi v zadnjih letih posvečali precejšnjo pozornost krizi jugoslovanske družbe, vendarle lahko rečemo, da še zdaleč niso eksplicirali in razjasnili tudi njenih *daljnosežnih teoretskih implikacij*. Ne glede na to, ali preučujemo ekonomske, ekološke ali politične razsežnosti današnje krize ali pa njihov kumulativni učinek, sociologija še zdaleč ni ovrednotila, kako pomembne spremembe prinaša ta izziv tudi na teoretskem področju. Vzemimo npr. številne pojme, ki jih je marksizem v preteklosti kritično zavračal kot nesprejemljivo dediščino iz biologije: *prilagoditev na okolje, preživetje, borba za obstanek, ravnotežje* itn. Vse to je stopalo v ozadje, čim bolj se je zdelo, da človek postaja *gospodar nad naravo*. Današnja ekološka kriza – še posebej po Černobilu – pa skoraj vse to postavlja na glavo ali – bolje rečeno – spet na noge. V dobi informatike in avtomatizacije produkcijskih procesov se radikalno spreminjajo značaj dela in delavskega razreda, pomen konceptov ter razmerje med ekonomsko osnovo in nadstavbo družbe. Razmišljanja o *mejah rasti* so pripeljala tudi do vprašanja o *mejah svobode*, ki predstavlja izziv dozdejšnjim predstavam o procesu deetizacije in razlagi ter pričakovanjem o prehajanju od konfliktnih (kompetitivnih) h kooperativnim družbenim odnosom itn.

Preostaja nam še veliko odprtih vprašanj, ki zadevajo uveljavljanje sociološke teorije pri nas. Naj navedem le še nekatera. Tako npr. precej izgubljam zaradi nediferenciranega vrednotenja teoretskih »prispevkov«, ki predstavljajo pomembna

izvirna spoznanja ali pa gre le za preproste *povzetke idej drugih* avtorjev. Tako se ne posveča kakšne posebne pozornosti prav novim idejam in rešitvam; morebitni izvirni prispevek se izgubi v poglavjih verbalizma. Razlike med značilnimi teoretskimi usmeritvami danes pri nas in koeksistenca ali dialog med njimi so pretežno le preneseni od zunaj. Velikokrat se avtorjem zdi privlačnejše še enkrat *ponoviti misli iz že splošno znanih* besedil od drugod, kot pa da bi te konfrontirali z našimi družbenimi razmerami, tako da bi bili v pomoč pri analizi lastnega okolja.

Veliko več pozornosti bi morali *posvečati* »prevajanju« do zdaj že velikega števila opravljenih socioloških raziskav na bolj splošno teoretično raven. Pri tem bi se pokazalo, da je vse večji delež teh raziskav pravzaprav *odvečen*, saj se v takšni ali drugačni obliki vračajo na ene in iste teme. Za nekatera besedila se zdi, da so kar splošno sprejemljiva, tudi če kažejo *nepoznavanje ali ignorantski odnos* avtorja do več desetletij raziskovalnega dela na zadevnem področju. Številna vprašanja si niti naša teorija niti empirično raziskovanje sploh ne zastavljajo (vzemimo primer več-nivojske analize).

Od normativnega apriorizma k analitični usposobljenosti

Ker bodo to tematiko podrobneje obravnavali drugi, kompetentnejši avtorji, tukaj opozarjam le na nekatera splošnejša vprašanja in opažanja na podlagi dolgotrajnejše raziskovalne prakse.

Študij sociologije je bil zasnovan v času, ko je v ospredje stopal kritični odnos do predhodne spekulativne obravnave v okviru splošnih priročnikov o zgodovinskem in dialektičnem materializmu. Zato je bilo razmeroma veliko pozornosti posvečene metodologiji empiričnega sociološkega oz. družboslovnega raziskovanja. Lahko bi celo rekli, da je bila nekaj časa v ospredju *tehnična stran te metodologije*, značilne tehnike zbiranja podatkov in na splošno velika pozornost ter osredinjenje na anketne raziskave. To je bil še čas pred uvedbo računalništva, ko je šlo v glavnem za »ročno obdelavo podatkov«. Analitični postopki so bili razmeroma preprosti. Podobno kot v psihologiji je šlo večinoma le za ugotavljanje statistične pomembnosti zvez med dvema ali tremi spremenljivkami. Čeprav naj bi šlo za sociološke raziskave, je dejansko prevladovala individualna raven analize. Značilnosti posameznikov, kot so: njihov spol, starost, izobrazba, poklic, kvalifikacija, so bile obravnavane kot neodvisne spremenljivke in torej determinante, ki pojasnjujejo npr. razlike v aktivnosti ljudi v prostem času, v delovni organizaciji ali krajevni skupnosti, v družbenopolitičnih organizacijah itn.

Kljub temu pa so takšne analize – vsaj v tistem času – predstavljale pomembno protiutež v odnosu do izjemno *razširjenega apriorizma in normativizma*, ki sta prikrivala dejansko stanje, in še zlasti podrejeni položaj fizičnih delavcev (nizko stopnjo njihovega dejanskega vpliva itn.). Pozneje je sledila kritika »anketnega pristopa«, ki je izpostavila njegove enostranosti (subjektivizem) in omejen domet. Kljub temu pa v sociologiji ni prišlo do pomembnejše preusmeritve k *analizi strukturnih sprememb* na podlagi sekundarnih, statističnih podatkov. Šele s široko uvedbo oziroma z uporabo računalništva so bili uporabljeni tudi zahtevnejši postopki multivariatnih analiz, in sicer na podlagi vse večje količine statističnih in tudi anketnih podatkov.

V tem pogledu je bilo zelo instruktivno sodelovanje naših raziskovalcev v nekaterih komparativnih mednarodnih raziskavah, ki so veliko pozornost posvečale prav metodološkim vprašanjem, npr. raziskava o vrednotah lokalnih voditeljev in razvojnih spremembah v njihovih lokalnih enotah v času 1965–1968 (koordinator Philip Jacob, tudi Henry Teune). Ta raziskava je tudi v mednarodnem merilu prvič zastavila nekatera vprašanja o večnivojski analizi, podala določene rešitve o tem, kako zagotoviti primerljivost podatkov med različnimi družbenimi sistemi – s tem, da je bila uvedena distinkcija med identičnimi in ekvivalentnimi indikatorji, velika pozornost je bila posvečena operacionalizaciji in merjenju vrednot itn.

P. Jacob

H. Teune

V sorazmerno zelo kratkem času v 50. letih so se naši sociologi vključili v večje število komparativnih mednarodnih raziskav in pri tem tudi takrat v svetu najbolj znane raziskovalne projekte.

Ob tem so vseskozi obstajali še pomisleki glede »kvantifikacije« *v sociološkem raziskovanju*. Značilno pa je, da so imeli največ pomislekov tisti sociologi ali drugi družboslovci, ki sami niso bili usposobljeni, da bi lahko uporabljali zahtevnejše postopke (statistične, matematične) analize podatkov. Če so pomisleki ostajali le na splošni ravni, so bila takšna razmišljanja precej sterilna ali pa so celo zavirala hitrejšo uvajanje zahtevnejših analitičnih postopkov. Povsem drugače pa je treba jemati tisto kritiko, ki izhaja iz dejanskega poznavanja in opozarja na spoznavnoteoretične meje posameznih analitičnih postopkov. V tem pogledu pa celo pogrešamo prispevke, ki bi – izhajajoč iz teorije – nakazovali njene implikacije za metodologije empiričnega raziskovanja ali pa raziskovalno prakso prevajali nazaj na raven teorije. Če npr. razvoj konceptualiziramo kot enotnost nasprotij procesov individuacije in socializacije, s tem neposredno ali posredno nakazujemo že številne metodološke zahteve in usmeritve. Tako npr. s tega zornega kota postane povsem neprimerno, da se v analizi zadovoljujemo z *agregatnimi povprečji*, namesto da bi prikazovali spremembe v *distribuciji oz. strukturi* znotraj preučevalnih družbenih enot.

Iz omenjene koncepcije nadalje sledi, da se nenehoma spreminjajo *okviri pojasnjevanja družbenih determinizmov*, medtem ko se raziskovalci večinoma opirajo kar na formalno določene upravno-politične enote. S tem pa se hitro znajdejo na stranškem tiru, tako da niti ne zaobsežejo tiste ravni, ki odločilno determinira dogajanje na preučevanem področju.

Tudi obravnave »družbenih indikatorjev« *so kazale splošno pomanjkljivost ravno v tem, da niso bile teoretsko utemeljene. Zlasti v povezavi z družbenim načrtovanjem je prišlo do zelo arbitrarnega določanja »minimalnih kazalcev«, ne da bi to*

opirali na opravljene analize in ugotovitve o tem, kakšna je dejanska pojasnjevalna moč posameznih indikatorjev. V povezavi s tem vidim temeljno pomanjkljivost v tem, da nimamo organiziranega *vzratnega vpliva na statistično dejavnost*. To pa pomeni, da se po eni strani ohranja velika ekstenzivnost v zbiranju podatkov, obenem pa kljub temu nimamo tistih, ki bi jih sociološka pojasnjevanja najbolj potrebovala. Premalo je prisotna zahteva, da bi bilo treba nenehoma uveljavljati selektivnost v tem smislu, da bi s *čim manjšo količino podatkov čim več pojasnili*.

Ostaja veliko odprtih vprašanj, npr. zakaj (nam) manjka analitične poglobljenosti v socioloških besedilih; kako tudi v metodološkem smislu zaostri »minimalne standarde« profesionalne kulture in presegati zdajšnjo ohlapnost, nepreciznost, neutemeljeno posploševanje; kako uveljaviti večje upoštevanje časovne razsežnosti v pojasnjevanju družbenih pojavov; kateri so »infrastrukturni« predpogoji, da bi to dosegli; kako oživiti komparativno sociološko raziskovanje in preseči omejevanje na slovenske vire informacij; kako povečati spoznavne učinke z intenzivnejšo obdelavo istih (razpoložljivih) informacijskih virov in zmanjšati 'ceno' angažiranja (energije, časa, finančnih sredstev) za samo zbiranje podatkov; kaj nam prinašajo nove teme na osnovi dosežkov informacijsko-komunikacijske tehnologije.

Ne dokončne resnice, ampak usposabljanje za samostojno opazovanje

Sociologija na ravni srednješolskega študija: naj izpostavim le nekaj kritičnih pripomb in izzivov za spremembe. Pouk sociologije – kolikor se sploh še pojavlja na srednješolski ravni – je še vedno zasnovan preveč v smislu podajanja *dokončnih resnic*, ki se jih je treba naučiti. Lahko bi rekli, da je prisotna težnja nekakšni absolutizaciji, ki ne pušča in ne odpira prostora za dvom ter nadaljnje *iskanje, preverjanje in dopolnjevanje*. To pa pomeni, da takšno razumevanje sociološkega delovanja ne šteje za sestavino in instrument delovanja v vsakdanjem življenju. Ne spodbuja k lastnemu razmišljanju. Namesto da bi bilo *napotilo*, prej predstavlja *nadomestilo* za lastno razmišljanje.

Če naj bi spremenili zdajšnje stanje, bi morali že v učnih pripomočkih in pri pedagoškem delu posvečati več pozornosti tudi metodološkim napotilom, ki bi *usmerjala in usposabljala* učence (pa tudi odrasle) za samostojno opazovanje in ustvarjalno uporabo sociološkega znanja v konkretnem okolju. Značilno za zdajšnje učbeniško posredovanje sociologije pa je bilo, da temu vprašanju sploh ni posvečalo pozornosti ali pa je bilo te pozornosti premalo.

Pri tem ne gre le za tehnične postopke zbiranja in analize podatkov. Verjetno je še pomembnejše, da se preseže nekakšna miselnost *samozadostnosti odtujenosti od ljudi, ki so le predmet preučevanja*.

Sociologija v konkretnem kontekstu naj bi torej usposabljala dijaka (študenta idr.), da bi lažje vzpostavljajal stik s prizadetimi subjekti (posamezniki, skupinami) in se obogatil z njihovimi izkušnjami ter s spoznanji – iz prve roke – o njihovi življenjski problematiki, v kateri se prepletajo individualne in družbene razsežnosti. Tako bi tudi sociologija lahko postala izjemno zanimiv predmet, ki bi ga učenci sprejemali kot spodbudo, usmeritev, vodilo in sploh kot sestavino svojega vsakdanjega življenja.

Prva srečanja s sociologijo bi torej morali zasnovati bolj življenjsko in z vidika neposrednega okolja ter šele na tej podlagi prehajali tudi na predstavljanje globalnih

družbenih struktur, procesov in zakonitosti. Čeprav smo tudi že do zdaj imeli različne pristope in poudarke, je bilo v ospredju vendarle le splošno spoznanje o družbi. Npr. obravnavali smo (po trikrat in večkrat – pri več predmetih) družbenoekonomske formacije, obenem pa nismo podajali nikakršnih napotil, kako spremljati (preučevati, spoznavati in vsaj potencialno tudi obvladati) razvojne procese v konkretnem kraju (vasi, mestu ali pa občini). Tako je npr. družbeno načrtovanje na ravni občine ali krajevne skupnosti ostajalo le močno formalizirana in institucionalizirana sfera, povsem zunaj »dometa« sociološkega študija.

(Neobjavljeno skrajšano besedilo predstojnika sociološke katedre za razpravo o sociologiji, FSPN, decembra 1986)

S POTI K PROFESIONALIZACIJI SOCIOLOGIJE

Pot do profesionalizacije sociologije na FDV in v TiP

V primerjavi s pravniki, ki so s spreminjanjem normativnega reda sledili volji politike, pa tudi politologi, ki so se bolj zadrževali na institucionalni ravni, so bili sociologi – vsaj v zgodnejšem obdobju – bolj usmerjeni k empiričnemu raziskovanju danih razmer. To je pomenilo izzivalnost za idealizirano predstavo o graditvi »nove družbe« in »novega človeka«. Tako je skoraj neizbežno začelo prihajati do nasprotij med politiko in raziskovalci, ki so začeli razkrivati razlike med normativnim in stvarnim, se spopadati z »normativnim idealizmom« in voluntarizmom.¹⁴⁰

Ob tem pa – kot je že pred časom v TiP opozoril Ivan Bernik, »nobena razprava o statusu in vlogi sociologije v jugoslovanski družbi ne sme zanemariti diferenciranoosti sociologije, različne sociološke usmeritve pretendirajo na različno 'uporabnost', hkrati pa tudi 'družbena praksa' selektivno sprejema in upošteva različna sociološka spoznanja« (TiP, 1984/3: 287) Pri tem je nakazal razlikovanje med tremi usmeritvami: pri prvi usmeritvi je značilno, da sociologija vidi svojo družbeno vlogo predvsem v zagotavljanju legitimnosti obstoječemu družbenemu redu; druga usmeritev kritizira obstoječe v imenu neizkoriščenih potencialov ter predlaga ustrezne reforme za večjo učinkovitost družbe, medtem ko je tretja radikalna kritika obstoječega z vidika alternativnih razvojnih ciljev« (prav tam, str. 286).

Predzgodovina: »zarota« sociologov

Ob tem ko torej že drugi prispevki podrobneje prikazujejo politična izhodišča za ustanovitev in delovanje Teorije in prakse, bom tukaj nakazal še ozadje sociološkega vključevanja na VŠPV (VŠSPN, FSPN) in našega sodelovanja v TiP. Glede na to, da je revija štiri desetletja delila usodo s šolo/fakulteto, je torej treba najprej osvetliti tudi nastajanje slednje. Osebnostno in kot predsednik novo osnovanega Društva sociologov Slovenije (1965) sem prišel do spoznanja, da ima sociologija na Filozofski fakulteti kot novo *študijsko področje* ob že številnih uveljavljenih¹⁴¹ zelo omejene možnosti za svojo dinamično uveljavljanje in širitev. Na drugi strani pa je bila – za tedanje razmere – kar širokopotezno zasnovana in na novo zgrajena infrastruktura VŠPV, ki pa so jo politiki namenili le za usposabljanje svojih kadrov. Glede na razvojne težnje in razmere v svetu in določeno liberalizacijo, ki se je v šestdesetih letih nakazovala pri nas, sem bil prepričan in sem predvideval, da bo *politika postopoma izgubljala* svoje ingerence in da bomo vse bolj *širili prostor* – fizično in duhovno – *za bolj strokovno*, izkustveno zasnovano, znanstvenoraziskovalno in izobraževalno delovanje na lokaciji in v prostorih tedanje VŠPV. Na tej podlagi sem dal pobudo za povezovanje

¹⁴⁰ Razmere v svojem času je opisal tudi eden od udeležencev Kongresa psihologov (1981) v Zagrebu, ko je kritično opozoril na povsem formalnopravne spremembe, ki dejansko nič ne spreminjajo, pa se vendarle zaradi njih izgublja čas in energija v znanstvenih institucijah. »V tem pogledu lahko najdemo precejšnje število znanstvenih enot, ki so proizvedle več pravilnikov, statutov, planov in samoupravnih sporazumov, kot pa znanstvenih del« (Ivan Ilich).

¹⁴¹ Že ob njenem uvajanju na FF smo hitro spoznavali, da je legitimnost novega dosti težje uveljavljati, kot pa se opirati na inercijo starega. To je zadevalo infrastrukturo delovanja na FF in tudi pridobivanje sredstev za raziskovalno delo pri Raziskovalni skupnosti.

sociologije, političnih ved in novinarstva in v ta namen smo v imenu Društva sociologov Slovenije sprožili akcijo, tako da je posebna komisija pripravila svojo oceno in dejansko potrdila izhodiščno zamisel. Tako je prišlo do *strnitve teh treh področij družboslovja* na sedanji lokaciji za Bežigradom.

Tu je bila potem dana tudi osnova za delovanje in sodelovanje s Teorijo in prakso.¹⁴² Ko sem namesto Borisa Ziherla (1968) prevzel vodstvo sociološke katedre na VŠPV, pa je nastopila možnost za to, da smo uvedli *temeljito vsebinsko preobrazbo* ter uvedli več tako imenovanih posebnih sociologij in metodološko-analitičnih predmetov, s katerimi smo navezovali študij na empirično raziskovanje pri nas in v svetu. Z ustanavljanjem in delovanjem raziskovalnih centrov¹⁴³ smo dobivali vpogled in izražali dejanske življenjske razmere neodvisno ali pa celo v nasprotju z uradnimi ideološkimi usmeritvami in dnevnapolitičnimi zahtevami. Naša spoznanja, ki smo jih vsaj delno prikazovali tudi v TiP, so bolj zadevala življenjske probleme ljudi, ki so sicer ostajali prikriti za normativnim idealizmom.¹⁴⁴

Po skoraj štirih desetletjih ocenjujem, da je pobuda prek sociološkega društva – seveda s sodelovanjem in prizadevanji kolegov drugih dveh področij – dejansko, vendar po precej trnovi poti, privedla do strnitve študijskega in raziskovalnega delovanja na VŠSPN in FSPN. Tu in na kasnejši FDV smo ustvarili eno najmočnejših družboslovnih središč v Evropi. Kljub velikemu poseganju in vpletanju politike v začetnem obdobju, je postopoma izgubljala iz rok svojo nekdanjo institucijo, ki je postala sestavni del ljubljanske univerze (gl. tudi TiP 1986/12 – ob 25. letnici FSPN).

Kot sestavni del naše nove usmeritve smo uveljavljali vsebine in metode, ki naj bi prispevale, da bi se študentje usposabljali za analizo konkretnih družbenih razmer pri nas. V skladu s tem smo kot prvi v Jugoslaviji v *sociološki* študij vključili tudi *računalništvo* (nekaj časa so nekateri menili, da drugi dve študijski področji na VŠSPN oziroma FSPN nimata potrebe po tem). Pri tem smo bili izpostavljeni ugovorom in nasprotovanjem, češ da nas poudarek na kvantifikaciji odmika od bistvenih vprašanj »*samoupravnega socializma*«.

Z istim ciljem smo nekaj pozneje (1984) uvedli novo študijsko usmeritev – *družboslovno informatiko*. Značilno je, da je bilo potrebno skoraj celo desetletje prepričevanj, neskončnega sestankovanja ter spopadanja s shematizmi in formalizmi, preden smo z reformo na univerzi in pripravami novih programov dobili potrebna soglasja vseh številnih državnih organov (glej tudi Mlinar, Splichal, Trampuž, 1983).

¹⁴² Na VŠSPN in v Center za raziskovanje lokalnih skupnosti in delovnih organizacij, pozneje Center za prostorsko sociologijo, sem pritegnil več strokovno usposobljenih raziskovalcev (Rus, Jerovšek, Arzenšek, Makarovič, pozneje tudi Rupel), na pedagoško področje tudi Hribarja idr. Vsak na svojem področju so veliko pripomogli k profesionalizaciji pedagoškega in raziskovalnega programa. Zamisel, ki sva jo poskušala uveljavljati s kolegom Tošem, pa je vključevala tudi to, da bi načrtno izgrajevali celovit Družboslovni center za Bežigradom, kar bi olajševalo usklajevanje številnih skupnih funkcij ter interdisciplinarne kombinacije, individualizacijo študija in drugo. Ta zamisel se delno uresničuje, vendar se FF in PF nista pridružili temu konceptu oziroma viziji; rektorat pa – skozi več desetletij ni zmožal uveljavljati potrebne integrativne vloge.

¹⁴³ 1966. leta sta bila ustanovljena CJM in Center za preučevanje sodelovanja Jugoslavije z deželami v razvoju, nato pa še Center za lokalne skupnosti in delovne organizacije, Center za politološke raziskave, Center za raziskave religije in cerkve. Danes pa deluje že kar 16 centrov, ki vsebinsko bogatijo celotno družboslovno delovanje na FDV in tudi objavljajo v TiP.

¹⁴⁴ S priključitvijo Inštituta za sociologijo (1991) pa smo še okrepili raziskovalno dejavnost fakultete.

Študij sociologije smo približali značilnim področjem potencialnega zaposlovanja in ga notranje členili na: analitično raziskovalno usmeritev, kadrovsko organizacijsko in na področje socialne politike; pozneje pa še bolj. Tako se je hkrati povečeval pritok študentov in so se širile možnosti za zaposlovanje diplomantov zunaj ožje upravno-politične sfere.

V imenu »podružbljanja« so bolj poskušali krepiti *zunanji nadzor* kot pa spodbujati strokovno ustvarjalnost ter dejanski razvoj znanosti. Vključevanje predstavnikov iz prakse (»uporabnikov«) v sprotno reševanje problematike pedagoškega ali raziskovalnega dela je že v kratkem času povsem prenehalo.¹⁴⁵

Omejevanje v razkrivanju obstoječega in tudi težnje k popularizaciji le namišljenega in programiranega, so povzročali le stagnacijo in zastoj pri reševanju zadev. Ob tem sem zastavljal vprašanje, zakaj npr. lahko zaupamo pilotu ali zdravniku, ki vsakodnevno prevzema odgovornost za življenje ljudi; v našem tedanjem delovanju pa so bili potrebni skoraj celoletni, večstopenjski postopki in soglasja na desetine ali stotine ljudi, ki dostikrat niso bili niti usposobljeni za strokovno presojo, preden smo lahko uvedli neko inovacijo (npr. nov predmet). Ob tem sem razkrival naslednji paradoks: *najlažje prodremo* s tistim, kar prevzemamo iz preteklosti, kar je že preverjeno, pa čeprav mogoče *že zastarelo ali preživelo*; najtežje pa je dobiti podporo in prodreti z novimi idejami, ki jih ni mogoče enostavno uvrstiti v že obstoječe sheme. Ali ni tudi danes še veliko prikrite kontinuitete take togosti? Na to nas nenehoma opozarjajo strokovnjaki, ki se vračajo iz ZDA in jo prav šokantno doživljajo pri nas (glej tudi Andrej Trampuž, pozneje).

Pričakovanja glede vloge sociologije (in družboslovja nasploh) so bila dostikrat zelo protislovna. Načelno naj bi bila marksistična, kritična in revolucionarna, konkretno pa poslušna, upravljiva in konformna v odnosu do vsakokratne akcije in uradnih stališč »vodilnih subjektivnih sil« Po eni strani, da je bila premalo marksistična ter je zahajala v funkcionalizem in pozitivizem ipd., hkrati pa je bila preveč avtonomna in kritična in torej premalo »funkcionalistična« v odnosu do lastnega okolja. Po eni strani naj bi postavljala v ospredje interese delavskega razreda, po drugi strani pa so bili z negodovanjem sprejeti izsledki empiričnega raziskovanja, ki so odstopali od apriornih idealiziranih predstav o njem. Tako je bila sociologija pravzaprav vnaprej obsojena na to, da ni mogla za vse zadovoljivo opravljati svoje vloge. S svojimi spoznanji je prihajala v spopad z danostmi v obstoječem okolju, ali pa se je s pristajanjem na te danosti odrekala tej vlogi.

V prvi polovici sedemdesetih let so bili nekateri povsem resno v dilemi: ali sploh potrebujemo sociologijo, ali bi jo rajši *ukinili oz. »razselili«*. Sociologija je namreč kot *enfant terrible* motila socialno harmonijo; načenjala je probleme tam, kjer je bilo že ustavno vse opredeljeno ter povzročala dvom o situacijah, ko naj bi bili potrebni le *agitacija* in *mobilizacija »ljudskih množic«*. Ob vsem tem pa je tudi res, da so vprašanja, ki so bila prvotno označena kot protiustavna, pozneje v praksi dobila svojo legitimnino, le da z 10 ali 20-letno zamudo (npr. vprašanje o agrarnem maksimumu¹⁴⁶,

¹⁴⁵ Vsebinsko gledano, njihova afirmativna vloga ni zaživela; prej so omejevali vlogo strokovnosti tam (npr. pedagoško-znanstvenega sveta), kjer je bila pred tem že (v večji meri) uveljavljena. Dobili so pooblastila, ki jih zaradi nepoznavanja ali drugih razlogov dejansko niso mogli uveljavljati.

¹⁴⁶ Še samo načenjanje vprašanja o agrarnem maksimumu je bilo razglašeno za protiustavno. Ob tem pa sem izpostavljaval še druge teme, kot npr.: nesmiselnost zavestnega preprečevanja mehanizacije družinskih kmečkih gospodarstev; nadalje razbitje hranilno-kreditne službe, ki je v preteklosti že

ki sem ga zastavil v anketi SJM že 1969. leta). Znano je reagiranje vodilnih politikov na raziskovanje slovenskega javnega mnenja, še zlasti tedaj, ko so – kot nekaj nezasišlanega – tudi sami *postali predmet ocenjevanja*.

1986. leta sem ugotavljal, da »smo danes vendarle toliko napredovali, da – tako kot nikomur ne pride na misel, da bi zahteval ukinitve matematike ali fizike – tudi obstoj sociologije ne more več biti stvar poljubne presoje in voluntarizma«.

Empirično usmerjeno sociologijo na fakulteti pa so, v vzdušju kakršno je bilo tudi v mednarodnem merilu po letu 1968, zavračali tudi nekateri, (ultra)levičarsko usmerjeni študentje, ki so razumeli in izražali svojo privrženost marksizmu tako, da so se *distancirali* od dejanskih družbenih razmer, kakršne so bile tedaj pri nas. Z njihovega stališča so bile preveč zaostale za vizionarskimi predstavami o prihodnosti, da bi jim sploh bilo vredno posvečati kakšno pozornost. Tako so celo *ironizirali* poskuse za kvantifikacijo in operacionalizacijo splošnih pojmov kot izhodišča za empirično raziskovanje. »Revolucionarna teorija« je zaostila predvsem zahtevo, da se je treba vrniti k *izvirnemu marksizmu*, ki da nam edini lahko daje nepopačeno in celostno predstav o revolucionarni preobrazbi, ki jo bodo uresničevale nove, mlade sile (študentsko gibanje) v povezavi z delavskim razredom. Zato da je treba *zavrniti* tudi omejeno, bornirano znanstveno-raziskovalno prakso, ki se segmentalno ukvarja s posameznimi delčki družbe in nima predstave o revolucioniranju družbene totalitete. Če je že treba kaj poznati in preučevati (na FSPN), potem je to *politična ekonomija* v širšem kontekstu marksistične misli oziroma filozofije. Različne *posebne sociologije* pa so le pojavne oblike *empirizma* in ne spadajo na fakulteto. Take so bile konkretne zahteve nekaterih radikalnih študentov na FSPN v sedemdesetih letih. Sočasno z že znanimi posegi politike.

V primerjavi s takimi stališči oz. razlagami – ki so se tudi publicistično izražala v zelo popularnem »filozofiranju« o *delavskem razredu* in razrednem boju – pa smo v empiričnih socioloških raziskavah začeli razkrivati paradoks, ki je v tem, da so imeli znotraj delavske države delavci še zmeraj povsem podrejen položaj.¹⁴⁷

Revolucionarna teorija je poveljevala vlogo delavskega razreda nasploh, hkrati pa s svojim praznim verbalizmom *de facto* *zakrivala* nehumane razmere v konkretnih okoljih (npr. do »minimalnih standardov pri zaposlovanju delavcev« je prišlo šele z veliko zamudo). Podobno kot je v Srbiji Neca Jovanov (1971) razkrival, kako majhen je delež delavcev v predstavniških organih na vseh ravneh odločanja, so kolegi na fakulteti (Janez Jerovšek idr.) razkrivali dejansko *porazdelitev vpliva* v delovnih organizacijah. Celó v delavskih svetih so imeli delavci podrejeno vlogo v razmerju do strokovnjakov in vodilnih. Politično reagiranje – če je sploh bilo v kakšni zvezi s takimi ugotovitvami, pa se je spet pojavljalo po *vzorcu igre z ničelno vsoto*: ne tako da bi povečali celotno količino družbene moči, temveč kot napad na tiste, ki jo imajo (pre)več, na »tehnokracijo«.

Sam sem razkrival presenetljivo velike razlike med neformalno, formalno in institucionalno udeležbo občanov na lokalni ravni in ugotavljal, da pobuda in kritika

delovala kot racionalna oblika samopomoči na podeželju idr.

¹⁴⁷ Hkrati s tem pa smo imeli na ljubljanski univerzi dosti večjo togost glede delitve na predmetna področja (kar se je šteló za nekakšno vseživljenjsko opredelitev) kot pa npr. v ZDA. Tam lahko posamezni profesorji zelo sproščeno spreminjajo vsebino svojih predmetov in samostojno uvajajo novosti.

zastajata predvsem že na prehodu iz prve v drugo obliko delovanja, kot sem o tem poročal tudi v Teoriji in praksi (1966/11), vendar so politične institucije ignorirale takšne izzive.

Splošne koncepcije in programi (kot sem ugotavljal v TiP, 1983, št. 12) so se dosti-krat bolj opirali na pričakovanja o prihodnosti kot pa na dejansko stanje. Tako smo dobili koncepcijo »delovno ljudstvo«, ki je – ne le prehitevala dejansko stanje, v smeri zamišljene družbene homogenizacije, temveč je tudi – *prikrivala obstoječo neenakost*. Zaradi nje je celo *statistična služba opustila* spremljanje nekaterih, do tedaj upošte-vanih strukturnih kategorij, kar je pomenilo, da smo se še bolj odmaknili od dejan-skega v skonstruirani, idealizirani svet. To pa je dejansko še povečevalo možnosti za ohranjanje neželene neenakosti. Tudi tedaj, ko so uporabljali koncept »združeno delo« (dovršni glagol!!), je to spet kazalo na značilno prehitevanje dejanskega sta-nja in značilno obliko reifikacije oz. substancializacije kategorije »združeno delo« (npr. »združeno delo je sklenilo«, »reklo«, »določilo«), ki je izrivalo ali nadomeščalo dejanske subjekte, tj., bolj ali manj povezane oz. združene delavce.

Če se razvoj družboslovnih teorij kaže ravno v tem, da bistvo vse bolj mnogovr-stne konkretnosti izražamo v vse bolj abstraktnih teoretičnih spoznanjih, pa do odstopanj (zastoja) prihaja tedaj, kadar te splošnosti, abstrakcije izgubijo stik s kon-kretnim. »Samozadostne«, abstraktne konstrukcije lahko izpopolnjujemo le z vidika njihove notranje logične koherentnosti. Sicer pa jih ni mogoče preverjati, potrjevati ali zavračati (Kirn 1978, str. 368). Do takšne izgube stika s konkretnim je priha-jalo, ko so npr. pisali o tem, da je samoupravljanje »družbeni odnos« ali »temeljni družbeni in ekonomski odnos«; potem seveda tu ni kaj empirično preverjati in razi-skovati. Tako široka inkluzivnost se je namreč sprevračala v popolno nedoločenost, neopredeljenost.

V primerjavi z enostransko in apriorno *zahtevo*, da je treba *zmanjšati število posebnih družboslovnih disciplin* in se osredotočiti na temeljne predmete, sem v študiji/referatu *Spoznavni proces in razvojna protislovja družbenih znanosti v SR Slo-veniji* (SAZU 1984: 68) izpostavil vprašanje: koliko je »obča sociologija« že zares obča glede na spoznane družbene zakonitosti in *domet njihove veljavnosti*? Koliko je »obča« v smislu prazne abstrakcije, ki se ne povezuje s posebnimi sociologijami, koliko pa gre za sintezo spoznanj s posebnih socioloških področjih?

Hkrati pa smo sociologi v stikih z delujočimi v praksi srečevali nezainteresira-nost za vsakršno splošno formulacijo, pa četudi še tako pomembnih spoznanj. Pri tem niso razlikovali, kdaj je bila *splošnost izraz* našega *začetništva* in *nepoznavanja* konkretne stvarnosti, kdaj pa rezultat najbolj *dragocene sinteze*!

Občutek odgovornosti in strokovna (ne)usposobljenost

V zgodnejšem obdobju, ko je bila bolj v ospredju kolektivistična miselnost, je bil tudi med družboslovci močno poudarjen *občutek odgovornosti* za reševanje proble-mov družbe kot celote. K temu je navajalo tudi poudarjanje marksističnega pomena o uveljavljanju človeka kot vsestransko razvite osebnosti. Tudi razumevanje samou-pravljanja, ki je dobivalo prednost pred strokovnostjo in učinkovitostjo, je navajalo k temu, da smo bili »vsi odgovorni za vse«. Za nova družboslovna področja, ki so bila jedro vsebine v TiP, pa je bilo še posebej značilno, da smo bili zaradi majhnega

števila pedagoških delavcev in raziskovalcev nenehoma pod pritiskom in pred izzivi, da smo se vključevali v obravnavo zelo različnih vsebinskih področij. Glede na to, sem že v omenjeni študiji retrospektivno vključil tudi tole oceno enega od vprašancev: »Ta razvoj je bil predvsem ekstenziven, obravnavali smo *številne probleme*, malo med njimi dovolj dolgo in *poglobljeno*.« Hitro prehajanje s teme na temo je pogojevalo fragmentarnost in »površinskost« pridobljenih spoznanj ter nizko stopnjo njihove kumulativnosti. V navedenih okoliščinah je bila značilna večja razpršenost predmetnih področij posameznih raziskovalcev, pogostejše *prekinitve* dela in »preskakovanje« na nova tematska področja.¹⁴⁸

O profesionalizaciji sociologije v TiP

Vse to se je izražalo tudi v reviji TiP, še zlasti v prvih dveh desetletjih. Pri tem je bilo npr. značilno, da so se vrstile dokaj različne teme (značilno zlasti za teme okroglih miz), udeleženci pri teh obravnavah pa so bili v glavnem vedno isti.

Ob pregledu izdanih revij TiP v štirih desetletjih vidimo, da se je zanimanje za *profesionalizacijo* družboslovnega delovanja spreminjalo, s tem da smo tej tematiki razumljivo posvečali večjo pozornost na začetku, pozneje tudi novim področjem, kot je obramboslovje, nato pa je ta tematika stopila bolj v ozadje. O profesionalizaciji sociologije je pisalo več sociologov (Jogan, Mlinar; Adam, 1984; Kramberger, 1993; Rus, 1979 idr.), posredno pa še več drugih avtorjev.

V začetku je šlo za vprašanja – kot smo že videli – avtonomije stroke in prepoznavanje njene identitete (kot tudi identitete številnih posebnih sociologij), ki je prvotno ni mogla uveljavljati ob vseobsegajočem »zgodovinskem materializmu«. Vendar se ob tem že pojavlja tudi spoznanje, da »krivda za stagnacijo in krizo sociologije ni le v politiki in ideologiji, ampak jo nosi tudi sociološka skupnost (če seveda sploh lahko govorimo o njej)« (Adam, TiP, 1984/1–2: 96).

Veljko Rus je postavljал sociološko delovanje v zvezo z apolitičnostjo civilne družbe, ko govori o »*apolitičnem eskapizmu*« civilnodružbenih organizacij (Rus, TiP 1979/10). Sociologe je obravnaval kot poklicno skupino, politiko pa kot na legitimni moči temelječo dejavnost državnih organov. Pri tem je ugotavljal: »Prva težava, na katero naletimo že v izhodišču, je v nezadostni organiziranosti te poklicne skupine, saj je konstituirana le v ohlapno strokovno združenje, katerega dejavnost se v glavnem reducira na letna strokovna srečanja. Sociologi nimajo niti svoje zbornice, ki bi skrbela za uveljavljanje stanovskih oz. poklicnih pravic in dolžnosti, niti svoje sindikalne organizacije, ki bi skrbela za uveljavljanje njihovih socioekonomskih interesov. V primerjavi z zdravniki so *izrazito podorganizirani* in zaradi tega tudi močno izpostavljeni negotovostim, ki izvirajo iz institucionalnih sprememb znotraj države« (Rus, 1979, poudarek Mlinar)

Ivan Svetlik (TiP, 1984/3: 283) je kot kazalnik razvoja sociologije poudaril odpiranje novih področij, kot je *planiranje kadrov in zaposlovanja*, s čimer se tudi sam ukvarja. Pri planiranju kadrov in zaposlovanja je bilo uspešno vzpostavljeno

¹⁴⁸ Hkrati s tem pa smo imeli na ljubljanski univerzi dosti večjo togost glede delitve na predmetna področja (kar se je šlo za nekakšno vseživljenjsko opredelitev) kot pa npr. v ZDA. Tam lahko posamezni profesorji zelo sproščeno spreminjajo vsebino svojih predmetov in samostojno uvajajo novosti.

ravnotežje med teoretskim študijem in empiričnim raziskovanjem ter med temeljnim in aplikativnim raziskovalnim delom. Ob tem pa je zapisal: »Če odgovorim iskreno, moram povedati, da ne vem za noben primer, da bi sociološko raziskovanje neposredno vplivalo na neko družbeno odločitev. Nekateri posredni vplivi najbrž so, le da jih premalo spremljamo. Menim, da interes 'družbene prakse' največkrat ne seže dlje od iskanja strokovnih argumentov za utemeljevanje načrtovanih odločitev. Za resne analize, npr. za eksperimente, ki bi pokazali, koliko je neka načrtovana sprememba smotrna, sploh uresničljiva in družbeno sprejemljiva, ni veliko zanimanja. To se kaže v tem, da ni nikoli dovolj časa, pripravljenosti in sredstev. Prepričan sem, da so sociologi sposobni dati strokovno utemeljene odgovore na mnoga vprašanja, o katerih se sprejemajo družbene odločitve. Težko pa se vključijo v 'gašenje požarov'.«¹⁴⁹

Na posvetovanju jugoslovanskih sociologov na temo Integracijski in dezintegracijski procesi v jugoslovanski družbi je Teorija in praksa v dveh številkah odprla rubriko: Sedanji trenutek jugoslovanske sociologije. Kot udeleženca tega posvetovanja me je poleg ožjih vsebinskih vprašanj še posebej motil način obravnave izbrane teme. Ker sem se s problematiko integracije že dalj časa ukvarjal, me je motila izredna *improvizacija* v številnih prispevkih in sem v zvezi s tem zapisal (TiP, 1984/3: 272): »Vprašanje profesionalne kulture se nadalje zastavlja tudi tedaj, ko se avtorji v prispevkih opirajo na *impresionistične presoje* stanja, tako da so to bolj osebna opažanja kot pa spoznanja, ki temeljijo na dokumentiranih in preverljivih argumentih. Preveč je še netočnih in grobih presoj, na katere se ni mogoče opreti, niti z vidika teorije niti prakse. Posamezni prispevki še vedno ostajajo zdravorazumski in v tem smislu bolj izražajo stališča in zavest njihovega okolja kot pa spoznanja rigorozno izvedene analize. V tem pa se skriva nevarnost, da tudi strokovna in znanstvena razprava preide na povsem aktivistično raven, na kateri so v ospredju partikularni interesi posameznih družbenih okolij.«¹⁵⁰

Zapisi v TiP in tudi poznavanje dejanskih razmer nam potrjuje, da gre za v *štirih desetletjih nerazrešena temeljna vprašanja!*¹⁵¹

Aktualnost, zanimivost in/ali znanstvena rigoroznost?

Z vidika TiP in tudi še vrste drugih revij v Sloveniji je vse do danes ostala nerazrešena dilema, kako upoštevati in usklajevati zelo različne in včasih celo nasprotujoče si zahteve dveh ciljnih občinstev: *strokovne in »širše« javnosti*. TiP je v prvih dveh

¹⁴⁹ Vendarle pa je Svetlik navedel tudi nekatere spodbudne izkušnje v zvezi z dolgoročnim planiranjem kadrov v Sloveniji. Pri tem so posredovano znanje v praksi ustvarjalno uporabljali in ga dalje razvijali, vendar je pri tem šlo za ljudi z dobro družboslovno izobrazbo.

¹⁵⁰ Pri tem sta me je še posebej motila površnost in pomanjkanje elementarne profesionalne discipline, kakršno sicer srečujemo kot nekaj samoumevnega v anglo-ameriški ali nemški in drugi strokovni literaturi. Pri tem gre za nekakšno dediščino, ne le balkansko, ampak kar južnoevropsko, ki je še danes zelo moteča. To še posebej velja na tistih mestih oz. v tistih revijah, ki ne razločujejo med rigorozno strokovno obravnavo in zelo ohlapno publicistiko. V naši javnosti je druga praviloma dosti bolj cenjena, in sicer, paradoksalno, če odstopa od znanstvene oz. strokovne treznosti in natančnosti in s svojo dramatizacijo priteguje bralce prav tedaj, kadar gre za pretiravanje in enostranskost v obravnavi.

¹⁵¹ Kramberger še leta 1993 (TiP/7–8: 823) piše: »Torej lahko govorimo o določeni krizi identitete sociologov, o težavnosti prehoda sociologov v nešolska delovna okolja oz. o problemih njihove profesionalizacije.«

desetletjih večjo pozornost posvečala *aktualnosti* z vidika širšega družbenega okolja v Sloveniji in Jugoslaviji (čeprav to še ne pomeni, da je bil način obravnave zares tak, da bi bil dostopen za najširši krog bralcev); postopoma pa je revija dobivala bolj naravo strokovnega glasila družboslovnih področij fakultete. To je po eni strani pomenilo uveljavljanje večje rigoroznosti glede načina obravnave posameznih tem (večjo disciplino z vidika uporabe virov, večja sistematičnost z vidika notranje organizacije vsebine posameznih prispevkov ipd.). Za preverjanje točnosti neke zamisli so potrebni veliki napor, tedni in meseci dela, naša »esejistika« pa to lahko preskoči in hkrati žanje vso pozornost.¹⁵² Hkrati s tem pa se je ožil krog naročnikov oz. bralcev, pri čemer pa so imeli vse pomembnejši delež študentje dodiplomskega in podiplomskega študija FSPN oz. FDV. Na podlagi poizvedb, ki sem jih opravil v stikih z našimi diplomanti po posameznih krajih, ter na podlagi evidence naročnikov pa ugotavljam, da ima TiP pomembno vlogo tudi v srednješolskem izobraževanju, če le posega v družboslovne vsebine; prostorsko pa je preveč zamejena na ljubljansko območje.

Uredništva so po posameznih obdobjih že različno reševala tukaj omenjeno dilemo. Ob tem, ko je bila nekakšna stalnica prepričanje, da se TiP v slovenskih razmerah ne more zamejiti le na eno od dveh vlog, to je da bi postala izključno strokovna oz. znanstvena revija ali da bi se temu povsem odrekla in bi na prvo mesto postavljala poljudnost in množičnost bralstva. Značilna kompromisna rešitev je bila notranja diferenciacija revije na oddelke (rubrike), ki so bili namenjeni različnim krogom bralcev. Pri tem pa se podaljšuje nevarnost, da nimamo več prave doslednosti in »čistih« meril za en ali drugi namen. Obenem pa taka *večnamenska narava* revije zmanjšuje zmožnost, da bi se bralci identificirali z njo kot prav s svojo revijo. Vsakdo najde v njej le nekaj in mogoče le od časa do časa, kar je seveda v neskladju s splošnimi težnjami k specializaciji¹⁵³ in individualizaciji.

Vključevanje (izključevanje) družboslovja v okviru univerzitetnega izobraževanja

Tudi ob tem, ko je politika vsiljevala širše posredovanje idej marksizma in samoupravljanja na nedružboslovnih fakultetah (formula: STM, samoupravljanje s temelji marksizma), smo na FSPN poskušali to težnjo preusmerjati tako, da bi ta formalni okvir čim bolj izpolnili z znanjem z naših strokovnih področij in ekonomije.¹⁵⁴

Na nekaterih fakultetah (medicini, FAGG idr.) so se začela vzpostavljati *nova stičišča* med strokami, ki bi lahko pomenila oporo pri dolgoročnem interdisciplinarnem sodelovanju. V okviru novega političnega sistema pa je spet povsem prevladalo ozko strokovno gledanje na posameznih fakultetah. Namesto da bi npr. na Medicinski fakulteti sprejeli izziv za vključevanje sociologije zdravstva/medicine, so ga zavrnil; podobno na arhitekturi idr. Hkrati s tem pa lahko nenehoma spremljamo v medijih, kako si v zdravstvu sledijo krize, ki zadevajo upravno-organizacijska

¹⁵² Marjan Svetličič me je opozoril, da je za potrebne izračune za prispevek, ki sta ga pripravila on in Pavle Sicherl za to številko, njun sodelavec potreboval še teden dni dela. Tako delo pa dostikrat ostaja v senci, premalo upoštevano.

¹⁵³ Ljubica Jelušič pa navaja, da je TiP za obramboslovce (še vedno) osrednje glasilo.

¹⁵⁴ Z vidika FSPN sem predlagal sestavo programa s tremi komponentami; tako da bi se čim bolj približali in zagotovili ustreznost za različne stroke: 1. delovno in bivalno okolje, 2. specifična družboslovna znanja z vidika stroke (za medicino, arhitekturo, gradbeništvo itd.) in 3. makrodružbena problematika in aktualnosti.

vprašanja in načine obravnavanja človeka bolnika, pacienta. Izkušnje tistih zdravnikov, ki so spoznali, kako drugače delujejo v zdravstvenih zavodih, npr. v ZDA ali Švici in drugod, pa – posredno ali neposredno – opozarjajo na nedopustno odsotnost družboslovcev.¹⁵⁵ Andrej Trampuž na podlagi svojih izkušenj ugotavlja, da ima delo v tujini dve prednosti: »Prva je boljša organizacija in delovne razmere, ki omogočajo, da se človek lahko polno posveti svojemu delu in bolnikom ponudi najboljše, kar je mogoče. Druga pa so boljši odnosi, ki namesto *nevoščljivosti* in *zaviranja* temeljijo na *skupinskem delu*, zdravi *tekmovalnosti* in *kritičnosti*, najprej do lastnega dela, takoj za tem pa tudi do drugih.« Ob vsem tem pa je še omenil, da kot tujec ni imel nikoli težav z uveljavljanjem. »Zaradi drugačne miselnosti se pogosto počutim bolj tujec doma, kot sem se na primer v Švici, ZDA ali Afriki. V Sloveniji pogosto bolj *cenijo ljudi glede na položaj*, ki ga imajo, kot glede na kulturo, delo ali vedenje« (gl. B. Hočevar, 2004, poudarki Z.M.). Vse poudarjeno je presenetljivo blizu moji tukajšnji sociološki razlagi o medsebojnem izključevanju in sodelovanju v slovenskih razmerah.

Nakazane razmere v zdravstvu pri nas in v svetu še dodatno utemeljujejo, zakaj sem si prizadeval za vključevanje družboslovja in še posebej sociologije zdravstva in medicine tudi na to področje. In pri tem sem dajal pobude, da bi tudi revija TiP prevzemala spodbujevalno vlogo (v zvezi s tem glej npr. Pahor, 1988, 1989, 2003). Majda Pahor je obravnavala sociološke vidike razvoja zdravstva še posebej z vidika *dehierarhizacije* odnosov med zdravniki in medicinskimi sestrami ter zdravniki in bolniki. Pri tem je specifično problematiko zdravstva vključevala v splošnejšo teoretsko razlago razvoja z vidika protislovnih razmerij med procesom *osamosvajanja* in *povezovanja*. Ta vsebinska vprašanja je vključevala tudi v izobraževalni proces na Visoki šoli za zdravstvo.

Revija TiP je sicer v sedemdesetih in osemdesetih letih objavila kar nekaj člankov o zdravstvu, zdravstveni politiki, zdravstvenem varstvu, socialni medicini, preventivi, zasebni zdravniški praksi idr., o čemer so pisali zdravniki (Bunta, Cvahte, Kožuh – Novak idr.); z upravnoorganizacijskih vidikov je izstopal zelo zavzet politolog Berni Strmčnik, ki se je s svojim poklicnim delom v praksi osredotočil na to področje.

Tudi iz *javnomnenjskih raziskav*, ki niso bile predstavljene v TiP, vendar pa jih je podprlo oz. naročilo Ministrstvo za zdravstvo, so na voljo številni podatki, ki so že

¹⁵⁵ Barbara Hočevar je v Delu (17. 11. 2004) predstavila Andreja Trampuža kot »vrhunskega strokovnjaka, za katerega v Sloveniji ni delovnega mesta«. Specializiral se je v Švici in je zdaj raziskovalec na kliniki Mayo v ZDA. Ob primerjanju z razmerami pri nas pa so ga že v Švici »prevzeli dobra organizacija dela, prijaznost zdravnikov in medicinskih sester, neverjeten tudi za slehernega bolnika čut odgovornosti in visoka kultura odnosov med sodelavci. Zaradi vsega tega sem poklic res opravljal z veseljem, ta pa je postal način življenja, ne pa služba zaradi plačila«. (poudaril Mlinar)

^v Sloveniji pa sta ga motila neprestano tarnanje in hkrati majhna pripravljenost za iskanje kreativnih rešitev v splošno dobro; nadalje slab odnos zdravnikov do medicinskih sester, ki jim niso priznali partnerske vloge v timskem procesu zdravljenja; premalo učinkovito in neracionalno zdravstvo (veselolže čakalne dobe, prepočasna diagnostika), anomalije v organizaciji (socialistični delovni čas, podkupovanje zdravnikov, zakrivanje zdravniških napak, premajhno zavedanje pravic bolnikov (pravica do natančnega pojasnila o bolezni, pravica do drugega mnenja) idr. Njegove pobude so bile pretežno negativno sprejete; odkrito opozarjanje na slabosti v zdravstvu da ni sprejemljivo in tako tudi zanj ni bilo prostega delovnega mesta. »Močna hierarhija je dovolila napredovanje predvsem poslušnim posameznikom, ki nadrejenim niso povzročali težav. Kritičnost, zavzetost in iznajdljivost, ki so jih od mene zahtevali pri delu v Švici, so bile v Sloveniji prepovedane.«

bili uporabljani ali pa še zahtevajo predvsem sociološko obravnavo (glej npr. Družbeni vidiki zdravja: Sociološka raziskovanja odnosa do zdravja in zdravstva, ur. Niko Toš in Brina Malnar, FDV, 2002). Z analizo še neizkoriščenih podatkov bi lahko posegli v hitrejšo spreminjanje razmer, ki jih je predstavil Andrej Trampuž. Vendar se zdi, da Medicinska fakulteta še naprej ostaja do družboslovja kar nekako *frontalno izključujoča*. Pa tudi na FDV še vedno nismo razvili sociologije zdravstva in medicine.¹⁵⁶ Opažanja, ki jih je kot medicinec »od znotraj« in »od zunaj« predstavil Andrej Trampuž, pa so velik izziv za Medicinsko fakulteto in FDV skupaj s TiP. Zakaj tako *kritične razmere* že doslej *niso bile* temeljiteje strokovno obravnavane? Kdo in zakaj se nanje ni odzval, pa bi se moral? Ali *študentje novinarstva* dobivajo potrebna vsebinska izhodišča (izzive), da bi lahko sproti zaznavali in razkrivali takšna zaostajanja v medijih?

Tudi tu se nam kaže, pri nas in v svetovnem merilu, kako *dolga je pot* od *prvih kritičnih ocen* neke poklicne prakse – kot jo je na primer Ivan Ilich podal za medicino že pred tremi desetletji – pa do dejanske spremembe te prakse. V novem kontekstu globalne, informacijske družbe lahko pričakujemo, da se bo hkrati s povečevanjem (neposredne) dostopnosti do znanja oz. informacij ter z večjo prostorsko mobilnostjo skrajševala tudi pot od ideje do njenega uresničevanja ali zavrnitve.

Potrebujemo analitično usposobljenega sociologa

Ob koncu študija prve generacije na sociološkem oddelku Filozofske fakultete, UL

Med intenzivnimi prizadevanji za družbeno participacijo občanov se izjemno povečujeta potreba in pomen sociološkega raziskovanja. S pomočjo raziskovanja lahko – v primerjavi s praktičnim iskanjem in eksperimentiranjem – z najmanjšimi stroški pridemo do vpogleda v dejavnike, ki zaželeni razvoj pospešujejo ali zavirajo. Čim bolj želimo zavestno usmerjati družbeno dogajanje, tem bolj je treba poznati dejansko dogajanje. Iz leta v leto znova opozarjamo: namesto da bi bile ugotovitve znanstvenega raziskovanja vodilo delovanju v praksi, je še vedno predvsem sama praksa tista, ki prednjači in išče nadaljnja razvojna pota.

Ko govorimo o raziskovanju družboslovne problematike pri nas, mislimo predvsem na empirično raziskovanje, ki bi izhajalo iz naših konkretnih in specifičnih razmer ter po induktivni poti prihajalo do – bolj ali manj – neposredno uporabnih rezultatov.

Sociologija je ena izmed družbenih znanosti, ki se je sorazmerno najbolj pozno razvila. Tako je značilno, da v Ljubljani šele letos (1964) končuje študij prva generacija sociologov. Ob tem bi si marsikdo mislil, da to leto pomeni bistveni preobrat tudi glede možnosti sociološkega raziskovanja, vendar prav to dejstvo opozarja na nove probleme. Če ni večjega števila posebej izobraženih strokovnih delavcev, ki bi se poklicno ukvarjali s sociološkim raziskovanjem, ne more biti rezultatov, ki jih pogrešamo in pričakujemo. Pri tem pa je značilno, da bo letos diplomiralo komaj deset sociologov, medtem ko je število študentov v drugih letnikih vedno manjše.

¹⁵⁶ Občasno pritegovanje zdravnikov in objavljanje njihovih prispevkov v TiP je sicer prispevalo k širini vsebinskega profila revije in ozaveščanju o interdisciplinarnih stičiščih; toda v osnovi smo vendarle ostajali ločeni. Večje zanimanje za človekovo telo, njegova čustva ipd., ki ga sedaj kažejo antropologi in sociologi (Južnič, Krpič, Šadl idr.), povečuje možnosti za zблиžanje. V zvezi s tem glej tudi tematsko številko Družboslovnih razprav (DR, 1998/27–28)

Zastavlja se vprašanje, kaj je razlog nizkega vpisa na sociološki oddelek. Gre za sorazmerno novo disciplino, tako da o njej nimajo prave predstave niti dijaki, ki prihajajo na univerzo, niti tisti predstavniki prakse, ki bi morali biti predvsem zainteresirani za to, da bi zaposlili diplomante. Verjetno je položaj precej podoben tistemu, ko se na primer pred leti, ko so bili izšolani prvi ekonomisti, v praksi še niso zavedali potrebe po ekonomistih.

Probleme in zahteve po raziskovanju, ki jih poraja vsakdanja družbenopolitična praksa, je treba povezati s predstavo o možnostih in načinu strokovnega izvajanja tega dela. Priti mora do tesnejšega stika med predstavniki prakse, ki bi nakazovali bogato problematiko, s katero se spopadajo (ne da bi imeli pravo predstavo, kako naj iščejo ustrezne rešitve), in predstavniki stroke, ki obvladajo raziskovalne postopke (včasih – ne da bi dovolj poznali vsebino dogajanja, ki jo preučujejo). Samo iz takega medsebojnega stika lahko sledi obojestransko koristno spoznanje. V prakso bo prodiralo spoznanje o tem, da imamo na voljo še neizkoriščene možnosti za kvalificirano, strokovno reševanje problemov. Na univerzi pa bi lahko izoblikovali profil stroke in strokovnjaka zares tako, kot ustreza našim družbenim razmeram.

Raziskovalni centri v občinah

Oglejmo si vsaj eno izmed področij raziskovalnega dela sociologa, to je tisto, s katerim naj bi se ukvarjali sociologi v občinah oziroma lokalnih skupnostih. Do zdaj so pri nas o problematiki občine in samoupravljanja več pisali pravniki kot sociologi. To je razumljivo, če je šlo pri tem za normativno uveljavljanje institucionalnega mehanizma komunalne samouprave. Ko nas zanimajo predvsem dejansko delovanje uveljavljenih institucij in njihovi problemi, pa mora biti poudarek predvsem na induktivno analitičnem, empiričnem raziskovalnem pristopu. V tem smislu se v samoupravnem sistemu celo ruši tradicionalna vloga pravnika kot samo interpretata višjega, državnega normativnega reda.

Ob tem in namesto tega bi moral vse bolj delovati tisti, ki bi na podlagi (javnega) mnenja občanov oblikoval tudi izvirne »pravne« norme, ki dobivajo značaj moralnih norm. To pomeni, da je treba vse pogostejše jemati kot izhodišče mnenja in potrebe občanov. Zato pa je treba to mnenje in potrebe najprej spoznavati, odkrivati, da bi jih lahko upoštevali kot temelj samoupravne prakse. S tem pa se končno spet povrnemo k temu, da je treba biti za takšno spoznavanje strokovno oziroma metodološko primerno usposobljen.

Že do zdaj je bilo večkrat ugotovljeno, kako je treba po občinah utrjevati posebno informacijsko in dokumentacijsko službo. Verjetno lahko celo trdimo, da je razvoj teh služb eden izmed bistvenih pogojev in celo kazalec stopnje razvoja komunalne samouprave. Pri tem pa vendarle takoj naletimo na drugo vprašanje, tj. ali je mogoče uveljavljati učinkovito informacijsko službo, ne da bi jo naslanjali na redno empirično sociološko raziskovanje. Kako naj ta služba posreduje informacije, ki naj služijo kot podlaga za samoupravno odločanje, če se naslanja samo na – bolj ali manj – laično, površno in nesistematično ugotavljanje družbenega dogajanja v neki skupnosti? To gotovo ne more biti solidna podlaga za samoupravno odločanje, ampak ima prej lahko za posledico neustrezne ukrepe, ki povzročijo veliko gmotno škodo.

Pogosto ugotavljamo, da so sestanki že zastarela in ne preveč priljubljena oblika družbene participacije občanov. Poleg tega pa že dozdejšnje sociološke študije

kažejo, da na sestankih pride do izraza le sorazmerno majhen del vseh tistih pobud, idej, predlogov, kritik itn., o katerih ljudje sicer razpravljajo v neformalnih skupinah. Nekatere kategorije prebivalcev (zlasti tisti z najnižjo stopnjo izobrazbe) še posebej s težavo izražajo svoje potrebe in interese v formalizirani in institucionalizirani obliki ter je njihova aktivnost na sestankih minimalna.

Hkrati pa že dozdejšnja praksa sociološkega raziskovanja kaže, da je z anketami in drugimi metodološkimi pristopi (če so strokovno uporabljeni) mogoče zbrati zelo veliko neposredno uporabnih podatkov.

Tisto, kar mislim, da lahko iz vsega tega posplošimo, je predvsem dvoja: prvič – s posebej organizirano raziskovalno službo, ki bi stalno delovala v vsaki občini (in se opirala na državno statistiko), odkrivati, spoznavati in analizirati potrebe ter mnenja in stališča občanov, ki zadevajo vsa področja družbenega življenja (gospodarstvo, kultura in šolstvo, socialno varstvo, zdravstvo, šport, komunalna dejavnost, preskrba, rekreacija in podobno); drugič, tako omogočiti, da se na podlagi zbranih podatkov iz specifičnega in konkretnega položaja v posamezni občini ali naselju pri odločanju ne upoštevajo samo splošna načela, ampak da je odločitev rezultat spoznanja teh specifičnih razmer. Neredko se namreč v praksi pojavljajo napake ravno zato, ker splošno načelo – neprilagojeno konkretnim razmeram — jemljemo kot edino izhodišče konkretnih odločitev.

Kolikor so torej življenjske razmere specifične in kolikor je treba izhajati iz konkretnih podatkov v vsaki občini (krajevni skupnosti, naselju), toliko je potrebna tudi posebna raziskovalna služba v vsaki občini. Zato bi bilo po našem mnenju primerno, da bi v povezavi z informacijsko in dokumentacijsko službo v vsaki občini organizirali »raziskovalni center« kot posebno organizacijsko enoto. Ta bi opravljal analitično in raziskovalno delo ter dajal podatke in ugotovitve vsem občinskim organom, družbenim organizacijam in lokalnemu tisku.

Literatura

- Benko, Vlado: (2000): Sociologija mednarodnih odnosov. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Bernik, Ivan (1984): Od samoanalize k analizi družbe, TiP, 21 (3): 284–288.
- Bernik, Ivan (1987): Zakonitosti in "odkloni" v teoriji razvoja, TiP, 24 (10–11): 1412–1413.
- Bernik, Ivan in Fabjanič, Nina (1998): Spomini na socializem: "čas napredka in dobrega življenja" ali "čas strahu in zatiranja"? Teorija in praksa, 35 (6): 1057–1068.
- Hočevar, Barbara (2004): Kritičnost, zavzetost in iznajdljivost so v Sloveniji prepovedane, Delo, 16. febr. 2004.
- Hočevar, Marjan (1995): Do kam segajo evropska transurbana omrežja? TiP, 32 (7–8): 697–704.
- Hribar, Tine (1989): Posameznik in narod. TiP, 28 (8/9): 986–991.
- Hvala, Ivan, Marjan Sedmak (ur.) (2004): Politea: Civilne razsežnosti politike, Ljubljana, FDV, Društvo Občanski forum.
- Iglič, Hajdeja (2003): Network and political mobilization: beyond structural argument, Družboslovne razprave, 19 (44): 13–34.
- Jelušič, Ljubica (2002): Globalnost varnostnih interesov in groženj, TiP, 39 (4): 613–620.
- Jerovšek, Janez (1965): Distribucija moči na nivoju občine, TiP 2 (4): 652–664.
- Jerovšek, Janez (1988): Globalno-sistemske determinante podjetništva in inovativnosti, TiP, 25 (11–12): 424–431.

- Jogan, Maca (1974): Nekateri problemi odnosa sociologije do družbene prakse, *TiP*, 11 (9–10): 999–1012.
- Jogan, Maca in Renner, Tanja (1982): Sociologija in dejavnost sociologov v razvoju naše družbe, Ljubljana, RSS.
- Jogan, Maca (1990): Sociologija – svetovni centri in periferija, *TiP*, 27 (12): 1564–1568.
- Južnič, Stane (1995): Človekovo telo, *TiP*, 32 (11/12): 930–937.
- Kerševan, Marko (1994): Religija, Evropa in Slovenci, *Teorija in praksa*, 31 (3–4): 242–255.
- Kirn, Andrej (1976): Ekološki zakoni in materialna produkcija, *TiP*, 13 (3–4): 198–212.
- Kirn, Andrej (1981): Razvojna logika družbenih sistemov (H. Teune, Z. Mlinar: Razvojna logika družbenih sistemov, Sage Publications 1978), *TiP*, 18 (1): 131–135.
- Kirn, Andrej (1987): Sodobne tendence v načinu znanstvenega mišljenja in univerza, *TiP*, 24 (3–4): 264–270.
- Kirn, Andrej (1992): Konfliktnost med ekonomijo in naravo, *TiP*, 29 (3–4): 264–270.
- Mlinar, Zdravko (1983): Prek partikularizmov do globalne družbe in občečloveških vrednot, *TiP* 20 (8–9): 1203–217.
- Mlinar, Zdravko (1986): Človek in sistem: izključevanje in/ali prežemanje. Nova revija, Naši razgledi, 11. april 1986: 195–197.
- Mlinar, Zdravko (1988): Profesionalizacija, ideologija in metodologija v sociološkem raziskovanju, *TiP*, 25 (9–10): 1181–1195.
- Mlinar, Zdravko (1988): Profesionalna kultura, družboslovno raziskovanje in družbena praksa: predlogi ukrepov za pospešeni razvoj (družbenih) znanosti posebno glede na sociologijo, *TiP*, 25 (5): 550–567.
- Mlinar, Zdravko (1989) Informacijska tehnologija in prostorsko-družbeni razvoj, *TiP*, 26 (5): 525–540.
- Mlinar, Zdravko (1989) Na poti v informacijsko družbo: tehnološke spremembe, individualizacija in globalizacija, *TiP* 26 (10): 1194–1214.
- Mlinar, Zdravko (1990) Globalizacija, raznovrstnost in homogenizacija v prostoru, *TiP* 27 (8/9) 1087–1097.
- Rus, Andrej (2003): Interpersonal dynamics in network organizations, *Družboslovne razprave*, 19 (42): 21–46.
- Rus, Veljko (1979): Protislovni procesi profesionalizacije, *TiP*, 16 (10): 1482–1491.
- Rus, Veljko (1984): Socialna varnost in množična inovativna dejavnost, *TiP*, 21 (5–6): 599.
- Saksida, Stane (1987): Utiranje avtonomne vrednosti znanstvenega dela, *TiP*, 24 (10/11): 1399–1401.
- Sekulić, Duško (1987): Dialektika individualizacije in podružabljanja (razprava o knjigi Protislovja družbenega razvoja), 24 (10–11): 1403–1405.
- Sklair, Leslie (1991): *Sociology of the Global System*, London: Harvester.
- Splichal, Slavko (1986) Razvoj novinarskega študija in komunikologije, *TiP*, 23 (12): 1413–1421.
- Splichal, Slavko (1989) Informacijska tehnologija: od nove tehnologije do nove družbe, *TiP*, 26 (10): 1179–1193.
- Strassoldo, Raimondo (1990): Lokalna pripadnost in globalna uvrstitev. *Družboslovne razprave*, 7 (10): 64–76.
- Svetličič, Marjan (1997): Pravi pasti globalizacije sta provincializem in neznanje: knjigi Pasti globalizacije na rob, *TiP*, 34(4): 596–608.
- Svetličič, Marjan (1998): Globalizacija: možnosti in priložnosti slovenskega gospodarstva, *TiP*, 35(6): 1015–1027.
- Svetlik, Ivan (1991): Zaposlovanje diplomantov, *TiP*, 28 (5/6): 567–575.
- Svetlik, Ivan (1984): Premalo je raziskav, ki bi pokrivalo celoten jugoslovanski prostor, *TiP*, 21 (3): 283–284.

- Šadl, Zdenka (1999) Mikro-makro povezave: primer sociološkega proučevanja čustev, *TiP*, 36 (6): 976–998.
- Šmidovnik, Janez (1990): Lokalna samouprava v novi slovenski ustavi. *TiP*, 27 (10/11): 1231–1239.
- Štebe, Janez (1997) Zakaj Slovenci potrebujemo svoj arhiv družboslovnih podatkov, *Teorija in praksa*, 34 (4): 609–630.
- Teune, Hennry, Zdravko Mlinar (1973): Razvoj i participacija, *Revija za sociologiju*, 3 (1–2): 3–26.
- Tomić, Stojan (1975): Podobnosti in razlike med samoupravljanjem in participacijo. *TiP*, 12 (10): 966–973.
- Toš, Niko in Brina Malnar (1995): Projekt slovensko javno mnenje – primer infrastrukturne podatkovne baze slovenske sociologije. *TiP*, 32 (9/10): 835–846.
- Toš, Niko (1999): Primerjalna analiza zaupanja v institucije. V Bohinc, Rado, Metod, Černetič: *Civilna družba v Sloveniji in Evropi: stanje in perspektive*. Ljubljana: Društvo Občanski forum, FDV.
- Toš, Niko, Brina Malnar (2002) *Družbeni vidiki zdravja*, Ljubljana, FDV-IDV.
- Verlič Christensen, Barbara (2000): Migracijska politika Evropske skupnosti in Slovenija. *TiP*, 37 (6): 1117–1131.
- Vreg, France (1993), *Transnacionalno in interkulturno komuniciranje*, *TiP*, 30 (11–12): 1142–1155.
- Vreg, France (2001): *Globalizacija in elektronska demokracija*. *TiP*, 38 (1): 5–28.
- Woodward, Alison in Martin Kohli (2001): *Inclusions and Exclusions in European Societies*. London: Routledge.
- Zajc, Drago (1988): Razmerje med neposrednimi in predstavniškimi oblikami odločanja (in učinkovitost političnega sistema). *TiP*, 25 (1/2): 250–256.
- Županov, Josip, Željka Šporer (1984): Profesija sociolog. *Revija za sociologiju*, 14 (1/2): 11–46.

Zdravko Mlinar. Univerza v Ljubljani, 1964

V.
PROFESIONALNA IDENTIFIKACIJA
IN DRUŽBENO VKLJUČEVANJE

OD FRAGMENTARNOSTI K SPLOŠNO DRUŽBENEMU KROGOTOKU INFORMACIJ

Z uveljavljanjem računalništva in informatike se bistveno povečujeta količina in raznovrstnost informacij, ki smo jih zmožni vključevati in obvladovati v spoznavnem procesu. S tem posegamo v značilno protislovje današnjega časa, ko imamo po eni strani težave zaradi pomanjkanja (težavne, omejene dostopnosti) informacij, po drugi strani pa hkrati tudi težave zaradi prevelike količine informacij (podatkov). V obeh primerih se kaže nemoč raziskovalca in občana, da bi pridobil prav tiste informacije, ki so najbolj relevantne za njegove sklepe in odločitve, ter se nanje oprl.

Z dozdajšnjo – recimo, da jo poenostavljeno označimo – obrtniško tehnologijo smo hitro naleteli na omejitve glede tehnične manipulabilnosti podatkov. Z večanjem količine podatkov (prek določene točke) sta se dejansko zmanjševali njihova dostopnost in obvladljivost. Iz tega pa je sledilo, da smo se zadovoljili z bolj omejeno informacijo tudi v preverjanju hipotez ter sploh v sklepanju in odločanju. Tako se pojavlja celo paradoksalna situacija, ko imamo na eni strani sicer veliko kopičenje podatkov, na drugi strani pa praznino, ki jo izpolnjujeta intuicija in arbitrarnost (spet – v znanosti in družbenopolitičnem delovanju).

Prispevek računalništva je glede na obravnavano vprašanje lahko neposreden ali posreden. V neposrednem smislu gre za njegov »domet« v analitični obdelavi podatkov, posredno pa s svojimi večjimi zmogljivostmi spodbuja tudi »stranske dejavnosti«, zlasti celoten kompleks zbiranja in shranjevanja podatkov, formiranje potrebnih »bank podatkov«; njihovo organizirano vodenje in izpopolnjevanje sta v teku časa.

Prav v današnji situaciji se že kaže, da hitremu razvoju računalništva ne sledimo niti na področju priprave »vhodnih podatkov« niti z vidika razširjanja analitičnih ugotovitev med potencialne uporabnike v družboslovnem raziskovanju in družbeni praksi na splošno. Pomen in posledice povečane obvladljivosti, večje količine in/raznovrstnosti informacij bom razčlenil še v nadaljevanju.

Zbliževanje med teorijo in empirijo

Računalništvo in informatika omogočata, da – prvič v zgodovini – dialektika spoznavnega procesa ne nastopa samo kot predmet filozofskega razglabljanja in didaktična usmeritev, ampak se (lahko) pojavlja tudi kot operativno vodilo v empiričnem družboslovnem raziskovanju. Medtem ko smo imeli do zdaj opravka s popolnim razhajanjem med temeljnimi spoznanji marksistične dialektike in empirično raziskovalno prakso, nam nova informacijska tehnologija odpira večje možnosti za zbliževanje teorije in empirije.

Vzemimo npr. zahtevo po obravnavanju družbenih pojavov v njihovi medsebojni povezanosti in zahtevo po celostnem zajemanju družbenega dogajanja. Omejitve v analitični obdelavi podatkov, ki jih je pogojevala uporaba klasične računske tehnike, so že same po sebi implicirale tudi *parcialni značaj* družboslovnih raziskav. Upoštevati je bilo mogoče le manjše število analitičnih spremenljivk hkrati. Danes

so tehnične omejitve v uporabi matematično-statistične analize v sociološkem raziskovanju velike družbene kompleksnosti že skoraj presežene.¹⁵⁷

Če ne privolimo v to, da bi nas nove tehnične možnosti zasvojile v tem smislu, da bi postale same sebi cilj, se nam tu odpirajo nove možnosti, da tudi kvantitativna analiza prispeva k hitrejšemu raziskovanju kvalitativnih razlik oz. sprememb. Tako nam npr. analiza pokaže značilni »življenjski cikel« posameznih razvojnih indikatorjev, katerih informacijska vloga in pojasnjevalna moč se navadno z razvojem povečuje od njihovega nastanka do določene točke, ko začne spet izgubljati na pomenu, tako da jih je treba nazadnje spet povsem izključiti iz nadaljnega preučevanja in jih nadomestiti z drugimi.

Še pomembneje pa je to, da marksizma ne moremo obravnavati kot nekakšen »rezervat« sam zase. Brez intenzivnega »vpletanja« v današnje družbene razmere – kot se je že izkazalo v času »DIAMATA« – je tudi marksizem postal le suha veja. Prav to pa bi se zgodilo, če se ne bi posluževal vseh najnovejših razvojnih pridobitev, vključno s pridobitvami, ki jih je že prinesel razvoj informacijske tehnologije. Ravno v takšni povezavi pa obenem vidimo tudi zagotovilo, da ne bomo zapadli v nekakšen empirizem in tehnicizem, ki bi pomenila spet drugo obliko osiromašenja in zastoja v spoznavnem procesu.

Posploševanje in konkretizacija

Kot je bilo že ugotovljeno, je za Marxovo zgodovinsko teorijo formiranja pojmov značilno, da nastajanje najvišjih abstrakcij razlaga na podlagi najbogatejšega raznovrstnega razvoja samega predmeta, na katerega se nanaša abstrakcija.¹⁵⁸ V tem smislu tudi posploševanje ter izgrajevanje pojmov in teorij lahko pojasnujemo kot »odvisno spremenljivko«. Ne gre torej le za vprašanje individualnih sposobnosti in dispozicij posameznih »teoretikov«, upoštevati je treba tudi kontekstualno sociološko pogojenost teoretičnega razvoja. Ob dani stopnji razvoja družbe še zlasti stopa v ospredje vprašanje, koliko smo – tudi glede na informacijsko tehnologijo – v svojih teoretičnih posplošitvah zmožni zajeti in izraziti obstoječe bogastvo raznovrstnosti, ali pa nasprotno, koliko smo v stanju preverjati splošnoteoretične formule in ugotavljati meje njihove veljavnosti v konkretni pojavnosti in raznovrstnosti družbenega življenja.

Prav informatika in računalništvo imata v tem pogledu lahko pomembno instrumentalno vlogo, in sicer v vseh fazah spoznavnega procesa. S tem ko omogočata popolnejše zajetje celotnega spektra družbene variabilnosti in kompleksnejšo analizo, ki jo je mogoče ponavljati v različnih variantah, jo preverjati in dopolnjevati, s povečanimi možnostmi za izvedbo komparativne ali taksonomske analize itn. je celoten spoznavni proces močno pospešen. Različni postopki multivariatne analize prispevajo k hitrejšemu razkrivanju (identifikaciji) konkretnih sklopov in njihovih latentnih struktur. Izgrajevanje pojmov in teorij *ni več le vprašanje navdiha in domiselnosti »teoretikov«*, ampak postaja načrtno, organizirano delo, v katerem je odločilna nenehna interakcija med teoretičnimi konceptijami in podatki o dejanskem stanju.

¹⁵⁷ O tem glejte tudi: Slobodan Bosnić, Uloga statistike i elektronike u budućim istraživanjem društvenih pojava i u društvenom odlučivanju, *Sociologija*, 13/1971 (4): 581–597.

¹⁵⁸ Karl Marx, Uvod v Očrte, *Izbrana dela IV.*, CZ, Ljubljana.

Z novo informacijsko tehnologijo se na splošno močno spreminja razmerje med teorijo in empirijo. Namesto dozdašnje »koeksistence« ali paralelizma in ločenosti teh sfer se nam zdaj nakazujejo možnosti nenehnega *preverjanja in dopolnjevanja*. To pomeni, da bo v prihodnje manj brezplovnega ponavljanja, do katerega prihaja zato, ker je kasnil proces posploševanja v nacionalnem in mednarodnem merilu, podobno kot tudi v disciplinarnih in interdisciplinarnih okvirih.

Z večjo dostopnostjo in obvladljivostjo informacij je tudi več (možnosti) preverjanja različnih domnev, hipotez. S tem bo omejena tudi zdajšnja težnja, da bi po inerciji podaljševali različne apriorizme in stereotipne predstave ter druge enostranosti v razlagi družbenih pojavov.

Od ekstenzivnosti k selektivnosti

Podobno kot smo že nakazali, da informatika in računalništvo vplivata na zbliževanje teorije in empiričnega raziskovanja, velja tudi za razmerje med zbiranjem podatkov in njihovo analizo. Za današnje stanje je značilno, da je – mogoče z nekaterimi izjemami – zelo malo medsebojne povezanosti med družboslovnim raziskovanjem (spoznavanjem) ter zbiranjem statističnih in drugih podatkov. Ob tem, ko se nenehoma ekstenzivno povečuje zbiranje podatkov prek statistične službe in številnih drugih »kanalov«, nimamo zagotovljenega tudi vzratnega vpliva pridobljenih družboslovnih spoznanj za to dejavnost.

Namesto poenostavljene težnje k vse večji ekstenzivnosti (»čim več podatkov« za vsako področje) je treba v ospredje postaviti vprašanje, kako doseči, da bomo s *čim manjšim številom podatkov lahko čim več pojasnili*. V tem smislu lahko štejemo kot napredek v spoznavnem procesu, če smo dosegli večjo stopnjo selektivnosti in se osredinili na podatke o tistih spremenljivkah, ki imajo največjo pojasnjevalno in prediktivno (prognostično) moč. Potencialno racionalizacijo v zbiranju in shranjevanju podatkov seveda – v tem smislu – lahko dosežemo le s sprotnim spremljanjem dejanskih izsledkov raziskovanja, ne pa takrat, kadar prevladujeta »logika« in stil delovanja *državne uprave*, ki ima za zdaj še vedno prevladujoč vpliv. V tem njenem delovanju je precej arbitrarnosti in inercije, povsem odsotna pa je pozornost do procesa znanstvenega razkrivanja pojasnjevalne moči oz. determinacijske vloge posameznih spremenljivk.

Tako npr. statistika samoupravljanja vključuje vrsto podatkov, katerih informacijska vrednost in pojasnjevalna moč sta minimalni ali nikakršni, pa kljub temu že skozi leta nespremenjeno ostajata v programu. Nekatere bi že povsem konceptijsko lahko zavrnil kot neprimerne, o drugih bi lahko marsikaj povzeli iz opravljenih socioloških, politoloških in drugih raziskav, ki se opirajo na vedno kompleksnejše analitične postopke in celotno računalniško tehnologijo. Predvsem pa gre za to, da bi z novimi pridobitvami glede analitičnih postopkov in računalniške obdelave lahko *načrtno preizkušali in hitreje uvajali tudi nove pojmovne konstrukte* (tako kot so to že pred časom na osnovi dolgotrajnejših sistematičnih opazovanj naredili ekonomisti, ki so v sodelovanju s statistično službo uvedli koncept »družbeni produkt« idr.).

Seveda pa gre pri takšnih nalogah za zahtevno delo, ki terja načrtnost in kontinuiteto skozi daljši čas pa tudi kadre, ki bi se (vsaj nekateri med njimi) trajnejše angažirali na takšnih nalogah. Sestankarsko aktivistični ali uradniški način povezovanja

teh dejavnosti nujno ostaja na površini in pušča ob strani zahtevnejša konceptualno-metodološka vprašanja. Iz tega pa sledijo daljnosežne posledice za delovanje v praksi: od tega, da dejavnosti INDOK ne upoštevajo tu nakazane usmeritve, pa vse do številnih samoupravnih subjektov, ki se *dušijo v ekstenzivnosti različnih gradiv in podatkov*, iz katerih je skoraj nemogoče ugotoviti, kaj je pomembnega, kaj pa predstavlja le moteče naključnosti, ki celo zamegljujejo strateška vprašanja in akcijsko usmeritev.

Kumulativnost spoznanj

Nova informacijska tehnologija posredno in neposredno povečuje možnosti, da dosežemo večjo kumulativnost spoznanj v družboslovnem raziskovanju. Glede na to, da je za zdaj ta kumulativnost prav v družboslovju *zelo nizka*, gre torej za eno izmed izjemno pomembnih vprašanj za nadaljnji razvoj družbenih znanosti.

Ker imamo na splošno opravka še z nizko stopnjo profesionalizacije posameznih družboslovnih disciplin, sicer tudi vzroki te nizke akumulativnosti zadevajo širšo problematiko, npr.: od *pojmovno-teoretične neizgrajenosti* pa vse do *profesionalne kulture in moralnih norm*, ki terjajo (ali pa ne), da se vsako pomembnejšo raziskovalno akcijo opredeli tudi *v odnosu do že doseženih spoznanj* (drugih) raziskovalcev, torej v odnosu do »preteklega dela« itn. Informacijsko-tehnična in metodološko-analična vprašanja, ki nas na tem mestu predvsem zanimajo, torej dopolnjujejo še: pojmovno-teoretična, moralna, organizacijska idr.

Čim več naporov, stroškov in časa je potrebnih za *dostop* do sicer že »razpoložljivih« podatkov in spoznanj, tem bolj verjetno bo prišlo do odločitve za *novo (ponovno) zbiranje* podatkov in *novo (ponovno) analizo* istega predmeta. Vse to pa je spet odvisno od strukturiranosti in stopnje organiziranosti spoznavnega procesa, dosežene stopnje standardizacije in ob tem od tehnične manipulabilnosti (računalniške obvladljivosti) informacij.

S povečano računalniško manipulabilnostjo podatkov se toliko nazorneje kaže neorganiziranost v *shranjevanju* in težavnost v njegovi *dostopnosti*. Delno gre preprosto že za to, da računalniške tehnologije še nismo uvedli tudi v te spremljevalne dejavnosti in je tako prišlo do neskladja med razmeroma precej povečanimi »analitičnimi kapacitetami« ter neizgrajenimi vhodnimi in izhodnimi sistemi podatkov (spoznanj, informacij), bankami podatkov, družboslovnimi arhivi itn.

Vsak raziskovalec uveljavlja svoj interes predvsem takrat in toliko, kolikor gre za tista vprašanja (vidike), na katera se predvsem osredinja v svoji analizi. Vse, kar presega njegov ožji (trenutni) interes – in tega ni malo –, je prepuščeno golemu naključju. Spet se izkaže, da na prehodu med posameznikom (individualnim interesom) in družbo nimamo vzpostavljenih mehanizmov (infrastrukture), ki bi zagotavljali takšno organizacijo pridobljenih informacij, ki bi omogočala maksimalno dostopnost (strokovni) javnosti in kumulacijo, *nadgrajevanje spoznanj* v teku časa.

Gre torej za vsesplošno *fragmentacijo spoznavnega procesa*, ki kaže, da je bolj prisotna nekakšna privatizacija kot pa socializacija raziskovalne dejavnosti. To pa pomeni, da na vsakem koraku srečujemo različne prekinitve, *diskontinuitete* v komuniciranju, kar bistveno zmanjšuje družbeno produktivnost in družbene učinke znanstvenega delovanja.

V konkretni raziskavi se navadno kaže neugodno razmerje med časom in sredstvi, ki so posvečena samemu *zbiranju podatkov* v primerjavi s tistim, ki so namenjena *analizi in interpretaciji*. Velik delež zbranih podatkov (pa naj gre za splošne, statistične ali posebne, tj. anketne podatke) ostaja – sicer spet zaradi različnih razlogov – nepreučten. Celo podatki, ki so bili zbrani za prav specifične potrebe določene raziskave, ostajajo v veliki meri *neizkoriščeni*. Navadno so izhodiščne ambicije raziskovalca večje kot pa poznejša realizacija. Ne glede na to pa vsakršni podatki lahko koristijo za več različnih namenov (za obdelavo različnih tem ali vidikov), ki vedno presegajo okvire enkratne raziskave.

Ker tu razkrivamo mejo oz. domet individualnih interesov, obenem razkrivamo tudi *praznino in odsotnost družbeno organizirane akcije*, da bi v skupnem interesu in prek okvirov trenutnih ali prehodnih preokupacij posameznih raziskovalcev organizirali in vodili splošnodružbeno dostopno *informacijsko infrastrukturo*. Pri tem mislimo na računalniško oprete banke podatkov in arhive raziskav, ki bi bile po določenem času oz. koncu prvotne raziskave dostopne vsem zainteresiranim za dodatno uporabo in tudi preverjanje izsledkov prvotne raziskave.

Danes nimamo v tem pogledu uveljavljenih profesionalnih standardov (vsaj v ožjem področju družboslovja). Čeprav zaključna raziskovalna poročila navadno vključujejo le del(ček) zbranih informacij, je vendarle povsem prepuščeno raziskovalcu in posameznim raziskovalnim institucijam, kolikšen del osnovnega gradiva se *hrani za nadaljnjo uporabo* ali pa se *zavrže kar v celoti*. Če k temu dodamo še to, da so celo raziskovalna poročila težko dostopna (včasih tudi nedostopna), vidimo, da smo že s tem v veliki meri pojasnili zdajšnjo *fragmentacijo*, ki onemogoča potrebno akumulativnost v spoznavnem procesu. V takšni situaciji postane razumljivo, da se pogosto *ponavljajo preučevanja* iste (ali le nekoliko drugače opredeljene) teme, pri čemer pa vsakdo *začenja od začetka*. Če posameznik vendarle vztraja pri tem, da si najprej zagotovi dostop in vpogled v že dosežena spoznanja, je lahko uspešen le takrat, ko se opre na široko mrežo svojih *medosebnih stikov*, šele prek neposrednih, osebnih zvez z drugimi raziskovalci se lahko dokoplje do – bolj ali manj – (ne) popolnega pregleda relevantnih informacij. To pa nam spet potrjuje, da gre na tem področju za veliko *fragmentacijo in privatizacijo*, namesto da bi se ravno tu uveljavljalo podružbljanje raziskovalne sfere (o kateri sicer zelo veliko govorimo) na novih osnovah, ki jih prinaša najnovejši razvoj informatike in računalništva (informacijske tehnologije).

Rutinizacija, avtomatizacija in kreativnost

Informatika in računalništvo lahko prispevata k *produktivnejšemu in h kreativnejšemu* delovanju znanstvenih delavcev, raziskovalcev, in sicer tudi s tem, ko prevzemata nase vse večji delež preprostejših, *repetitivnih opravil* in sproščata njihove kreativne potenciale. Kot je pokazala tudi ravnokar opravljena anketa (izvedena med družboslovci v povezavi s pripravami na posvetovanje, ki ga prirejata SAZU in Raziskovalni inštitut PSPN o stanju in usmerjanju razvoja družbenih znanosti v SR Sloveniji), raziskovalci dejansko le manjši del razpoložljivega delovnega časa lahko uporabljajo za raziskovalno delo v ožjem smislu; večji del časa pa porabijo za različna pripravljalna in pomožna, tehnična in druga opravila.

S širjenjem informatike in računalništva se raziskovalci postopoma razbremenjujejo vsaj nekaterih preprostih in ponavljajočih se operacij ter se lahko v toliko večji meri osredinjajo na osrednja vsebinska vprašanja svoje raziskave.

Tudi delo z računalnikom se spreminja v dveh smereh: po eni strani se vse več operacij poenostavlja (rutinizira in avtomatizira), s tem ko se že kar *en bloc* in vnaprej rešuje celoten niz *standardiziranih operacij* z značilnimi programskimi »paketi«; tako postaja računalniška obdelava podatkov vse bolj poenostavljena in dostopna vse širšemu krogu uporabnikov, ne da bi to terjalo posebno dodatno izobraževanje. Po drugi strani pa se oblikuje vse *zahtevnejša specializacija*, za katero se usposablajo kadri, ki se ustvarjalno angažirajo ravno z vidika izgrajevanja celotnega sistema na višji ravni kompleksnosti. Te pa (naj) ne tvorijo le strokovnjaki splošnega matematično-računalniškega profila, ampak nujno tudi posamezni družboslovci, ki se usposobijo za to, da lahko značilne vsebinske in metodološke posebnosti svoje znanstvene discipline prevajajo v matematično-računalniški jezik in ustrezne analitične postopke ter nasprotno. Ob njih pa bo verjetno tudi še vnaprej delovala večina družboslovcev, ki bodo omejevali svoje delovanje predvsem na vlogo uporabnikov računalniške tehnologije. Potrebovali bodo temeljno znanje, ki jim bo dajalo potrebno usmeritev glede analitičnih možnosti in nakazovalo pristopne pogoje ter način uporabe rezultatov računalniške obdelave podatkov.

Računalniška rutinizacija številnih analitičnih operacij lahko – ob ustrezni vsebinski in teoretični usmerjenosti raziskovalcev – povečuje njihove možnosti za bolj vsestransko in poglobljeno analizo ter preverjanje njihovih hipotetičnih izhodišč. Uporabijo lahko več različnih in kompleksnejših analitičnih postopkov, jih ponovijo v različnih variantah, si zagotovijo popolnejši nadzor kakovosti podatkov itn. Seveda pa vse to pomeni napredek le pod pogojem – ki pa ni vedno izpolnjen –, da rutinizacija ne postane sama sebi cilj in da ne postane nekakšen modernistični ritualizem, ki izriva ali nadomešča temeljne vsebinske preokupacije glede na cilje, zastavljene v raziskovalni nalogi.

Podružbljanje in poosebljanje v spoznavnem procesu

Že nakazana tendenca k poenostavljanju in rutinizaciji nekaterih analitičnih operacij s pomočjo računalnika ne zadeva le ožjega krega raziskovalcev, ampak je treba opozoriti, da se s tem odpirajo tudi nove možnosti, da na podlagi nove informacijske tehnologije zavestno spodbujano proces ne le profesionalizacije, ampak tudi *socializacije družboslovnega raziskovanja*. Če imamo v mislih izjemno povečane potrebe po družboslovnem raziskovanju celo v vsaki občini, v vsaki krajevni skupnosti ali OZD in sploh povsod, kjer imamo še normativno-institucionalno prisotno samoupravno odločanje in načrtovanje, se tu odpirajo realne možnosti tudi *neprofesionalnega sodelovanja občanov*.

Razširjena računalniška mreža, povečevanje števila terminalov in poenostavljeni postopki bodo omogočali in spodbujali vključevanje vse *širšega kroga občanov*, ki bodo svoje delovanje po posameznih interesnih področjih lahko usmerjali in dopolnjevali z večjo količino relevantnih informacij. S tem se bodo manj zapirali v svoj ozek krog in se hitreje vključevali v krogotok informacij, ki bo njihova lastna spoznanja razširjal v svet in jih obenem

seznanjal z dosežki drugih. V tem smislu lahko pričakujemo, da se bosta krepili »komparativistična« zavest in usmeritev, ki bosta prehajali okvire tradicionalistične zaprtosti in samozadostnosti – v družbenih znanostih in družbeno-politični praksi.

Za zdaj še povsem izjemno in bolj ali manj naključno vključevanje posameznikov z izjemno bogatimi življenjskimi in delovnimi izkušnjami in organiziran spoznavni proces (npr. kot vprašance, sogovornike v nestandardiziranih intervjujih posameznih raziskav) bi tako postalo splošno upoštevana možnost in praksa. Glede na višjo stopnjo razvitosti (profesionalizacije) družboslovnih disciplin tudi lahko pričakujemo, da se bo zmanjšala danes še močno prisotna bojazen, da bi *vključevanje laikov, amaterjev* škodilo ugledu in razvrednotilo znanstveni značaj družboslovnega delovanja, nasprotno pa lahko pričakujemo, da bodo tako v spoznavni proces vdirala izjemno pestra, *bogata spoznanja*, ki za zdaj ostajajo še povsem *atomizirana in neizkoriščena* ter se izgubljajo, tako kot mineva življenje posameznikov. Seveda pa je informacijska tehnologija le en člen v tem procesu, ki ga bo moral spremljati tudi razvoj na pojmovno-teoretičnem področju, ozaveščanje 'subjektivnih sil' glede možnosti in smeri takšnih prizadevanj idr.

Pri tem bi ostali enostranski, če ne bi opozorili, da gre pravzaprav za protislovni proces, tako da socializacijo spoznavnega procesa – bolj ali manj vzporedno – spremlja tudi proces individualizacije.

Nova informacijska tehnologija in tehnične možnosti manipulacije podatkov daleč presegajo možnosti *poenostavljenega prikazovanja* podatkov v obliki značilnih *agregatnih povprečij*. Ta ustrezajo kvečjemu za izražanje stanja v nerazvitih, primitivnih družbenih skupnostih, ne pa za izražanje samoupravnega socialističnega razvoja, ki postavlja v ospredje vsestranski razvoj človekove osebnosti.

Če torej ostajamo na ravni agregiranega povprečja, smo s tem zagrešili dve pomembni napaki:

- a) agregat ne izraža dejanske povezanosti, ampak predstavlja bolj ali manj arbitrarni izsek družbene resničnosti;
- b) zabrisane so razlike med posamezniki (oz. vključenimi enotami), kateri razvoj in torej tudi različnost naj bi sledili.

Razlage človekove emancipacije nismo uveljavili z vidika njenih implikacij za metodologijo empiričnega družboslovnega raziskovanja. Včasih se pojavlja kot upravičena kritika implicitnih predpostavk »kvantitativne metodologije«¹⁵⁹, vendar pa se hkrati ne moremo zadovoljiti le z negacijo te metodologije, ampak je treba iskati tudi afirmativne možnosti, ki jih razkrivamo v današnjem razvoju informacijske tehnologije. Ravno v tem smislu je treba postaviti tudi programsko zahtevo, da to tehnologijo postavimo v službo razvojni usmeritvi.

¹⁵⁹ Npr. v delu John Irvin, Ian Miles and Jeff Evans, Editors, *Demystifying Social Statistics*, Pluto Press, London 1979; glejte tudi: Milan Mesić, *Društvena uvjetovanost (empirijskog) istraživanja društva*, v: Slavko Splichal (urednik), *Teorija, empirija, praksa*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1982.

Namesto da bi individualnost človekove osebnosti obravnavali kot motnjo ali napako, ki se kaže v odstopanju od povprečnega kot »normalnega«, je treba obrniti perspektivo interpretacije. Namesto današnje težnje, ko se v statistiki in družboslovju postavlja v ospredje prikazovanje *povprečij*, naj bi se v prihodnje osredinili na prikazovanje in analizo *distribucij*.

Čim višja je stopnja družbenega razvoja, tem večja je *izguba informacij* zaradi redukcij celotne družbene variabilnosti na povprečja. Zato pa je toliko večja potreba, da načrtno izkoristimo novo informacijsko tehnologijo za uvajanje tistih analitičnih postopkov, ki nam omogočajo, da upoštevamo naraščajočo medosebno variabilnost.

Od fragmentarnosti k splošnodružbenemu krogotoku informacij

Že prikazano obvladovanje večje količine in raznovrstnosti informacij se še na druge načine kaže v načinu delovanja in odnosih med vpletenimi subjekti. Višja stopnja *standardizacije* v obdelavi informacij olajšuje njihov pretok med vse številnejšimi uporabniki ter je obenem predpogoj za hitrejšo obdelavo in uporabo. S tem pa se obenem zmanjšujeta potreba in možnost, da bi številni *posredniki* pogojevali svobodni pretok informacij. Njihova intervencija in arbitrarnost postajata vse bolj očitno *odvečni in moteči*. Čeprav gre za omejitve glede dostopnosti določenih informacij zaradi državne varnosti itn., so tudi te lahko (v večji meri) opredeljene vnaprej in ni treba, da predstavljajo predmet *vsakokratnega ocenjevanja in odobravanja*, ki navadno zavlačuje spoznavni proces ter vanj vnaša elemente arbitrarnosti in negotovosti.

Do zdaj smo bili že kar navajeni na to (saj se zdi, da ni bilo nikakršnih prigovorov na ta račun), da smo imeli velik razkorak med tistimi (podatki) informacijami, ki so si jih priskrbele posamezne raziskovalne in druge institucije, in tistimi, ki so bile(i) pripravljene(i) oz. dane(i) na voljo za širšo javnost. Pri tem je šlo za dvojne razloge za takšno diskrepanco. Po eni strani je šlo za tehniko posredovanja informacij, po drugi strani pa tudi za prevladujoče predstave o vlogi posameznih institucij in vlogi javnosti.

V povezavi s prvim naj opozorimo, da je ravno zdaj v teku (pri nas že z veliko zamudo, saj bi to lahko začeli že pred dvema desetletjema) prehajanje od posredovanja informacij *v tiskani obliki* (vzemimo npr. prek statističnih letopisov in drugih publikacij) k novim oblikam, ki zagotavljajo njihovo *neposredno dostopnost* prek računalniške mreže. Pri tem gre za večjo hitrost, možnost večje selektivnosti, večjo raznovrstnost, količino in manipulabilnost informacij, kot pa je bilo to mogoče na podlagi objavljenih podatkov v literaturi. Tako so npr. statistični letopisi in druge redne ali občasne statistične *publikacije* posredovali le zelo *majhen delež dejanske zbranih podatkov*. (Ti naj bi bili dostopni za splošno javno rabo, medtem ko naj bi za posebne raziskovalne potrebe po naročilu aktivirali tudi interne fonde podatkov. Pa še ta majhen delež je bil dostopen z *veliko zamudo*, pri popisu prebivalstva tudi po več let pozneje, kot pa so bili zbrani.)

Prehajanje na neposredno komuniciranje prek računalniške mreže izjemno razširja *dostopnost, ekspeditivnost in manipulabilnost* razpoložljivih informacij. Tudi podatki iz posameznih raziskav bodo – potem ko bodo »odslužili« raziskovalcu – lahko postali *splošno dostopni*. To bo terjalo tudi uvedbo določenih profesionalnih

norm, saj danes nimamo primerno urejene zaščite niti pravic avtorjev raziskovalcev niti dajalcev informacij, tudi širše javnosti in drugih potencialnih uporabnikov ne.

Tako se skladno z že naznačenim procesom *podružbljanja* zmanjšujejo *fragmentiranost* in *prekinitve* v spoznavnem procesu. V tej smeri se nakazujejo možnosti, da zahteve in deklaracije o potrebnem intenzivnejšem povezovanju prek (za zdaj še sorazmerno zaprtih okvirov) posameznih institucij, družboslovnih disciplin, teritorialnih in časovnih enot itn. dobijo svojo realno podlago. Z odpravljanjem dozdašnjih partikularizmov, prekinitev in zastojev se bo vse bolj oblikoval *splošnodružbeni krogotok informacij*, v katerega se bo vključevalo družboslovno raziskovanje in tudi izobraževanje kot sestavina široko pojmovanega procesa spoznavanja in spreminjanja naše družbe.

Določnejša predstava o takšni dolgoročni razvojni usmeritvi lahko postane eden izmed elementov za mobilizacijo razpoložljivih potencialov in s tem za njeno hitrejšo uresničitev.

Vir: Raziskovalna naloga, Usmerjanje družbenega razvoja in mobilizacija razvojnih potencialov, dr. Zdravko Mlinar, Ljubljana, december 1983, str. 19–28.

PRISPEVEK K PROFESIONALIZACIJI IN DEMOKRATIZACIJI

Ob štiridesetletnici delovanja Slovenska sociološkega društva

Povzetek: Članek povzema izkušnje štiridesetletnega delovanja Slovenskega sociološkega društva. Temu članku bo sledil še drugi o identiteti, zaposlovanju in prihodnosti sociologov in sociologinj. Društvo je bilo ustanovljeno v času delegitimizacije hegemonije, ki je izhajala iz vizije socializma in ogroženosti države od zunaj. Spopadalo se je z ideologijo, ki je temeljila na logiki izključevanja alternativ, se zavzemalo za empirično razkrivanje prikritega in s tem postavljalo v ospredje izzive za spremembe. Hkrati z akcijami za profesionalizacijo sociologije v izobraževanju in raziskovanju je društvo delovalo tudi kot akter civilne družbe in vplivalo na proces demokratizacije. Medtem ko se je število diplomiranih sociologov povečevalo, je število članov društva nihalo in stagniralo. Ob nizki stopnji diferenciacije delovanja po sekcijah in prevladovanju akademskega jedra sociologije v društvu, ki se bolj usmerja v svet kot pa v povezovanje s sociologi iz prakse, je razumljivo, da so slednji ostajali vse bolj ob strani. V objavljanju je bil dosežen velik napredek, nerešeno pa ostaja vprašanje jezika – slovenščina in/ali angleščina. Prek društva in – v večji meri – mimo njega so se slovenski sociologi uspešno vključevali v svet, tako da je v tem smislu Slovenija celo nekakšna velesila v malem. Tako strokovna kot širša javnost sta z delovanjem društva slabo seznanjeni.

Ključne besede: Slovensko sociološko društvo, štiridesetletnica, profesionalizacija, Jugoslavija, ideologija, reteritorializacija, sekcije, ISA, ASA, ESA, civilna družba, objavljanje, jezik

Uvod

Svoj prispevek ob štiridesetletnici Slovenskega sociološkega društva (SSD)¹⁶⁰ sem zasnoval v dveh delih (člankih). V prvem, na tem mestu, poskušam predvsem retrospektivno osvetliti profesionalno delovanje slovenskih sociologov glede na spreminjajoči se družbeni kontekst tako v okviru SSD kot tudi v širšem prostoru, v Jugoslovanskem sociološkem združenju (JSZ) ter v svetovnem (ISA) in v evropskem (ESA) merilu. Značilnosti tega konteksta v okviru prejšnjega političnega sistema v zgoščeni obliki predstavljam kot spopadanje z (ideološkimi) zamejenostmi spoznavanja in delovanja v smislu logike izključevanja alternativ oz. »igre z ničelno vsoto« (zero sum game). V drugem delu (članku) pa bom delovanje in vlogo SSD, v katerem je prevladalo jedro z »akademske« usmeritvijo, povezoval s pridobljenimi izkušnjami »sociologov v praksi« in s teoretskimi usmeritvami za prihodnost. Oboje predstavlja le zelo zamejeno, ad hoc obravnavo, ki bolj primeroma kot izčrpno prikazuje zadevne vsebine in akterje. Že v naprej pričakovane pripombe o tem, česa nisem upošteval, bom razumel predvsem kot poziv za posebno, temeljito raziskavo o teh vprašanjih in hkrati kot spodbudo, da bi aktivirali neizkoriščene raziskovalne potenciale mladih v okviru visokošolskega izobraževanja.

¹⁶⁰ Ob tridesetletnici SSD je izšel zbornik (Kramberger, Kolarič, ur. 1995) in objave v Teoriji in praksi (Mlinar 1995a).

Funkcija retrospektive naj ne bi bila le v tem, da poteši nostalgичno razpoloženje starejše sociologe, kar bi mlajši tolerirali iz obzirnosti do njih. Ko se oziramo nazaj, naj bi mislili predvsem na to – kako naprej! Ali smo v štirih desetletjih našega – bolj ali manj – organiziranega delovanja utrdili temelje svoje kolektivne, profesionalne identitete, na podlagi katere danes mlajšim ne bo več treba začeti od začetka? Identiteta pa konec koncev pomeni predvsem dvoje: različnost in kontinuiteto.

Ali je torej društvo uspevalo vnašati v naš prostor kaj novega, drugačnega? V čem je ta drugačnost in kaj nas je pri tem omejevalo: a) v razmerju do laičnega, zdravorazumskega delovanja; b) v razmerju do drugih disciplin; c) v razmerju do družbeno-političnega konteksta? Kako so to novo profesionalno identiteto, z oporo ali brez opore društva in osrednjih socioloških ustanov, uveljavljali diplomirani sociologi kot posamezniki? Koliko smo poskrbeli za kontinuiteto v smislu kumulativnosti individualnega izkustva, koliko pa to izkustvo zastaja na ravni razpršenega »tihega znanja«, ki se porazgublja in ne prehaja na mlajše generacije?

Pri vsem tem je treba v obravnavi dosedanjega delovanja SSD¹⁶¹ in njegove vloge upoštevati, da gre pogosto za prepletanje istih udeležencev v različnih vlogah in da je težko izdvojiti vlogo samega društva. Sicer pa se ob težnji k objektivnosti in celovitosti ne odrekam osebno podoživljenemu vedenju o preteklosti, če se zdi poučno za prihodnost.

Družbeni kontekst ter osamosvajanje in organiziranost sociologov

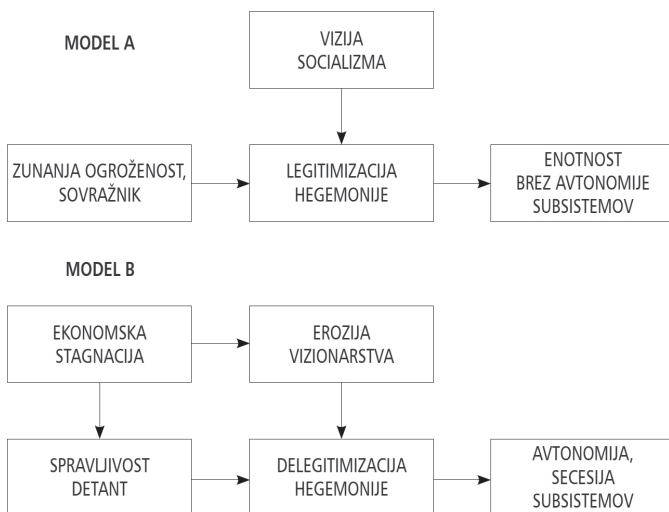
Na tem mestu ne bom podrobneje opisoval konkretnih okoliščin, v katerih sem dal pobudo za ustanovitev SSD, in okoliščin, v katerih smo se odločili za njegovo ustanovitev, pač pa lahko v bolj zgoščeni in posplošeni obliki nakažem tedanji družbeno-politični kontekst, kot sem to storil z grafičnim prikazom že na drugem mestu (Mlinar 1995b: 226).

Sociologija je iskala prostor za uveljavljanje svoje vloge v kontekstu delegitimizacije hegemonije, ki so jo pred tem s časovnega vidika dolgoročno utemeljevali na osnovi marksistične vizije socializma/komunizma, s prostorskega vidika pa glede na ogroženost zaradi zunanjega sovražnika. To pomeni v prehodu od modela A k modelu B – kot sta spodaj grafično prikazana. Z upadanjem zunanje ogroženosti in z gospodarskim zaostajanjem, ki je pospešilo erozijo vizionarstva, je v nekdanji Jugoslaviji prihajalo do notranjega sproščanja ter večje strpnosti do drugačnosti in do avtonomije subsystemov vključno z večjo avtonomijo znanstvenega delovanja. Pri tem je tudi politika iskala drugačno legitimizacijo v novi, zunajblokovski usmeritvi in v usmeritvi k »samoupravnemu socializmu«.¹⁶²

¹⁶¹ Raziskavo o profesionalizaciji sociologije v Sloveniji, ki je posredno ali neposredno zadevala tudi delovanje društva, je opravila Maca Jogan (1974, 1982). V njej je v dveh fazah obravnavala motive za študij sociologije, razsežnosti izobraževanja, sociologijo kot poklic ter možnosti zaposlovanja in uveljavljanje sociologov v praksi.

¹⁶² Medtem ko z manjšo ogroženostjo od zunaj na splošno slabi osnova za omejevanje samostojnosti subsystemov, pa ima ekonomska stagnacija podoben vpliv verjetno le v specifičnih razmerah oz. posredno, ko prihaja do kompromitacije sicer poudarjenega poslanstva vladajoče elite. Seveda pa družboslovje ni predstavljalo le nekakšne (čiste) alternative uradni ideologiji, temveč je bolj ali manj prevzemalo tudi vlogo legitimizacije sistema. Do tega je prihajalo bodisi iz pionirsko-graditeljske perspektive, saj smo »gradili novo družbo«, bodisi glede na disciplinarno »vpetost« v institucionalni in normativni red (zlasti politologi in pravniki, ki so sledili političnim težnjam npr. ob uvajanju delegatskega sistema, samoupravnih interesnih skupnosti ipd.) ali pa iz čistega konformizma.

(De)legitimizacija hegemonije

Vir: Mlinar (1995b: 226).

V prvem kontekstu je »idejnopolitično« izhodišče predstavljal vseodrešujoči zgodovinski materializem, ki je poudarjal celostni pristop, makrodružbeno strukturo, logiko izključevanja v razrednem boju, kvalitativne revolucionarne spremembe. V razmerju do shematskega, zgodovinskega materializma oz. marksistične filozofije si je morala sociologija izboriti pravico do »prizemljitve«, ki pa je bila kaj hitro označena kot funkcionalizem, pozitivizem, tehnokratizem ipd. Namesto prejšnjega apriorizma in enostranosti, ko je šlo predvsem za nalogo, kako uvajati teorijo v prakso, smo se sociologi z empiričnim raziskovanjem poskušali približati dejanskim življenjskim razmeram. Čeprav se je na učbeniški ravni, pa tudi med radikalnimi študenti še dalj časa ohranjalo abstraktno »filozofiranje« o razrednem boju in revolucionarnosti delavskega razreda, smo bili v osrednjem jedru mladih sociologov raziskovalcev bolj zainteresirani za razkrivanje dejanskih življenjskih razmer ljudi. Zanimalo nas je, kakšen je dejanski vpliv delavcev v formalnih institucijah delavskega samoupravljanja in občanov v »komunalnem sistemu«. Zanimalo nas je življenje v samskih delavskih domovih. Razkrivali smo absurde kmetijske politike, ki so bili za javno obravnavo pravzaprav tabuizirana tema (kar je najtežje izkusil Jože Pučnik), preučevali smo različne načine preživljanja prostega časa in spremljanje medijev, razlike v politični participaciji, kakovosti življenja ipd. Našteto je vključevalo tudi metodološko preusmeritev, ki smo jo prav sociologi dosti pred drugimi uveljavljali tako z lastno raziskovalno dejavnostjo kot tudi s kurikularno prenovo, četudi smo s tem odstopali in prihajali v nasprotje z uradno doktrino.

Ob tem pa je nesporno dejstvo, da smo bili prav sociologi največkrat predmet kritike in sankcij, vključno s primerom štirih profesorjev na FSPN (V. Arzenšek, T. Hribar, J. Jerovšek, V. Rus).

Ideološka zamejenost z logiko izključevanja (»igra z ničelno vsoto«)

ABSOLUTIZACIJA, POVELIČEVANJE	IZKLJUČEVANJE, ZAPOSTAVLJANJE
1. diskontinuitete, revolucionarnosti	kontinuitete, postopnosti
2. prihodnosti (dolgoročne)	preteklosti
3. lastnega, notranjega	tujega, zunanjega
4. hotenega, možnega	dejanskega, obstoječega
5. makrodruženega	mikrodruženega, družine
6. kolektivnega, skupnosti	individualnega, posameznika
7. razrednega izključevanja, r. boja	integrativne vloge dr. diferenciacije
8. fizičnega dela, delavcev	inteligence
9. mesta	podeželja, kmetov
10. podružbljanja	profesionalizacije, strokovnosti
11. ideologije, vrednotnega	znanja, kognitivnega
12. formalnega, institucionalnega	neformalnega, neinstitucionalnega
13. nadzorovanega, načrtovanega	spontanega
14. družbene harmonije, enotnosti	protislovij, konfliktov
15. »subjektivnega faktorja«	objektivnih razmer, (ne)razvitosti
16. normativnih sprememb	družbeno-ekonomskih in kulturnih razmer
17. predvidenih, zelenih učinkov	nepredvidenih, neželenih učinkov
18. institucionaliziranega samoupravljanja	participacije
19. uradnih programov, lojalnosti	dvoma, preverjanja
20. kvalitativne metodologije	kvantitativne metodologije

Najsplošnejši skupni imenovalc, ki ga poskušam razkrivati v kontekstu in ideologiji nekdanje jugoslovanske »socialistične družbe«¹⁶³ in s katerim smo se spopadali v Štiridesetletnica Slovenskega sociološkega društva: v spopadanju z logiko izključevanja našem sociološkem delovanju, zadeva logiko »igre z ničelno vsoto« v smislu: kolikor ena stran pridobi, toliko druga izgubi. Ta logika je prevladala kot enostranost, namesto dialektičnega razumevanja protislovnosti kot enotnosti in spopadanja oz. izključevanja med nasprotji (kot sem to že pred časom nakazal v svoji knjigi o protislovjih družbenega razvoja (Mlinar 1986)). V najbolj zgoščeni obliki jo ponazarjam v preglednici 1.

Različnosti in novosti, ki smo jih – vsaj kot večinsko jedro sociološkega delovanja v društvu in izven njega – uveljavljali raziskovalno usmerjeni sociologi, so zadevale vse navedene in še druge razsežnosti družbe in njenega spoznavanja; včasih mirno, uradno nezaznano, včasih pa z velikimi zaostritvami in spopadi. Tu ostaja prikrita bogata vsebina našega delovanja v času več kot dveh desetletij, ki je neposredno in posredno vplivalo na dinamiko demokratizacije družbe še pred osamosvojitvijo Slovenije. Slovenska javnost ni ozaveščena o tem in se nenehoma zaustavlja le na ravni formalno-institucionalnih političnih sprememb.

Ustanovitev društva, zamisli in pričakovanja

Kot izhodišče za ustanovno skupščino Društva sociologov Republike Slovenije (kasneje preimenovanega v Slovensko sociološko društvo – SSD), ki je bila 14. decembra 1965 v Ljubljani,¹⁶⁴ sem izpostavil misel, da je uvajanje sociologije tako

¹⁶³ O današnjem odnosu ljudi do tega časa sta pisala tudi Bernik in Fabjanič (1998) v *Spominih na socializem*.

¹⁶⁴ Ob tej priložnosti smo priredili tudi posvetovanje o problemih družbene diferenciacije v Sloveniji,

pomembno profesionalno vprašanje kot tudi kazalec in instrument demokratizacije družbe. Pozornost za potrebe in probleme človeka in za njegova mnenja naj bi sicer v načelu prišla do izraza že prek organizacijske strukture (samo)upravljanja, vendar je bilo napačno pričakovanje, da bo že sama organizacijska struktura zagotovila tudi resnično optimalno udeležbo vseh občanov. V praksi se je dosti več pozornosti posvečalo pravnim, organizacijskim in političnim kot pa sociološkim razsežnostim sprememb.

Že pred ustanovitvijo društva smo sociologi začenjali pedagoško delovati na posameznih fakultetah, zlasti z uvedbo študija sociologije na Filozofski fakulteti (1960) in raziskovalno z ustanovitvijo Inštituta za sociologijo (1959). Leta 1965, tj. eno leto po tem, ko se je začela pojavljati prva generacija diplomiranih sociologov v Sloveniji, je že dozorel čas, da smo se – po predhodni organizacijski povezanosti s filozofi – odločili ustanoviti Društvo sociologov Slovenije (kasneje preimenovano v SSD). To je bil še eden od pomembnih konstitutivnih aktov sociologije, ki je zelo hitro vplival na nadaljnje profesionalno profiliranje in na institucionalno utrditev sociologije v Sloveniji. S tem smo legitimirali številne pobude in utrdili avtonomijo svojega javnega nastopanja.

V programski zamisli društva smo izpostavili vrsto nalog, kot so npr. razvijanje sociologije kot znanstvene discipline ter utrjevanje njene vloge v družbenem življenju, spremljanje rezultatov sociološkega raziskovalnega dela, spremljanje in izpopolnjevanje pouka in študija sociologije, povezovanje članov iz vseh krajev Slovenije in posredovanje njihovih delovnih dosežkov.

Pri tem smo pričakovali, da bo društvo z javnim nastopanjem lahko prispevalo k hitrejšemu razreševanju vsaj navideznega protislovja, da so bile tedaj, ko so se pojavili prvi diplomirani sociologi (Mlinar in Derganc 1964), ko je bilo torej diplomiranih sociologov najmanj, tudi potrebe po njih najmanjše (podobno kot pred časom, ko je šlo za ekonomiste). Nekateri so tako ostali brez zaposlitve. Nismo pričakovali, da se bo ta problem podaljševal še štiri desetletja, čeprav – kot je nedavno v svoji analizi ugotovil Kramberger (2004) – se t. i. »čakalna doba« na zaposlitev sociologov do leta 2004 vsaj ni podaljševala. Kakšna pa je ta zaposlitev in kakšne vloge dejansko prevzemajo diplomirani sociologi, bom prikazal v drugem delu (članku).

S kolegom Nikom Tošem sva ob ustanovitvi društva (1965) zapisala naslednje:

Vstopanje sociologov v delovno skupnost bistveno ne spreminja delitve dela med strokovnjaki ... Globlje spremembe bodo potrebne v delitvi dela med strokovnjaki in nestrokovnjaki. Sociolog namreč iz organizacije dela ne izriva nobenega doslej uveljavljenih strokovnih profilov (pravnik, ekonomista, psihologa, socialnega delavca), ampak krog uveljavljenih strokovnjakov izpolnjuje. (Mlinar in Toš 1965: 7.)

Pri tem sva nadalje ugotavljala, da strokovno neusposobljeni kadri delajo družbi dvojno škodo: trošijo sredstva že z lastno navzočnostjo, še večjo škodo pa povzročajo

na katerem je več kot 20 referentov obravnavalo teme številnih problemskih področij kot npr. teoretične osnove sociološkega preučevanja družbene diferenciacije, družbena mobilnost v Sloveniji, vrednotenje poklicev in diferenciacija v delovnih organizacijah, diferenciacija na vasi, struktura delikventne populacije idr. Tako smo se poskušali približati pestrosti dejanskih družbenih razmer in življenjskih situacij in presegati grobi shematizem o razredni strukturi družbe.

z lastno aktivnostjo. Ob vsem tem sva vendarle dodala, da bodo sociologi analitiki vse bolj nadomeščali tiste strokovnjake, ki s svojim delom prehajajo okvire svoje stroke. To je zadevalo zlasti pravnike, ki so v praksi še vedno veljali za nekakšne univerzalne družboslovce in so zasedali tudi delovna mesta, ki terjajo analitično sociološko izobrazbo in tudi drugačno usmeritev – večjo pozornost »navadnim ljudem« in njihovim življenjskim razmeram in ne le »volji zakonodajalca«.

Iz poročila predsednika (Z. M.) na skupščini društva 15. aprila 1969 izhaja, da je šlo v času po ustanovitvi za izredno dinamični razvoj. Iz njega navajam:

Društvo si je prizadevalo, da bi s svojimi akcijami spodbujalo razvoj sociologije kot premagovanje sterilnega dogmatizma in spekulativizma iz preteklosti; po drugi strani pa je poskušalo razširjati horizonte sociološkega delovanja prek meja pojavljajočega se empiricizma. Pri tem ne gre toliko (če sploh) za vprašanje, kakšna je zavestna izbira med različnimi alternativami [v smislu različnimi »izmi«], temveč predvsem za vprašanje dejanske stopnje razvoja določene znanosti in stopnje usposobljenosti posameznikov, ki delujejo na danem področju. (Mlinar 1969: 862.)

V kratkem času torej nismo niti pričakovali kakšnih bistveno novih oz. teoretično pomembnih rezultatov; umik iz ideološke pretencioznosti je hkrati pomenil napredek in približanje »navadnemu« človeku ter njegovim problemom in vsakdanjemu življenjskemu okolju.

Prizadevanja društva za strnitev družboslovja

Ob tem, ko sem sicer sodeloval v snovanju in izvajanju sociološkega študija na Filozofski fakulteti, sem vendarle ugotavljal, da ima sociologija kot zadnja med številnimi oddelki na tej fakulteti le omejene možnosti uveljavljanja. Zato sem kot predsednik SSD sprožil akcijo za povezavo študija sociologije, političnih ved in novinarstva. Tako naj bi tudi sociologi pridobili določene ugodnosti, ki jih je nudila nova infrastruktura na lokaciji za Bežigradom (odločitev partijskega voditelja in ministra Ivana Matije Mačka), čeprav je bila vzpostavljena z namenom, da bi služila le političnemu oz. partijskemu izobraževanju.¹⁶⁵ Pri tem nam je šlo za zamisel in perspektivo, da bi v sklopu ljubljanske univerze nastala nova fakulteta (tedanja Visoka šola za politične vede – kot prvenstveno politična institucija – še ni bila del univerze). Kot nekakšno vmesno stopnjo smo najprej dosegli, da je bila ustanovljena Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo (VŠSPN).

Prav sociologi smo si najbolj prizadevali za profesionalizacijo na teh področjih v številnih – tedaj še spornih – pogledih. Pri teh prizadevanjih je šlo za usmeritev k čim bolj objektivnemu prikazovanju dejanskih razmer, pa četudi v spopadanju s pomembnimi ideološkimi postulati; nadalje za uvajanje kvantitativne metodologije in računalništva,¹⁶⁶ s čimer smo se izpostavljali ocenam, da to pomeni tehnokratsko

¹⁶⁵ V tem smislu sem že pisal (Mlinar 2004a) o »zaroti sociologov«. Sicer pa sva z Nikom Tošem celo poskušala uveljavljati zamisel o formiranju družboslovnega centra za Bežigradom (kar se je kasneje vsaj delno uresničilo, saj so tu sedaj kar štiri fakultete), vendar te pobude in možnosti za strnitev družboslovja niso podprli profesorji na Filozofski in Pravni fakulteti, ki so tudi stanovali bližje svojih fakultet v ožjem mestnem jedru.

¹⁶⁶ V Ljubljani smo prav s takšno usmeritvijo kot prvi v Jugoslaviji in ob nasprotovanju nekaterih pri

usmeritev; za mednarodno primerjalno raziskovanje, čeprav v nasprotju s politično težnjo k absolutizaciji jugoslovanskih »rešitev« in torej njihovi »neprimerljivosti« s čimerkoli, kar obstaja drugod (v zvezi s tem kasneje tudi Mlinar in Splichal 1988), idr.

Tako izhodiščna zamisel in prizadevanja v okviru društva, ki je uspelo pritegniti tudi kolege politologe in novinarje/komunikologe (Toš 1966), kot tudi nadaljnja dejavnost razširjenega kroga sociologov, ki smo v institucionalnem okviru VŠSPN vnašali v pedagoško in raziskovalno delovanje tudi največ novih vsebin, so odločilno prispevali k temu, da se je sociologija v širšem sklopu družboslovja konsolidirala kot samostojno znanstveno področje na deseti fakulteti (Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo – FSPN) ljubljanske univerze (gl. tudi TIP IX (1), 1972). Hkrati je sociologija ostajala tudi v sklopu humanistike na Filozofski fakulteti (Cindrič 1991) in se raziskovalno vse bolj opirala in prepletala z Inštitutom za sociologijo in filozofijo. To je na več načinov zaznamovalo našo pot v naslednjih desetletjih in privedlo do tega, da smo v Ljubljani pospešeno ustvarjali eno najmočnejših družboslovnih središč v Evropi.¹⁶⁷ SSD je podal izhodišča usmeritve za institucionalno graditev in profesionalizacijo, ki je za več desetletij zaznamovala strnjeno družboslovno dejavnost in privedla do njene utrditve na današnji Fakulteti za družbene vede. V tem smislu zgoraj prikazano predstavlja najpomembnejše dejanje in delovanje iz prvega obdobja po njegovi ustanovitvi.

Sicer pa si je društvo že v prvih letih (in tako je vse do danes) prizadevalo za uveljavljanje sociologije na vseh ravneh izobraževanja. V povezavi s Katedro za sociologijo pri VŠSPN je sprožilo akcijo uvajanja posebnih socioloških disciplin v učne načrte vseh fakultet ljubljanske univerze, in sicer namesto predmeta *Uvod v družbene vede* (temelji marksizma) oz. *Družbena ureditev SFRJ*. Žal je prišlo v devetdesetih letih s spremembo političnega sistema spet do izrinjanja sociologije z več fakultet, tudi s študijskih smeri, na katerih je – vsaj po našem mnenju – vključitev socioloških znanj nujna, kot sta to npr. študij medicine in arhitekture. Več razumevanja za vključevanje sociologije so pokazali na Biotehniški fakulteti, tako v Oddelku za krajinsko arhitekturo kot v Oddelku za agronomijo, ki vključuje Katedro za agrarno ekonomiko, ruralno sociologijo in razvoj podeželja. Sociologija je v dokajšnji meri prisotna v študiju socialnega dela in na pedagoških fakultetah v Ljubljani in Mariboru ter v študijskih in v raziskovalnih programih Univerze na Primorskem v Kopru in drugod, zdi pa se, da je društvo fakultete premalo pritegovalo v svoje aktivnosti in se – kot bomo videli iz odgovorov iz spletne poizvedbe v drugem delu – preveč zamejevalo le na Ljubljano.

Še posebej težavno je bilo uvajanje sociologije v srednje šole. Leta 1969 sem za skupščino društva zapisal:

Verjetno so se ravno pri tem pouku najbolj zaostрила vsa protislovja in začetniške slabosti, ki se kažejo v razvoju sociologije pri nas. Namesto da bi

nas v sociološki študij uvedli računalništvo (tudi s pomočjo ameriških kolegov, kot je Norman Nie, avtor znamenitega SPSS), po desetletju pregovarjanja pa tudi družboslovno informatiko.

¹⁶⁷ O tem sem pisal tudi ob štirideseti obletnici revije *Teorija in praksa* (Mlinar 2004a), seveda pa bi morali to obravnavati hkrati z obsežnim programom raziskovalne dejavnosti na Inštitutu za sociologijo in filozofijo ter dejavnostmi na Filozofski fakulteti in drugod, kar pa presega okvir tukajšnje obravnave.

spodbujal zanimanje in gradil temelje za formiranje novih generacij sociologov, je bil učinek tega pouka ravno nasproten. Pouk je bil shematičen in neživljenjski, temeljil je bolj na abstraktno-deduktivni metodi kot pa na analizi družbenega dogajanja in življenjskih razmer pri nas in zato je dijake dejansko odvrčal od sociologije in izzival upravičene kritike. (Mlinar 1969: 864.)

Na osnovi prizadevanj članov društva, še zlasti njegove pedagoške sekcije, so bile postopoma dosežene pomembne izboljšave. S svojo dejavnostjo so vplivali na status, vsebino in način poučevanja sociologije v srednjih šolah. Pri tem so razpravljali tudi o »sociološkem raziskovalnem delu v okviru šolskega polja« vključno z raziskovalnimi nalogami v okviru njihovih lokalnih in državnih razpisov (Tavčar Krajnc 2002). Ta dejavnost se danes navezuje tudi na evropsko združenje EUSTORY, v katerem SSD nastopa kot ena od treh organizacij iz Slovenije. (Ta vprašanja bom z vidika »prebivalci kot (samo)raziskovalci« obravnaval še kasneje.)

Zaradi poimenovanja *Ziherlovi dnevi*¹⁶⁸ ostaja zamolčano dejstvo, da je FSPN s prirejanjem strokovnih srečanj družboslovcev v Ljubljani in v Škofji Loki (pre) usmerjala in dopolnjevala javno delovanje sociologov. Ziherlovi dnevi so pretežno vključevali sociološke teme in obravnave, npr.: usmerjanje družbenega razvoja (1981), vprašanja o odgovornosti (1982), kriznih pojavih (1983), emancipaciji (1984), mladini kot dejavniku razvoja (1985), zaostajanju za razvitim svetom in naši prihodnosti (1988), kar vse najdemo tudi v knjižnih izdajah. Na teh srečanjih so bile predstavljene problemske, multi-, če že ne interdisciplinarne obravnave; res pa je, da se posebne pozornosti ni posvečalo specifičnim vprašanjem sociološke identitete. Naj pa poudarim, da je bil prispevek sociologov pri večini tem prevladujoč.

Razkrivanje tistega, česar naj bi ne bilo, konflikti

Pravniki, pa tudi politologi so bolj sledili politiki in po svoje izražali njeno voljo. V ospredju je bil radikalni verbalizem in vizionarstvo, ki se je iz dneva v dan sprevračalo v svoje nasprotje, tj. v pragmatizem glavnih političnih akterjev. Usmeritev večine sociologov, ki smo delovali v okviru SSD, je bila vsaj v zgornjem smislu bolj realna kot radikalna, ni pa bila vrednotno nevtralna. Ravno s tem, da smo v spopadanju z »normativnim idealizmom« razkrivali razhajanje med normativnim in stvarnim, smo sprožali izzive za spremembo obstoječega stanja. Naša empirična usmeritev se torej vsaj pri intelektualno bolj zavzetih raziskovalcih ni zaustavljala na ravni pozitivizma in utrjevanja obstoječega.

Tako kot sta politična pretencioznost in samovolja verbalno prikrivala in zakrivala dejansko stanje (in resnične možnosti za spremembo), tako smo ga sociologi z raziskavami in v javnih razpravah v okviru društva ponovno razkrivali. »Politična hierarhija je pričakovala od sociologije potrditev pravilnosti svojih osnovnih izhodišč in morebitno iskanje novih 'pravičnih' poti znotraj teh okvirov« (Saksida in Roter 1985: 80). Tako je z vsakokratno politično usmeritvijo nenehoma prihajalo do nesoglasij.

¹⁶⁸ Boris Ziherl je bil sicer ortodoksni marksist in je veljal za dogmatika; njegovo vlogo v sociologiji pa je bolj vsestransko ocenil Kerševan (1995); gl. tudi Jogan (1978).

Sociologi smo se zavzemali za temeljitejšo preučitev problema pred sprejemanjem pomembnih odločitev, bili smo za »eksperimentiranje« v znanosti, ne pa v družbi kot celoti. Naše društvo je npr. že zgodaj – skupaj z društvi pedagogov, filozofov, psihologov in z drugimi – javno nastopilo proti neutemeljenemu spreminjanju pouka v srednjih šolah. Ob tem, da je društvo organiziralo javno razpravo o družbenih učinkih uvajanja novega delovnega časa, smo sociologi opozarjali, da niso izpolnjeni pogoji za tako prenačeno ukrepanje, vendar nam ni bilo omogočeno, da bi vplivali na zakonsko ureditev tega vprašanja.¹⁶⁹ Že čez nekaj mesecev pa so tudi politiki spoznali, da je zakon, ki je bil sprejet v nasprotju z večinskim mnenjem prizadetih, neustrezen. V takih okoliščinah smo (si) zastavljali vprašanje: Ali bo društvo lahko javno delovalo le takrat, ko bo podpiralo trenutno prevladujoča politična stališča?

Tudi v naslednjih letih smo tako v okviru SSD kot v okviru JSZ postavljali v ospredje sporne teme in včasih prav tisto, česar naj bi uradno ne bilo, npr. pomembne družbene konflikte in kasneje krizo jugoslovanske družbe nasploh (Toš 1982). Sociologi smo razkrivali mit o tem, da so bila z »revolucijo« odpravljena temeljna protislovja in konflikti v tedanji jugoslovanski družbi. Tu je šlo hkrati za mit o popolni diskontinuiteti v odnosu do prejšnje, kapitalistične družbe (ki pa se ponovi spet po letu 1991!). Organizirali smo vrsto razprav o izražanju in usklajevanju konfliktnih interesov, ki so se postopoma lahko vse bolj opirale tudi na empirična raziskovanja. Ta so vsaj do neke mere nadomeščala prejšnja policijska poizvedovanja, ki so bila značilna za čas, ko je prišlo npr. do prve delavske stavke po drugi svetovni vojni (stavka rudarjev v Trbovljah (1958)) in še naprej, zlasti do t. i. afere Ranković (1966).¹⁷⁰

Takrat smo prav sociologi najprej odpirali vprašanja o izražanju in usklajevanju konfliktnih interesov (gl. npr. *Problemi* (73/74), 1969). Po nekaj letih pa smo združili moči in z vodstvom JSZ ter v sodelovanju s SSD leta 1972 v Portorožu pripravili – kot so ga še dalj časa ocenjevali številni udeleženci – vsebinsko najbogatejše in organizacijsko najuspešnejše sociološko posvetovanje v Jugoslaviji o tej problematiki in sicer. Referati udeležencev so bili že pred posvetovanjem natisnjeni v treh knjigah, nekateri naši prispevki pa so bili objavljeni tudi v ZDA, v Franciji in drugod.¹⁷¹ Z »idejnopolitičnega« vidika to posvetovanje, podobno kot naša kasnejša posvetovanja, ki so zadevala »krizo jugoslovanske družbe« (npr. okrogla miza *Sociološka raziskovanja vzrokov krize in možnosti izhoda*, Ljubljana, maj 1982, gl. Toš 1984), ni bilo dobro ocenjeno. Medtem ko smo se sociologi večinoma zavzemali za sproščanje možnosti za sprotno izražanje konfliktnih interesov, so politiki seveda temu nasprotovali in pri tem našli oporo v radikalnih stališčih nekaterih »naprednih« udeležencev z Zahoda, ki so kritično zavračali našo bolj »liberalno« usmeritev k demokratiizaciji in so bolj podpirali socializem v močni in centralizirani državi.

¹⁶⁹ Nobeden od medijev ni poročal o razpravi, niti televizija, ki je sicer snemala večurno razpravo.

¹⁷⁰ Aleksandar Ranković, nekdanji podpredsednik SFRJ, ustanovitelj in vodja Udbe, je bil julija 1966 na brionskem plenumu politično obsojen zaradi prisluškovanja maršalu Titu in drugim. O razmerah v Sloveniji gl. tudi Repe (2004).

¹⁷¹ Predhodni dve leti sem si kot predsednik še zlasti prizadeval, da smo osnovali okrog 20 sekcij JSZ, ki so v največjem obsegu zaživele prav na portoroškem srečanju leta 1972. Tega se je udeležilo prek 300 sociologov. Sicer pa smo priredili še razstavo sociološke literature in sploh poskušali ponuditi zgled in spodbudo za živahno profesionalno dejavnost na področju sociologije. Vendar v naslednjih letih (predsedniških mandatih) temu niso sledili.

Tematika konfliktov je tako ali drugače ostajala »na dnevnem redu« sociološkega in društvenega delovanja še naslednji dve desetletji in po svoje še vse do danes. Pri tem je šlo za preučevanje konfliktnih odnosov, npr. v podjetjih in ustanovah, kot tudi za mednacionalno obravnavo strukture oz. porazdelitve družbene moči ipd.¹⁷²

Sociologi smo se v javnih razpravah večinoma zavzemali za sproščanje, liberalizacijo in kasneje nekateri tudi za institucionalizacijo konfliktov. Pri tem je šlo za predpostavko ali za »tolažilno« razlago, da gre za v sodobni demokratični družbi normalno stanje stvari in da so torej različne bojazni o negativnih posledicah neuteemeljene. Danes je z določene zgodovinske distance vendarle treba priznati, da je to sproščanje vključevalo tudi že potencialno zaostrovanje mednacionalnih nasprotij in razpad Jugoslavije kot sistema oz. države.

Mimo formalnih/uradnih struktur, zunaj njih in proti njim

Iz obširne množice tem, ki smo jih obravnavali v okviru SSD (gl. Prilogo 1), bom poskusil razkriti nekaj skupnih imenovalcev. Čeprav izbrane ad hoc, v času štirih desetletij in na podlagi zelo različnih neposrednih motivov, imajo marsikaj skupnega npr. naslednje teme: neformalne dejavnosti in alternativna gibanja v kulturi in politiki (1987, gl. Bernik 1987), civilna družba (1987, 2003),¹⁷³ (antisistemska) družbena gibanja (2003), nastajanje manjšinske družbe (1997), horizonti vsakdanjega življenja (1998, gl. tudi Kos 1998), kvaliteta življenja (nekateri vidiki) (1984), neformalna omrežja (socialne opore) (2003), socialni kapital in izguba zaupanja v institucije demokracije (2000), nekonvencionalne, protestne oblike kolektivne akcije (2000), režimska in kritična sociologija (Svetlik 2000). (Žal zaradi omejenega prostora za predstavitev v tem članku ne moremo navajati popolnejše bibliografije.) Ravno v obravnavi teh tem je rdeča nit slovenskega sociološkega delovanja že od tedaj, ko smo – še pred ustanovitvijo društva – v raziskavi o družbeni participaciji v lokalni skupnosti sredi šestdesetih let zastavljali vprašanje, kje se zaustavlja pobuda in kritika (o tem tudi Jambreč 1982), pa vse do današnjih obravnav mlajših sociologov, ki poskušajo preseči zamejenost »prosistemske sociologije« in se odzvati na nastop postmodernih antisistemskih gibanj (o slednjem Kovačič 2003: 47).

Poleg tematskih razprav članov je društvo protestno nastopalo kot akter civilne družbe v širši javnosti, ko je šlo za nenačelno in avtokratično poseganje politike kot npr. ob ukinitvi raziskovalnega centra pri zvezi sindikatov, ob ukinitvi službe za študij programa pri RTV, ko je šlo za sovjetsko agresijo na Češkoslovaško, ko je šlo za »delikte mišljenja« in je bil sprožen kazenski postopek zoper Tomaža Mastnaka, člana SSD, v novejšem času je tu problematika »izbrisanih« idr.

Z refleksijo o prikazani sociološki tradiciji bi se lahko sociologi v bodoče še bolj učinkovito kot doslej spopadali z zamejenostjo institucionalizma tudi tedaj, ko gre za pedagoške in raziskovalne programe o »mednarodnih odnosih« (kadar dejansko

¹⁷² Ta vprašanja sta npr. obravnavala Rus in Adam (1986), podobno Arzenšek (1984), ki je razkrival oligarhično strukturo moči v delovnih organizacijah s prevladovanjem profesionalne uprave na račun delavcev, tako da so delavci izražali občutek nemoči, navkljub njihovi prisotnosti v delavskih svetih. Jerovšek (1965) je razkrival dejansko porazdelitev moči in vpliva na ravni občin ipd.

¹⁷³ Sekcija za preučevanje družbenih gibanj je bila tudi soorganizator, SSD pa pokrovitelj jugoslovanskega znanstvenega srečanja Civilna družba in država (1987, Ljubljana). Prispevki so objavljeni v tematski številki Družboslovnih razprav 1987 (5); gl. npr. Adam (1987), Gantar (1987).

ne gre za odnose med narodi) in za »evropske študije«, v katere lahko sociologija vnaša dosti bogatejšo vsebino.

Tudi neformalno druženje sociologov v okviru društva (npr. značilno druženje »pri Mraku«) in zunaj njega, še zlasti v univerzitetnem okolju, ki naj bi bilo tudi spodbudno za inovativnost, bi sodilo v ta sklop vprašanj. (O tem več v drugem delu in v Andragoških spoznanjih, Z. M. 2005/4, 31–46)

Slovenski sociologi smo se torej družili in delovali v formalnih organizacijskih okvirih SSD in JSZ, občasno pa smo sodelovali tudi z društvom hrvaških sociologov in njihovim oddelkom na Filozofski fakulteti v Zagrebu (Kovačević 1986). Ob tem sta Eugen Pusić in Rudi Supek kot ugledna družboslovca mimo vseh uradnih institucij v Zagrebu vzpostavila svobodomiseln intelektualni razpravljalni forum *Človek in sistem*, v okviru katerega je prihajalo do prežemanja humanističnega in sistemskega pojasnjevanja družbenih sprememb. Pusić je v kratkem zapisu o tem najprej nakazal tedanji družbeni kontekst, potem pa ugotovil, da:

se je sredi šestdesetih let 20. stoletja začela enkrat mesečno sestajati v Zagrebu skupina ljudi iz družbenih znanosti, da premišlja in diskutira o implikacijah najnovejšega zgodovinskega razvoja in najnovejšega znanstvenega mišljenja na razumevanje človeške družbe nasploh. To je bila razmeroma številna in zelo dinamična skupina, kjer so ljudje prihajali in odhajali, razpravljali brez kakršnih koli prepovedanih prostorov. Navajam samo nekatere, ki so mi retrospektivno pred očmi: F. Bučar, Z. Mlinar, V. Rus, V. Arzenšek iz Ljubljane, M. Marković, N. Popov, S. Stanojević, Lj. Tadić iz Beograda; S. Tomić iz Sarajeva; kolegi iz Skopja in Prištine; B. Horvat, P. Matvejević, E. Pusić, R. Supek iz Zagreba. Govorilo se je o možnih dosežkih samoupravljanja, o gibanju k pluralistični družbi v globalnih razmerah. O lokalni samoupravi, regijah, državah kot ravneh univerzalne integracije. O tržišču in njegovi regulaciji. O nacionalnem vprašanju. O ravnotežju med svobodo in pravičnostjo, o odnosu med enakostjo in bratstvom, med sodelovanjem in konfliktom, med stabilnostjo in spremenljivostjo, o strukturah in energijah v človeški družbi. Nič človeškega nam ni bilo tuje. Vsakdo je izkoristil močne spodbude teh razprav pri svojem delu in videl bodoči paradigmatški skok v družbenih disciplinah, pravzaprav začetek njihove znanstvenosti. Čeprav še nismo bili Firenze v renesansi, se nam ta cilj ni zdel dosti oddaljen. (Osebni zapis E. Pusića.)

Osamosvojitve Slovenije, reteritorializacija, dediferenciacija

V *Gradivu za slovensko ustavo* je zabeleženo: »Programsko študijo o ustavnem razvoju Slovenije (v Jugoslaviji) je pripravila Delovna skupina za ustavni razvoj Slovenskega sociološkega društva v sodelovanju z Ustavno komisijo Društva slovenskih pisateljev« (Korsika 1988: 12, podpisala Peter Jambrek in Ivan Bernik). Upravni odbor SSD je septembra 1987 ustanovil posebno delovno skupino za ustavni razvoj, ki je izoblikovala predlog *Stališč o ustavnem razvoju Slovenije*, jih soglasno sprejel in objavil v množičnih medijih. Društvo je organiziralo javno razpravo in na podlagi raziskovalnih spoznanj slovenske in jugoslovanske sociologije se je več kot trideset kolegov, ki so bili zaproseni za sodelovanje, odzvalo tako, da so poslali na naslov

društva svoje že objavljene ali na novo napisane strokovne sestavke. V nadaljnjem sta sociološka skupina in komisija društva pisateljev pripravili skupen dokument s tezami za novo slovensko ustavo.

Takšna vloga SSD ostaja v javnosti v glavnem nepoznana, saj se praviloma govori le o »pisateljski ustavi«, čeprav je šlo prvenstveno za strokovno vsebino s pravnega, sociološkega, filozofskega in drugih vidikov. Pri tem pa je res, da vsi sociologi nismo imeli enakih pogledov na pomen in možnosti osamosvojitve z odcepitvijo tako z vidika teorije o dolgoročnih razvojnih procesih kot glede na do tedaj prevladujoča stališča prebivalcev Slovenije (za konfederacijo).

Prav sociologi smo sicer – kot sem že nakazal – v okviru JSZ v Sloveniji že dosti pred tem načenjali dotlej tabuizirano temo o krizi jugoslovanske družbe. Naša mnenja glede sprejemljivosti stopnje tveganja, da pride do nasilja, in glede radikalnosti prekinjanja že vzpostavljenih povezav, so bila različna. Tako kot je bilo mikavno osamosvajanje na podlagi sproščanja in razširjanja povezovanja s širšim svetom, tako se je zdelo brezperspektivno težiti k večji samostojnosti v smislu zapiranja in samoizoliranosti, torej v smislu že obravnavanih teženj k (samo)izključevanju. Glede na to je razumljivo, da je vključevanje v EU že v kratkem času po osamosvojitvi terjalo spremembo ustave, kot sem to že predhodno napovedoval. Še vedno pa čakamo, kdaj bo politika sprejela sociološka spoznanja o teritorialni dehierarhizaciji in o »evoluciji teritorialne organizacije na Slovenskem« (Razgledi, V (4, 5), 1996), torej o tem, da nadnacionalno povezovanje predpostavlja in terja tudi subnacionalno osamosvajanje npr. še nepriznanih dejanskih regij (gl. tudi Hočevar 2002), posledica česar bi bila ta, da bi Slovenija navzven ne nastopala le z enim samim glasom. S sociološkega vidika osamosvajanja ne moremo zamejiti na enkratno dejanje na eni od ravni teritorialne organizacije družbe. V Sloveniji se po letu 1991 kaže prav ta težnja, hkrati s težnjo h getoizaciji lokalne demokracije.

Če je osamosvojitev dejansko, četudi nenamerno povečala našo zaprtost, pa je hkrati privedla tudi do dediferenciacije v profesionalni organiziranosti sociologov in reteritorializacije našega delovanja. Prvo je zaradi manjšega števila članov kot v JSZ prišlo do izraza v omejenih možnostih našega delovanja v sekcijah, drugo pa v teritorialni zamejitvi, katere korektiv je bilo na splošno dosti bolj razširjeno omrežno povezovanje sociologov v evropskem in svetovnem merilu. V ožjem prostoru smo sicer nujno omejeni, ko gre za profesionalno druženje specialistov. To se znotraj Slovenije potrjuje že vseskozi, npr. s tem, ko smo imeli vrsto le občasno pojavljajočih se sekcij (za sociologijo razvoja, za družbena gibanja, za ženska vprašanja, za socialno politiko; terminološko, semiotično, znanstveno, študentsko sekcijo idr.).

Pri tem se zdi, da smo se prehitro sprijaznili s takšno zamejenostjo v okvirih majhnega naroda,¹⁷⁴ premalo pa smo ozaveščeni o tem, da bi lahko – prav v taki situaciji – načrtno oživljali sekcijsko delovanje s tem, da bi vključevali v razprave tudi nesociologe. O tem že imamo dobre izkušnje pri nas (npr. religiološke, pedagoške in kulturološke sekcije), kot tudi od drugod. Ameriško sociološko združenje (ASA) in ISA v svoje sekcije uspešno vključujeta tudi nesociologe: sekcije ASA vključujejo 7.000 več članov, kot je sicer članov tega združenja. Še dosti večjega pomena je to

¹⁷⁴ Na tem mestu ne morem prikazovati še razprav o narodu in »nacionalnem vprašanju« ter »mednacionalnih odnosih«, etničnih študijah ipd., ki so sicer pogost predmet družboslovnih, še pogostejše pa esejističnih obravnav, v manjši meri te teme najdemo tudi v društvenih razpravah.

za Slovenijo in SSD, zlasti ob usmeritvah, ki jih že nakazuje bolonjska reforma univerze. Hkrati pa se tako – in še dodatno na osnovi interneta – dolgoročno nakazujejo možnosti preseganja (nevarnosti) provincialnega osiromašenja.

Interdisciplinarna odprtost sekcij predstavlja enega od predpogojev za to, da bi povečali motiviranost tudi za vključevanje samih sociologov, ki delujejo na vsebinsko zelo različnih področjih v praksi. (O tem več v drugem delu (članku)).

JSZ je vključeval tudi sekcijo, ki se je posvečala metodološkim vprašanjem. Leta 1982 je kot sekcija za metodologijo in statistiko JSZ (predsednica Anuška Ferligoj), začela z *Blejskimi metodološkimi srečanji* in z izdajanjem knjižne zbirke *Metodološki zvezki*, ki se je osamosvojila in internacionalizirala, tako da vsakoletno vključuje vse širši krog udeležencev. Danes se pojavlja kot dejavnost FDV in Statističnega društva Slovenije. Iz naših zapisnikov izhaja, da je bil v okviru SSD leta 1986 že drugič podan predlog, da bi ustanovili sekcijo za družboslovno metodologijo. Do tega žal ni prišlo, čeprav se zdi očitno, da brez nje ne moremo uspešno uveljavljati nadaljnje profesionalizacije sociologije. Drobitev na vrsto »metodologij« v zvezi z bolonjsko reformo terja tudi intenzivnejše povezovanje delujočih na tem področju.

Občasno je v okviru društva zaživel tudi organizirano strokovno delovanje študentov sociologije v obliki študentske sekcije. V zadnjih letih so opazne njihove bolj ali manj organizirane aktivnosti tudi v virtualnem prostoru v slovenskem in mednarodnem merilu. V tem smislu delujejo v *Študentskem sociološkem društvu Modri jezdec*, prek katerega se vključujejo v ESSA (European Sociology Students' Association), kjer imajo celo vodilno vlogo. S tem se nakazujejo novi, razširjeni horizonti njihovega delovanja v prihodnosti.

O našem vključevanju v svet

V SSD smo kritično zavračali uradno politiko, ki je mednarodno povezovanje usmerjala bolj na ideološki podlagi kot pa na podlagi znanstvene odličnosti. Osebnostno sem večkrat kritično nastopil proti modelu Beograd – Moskva, Zagreb – Leningrad, Ljubljana – Minsk, ki ga je »pohlevno« sprejela in prakticirala ljubljanska univerza. Ta model je več desetletij usmerjal »mednarodno« sodelovanje fakultet in upočasnjeval znanstveni razvoj pri nas (gl. tudi Delo 30. september 1986: 7).

Ko je v šestdesetih letih prihajalo do določene liberalizacije, se je ta izražala tudi v odpiranju države navzven. V drugi polovici šestdesetih let smo se sociologi predvsem na podlagi mednarodnih raziskovalnih projektov (Philip Jacob in Henry Teune, Robert Agger, Sidney Verba in Jan Triska, Arnold Tannenbaum, Jeremy Azrael, Theodore Buila idr.) ter Fordovih in Fullbrightovih štipendij intenzivneje povezali z ameriški politologi in sociologi.¹⁷⁵ Čeprav se te dejavnosti vsaj v začetku niso odvijale prek SSD, smo se na podlagi vzpostavljenih stikov že v naslednjih

¹⁷⁵ Sociologi se torej nismo prebijali v svet po klasični poti prek avstrijsko-nemškega ali italijanskega posredništva, ampak na podlagi neposrednih povezav s tedaj najmočnejšimi centri družboslovnega delovanja v svetu. Glede na zanimanje sveta za jugoslovanske posebnosti smo imeli celo prednost in smo prehitevali naše sosedo, še zlasti, ko je šlo za povezave s politologi. Ker je to vodilo do enostranosti, je bilo koristno, da je sledilo tudi močnejše povezovanje z nemškimi sociologi, pri čemer je imel pomembno vlogo naš rojak Thomas Luckmann, častni član SSD, ki je večkrat nastopal tudi pri nas (gl. npr. Novice 2003). Mimo dejavnosti društva pa so obstajale seveda še številne druge povezave z nemškimi in bližnjimi zamejskimi institucijami in posamezniki kot npr. v Celovcu, Gradcu, Gorici (Istituto di sociologia internazionale), kar se je občasno prepletalo z aktivnostmi društva.

letih (npr. leta 1970 prek ISA – RC24 z Matteiem Doganom, Steinom Rokkanom in dr.) vključevali in pristopali k formiranju različnih mednarodnih delovnih skupin (kasneje, na Kongresu v Bielefeldu n. pr. Zasnova »TG06 – Sociologija lokalno globalnih odnosov«).

V zgodnejšem obdobju je bila bolj pomembna nacionalno-državna organiziranost sociologov in sodelovanje nacionalnih organizacij na nadnacionalni ravni. To je bilo seveda še posebej poudarjeno v »socialističnih državah« vzhodnega bloka, ki so si tudi v ISA zagotovile močno predstavništvo v vodstvenih organih na podlagi teritorialnega načela in vnaprejšnjih medsebojnih dogovorov. V tem pogledu smo bili sociologi iz Jugoslavije kot »neuvrščene« države potisnjeni na obrobje. Po drugi strani pa smo se še zlasti sociologi iz Slovenije v okviru ISA toliko bolj uveljavljali po delovnem načelu in na podlagi osebne angažiranosti v številnih raziskovalnih komitejih (Research Committees – RC) oz. enotah tega združenja. Približen pregled nam pokaže, da je vsaj 12 naših sociologov in sociologinj starejše in mlajših generacij opravljalo vodilne funkcije v različnih sekcijah ISA. Poleg tega sta dve od naših sociologinj imeli pomembno vlogo v ESA: Maca Jogan v ustanavljanju, Mojca Novak pa v vodenju (podpredsednica) tega evropskega združenja. Ob vse večji raznovrstnosti povezovanja pa je prisotnost naših sociologov, vključno z obramboslovci sociologi, vidna tudi še v drugih mednarodnih socioloških oz. družboslovnih organizacijah.¹⁷⁶

Vodili smo tudi tematske razprave na svetovnih kongresih združenja in v času med kongresi organizirali sociološka srečanja (npr. v Ljubljani ali v Dubrovniku in drugod). V primerjavi z drugimi republikami nekdanje Jugoslavije je bila udeležba slovenskih sociologov relativno – dostikrat pa tudi absolutno – najmočnejša (npr. Toronto 1974: udeležencev iz Slovenije 13, Srbije 8, Hrvaške 8, Bosne in Hercegovine 2). Na svetovnih kongresih smo bili prisotni že od leta 1966, ko je bil kongres v Evianu in potem v Varni (1970) ko smo se udeleženci že skupinsko organizirali (po kongresu nas je na pobudo Veljka Rusa na FSPN obiskal Talcott Parsons, gl. Prilogo 3), nadalje smo se udeležili kongresa v Torontu (1974), Uppsali (1978), Cuidadu de Mexico (1982), New Delhiju (1986), Madridu (1990), Bielefeldu (1994), Montrealu (1998) in Brisbanu (2002).¹⁷⁷

Kot pripadniki majhnega naroda nasploh lahko rečemo, da smo slovenski sociologi v številnih pogledih postali nekakšna velesila v malem.

Glede na dolgoročne trende se zdi teoretsko pomembna še naslednja konkretna izkušnja. V pripravi na kongres v Torontu leta 1974 in podobno za naslednji

¹⁷⁶ Po razpoložljivih podatkih lahko vsaj primeroma nakažemo vključevanje članov SSD (JSZ) v mednarodne organizacije, ko gre za vodilne vloge v njih:

¹ v ISA: N. Bandelj RC 9, A. Barbič RC 40, A. Bebler RC 1, K. Boh RC 6, A. Ferligoj RC 33, P. Jambrek RC 3, L. Jelušič RC 1, D. Kos RC 21, S. Mežnarič RC 5, Z. Mlinar RC 21, RC 24, TG 06, V. Rus RC 10, Z. Skrbiš RC 5, F. Vreg RC 14;

² v ESA: M. Jogan, F. Mali, M. Novak;

³ drugo: A. Barbič ESRS (European society for rural sociology), ENWS (European Network for Women's Studies), A. Bebler ERGOMAS (European Research Group on Military and Society), J. Goričar, K. Boh European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences, M. Malešič ERGOMAS, F. Mali SSTNET (Sociology of Science and Technology NETwork), S. Mandič ENHR (European Network for Housing Research), S. Splichal IAMCR (International Association for Media and Communication Research).

¹⁷⁷ O večini teh kongresov so bili objavljeni prikazi in ocene, ki smo jih udeleženci objavili v strokovnih revijah in v Naših razgledih (gl. npr. Naši razgledi 19. november 1982, 10. oktober 1986, 28. september 1990, 5. junij 1993, TIP (5/6), 1987; tudi Kavčič in dr. 1986).

kongres v Uppsali leta 1978. smo slovenski sociologi ob podpori Inštituta za sociologijo in filozofijo strnili svoje referate v zbornikih (npr. Saksida in dr. 1974), s katerimi smo želeli skupno predstaviti »slovensko« sociologijo.¹⁷⁸ Vendar se je izkazalo, da se je le redko kdo od udeležencev obeh kongresov zanimal za sociologijo v Sloveniji kar v celoti in nasploh; za tiste, ki so imeli vsebinsko bolj specifične interese, je bila takšna skupna publikacija manj uporabna.

Takšna izkušnja, ki se ujema s splošnim trendom upadanja pomena t. i. območnih študij (*area studies*), je vplivala na to, da smo v nadaljnjem opustili poskuse skupnega predstavljanja vseh slovenskih prispevkov za kongres v eni publikaciji. Vse bolj pa se je povečevala specializacija, raznovrstnost in individualizacija sociološkega delovanja tako znotraj kot zunaj ISA.¹⁷⁹ Takšno smer spreminjanja je potrdila tudi sprememba statuta ISA, tako da je bil pripoznan večji pomen raziskovalnemu svetu (kot predstavniškemu organu RC) in so bile dopuščene večje možnosti neposrednega individualnega vključevanja v raziskovalne komiteje ter vpliv slednjih na odločanje v raziskovalnem svetu; relativno manjši pa je postal pomen nacionalnih organizacij kot posrednikov med posameznikom in združenjem. Ta navidezna podrobnost zasluži posebno pozornost, saj simbolizira paradigmatško spremembo z vidika individualizacije in globalizacije ter deteritorializacije v družbi nasploh.

To, kar je predstavljalo eno najpomembnejših omejitev v Sloveniji (Jugoslaviji), tj. da nismo dosegali potrebnega števila udeležencev, t. i. kritične mase za bolj specializirane obravnave socioloških tem, smo v veliki meri nadomestili v okviru ISA. Primerjalno gledano, je ta vsebinsko in organizacijsko najbolj razčlenjena, saj 3.300 članov deluje v 53 raziskovalnih komitejih ter še v delovnih in tematskih skupinah. ASA ima 14.000 članov in 43 sekcij,¹⁸⁰ ESA pa 1.200 članov in 27 raziskovalnih omrežij. Tako so nastajala številna žarišča, povezave in omrežja, v katera smo se – vse bolj individualno in manj prek SSD – vključevali tudi sociologi iz Slovenije in hkrati nekatere aktivnosti pritegovali v naš prostor. Še zlasti je bilo močno zanimanje za jugoslovanske posebnosti in obetavne inovacije, ki so – seveda v zgodnejšem obdobju našega delovanja – zadevale samoupravljanje.

Privlačnost Dubrovnika in jugoslovanskih inovacij v zvezi s samoupravljanjem ter svetovljanski pogledi vodstva zagrebške univerze so navkljub vsem zadržkom politike omogočali, da je v Dubrovniku zaživel mednarodni meduniverzitetni center. V njem se je zvrstilo na stotine znanstvenih srečanj, v katera smo se pogosto v aktivnih in vodstvenih vlogah vključevali tudi slovenski sociologi, včasih tudi v imenu sekcij ISA.

Najširše zasnovane so bile razprave na temo participacija in samoupravljanje (objavljene v 7 knjigah, Pusić 1973), pri čemer je imel iz Slovenije vplivno vlogo zlasti Veljko Rus. Leta 1986 je bil SSD pokrovitelj mednarodne konference o spreminjanju življenjskih vzorcev v evropskih družinah, ki jo je organizirala Katja Boh. V imenu dveh komitejev ISA, tj. RC 21 (Regionalni in urbani razvoj) in RC 24 (Družbena

¹⁷⁸ Med novejšo mednarodno predstavitev slovenske sociologije sodita Adam, Makarovič (2002) in Jogan (1994).

¹⁷⁹ Kot ugotavlja npr. Ivan Svetlik (podobno tudi drugi kolegi – osebna komunikacija), povezovanje na njegovem področju vse bolj izhaja iz izvajanja mednarodnih raziskovalnih projektov.

¹⁸⁰ Kolikor lahko presojam na podlagi razpoložljivih informacij, so se le maloštevilni Slovenci, verjetno predvsem zaradi geografske oddaljenosti in finančnih omejitev, vključevali v aktivnosti ASA, hkrati pa smo na raziskovalnem področju dosegli zelo intenzivno sodelovanje.

ekologija), pa sva z Manuelom Castellsom leta 1987 v Dubrovniku organizirala konferenco o družbenoprostorskih vplivih informacijsko-komunikacijske tehnologije.

V Ljubljani smo na FSPN leta 1976 »podomahili« tudi program in aktivnosti RC 24 za družbeno ekologijo z vsebinsko in metodološko zahtevno mednarodno delavnico (*The Social Ecology of Change* 1978, ur. Z. M. in H. T., o tem tudi Gantar 1976), čeprav jo je spremljalo »idejnopolitično« sumničenje in kritika glede »tujih vplivov« na CK ZKS ter nadaljnje preverjanje v Marksističnem centru CK.

Vodstvo ISA je sprejelo našo pobudo (gl. TIP 1987: 5–6, 763–765; Kos 1988), da se v Ljubljani ustanovi mednarodno središče te organizacije, ki bi vključevalo raziskovalno in izobraževalno dejavnost oz. vlogo njenih RC z imenom ISA Research Forum in ISA Summer School. Nadaljnje priprave je prekinila kriza in vojna na Balkanu. Hkrati pa se je med mlajšimi kolegi kot potencialnimi nosilci teh programov okrepilo zanimanje za bolj specifične mednarodne programe, tako da kasneje ni prišlo do obnovitve pobude. V precej manjši meri smo se slovenski sociologi vključevali v drugo svetovno sociološko združenje (osnovano leta 1893 v Parizu), tj. v IIS – *International Institute of Sociology*, npr., ko je bil kongres v Trstu (1995, tudi Mlinar 1996) in Pekingu (2004). In našeli nisem še vrste drugih organizacij, ker bi to presevalo okvir obravnave na tem mestu.

Že dalj časa prisotno zanimanje za »odpiranje v svet« (prikaz tudi v Mlinar 2004a) smo uveljavljali v Sloveniji in v svetovnem merilu (npr. o globalizaciji in teritorialnih identitetah na kongresu v Madridu leta 1990, zbornik o tem leta 1992). Poleg obravnav aktualnih tem, kot je npr. Slovenija in EU (Rizman 2002), smo se v društvu začeli ozaveščati tudi o našem dosedanjem izključevanju diasporičnega slovenstva (Skrbiš 2002) in o potrebi, da tudi Slovence po svetu vključimo v našo dejavnost. Torej podobno kot zadnja leta deluje Svetovni slovenski kongres, ki priteguje slovenske znanstvenike in druge na občasna srečanja (gl. tudi Mali 2003). Vse to pa se močno navezuje tudi na vlogo informacijsko-komunikacijske tehnologije, še zlasti na informacijsko (ne)dostopnost (Trček, Novice SSD 2001).

Ameriško prevladovanje in evropska »tangencialna koalicija«

Izrazito prevladovanje ameriške sociologije v svetu v zgodnejšem obdobju našega delovanja je – če pustimo ob strani ideološke razsežnosti problema – po eni strani spodbujalo naše empirično raziskovanje na osnovi kvantitativne metodologije in s tem temeljitejše spoznavanje našega lastnega okolja, po drugi strani pa nas je vsebinsko odmikalo od specifičnosti naših domačih družbenih razmer. Družboslovno komuniciranje se je približevalo svetovnemu vzorcu »center – periferija«; včasih je celo izzvalo kritične odzive npr. v razpravah o »kooperativnem« in »imperialističnem« modelu mednarodnih raziskav (Mlinar in Splichal 1988). Hkrati s prevladovanjem radialnih komunikacij je bilo sociološko delovanje znotraj Evrope nacionalno zamejeno in razdrobljeno.

Tako ISA kot kasneje ESA sta predstavljali določen korektiv takšni enostranosti. Pri naši lastni dejavnosti pa je šlo tudi namerno za poskus, da bi – ob prevladovanju radialnih – okrepili tudi tangencialne povezave med sociologi (pol)perifernih območij v skladu s konceptom tangencialne koalicije, ki sem ga opredelil že v knjigi *Humanizacija mesta* (1983). Prav v tem smislu sem dal pobudo, da smo organizirali

dva jugoslovansko-poljska seminarja o urbani sociologiji, in sicer v Ljubljani (Velenju) in na Poljskem (gl. o tem več prispevkov v Naših razgledih 7. novembra 1980; Kos 1981). Pri nas in na Poljskem smo sociologi »vse vedeli« o raziskavah, problemih in raziskovalcih s področja urbane sociologije v ameriških mestih, zelo malo pa drug o drugem, čeprav smo si bili glede na vsebino problematike bližji (Mirowski in Mlinar 1984).

Tudi kolegi obramboslovci so me seznanili (Jelušič, osebna komunikacija), da so evropski sociologi in politologi, ki so proučevali vojsko, ustanovili ERGOMAS (*European Research Group on Military and Society*), ker so se hoteli upreti prevladi ameriških sociologov v vojaški sociologiji (še kasneje je prišlo do bolj obojestranskega sodelovanja).

Tudi Birgitta Nedelmann in Piotr Sztompka (1993: 15) prikazujeta, kako se v nekaterih evropskih državah zmanjšuje močna odvisnost od ameriške sociologije. Pri tem npr. nakazujeta tako smer k večjemu provincializmu skandinavske sociologije (podobno, kot je bil pred tem znan že »alpski provincializem« v Avstriji) kot tudi teoretični pluralizem in vse večjo razdrobljenost ter izgubo akademske skupnosti (mnoštvo različnih usmeritev in različnih znanstvenih skupnosti, ki se redko vključujejo v skupne razprave). V Sloveniji očitno ni prišlo do kakšnega novega provincializma, prej gre za vse večjo raznovrstnost in razdrobljenost.

Objavljanje socioloških spoznanj

V prvih letih delovanja SSD smo ugotavljali, da »izdajanje sociološke literature v slovenskem jeziku skrajno zapostavljajo, in to prav do nerazumljivih skrajnosti, pa naj gre za domačo, izvirno literaturo ali za prevode tujih socioloških tekstov« (Mlinar 1969: 864). Do tedaj v slovenščini ni bilo objavljeno še niti eno obsežnejše sistematično teoretično delo, ki je v predhodnih 30 letih sodilo med vrhunske dosežke sociologije. Prizadevanja društva v stikih s slovenskim založbami še dolgo časa niso privedla do izboljšav.¹⁸¹

Leta 1964, tj. eno leto pred ustanovitvijo društva, je začela izhajati revija Teorija in praksa. Čeprav ni nastala na pobudo sociologov in je imela bolj politično opredeljeno usmeritev, je – v danih okoliščinah – glede na izhodiščno, relativno liberalno usmerjenost, omogočala vključevanje kar številnim sociologom kot posameznikom, pa tudi predstavljanje skupnih akcij SSD in JSZ ipd.¹⁸²

Kot društvo se sicer nismo pridružili pobudi filozofov za ustanovitev interdisciplinarne revije *Anthropos*, smo se pa občasno vključevali v njene akcije, npr. v posvetovanje o sodelovanju in vlogi humanističnih ved (*Anthropos* (1–2), 1969),

¹⁸¹ Zunaj okvirov dejavnosti društva, vendar pa ob tesnejšem povezovanju s politologi in komunikologi je leta 1974 začela izhajati knjižna zbirka *Sociološka in politološka knjižnica* (uredniki F. Vreg, N. Benko, A. Bibič in N. Toš), kasneje še Znanstvena knjižnica FDV (urednik N. Toš in dr.). Vse več socioloških in drugih družboslovnih del izdaja Založba FDV, pri čemer pa še ni opredeljena osrednja sociološka zbirka. Delno tu izstopajo zbirke *Kult*, *Kiosk* in *Psihologija vsakdanjega življenja*. Veliko pomembnih socioloških del je izšlo tudi v zbirkah *Studia Humanitatis* Znanstvenega publicističnega središča in pri založbi *cf.; podobno tudi pri Mirovnem inštitutu v Ljubljani.

¹⁸² Kramberger in Jug (2004) sta to že pregledno prikazala. V osnovi pa je bila TIP bolj problemsko kot ožje profesionalno usmerjena revija. Usmerjene revije so (bile) dejansko *Perspektive*, *Problemi*, *Časopis za kritiko znanosti* idr., v katerih smo (so) objavljali sociologi kot posamezniki ali (pod) skupine različnih usmeritev.

in smo bili vključeni v uredništvo. Prav sociološko izhodišče pa ima revija *Družboslovne razprave*, ki so jo leta 1984 začeli izdajati raziskovalci Inštituta za sociologijo in filozofijo, od leta 1991 pa sta njena izdajatelja SSD in FDV. *Družboslovne razprave* so po začetnem nerednem izhajanju začele dobivati vse bogatejšo vsebino, ki zlasti v zadnjem obdobju prepričljivo izkazuje napredek v strokovnem in znanstvenem delovanju slovenskih sociologov.

Ob tem pa ostaja nerazrešena dilema glede jezika, tj. objavljati v slovenščini in/ali angleščini? Načeloma gre za revijo, ki izhaja v slovenskem jeziku. Pri tem pa razkrivamo tudi naslednji paradoks: Sociologi in nekateri drugi družboslovci imamo revije, v katerih v slovenščini objavljamo zahtevna teoretska dela »akademskega« značaja in na dokaj abstraktni ravni. Takšne objave pri nas najdejo le ozek krog bralcev, zaradi jezika pa niso dostopne potencialno zainteresiranim drugod po svetu. Hkrati s tem pa sociologi nimamo glasila, ki bi bilo prvenstveno usmerjeno k širšemu občinstvu in bi v slovenskem jeziku objavljalo krajše in lažje razumljive prispevke, posvečene predvsem perečim problemom, ki so bliže vsakdanjem življenju ljudi doma in po svetu. V ZDA navajajo kot takšno bolj problemsko in uporabno usmerjeno revijo zlasti *Social Problems*, podobni sta tudi *Social Forces in Critical Sociology*.

Po eni strani slovenske družboslovne revije in knjižne zbirke v različnih oblikah – s posameznimi članki, s tematskimi številkami ali pa v celoti – prehajajo na objavlanje v angleščini, hkrati pa se zaostrujejo zahteve, da mora vsako znanstveno področje skrbeti za svoje izrazje v slovenščini in torej skrbeti tudi za sprotno objavlanje v slovenskem jeziku.¹⁸³ Pavšalno izražena pričakovanja nekaterih jezikoslovcev, da naj bi (nekako kar nasploh) objavljali v slovenščini in v angleščini, praktično niso uresničljiva (finančno, časovno ...) niti ne vedno smiselna.

Ko gre za zelo specifične teme, se zdi najbolj primerno, da bi slovensko »sociološko produkcijo« bolj razločevali glede na ciljno občinstvo. Po eni strani bi se lahko bolj približali konkretnim potrebam dijakov, študentov, menedžerjev, krajanov, načrtovalcev občin, družin itd. – v slovenščini. Po drugi strani pa naj bi poskrbeli za večjo prodornost in dostopnost novih spoznanj naših raziskovalcev v svetovnem merilu v angleščini. Kot se je izkazalo v pripravi retrospektivnega pregleda delovanja SSD, so lahko zelo dragocene tudi Novice, ki jih izdaja društvo, največkrat ob letnih srečanjih. Tako kot število članov pa je zelo nihala tudi naklada Novic, ki je sredi osemdesetih let dosegla tudi 600–700 izvodov, potem pa je spet močno upadla.

V jugoslovanskem merilu je bila za nas vseskozi do razpada države pomembna revija *Sociologija* (1959–), v kateri smo sproti predstavljali aktivnosti slovenskih sociologov v okviru SSD in JSZ, kot tudi izsledke naše raziskovalne dejavnosti; nekatere izdaje so bile pripravljene tudi ob svetovnih kongresih ISA, in sicer v angleščini. V reviji *Sociologija* je predvsem mogoče dobiti dober pregled prispevkov s posvetovanj JSZ. Ob njeni tridesetletnici (1989) so izdali celovit bibliografski pregled objavljenih prispevkov, ki kaže močno prisotnost slovenskih avtorjev (*Sociologija* XXXI (1)).

¹⁸³ Odprta vprašanja v zvezi z rabo slovenskega in angleškega jezika obširneje obravnavam v študiji *Slovenski jezik in jezikovna politika kot družboslovni izziv*, ki sem jo pripravil kot podlago za razpravo v Razredu za zgodovinske in družbene vede SAZU, december 2005.

Thomson Scientific – ISI – Impact factor uveljavlja svojo politiko tako, da v bodoče v njem ne bodo več upoštevane nacionalne revije, ki so glede na uredniško sestavo in vsebino izključujoče do širšega prostora. To predstavlja izziv za nadaljnje razprave o našem objavljanju v slovenskem jeziku.

Sklepne misli

Ob tem, ko sem se nekaj mesecev intenzivno seznanjal z razpoložljivimi viri o štiridesetletnem delovanju SSD v širšem družbenem kontekstu, sem se hkrati ozaveščal o vse bogatejši vsebini tega delovanja. Vse bolj pa sem tudi prepričan, da je prav takšna ozaveščenost eno od izhodišč za krepitev motiviranosti in edinstvene identitete sociologa v našem okolju (o čemer še več v drugem delu). Na splošno ugotavljam, da je bilo kljub vsem pomanjkljivostim in nihanjem, vzponom in padcem narejenega dosti več, kot je znano samim sociologom, še zlasti pa širši javnosti pri nas in po svetu. Smisel take retrospektive vidim že v tem, da olajša dostopnost, preglednost in uporabnost pridobljenih izkušenj, tako da tudi naša usmeritev v prihodnost ne bi temeljila na logiki izključevanja (preteklosti).

V začetku smo maloštevilni sociologi prevzemali odgovornosti za preštevne naloge na neizmerno širokem polju sociologije in v vzdušju, ko smo se »vsi čutili odgovorne za vse«. Danes imamo že prek 3.000 diplomiranih sociologov, ki pa večinoma ostajajo zunaj vsebinskih in organizacijskih okvirov bolj akademsko kot praktično usmerjenih dejavnosti SSD, zato se vse bolj soočamo z »mejami rasti« v njihovem zaposlovanju. Gre za velik izziv za nadaljnje delovanje in prihodnost sociologije na Slovenskem.

Sedanje težnje k odmikanju sociologov od »domačega« okolja terjajo določnejšo razjasnitev vprašanja o deteritorializaciji in reteritorializaciji (D. Harvey) tudi na teoretični ravni, s tem pa tudi razjasnitev vprašanja smisla angažiranja v okvirih majhnega naroda. Hkrati nam pridobljene izkušnje potrjujejo, da so najbolj dinamična obdobja organiziranega profesionalnega delovanja sociologov vezana na osebnostne lastnosti in mobilizacijske sposobnosti vodilnih posameznikov.¹⁸⁴ Toda že dolgotrajne razprave, ki jih v sociologiji poznamo pod imenom *agency and structure*, tudi ob tem ostajajo še odprte.

Čeprav sem več pozornosti posvetil »formativni« dobi društvenega delovanja, bi tudi današnja – vsaj v akademski sferi – že zrela doba SSD s svojimi posebnostmi terjala še večjo pozornost. Paradoks pa je v tem, da nekatera temeljna vprašanja identitete sociologov tudi po štiridesetih letih ostajajo v osnovi še vedno odprta,¹⁸⁵ kot so bila v času ustanovitve društva.

¹⁸⁴ Presenetljivo ali ne, vračamo se k nekaterim prvim pomembnim spoznanjem na podlagi obsežnih empiričnih raziskav na Inštitutu za sociologijo in filozofijo, ki so zadevala (ne)aktivnost ljudi. Potem ko sicer preverjamo povezanost med skoraj brezštevilnimi spremenljivkami, se zaustavimo pred vprašanjem, ali ne gre konec koncev predvsem za določen tip osebnosti posameznika.

¹⁸⁵ Kot ugotavlja Nina Bandelj s kalifornijske univerze, imajo podobne probleme, ko gre za delovanje sociologov izven akademske sfere, tudi v ZDA, čeprav so ravno leta 2005 proslavili že 100-letnico svojega združenja (ASA).

Zahvala

Pri zbiranju in urejanju gradiva (ki postaja že težko dostopno) za ta članek in za potrebe društva je sodeloval tudi Matic Kavčič. Za njegovo vestno delo se mu lepo zahvaljujem. Zahvaljujem se tudi kolegom, ki so mi posredovali iskane informacije za ta članek, še zlasti Antonu Krambergerju za njegove tehtne pripombe. Obsežnejše gradivo (odgovori in viri) iz spletnega povpraševanja diplomantov sociologije bo predstavljeno v drugem delu (članku).

Literatura

- Adam, Frane, in Makarovič, Matej (2002): *Sociology – Slovenia*. V M. Kaase in V. Sparschuh (ur.): *Three social science disciplines in Central and Eastern Europe*: 536–547. Budapest: Collegium Budapest.
- Adam, Frane (1987): O treh pristopih k pojmu civilna družba. *Družboslovne razprave*, IV (5): 5–15.
- Antončič, Vojko in dr. (1988): *Stratifikacijske analize sodobnih družb*. Ljubljana: SSD.
- Arzenšek, Vladimir (1984): Sudbina radniških svetov. *Sociologija*, XXVI (1–2): 13–32.
- Bernik, Ivan (ur.) (1987): *Neformalne dejavnosti v slovenski družbi*. Ljubljana: SSD, FSPN, Društvo sociologov in politologov Dolenjske.
- Bernik, Ivan, in Fabjanič, Nina (1998): Spomini na socializem: »čas napredka in dobrega življenja« ali »čas strahu in zatiranja?« Teorija in praksa, XXXV (6): 1057–1068.
- Cindrič, Alojz (ur.) (1991): *Zbornik ob tridesetletnici študija sociologije na Filozofski fakulteti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut FF.
- Ferligoj, Anuška (ur.) (1987): Blejsko metodološko srečanje '87: Zbornik referatov V. strokovnega sestanka Sekcije za metodologijo in statistiko Jugoslovanskega združenja za sociologijo. *Metodološki zvezki*, 1: 9–36. Ljubljana: JSZ.
- Gantar, Pavel (1976): Mednarodni seminar: Primerjalna ekološka analiza družbenih sprememb. *Teorija in praksa*, XIII (5–6): 531–533.
- Gantar, Pavel (1987): Sociologija in civilna družba. *Družboslovne razprave*, IV (5): 41–49.
- Hočevar, Marjan (2002): Regije v razmerah mreženja in sploščanja družbeno-teritorialnih ravni. *Novice – Letno srečanje SSD*: 11–12.
- Jambrek, Peter (1982): Intra-inštitucionalna polarizacija mreže odnosov družbene menjave in moči. V Z. Roter, P. Klinar in dr. (ur.): *Sociološki preseki slovenske družbe* (Strokovno srečanje, Otočec, 1981): 136–145. Novo mesto: SSD, FSPN, Društvo sociologov Dolenjske.
- Jerovšek, Janez (1965): Distribucija moči na nivoju občine. *Teorija in praksa*, II (4): 652–664.
- Jogan, Maca (1974b, 1982): *Sociologija in dejavnosti sociologov v razvoju naše družbe*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije.
- Jogan, Maca (1978): Ziherlovi dnevi. *Teorija in praksa*, XV (7–8): 703–706.
- Jogan, Maca (1994): *Modern Slovenian Sociology*. V M. F. Keen in J. Mucha (ur.): *Eastern Europe in Transformation*: 125–130. Westport, London: Greenwood.
- Kavčič, Bogdan, Klinar, Peter, in dr. (1986): Svetovni sociološki kongres. *Teorija in praksa*, XXIII (12): 1564–1575.
- Kerševan, Marko (1995): Slovenska sociologija med socialnim okoljem in znanstveno skupnostjo. V A. Kramberger in Z. Kolarič (ur.): *Zbornik ob 30-letnici SSD*: 41–49. Ljubljana: SSD.
- Kje so bistveni vzroki za konflikte v naši družbi?, (okrogla miza) ob posvetovanju Jugoslovanskega združenja za sociologijo v Portorožu (februar 1972). *TIP* 9 (10): 1357–1382.
- Kos, Drago (1981): Jugoslovansko-poljski seminar v Ljubljani o urbani sociologiji. *Sociologija*, XXIII (3–4): 401–408.

- Kos, Drago (1988): Perspektive mednarodnega sociološkega sodelovanja: Ob konferenci Raziskovalnega sveta IPSA v Ljubljani (1.–4. september 1988). *Teorija in praksa*, XXV (11–12): 1619–1622.
- Kos, Drago (1998): Horizonti vsakdanjega življenja. *Novice – SSD*, 35: 3–5.
- Korsika, Bojan (ur.) (1988): *Gradivo za slovensko ustavo*. Ljubljana: ČKZ.
- Kovačevič, Božo (ur.) (1986): *Suvremeno društvo i sociologija: Zbornik radova sa skupa Proturječja i razvojni problemi suvremenog jugoslavenskog društva*. Zagreb: Globus.
- Kovačič, Gorazd (2003): Ali je mogoča sociologija antisistemskih gibanj. *Novice – Letno srečanje SSD*: 47–48.
- Kramberger, Anton, Kolarič, Zinka (ur.) (1995): *Zbornik ob 30-letnici Slovenskega sociološkega društva*. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.
- Kramberger, Anton (2004): Trendi zaposljivosti in brezposelnosti pri diplomantih FDV po letu 1990: Študije FDV 1. Dostopno prek: http://dk.fdv.uni-lj.si/Studijefdv/pdfs/Studije_FDV_2004_1.pdf (september 2005).
- Kramberger, Anton, in Jug, Janez (2004): *Revija Teorija in praksa – sredstvo prvotne profesionalizacije na Slovenskem*. *Teorija in praksa*, IXL (1–2): 84–113.
- Mali, Franc (2003): Trendi v razvoju znanstvenih disciplin in ved znanosti. V J. Čop (ur.): *Tri poti znanosti k edinosti Slovencev. Tretja svetovna konferenca slovenskih znanstvenikov in gospodarstvenikov iz sveta in domovine*: 46. Ljubljana: SSK.
- Mirowski, Włodzimierz, in Mlinar, Zdravko (ur.) (1984): *Urban social processes in Poland and Yugoslavia*. Warszawa: Polish Academy of Sciences, Institute of Philosophy and Sociology.
- Mlinar, Zdravko, in Derganc, Jože (17. junij 1964): Sociolog – nov poklic v naši družbi. *Delo*, VI: 3.
- Mlinar, Zdravko, in Toš, Niko (7. december 1965): Problemi sociologije v Sloveniji. *Komunist*, XXIII (50): 7.
- Mlinar, Zdravko (1969): Skupščina društva sociologov Slovenije. *Teorija in praksa*, VI (5): 862–867.
- Mlinar, Zdravko, in Splichal, Slavko (1988): Primerjalno raziskovanje in razvojni procesi. *Družboslovne razprave*, V (6): 33–42.
- Mlinar, Zdravko (1988): Profesionalna kultura, družboslovno raziskovanje in družbena praksa: predlogi ukrepov za pospešeni razvoj (družbenih) znanosti posebno glede na sociologijo. *Teorija in praksa*, XXV (9–10): 550–567.
- Mlinar, Zdravko (1995a): Na pragu ubikvitarne družbe? Ob 30-letnici Slovenskega sociološkega društva (*Slovensko sociološko srečanje 95: Sociologija ob koncu 20. stoletja – njene meje in možnosti*, Portorož 21. in 22. aprila 1995). *Teorija in praksa*, XXXII (5–6): 427–443.
- Mlinar, Zdravko (1995b): Transformation of political and ethno-national identities in the balkans. V A. Gasparini in V. Yadov: *Social Actors and Designing the Civil Society of Eastern Europe*: 225–240. Greenwich, Connecticut: Jai Press inc.
- Mlinar, Zdravko (1996): From confrontation to interpenetration: territorial conflicts in retrospective and perspective. V A. Gasparini (ur.): *Proceedings of the XXXII Congress, Plenary Sessions on Dialogue Between Cultures and Changes in Europe and the World*, Trieste, July 3–7, 1995: 160–177. Rome: Institut International de Sociologie.
- Mlinar, Zdravko (2004a): Iz preteklosti za prihodnost v družbi in družboslovju: protislovnost vključevanja in izključevanja. V Z. Mlinar (ur.): *Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet*: 9–66. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mlinar, Zdravko (ur.) (2004b): *Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Nedelmann, Birgitta, in Sztopka, Piotr (ur.) (1993): *Sociology in Europe: in search of identity*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Položaj in vloga socioloških, politoloških in komunikacijskih ved v naši družbi Razprave na posvetovanju ob 10-letnici obstoja FSPN (1972). *Teorija in praksa* 9 (1): 33–71.
- Pusić, Eugen (ur.) (1973): *International Sociological Conference on Participation and Self-Management, 1972, Dubrovnik. Participation and self-management*. Zagreb: The Institute for social research.
- Rener, Tanja, in Kos, Drago (2000): Ali je sociologija sposobna proizvesti utopistike? *Novice – SSD*: 10–12.
- Repe, Božo (2004): Teorija in praksa in njeni pisci v času partijskega »liberalizma«. V Z. Mlinar (ur.): *Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet*: 114–131. Ljubljana: TIP, IXL (1–2).
- Rizman, Rudi (2002): Slovenija in EU. *Novice – SSD*: 15–17.
- Roter, Zdenko, in dr. (ur.) (1982): *Sociološki preseki slovenske družbe (Strokovno srečanje, Otočec, 1981)*. Novo mesto: SSD, FSPN, Društvo sociologov Dolenjske.
- Rupel, Dimitrij (1987): Alternativna gibanja v kulturi. V I. Bernik in dr. (ur.): *Neformalne dejavnosti v slovenski družbi*: 221–247. Ljubljana: SSD.
- Rus, Veljko, in Adam, Frane (1986): *Moč in nemoč samoupravljanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Saksida, Stane in dr. (ur.) (1974): *Some Yugoslav papers presented to the VIII th. ISA Congress – Toronto*. Ljubljana: Institute of Sociology and Philosophy.
- Saksida, Stane, in Roter, Zdenko (1985): Stanje in razvoj sociologije na Slovenskem. V J. Goričar in dr. (ur.): *Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem*: 77–83. Ljubljana: SAZU, FSPN.
- Skrbiš, Zlatko (2002): Slovenija in diaspora. *Novice – SSD*: 17–20.
- Sodelovanje in vloga humanističnih ved, posvetovanje (1969). *Anthropos* (1/2).
- Svetlik, Ivan (2000): Sociologija in politika. *Novice – SSD*: 19–21.
- Tavčar Krajnc, Marina (2002): Raziskovalno delo v šolskem polju. *Novice SSD*: 43–44.
- Tomc, Gregor (1987): Alternativna potitika. V I. Bernik in dr. (ur.): *Neformalne dejavnosti v Slovenski družbi*: 251–285. Ljubljana: SSD, Društvo sociologov in politologov Dolenjske, FSPN.
- Toš, Niko (1966): Problemi študija sociologije. *TIP* 3 (8/9): 114–162.
- Toš, Niko (ur.) (1982): *Okrugli sto Jugoslovenskog udruženja za sociologiju*, Ljubljana, 27.–28. maj 1982. *Savremeno jugoslovensko društvo: sociološko istraživanje uzroka krize i mogućnosti izlaska: material za okrugli sto*. Ljubljana: Jugoslovensko udruženje za sociologiju, Raziskovalni inštitut Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Toš, Niko (1984): Osvrt na sociološke susrete jugoslovenskih sociologa. *Sociologija*, XXVI (1–2): 105–107.

Prilogi

Priloga 1: TEME LETNIH SREČANJ SSD

- 2005 »Varnost in tveganja v sodobni slovenski družbi«
- 2004 »Bologna v Sloveniji: sociološki pogledi na prenovu visokošolskega študija«
- 2003 »Družbena gibanja in civilna družba danes«
- 2002 »Slovenija 2002 – sociološki pregled stanja in sprememb«
- 2001 »Sociološki vidiki novih tehnologij«
- 2000 »Uporabnost sociologije«
- 1999 »Bogata in revna Slovenija«
- 1998 »Horizonti vsakdanjega življenja«
- 1997 »Nastajanje manjšinske družbe: družbena neenakost – družbena izključenost«
- 1996 »Sociologija in mitologije na slovenskem«
- 1995 »Sociologija ob koncu 20. stoletja – njene meje in možnosti«
- 1994 »Slovenija med evropskim centrom in evropsko periferijo«
- 1993 »Slovenija dve leti pozneje – kje smo in kam gremo«
- 1992 »Teoretska konvergenca v sodobni sociološki misli«
- 1991 »Prispevek Talcotta Parsons k razvoju sociološke teorije«
- 1990 »Aktualnost misli Maxa Webera«
- 1989 »Tradicija, modernizem in postmodernizem«
- 1988 »Stratifikacijske analize sodobnih družb«
- 1987 »Neformalne dejavnosti v slovenski družbi«
- 1986 »Znanje kot dejavnik družbenega razvoja«
- 1985 »Razvoj in kriza družbenih dejavnosti«
- 1984 »Kvaliteta življenja«
- 1983 »Vloga regij v razvoju slovenske družbe«
- 1982 »Integracijski in dezintegracijski procesi v jugoslovanski družbi« (JSZ)
- 1981 »Sociološki preseki slovenske družbe«
- 1980 »Vloga socioloških in politoloških raziskovanj v usmerjanju razvoja na ravni občine«

Priloga 2: PREDSEDNIKI SSD

1. Zdravko Mlinar	1965–1969
2. Niko Toš	1969–1977
3. Stane Saksida	1977–1980
4. Peter Klinar	1980–1983
5. Ivan Svetlik	1983–1986
6. Ivan Bernik	1986–1988
7. Frane Adam	1988–1992
8. Zinka Kolarič	1992–1995
9. Drago Kos	1995–1998
10. Mitja Hafner Fink	1998–2001
11. Anton Kramberger	2001–2004
12. Marjan Hočevnar	2004–

O PROSTORSKO-ČASOVNEM (NE)REDU OB »KONCU VELIKIH ZGODB«

Ali naj še iščemo usmeritve v času, ko se vse razblinja?

S tem besedilom se odzivam na povabilo urednikov, ki sta si postavila za cilj predstavi »sodobna spoznanja o pogojih in možnostih učinkovitega usmerjanja urbanega razvoja« v kontekstu paradigmatičnih sprememb na področju urbanistične teorije in prakse. S tem pozivata k ozaveščenju o tem, da ne gre le za nizanje posameznosti, ampak da je treba dosežena spoznanja organizirati v smiselno celoto. S tako zastavljeno nalogo pa se skoraj v vseh pogledih spopademo z nejasnostmi, včasih pa celo s povsem nasprotnimi trendi in stališči v družbeni teoriji in praksi.

Ali je v današnjih razmerah sploh še primerno govoriti o razvoju? Je razvoj še mogoče zamejiti in torej posebej obravnavati urbani razvoj? Ali ni planiranje (usmerjanje) – glede na pretekle izkušnje in današnje težnje k večji spontanosti in samostojnosti ožjih enot – že izgubilo svojo legitimnost? Ali ob vse večji kompleksnosti in fragmentarnosti še lahko pretendiramo na »smiselno celoto«? Naj sprejmemo postmodernistične razlage, da so se že iztekli in diskreditirali veliki zgodovinsko-filozofski projekti ter univerzalne ideologije in utopije napredka in emancipacije? Gre torej zares za »konec velikih zgodb« (grand narratives, mega narratives), za utemeljeno razočaranje in skepticizem ter za umik iz makrodružbene sfere, ki dopušča le množstvo bolj skromnih in specifičnih lokaliziranih »mikrozgodb« (micro narratives)? Ob tem pa hkrati ugotavljamo, da je vse več problemov, ki jih ne moremo niti pojasniti niti rešiti v ozko zamejenih lokalnih okvirih.

Kje je ob vsem tem urbanistično prizadevanje, da bi načrtno vzpostavljali optimalno prostorsko in časovno organizacijo vsakdanjega življenja v fizičnem oz. grajenem in družbenem okolju? Še zlasti če bi zares veljalo, kot nakazujejo nekateri teoretiki, da je *edina gotovost*, ki je še pred nami, *nenehna negotovost* (Crook et al., 1992: 3)? Ali je v času, ko (je vsaj videti, da) dosedanje težnje k redu vse bolj izpodriva nered, sploh še možno in smiselno uveljavljati določeno prostorsko-časovno organizacijo v mestu in v širšem merilu? Ali pa so spremembe v mestu hitrejšje kot naša zmožnost, da bi jih – še zlasti s centralnega zornega kota – sploh razumeli ter izdelali ustrezne načrte, ki naj bi imeli želene učinke?

Družbena teorija in urbanistična praksa v Sloveniji, pa tudi v evropskem merilu, v določeni meri ubirata vsaka svojo pot; včasih ena mimo druge ali pa celo ena nasproti drugi. Številna teoretska in empirična spoznanja o družbenoprostorskih spremembah tudi desetletje ali več desetletij ostajajo črke na papirju, ne le tedaj, ko niso (zadosti) utemeljena, ampak tudi tedaj, ko bi lahko v veliki meri prispevala k reševanju problemov vsakdanjega življenja¹⁸⁶ Podcenjujemo pa potrebo po »prevajalski dejavnosti«, tako na relaciji med splošnim in konkretnim, kot – kar je včasih

¹⁸⁶ Upravno-politično odločanje še vedno bolj upošteva geografsko bližino in zaokroženost (prostor kot območje) kot pa dejansko povezanost v prostoru (prostor kot omrežje), čeprav smo že pred desetimi leti v zelo zgoščeni obliki prikazali temeljno preobrazbo v zvezi s tem (Mlinar, ur., 1995). To je privedlo tudi do neživljenjskih predlogov, npr. do predloga, kako razdeliti mestno občino Koper, ki so ga občani na referendumu zavrnili.

sinonimno – med trdno zamejenimi disciplinarnimi področji, npr. med sociologijo in arhitekturo. Vendar mlajše generacije – prav v skladu s splošnimi, dolgoročnimi trendi v svetu – že kažejo večjo odprtost v razmerjih med disciplinami znotraj »akademske sfere«; nakazuje pa se tudi večje prepletanje med teorijo in prakso (kar vsebuje tudi bolonjska reforma s priznavanjem in vključevanjem izvenkurikularnih vsebin). V tem besedilu pa bom še posebej pozoren na izzive postmodernistične teorije in njena stičišča z urbanizmom.

Navedeno pa je hkrati ponazoritev, da ne kaže kar frontalno zavračati prizadevanja, da bi vplivali na spremembe v prihodnosti in resignirano sprejemati tokove dogajanj, kakor se pojavljajo. V nadaljevanju bom poizkušal utemeljevati bolj *afirmativnen pogled* na spoznavne in akcijske možnosti na lokalni ravni v kontekstu globalizacije in informatizacije. Zato bom posebej osvetljeval tako objektivne spremembe z vidika podobnosti in razlik v prostoru (večja raznovrstnost in/ali večja uniformnost v fizičnem in družbenem okolju) kot tudi spreminjajočo se vlogo akterjev (krepitev samostojnosti in odvisnosti). S tem pa je podano izhodišče, da se z vidika dolgoročnejših procesov čim bolj približamo konkretnemu urbanističnemu delovanju znotraj ožje profesionalne sfere in v kontekstu civilne družbe.

Kje iskati usmeritve za prihodnost?

Moje izhodišče seveda ni tabula rasa, ampak se lahko opiram na že pridobljena – lastna in druga – spoznanja. Ob številnih nesoglasjih in razhajanjih v razlagah o prostorsko-časovnem (ne)redu v kontekstu makro- in mikrodružbenih sprememb pa vendarle najdemo soglasje v tem, da gre danes za temeljno, radikalno družbeno preobrazbo. Najbolj dinamičnega dogajanja in sprememb današnjega časa v mestu in družbi ni več mogoče zadovoljivo pojasnjevati in razumeti (samo) na podlagi konceptov, modelov in teorij iz preteklosti. Kot najbolj značilne konceptualizacije, ki takšno paradigmatško preobrazbo izražajo, pa so:

1. Razlage o preobrazbi industrijske v *postindustrijsko družbo* (kasneje tudi iz fordizma v postfordizem), ki v več pogledih zadevajo tudi prostorsko in časovno organizacijo znotraj mesta, npr. glede na povečevanje deleža raznovrstnih storitvenih dejavnosti, ki niso več vezane na togo ločevanje dela, bivanja in rekreacije v prostoru.
2. Razlage o preobrazbi industrijske družbe v *informacijsko družbo* in *družbo znanja*. S tega zornega kota je mogoče prispevati k razumevanju in – ob vseh zadržkih zaradi nenameranih posledic kolektivnih intervencij na podlagi znanstvenih spoznanj – tudi k usmerjanju tega dogajanja v vseh sferah družbenega življenja v mestu in na vseh ravneh teritorialne organizacije družbe. Številna vprašanja v zvezi s tem sem že konec osemdesetih let (gl. npr. kasnejše objave v Mlinar, 1989) sistematiziral z vidika štirih razsežnosti družbenega prestrukturiranja pod vplivom informacijsko-komunikacijske tehnologije: a) prostorske, b) časovne, c) sektorske in d) hierarhične.¹⁸⁷ Na novo se postavljajo vprašanja z vidika virtualnega prostora in vpliv na dogajanje v grajenem okolju. Prav tu pa razkrivam tudi največji zaostanek, saj je vpliv »neotipljive« informatizacije, še posebej v arhi-

¹⁸⁷ Tako kot smo doslej visoko cenili sistematizacijo v znanstvenem delovanju in jo hkrati pogrešali v urbanistični praksi, tako sedaj postmodernizem izrecno ali posredno problematizira njen pomen.

tekturi in (nekaj manj) v urbanizmu, ki se prednostno osredotočata na fizične strukture grajenega okolja, toliko težje prepoznaven.

3. Vsebinsko najširši in najbolj heterogen (pa tudi najbolj sporen) pa je tretji sklop obravnav, ki zadevajo preobrazbo *moderne v postmoderno družbo*, in kot tak seveda daleč presega ožjo problematiko urbanističnega načrtovanja. Postmodernizem kot reakcija na modernizem je sicer, kot je znano, izrazito prisoten na področju arhitekture (Jencks, 1977), še posebej kot zavračanje uniformnosti mednarodnega sloga, v manjši meri pa kot neposredna analitična in še manj kot sistematična obravnava sprememb v prostorsko-časovni organizaciji življenja. Ne glede na razpršenost, fragmentarnost in medsebojno neskladnost pa nam nudi številne izzive, ki tudi v naših specifično slovenskih razmerah lahko prispevajo k hitrejšemu ozaveščanju o tem, v katerih pogledih smo zaradi svoje utopljenosti v samoumevnost dosedanje prakse zaostali za spremembami dejanskih življenjskih razmer. Ob vsej pestrosti idej oz. izzivov postmodernizma pa tu najdemo tudi formulacije njegovih temeljnih usmeritev, npr. da postmoderna arhitektura večjo pozornost posveča »zmedi in nepopolnosti sedanjosti, kot pa jasnosti in redu nekdanjega idealnega sveta« (Harvard Architectural Review, Editorial, 1980.: 6).¹⁸⁸

Nan Ellin (1996.: 91–92) je najbolj zgoščeno povzela značilnosti *postmodernega urbanizma*, do katerih je prišlo z odzivanjem na moderni urbanizem, kar lahko v skrčeni obliki prikažem takole:

1. Namesto popolnega preloma s preteklostjo¹⁸⁹ se sedaj vključuje tudi elemente predindustrijskega mesta, arhitekturo spomina in spomenikov, mestnost, historicizem.
2. Nasproti dekontekstualizmu in internacionalizmu, modelom, popolnemu porušanju posameznih predelov mesta se sedaj poudarja kontekstualizem, edinstvene značilnosti lokacije, mestna identiteta, genius loci, mestna čitljivost, pluralizem, populizem.
3. Za razliko od prejšnje vseobsegajoče racionalnosti, funkcionalizma, taylorizma, metafore stroja in ločitve funkcij postmodernizem poudarja simbolizem, ki je sam sebi namen; nadalje muhavost, domiselnost, kolaž, nizanje raznorodnih elementov; graditev po meri človeka idr.
4. V nasprotju s političnim programom modernega gibanja in z utopičnim pričakovanjem, da bo nova arhitektura privedla do nove in bolj egalitarne družbe (predpostavka o determinizmu okolja), ter prepričanjem, da je z načrtovanjem mogoče izboljšati svet, v nasprotju z iskanjem resnice, čistosti in prepričanjem o linearnem napredku, zaupanjem v znanost, razum in v tehnokratske rešitve, v

¹⁸⁸ Na tem mestu ne morem vsebinsko predstaviti nekaterih drugih razlag o paradigmatičnih družbenoprostorskih spremembah, npr. z vidika razlikovanja in prehoda od *interakcijskih k transakcijskim* sistemom (to sva Teune in Mlinar (1978) predstavila na bolj splošni ravni kot preobrazbo v okviru razvojne logike družbenih sistemov) ali pa preobrazbo od *območnega* (teritorialnega) k *omrežnemu* povezovanju, ki se pojavlja kot pomemben pojasnjevalni okvir za brezštevilne spremembe znotraj in prek okvirov mesta (Mlinar et al., 1995).

¹⁸⁹ Takšen prelom s preteklostjo je izražal npr. Le Corbusier, doajen moderne arhitekture, ki je bil velik občudovalec avtoritarnih voditeljev, ker so imeli moč do tal porušiti obstoječa mesta in začeti na novo; ob tem pa je bil tudi prepričan, da je načrtovanje mest »preveč pomembno, da bi ga prepustili državljanom« (glej tudi Taylor, 1999: 60).

nasprotju z gotovostjo in s precenjevanjem samega sebe, kar vse je bilo značilno za arhitekto in planerje, je za postmodernizem značilno nezanimanje za politiko, ponižnost, odsotnost iskanja nečesa, čemur bi bili privrženi, antiutopizem, morebiti le privrženost zelo majhnim utopijam.

- a) Namesto protikapitalizma, egalitarizma in opiranja na državno oblast, demokratičnega socializma ter posegov velikega obsega, postavlja postmodernizem v ospredje nasprotovanje avtoritarnemu delovanju, načrte manjšega obsega, sodelovanje uporabnikov ali vsaj prizadevanje, da bi se jim približali, dajanje prednosti politični decentralizaciji in nevmešavanju centralne državne oblasti; neokonservativizem.
- b) Od umetnosti kot sredstva za doseganje političnih ciljev in načrtovalca/arhitekta kot predvsem umetnika postmodernizem prehaja na obravnavo umetnosti kot blaga in ne v smislu njene pedagoške vloge sledi okusu uporabnikov.

Prav Nan Ellin (1996) je izredno pestrost postmodernističnih postavk, ki se sicer pojavljajo zelo nepregledno, fragmentarno, neusklajeno in razpršeno, še najbolj približala mestu in urbanizmu. Pri tem, kot smo videli, vključuje časovno razsežnost (odnos do preteklosti in prihodnosti), prostorsko razsežnost (kontekstualizem), vlogo različnih akterjev in vrednot, ki se uveljavljajo in izražajo v urbanem okolju, idr. V manjši meri pa upošteva spoznanja o postindustrijski družbi ter postfordizmu kot tudi spoznanja o informacijski družbi. To je uspešneje predstavil sociolog Krishan Kumar v svojem delu *From Post-Industrial to Post-Modern Society*, 1995, ki je to tematiko postavljala v širši družbenorazvojni kontekst; vendar pa se je pri tem bolj odmaknil od specifične problematike mesta in urbanizma.

Konec ali enostranost velikih zgodb?

Enostranski postmodernistični odziv

Postmodernizem predstavlja radikalno reakcijo na stanje v moderni družbi in se že s tem tudi nagiba k temu, da zavrača njene enostranosti tako, da hkrati sam zahaja v druge enostranosti v nasprotni smeri. Postmodernisti izhajajo iz dejstva, da so bile »[u]niverzalne ideologije in utopije napredka in emancipacije, ki so tvorile osnovo modernih teoretičnih, družbenih in političnih praks [...], vse neuspešne« (Simonsen, 1990: 56). Glede na to je Lyotard pisal o koncu velikih zgodb, ki so imele legitimizirajočo vlogo, bodisi na osnovah in v okviru razsvetljenstva, kapitalizma (industrializacije) ali marksizma. Vse so legitimizirale politične sisteme in vodile v neenakost, nesvobodo in totalitarizem. Sledi pa razočaranje nad politiko, nejevera in skepsa do vsakršnih velikih zgodb, izpodkopano zaupanje, da je mogoče prenarediti svet. Tako kot so velike »evolucijske zgodbe« človekovega obstoja večinoma optimistične in se nekatere približujejo utopijam, tako je za postmodernizem značilen *umik in skepticizem*, ki se izraža tako na globalnodružbeni kot na lokalni ravni.¹⁹⁰

»Arhitekturnoteoretske refleksije,« kot piše Bruno Flierl (1995), »že tradicionalno vse prerade ostanejo v mejah estetskega ter za probleme družbene teorije, filozofije in družboslovja v splošnem nimajo [...] preveč odprtega dostopa [...] niti

¹⁹⁰ V globalnem oz. makrodružbenem kontekstu je npr. Francis Fukuyama (1992) izzval svetovno javnost s svojo knjigo o »koncu zgodovine« – *End of History and the Last Man*.

vedoželjnega recipienta« in »arhitekti neradi prebirajo teoretska besedila«. Kljub temu pa je Charles Jencks splošne ideje postmodernizma (konkretno Jeana Françoiss Lyotarda iz knjige »*La condition postmoderne*«, 1979, vključno z idejami Daniela Bella o postindustrijski družbi) apliciral na postmoderno arhitekturo. S tem se približamo obravnavam v kontekstu mesta.

Postmodernizem predstavlja reakcijo na velike zgodbe, ki da ignorirajo raznovrstnost človekove eksistence in vključujejo nesprejemljive poglede na zgodovinski razvoj kot napredek k določenim ciljem. Nihče ne more razumeti, kaj se dogaja v *družbi kot celoti*, dosti lažje pa obvladujemo *mikrodogodke* in – kot piše Lyotard – povečuje se vloga bolj skromnih mikrozgodb, ki se osredotočajo na specifične lokalne kontekste in na raznovrstnost človeških izkušenj.¹⁹¹

Čeprav bi se lahko zdelo, da se takšna razlaga približa naši obravnavi urbanizma in »urejanja prostora« na lokalni ravni, jo moramo vendarle zavrniti. Lokalnega danes ne moremo več obravnavati preprosto kot nekakšno alternativo globalnemu, saj bi to predstavljalo prav tisto, kar je upravičeno kritiziral že Anthony Giddens, ko je opozarjal, da globalizacija ni nekaj tam zunaj, izven nas, ampak je tu med nami. Izjemno veliko pozornost družboslovci posvečajo ravno različnim načinom in stopnjam prežemanja (pa tudi spopadanja) lokalnega in globalnega, npr. z vidika *glokalizacije*. V času, ki ga postmodernisti označujejo s tem, da vse bolj izgubljam o čiste kategorije in stopa v ospredje mešanje, hibridizacija ter vse večja »erozija binarnih struktur«, bi morali to upoštevati tudi, ko gre za mikro in makro, lokalno in globalno, veliko in malo. Že Naisbitt (1994), ki je obravnaval megatrende, je zaznal paradoks, da pri globalizaciji ne gre preprosto za to, da bi se večje enote uveljavljale na račun manjših, ampak se – kot paradoks – hkrati z uveljavljanjem globalizacije v vse širšem merilu krepijo tudi vse manjše (gospodarske) enote. Že v podnaslovu svoje knjige izpostavlja: »Večja ko je svetovna ekonomija, močnejši so njeni najmanjši igralci.« Tudi Chris Abel (1994) zavrača pojasnjevanje globalizacije kot vse večjega kaosa in drobitve na lokalni ravni in pravi, da gre prej za spontano prilagajanje človekove dejavnosti, da obvladuje večje in manj predvidljivo svetovno okolje. Celoten recipročni proces še spodbuja kriza okolja, ki hkrati zahteva globalno *zavest o povezanosti* vseh stvari in lokalno delovanje, ki dviguje raven samozadostnosti na takih vitalnih območjih, kot sta poraba hrane in energije. (Španjol, 1999).

Današnjega dogajanja v lokalnem kontekstu, npr. znotraj mestnih naselij, ni mogoče pojasniti samo z vidika »prostora krajev«, ampak vse bolj le z vidika »prostora tokov«. Tako je npr. sedanje oživljanje problemov segregacije, multikulturalizma, varnosti oz. terorizma, videonadzora in sploh omejevanja osebne svobode, ki je bila sicer doslej v mestu največja, le zaostrovanje vprašanj o možnostih ohranjanja in afirmacije edinstvene lokalne identitete itd.

Antisistemski značaj postmodernizma in njegova usmeritev k »*detotalizaciji*« je sicer prispevala k razkrivanju notranje heterogenosti tam, kjer je bila prej zakrita, toda to je hkrati pomenilo *umik in odpoved*, da bi sploh poizkušali razumeti in vplivati na (obvladovati, načrtovati) celoto. Kako naj urbanizem prispeva k reševanju problemov ljudi v kontekstu vse večje medsebojne povezanosti in odvisnosti v vse

¹⁹¹ Velike vseobsegajoče teorije naj bi nadomeščali z množtvom teoretičnih gledišč. Kritiki pa menijo, da je postmodernizem pravzaprav antiteorija ali pa da gre za relativistične, nihilistične, protirazsvetljenske ali protimoderne teorije.

širšem prostoru, če bi se zamejeval le na »mikrozgodb« v (naj)ožjem lokalnem kontekstu? Brez poznavanja oz. upoštevanja drugih in drugačnosti nimamo osnove, da bi lahko prepoznavali in uveljavljali svoje lastne, lokalne ali individualne posebnosti. Dialektika razmerij med delom in celoto (lokalnim in globalnim) nam kaže, da prvi šele v razmerjih do vseh drugih lahko v največji meri izrazi in uveljavi svojo edinstvenost.

Če bi ob vsem tem upoštevali še postmodernistično *zavračanje instrumentalnosti* oz. racionalističnega razlikovanja med cilji in sredstvi, potem bi pač lahko sledil le sklep, da gre za konec urbanizma. Vendar pa urbanizma – vsaj v današnjih razmerah – še ne moremo obravnavati tako kot npr. umetnost, ki je lahko tudi sama sebi namen in ne le sredstvo za doseganje nekih drugih ciljev. Pri njej so pomembnejše težnje k »načelu užitka« kot k »načelu realnosti«; opušča se ločnica med »umetnostjo in življenjem«. »Usmerjanje urbanega razvoja« ima, za razliko od umetnosti, še prav posebej poudarjen instrumentalni značaj. Pri tem pa bi tudi tu lahko sprejeli izziv in postavili cilj – odpravljati ločnico med *urbanizmom in življenjem*. V nasprotju z ugotovitvami v mednarodnem merilu, ki kažejo, da je urbanizem postal še bolj zamejena upravno-tehnična dejavnost brez kakšnih večjih družbenorazvojnih ambicij, ostajata odprti možnosti: 1. razširjati vsebino urbanističnih preokupacij in 2. razširjati krog udeležencev prek sedanjih okvirov profesionalnega monopola načrtovanja in oblikovanja. Razširjati pa ne pomeni le spodbujati, ampak tudi že vsaj prepoznavati dejansko življenjsko prakso, ki marsikje prehiteva profesionalno samozadostnost arhitekture in urbanizma. Oboje pa nasprotuje težnji, da bi se odpovedali veliki zgodbi emancipacije in socializacije (podružbljanja, societalization, Vergesellschaftung) v kontekstu (globalne) družbe kot celote. Veliko in malo v današnjem »*prostoru tokov*« živi v neločljivi celoti, zato je iluzorno, da bi s samovoljno zamejitvijo le na slednje povečali obvladljivost našega grajenega in družbenega okolja.

Kot se pri poudarjanju preusmeritve od makrodružbene celote na (specifične) mikrokontekste izkaže, da ne gre za konec velikih zgodb, ampak za enostranskost, do podobnega sklepa pridemo tudi, ko se poudarja le še posebnosti in različnost. To je še posebej nazorno, če spremljamo postmodernistične odzive na uniformnost, kakršna je bila značilna za arhitekturo mednarodnega sloga. Medtem ko je mednarodni slog vsepovsod označevala podobnost, dekontekstualizem, uniformnost, se kot odziv na to pojavlja povzdigovanje razlik in pluralizem, vključevanje različnih slogov, več pomenov, muhavost, čudaštvo, multivalentna arhitektura in nasploh nered ter nepopolnost v arhitekturi. Toda večje *raznovrstnosti* same po sebi še ne moremo enačiti z *neredom* niti v prostoru niti v času. Po drugi strani pa tudi velika uniformnost v mestnem okolju lahko – brez določenega strukturiranja oz. organizacije – za človeka pomeni nečitljivost in dezorientacijo.¹⁹² Oboje pa se spreminja z razširjanjem nove informacijsko-komunikacijske tehnologije, ki lahko prispeva k večji čitljivosti oziroma orientaciji, tako kot npr. novi načini »*navigacije*« za voznike avtomobilov.

¹⁹² Čeprav glede na našo majhnost ta problem v Sloveniji ni posebej izrazit, naj navedem, da imajo v ljubljanski soseski Murgle vozniki, ki vozijo po ulici V Murgle, težave z orientacijo, zaradi nizanja istega vzorca pozidave; le razlike v individualni ureditvi zelenih površin voznikom omogočajo prepoznavanje posameznih lokacij hiš in križišč.

Ne moremo sprejeti razlage, da gre le za vse večjo raznovrstnost, saj se ta ne povečuje kar sama zase in linerarno, ampak v odvisnosti in v spopadanju z nasprotnimi težnjami k vse večji homogenizaciji.¹⁹³ Univerzalizacija (uniformnost) in partikularizacija (diversifikacija, heterogenizacija) tako v spoznavnem procesu kot v družbenem življenju in v grajenem okolju predstavljata dialektično enotnost razvojnih sprememb, tako da ne moremo kar odmisлити ene od dveh strani. Ne odvijata pa se skladno in sinhrono (več o tem Teune, Mlinar, 1978) in postmodernisti so pravilno opozorili, da gre – ob hitrih spremembah – za množstvo raznorodnih in neintegriranih elementov, ki lebdijo sami zase in v neskladju z drugimi. Z vidika grajenega okolja se nenehno vračamo k vzorni usklajenosti raznovrstnosti v srednjeveških mestih.

Spontano in načrtovano

Urbanizem (in vsa dejavnost v zvezi z urejanjem prostora) je bil že v preteklosti pogosto kritično obravnavan zaradi nenameravanega in neželenega »nereda« v prostoru. Sedaj pa se nakazuje potreba ne le po bolj strpnem odnosu do spontanega in naključnega, pač pa celo po tem, da vnaprej, zavestno in celo načrtno določamo možnosti za nered. Gre torej celo za *načrtovanje spontanosti in nereda*, kar se ujema z vse bolj poudarjeno subjektivno, ekspresivno in čustveno razsežnostjo v kontekstu prostorske in časovne organizacije družbenega življenja. Tako se pojavlja (Oldenburg, 1989) koncept t.i. »tretjih prostorov«, ki niso ozko funkcionalno opredeljeni niti kot bivalni niti kot delovni prostori. Poudarek pa je na tem da nudijo sproščujoč ambient, ki naj prispeva k dobremu počutju in je hkrati vendarle tudi spodbuden za ustvarjalnost in inovativnost.

Tudi v razmerju med naključnostjo in načrtnostjo ne gre a priori za izključujoče se razmerje niti za popolno prevlado ali prednost enega ali drugega. Namesto umika in vnaprejšnjega sprejemanja vse večje raznovrstnosti in njenega »mešanja«, nepredvidljivosti in nereda je treba postaviti v ospredje še večjo odgovornost in zahtevnejše naloge urbanistov, saj gre za iskanje različnih *kombinacij* organiziranega in spontanega *reda* in *nereda* v prostoru in času.¹⁹⁴ Pri tem dobivajo pomen tisti prostori, ambienti in ureditve mesta, ki omogočajo večjo sproščenost izražanja posameznikov in (pod-)skupin tako z vidika ciljnega delovanja v tehno-ekonomski sferi, kot z vidika družabnosti, ki je sama sebi cilj. Prvo se poudarja v usmeritvah, ki se na podlagi informacijsko-komunikacijske tehnologije in spodbudnega okolja z bogastvom raznovrstnosti usmerja k uporabni inovativnosti v družbi znanja. Drugo pa je najbolje nakazal že Ivan Illich s svojim konceptom »conviviality« v znanem delu »*Tools for Conviviality*« (1980).

¹⁹³ Tudi kritična ocena postmoderne teorije, ki sta jo podala Best in Kellner (1991), zavrača njeno enostranost in se zavzema za bolj dialektično razlago sprememb, ki vključujejo tako fragmentacijo kot totalizacijo.

¹⁹⁴ Že pred dvema desetletjema sem v knjigi *Protislovja družbenega razvoja* (Mlinar 1986: 209–299) obravnaval »antinomije v organizaciji bivalnega okolja«, med njimi tudi: izražanje osebnosti in prostorski red (disciplino), individualnost in standardizacijo, obvladljivost enostavnosti in odtujenosti kompleksnosti, domačnost in raznovrstnost idr., ker vse ostaja aktualno tudi danes. Četudi zadnja leta pri nas nekateri urbanisti poenostavljeno ponavljajo splošno zahtevo, da je treba – namesto coninga – preiti k »mešanim strukturam«, to ne predstavlja (zadosti) uporabne usmeritve za prakso, saj ne gre preprosto kar za mešanje vsega z vsem.

Tudi »konvivialnost« (naj) vstopa v urbanizem!

Z izrazom »konvivialnost« je Illich označil nasprotje industrijske produktivnosti, tj. *užitek* v samostojnem druženju in v *kreativni družabnosti* ljudi ter v njihovih stikih z okoljem, tako da pri tem ne gre preprosto le za odzivanje na zahteve drugih ljudi ali po človeku ustvarjenega okolja (Illich, 1980: 11).¹⁹⁵ Pomen družabnosti kot užitka pa ne zadeva le veseljačenja (prepevanja, plesa), ampak tudi razne namerne aktivnosti, ko gre za resne in pomembne kolektivne akcije, bodisi za graditev nečesa novega ali za nasprotovanje, civilno neposlušnost idr. Lahko gre za kratkotrajno druženje skupine prijateljev ali kolegov ob kavi ali za trajnejše sodelovanje, npr. v zvezi z okoljsko problematiko določene soseske ipd. Gre torej za neformalno sfero civilne družbe, ki uhaja sistemom totalitarnega nadzora, kakršnega so poizkušali uveljaviti tudi pri nas; zato je bila še posebej zapostavljena ali pa povsem neupoštevana tudi v uradnem planiranju.

Ob pomisleku, da se s to razpravo morebiti odmikamo od planiranja, pa nam je v pomoč poglavje z naslovom »Convivial Cities« iz knjige *Cities for Citizens: Planing and the Rise of Global Civil Society*, avtorice Lise Peattie. V njem je nakazala, da je zamisel o »konvivialnosti« (sproščenost, živahnost ...) lahko pomembna sestavina *urbanizma*, čeprav v praksi tega še ni dosegla niti v fazi načrtovanja niti kot element ocenjevanja. Konvivialnosti ni mogoče uvajati na silo niti je ni mogoče kupiti. Vsekakor pa ima tudi svojo prostorsko in materialno osnovo in ne predstavlja nečesa, kar bi bilo (povsem) izključeno iz ekonomske sfere. Pa tudi predstave o ekonomiji se hitro spreminjajo, saj postaja vse bolj očitno, da pri tem ne gre le za materialne stvari; če pa upoštevamo različne storitve, npr. glasbo, tudi konvivialnost lahko nastopa kot še en nematerialni prispevek. Tudi tu se torej vendarle prepleta spontano, nenaumno in ekspresivno z racionalno-instrumentalno-komercialnim, čeprav se postmodernizem enostransko osredotoča le na prvo, kot da je drugo že preseženo.

Lisa Peattie (1998: 253) sicer na enem mestu tudi sama nekoliko enostransko poudari, da konvivialnost ni način, kako rešiti probleme, ampak način, da se dvignemo nad njih s praznovanjem; s podrobnejšo razlago pa prikaže, da posredno ali neposredno vendarle vključuje tudi reševanje problemov. Čeprav prvenstveno ne sodi v ekonomske okvire, pa po drugi strani z okrepitevijo identitete skupine ustvarja *silen vir energije*. Hkrati pa se nagiba k neredu.¹⁹⁶

Pri nas se zdi težko presoditi, ali nekatere najbolj popularne oblike druženja predstavljajo značilen vzorec moderne (mogoče celo predmoderne) ali postmoderne družbe. Primerjajmo na primer, kakšen pomen se pripisuje različnim delovnim dosežkom (opravljeni izpit, pridobljena diploma, uspeh na delovnem mestu), in kako pogosto jih proslavimo v nasprotju z dogodki, ki so neodvisni od prizadevanj posameznika (rojstne dneve). Nesporno pa prevladujejo proslave rojstnih dnevoev že od prvega leta starosti naprej, kar se ne ujema z značilno »produktivistično« usmeritvijo, kakršno v ZDA izraža t.i. »*achievement orientation*«. Ali torej to – še zlasti

¹⁹⁵ Oxfordov *Veliki angleško slovenski slovar* (2005) za *conviviality* navaja naslednje slovenske izraze: prijetnost, sproščenost, prizrčnost, živahnost, prazničnost.

¹⁹⁶ Le na splošno avtorica navaja prostore (infrastrukturo), v katerih se konvivialnost (lahko) uveljavlja, podobno kot je Ray Oldenburg (1989) navedel primere za t.i. »tretje prostore« – kavarnice, bifeji, razni lokali in krajevna središča, shajališča na javnih prostorih, kjer se ljudje prvenstveno ne družijo s kakšnim posebnim namenom, le da se sproščajo in veselijo. Ostaja pa še dosti nedorečenega glede konkretnega načrtovanja v zvezi s tem.

glede na socialistični intermezzo –pomeni, da se bomo morali do modernističnega produktivizma šele dokopati ali smo ga preskočili oz. presegli, tako da sedaj lahko živimo v postmodernem svetu vrednot, simbolike in igrivosti? Zaostrovanje tekmovalnosti v svetovnem merilu nas celo vrača nazaj k »borbi za preživetje«, kar izrazito doživljajo prav arhitekti. Spet gre za paradoks, da so hkrati s tem arhitekti (in urbanisti) tudi pomembni (so)ustvarjalci postmodernistično zasnovanih ambientov, ki pritegujejo tudi druge ustvarjalne posameznike (knowledge workers) in s tem povečujejo inovativno prodornost mesta ter njegovo uspešnost v tekmovanju z drugimi mesti.

Resno in igrivo, organizirano in spontano

Splošni trend k povečanju raznovrstnosti družbenega življenja v mestu se izraža tudi v večjih poudarkih (ne pa alternativah) v smeri od resnega k igrivemu in od organiziranega k spontanemu.

Spremenjeni poudarki v družbenem življenju v mestu

	RESNO	IGRIVO
ORGANIZIRANO	organizirano resno	organizirano igrivo
SPONTANO	spontano resno	spontano igrivo

Če se povečuje pomen oz. prostorska in časovna prisotnost igrivega v primerjavi z resnim ter spontanega v primerjavi z organiziranim, se s tem tudi nasploh sprošča izražanje raznovrstnosti, tako da bi (ob manjši predvidljivosti konkretnih dogodkov) lahko govorili tudi o večjem neredu. Toda hkrati s tem se zaostruje potreba in se povečujejo možnosti, da tudi načrtno zagotavljamo primerne prostorske in časovne okvire za sproščanje, zabavo in proslavljanje, tako s prepletanjem kot z ločevanjem od dela in bivanja. Vse večja heterogenost prebivalstva v mestu je osnova za vse bolj različne interese, ki se medsebojno dopolnjujejo in si nasprotujejo. Zato bi šlo za hudo in neživiljsko poenostavitev ter za poslabšanje kakovosti življenja, če bi kar pavšalno in nasploh, ne glede na različne življenjske sloge, uveljavljali ideje postmodernizma, npr. o prehodu od coninga k »mešanim strukturam« in k »destruktuiranju« ipd.

Primeri iz univerzitetnih mest pri nas in drugod po svetu nas opozarjajo na številne konflikte in celo na pogoste intervencije policije zaradi motečih študentskih zabav v nočnem času. Če študentje s posebnim življenjskim slogom iščejo svoje mesto le v splošnem vzorcu prostorske organizacije za vse prebivalce mesta, to nujno pomeni, da jih omejujemo in da hkrati prihaja do motečih vplivov na druge prebivalce. Postmodernističnega izpostavljanja fragmentacije in različnosti ne moremo sprejeti, kot da gre za vsesplošno naključnost. Dejansko gre bolj za stopnjevano organiziranost mestnega prostora, ki upošteva tako individualne kot številne (pod) skupinske posebnosti. Opozorjanja na fragmentacijo ne moremo preprosto enačiti z atomizacijo.¹⁹⁷

¹⁹⁷ Primer Univerze na Primorskem in drugih visokih šol, ki se vključujejo v stara mestna okolja v Kopru, Izoli in Piranu, predstavlja velik izziv za urbaniste prav z zgoraj nakazanih vidikov. Glede Kopra sta se med arhitekti/urbanisti izoblikovali dve močni težnji. Eni zagovarjajo večjo strnitev

Urbanizem pri nas pogosto še ne predstavlja nekakšne predhodnice, ki bi usmerjala in spodbujala k novim vzorcem prostorsko-časovne organizacije, ampak – tako kot naša javnost nasploh – niti ne zaznava ali pa z zamudo prepoznava in upošteva novejšje trende. Npr. da se zabavno življenje mladih že danes odvija v nekakšnih povsem ločenih enklavah, ki ne le da sto odstotnoizključujejo prebivalce nad določeno starostjo, ampak se »specializirajo« in ločujejo tudi med seboj, npr. glede na glasbeni okus, različne hobije idr. V tem smislu gre torej za precej razširjeno, a hkrati uradno neprepoznano in v načrtovanju neupoštevano dejstvo.

Podobno kot se zastavljajo vprašanja o primerni prostorsko-časovni organizaciji, ko gre za razlike med ljudmi (še zlasti med starostnimi kategorijami oz. aktivnostmi, ki različno poudarjajo resno–igrivo in organizirano–spontano), ostajajo nerazjasnjene še druge osnove teženj k strnitvi (homogenizaciji) in ločitvi (segregaciji) znotraj mesta. Ker nimamo izrazito velikih mest, v Sloveniji še toliko kasneje razkrivamo nove pojave, kot npr. »ogradna naselja« (*gated communities*), ki predstavljajo nekakšne zaprte in notranje homogenizirane enklave višjih slojev prebivalstva. V tem se izraža neenakost in hkrati moč nekaterih, da si s samoizključevanjem iz mesta kot celote zagotovijo privatizirano okolje po svoji meri, dostikrat v nasprotju s temeljnimi usmeritvami (vrednotami) urbanizma. To pa niti teoretično niti izkustveno (če upoštevamo številne izkušnje v mednarodnem merilu) ni nepredvidljivo.

Globalizacijo večinoma obravnavamo samo kot odpiranje v svet, pri tem pa spregledamo, da hkrati pogojuje tudi svoje nasprotje, kot je npr. zapiranje znotraj mesta. Ob vse večji mobilnosti (prostor tokov!) se namreč povečuje heterogenost znotraj mesta, ki – sicer iz različnih razlogov – navaja k segregaciji in torej k ponovni homogenizaciji v ožjem merilu. Poleg premoženjske osnove za to globalizacija prinaša tudi pluralizacijo življenjskih slogov, ki v številnih oblikah dobiva svoj izraz v prostoru in času, kot npr. z vidika gentrifikacije mestnega jedra (»plemenitenja« v smislu strnjevanja mlajših, izobraženih, zlasti samskih prebivalcev z visokim dohodkom) ali v zabaviščih glede na svetovno razširjene glasbene okuse ipd.

Časovna razsežnost v mestu in urbanizmu

Od vnaprejšnje danosti k (so)ustvarjanju časovnega reda

Razprava o časovni razsežnosti življenja v mestu in v urbanizmu se navezuje na dvojni paradoks: 1. čeprav gre za planiranje, je značilno, da se časovna razsežnost nasploh zapostavlja in se pozornost pretežno osredotoča na brezčasno prostorsko organizacijo mesta; 2. ko pa gre za obravnave postmodernega urbanizma, je ta zapostavljenost, zlasti glede na prihodnost, le še bolj izrazita.¹⁹⁸ Če prvi paradoks zadeva že kar utrjeno prakso, pa drugi izhaja iz osrednjih idej postmodernizma.

V jedru postmodernizma je pozornost do *brezglobinske sedanjosti*, tako da ostajata ob strani tako prihodnost kot preteklost. Za razliko od modernizma, ki je

bivanja študentov v severovzhodnem predelu mestnega jedra (Bošadraga), ki bi izrazito in sproščeno zaživel s svojo specifično študentsko (pa morebiti še mediteransko) identiteto; drugi pa zagovarjajo (večjo) razpršitev znotraj mestnega jedra in so kritični do vsakršne »getoizacije«, pri čemer pa so spet pomisleki, v kolikšni meri bi bilo to moteče za druge prebivalce.

¹⁹⁸ Npr. indeks v delu Nan Ellin: *Postmodern Urbanism*, 1996, sploh ne vključuje postavke čas (time), čeprav sicer ta knjiga predstavlja najcelovitejšo obravnavo naslovne teme; obravnavan pa je seveda posredno oz. znotraj drugih pojmovnih kategorij.

postavljaj jasno ločnico in prekinitev s preteklostjo, pa gre tu vendarle za eklektično mešanje starih in novih elementov. Bolj kot za preteklost samo pa gre za predstave, simulakre o preteklosti. Medtem ko je bil modernizem usmerjen v prihodnost ter izpostavljaj novosti, določno razvojno usmeritev in linearni čas, postmodernizem zagovarja ohranjanje statusa quo, nejasno usmeritev, negotovost in večsmernost. Prvi se osredotoča na dovršeno, drugi na nedovršeno in nepopolno; slednje spremlja tudi nejevera, skepticizem.

Tako nakazane spremembe naj bi torej vodile v nered tudi z vidika časovne organizacije življenja v mestu. Hitre spremembe nekako postavljajo ljudi pred izvršeno dejstvo in onemogočajo vnaprejšnjo racionalno presojo ter anticipativno delovanje. Glede na mešanje različnih elementov je nasploh vse težje ugotavljati kateremu času in prostoru kaj pripada.¹⁹⁹

Kumar (1995: 124–125) je – v obsežnejši razpravi – še bolj nazorno prikazal, kako se mešata zgodovina in geografija, zaradi česar prihaja do ekstravagantnih kombinacij slogov in predmetov iz vseh dežel in vseh časov. *Nekoč in tam* se kombinira in poigrava za potrebe *sedaj in tukaj*. Že z vidika fizične strukture grajenega okolja, dosti bolj pa glede na pretoke informacij v virtualnem prostoru, torej prihaja do vse bolj sproščenega poigravanja s časom, kar izpodkopava dosedanja časovni red (zaporedje, sekvence).²⁰⁰

Čeprav naj bi navedeno veljalo za družbo nasploh, predstavlja pomemben izziv, ki terjaja nadaljnje konkretizacije z vidika urbanističnega delovanja. Časovni red je v preteklosti predstavljal nekakšno *vnaprejšnjo danost*, znotraj katere se je odvijalo življenje posameznika, družine in mesta kot celote, tako da je sledilo določenim vzorcem in se ponavljalo iz dneva v dan, iz leta v leto v ustaljenem ritmu. S krepitvijo vloge posameznika in drugih akterjev v prostoru in še zlasti z novimi možnostmi na podlagi informacijsko-komunikacijske tehnologije pa ljudje tudi časovni red prirejajo svojim potrebam. V tem smislu postmodernistični teoretiki nakazujejo izničenje časa (ki ga je mogoče upočasniti, zaustaviti, pospeševati ipd.). Večja vloga subjektov – bodisi da gre za prebivalce uporabnike ali za načrtovalce – se izraža v večjih možnostih, da na *nepričakovane* načine jemljejo (iztrgajo) elemente iz različnih časovnih in prostorskih kontekstov ter jih kombinirajo tako, da se – v svetovnem kontekstu časovno-prostorskega zgoščevanja – povečuje pestrost in kompleksnost njihovega življenjskega okolja.²⁰¹

S prostorsko-časovno organizacijo vplivati na prihodnost

Vse večja raznovrstnost, ki se – še zlasti v fizičnem smislu – zgošča v mestu, po eni strani povečuje zapletenost in zbežanost, ki slabi človekovo moč v odnosu do njegovega okolja; po drugi strani pa je tu ugodno izhodišče za inovativnost na podlagi

¹⁹⁹ Gibbins in Reimer (1999: 25) podobno izpostavljata hitrost sprememb in vse večjo kompleksnost družbe.

²⁰⁰ Kot ugotavlja Featherstone (1991: 110) ljudje dobivajo zmožnost vključevati dosti širši repertoar takoj dostopnih simbolnih dobrin in stilov iz globalne 'vitrine' ('showcase'), tako da postaja vse težje presojati njihovo (razredno) pripadnost na podlagi okusa in življenjskega sloga. Relativizacija prejšnjih univerzalnih meril omogoča večjo strpnost in vključevanje prej izključenih, čudnih, drugačnih, vulgarnih idr.

²⁰¹ Pri tem prihaja do pojava, ki je v umetniški sferi dobil oznako *pasticcio* (angl. – *pastiche*) in najprej označuje izposojanje iz enega ali več virov, v splošnejšem pomenu pa neskladno kombinacijo materialov, oblik, motivov ipd., vzetih iz različnih virov.

številnejših možnosti za ustvarjanje novih kombinacij. S tem pa se – vsaj okvirno tudi že predvidljivo – nakazuje še nadaljnje povečevanje raznovrstnosti. Postmodernizem to raznovrstnost (različnost, posebnosti) obravnava preveč *statično* in – kot sem že nakazal – predvsem kot znak naključnosti in nereda. Toda ogromna pozornost, ki jo ekonomisti posvečajo možnostim, da bi *načrtno ustvarjali* spodbudna *inovativna okolja*, opozarja tudi na bolj afirmativni odnos do tega dogajanja. Povezovanje (integracija) raznovrstnosti (Teune in Mlinar, 1978) predstavlja jedro dolgoročnih razvojnih procesov kot tudi ustvarjalnosti v mikročasovno-prostorskem kontekstu. V presenetljivo podobnem smislu je to v zadnjih letih preučeval regionalni ekonomist Richard Florida, katerega delo *Vzpon ustvarjalnega razreda* je izšlo (2005) tudi v slovenščini. Za razliko od večine ekonomistov, ki »*inovativno okolje*« obravnavajo le v okviru podjetja in podjetništva, ga on preučuje glede na značilnosti mest, s katerimi le-ta najbolj uspešno pritegujejo in obdržijo ustvarjalne, talentirane »delavce znanja« (knowledge workers). Mesta se pojavljajo kot centri ustvarjalnosti in inkubatorji inovacij, ki uspevajo v vzdušju odprtosti in strpnosti do raznovrstnosti,²⁰² vključno s spoštljivim odnosom do arhitekturne in urbanistične dediščine.

Tu gre torej za bolj afirmativno vključevanje raznovrstnosti in njene dostopnosti ter fleksibilnosti kot elementov kakovosti življenjskega okolja in različnih življenjskih slogov z vidika dela in rekreacije. To je npr. mogoče ocenjevati glede na časovno-prostorsko dostopnost oz. razpoložljivost športov, pešpoti, kolesarjenja, parkov ter zabave, vključno z nočnim življenjem ter glede na vključevanje tovrstne infrastrukture v razvojne programe in urbanistične načrte mesta. Namesto postmodernističnega umika v status quo, se tu nakazujejo izzivi in možnosti za prihodnost mesta, ki vključujejo tudi številne naloge in potencialno razvojno vlogo urbanizma.

Ustvarjalnost kot izhodišče za vplivanje na prihodnost terja svojo infrastrukturno podlago, kot jo predstavljajo raziskovalne institucije, tehnološki in znanstveni parki ter inkubatorji, podobno kot tudi infrastrukturo umetniške ustvarjalnosti, ki posredno ali neposredno vpliva na kakovost okolja in življenja v mestu. Vendar je potrebno načrtovanje, ki vse to umešča v čas in prostor, kar pa uspeva le na podlagi čim bolj razjasnjene predstave o trendih sprememb v prihodnosti. Slednje so – navzlic skepticizmu in zavračanju prihodnosti – implicitno prisotne že v postmodernističnih razlagah o tem, kako se zabrisujejo meje med funkcionalnimi področji (sektorji, resorji). To pa zadeva tudi spremembe v prostorski porazdelitvi in organizaciji inovativne dejavnosti. Le-ta je zmeraj *manj zamejena* le na specifično, namensko delovno okolje in se razširja²⁰³ s težnjo k vsepovsodnosti (ne da bi pri tem odpadla potreba po določenih kondenzacijskih jedrih). V prihodnosti je torej treba računati, da bo sektorsko sproščanje dobivalo svoj izraz tudi v prostoru, čeprav je za sedaj še dosti nejasnosti v zvezi s tem.

Pri tem nas zanima razmerje med naključnostjo oz. posamičnim dogodkom in strukturo že z vidika samega načrtovanja. Kot ugotavlja Panagiotis Louridas (1999:

²⁰² V ilustracijo naj navedem, da mesta ali regije razvršča tudi po kazalniku gejev, po kazalniku boemov, po kazalniku »talilnega lonca« (koncentracija ljudi, ki so rojeni v tujini) idr.

²⁰³ Delno pa gre za razširjanje našega zaznavanja, saj pogosto ne vidimo inovativnosti izven strogo formalno-institucionalnih okvirov. To sem obravnaval glede na prežemanje delovnega in bivalnega okolja v univerzitetnih središčih (Mlinar, 2005).

18), »načrtovanje izhaja iz vzajemnega učinkovanja strukture in dogodka. Naključno je prav tako pomembno za naravo načrtovanja, kot je struktura, ki jo načrtovalec poizkuša doseči. Če ni naključnega, ne gre za načrtovanje, ampak za proizvodnjo«. Pri tem dodaja, da je načrt, do katerega pride na osnovi vzajemnega učinkovanja naključnega in strukture, nepredvidljiv. Dobri načrti nas presenetijo s svojo domiselnostjo in obravnavo naključnega.

Kreativnost pa avtor vidi ravno v obravnavi nepredvidljivega (saj načrtovanja ni mogoče reducirati na deterministične algoritmične procese). Dober načrtovalec reorganizira razpoložljivo gradivo tako, da *umešča naključno v strukturno celoto* glede na pričakovane rezultate. Načrtovanje pa ni le razumski, ampak je tudi čustveni proces, ki vključuje osebni element načrtovalca in razkriva njega samega (prav tam, str. 19).

Če postmodernizem v družbi in v mestu vidi predvsem fragmente ter iz časovno-prostorskega konteksta iztrgane ter medsebojno neskladne in neusklajene elemente, pri tem ne upošteva, da gre vzporedno tudi za spremembe z nasprotno težnjo: za vse večjo povezanost oz. odvisnost in za homogenizacijo. Razlika pa je v tem, da se novosti pojavljajo hipoma, njihova integracija (razširjanje) v sistem pa terja določen čas (vzemimo za primer priseljence iz Afrike in Azije ter njihovo prilagajanje in vključevanje v evropsko družbeno in kulturno okolje).

Nenadno porušenje dveh nebotičnikov 11. septembra 2001 v New Yorku je bilo popolno presenečenje in če bi ostajali le v lokalnem merilu, bi bilo tudi povsem nepojasljivo. Šele če umestimo takšen dogodek v (nepriznано) »veliko zgodbo« globalizacije, postane bolj razumljiv in vsaj do neke mere predvidljiv in preprečljiv. S časovno-prostorskim zgoščevanjem, s povečano dostopnostjo in mobilnostjo se povečuje raznovrstnost (heterogenost), ki ni več prostorsko ločena, ampak se v stiku medsebojno prilagaja in prežema, ali pa se spopada. Namesto značilnih ozemeljskih spopadov na mejah držav, globalizacija – tako kot to sicer vidijo tudi postmodernistični teoretiki – briše ločnice med notranjim in zunanjim, med prostori tujcev in domačinov. Nebotičnika Svetovnega trgovinskega centra na Manhattanu sta predstavljala hkrati izrazit simbol in zelo ranljivo točko za ZDA nasploh. Vsaj del presenečenja in nepripravljenosti pa verjetno zadeva dejstvo, da je v tem primeru – pa tudi v Madridu in Londonu – šlo za napad »od znotraj«. ²⁰⁴

Predvidljivost torej ni nekaj dokončnega niti ni odvisna le od stopnje kompleksnosti v okviru mesta/družbe. Ne gre preprosto za to, da jo vzamemo na znanje kot danost, temveč bolj za to, kako jo lahko povečamo. ²⁰⁵ Npr. tako, da se ne omejimo le na nekakšno iz konteksta iztrgano posameznost, ampak da upoštevamo tudi njeno časovno-prostorsko zasidranost. To značilno zadeva že dolgotrajne razprave o

²⁰⁴ Sedanji varnostni ukrepi, ki zadevajo večji nadzor in omejevanje individualne svobode se sicer ujemajo z razlagami, ki so skeptične glede zgodovinskega napredovanja človekove emancipacije. Vendar s tem še vedno ni zavržena razlaga Teune-Mlinar (1978), da gre za nihanja, oscilacijo z vidika povečevanja raznovrstnosti in njene integracije. V tem smislu naj bi z intenzivnejšo povezanostjo tisto kar je v določenem trenutku medsebojno izključujoče presegali bodisi z vzajemnim prilagajanjem ali s prevlado enega nad drugim.

²⁰⁵ Smart (1992, str. 220), ki je izražal sicer kritičen, pa vendarle precej sprejemljiv odnos do postmodernizma je zapisal: »Nismo zmogni predvidevati, obvladovati ali načrtovati prihodnost, toda to naj nas ne bi zaustavilo, da še naprej poizkušamo vplivati na tok dogodkov«. Pri tem dodaja, da kompleksne razmere ostajajo v pomembnih ozirih izven naše kontrole, vendar pa razumevanje razlogov, za to lahko dosti prispeva k temu, kakšna bo družbena prihodnost.

razmerjih med arhitekturo (posameznih zgradb) in urbanizmom (mesta kot celote). Glede spomeniškega varstva številne ocene nakazujejo napredek od varstva (le) posameznih objektov oz. spomenikov k vse bolj celostnemu vključevanju mestnih predelov (kot to npr. kažejo gradiva za območje starega mestnega jedra v Kopru).

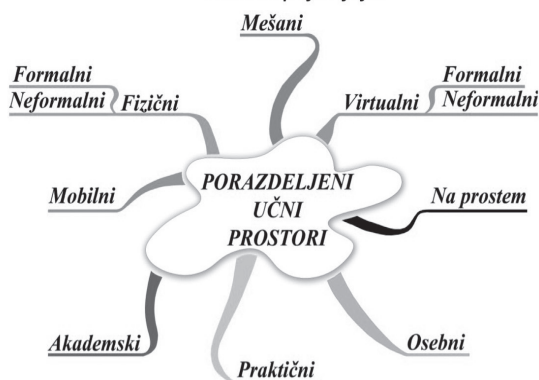
Hans Mommaas (2004) je v nekaterih mestih na Nizozemskem razkrival prizadevanja za njihovo revitalizacijo na podlagi kulturnih funkcij in aktivnosti. Le-te se ne omejujejo več le na posamezne priložnosti za (spektakularne) prireditve ali objekte po vzoru Guggenheimovega muzeja v Bilbao. Danes gre tako časovno kot prostorsko za bolj vključujočo usmeritev, ki dopolnjuje ali nadomešča tudi prejšnjo zamejenost umetnosti kot samostojnega področja. Načrtno ustvarjanje posebnih kulturnih območij, miljejev ali grozdov hitro postaja vzorni način za revitalizacijo in razvoj mest, pri čemer gre vse bolj tudi za prepletanje z ekonomskimi, socialnimi in prostorskimi interesi.

Ugotovitve, ki jih je predstavil Mommaas, torej nasprotujejo postmodernističnemu časovno-prostorskemu umiku na posamezne fragmente in bolj kažejo na težnje k vse *večji inkluzivnosti*. Od usmeritev, da se organizira spektakulska potrošnja ob posebnih priložnostih, mesta prehajajo k bolj prefinjeno opredeljenim prizadevanjem in razvojnim strategijam, da se ustvari (hibridne) prostore in miljeje za kulturno produkcijo in potrošnjo.²⁰⁶

Kako do spodbudnega študijskega okolja

PRESEGANJE PROSTORSKIH ZAMEJENOSTI USTVARJALNOSTI

Porazdeljeni učni prostori, v katerih se študentje in profesorji vse večkrat pojavljajo.

Od tu dalje: dialektika izključevanja (polarizacije) in prežemanje (konvergence) v prostoru in času

Po vsem povedanem ne moremo preprosto sprejeti postmodernistične zamejitve horizontov na naše današnje lokalne mikrosvetove in se odpovedati iskanju poti naprej v prihodnost. Četudi nam bi, kot nakazuje Lyotard, ostale milijarde malih

²⁰⁶ Pri tem še posebno pozornost posvečajo »bolj mobilnim in vihravim občinstvom, ki imajo dosti denarja in malo časa« (Mommaas, 2004: 517). Prav to pa že terja tudi ustrezne urbanistične rešitve, ki »delavcem znanja« omogočajo hiter dostop do velike raznovrstnosti.

zgodb, tu ne gre enostavno za alternativo. Paradoks postmodernističnih razlag je v tem, da po eni strani prikazujejo, kako se prežemajo do sedaj ločene sfere družbenega življenja, hkrati pa, kot sem že prikazal, nekako mehanično nakažejo alternativo velikim zgodbam, ki jo vidijo v lokalnem merilu in v raznovrstnosti človeških izkušenj.

Namesto takšnega umika bom v tem sklepnem delu svojega prispevka poizkušal nakazati pot naprej.

Četudi *ne gre (le)* za *premočrtne* in *enosmerne* spremembe, pa vendarle še lahko (čeprav težje) prepoznavamo določene regularnosti. Znajdemo pa se v situaciji, ki jo včasih primerjajo s tisto, v kakršni je slepec, ki prepozna slona. Tisto, kar se je izteklo in izčrpalo in kar je postmoderniste privedlo do resignacije ter jih odvrnilo od prihodnosti, bolj zadeva enostranskost določenih gledanj kot pa konec vsakršne regularnosti. Kolaps »socializma« in kolektivizma²⁰⁷ pomeni propad ideologije in prakse, ki je tlačila samostojnost in svobodo posameznika; ne pa konec dolgoročnega procesa socializacije, ki se danes še vse bolj uveljavlja, pa čeprav le prikrito pod imenom globalizacija.

Socializacija (podružbljanje) v svetovnem merilu – in torej kot globalizacija – pa lahko napreduje, le v kolikor se osamosvajajo ožje družbene enote, teritorialne in neteritorialne (pod)skupine in posamezniki. Slabijo pa vmesne ravni in različni posredniki, tako da se mesta in regije kot subnacionalne enote, ki so se v preteklosti lahko povezovala posredno, s posredovanjem države, sedaj pojavljajo kot samostojni akterji v transnacionalnih povezavah. Ob vsem tem pa se, čeprav tudi z odstopanji,²⁰⁸ krepi vloga posameznikov.

Tako se približujemo bolj dialektičnemu razumevanju (protislovnosti) družbenoprostorskih sprememb, ki jih spremlja hkrati kot *enotnost* (konvergenco, prežemanje) in kot *spopadanje* (polarizacijo, izključevanje) *med nasprotji*. Pred nami je torej dialektika polarizacije in konvergence v prostoru in času, ki lahko prispeva k bolj celovitemu in realističnemu nadgrajevanju dosedanjih zamejenih predstav o velikih zgodbah. Če se je v razvitem svetu iztekla temeljna dinamika industrializacije (zapiranje tovarn in nove namembnosti njihovih prostorov za kulturno-umetniške dejavnosti ipd.) in urbanizacije, s tem še ni konec procesa *standardizacije*; ta se namreč ne izključuje z vse večjo raznovrstnostjo proizvodov in individualizacijo prostorov v grajenem okolju. Oboje morajo nenehoma upoštevati tudi arhitekti in oblikovalci.

Namesto razlage, da je edina gotovost, ki je še pred nami, negotovost, vendarle razkrivamo, da ne gre le za brezštevilne naključnosti različnih dogodkov, ampak tudi za *predvidljive procese*. In namesto da bi iskali večjo predvidljivost in možnosti vplivanja na spremembe v časovno-prostorski zamejitvi, jih vidim prav v nasprotni smeri, tj. z vključevanjem globalnodružbenega konteksta.

²⁰⁷ Že v kontekstu nekdanje Jugoslavije so se pojavile razprave o »urbanizmu mimo socializma«, ki so izražale spoznanje, da gre urbanizem po svoje naprej in ne uresničuje socialističnih vrednot in pričakovanj.

²⁰⁸ Nekateri teoretiki pišejo, kako se subjekt razblinja v omrežjih komunikacij in celo o »smrti subjekta«. Vendar gre bolj za to, da hkrati s tem, ko se v kontekstu globalizacije in informatizacije na splošno za prebivalce, (podobno za načrtovalce in za uporabnike) povečujejo možnosti izbire, pri tem nastajajo tudi velike razlike med njimi.

Kako naj si npr. pojasnimo, da se v mestnih naseljih povečuje število konfliktnih situacij, do katerih prihaja ob različnih prireditvah in srečanjih, še zlasti glede na to, da se povečuje število njihovih udeležencev? Ali bi takšne konflikte in probleme v zvezi s tem lahko preprečevali? V kakšni meri gre tu za odgovornost urbanistov, ki naj bi že vnaprej predvideli in v svojih načrtih upoštevali tudi prostore za neredno, ad hoc shajanje in nastopanje oz. sproščanje večjega števila ljudi?

Najprej ugotavljam, da gre pri tem za manjše ali celo za velike in hkrati kratkotrajne dogodke (mega events), ki predstavljajo (nenavadno) *velike zgostitve* ljudi in vsebin v kratkem času in kot taki prestopajo ustaljene okvire prostorsko-časovne organizacije življenja (domačih) prebivalcev mesta in njegovega grajenega okolja. Že v tem je zajeta verjetnost različnih oblik nereda, motenj in konfliktov, ki lahko (ali pa tudi ne) spremljajo sicer želeno popestritev življenja v mestu. Toda takšnega kratkotrajnega, efemernega dogajanja, kot je kritično opozoril že J. Mark Schuster (Department of Urban Studies and Planning, MIT), običajno ne štejejo za pomemben element planiranja in oblikovanja v mestu. Gre za prepričanje, da tisto, kar je *kratkotrajno*, je pač minljivo ter *nebistveno* in *neresno*, kar lahko upoštevamo šele potem, ko razrešimo bolj resne zadeve življenja v mestu. (Schuster, 2006: 3).²⁰⁹ Tako se šele sedaj pojavlja zahteva, da je treba spremeniti takšno gledanje in uvajati tudi »urbanizem začasnega« (temporary urbanism). Tu je torej izhodišče za bolj pozorno zaznavanje in za reševanje vrste novih nalog na področju urbanizma.

Toda na tem mestu poizkušam nakazano problematiko umestiti v teoretski kontekst, znotraj katerega je še mogoče razkrivati dolgoročne usmeritve za prihodnost v smislu enotnosti nasprotij *zgoščanja* in *razširjanja* v prostoru in/ali v času. Razkrivamo, da se skozi čas povečuje variabilnost dogajanja v mestu. Vendar tega ne moremo niti pojasniti niti praktično reševati, če te variabilnosti ne spremljamo v povezavi s procesom globalizacije. Pri tem gre za časovno-prostorsko zgoščevanje, ki temelji na vse večji dostopnosti mesta in s tem na možnosti, da se večje število ljudi v kratkem času pojavi na določenem mestu; predvsem pa se *povečuje amplituda nihanj* števila prisotnih v določenih mestnih prostorih, kar je neskladno (nered) s fizičnimi in družbenimi danostmi mesta.

Šele v globalnem kontekstu postanejo razumljivi in predvidljivi za posamezno mesto tako veliki ali celo ekstremni dogodki, kot je npr. izkrcanje velikega števila (tudi po več sto ali več tisoč) turistov, ki križarijo po morju in se ustavljajo v obalnih mestih (v Trstu, Dubrovniku in tudi že v Kopru). Prav od tega, koliko so taki dogodki upoštevani ter predvideni in prostorsko-časovno umeščeni že vnaprej, je odvisno, koliko se bodo pojavljali kot poživljajoči element reda ali kot element nereda, koristi ali škode. Torej *nismo* kar *a priori* *obsojeni* na negotovost in *nered*.

Poleg tega pa se iz prejšnje razlage v dolgoročnem smislu nakazuje potreba, da upoštevamo dva poudarka v nelinearnem odvijanju sprememb: prostorsko-časovne *zgostitve* (polarizacije) in *razširitve*. Postmodernisti so se osredotočili le na posebnosti dogodkov in so »odpisali«, izločili (trajnejše) procese. Toda če bi sledili takšni razlagi, bi dejansko še zmanjšali možnosti, da bi zares lahko (načrtno)

²⁰⁹ Pri tem dodaja, da so planerji usposobljeni tako, da so usmerjeni k uporabnosti in so preračunljivo razumski v svojih dejavnostih, zapostavljajo pa pomen igrivosti in čustev. Prevladala je ozka ekonomska miselnost, ki upošteva le številke in koristi, ki so lahko izmerljive. Dejansko pa naše predstave, vtisi in spomni na kraje in njihove vrednote v veliki meri temeljijo na efemerih dogodkih.

vplivali na kakovost življenja v mestu. Po eni strani je treba, kot piše Schuster, ustvarjati pogoje in načrtovati tudi (spontane) dogodke, po drugi strani pa nam manjka ozaveščenosti o tem, kako pomembno vplivajo posamezni dogodki na nadaljnji razvoj mesta.²¹⁰

Tako kot po eni strani stopajo v ospredje posebnosti in pomembnost določenega trenutka, tako lahko hkrati (in v nasprotju s postmodernisti) razkrivamo, da se podaljšuje naše zavestno poseganje v prihodnost; ne le v državnem in v mednarodnem merilu, ampak vse bolj tudi na lokalni ravni. Ob tem, ko imajo sicer kratkoročni profitni interesi veliko vlogo, pa se uveljavlja koncept *trajnostnega razvoja*. Ta v konkretno okolje vnaša ekološka merila, ki vključujejo najbolj dolgoročne, večgeneracijske spremembe v svetovnem merilu. Trenutno in dolgoročno si tako nasprotuje in se tudi dopolnjuje v strokovnih in v upravno-političnih odločitvah.²¹¹

Za današnji čas je značilna pomembnost enkratnosti trenutka ter natančnosti časovne opredelitve v smislu, kot ga označujejo z »*just in time*«, »*ravno ob pravem času*«, v tokovih posameznih reprodukcijskih ciklusov v evropskem in v svetovnem merilu (ki jih kot take, kompleksne, ogrozi že majhna nepredvidena sprememba v lokalnem merilu). Nepovezano s tem pa se poudarja vse večji pomen fleksibilnosti ter prostorske in časovne nevezanosti v smislu »*kjerkoli in kadarkoli*«. Izginja npr. časovna in prostorska opredeljenost izobraževanja glede na starostne kategorije prebivalstva, ker je zaradi hitrih sprememb potrebno nenehno, *vseživljenjsko* izobraževanje. Mobilni telefoni pa omogočajo komunikacijsko povezanost kjerkoli in kadarkoli s komerkoli, tako da povsem relativizirajo vsako vnaprejšnjo vezanost in določenost, saj je mogoče (skoraj) nenehoma dogovorno spreminjati časovne opredelitve.

S prostorskega vidika je zgoščanje vsega dogajanja na enem mestu, tj. na domu, nakazal Alvin Toffler, ki je v tem smislu uvedel izraz »domocentričnost«. Vse več dogajanja, ki je bilo v preteklosti razmeščeno oz. se je pojavljalo v različnih prostorih mesta, še zlasti z razširjanjem uporabe nove informacijsko-komunikacijske tehnologije prehaja na dom: tu se pojavlja teledelo, izobraževanje na daljavo, nakupovanje, različne oblike zabave idr. Toda tudi takšna predstava o dejanskem stanju bi bila enostranska in netočna, če ne bi upoštevali, da imamo hkrati vse bolj izražene tudi težnje (trende) k *vseprovodnosti*. Ta ima v zadnjem času svojo tehnološko podlago, npr. v brezžičnem komuniciranju, ki že vključuje kar cele univerzitetne kampuse in se razširja na mesta kot celote.

* * *

Prostorsko-časovna organizacija znotraj in prek (dosedanjih) meja mest se torej nesporno bistveno spreminja. K razumevanju teh paradigmatiskih sprememb je dosti prispevala postmodernistična teorija, vendar bolj s svojimi izzivi kot s sprejemljivo razlago, ki bi bila neposredno uporabna v praksi. Glede na svoja filozofska izhodišča in svojo enostranost se je premalo približala konkretnim problemom in

²¹⁰ Olimpijske igre v Barceloni še danes pozitivno ocenjujejo tudi zato, ker so zelo pospešile uresničevanje razvojnih programov, ki so si jih zastavili že neodvisno od tega.

²¹¹ Z natančnejšim preučevanjem pa bi lahko ugotavljali morebitno pravilnost v tem, kakšne so razlike med odločanjem na posameznih ravneh; ali odločanje na ravni teritorialnih enot večjega obsega tudi časovno upošteva večjo dolgoročnost, tako z vidika prihodnosti kot preteklosti.

dilemam urbanističnega delovanja. Če zavrnemo njene težnje k zamejevanju – v smislu konca velikih zgodb –, pa nam vendarle podaja veliko izzivov in nakazuje nove naloge na področju urbanizma.

Literatura

- Abel, Chris (1994): »Architecture and Identity. Localization versus Globalization«, *The Architectural Review*, september.
- Amendola, G. (2003): *La città postmoderna*, Editori Laterza.
- Bernik, Ivan in Brina Mlinar (ur.) (2004): *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*, Ljubljana: FDV-IDV.
- Best, Steven and Douglas Kellner (1991): *Postmodern Theory: Critical Interrogations*, London: Macmillan.
- Blau, J. R. (1991). »The Context and Content of Collaboration. Architecture and Sociology«, *Journal of Architectural Education*, november 1991, str. 36–40.
- Cairncross, Frances (1997): *The Death of Distance*, Harvard Business School Press.
- Crook, Stephen, Jan Pakulski and Malcolm Waters (1992): *Post modernization*, London: SAGE.
- Ellin, Nan (1996): *Postmodern Urbanism*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Featherstone, Mike (1991): *Consumer Culture and Postmodernism*, London, SAGE.
- Flierl, Bruno (1995): »Postmoderna arhitektura«, *Nova revija* XIV, september, str. 114–139.
- Florida, Richard (2005): *Vzpon ustvarjalnega razreda*, Velenje: IPAK.
- Fukuyama, Francis (1992): *The End of History and the Last Man*, New York: The Free Press.
- Gibbins, John. R. in Reimer Bo (1999): *The Politics of Postmodernity. An Introduction to Contemporary Politics and Culture*, London: Sage.
- Hassan Iháb, *From Postmodernism to Postmodernity: the Local/Global Context*, http://www.ihabhassan.com/postmodernism_to_postmodernity.htm (14.7.2006).
- Havel, Václav (1995): »The Need for Transcendence in the Postmodern World«, *The Futurist* 29, št. 4, str. 46–49.
- Illich, Ivan (1980): *Tools for Conviviality*, New York: Harper & Row.
- Jameson, Frederic (2001): *Postmodernizem*, Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (zbirka Analecta).
- Jencks, Charles (1977): *The Language of Postmodern Architecture*, London: Academy.
- Kos, Drago (2003): »Postmoderno prostorsko planiranje«, *TiP*, let. 40, št. 4, str. 647–657.
- Kumar, Krishan (1995): *From Post-Industrial to Post-Modern Society*, Oxford: Blackwell.
- Lash, Scott (1993): *Sociologija postmodernizma*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Louridas, Panagiotis (1999): »Design as Bricolage«, *Design Studies*, Vol. 20, No. 6, str. 517–535.
- Liotard Jean-François (1979): *La Condition postmoderne*, Pariz: Minuit.
- Makarovič, Jan (1995): »Logika množic, omrežij in sistemov«, v: Zdravko Mlinar (ur.) *Osa-mosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru*, Ljubljana: FDV, str. 23–60.
- Merton, Robert (1936): »The Unanticipated Consequences of Social Action«, *American Sociological Review* 1 (december), str. 894–904.
- Mlinar, Zdravko (1986): *Protislovja družbenega razvoja*, Ljubljana: Delavska enotnost
- Mlinar, Zdravko (1989): »Na poti v informacijsko družbo«, *Teorija in praksa*, let. 26, št. 10, str. 1194–1214.
- Mlinar, Zdravko (ur.) (1992): *Globalization and Territorial Identities*, Aldershot: Avebury.
- Mlinar, Zdravko (1994): *Individuacija in globalizacija v prostoru*, Ljubljana: SAZU.
- Mlinar, Zdravko, Makarovič, Jan, Gantar, Pavel, Hočevar, Marjan, Hojnik-Zupan, Ida, Kos,

- Drago, Trček, Franc (1995): *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem merilu*, Ljubljana, FDV.
- Mlinar, Zdravko (2001): »Krepitev in slabitev moči lokalnih akterjev ter nastajanje in izginjanje lokalnih posebnosti v procesu globalizacije«, *TiP*, 38(5), str. 765–785.
- Mlinar, Zdravko (2003): »Teledelo in prostorsko-časovna organizacija bivalnega okolja«, *TiP*, 41(6), str. 1012–1039.
- Mlinar, Zdravko (ur.) (2004): »Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet« (jubilejna številka ob 40. obletnici TiP), *TiP*, 41(1).
- Mlinar, Zdravko (2004): »Prostorska sociologija in planiranje ob vstopanju v informacijsko družbo«, v: Anton Prosen (ur.) *Prostorske znanosti 21. stoletje*, Ljubljana: FGg, str. 63–79.
- Mlinar, Zdravko (2005): »Na poti do spodbudnega študijskega okolja: O ločenosti in prežemanju akademske in bivalne sfere v univerzitetnih središčih«, *Andragoška spoznanja*, let. 11, št. 4, str. 31–46.
- Mlinar, Zdravko (2006): »Ali se sociologija razblinja in/ali krepi«, *Družboslovne razprave*, let. XXII, št. 52, sept.
- Mommaas, Hans (2004): »Cultural Clusters and the Post-industrial City«, *Urban Studies*, Vol. 41, No. 3, str. 507–532.
- Naisbitt, John (1994): *Global Paradox*, New York, N.Y.: William Morrow and Company.
- Oldenburg, Ray (1989): *The Great Good Place: Cafés, Coffee Shops, Community Centers, Beauty Parlors, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You Through the Day*, New York: Paragon House.
- Oxford – *Veliki angleško slovenski slovar* (2005) Ljubljana.
- Peattie, Lisa, *Convivial Cities*, v: Mike Douglas and John Friedmann (ur.) (1998): *Cities for Citizens*, Chichester: John Wiley, str. 247–253.
- Pusić, Eugen (2003): »Globalne upravne mreže«, v: *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 487, Knjiga XLI, Društvene znanosti. Zagreb: HAZU.
- Schuerkens, Ulrike (ur.) (2004): *Global Forces and Local Life-worlds*, London: SAGE.
- Schuster, J. Mark (2006): *Ephemera, Temporary Urbanism and Imaging*, str. 1–26, <http://culturalpolicy.uchicago.edu/workshop/schuster.html> (sept. 2006).
- Seferagić, Dušica in Mušić V. Braco (1987): »Kamo ide naš urbanizam?«, *Naše teme* 31(1–3), str. 40–54.
- Smart, Barry (1992): *Modern Conditions, Postmodern Controversies*, London: Routledge.
- Strehovec, Janez (1999): »Teorija posebnih učinkov«, v: Jean Baudrillard, *Simulaker in simulacija, Popoln zločin*, Ljubljana, ŠOU, str. 353–389.
- Španjol, Igor (ur.), 1999, *Mestomorfoze*, Ljubljana, *cf.
- Taylor, Peter J. (1999): *Modernities: A Geohistorical Interpretation*, Cambridge: Polity Press.
- Teune, Henry and Zdravko Mlinar (1978): *Developmental of Social Systems*, Beverly Hills: SAGE.
- Toffler, Alvin (1981): *The Third Wave*, New York. Bantam Books.
- Virilio, Paul (1996): *Hitrost osvoboditve*, Ljubljana: ŠOU.
- Wallerstein, I. M. (2000): *Kako odpreti družbene vede: poročilo Gulbenkianove komisije o restrukturiranju družboslovja*, Ljubljana: Založba *cf.

Vir: MLINAR, Zdravko. O prostorsko – časovnem (ne-)redu ob »koncu velikih zgodb«. V: ČERPES, Ilka (ur.), DEŠMAN, Miha (ur.). *O urbanizmu: Kaj se dogaja s sodobnim mestom?: zbornik*. 1. izd. Ljubljana: Krtina, 2007. Str. 341–369. Knjižna zbirka Krt, 140.

ALI SE SOCIOLOGIJA RAZBLINJA IN/ALI KREPI?

Povzetek: V Sloveniji se povečuje število diplomiranih sociologov in vse več se jih zaposluje izven ožje, 'akademske' sfere. Kljub temu pa v javni profesionalni dejavnosti izrazito prevladuje univerzitetno jedro sociologov v Ljubljani, drugi pa se dostikrat porazgubijo. V zadnjih letih se povečuje tudi število brezposelnih sociologov, kar je mogoče navezati na teoretske razprave o profesionalizaciji in socializaciji, o 'javni sociologiji' in o tem, kako se 'razblinja vse kar je bilo trdnega'. Vendar se sociologija v Sloveniji razblinja predvsem ob tem, ko ob prehajanju iz univerze ne uspeva uveljaviti svoje identitete v praksi, manj pa v afirmativnem smislu, z vključevanjem in preobrazbo njenih spoznanj v različnih uporabniških kontekstih. Avtor na osnovi spletne poizvedbe med diplomanti sociologije predstavlja njihove izkušnje z uveljavljanjem oziroma izgubo njihove profesionalne identitete. Nakazana je vrsta predlogov za nadaljnje delovanje.

Ključne besede: profesionalizacija, identiteta, zaposlovanje, javna sociologija, akademska sfera, alumni, praksa

Izkušnje in teorije kot izzivi za prihodnost

V prejšnjem članku ob štiridesetletnici SSD (Družboslovne razprave, april 2006) sem retrospektivno prikazal delovanje in vlogo društva v preteklih desetletjih. Na tem mestu pa želim prikazati konkretne poklicne izkušnje diplomiranih sociologov, predvsem tistih, ki delujejo v praksi, in ob upoštevanju teoretskih spoznanj v svetu nakazati izzive in usmeritve za prihodnost.

Prav leta 1965, ko smo ustanovili svoje društvo, smo v Sloveniji dobili tudi prvo generacijo diplomiranih sociologov. Čeprav se jih je vse več zaposlovalo tudi izven »akademske« sfere, se je organizirana profesionalna dejavnost sociologov v novjšem času vse bolj osredotočala le na ožje univerzitetno jedro v Ljubljani. Vse več je tistih, ki se po diplomi »porazgubijo« brez sledu ali pa postanejo odvečni – brezposelni. Če želimo kakorkoli osvetliti in vplivati na prihodnost sociologije v Sloveniji, teh razmer ne smemo puščati ob strani. Potrebna bi bila temeljita preučitev, posebna sistematična raziskava. Tukaj se omejujem le na osebno, ad hoc spletno poizvedbo, s katero sem hotel vzpostaviti stik z diplomanti na različnih področjih sociološke dejavnosti in v različnih krajih ter pritegniti njihove individualne izkušnje, ki v strokovni in širši javnosti ostajajo nepoznane oz. neizkoriščene. Tukaj torej ne bom podal kvantitativne analize stanja, pač pa se želim čim bolj približati osebnim doživljanjem profesionalne vloge sociologov, kar se zdi, da tudi najbolj potrebujemo.²¹²

Naj naprej vsaj na kratko nakažem družbeni in spoznavni kontekst, znotraj katerega lažje presojava osebne izpovedi posameznikov. Ali je dogajanje pri nas le del enakih dogajanj in trendov v svetu nasploh? Ali gre v Sloveniji za pomembne posebnosti in odstopanja? Ali sploh še gre za prepoznavne procese in regularnosti v

²¹² Odgovore na vprašanja odprtega tipa sem pridobil prek elektronske pošte septembra in oktobra 2005. Nekatere posameznike sem še posebej prosil, naj izčrpnije prikažejo svoje izkušnje, pisno ali v pogovoru. Pomanjkljivost tega načina pridobivanja podatkov je seveda predvsem v tem, da nisem dobil odgovorov od tistih, ki jih tu obravnavana vprašanja zanimajo najmanj.

»postmoderni« družbi in v času, ki ga nekateri teoretiki označujejo kot »konec velikih zgodb«? Ponovno se aktualizira misel iz Komunističnega manifesta, da se vse, kar je bilo trdnega, *razblinja*! Toda ali nam takšna družbena preobrazba pojasnjuje tudi, zakaj se porazgublja vse večji del diplomiranih sociologov in njihove dejavnosti v Sloveniji?!

Na vsakem koraku dejansko lahko razkrivamo težnje k vse večji mobilnosti. V sociologiji se npr. obravnava preobrazbo od *prostora krajev* k *prostoru tokov*; od družbenega življenja v zamejenih območjih k tistemu, ki vse bolj temelji na omrežjih; nekateri avtorji (npr. Bauman 2000; Urry 2000) so nakazali še nadaljnje sproščanje v družbenih topografijah, tako da lahko usmerimo pozornost tudi na prehajanje od (bolj določenih) omrežij k fluidom, ki jih ne določajo niti meje niti odnosi ter se gibljejo v različnih oblikah in z različnimi hitrostmi, brez jasne izhodiščne in končne točke. Vse bolj mobilna družba torej terja tudi ustrezno sociološko odzivnost in ustrezno konceptualizacijo, kot jo nakazujejo *območja*, *omrežja* in *fluidi*. Tudi s tem se približamo razlagam o koncu velikih zgodb, ali pa vsaj k temeljnim preobrazbam, ki sem jih – v kontekstu informatizacije – že pred časom nakazoval z vidika prostorske, časovne, sektorske (funkcionalne) in hierarhične razsežnosti družbe. Npr., če se brišejo meje med sektorji dejavnosti (funkcijami), to vključuje tudi sociologe kot profesionalno kategorijo in sociologijo kot znanstveno disciplino, ki pomeni reguliran in nadzorovan spoznavni proces določenega predmetnega področja.

Vendar pa paradoksa, da se v Sloveniji število sociologov nenehoma povečuje, hkrati pa stagnira ali celo upada njihova profesionalno organizirana dejavnost (zlasti, ko gre za sociologe v praksi), verjetno ne moremo pojasnjevati le s spremembami, ki so (najbolj) značilne za visoko razvite družbe. Glede na to, da sem spremljal in nekaj časa tudi sam poskušal organizirati in usmerjati to dejavnost v slovenskem, jugoslovanskem in mednarodnem merilu, sem k tej študiji pristopil bolj »trezno«, tj. v smislu, da gre bolj za nekakšen fazni zaostanek in za neporavnan račun iz preteklosti kot pa za znanilca družbe prihodnosti. Ta zaostanek se izraža v nizki stopnji profesionalizacije in profesionalne identifikacije širšega kroga diplomiranih sociologov.

V nekdANJI Jugoslaviji je bila v okviru marksističnih razprav v ospredju zahteva po preseganju delitve na subjekt in objekt spoznavanja; zahteva, da se preseže ločnica med spoznavanjem in družbenim delovanjem, med znanostjo in politiko. Pri tem naj bi šlo tako za to, da bi raziskovalci postali aktivni udeleženci družbene prakse, v kateri bi preverjali svoje hipoteze, prav tako pa za to, da se »množični nosilci družbene akcije aktivno vključijo v spoznavni proces, s pomočjo katerega bodo prišli do razumevanja svojega lastnega družbenega položaja in svoje vloge v družbeni praksi« (Golubović 1978: 208). Vsi udeleženci naj bi v procesu spoznavanja družbene stvarnosti postali enakopravni partnerji. Poudarek ni na opazovanju in merjenju, ampak na dialogu v procesu raziskovanja; ne (toliko) na zbiranju informacij kot na sodelovanju z ljudmi, ki postanejo udeleženci v raziskovanju. Glede na filozofska izhodišča (Habermas in dr.) pa so te usmeritve ostajale le na splošni ravni in so predvsem nakazovale deduktivno enosmernost – kako teorijo prevesti v prakso.

S poudarjanjem nakazane marksistične usmeritve v zgodnji dobi uveljavljanja sociologije pri nas ni prihajalo do zblíževanja teorije in prakse, temveč do krepitve – vsaj formalno, institucionalno – »socializacije« na račun profesionalizacije. Dejansko je šlo za krepitev političnega nadzora in poseganja v sociološko dejavnost z

znanimi zaostritvami, npr. na FSPN in podobno v Beogradu in Zagrebu. Namesto profesionalizacije je tako prišlo do politizacije in do podaljševanja začetniškega zdravorazumarstva. Načeloma profesionalizacija res pomeni monopolizacijo strokovne dejavnosti, ki terja tudi prizadevanja v smeri socializacije, vendar tako, da s tem ne bi prihajalo do deprofesionalizacije (Rus 1979). Pri tem pa gre še za pomembno vprašanje, kako naj presežemo razumevanje, da je socializacija alternativa v odnosu do profesionalizacije; dejansko gre za protislovnost v smislu enotnosti in spopadanja med nasprotji. Šele danes se z novo informacijsko-komunikacijsko tehnologijo zares korenito povečujejo možnosti za preseganje izključnosti med profesionalizacijo in socializacijo. Vendar smo pri nas pretežno še na predstopnji, ko gre bolj za vprašanja, kako povezati teorijo in prakso med samimi profesionalci – se pravi med diplomiranimi sociologi, ki delujejo v »akademski« sferi, in diplomiranimi sociologi, ki delujejo v praksi. V organizirani dejavnosti (SSD) se zdi, da je prva povsem prevladala nad drugo, četudi bi že iz čisto spoznavnih potreb – v kontekstu družbe znanja – znanstvena sfera morala zagotavljati krogotok informacij.

V iskanju usmeritev sociološkega delovanja za prihodnost se lahko opremo tudi na razprave, ki jih je v ZDA ob 100-letnici Ameriškega sociološkega združenja leta 2005 (torej istočasno s 40-letnico SSD) sprožil njegov predsednik Michael Burawoy s pozivom »For Public Sociology«. Njegov nastop je naletel na izjemno velik odziv, enkrat v stoletju delovanja tega ameriškega združenja, pa tudi v mednarodnem merilu. To je poziv, da sociologi prestopijo okvire akademske znanosti in se v času vsesplošne privatizacije angažirajo v reševanju problemov širše družbe. Ob tem, ko ekonomisti utemeljujejo tiranijo tržišča in politologi despotizem države, naj bi se sociologija, še zlasti javna, usmerila k civilni družbi in branila interese človeštva.

Namesto nediferenciranega odnosa sociologov do okolja avtor glede na vrsto znanja (instrumentalno ali reflektivno) in glede na občinstvo (akademsko, zunajakademsko) razločuje štiri tipe sociologij: (ožje)profesionalna, kritična, naročniška (policy) in javna. S tem je ponudil konceptualna izhodišča, znotraj katerih lažje umestimo našo skupno in individualno dejavnost.

Tipi sociologij.

Glede na znanje \ Glede na občinstvo		
	AKADEMSKO OBČINSTVO	ZUNAJAKADEMSKO OBČINSTVO
INSTRUMENTALNO ZNANJE	(OŽJE)PROFESIONALNA SOCIOLOGIJA	NAROČNIŠKA (policy) SOCIOLOGIJA
REFLEKSIVNO ZNANJE	KRITIČNA SOCIOLOGIJA	JAVNA SOCIOLOGIJA

Vir: Prirejeno po Burawoy 2005.

V zgodnejših obdobjih tako ameriške kot naše sociologije se je sociologija predvsem borila, da zagotovi svoje meje v razmerju do drugih disciplin, kot tudi v razmerju do laičnega okolja. Na utrjenih temeljih teorije, metodologije in raziskovanja pa naj vključevanje občinstva ne bi bilo več ogrožajoče, ampak pozivljajoče. Vendar kljub temu še vedno ostaja vrsta kritičnih pomislov in nasprotovanj, celo pod

geslom »Rešite sociologijo!«. V ZDA je bila sicer profesionalna sociologija bolj utrjena in samozadostna,²¹³ čeprav hkrati tudi s kritiko, da je bila žrtev metodološkega fetišizma in obsedenosti s trivialnimi temami.

Pri vsem tem je treba upoštevati pomembne podobnosti in razlike v primerjavi z razmerami pri nas. Najprej bi lahko reagirali z *déjà vu*! O tem smo – sicer pod drugim imenom – razpravljali že vsaj pred tremi desetletji, res pa ne tako razdelano in sistematično. Paradoks je v tem, da danes pri nas nihče ne govori več o socializaciji oz. podružbljanju – kar vsebinsko ustreza pozivu k javni sociologiji – čeprav je ta proces objektivno na pohodu, saj globalizacijo lahko štejemo za najvišjo obliko socializacije. Hkrati pa nimamo še tako utrjene profesionalne kulture sociologov in bi odločilna preusmeritev k javni sociologiji pri nas lahko imela za sociologijo tudi bolj negativne posledice kot v ZDA. Ne nazadnje pa je v kontekstu majhnega naroda – že po sili razmer – vpletenost našega delovanja v reševanje javnih, družbenih problemov že vseskozi večja kot v ZDA, kjer je sociološko delovanje bolj osamosvojeno in regulirano na osnovi (bolj) dosledno sprejetih profesionalnih standardov ocenjevanja in nagrajevanja (npr. objave zunaj priznanih strokovnih revij že tradicionalno nimajo veljave).

Odpira se torej veliko vprašanj, h katerim se bomo tudi sociologi v Sloveniji nujno še vračali ob konkretnem obravnavanju štirih tipov sociologij in njihovih medsebojnih razmerij. V omejenih okvirih na tem mestu pa želim »dati besedo« predvsem vprašancem iz svoje spletne poizvedbe. Na osnovi njihovih odgovorov bo bolj jasno, koliko in kako se sociologija »razblinja«: kdaj to pomeni, da kot neuveljavljena stroka z vključevanjem diplomantov v prakso preprosto izginja, kdaj pa se prek njih uveljavlja s tem, ko v praktičnih in javnih ter upravnih kontekstih – kot sta to nakazala Beck (2005: 337) in Ericson (2005: 370) – prihaja do njene preobrazbe z uspešno uporabo?

Širina in povezovalna vloga

Kaj nam kažejo osebne izkušnje vprašancev glede na njihovo (ne)uveljavljanje kot diplomiranih sociologov v praksi? Najbolj značilno izstopajo odgovori, ki konvergirajo k spoznanju, da sta vloga in moč, ki ju imajo v praksi, povezani z njihovo zmogljivostjo prepoznavanja, razumevanja in povezovanja raznovrstnosti vsebin oz. vlog in strok. Ilustrativno naj izpostavim le nekatere:

Na eni strani je bil dvom delodajalcev, da nič konkretnega ne znam, kar bi oni lahko uporabili, na drugi strani pa zadovoljstvo, da sem s kvalitetnim družboslovnim znanjem lahko povezal različne vsebine (predvsem iz prava, ekonomije in psihologije), relativno lahko prehajal med področji, osvajal nova znanja in s tem imel občutek za teamsko delo različnih strokovnjakov. (S. Hribar.)

Svoje zadovoljstvo in uspeh sem našla v drugačnem pristopu, ki so ga kolegi z različnih področij spoštovali, v sposobnosti prepoznavanja procesov in

²¹³ Skoraj polovica od vseh zaposlenih sociologov v ZDA poučuje sociologijo in torej skrbi za reprodukcijo lastne discipline; slovenski sociologi se relativno dosti bolj številno vključujejo v druge dejavnosti.

povezovanja različnih strok /.../. Lahko rečem, da sem v svojih dveh desetletjih poklicno kariero gradila na tej prednosti, sposobnosti vključevanja in strokovnega uveljavljanja na različnih strokovnih področjih, v različnih okolišjih, česar drugi, t. i. praktični poklici ne morejo, vsaj ne tako hitro. (M. Mešl.)

Že zgoraj navedena odgovora opozarjata na protislovno vlogo sociologov, ki se uveljavljajo v praksi. Njihova splošna znanja pogosto štejejo kot njihovo slabost, kot pomanjkljivost, ker so premalo konkretni in zato premalo (ali preprosto ne) uporabni. Hkrati pa – kot kažejo izkušnje – prav takšna znanja omogočajo večjo odprtost do drugih strok ter večjo širino v razumevanju in povezovanju različnih vsebin, lažje prehajanje med področji in lažje vključevanje v teamsko delo. Te lastnosti oz. zmožnosti v današnjem času in v prostoru tokov (ljudi, predmetov in informacij) postajajo vse pomembnejše tudi za praktično reševanje vse bolj kompleksnih problemov.

Vendar je opazno, da takšno usmeritev poudarjajo predvsem najbolj prodorni in uspešni sociologi, ki sicer delujejo na različnih področjih – v gospodarstvu, izobraževanju, zdravstvu idr. Torej ne gre (vsaj ne v enaki meri) za sociologe nasploh, ampak predvsem za tiste, ki imajo že določene osebnostne predispozicije za uveljavljanje v koordinativnih in vodilnih vlogah.

V zvezi s tem je tudi Rus (2005) na letnem srečanju SSD v Izoli nakazal, da sociologija kot »sintetična veda omogoča, bolj kot druge družboslovne vede, globalno orientacijo. Prav zaradi tega so sociologi tudi boljši politični voditelji kot ekonomisti, pravniki ali celo politologi (Masarik)«. Ob isti priložnosti je Irena Križman, sociologinja in direktorica Statističnega urada Republike Slovenije, kjer je zaposlenih 16 sociologov, ugotovila, da se sociologi, za katere je značilna večja »širina«, relativno lažje in hitro vključujejo v različne situacije; pravniki težje preskočijo na drugo področje. Tisti, ki imajo danes že s svojo izobrazbo natančno določeno delovno področje, bodo verjetno v prihodnosti imeli več težav. Potrebna bo široka izobrazba, saj ni nujno, da bi se zaposlili prav v sociološki poklicni kategoriji; sociologi se razvrščajo v 64 poklicnih kategorij. (Podobno sta na mojo poizvedbo odgovorila J. Glazer in S. Cukut.)

Sociološka širina, ki izhaja iz njene opredelitve kot splošne in posplošujoče družbene znanosti, zadeva vsebinsko, prostorsko in časovno razsežnost: kaj, kje in kdaj! V spremenjenih družbenih razmerah in z vidika preobrazbe univerze (bolonjski proces) ne bomo mogli več prvenstveno računati na sociologijo kot čisto in izključujočo se kategorijo. V svetu se vse bolj uveljavlja projektno delovanje v različnih interdisciplinarnih kombinacijah. O tem govori naslednja izkušnja slovenske sociologinje, ki deluje na kalifornijski univerzi (Irvine):

Sama že zdaj delujem na področju, ki ga mnogi smatrajo za interdisciplinarnega. Ukvarjam se s problemi, ki zanimajo tudi ekonomiste, politologe, psihologe in antropologe. Vendar pa vidim, da je v pristopu do problemov še vedno prisotna velika disciplinarna razlika. Sociologi se lotevamo problemov precej drugače kot ekonomisti ali psihologi. Zato mislim, da se tudi v »projektne delovanje v različnih interdisciplinarnih kombinacijah« lahko, in se mora, ohranjati disciplinarnost, vendar taka, ki je odprta do drugačnih teoretskih pogledov in ki teži k sodelovanju med disciplinami in ne tekmovanju med njimi. (N. Bandelj.)

Tako se torej nakazuje usmeritev, ki vključuje odprtost in sodelovanje, vendar pa hkrati ohranjanje lastnih (disciplinarnih) posebnosti. S prvega vidika so opazni zastoji, z drugega pa gre še za vrsto nejasnosti v zvezi s tem, ali in kako je disciplinarnost mogoče ohranjati.

V zvezi s tem se nadalje ugotavlja, da je kreditni sistem študija, »ki z možnim izborom študijskih predmetov študentu omogoča aktivnejšo vlogo, preplet socioloških nastavkov in praktično aplikacijo z drugimi družboslovno-tehničnimi področji, /.../ zelo primeren tudi za področja sociologije« (M. Zupančič).

Anketa, ki so jo pod mentorstvom Krambergerja med diplomanti Fakultete za družbene vede (FDV) izvedli študentje sociologije (2003/2004) in je pridobila odgovore 125 diplomantov, je sicer prav širino znanja izpostavila kot (izrazito) prednost študija na FDV (kar 67,5 % jih je navedlo ta odgovor, medtem ko je praktično znanje kot prednostno navedlo le 3,4 % anketirancev). Vendar je kot glavna izstopala zahteva, naj FDV izboljša študij s tem, da bi imeli manj teorije in več prakse (73,0 % vprašancev); študij na FDV da postaja vse preveč teoretično in splošno naravnan (Breznik in Roter 2006: 79–80; podobno B. Lenarčič, M. Ambrožič in dr.). Toda teorije in prakse ne bi smeli razumeti (samo) v smislu izključujočih se alternativ. Gre tako za krepitev medsebojnega povezovanja in prežemanja kot tudi za izključevanje; za konvergenco in polarizacijo. S. Tramšek kot uspešen primer delovanja iz prvih let študija na Filozofski fakulteti (FF) navaja dvoletno udeležbo študentov v celotnem poteku prostorskosociološke raziskave v Velenju.

Glede na to, da se najštevilnejše in najrazličnejše povezave socioloških znanj z drugimi disciplinarnimi področji pojavljajo v izobraževalnem procesu že na FF, bi morala temeljitejša obravnava posebno pozornost posvetiti tudi njihovim izkušnjam. Da bi vsaj delno razširil izkustveno podlago tukajšnje obravnave, vključujem nekatere ugotovitve, ki mi jih je posredovala prof. Ana Kranjc, ki je na FF uvedla novo študijsko smer – andragogiko, in delovala kot direktorica Centra za razvoj univerze, na FSPN pa je pripravila in predavala predmet Sociologija izobraževanja. Prvotno je študirala psihologijo in pedagogiko, ravno tedaj pa so uvedli še predmet Uvod v sociologijo (J. Goričar), kar je doživljala kot pomembno obogatitev. Z vključevanjem socioloških znanj – kot danes ugotavlja – je njeno razmišljanje, opazovanje prakse in raziskovanje stopilo korak naprej. Pred očmi ji ni bil več samo posamezen človek (psihologija) in tudi ne samo šolski razred ali šola (pedagogika), oboje je dobilo še dodatni okvir. Z znanji iz sociologije se je v interpretaciji pojavov počutila močnejša, svobodnejša in bogatejša. Sociologija, psihologija in ekonomija dajejo izhodiščne temelje andragoškim teorijam, med njimi tudi teoriji vseživljenjskega izobraževanja. Toda ob tem dodaja:

Težko bi danes rekla, ali sem pedagog, andragog, sociolog ali psiholog. Morda celo malo futurolog in ekonomist. Gledano tradicionalno, to moje razmišljanje čudno zveni, vendar tudi na naši univerzi narašča trend vzporednega študija in raznih kombinacij študijskih smeri, fakultativnih predmetov in raznih izobraževanj izven univerze. Rušijo se tudi meje med profesionalnim in amaterskim.

Dragocene izkušnje z vidika odpiranja in povezovanja sociologije z drugimi prihajajo tudi z Biotehniške fakultete, kjer je ruralna sociologija na osnovi dolgoletnega

raziskovalnega in pedagoškega delovanja prof. Ane Barbič dosegla svojo institucionalizacijo v Katedri za agrarno ekonomiko, ruralno sociologijo in razvoj podeželja na Oddelku za agronomijo te fakultete. Pri tem je prišlo do številnih povezav tako v smislu interdisciplinarnosti kot v razmerju med teorijo in prakso.²¹⁴ Kljub temu pa je še sedaj – kot ugotavlja prof. Majda Černič Istenič (sedanja nosilka predmeta) – za kolektiv in študente na fakulteti »družboslovje in z njim sociologija bolj marginalno področje in sociologija v očeh mnogih mojih naravoslovnih kolegov le drugo ime za marksizem in podporo režimski ideologiji«. Pri tem ugotavlja, da se je takim oznakam težko upirati, če si v manjšini, vendar ji vsaj pri študentih uspeva krepiti zanimanje za ruralno sociologijo. Nasploh pa kot sociologinja med naravoslovci ugotavlja, da ugled sociologije ni najboljši, da obstajajo številni stereotipi in predsodki do te discipline in njenih pripadnikov, kar vse pa je mogoče izboljšati. Drago Kos (skupaj s Pavlom Gantarjem nosilec predmeta Prostorska sociologija) pa ugotavlja razmeroma veliko zanimanje študentov za sociologijo v okviru študija krajinskega planiranja na isti fakulteti, še posebej pa na interdisciplinarnem podiplomskem študiju prostorskega in urbanističnega planiranja na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo (FGG).

Ob tem, ko se zelo pogosto zastavlja vprašanje obrobности kot nečesa negativnega, ugotavljam, da se v Sloveniji še ne upošteva pomembnih inovativnih potencialov, ki jih ob »čezmejnem« povezovanju nudi »ustvarjalna obrobnost« (creative marginality), na katero sta opozorila Dogan in Pahre (1990). Najbolj inovativni niso niti raziskovalci, ki so močno utrjeni v svoji disciplini, niti tisti, ki se bolj na splošno posvečajo interdisciplinarnim ali postdisciplinarnim raziskavam. Pač pa so inovativni predvsem tisti, ki iz jedra svoje discipline prehajajo k obrobju, nato pa gredo prek meja svoje discipline in ustvarjajo nove hibride v družbenih znanostih. M. Novak ugotavlja, da je naše okolje nasploh negativno nastrojeno do novih rešitev, imuno na inovacije. Tudi sociologija nagrajuje posnemanje, ne pa inovativnosti.

Glavni trend k »odpiranju« in interdisciplinarnosti – še zlasti ob novih evropskih spodbudah, kot je bolonjska reforma – je sicer nesporen. Kljub temu pa lahko razkrivamo tudi močno inercijo dosedanjih institucionalnih in disciplinarnih ločnic celo v primerih, ko gre za prostorsko strnjenost družboslovnih fakultet, npr. v Ljubljani za Bežigradom. Kljub bližini doslej med njimi ni prihajalo do (številnejših) povezav. Še manj jasno pa je, kako ob intenziviranju interdisciplinarnega in medinstitucionalnega povezovanja ohranjati in utrjevati lastno identiteto.

Diplomirani sociologi so glede na širino svojega poklicnega profila in pridobljenih znanj najbolj »ranljiva« profesionalna kategorija, ki zaradi svoje odprtosti – sicer verjetno le manjšini najbolj sposobnih in zavzetih – po določenem času omogoča afirmacijo na njihovem delovnem področju. Odprtost in nedoločenost je vsaj za nekatere lahko izziv za nadaljnje (samo)izpopolnjevanje, kot npr.:

Študij sociologije me je opremil z večšino analitičnega razmišljanja o problemih in izzivih, s katerimi se srečujem pri svojem delu. Dal mi je tudi neko širino in podlago, da se ob delu nenehno samoiniciativno učim in razvijam, ne pa da uporabljam (le) neke osvojene tehnike (S. Tutta).

²¹⁴ Ob tem pa hkrati opaza, da ruralna sociologija kot ožje in bolj obrobno področje pri nas nima ustrezne veljave niti znotraj glavnega jedra sociologije; lažje jo je uveljavljala v okviru Evropskega društva za ruralno sociologijo.

Podobno velja celo za nekatere, ki delujejo »daleč od sociologije«, kot npr.:

Ožjega strokovnega znanja nisem pri svojem delu skoraj nikoli uporabljal, saj sem tudi delal na področjih, ki so daleč od sociologije (poučevanje, novinar v izobraževalnem programu, profesionalni športni delavec, svetovalec zaposlitve, uradnik na ministrstvu za šolstvo). Sem se pa lahko zelo veliko opiral na neko osnovno družboslovno držo, kritični um, če tako rečem, in pa na zavedanje, da se moram ves čas učiti. Marsikatera izobrazba tega ne da. Kot sociolog sem se vedno počutil nekako nedovršen, nepopoln, zavedal sem se predvsem tega, da nič ne znam. Zato sem se v življenju ogromno naučil. (A. Simonič.)

Širino, kot vidimo, včasih diplomanti dojemajo kot večjo svobodo in izziv za lastno angažiranje. Toda ob tem ostaja še anonimna in tiha množica drugih, ki nimajo visokih aspiracij in se bolj nagibajo k temu, da si način preživetja najdejo s prilagajanjem okolju ne glede na profesionalno identiteto.

Lastna identiteta ali pomožna in podrejena vloga

Na splošno, kot je opozorila M. Novak, se trenutne razmere oddaljujejo od kritičnega razumevanja družbenih dogajanj, zato ni dosti potrebe po znanjih, ki jih lahko ponudi le sociologija. Bolj so »sprejemljive in popularne tiste discipline, ki so 'storilnostno' naravnane in ne postavljajo zoprnih vprašanj o procesih in strukturi družbene moči. Po drugi strani pa si lahko sociologija šteje za uspeh, da je začela politika uvajati v svoje ukrepe in strategije nekatere sociološke koncepte, pa čeprav jih pri tem precej samovoljno prireja«.

Diplomirani sociologi že ob svojih prvih korakih vstopajo na delovna področja in v organizacije, ki jim niso domače in »prijazne« z vidika uveljavljanja njihove profesionalne identitete.²¹⁵ Za razliko od pravnika, ki se lahko še nadalje usposablja npr. na sodišču in še marsikje, ali od ekonomista, ki prevzema opredeljena opravila v gospodarskih, upravnih in drugih organizacijah, ali arhitekta, zdravnika, pa tudi učitelja, socialnega delavca itd., se sociolog znajde v skorajda neprimerljivo slabšem položaju. Kot začetnik se pojavi v okolju, v katerem največkrat še nimajo jasne predstave o njegovih zmožnostih ter njegovi potencialni vlogi in prispevku v konkretnih okoliščinah, seveda pa jih nima niti sam.

V zvezi s tem so mi kolegi posredovali nekatere konkretne izkušnje, kot npr.:

Prisotne so težnje po potiskanju sociologov v funkcijo pomožnega osebja. Sam sem jih dobro zaznal v zdravstvu, kjer sem delal na različnih področjih tako rekoč 20 let. Dejstvo je, da so zdravniki, ekonomisti in pravniki bolj prepoznavni zaradi svoje pragmatičnosti in neposredne »uporabnosti« v vsaki organizaciji. Sociologija pa je predvsem interpretativna praksa, katere uveljavljanje je v veliki meri odvisno od usposobljenosti in prodornosti samih

²¹⁵ Na razprave v zvezi s tem v ZR Nemčiji je opozorila že Maca Jogan (1974). Društvo Deutsche Gesellschaft für Soziologie je leta 1969 celo sprejelo sklep, s katerim je odsvetovalo študij sociologije kot glavnega ali samostojnega poklica, priporočali pa so, da se sociologija povezuje z drugimi poklici kot stranski študij. Vendar je temu sledil kritičen odziv in prepričanje, da je potreben bolj kreativen pristop k reševanju poklicnih težav sociologov.

sociologov. Le-ta pa se neha, ko preneha sociologovo izobraževanje. Žal poznam veliko kolegov, ki že leta niso prebrali nobene strokovne knjige ne iz svoje ne iz druge stroke. (C. Klajnšček.)²¹⁶

V svoji karieri sem se vedno trudila z drugimi profesionalci sodelovati brez podrejanja. Moram pa reči, da sem s strani drugih naletela na mnogo poizkusov profesionalnih degradacij, diskvalifikacij. Kljub temu, da imajo druge profesije (predvsem zdravniki) bistveno močnejšo mrežo stanovskih združenj z bistveno večjimi pooblastili in močjo kot sociologi, pa je treba povedati, da bi lahko sociologi mnoge naučili, kaj je strokovna avtonomija /.../ (zdravniki sami sebe štejejo za najboljše pravnike, ekonomiste, arhitekta, drugi pa o zdravstvu, kaj šele o zdravljenju nimajo pojma). (V. Gorjup.)

V praksi gre torej tako za vprašanja znanja kot za vprašanja moči; za slabosti, ki so posledica neznanja, kot tudi za slabosti, do katerih prihaja zaradi neenakomerne porazdelitve moči med soudeleženi profesijami. Oboje pa je v veliki meri odvisno od profesionalne organiziranosti, kar še zlasti vključuje akterje, kot so osrednje raziskovalne in izobraževalne institucije in strokovna društva. Zato ni presenetljivo, da so vprašanci najpogosteje (kritično) opozorili na nezadovoljivo vlogo teh akterjev.

S presenečenjem sem ugotovil, da še nismo presegli nekaterih temeljnih izhodiščnih vprašanj, ki zadevajo profesionalno identiteto sociologije in sociologov. Tako npr. v širšem krogu potencialnih uporabnikov socioloških spoznanj in »storiev« – po več desetletjih – še do danes ni povsem razjasnjena razlika med sociologom in socialnim delavcem (o tem tudi B. Lenarčič). Nekoliko nam je lahko v uteho, ker – kot je zapisala N. Bandelj – tudi v ZDA še po stotih letih mnogi laiki ne ločijo sociologije od socialnega dela. Na splošno pa nejasnosti glede identitete in tudi glede učinkov sociološkega delovanja otežujejo vlogo vsakega posameznika:

Trditvam pravnikov se praviloma vedno zaupa v smislu »tako je rekel pravnik«, kar pomeni: potem bo že držalo in ni razlogov za dvom. Kar pa sama trdim, moram vedno znova pojasnjevati in dokazovati. (M. Mikuš Kavčič.)

Sociologi in sociologinje smo v »podrejenem« položaju v primerjavi z nekaterimi drugimi poklici verjetno zato, ker ne rešimo dovolj hitro problemov, zaradi katerih nas »kličejo na pomoč«. Zdravnik te ozdravi, farmacevt ti da zdravilo, odvetnik te spravi iz zapora ali drugače brani, pri nas pa traja dlje in rezultati niso tako vidni. (Anonimni avtor.)

Iz moje spletne poizvedbe med sociologi diplomanti FDV in FF se nesporno kaže njihovo nezadovoljstvo in velika kritičnost do obstoječega stanja, kot tudi zaostrovanje vprašanja o odgovornosti zanj. Pri tem preseneča, da že doslej nismo zasledili večje javne odzivnosti na probleme zaposlovanja s strani samih sociologov oz. družboslovcev v kontekstu, ko sicer že na sploh spodbujamo krepitev civilnodružbenih pobud. Kaže, da so prevladovala pričakovanja, da se bo vsakdo nekako individualno dokopal do določene rešitve (zaposlitve), saj se konec koncev vse do zadnjega časa »čakalna doba« na zaposlitev ni podaljševala (Kramberger 2004). Vprašanje

²¹⁶ Svoje izkušnje je Klajnšček (2004) posebej prikazal tudi kot socialno izključevanje v nedrju samih institucionalnih praks državne uprave.

profesionalne identitete pa je ostajalo odprto. Za sociologe izven »akademske« sfare bi lahko rekli, da so se uveljavljali kot samorastniki, vendar dostikrat bolj v smislu eksistence, preživetja kot pa v smislu krepitev profesionalnih standardov in identitete.

Iz izkušenj se nam torej niza vrsto primerov, tako da bi vsak od njih terjal še dodatno posamično in skupno preučitev, pa bodisi, da gre za izkušnje z vidika medosebnih odnosov, ali z vidika disciplin ali institucij. Primer za slednje je organizacija medijskih študij na Fakulteti za elektrotehniko Univerze v Mariboru. Po eni strani tu študij oglašujejo kot predvsem družboslovni, po drugi strani pa pri tem niso spoštovali sociologije kot vede, saj so jo pri organiziranju tega študija povsem obšli (S. Flere).

Napisati članek ali rešiti problem?

Skupni imenovalac težavnega profesionalnega uveljavljanja sociologov v praksi lahko najdemo prav v določeni odtujenosti univerzitetne sociologije, ki jo je F. Pivec jedrnato označil s tem, da v univerzitetni sociologiji zadostuje (oz. je pač pomembno) napisati članek, ni pa pomembna dejanska rešitev problema! Ne da bi zašli v podcenjevanje pomena temeljnega znanstvenega spoznavanja, bi vendarle morali ponovno oceniti že močno utrjeno samoumevnost, da je objava ugotovitev že zaključni akt odgovornega sociološkega delovanja.

Iz primerjav, s katerimi sem se srečeval, ko je šlo npr. za delovanje profesorjev in študentov arhitekture, ki zmeraj iščejo uporabne rešitve »na terenu«, se nakazuje, da je sociološko delovanje dosti bolj samozadostno in dobiva nekatere znake larpurlartizma. Predvsem pa gre za to, da v sociologiji prevladuje usmeritev od podatkov k teoriji in ne od podatkov h konkretni rešitvi v praksi. To pa že v izhodišču omejuje možnosti vključevanja sociologov zunaj univerzitetne sfere in slabi njihov položaj nasproti drugim strokovnjakom. Oglejmo si še konkreten primer, kako sociolog povzema izkušnje iz svojega delovanja v bolj akcijsko in aplikativno usmerjenem inštitutu z večdisciplinarno sestavo.

Sociolog med arhitekti, urbanisti

Mag. Andrej Gulič je že od leta 1979 kot prvi diplomirani sociolog zaposlen na Urbanističnem inštitutu RS, kjer sta med 75 zaposlenimi približno dve tretjini arhitektov, ostali pa so geografi, ekonomisti, umetnostni zgodovinarji in dr. Gulič ugotavlja, da gre pri sociološkem znanju (študiju) bolj za analitičen poudarek (in za zakonitosti, širšo povezanost, kritiko), ki pa ne nudi podlage za to, da bi lahko napravil še korak naprej k dejanski pomoči naročniku s predlogi strokovnih rešitev. Posameznik (kot tudi inštitut) je nenehoma pod pritiskom, da v čim krajšem času »sproducira« predlog rešitve. Pri tem pa je bil že kot sociolog začetnik prepuščen sam sebi, četudi je formalno imel mentorja. Za sodelovanje z arhitekti, ekonomisti, umetnostnimi zgodovinarji, geodeti in dr. si je moral hitro pridobiti potrebna znanja z mejnih področij. Na interdisciplinarnem podiplomskem študiju prostorskega in urbanističnega planiranja na FGG je moral opraviti diferencialne izpite in v celoti čez 30 izpitov.

Ob dopolnjevanju sociološke izobrazbe in glede na naloge, ki jih dobivajo od naročnikov, Gulič danes ugotavlja, da gre pri njegovem delu za določen odmik od socioloških izhodišč. Njegov temeljni diskurz ni več sociološki, mogoče le nekje v ozadju, in osebno nima nobene potrebe dokazovati »Jaz sem sociolog!«. Sicer pa – po njegovih izkušnjah – tudi nasploh sociologi nimajo znanj, po katerih se danes povprašuje. Poudarek je na teamski, in ne na disciplinarni obravnavi problema. Liberalizem poudarja konkretno in uporabno; pri tem pa imajo pravniki in ekonomisti prednost pred sociologi, ki jim – podobno kot novinarjem – podjetja ne bodo več nudila redne zaposlitve. Arhitekti pa, kot ugotavlja, so že vzgojeni v duhu pripadnosti višjemu sloju s posebnim poslanstvom in vseobsegajočim znanjem; to je univerzalistična usmeritev, ki vključuje tako znanost kot umetnost. Ob takšni vsemogočnosti kot vrednotni usmeritvi in glede na strukturo zaposlenih pa tudi sociolog težje uveljavlja svoj specifični prispevek. Ustno predstavljeni prikaz svojih izkušenj je Gulič sklenil še z naslednjim: »V borbi za preživetje z velikim tempom prehajamo od projekta k projektu, tako da ni časa za objave.«

Podobna je npr. izkušnja sociologa v zdravstvu. »Največ stresnih situacij sem doživel zato, ker pretežno pragmatična delovna okolja, v katerih sem bil zaposlen, zahtevajo poenostavljene in kratkoročno učinkovite odgovore ter rešitve in še to največkrat za mikroproblematiko – družboslovci pa za mikroprobleme in na kratek rok nismo uporabni« (C. Mezek). Vsebinska, prostorska in časovna širina sociologije in sociologov se torej spopada z nasprotno težnjo v smislu »Jaz (mi), tukaj in sedaj!«.

Medtem ko so sociologi v univerzitetnem kontekstu pod pritiskom v smislu »publish or perish«, so sociologi v praksi pod pritiskom predvsem zaradi nenehnega prehajanja od projekta k projektu, ki ne omogoča refleksije in kumulacije znanja, zato sem že v naslovu tega poglavja izrazil dvom v alternativo *napisati članek: rešiti problem*. Dolgoročnejša usmeritev, ki naj bi jo poskušali čim bolj upoštevati, bi morala vključevati težnjo k zbliževanju obojega – napisati članek IN rešiti problem (ali v obratnem zaporedju)!

V mednarodnem merilu je že bilo ugotovljeno (npr. za države OECD), da je na univerzah vloga razširjanja (diseminacije) pridobljenega znanja na splošno slabo institucionalizirana,²¹⁷ dejansko pa je institucionalizacija te aktivnosti – kot kažejo izkušnje z Univerze v Oslu – bistvena. Tam so si zastavili nalogo sistematično pospeševati razširjanje znanja in javno razpravo. V tem sklopu so uvedli zahtevo, da morajo tisti, ki se potegujejo za določene univerzitetne položaje, dokumentirano izkazati tako delovanje: različne prakse razširjanja znanja morajo vključevati v podiplomske študije in predlagati nove forume za razširjanje znanja in javno razpravo. Na omenjeni univerzi so povečali vsoto denarja za letne nagrade, ki jih univerza daje za tako delovanje, predlagali načine, kako spodbujati več raziskovanja o razširjanju znanja, in zadolžili vodilne osebe za količino in kakovost razširjanja znanja v njihovih enotah. Dodali pa so tudi ekonomske spodbude tako za posameznike kot za skupine (Kalleberg 2005: 392).

Navedeno – ob vsej svoji pestrosti – je samo drobec iz bogatih izkušenj po svetu, v okviru katerih gre za pomembne inovacije, na katere bi se lahko opirali tudi mi v

²¹⁷ Parsons in Platt (1973) sta že pred več kot tremi desetletji opozorila, da se znotraj univerz pojavlja nekakšen »strukturni vakuum« v smislu, da ne obstaja noben poseben organizacijski okvir znotraj univerzitetne strukture, ki bi bil namenjen takšni aktivnosti.

svojih prizadevanjih za okrepitev javne vloge sociologije, kot tudi za vključevanje javnih razprav v »akademsko kulturo«.

Danes imamo tudi pri nas že marsikaj novega, še posebej na podlagi novih možnosti elektronskega komuniciranja, npr. različne (razpravljalne) forume. Te bi lahko vzpostavljali tako za obravnavo specifičnih tem znotraj sociologije kot za širše problemske sklope, tako da bi vključevali udeležence iz drugih disciplin in tudi izven univerze.²¹⁸

V obeh smereh so bolj ali manj odprte možnosti, ki se bodo povečevale s krepitvijo civilne družbe in z napredovanjem k družbi znanja. Gre tako za odpiranje zmožnosti z večjo (politično) strpnostjo kot za usposobljenost ljudi, ki jo na splošno podcenjujemo, še zlasti glede na novo informacijsko tehnologijo.

»Sociološka« kariera brez profesionalnega povezovanja?

Čeprav bi se na tem mestu lahko opiral na splošna spoznanja o tem, kako se spreminjajo naše družbeno okolje in zahteve glede usposabljanja in nalog sociologov v času, ko vstopamo v družbo znanja (v zvezi s tem npr. Svetlik, Pavlin 2004), se bom osredotočil le na opažanja vprašancev iz spletne poizvedbe. Pri tem pa predpostavljam dolgoročni trend v tem smislu, da se intenzivirajo (krogo)tokovi med produkcijo, razširjanjem in uporabo znanja v nacionalnem in svetovnem merilu.

Kot eden od pomembnih razlogov za slabši oz. podrejen položaj sociologov in politologov izstopa kot refren: »Ko diplomiraš si popolnoma prepuščen sam sebi, kako se znajdeš« (A. Pirih). Temu pa seveda izrecno ali implicitno sledijo kritične ocene, ki zadevajo društvo, fakulteto in druge, ki bi lahko vplivali na to, da bi se izboljšal sedanjí položaj, in sicer tako ob vstopanju v poklicno delovanje kot tudi glede na razmerje do drugih poklicnih kategorij.

Zelo izzivalno za društvo in za fakulteto je odgovorila V. Gorjup:

Pravzaprav je na določen način tragično, da v vseh 30 letih od svoje diplome nisem pogrešala svojega profesionalnega združenja in da se je tudi združenje name spomnilo šele sedaj. Ali pa morda zadeva ni tragična in je lahko fakulteta ponosna, da nas je tako »dobro obdelala«, da brez profesionalnih vezi lahko preživimo celo kariero. Glede na to, da se, predvsem v zadnjem času, na FDV vpisujejo daleč najboljši dijaki, bi bilo skrajno neodgovorno, da se nam kadrovske kapital po končani diplomi porazgubi, razvrednoti.

V času, ko se vedno bolj poudarja potreba po vseživljenjskem izobraževanju, očitno tudi sociologija ne more biti izjema – ali pa dejansko ne bo več sociologija. Dejavnost društva je že v izhodišču namenjena krepitvi profesionalnosti diplomiranih sociologov, fakulteta pa se tudi ne bo mogla več zamejevati v tradicionalne okvire svojega poslanstva, kot da opravi svojo nalogo »enkrat za zmeraj«. Potrebna bo torej večja odprtost in senzibilnost do kolegov iz prakse tako z vidika vsebine kot z vidika organizacije njihovega vključevanja in povezovanja. Pri tem se zdi, da se še

²¹⁸ Kallenberg (2005: 392) prikazuje pozitivne izkušnje iz Osla tudi v tem smislu, da več prizadevanj za medsebojno razumevanje med disciplinami hkrati utira pot tudi za razumevanje in vključevanje drugih zainteresiranih iz širše skupnosti. Z ukrepi in napredkom v smeri interdisciplinarnosti lahko torej – pod določenimi pogoji – prispevamo tudi k zblizevanju (sociološke) teorije in prakse oz. k hitrejšemu reševanju problemov.

ni uveljavila ozaveščenost, da to ne pomeni le prevzemanja večjih, dodatnih bremen za osrednje »akademsko« jedro sociologije, ampak da s tem odpiramo tudi nove možnosti za vnašanje življenjskih izkušenj in torej za lastno obogatitev tega jedra. Naj konkretiziram navedeno z naslednjim odgovorom:

Kdaj se je fakulteta nazadnje »spomnila name«? Če odmislim vabilo na osrednjo slovesnost ob 40-letnici fakultete, to je bilo leta 2001, se kakšnega drugega vabila ali obvestila v zvezi s kakršnim koli dogajanjem ne morem spomniti, kar /.../ pomeni, da je od zadnje pošte s strani fakultete gotovo minilo že desetletje in več. V osemdesetih letih, to je v obdobju prvih 10 let potem, ko sem diplomirala, je bil ta stik vsekakor trdnejši; prihajala so vabila na razna regionalna srečanja, na posamezna predavanja, ki jih je fakulteta organizirala. Potem pa je bilo tega vse manj /.../. Po eni strani fakulteta oz. teorija ostaja za svojimi stenami, se povezuje s stroko v svetu, medtem ko na »prakso«, to je nas diplomante, na probleme, s katerimi se mi srečujemo pri svojem delu, pozablja. Mogoče tudi zato, ker od nas pravega odziva ni oz. ni bilo. Odziva v tem smislu, da ne znamo ali nočemo jasno in glasno povedati, da nas teorija sama zase ne zanima, da potrebujemo tako teorijo, ki nam bo znala prisluhniti in pomagati pri reševanju problemov /.../, ne pa teorije, ki še pri nas diplomantih ustvarja vtis, da ne vemo, za kaj gre. V takih primerih, ki sem jim bila sama kar nekajkrat priča, se pač raje umaknemo, in ko se začnemo odmikati, to vodi le k vse večjemu razkoraku. (A. Pirih.)

Stara, že nekakšna večna tema, ki nas sicer lahko že dolgočasi in odbija – namreč »teorija in praksa« – tu v konkretnejši obliki zaživi z vso svojo ostrino. Teorija – da, vendar kakšna? Takšna, »ki nam /večini diplomiranih sociologov, ki delujejo v praksi/ bo znala prisluhniti in pomagati pri reševanju problemov«! Toda na nekatere socioloških srečanjih je bila predstavljena le teorija na zelo abstraktni ravni, ki je med številnimi udeleženci izzivala le frustracije in »vtis, da ne vedo, za kaj gre«. Na srečanju SSD v Gozdu Martuljku sem osebno spremljal paradoksalno situacijo: na eni strani teoretsko zelo tehtne prispevke, po drugi strani pa nejevoljo skupine sociologov s Primorske, ki so zaradi abstraktnosti in težavne razumljivosti obravnave in brez možnosti izbire tem v dnevnem redu prihajali do sklepa, da se v bodoče ne bodo več udeleževali takšnih socioloških srečanj. Na konkretnem srečanju torej ni prišlo do zbližanja, temveč do poglobitve razhajanja med »akademsko« in »uporabno« sociologijo.

V zvezi s tem C. Klajnšček npr. predlaga, da bi po vzoru izobraževanja socialnih delavcev kazalo študente med študijem nenehno vključevati v različne akcijske, ne zgolj raziskovalne projekte na ravni skupnosti in različnih vladnih in nevladnih organizacij, saj »sociologi prihajajo po študiju na delovna mesta povsem nepripravljeni na soočenje z realnostjo vsakodnevnega življenja«. V razmislek pa je podal še naslednjo zamisel: v izobraževalno dejavnost na FDV naj se npr. kot stalno prakso uvede predavanja sociologov iz prakse.²¹⁹ »Mislim, da bi nas bilo kar lepo število takšnih, ki bi koristno dopolnjevali študijski proces. Ti gostujoči predavatelji bi

²¹⁹ Takšni poskusi so že bili v okviru FSPN v sedemdesetih letih vendar prvenstveno na podlagi tedanjih »idejnopoličnih« izhodišč, kot taki pa – z vidika profesionalizacije – niso bili uspešni.

tvorili tudi mrežo mentorjev, ki bi v svoji vsakodnevni praksi vključevali sociologe v konkretne projekte na institucionalni in skupnostni ravni.« Pa še podobna misel A. Simoniča: »Poskusite uvesti delo prek interneta. Pri raziskavah bi lahko del nalog opravili sicer drugje zaposleni sociologi doma, na svojih PC-jih in za to dobili nagrado v obliki plačila in strokovnega priznanja.« In še: »Raziskovalne skupine lahko uporabljajo splet in ni treba, da so vsi iz Ljubljane« (F. Pivec; podobno tudi C. Mezek).

Nasploh gre za sproščanje meja institucionalne zamejenosti izobraževanja in za zbliževanje formalne in neformalne sfere izobraževanja, npr. prizadevanje študentov, da se evidentira in upošteva tudi njihove zunajkurikularne dejavnosti z uvajanjem neformalnega indeksa (NEFIKS).²²⁰ Navezuje pa se to tudi na splošnejše razprave o razmerju med profesionalizacijo in socializacijo ter na moje zamisli, da bi upoštevali prebivalce (laike) kot potencialne raziskovalce, kar bom obravnaval še posebej.

Povezovanje univerze in diplomantov, ki jih imenujejo tudi alumni, je značilno in že zelo utrjeno npr. v angloameriškem prostoru. Pri nas so stališča do tega še zelo različna. Ob svojem »odpiranju« te teme na FDV pred dvema letoma sem naletel na ugovor, da imajo alumni sicer lahko pomembno vlogo v ZDA, kjer deluje tudi tržišče delovne sile in je pomemben zasebni kapital (mecen in dr.), pri nas pa delujemo v drugačnem okolju, kjer za takšna prizadevanja ni potrebnih pogojev in zanimanja, tako da niso in ne morejo biti uspešna. Vendar je že opazna razlika s sosednjo, Ekonomsko fakulteto (EF), kjer so ustanovili »Alumni klub« (<http://www.ef.uni-lj.si/alumni>), ki že uspešno povezuje diplomante s fakulteto in med seboj.

Tako pričakovanja sociologov iz prakse kot živahne aktivnosti na EF pa me utrjujejo v prepričanju, da je bilo zelo zgrešeno zavračanje te teme kot neprimerne za naše okolje.

Zbližanje na regionalni ravni

V ocenjevanju dosedanje vloge SSD (med poznavalci) zelo enotno izstopa mnenje, da je društvo najbolj zaživelo v času, ko je – po nekajletnemu premoru – razširilo »bazo« svojega delovanja tako, da se ni omejevalo le na univerzitetno jedro v Ljubljani, temveč je spodbudilo številne aktivnosti tudi na regionalni ravni. Spodbudili smo ustanavljanje regionalnih društev sociologov in politologov, ki so postajala – sicer precej neenakomerno, odvisno predvsem od vloge posameznikov – središča novih pobud. Hkrati pa smo skupaj z njimi prirejali tudi letna sociološka srečanja za Slovenijo kot celoto. Tako je prihajalo do zbliževanja med »akademsko« in uporabno sfero z vsebinskega in organizacijskega vidika. Pri tem se je kot predsednik društva posebno uspešno angažiral prof. Peter Klinar.

I. Svetlik kot eden od predsednikov SSD v svojem odzivu na moje povpraševanje ugotavlja: »Društvo je za uveljavitev sociologije naredilo največ v času, ko je animiralo članstvo na terenu po regijah in ko se je tudi profesionalno odzivalo na aktualna razvojna vprašanja – bodisi na strokovnih srečanjih ali tudi sicer (na primer s pisanjem slovenske ustave).« Kot nekdanji predsednik SSD obžaluje, da kasnejša vodstva niso uspela ohraniti regionalnih organizacij, s pomočjo katerih je

²²⁰ NEFIKS je projekt priznavanja, uveljavljanja in evidentiranja neformalno pridobljenih znanj, ki jih posameznik pridobi med 14. in 31. letom starosti (Gornik 2002).

bilo mogoče mobilizirati veliko širši krog sociologov kot danes. Prej so tudi lokalno odpirali in razreševali razvojna vprašanja ter tako ustvarjali zaposlitveni prostor novim diplomantom.

Podobno retrospektivno oceno je podalo še vrsto vprašancev; eno od najbolj dinamičnih socioloških središč je npr. zaživelo na Ptuj in Jože Glazer kot eden od glavnih akterjev je ob že zgoraj navedenem še zapisal:

Pri organizaciji socioloških srečanj so bili zmeraj vključeni predstavniki regionalnih društev, pa tudi vsebina je bila koncipirana tako, da so se v njej prepoznali tudi sociologi praktiki – izobraževalci, kadroviki, sociologi v organizacijah, zaposlovanju /.../. Pozneje je SSD postalo vedno bolj »akademsko« – praktiki pa so bili porinjeni na stran. Zelo pomembno vlogo pri afirmaciji stroke so imeli tudi Mrakovi večeri.²²¹

Pri tem je pomembna tudi »kritična masa članov«, vendar že ptujski primer kaže (npr. v primerjavi z Mariborom) predvsem na vlogo pobudnikov in vodstva.

Tudi z vidika dejavnosti sociologov na regionalni ravni zunaj okvirov društva smo pridobili določene izkušnje. Že s prvo generacijo diplomiranih sociologov je prišlo do pionirskih poskusov socioloških (in politoloških) raziskovanj v regionalnih središčih, npr. v Novi Gorici, Kopru in drugod. Jože Šušmelj in Marjan Tavčar sta po diplomi iz sociologije na FF 1965 ustanovila Center za sociološke raziskave pri občini v Novi Gorici in potem, kot piše Šušmelj:

Opravila sva več odmevnih raziskav /.../ ki so naletele na zanimanje in deloma tudi uporabnost, lokalno in širše. Izsledke sva objavljala /.../ Vendar ta odzivnost okolja ni bila takšna, kot sva si v začetku zamišljala; raziskave so sicer hvalili, toda kratkoročno v praksi niso bile uporabne. Nekatere ugotovitve pa so sprožile polemike, pa tudi kritike. Zdelo se nama je, da je delo z lokalnega vidika nekoristno in sama sva se ukinila in poiskala drugo, bolj dinamično zaposlitev. Morda bi danes /.../ tak regionalni center uspešneje deloval in se uveljavil. Veliko pa je odvisno od iznajdljivosti posameznika.

Tomaž Bizajl in drugi sociologi in politologi so opravili vrsto raziskav o družbenopolitični problematiki na koprskem območju, organizirali okrogle mize, predavanja idr. Pri tem sicer ni šlo za poseben sociološki raziskovalni center, vendar pa so izsledki raziskav pomenili spopadanje z ideološko sfero, ki je bila opredeljena z vrha navzdol in so bili torej prispevek k demokratizaciji v danem okolju. Po daljši prekinutvi pa isti, danes že upokojeni sociolog v svojem vsakdanjem življenjskem okolju v sodelovanju z drugimi prebivalci opravlja manjše raziskave, npr. o kakovosti življenja starostnikov v krajevnih skupnostih.

S tem nakazujem, da lahko v bodoče računamo na oživljanje stičišč med prebivalci in sociologi – s prisotnostjo ne le večjega števila (polno) zaposlenih, ampak tudi upokojenih sociologov, katerih dejavnost ne bo niti prvenstveno ekonomsko motivirana niti državno regulirana. Povsem novo »zgodbo« in razmah socioloških

²²¹ Slednje zadeva mesečno druženje v gostilni Pri Mraku v Ljubljani. S tem se odpira še ena tema: možnosti, oblike in pomen neformalnega druženja, čemur bi iz povsem profesionalnih razlogov (sproščenost kot predpogoj za inovativnost!) morali posvetiti dosti večjo pozornost (gl. tudi Mlinar 2005).

dejavnosti pa predstavljata novi univerzi v Kopru in Novi Gorici, ki odpirata prostor tudi za sociologe.

V Mariboru se je sociološka dejavnost že dalj časa uveljavljala v okviru univerze. S. Flere v svojem odzivu ugotavlja, da je bila Univerza v Mariboru »ustanovljena predvsem kot središče šol, ki se bodo ukvarjale z aplikativnimi vedami in izobraževanjem, kar je pustilo trajni pečat v njenem razvoju. Razvijali so predvsem tisto, kar je neposredno uporabnega značaja, fundamentalne vede pa so še vedno zapostavljene«. To je pomemben izziv za delovanje v prihodnosti, saj teorija ne more biti rezervirana le za Ljubljano.

»Velike možnosti« in »preveč diplomantov«!?

Kakšna sociološka znanja in na katerih vsebinskih oz. problemskih področjih bi bila ta potrebna, da bi odpirala nadaljnje možnosti zaposlovanja ali delovanja sociologov v bodoče? O tem bi morali narediti posebno raziskavo. Na tem mestu pa poskušam vsaj nekaj prispevati k ozaveščanju o problematiki, ki ji doslej v Sloveniji nismo posvečali zadosti pozornosti niti v SSD niti v izobraževalnem in raziskovalnem delovanju. Vse od časa, ko je M. Jogan o tem opravila prvo raziskavo z naslovom »Sociologija in dejavnosti sociologov v razvoju naše družbe« (1974, 1982), pa do najnovejšega časa, ko je Kramberger (2004) ob širšem pristopu z naslovom »Trendi zaposljivosti in brezposelnosti pri diplomantih FDV po letu 1990«, torej v več kot dveh desetletjih – kolikor mi je znano – nismo dobili temeljitejše raziskave o tej temi. Pod mentorstvom A. Krambergerja je bilo izdelanih tudi več diplomskih nalog, ki vsaj delno zadevajo tukajšnjo obravnavo (npr. Koštrica 2004; Breznik in Roter 2006). Seveda pa v širšem kontekstu to problematiko spremljajo tudi sociologi v okviru zavoda za zaposlovanje (J. Glazer, S. Pirher in dr.).

Kramberger (2004) je v svoji analizi podatkov o diplomantih FDV (v primerjavi z drugimi diplomanti družboslovja in humanistike) na trgu dela razkril njihov relativno ugoden položaj. Ob tem pa med diplomanti vseh socioloških usmeritev s skupnim nazivom »univerzitetni diplomirani sociolog« po letu 1998 število brezposelnih registriranih oseb narašča. Poleg tega je bilo ugotovljeno, da se zmanjšuje tudi delež tistih, ki dobijo svojo prvo zaposlitev takoj po diplomiranju. Za diplomante FDV so vedno bolj značilni vmesni koraki do prve zaposlitve in občasna, fleksibilna dela, dela za kratek delovni čas in za določeno obdobje (Koštrica 2004; Kramberger 2004).

Odgovori iz moje spletne poizvedbe nakazujejo dva nasprotna poudarka, ki pa ni nujno, da se (povsem) izključujeta. Eni vidijo še velike možnosti in potrebe po sociološkem znanju na splošno ali pa na specifičnih področjih, drugi pa menijo, da fakulteta »proizvaja že preveč diplomantov«. Prvi tudi konkretizirajo te možnosti glede na svoje izkušnje, npr.: »od načrtovanja podjetniškega svetovanja do strateškega razvojnega načrtovanja in menedžmenta neprofitne organizacije« (M. Mešl). M. Mikuš Kavčič na podlagi dolgoletnih izkušenj ugotavlja, da je za sociologe veliko več prostora v večjih kot v manjših podjetjih. Pri manjših in tudi srednje velikih delodajalcih se nikoli ni izkazala potreba po zaposlovanju sociologov. V večjih pa gre npr. za analize odnosov pri delu, podjetniško klimo, podjetniško kulturo, izboljšanje učinkovitosti pri delu ipd. Nekateri drugi viri pa nakazujejo težnjo, da se krepí tudi absorpcijska zmožnost manjših podjetij.

Nadalje se možnosti za delo sociologov v praksi zelo širijo povsod tam, kjer gre za povezovanje t.i. evropskih politik z nacionalnim politikami in za njihovo strokovno evalviranje. Sociologija naj bi našla mesto pri iskanju praktičnih odgovorov znotraj različnih politik, ki se navezujejo na že sedaj znane probleme pri nas, npr. staranje prebivalstva, podaljševanje delovne dobe, razvojni izzivi za spreminjanje programov v izobraževalnem sistemu, »mehki« razvojni dejavniki, ki jih ekonomska stroka ne more kvantificirati in vrednotiti. V zvezi z našim vključevanjem v svet gre za številne manjše subjekte in programe, ki jih financirajo institucije Evropske unije, zasebne fundacije in druge mednarodne organizacije ter se navezujejo na t.i. tehnično pomoč v drugih državah (S. Pirher).

Več odgovorov opozarja na potrebe in možnosti na področju zdravstva (C. Mezek, M. Pahor, M. Šlajmer Japelj). Najbolj kritično je to zaostрил C. Mezek takole:

V primerjavi s številnimi državami (ZDA, Italija, Velika Britanija, skandinavske države), kjer sociologija zdravstva, ali sociologija medicine, ali sociologija bolezni in zdravja narekujejo politiko in organizacijo zdravstva ter status uporabnikov in izvajalcev v sistemu, nas je lahko sram. Nimamo ničesar, vlada popolno mrtvilo, nihče niti ne opazi, da tega ni. Potrebe so ogromne, možnosti pa bi si bilo potrebno ustvariti.

Izziv je torej dvojni: kako spodbuditi ozaveščanje o potrebah in hkrati tudi ustvarjati možnosti. V obeh pogledih pa bi se v bodoče lahko še bolj opirali na primerjave in zglede iz drugih držav, tako kot se v zadnjem času v javnosti nasploh vse pogosteje sklicujejo na »dobre prakse« od drugod. V tej smeri je M. Pahor že nakazala, da so na Zahodu sociologi prisotni v sistemu zdravstvenega varstva kot klinični sociologi, zlasti na področju mentalnega zdravja, veliko bolj kot pri nas pa so tudi vključeni v študijske programe medicinskih fakultet in drugih zdravstvenih šol. V zdravstvu jih vključujejo tudi v raziskovalne skupine.

Vprašanci so večkrat izpostavili tudi nujno po večjem vključevanju sociologov v reševanje problematike naših mest in občin, ki da je preveč prepuščena le načrtovalcem in projektantom arhitektom; potrebujemo sociologijo urbanizma in arhitekture (J. Puhar, M. Šlajmer Japelj, S. Peljhan). Že sedaj in v bodoče – v kontekstu informatizacije – bodo sociologi delovali tudi na področju knjižničarstva (M. Ambrožič).

Za razliko od prikazanih stališč pa nekateri opozarjajo na to, da smo glede števila diplomiranih sociologov in njihovega zaposlovanja v Sloveniji že dosegli in presegli meje rasti. Na to nas opozarja npr. naslednji odgovor:

Za slovenske potrebe fakulteta »proizvaja« preveč diplomantov in se ob tem kritično ne vpraša, koliko od teh bo dejansko dobilo zaposlitev, za katero so se izobraževali. Koliko od teh, ki so diplomirali na sociologiji, se v praksi dejansko ukvarja s sociologijo ali je vsaj blizu sociologiji? Morda se motim, zdi pa se mi, da zelo malo. Menim, da je slovenska družba prenatrpana z diplomanti družboslovnih profilov vseh vrst in da je glede tega dosegla že kritično mejo, zlasti še ob odpiranju novih fakultet in usmeritev izrazito samo na družboslovnem področju, medtem ko naravoslovno-tehničnih kadrov primanjkuje. To se kaže tudi po prijavljenih nezaposlenih na zavodih za zaposlovanje. (J. Šušmelj.)

Če to ocenjujemo primerjalno z drugimi državami, je takšno stališče utemeljeno, saj Slovenija po številu sociologov (družboslovcev) glede na število prebivalcev verjetno dosega celo svetovne rekorde. Hkrati pa je pri tem ocenjevanju treba upoštevati, da se bodo sociološka znanja in sociologi – kot sem že nakazal – zmeraj manj pojavljali kot čista in izključujoča kategorija. Vse več pa bo razpršitev teh znanj v različnih kombinacijah tako v izobraževalnem in raziskovalnem delovanju kot v različnih oblikah uporabe. V tem smislu ima sociologija še velike možnosti za uveljavljanje.

Že iz odgovorov naših vprašancev (S. Šavli, B. Lenarčič) se nakazuje potreba, da se bodo sociologi v bodoče – podobno kot že sedaj novinarji, ekonomisti in dr. – morali bolj usmerjati k samozaposlovanju. To pa pomeni, da bi se morali že na fakulteti več naučiti o tem, kako svoj poklic opravljati izven predavalnic. Ko gre za izobraževanje odraslih je to že nasploh širok proces, v katerem ciljev ne postavlja več država, kot jih postavlja šolskemu sistemu, ampak jih udeleženci določajo sproti in na osnovi potreb socialne skupine in posameznika. Umestitev v delo je razvojno osebno dejanje, ni več tekoči trak masovnega zaposlovanja po stereotipih in brez upoštevanja individualnosti (A. Kranjc).

Vse, kar sem zabeležil na tem mestu, je mišljeno predvsem kot poziv, da presežemo že večdesetletno prakso naših (socioloških) institucij, da se zmeraj zadovoljijo že s tem, da le primeroma nakazujejo, kje se lahko zaposlujejo diplomanti sociologije (in raznih fakultet sploh).

Kako se lahko učimo od uspešnih sociologov (iz prakse)?

V spletni poizvedbi sem naslovnike prosil, naj navedejo nekaj imen prodornih in (zelo) uspešnih sociologov, ki bi lahko bili zgled za mlajše, ki šele iščejo, kje in kako bi lahko delovali kot sociologi (v praksi). Poimenskih izpostavitev posameznikov je bilo relativno malo; ob tem pa so kolegi nanizali tudi nekaj možnosti za »samopomoč« pri nadaljnjem delovanju in (samo)zaposlovanju. Oglejmo si nekaj primerov: SSD naj začne zbirati opise poklicnih karier svojih članov, kar bi lahko pripeljalo do koristnih posplošitev, upokojeni sociologi bi lahko popisali svojo poklicno pot (F. Pivec), televizija bi lahko predstavljala uspešne sociologe in vrhunske rezultate raziskovalnih projektov (S. Tramšek, J. Puhar).

Že zaposleni sociologi, ki poznajo in vedo, katera delovna mesta so za sociologe (bolj) primerna, bi – tako kot so sicer nekateri najbolj vplivni že do sedaj – v bodoče še bolj organizirano vplivali na vsebino dela in širitev zaposlitvenih možnosti. Vendar bi morali SSD in fakultete več storiti za popularizacijo znanj in kompetenc, ki jih imajo diplomanti socioloških smeri (S. Pirher). Nekatere fakultete in društva so že doslej uspešno prirejali predstavitve in pogovore z uspešnimi kolegi na posameznih delovnih področjih za mlajše kolege (M. Mešl).

Pri tem so pomembne neformalne mreže, ki jih lahko SSD posredno s svojimi aktivnostmi močno okrepi. V povezavi s fakulteto bi lahko organiziralo srečanja diplomantov in skupaj z njimi oblikovalo mrežo kolegov, na katere bi se lahko iskalci zaposlitve obračali s prošnjo za zaposlitev ali pomoč. SSD bi lahko pripravilo tudi letno predstavitev potreb po sociologih in jo objavilo na fakultetni spletni strani (J. Glazer). Glede na izkušnje, ki so si jih pridobili pri študiju kadrovskega

menedžmenta, se zdi vprašancem smiselno tudi predlog, da bi oživili oz. vzpostavili regionalna društva, društva študentov in mladih diplomantov, ki bi lahko začela z dejavnostjo svetovanja (I. Svetlik).

Kot konkretno opozorilo (T. Simonič) o priložnosti za nastop sociologov in SSD v javnosti pa še: načrtovano predsedovanje Slovenije Evropski uniji leta 2008 naj bo izziv, ki zasluži posebno pozornost!

Sklepne misli

Kaj nam torej nakazujejo predstavljene izkušnje in izzivi za organizirano profesionalno delovanje sociologov v prihodnosti? Zaradi kompleksnosti zastavljene teme in omejenega prostora ne morem posamično povzemati številnih idej, ki sem jih predstavil v besedilu, čeprav te nakazujejo vrsto akcijskih implikacij. Tudi spoznavno-teoretski kontekst implicitno ostaja v ozadju, ker sem namerno izpostavil predvsem izkušnje naših sociologov v praksi.

Zbrano gradivo me utrjuje v prepričanju, da je v Sloveniji – ob sicer velikem napredku (ožje) profesionalne sfere – prišlo do enostranskosti, ki konec koncev omejuje tudi njo samo. Predstavljam torej izziv, da bi zmanjšali razhajanje (če že ne – prepad) med »akademsko«, univerzitetno sociologijo na eni strani in dejavnostjo večine sociologov v Sloveniji, ki kot samorastniki iščejo, si pridobivajo in izgubljajo svojo identiteto, na drugi strani. Ne gre za to, da bi se SSD, fakultete in raziskovalni inštituti zunaj lastnih okvirov ukvarjali s sociologi zaradi (solidarnosti do) njih. S tem besedilom sem želel predvsem spodbuditi ozaveščenost, da si morajo prvi iz lastnih potreb oz. izhodišč prizadevati za vključevanje in upoštevanje drugih ter namesto enosmernih vse bolj uveljavljati dvojn večsmerno komuniciranje.

Hkrati s povečevanjem števila profesionalnih sociologov se še hitreje povečuje razširjenost socioloških znanj, ki jih ljudje prevzemajo (vse bolj pa tudi soustvarjajo) vsepovsodno in vseživljenjsko. V tem smislu se sociologija tudi razblinja. Če se bomo sociologi zavestno in anticipativno vključevali ter vplivali na te tokove, si bomo ravno tu lahko v največji meri razširili prostor tudi za nadaljnjo profesionalizacijo. Širina kot naša prednost hkrati terja, da ohranjamo stik tam, kjer drugi zastajajo s svojo disciplinarno, institucionalno, prostorsko in časovno zamejenostjo. Prehajanje vseh teh meja je lahko izziv za inovativnost, pa tudi razlog za izgubo lastne identitete. Tu se bodo razhajala pota posameznikov in tu se nakazuje tudi odgovor na z naslovom zastavljeno vprašanje. Sociologija se po eni strani razblinja v smislu, da se izgublja, po drugi strani pa se sociologija razblinja v afirmativnem smislu, s tem ko se njena vse bogatejša spoznanja z uporabo razširjajo in preobražajo. V naši moči pa je, da vplivamo na razmerje med prvim in drugim.

Zahvala

Zahvaljujem se vsem sociologom, ki so se prijazno odzvali na mojo spletno poizvedbo ali pa so mi v drugih oblikah posredovali svoje izkušnje. Na omejenem prostoru marsičesa vrednega žal nisem mogel (individualno) predstaviti. Hvala tudi anonimnemu recenzentu in Dragu Kosu ter Branku Mlinarju za tehtne pripombe.

Literatura

- Alumni klub Ekonomske fakultete. Dostopno prek: <http://www.ef.uni-lj.si/alumni> (julij 2006).
- Bauman, Zygmund (2000): *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (2005): How not to Become Museum Piece. *The British Journal of Sociology*, 56 (3): 335–343.
- Breznik, Nina, in Jasmina Roter (2006): Zaposlitveno-karijerne možnosti diplomantov FDV: Diplomsko delo. Mentor A. Kramberger. Ljubljana: FDV.
- Burawoy, Michael (2005): For Public Sociology. *American Sociological Review*, 70 (1): 4–28.
- Dogan, Mattei, in Pahre, Robert (1990): *Creative Marginality*. Boulder: Westview Press.
- Ericson, Richard (2005): Publicizing Sociology. *The British Journal of Sociology*, 56 (3): 365–372.
- Golubović, Zogorka (1978): Tendencije »nove sociologije«. *Sociologija* (2–3): 195–214.
- Gornik, Jože (ur.) (2002): *Neformalni indeks – NEFIKS*. Ljubljana: Salve.
- Jogan, Maca (1974): Nekateri problemi odnosa sociologije do družbene prakse. *TIP*, XI (9–10): 999–1012.
- Jogan, Maca (1974, 1982): *Sociologija in dejavnosti sociologov v razvoju naše družbe*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije.
- Kalleberg, Ranvald (2005): What is Public Sociology? Why and How it Should be Made Stronger? *The British Journal of Sociology*, 56 (3): 387–393.
- Koštrica, Martina (2004): *Karijerne poti diplomantov FDV: Diplomsko delo*. Mentor A. Kramberger. Ljubljana: FDV.
- Kramberger, Anton (2004): *Trendi zaposljivosti in brezposelnosti pri diplomantih FDV po letu 1990. Študije FDV 1* (1): 2–54.
- Klanjšček, Ciril (2004): Socialno izključevanje državnega uradnika Oskarja V. iz brkljarije slovenske državne uprave. *Družboslovne razprave*, XX (46–47): 177–193.
- Mlinar, Zdravko (2004): *Prostorska sociologija in planiranje ob vstopanju v informacijsko družbo*. V A. Prosen (ur.): *Prostorske znanosti za 21. stoletje*: 43–79. Ljubljana: Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.
- Mlinar, Zdravko (2005): Na poti do spodbudnega študijskega okolja: o ločenosti in prežemanju 'akademske' in bivalne sfere v univerzitetnih središčih. *Andragoška spoznanja*, XI (4): 31–46.
- Parsons, Talcott, in Platt, Gerald (1973): *The American University*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rus, Veljko (1979): Protislovni procesi profesionalizacije. *Teorija in praksa*, XVI (10): 1482–491.
- Rus, Veljko (2005): Deficiti slovenske sociologije: Referat na letnem srečanju SSD v Izoli. *Tipkopolis*.
- Svetlik, Ivan, in Pavlin, Samo (2004): Izobraževanje in raziskovanje za družbo znanja. *TIP* 41 (1–2): 199–211.
- Toš, Niko (1966): Problemi študija sociologije. *TIP*, 3 (8/9): 1148–1162.
- Urry, John (2000): *Mobile Sociology*. *British Journal of Sociology*, 51 (1): 185–203.

IZ ŽIVLJENJA ZA SOCIOLOGIJO, IZ SOCIOLOGIJE ZA ŽIVLJENJE

*Intervju Mihe Nagliča s sociologom Zdravkom Mlinarjem –
o njegovem delovanju in življenjskem okolju doma in po svetu*

Zdravko Mlinar, rojen v Žireh 30. januarja 1933, sociolog, redni profesor za prostorsko sociologijo v pokoju, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani, akademik – član SAZU in HAZU. Osnovno šolo je opravil v Žireh, srednjo šolo v Ljubljani, tu diplomiral na Pravni fakulteti 1958, podiplomski študij sociologije opravil na Inštitutu za družbene znanosti v Beogradu, 1960 postal asistent za sociologijo na Pravni fakulteti UL in na njej doktoriral 1967. Od 1963 do 1968 je bil raziskovalec na Inštitutu za sociologijo in filozofijo, od 1968 do upokojitve 1997 pa profesor na FSPN/FDV UL, 1974–76 je bil dekan fakultete. Na podlagi pionirskih raziskovanj na področjih urbane in ruralne sociologije, lokalne samouprave in urbanizma ter regionalnih študij je kot prvi pri nas in v mednarodnem merilu zasnoval raziskovalno in pedagoško področje prostorske sociologije. To je nadgrajeval s teorijo družbenih sprememb ter razkrival razvojne regularnosti in še posebej dialektiko enotnosti nasprotij individualizacije in globalizacije. Deloval je na številnih univerzah in drugih znanstvenih ustanovah pri nas in po svetu.

Včasih so rekli: Njihovo veličanstvo in Njih služabniki. Danes so veličanstva še, a so drugačna, manj osebna, pa zelo vplivna. Eno najbolj mogočnih in vseobsegajočih je planetarno družbeno dogajanje, ki mu rečemo globalizacija. Vsi smo hoteli ali nehotel njeni služabniki. Eni jo povečujejo, drugi se proti njej borijo, redkejši so tisti, ki jo proučujejo in pojasnjujejo. Med sociologi je pri nas v njenem proučevanju najbolj izviren in zajeten Zdravko Mlinar, čigar opus poznajo in upoštevajo tudi v svetovnih socioloških krogih. Januarja 2013 je dopolnil 80 let, njegovo dolgo in delovno življenje pa je tudi samo po sebi enkratno pričevanje o globalnih rečeh.

To besedilo ni kakšna uradna biografija, je poskus prikazati celoto življenja in delovanja sociologa Zdravka Mlinarja na pogovorni način. Povoda za to besedovanje sta bila dva: sociologova trilogija o globalizaciji in njegova 80-letnica. Poudarek je torej na njegovem sklepnem opusu, hkrati pa priložnost za nekakšno retrospektivo, za pogled nazaj, kakršen je mogoč šele zdaj, ko je širša celota sociologovega dela kot na dlani. Zapisovalec tega besedila se zaveda, da je tu v vlogi Mlinarjevega Eckermanna. Da je tako, je mogoče tudi oziroma prav zato, ker sva z Mlinarjem rojaka Žirovca. Zato ni čudno, da je v besedilu veliko povezav z žirovsko zgodovino in lokalnimi posebnostmi. Hvaležen sem prof. dr. Marjanu Hočevarju, uredniku Mlinarjevega zbornika, za katerega je bilo to poglavje napisano, saj me je prav on spodbudil, da sem svoje pisanje umestil v razpon med Žirmi, ki so nekje »na koncu sveta«, in velikim svetom, ki ga vzpostavlja družbeni proces, imenovan globalizacija. Tega razpona ne bi bilo mogoče premostiti, če tega ne bi omogočal Mlinarjev »idi-osinkratični« (M. Hočevar), le njemu lastni in zelo posebni sociološki opus s svojo prostorsko in časovno širino in globino.

S konca sveta v svet

*Oj mi smo pa tam na Žirovskem doma,
v prelepi dolinči na koncu sveta.
Smo skriti med hribi, pa to nič ne dé,
po celem nas svetu poznajo ljudje.*

To je prva kitica pesmi, ki je bila napisana in prvič zapeta leta 1952. Napisala jo je Darina Konc, profesorica na nižji gimnaziji v Žireh, uglasbil skladatelj Anton Jobst. Njen naslov je preprosto *Žirovska*. Z leti je pesem postala žirovska himna in je to še danes. V letu njenega nastanka je dijak Zdravko Mlinar končal srednjo šolo v Ljubljani in se je na Žirovsko vračal le še občasno. Pesem navajam zato, ker je mogoče z njo lepo ponazoriti, kaj se je z Žirmi in Žirovci zgodilo od takrat naprej. Marsikatero znanstveno razlago tega dogajanja pa je prispeval prav imenovani mladenič, ki je kmalu postal eden od pionirjev moderne sociološke znanosti na Slovenskem.

Preverimo najprej dve trditvi v prvi kitici. Ena je ta, da so Žiri »na koncu sveta«. To je bilo takrat po svoje res. Druga trdi, da »po celem nas svetu poznajo ljudje«. To pa je bila takrat bolj želja kot resnica. Žiri in Žirovce so po svetu spoznali šele v naslednjih desetletjih, to je v drugi polovici 20. stoletja. Najprej po Tovarni športnih čevljev Žiri, ki se je prav leta 1952 preimenovala v Alpino. Njene čevlje so na svojih nogah v časih, ko še ni bilo uvoza, nosili mnogi Slovenci in Jugoslovani, še več jih je šlo v izvoz. V njih je prvi Slovenec in Jugoslovan osvojil vrh Everesta (Nejc Zaplotnik, 1979). V njih so tekmovali in zmagovali vrhunski slovenski alpski smučarji. V njih je še nedavno zmagovala Petra Majdič, v njih smuča zmagovalec sezone 2012/13 v svetovnem pokalu v smučarskem teku, Norvežan Petter Northug, pred njim pa veliki tekaški šampioni, ki bodo ostali zapisani v zgodovini – _Thomas Alsgaard, Terje Langli, Jan Ottosson ... Ko se na Norveškem začne kateri od njihovih množičnih smučarskih tekov, je cela snežna planjava rdeča – od značilne barve tekaških čevljev Alpine, katere znamko imajo mnogi Norvežani za svojo. V Alpini je bil eden vodilnih mož sociologov starejši brat Miloš Mlinar. Predvojni čevljarski mojster je bil njegov oče Anton. Ta je tudi najmlajšega sina Zdravka že videl kot čevljarja, hkrati pa mu ni branil, ko se je sin odločil za nadaljevanje šolanja. Leta 1992, štirideset let po nastanku citirane pesmi, je v Žirovskem občasniku izšel njegov članek z nadvse pomenljivim naslovom: »Žiri po vsem svetu in ves svet v Žireh«. Ta trditev je še drznejša od tiste v žirovski himni, vrh tega je tudi resnična. Ko so jo Žirovci prebrali, so se malo spogledovali in se čudili: Kako pa to misli!? Kdor se je potrudil in članek prebral, je videl, da je najboljši primer za trditev, da so Žiri po vsem svetu, ravno Alpina, njeni čevlji in podjetja so dejansko po vsem svetu. Ves svet pa je v Žireh tako kot povsod – po uvoženih snovnih in nesnovnih dobrinah – od coca-cole do pop kulture ... Vseh primerov seveda ne bomo naštevali. Zapišimo le še to, da so Žiri po svetu zaslovele tudi po številnih ustvarjalnih Žirovcih. Po štirih čevljarjih in slikarjih samoukih (Janez Sedej, Jože Peternejl Mausar, Konrad Peternejl Slovenec, Ivan Gluhodedov), ki so si upali slikati po svoje, uspeli kot »žirovska šola naive« in svojemu kraju prislužili častni naziv »slovenske Hlebine«. In ne nazadnje po tistih, ki so šli po svetu in postali vrhunski ustvarjalci v raznih znanostih in umetnostih. Maksim Sedej, brat Janeza, je postal eden najbolj prepoznavnih slovenskih slikarjev 20. stoletja in doslej edini Žirovec, ki je

dobil Prešernovo nagrado za življenjsko delo. Sociolog Zdravko Mlinar pa je postal eden od prvakov slovenskega družboslovja in prvi Žirovec, ki je dosegel čast akademika. Njegovo predvidevanje dolgoročnih trendov družbenih sprememb pa se sicer postopoma, a vztrajno uresničuje in to doživljamo tudi v Žireh.

Mlinarjeva pot skozi čas

Nekoč so bila nebeška božanstva, na Zemlji pa njihovi preroki. Domneva tega pisanja pa je, da so danes na Zemlji dogajanja, ki sicer niso božanska, so pa planetarna in vse zajemajoča. Prav takšna je globalizacija, sociolog pa ni njen prerok, je predvsem njen razlagalec. Z njo se je srečal v dveh med seboj prepletajočih se razsežnostih, prostorski in časovni. Čeprav je prostor pred časom, si pogledjmo najprej njegovo pot skozi čas. Pri tem ne gre toliko za njegovo osebno pot skozi življenje, od rojstva v Žireh do 80. rojstnega dne, ki ga je praznoval v Ljubljani. V svojem življenju in osebnostnem razvoju je doživel in podoživel vsaj tri značilne etape družbenega razvoja: kmečko, obrtniško-industrijsko in postindustrijsko-informacijsko. V otroštvu je »ujel«[»] še zadnje utrinke pristnega, tradicionalnega kmečkega življenja v domačem okolju svoje matere (v Račevi, naselju in dolini, ki iz Žirov vodi proti vzhodu, na Vrhniko), po očetovi strani pa je spoznaval značilno obrtniško-industrijsko obdobje žirovskega čevljarstva, ki je kasneje našlo nišo na svetovnem trgu. V širšem prostoru pa zadnji dve desetletji kot sociolog osebno doživlja in preučuje dramatične družbene spremembe v informacijski dobi. Ko raziskovalno pozornost posveča odpiranju v svet in globalizaciji, pa to hkrati podoživlja na svoji osebni »časovno-prostorski poti«[»].

Vaša starša sta izhajala in delovala na značilnih žirovskih delovnih področjih: oče v čevljarstvu, mati v kmetijstvu in domači obrti. Ju lahko predstavite še bolj natančno? »Moj oče je bil zelo iznajdljiv, saj je začel od nič in se uveljavil kot eden čevljarških mojstrov. Najprej je zaposloval 'pomočnike' v svoji hiši, potem pa se je povezal z drugimi mojstri v 'Postolarsko zadrugo'. Kupil je manjšo hišo, nato pa na nasprotni strani ceste postavil še novo z večjimi prostori. Bil je socialno in liberalno usmerjen, vključeval se je v socialno-demokratsko stranko Etbina Kristana, kasneje skupaj s sinovi tudi v aktivnosti Sokola. Doma je imel polne skrinje knjig. Nasploh je bil v mlajših letih družabno zelo aktiven. Po domiselnosti in inovativnosti pa ga je vseeno presegala moja mati, ki je nenehoma uveljavljala kaj novega na vseh področjih, hkrati pa je imela izrazito razvit čut za pomoč tistim, ki so bili v stiski. Ona je – glede na dediščino – delovala kot kmetovalka in hkrati gostilničarka. Iskala je tudi druge možnosti zaslužka v danem okolju, npr. z zbiranjem in nakupovanjem suhih gob in njihovo prodajo večjemu trgovcu Rabiču iz Kranja (ta je občasno prevzemal blago in ga odpeljal s tovarnjakom, včasih pa ga ni bilo in jo je spravil v hudo zagato). Tako se je že takrat vključevala v širši prostor.«

Na sosednji kmetiji, po domače pri Jakobčju, so živeli in delali drugače, zelo tradicionalno. Po tem so v svojem okolju znani še danes ...

»V zelo skromnih razmerah sta torej oba, oče in mati, uveljavljala netradicionalno iznajdljivost, še zlasti, če jo primerjamo s tem, kar se je dogajalo na sosednji kmetiji pri

Jakobču. V veliki kmečki družini, gospodinjstvu in gospodarstvu so, bolj kot kjerkoli drugje daleč naokoli, zavračali vse novosti. Le s težavo so pristali na priključitev elektrike, mati je nasprotovala, da bi kupili šivalni stroj, dolgo časa so še kar ročno kosili travo in kuhali v črni kuhinji, pri jedi uporabljali še doma izdelane lesene žlice ipd. Tu je bila moja 'učna baza' za spoznavanje bogastva raznovrstnosti iz pristnega kmečkega okolja, kakršne meščani ob nekakšni vzvišenosti niso mogli doživeti.«

Kar ste povedali, je zelo relevantno, če iščemo izhodišča za vaš lastni nemir in nagnjenje k nenehnemu iskanju novega v vsakokratni situaciji. A preden gremo po vaši poti skozi čas naprej, se ozrimo še enkrat na začetek. Rodili ste se 30. januarja 1933 v čevljarski hiši, ob glavni cesti čez žirovsko kotlino, v današnjem osrednjem delu Žirov

...

»Res je, rojen sem bil v hiši, ki jo je postavil oče v Stari vasi, danes Loška cesta 21, zgodaj ponoči navedenega dne, v pritlični sobi nasproti vhoda v hišo. Pri tem vam ne morem postreči z informacijami iz prve roke, saj jaz nisem eden tistih, kot je bil nekdanji žirovski mežnar, ki nam je pripovedoval o tem, kako se spominja še na čas, ko so ga nesli h krstu. Po pripovedovanju je šlo za težak porod in mati, ki je že pred mano rodila šest otrok – dva od teh sta kmalu umrla – je potrebovala kar nekaj časa, da si je opomogla. Moji bratje pa so še desetletja radi obujali spomine na ta dogodek. Pri tem so izzivalno izpostavljali predvsem to, da so od krstnih botrov Bahača in Mrovca v počastitev prinesli kar celo košaro 'štraub', topler vina in dvokilsko štruco masla. S tem so dosegli, da sem ob svojem prvem ozaveščenem odzivu v tem prepoznal tudi prvo krivico v svojem življenju, saj midva z materjo, ki naj bi bila za vse skupaj najbolj zaslužna, teh dobrot sploh nisva bila deležna.«

Leta 1936 pa se je prva družina Zdravka Mlinarja iz pravkar omenjene rojstne hiše preselila na materino kmetijo v Račevo, kjer je Zdravko kot najmlajši od petih bratov (štirje so bili v partizanih) s staršema preživel tudi 2. svetovno vojno. Po njej so se vrnil v Staro vas. V starovaški hiši je mladi Zdravko spoznaval obrtniško, v račevski pa kmečko okolje in dva načina življenja. Sociološko metodološko bi lahko rekli, da je opravljal »opazovanje z udeležbo«. V Zdravkovem rojstnem letu 1933 je bila Stara vas dejansko še vas. Prav ob njegovi rojstni hiši so žirovski sokoli že leta 1908 postavili svoj dom, prvi sokolski dom na slovenskem podežlju. Zdravko se še spominja sokolov in starejših bratov v telovadni ali paradni opravi.

Delitev na tradicionaliste in moderniste, kar zveni bolj strpno, kot če govorimo o »nazadnjakih« in »naprednjakih«, je v vašem otroštvu sovpadala z delitvijo na klerikalce in liberalce. Vaša družina je bila v tej zgodbi na liberalni strani ...

»Tudi v mojih Žireh so bili ljudje globoko razcepljeni na klerikalce in liberalce, kar ni zadevalo le politične sfere v ožjem smislu, ampak je razdvojilo skoraj vse življenje v kraju. Dva tabora sta bila medsebojno izključujoča. Vedelo se je, kdo sodi v katero gostilno, katere družine oziroma rodbine vključujejo mlade v aktivnosti Orla ali Sokola, kateri v nedeljo gredo k maši v cerkev, kateri pa ostanejo pred cerkvijo in mogoče zavijejo še v gostilno, v katero trgovino hodijo nakupovat ipd. Ta vprašanja o izključnosti so me pogosto preokupirala, vse do danes, tudi v zvezi z globalizacijo, v kateri prepoznavam dialektiko vključevanja in izključevanja.«

Mlinarjev oče je bil ateist, mati pa je hodila v cerkev, dokler ni med vojno, po vsem, kar se je hudega dogajalo, izgubila vere. Kljub temu sta starša poskrbela, da je Zdravko še po vojni šel k birmi. Njegov boter je bil stric Anton Kržišnik, ki se je komaj vrnil iz Dachaua. Zdravko ga je zelo cenil, saj je bil velik inovator, trije njegovi sinovi so padli v partizanih, četrti pa je dosegel generalski položaj in je bil tudi osebni sekretar J. B. Tita.

Če bi se izrazili tako, kot je bilo značilno za čas po drugi svetovni vojni, bi rekli, da Mlinar izhaja iz »napredne družine«. Njegovi starejši štirje bratje so bili med vojno v partizanih. Po vojni pa so glede na izobrazbo in družbeni položaj zelo hitro napredovali (npr. Miloš od delavca do vodilnega v podjetju, Stanko od čevljarja do profesorja matematike, Branko od trgovskega pomočnika do vodilnega analitika statistika in specialista za geografijo prometa). Občasno se je Zdravko vračal v domači kraj ali pa je v spominjanju na Žiri in Žirovce našel izzive za številne sociološke teme. Pri tem se je opiral na živahne pogovore z bratom Milošem, ki je edini od petih bratov ostal v rojstnem kraju in je bil dober poznavalec lokalnih razmer. Hkrati pa je bil od vseh – razumljivo – tudi najbolj pozoren in občutljiv za mnenja ljudi iz domačega okolja. Njegovo značilno vprašanje »Kaj bodo pa ljudje rekli?!« je na svoj način tudi brata sociologa izzivalo k razmišljanju o vlogi neformalne »socialne kontrole« na vasi, o čemer je že zelo zgodaj pisal v Problemih. Sicer pa sta z bratom imela tudi nekaj skupnega. Po eni strani kritičen odnos do tradicionalne konservativnosti, hkrati pa zadržan in kritičen odnos do nepremišljenih, pre nagljenih in horukarskih akcij nove oblasti, kakršna je bila npr. nasilna kolektivizacija kmetijskih zemljišč in potem več desetletij še brezštevilne druge. Takšna kritično-zadržana »drža« je bila nasploh vseskozi značilna za Mlinarje.

15. avgusta 1948, na četrti veliki šmaren v povojni državi, so le dober lučaj od sokolskega in Mlinarjevega doma odprli novo zgradbo Tovarne športnih čevljev Žiri. Postavili so jo z državno pomočjo žirovski čevljarji in ji dali leta 1952 ime, po katerem jo poznamo še danes – Alpina. Zdravko takrat verjetno ni bil na veselici, saj se je kot 15-letni mladenič po nižji gimnaziji pripravljaj na odhod v srednjo šolo v Ljubljano. Na prizorišču pa je bil njegov starejši brat Miloš, eden vodilnih mož v novi tovarni. Zdravkov oče Anton je bil v času nastanka Alpine že upokojeni čevljarjski veteran. Z Alpino se je v Žireh končala obrtniška in se začela industrijska doba. Začelo se je obdobje, ki je trajalo vso drugo polovico 20. stoletja, v njem pa je veljala samozadostna enačba: »Žiri so Alpina in Alpina so Žiri.« Na to samozadostnost kraja, ki ji botruje le eno dominantno podjetje, se je kot sociolog Mlinar še več desetletij pozneje – in tudi v zadnji knjigi o globalizaciji – odzival z zaskrbljenostjo, da bi se tudi v Žireh lahko znašli v krizi preživetja, kakršno so v najbolj surovi obliki nekajkrat doživeli (fužinarji in kovinarji) v Železnikih. V teh smo videli, kako sta tehnična inovacija konkurentov na Švedskem ali pa odpoved naročnika iz ZDA tako rekoč v hipu ogrozili prebivalstvo celega kraja.

Ko se Mlinar ozira nazaj na tisti čas, se mu postavlja vprašanje: »Kako je Žirovcem uspelo zgraditi skoraj povsem novo naselje z relativno visokim stanovanjskim standardom ob razmeroma nizkih plačah v Alpini?« Kot možni odgovor se mu ponuja: »Pridnost ob dvojni opori, na tovarno in na domače kmečko okolje. Nasprotno uradni razlagi pa: delo doma ni izključevalo dela v tovarni. Do danes so se razmere spremenile: delovni čas se je podaljšal, tehnologija izriva prostovoljno

delo in samograditelje idr., a kljub temu se ne morem sprijazniti s tem, da bi sedaj le čakali na banke, saj gre za brezštevne neizkoriščene možnosti angažiranja in kombiniranja človeških (upokoјenci, brezposelni, poznanstva s strokovnjaki ...) in materialnih virov, specifično v vsakem okolju.«

Še danes naletimo na predstavo o Žirovcih, ki poudarja, da so pridni, delovni, da so pravi garači. Njihova prihodnost da ni zaskrbljujoča, saj se lahko zanesejo na svoje pridne roke! Kaj pravite na to?

»Napačno bi bilo kar nasploh zavračati pridnost kot preživelo vrednoto. Saj pridnost ne zadeva le 'pridnih rok', ampak nastopa tudi kot element ustvarjalnega dela. Pridnost pri čipkaricah zadeva prizadevnost in vztrajnost pri sicer pretežno rutinskem ročnem delu. Ti dve lastnosti pa potrebujemo tudi pri ustvarjalnih dejavnostih, ki vodijo v družbo znanja. Spornost poudarjanja 'pridnih rok' se torej pojavlja predvsem toliko, kolikor se s tem odmikamo od vrednotenja ustvarjalnosti, ki nam edina lahko odpira pot v svet.«

Mlinarjevo soočanje z globalno informacijsko dobo je zajeto v (zasnovani) trilogiji *Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi* oziroma v prvih dveh zvezkih, ki sta že izšla, pa tudi v prvi celoviti sociološki obravnavi globalizacije pri nas v knjigi *Individuacija in globalizacija v prostoru*, spisani že pred dvema desetletjema. Njegovo soočanje z globalizacijo, ki »nas bogatí in ogroža«, prikazuje nadaljevanje tega pogovora.

Mlinarjeva pot v svet

Dijak Zdravko Mlinar se je na svojo pot v svet, na kateri se je zapletel v ustvarjalno razmerje s sociologijo in se kot sociolog naposled soočil s sodobnim prostorsko-časovnim dogajanjem, imenovanim globalizacija, odpravil konec poletja 1948, ko je odšel v srednjo šolo v Ljubljano. To je bil velik premik v njegovem življenju: iz Žirov v Ljubljano, iz dveh vasi svojega prvega v mesto svojega drugega doma. Še pomembnejše pa so bile njegove sociološke poti iz Ljubljane v svet. Bile so tako pogoste in tako dolge (ena ga je dobesedno vodila okoli sveta), da ga lahko označimo za svetovnega raziskovalnega popotnika. Na teh poteh se seveda ni šel turista, ampak so bile vse osredotočene okrog njegove življenjske zavezanosti sociologiji. Za primer navedimo samo dejstvo, da je svojo aktivno vlogo uveljavljal kar na dvanajstih svetovnih socioloških kongresih treh mednarodnih socioloških organizacij. Sociološko globalno! Sicer pa pojdemo lepo po vrsti.

Po žirovski »logiki« bi morali tudi vi postati čevljar. Kako da se to ni zgodilo?

»Čeprav so očeta šteli za naprednjaka, saj je bil tako v osebnem življenju kot v krajevnem merilu dostikrat med prvimi, ko je uvedel ali podpiral kaj novega (radio, električna centrala ...), me kot najmlajšega sina v svojih starejših letih ni spodbujal k nadaljevanju šolanja, ampak je bil bolj zagret, da se zaposlim v Alpini; podobno kot je to storila vrsta mojih vrstnikov, ki so z zadovoljstvom že zgodaj prišli do zaslužka. Moja pot v Ljubljano je torej temeljila na lastnih željah po nadaljnjem izobraževanju, čeprav brez jasne predstave o tem, kaj bi pravzaprav bilo zame osebno najbolj

primerno. Splošno vzdušje v povojnem času pa je nakazovalo usmeritev k obnovi in graditvi tovarn, zadružnih domov, graditvi Nove Gorice, graditvi nove družbe in novega človeka. Tako ni naključje, da se nas je leta 1948 več sošolcev vključilo v srednjo gradbeno šolo v Ljubljani. V duhu tistih let je bila tudi moja udeležba v številnih mladinskih delovnih brigadah (Jelovica, Doboj–Banja Luka, Nova Gorica ...).«

Vaši študenti in bralci najbrž ne vedo, da ste do sociologije prišli po stranski in ne po glavni cesti, da vas je pot do vaše življenjske vede vodila skozi gradbeništvo in pravo. Svojo prvo službo pa ste dobili v industrijskih in socialno raznolikih Jesenicah ...

»Takoj po končani srednji šoli sem leta 1952 v svoji prvi službi na Jesenicah spoznaval težavno življenje gradbenih delavcev, ki so kot priseljenci in samski živeli v prenatrpanih prostorih v barakah gradbenega podjetja. Tudi po štirideset se jih je gnetlo v enem prostoru. V njih ni bilo niti osnovnih sanitarij; bile so le skupne za vse naselje. Na dan, ko so prejeli plačo, pa so nekateri popivali, prihajalo je do nasilja, česar sem bil deležen tudi sam, ko sem skušal zaščititi natakario v menzi ...«

Kar ne morem si vas predstavljati kot Don Kihota, ki skuša v svoji viteški zanesenosti zaščititi nezavarovano dekle pred nadlegovalci ...

»Pač, v življenju je vse mogoče ... Pol leta življenja na Jesenicah me je prevzelo in mi nudilo izhodišča za številne sociološke teme in vplivalo tudi na mojo odločitev, da se začnem pripravljati za študij na univerzi. Kot poznejši raziskovalec in profesor pa sem se vračal k tej problematiki in k njej usmerjal tudi študente (primer je diplomska naloga z naslovom 'Svoboda osebnega življenja v samskem delavskem domu'). Po treh desetletjih se z enako tematiko srečujemo v svetovnem merilu, ko se seznanjamo s pojavi 'sweatshops' v Jugovzhodni Aziji. Z dilemami v zvezi s tem pa se srečujejo naši podjetniki, ki so ustanovili svoje proizvodne enote na Kitajskem, da bi prinašale čim večji dobiček. Tako kot pri nas v sedemdesetih letih 20. stoletja na Kitajskem tri ali štiri desetletja pozneje oblasti z zamudo uvajajo 'minimalne standarde pri zaposlovanju delavcev'.«

Po enoletni praksi v gradbeništvu se je Zdravko jeseni 1953 vpisal na Pravno fakulteto Univerze v Ljubljani. Tu je pri predavanjih v prvem letniku – v prostorih današnje zbornične dvorane, kjer je kasneje nastopal še v številnih drugih vlogah, tudi kot slavnostni govornik – srečal dve pomembni osebnosti v njegovem življenju. Študentko, kolegico Vido Peterlin in profesorja, sociologa Jožeta Goričarja. Oba sta zaznamovala njegovo nadaljnjo življenjsko pot. Vida kot žena in sopotnica na življenjski poti, po kateri skupaj hodita že šestdeset let! Prof. Goričar pa kot mentor, ki mu je v začetnem obdobju razgrinjal vsebino in pota uveljavljanja sociologije in sociologov. Zbliževanje z Vido je bilo za Zdravka celo dodaten sociološki izziv, saj sta morala iskati možnosti skupnega življenja na različnih svetovnonazorskih izhodiščih. Ob nekoliko naivni »zagretosti« za sociologijo je celo pričakoval, da mu bo ta pokazala, kako je mogoče rešiti to zelo osebno vprašanje. Po zaključenih predavanjih (tedaj še pod imenom »Uvod v družbene vede«) je Mlinar svojemu profesorju izrazil željo, da bi še dodatno, bolj poglobljeno obravnavali sociološka vprašanja. Goričar se je odzval in uvedel »Sociološki proseminar«. Tako se je v delovanju Univerze v Ljubljani prvič v povojnem obdobju uradno pojavila beseda sociologija.

Kolikor vem, ste s profesorjem Goričarjem sodelovali tudi pri pripravi in izvedbi anketne raziskave o tem, kako industrijski delavci preživljajo svoj prosti čas leta 1956. To je bila hkrati tudi prva empirična sociološka raziskava pri nas po drugi svetovni vojni. Anketiranje ste opravili kar med delavci Alpine v domačem kraju, vaš kolega pa v Mariboru ... Sociologiji ste se povsem posvetili šele na podiplomskem študiju. Kje? »Takoj po diplomi sem bil sprejet na prvi podiplomski študij sociologije v nekdanji Jugoslaviji, na Inštitutu za družbene znanosti v Beogradu, decembra 1958. V Beogradu sem naletel na večjo odprtost, 'širino' in 'toplino' in tu sem se začel zavedati slovenske ozkosti v odnosu do drugačnega in tujega, kakor se ta izraža v odnosih med ljudmi, v večjem jezikovnem purizmu, podobno kot na Hrvaškem. Hkrati pa sem v beograjskem okolju doživljal tudi razlike v negativnem smislu. Naravnost zaprepaden sem bil npr. nad tem, kako nemarni so bili stanovalci v blokih v 'Studentskom gradu' v sanitarnem pogledu. To sem skušal razumeti, bili so večinoma priseljenci z zaostalega podeželja in niso imeli privzgojenih navad sodobnega mestnega življenja. Svoj delež pa so k zanemarjenosti prispevali tudi študentje iz arabskih držav. Sicer pa mi je Beograd omogočil, da sem že tedaj vzpostavil stike z večino najpomembnejših akterjev na področju sociologije v Jugoslaviji.

Podeželje, mesto in širša družba. Kako obvladovati (pre)široko predmetno področje? Že v času podiplomskega študija v Beogradu (1958–60) se je mladi sociolog vključeval tudi v snovanja pedagoških in raziskovalnih programov, ki so pripeljali do institucionalizacije sociologije v Sloveniji. To se je zgodilo z ustanovitvijo Inštituta za sociologijo in filozofijo leta 1959 in Oddelka za sociologijo na Filozofski fakulteti leta 1960. Poudarek je bil zlasti na uvajanju t. i. »posebnih sociologij«. Prof. Boris Zihlerl mu je poveril široko področje sociološkega preučevanja mesta in podeželja, ki se je na Zahodu že uveljavljalo kot urbana in ruralna sociologija. Mlinar se je odločil za integralno obravnavo pod imenom sociologija lokalnih skupnosti. Sicer pa so se sproti odpirale še različne možnosti in izzivi za sociološko delovanje tudi zunaj tega predmetnega področja.

Kje in kako ste se prvič srečali s tujimi družboslovci?

»Ko sem bil še v Beogradu, so tja prihajali družboslovci iz različnih držav. Za izkušnje jugoslovanskega samoupravljanja so se še posebej zanimali sociologi s Collège Coopérative (na ustanovi L'Ecole pratique des hautes études v Parizu) pod vodstvom Alberta Meisterja in Henrija Desrocheja. Oni so sicer proučevali kooperativna gibanja v Franciji (Communauté du Travail, npr. v mestu Niort, kjer so gostili tudi nas iz Jugoslavije) in po svetu in tako sem preko Pariza prišel v stik z raziskovalci in promotorji kooperativnih oblik življenja (zlasti kibucev) v Izraelu in v mednarodnem merilu. Povabili so me v njihovo mednarodno organizacijo CIRCUM, v kateri sem postal član znanstvenega sveta in sodeloval na njihovih posvetovanjih v Izraelu in drugod. Tako se je nakazovala prva, lahko bi rekli 'francoska pot' mojega vključevanja v širši prostor, ki bi jo shematsko lahko označili takole: Žiri–Ljubljana–Beograd–Pariz–Izrael.«

»Žiri–Ljubljana–Beograd–Pariz–Izrael«! To je še za današnje globalizirane duhove zanimiva smer in pot. Kako pa je šlo naprej?

»Ta smer mojega prvega vključevanja v svet in mednarodne sociološke povezave se je

ujemala z mojim začetnim delovanjem na področju ruralne sociologije in leta 1964 sem se udeležil prvega svetovnega kongresa ruralne sociologije v Dijonu, Francija. Skupaj z ameriškim raziskovalcem jugoslovanskega porekla, ki je deloval tudi v Sloveniji, Theodorom Builo sem se udeležil tudi drugega svetovnega kongresa ruralne sociologije v mestu Enschede (1968) na Nizozemskem. Ob tem sem intenziviral stike z vodilnimi francoskimi in ameriški sociologi s tega področja. Tako npr. z Alvinom Bertrandom, ki je deloval v univerzitetnem mestu Baton Rouge v Louisiani in postal tudi predsednik Mednarodnega združenja za ruralno sociologijo. Vendar sem ob tem povezovanju prišel do kritične točke, ko sem se moral odločiti, ali prevzamem pomembnejše vloge v tej mednarodni organizaciji za ruralno sociologijo ali pa se bolj usmerim na področje urbane sociologije in raziskovanj družbeno-prostorskih sprememb ter razvoja v širših teritorialnih okvirih. Spoznal sem, da je nemogoče hkrati uspešno delovati na številnih in različnih (sub)disciplinarnih področjih. Zato sem se – sicer s težavo – odločil, da se ne bom več udeleževal mednarodnih aktivnosti na področju ruralne sociologije, in sem zato zavrnil tozadevna vabila. To pa naj ne bi pomenilo, da mehanično izključujem in se odrekam vsebini tega predmetnega področja v nadaljnjem sociološkem delovanju. Podobno kot sem opazal takšno osebnostno značilnost pri mojemu prijatelju Teuneju, sem se tudi sam dostikrat težko odločil, ko je šlo za pomembne alternative, ker sem videl (pre)številne relevantne okoliščine in razloge za in proti.«

Ob tem, ko se v spominu vrača nazaj, Mlinar z zgodovinsko distanco razkriva paradoks v zgodnjem povojnem času pri nas. Po eni strani je prihajalo do velikih sprememb, ki so prekinjale s prejšnjo družbo, v kateri je bila neenakost med posameznimi družbenimi sloji (gruntarji, bajtarji, hlapci ...) samoumevna. Hkrati pa je postalo »družbeno-politično« poudarjeno in pomembno poreklo posameznika. »'Ta pravo' je bilo, če si bil (povsem) delavskega porekla. Pogosto so pisali ocenjevalne 'karakteristike' o primernosti posameznikov za določeno delo, položaj, ali pa so se ti morali celo sami ocenjevati. Ni mi bilo čisto jasno, ali se lahko uvrščam v delavski sloj, saj oče ni bil čisto navaden delavec, mati pa je podedovala majhno kmetijo in poleg tega imela še gostilno s trafiko, čeprav vse v zelo skromnem, miniaturnem obsegu.«

Vprašanja o neenakosti na podeželju pred drugo svetovno vojno ste neposredno ali posredno doživljali najprej v domačem okolju, pozneje pa tudi na osnovi številnih pričevanj od drugod.

»Če se zadržim na bolj doživljajski ravni, bi ponovil to, kar sva obravnavala že v intervjuju za Žirovski občasnik ob moji 70-letnici. Kosem z Dobračeve je pripovedoval, kako je kot otrok in nezakonski sin hodil z materjo v 'žernado', na dnino na večjo kmetijo. Vendar ko so posedli h kosilu, on, ki je poosebljal sramoto, ni smel sesti za mizo zraven drugih; njegovo mesto je bilo pod mizo, kamor mu je mati dajala hrano.

Kako velika in pomembna je bila včasih statusna distanca med družbenimi sloji, celo v majhni vasi, mi je med drugim v nazorni pojavnosti potrdila študija, ki jo je na VŠPV pod mojim mentorstvom opravil Franci Puhar (objavljena pod naslovom 'Besnica pod vplivom industrijskega razvoja', 1962). Imenovani je naredil manjšo raziskavo v Besnici, vasici ob Savi pod robom Jelovice. Drobec iz zgodnejšega obdobja industrializacije je npr. naslednji: če se je kmet – gruntar – iz Besnice z vozom vračal iz Kranja, ni bilo pričakovati, da bi k njemu lahko prisedel sovaščan, (nekdanji) bajtar,

ki se je vračal z dela v tovarni. Toda ko sem na osnovi te študije sam opravil pogovor pri domačinih, je nanese, da je to bilo ravno v hiši premožnejših v vasi. Tu pa sem naletel na najpomembnejši izziv s spoznavno-metodološkega vidika: nič niso vedeli povedati o takšni neenakosti v vasi. Od tedaj naprej sem bil v svojem raziskovanju še posebej pozoren na to, kako iste razmere različno doživljajo ljudje z različnim družbenim položajem!«

Spreminjanje razmer in neživiljenjski odnos oblasti do kmetov po vojni vas je motiviral, da ste v sodelovanju z Nikom Tošem in kolegi vnašali vrsto vprašanj v raziskave Slovensko javno mnenje.

»V konkretnih okoliščinah sem spoznaval absurdnost ukrepov, ki so temeljili na doktrinarno ideoloških predpostavkah in strahu pred krepitvijo kmetov, ki naj bi izkoriščali delavce. Vendar so se nekdanji dninarji, dekle, hlapci in podobni medtem že zaposlili v tovarnah in so bili v boljšem položaju kot kmetje, ki niso smeli kupovati kmetijskih strojev in jim je agrarni maksimum preprečeval modernizacijo. Ne da bi poskušal tudi sam organizirati odpore do take politike, kot so to očitali Jožetu Pučniku, sem objavil vrsto kritičnih besedil, podprtih s podatki iz anket Slovensko javno mnenje, že veliko prej kot je uradna politika začela prepoznavati in priznavati dejansko stanje. Zato sem bil klican na nekakšen zagovor na CK-ju, kjer me je sam Stane Kavčič spraševal o mojih političnih namenih.

Še danes aktualno, sociološko in politično, pa je vprašanje 'Kje se zaustavlja pobuda in kritika?', s katerim sem razkrival pravi prepad med neformalno in institucionalno sfero družbeno-političnega življenja. Skoraj pol stoletja pozneje imamo še vedno problem zelo neenake prodornosti in vpliva posameznih slojev prebivalstva. Še zlasti glede na 'latentno strukturo' intenzivnejšega neformalnega povezovanja enakih z enakimi, ki sem jo razkrival v svojih raziskavah (vplivni in funkcionarji s prav tako vplivnimi in funkcionarji). To pa je ena od osnov za korupcijo, ki se zaostruje v relativno zaprtem prostoru majhne Slovenije.«

Na pravkar povedano še »cvetka« o kolektivizaciji. Ko je Edvard Kardelj kako leto pred 1965 obiskal Alpino in sta z Zdravkovim bratom Milošem iz zgornjih nadstropij stavbe opazovala okolico, se je visoki gost takoj zagledal v ravne površine travnikov ob tovarni in ugotovil: »Tukaj imate pa lepe pogoje za kolektivizacijo!« V Alpini je bil takrat zaposlen tudi Jože Peternelj Mausar (1927–2013), žirovski slikar samouk in pisatelj, »kulaški« sin, ki je (po lastnih besedah) raje postal čevljar, kot da bi bil »zadružni hlapec« na domačem posestvu. Naslikal je slovito *Obvezno oddajo* (zdaj v Muzeju Žiri) in med drugimi napisal knjigo *Kolhoz v Butalah*, ta pa je v marsičem sorodna s Partljičevo igro *Moj ata, socialistični kulak*.

Naj ob tem pripomnim, da sem bil tistega dne, ko se je tovariš Kardelj pripeljal v Alpino, kot osnovnošolec tudi sam priča tistega dogodka; med poukom so nas poslali pred tovarno, da smo skupaj pozdravili visokega gosta. Moj oče pa je bil takrat med vodilnimi v kraju in je moral izvajati Kardeljevo politiko; tako je nanese, da so prav na tistih travnikih, ki jih je politik videl z zgornjih oken Alpine, postavili dva velika zadružna hleva in velik kozolec. Posestvo je v nekaj letih propadlo, oče pa mi je enkrat pozneje razložil, da vse skupaj le ni bilo čisto zaman. V teh stavbah sta našli prve prostore za razvoj dve novi in še danes uspešni žirovski podjetji. Eno

od njih, ki se je takrat imenovalo Kladivar, je zdaj slovenski center hidravlike in del globalne skupine Poclain Hydraulics. Tako je tudi v tem primeru kapitalistična globalizacija použila komunistično kolektivizacijo.

Spoznavanje in pojasnjevanje razlik doma in v svetu

Kako pa ste v tistem času (v šestdesetih) doživljali razlike med razmerami v Jugoslaviji in po svetu?

»Jugoslavija je bila na splošno dosti bolj odprta kot druge 'socialistične države', npr. Poljska, kjer so dopuščali večjo notranjo diferenciacijo v političnem življenju. Tudi v času največjega sproščanja in odprtosti je bilo pri nas prisotno veliko nezaupanje oblasti do stikov s tujci. V šestdesetih sem se vključeval v številne aktivnosti in sodelovanja z ameriški in drugimi družboslovci, pri nas ali drugod po svetu. V nekaterih primerih je te aktivnosti 'pokrival' posameznik, ki mu je politika dovolj zaupala, npr. dr. Anton Vratuša. Dostikrat so se pobudniki od drugod obračali neposredno name, pri čemer včasih dejansko ni bilo jasno, ali so pri željah za sodelovanje v ozadju še kakšni drugi kot čisto znanstveni motivi. Če sem sprejemal tovrstne pobude, sem jih na lastno odgovornost, čeprav bi morale službe notranjih zadev pravzaprav biti meni v pomoč. Toda sam nisem imel dostopa do njih, pač pa so ga imeli oni do mene. Za razliko od izkušenj nekaterih kolegov, ki jim je Udba pred odhodom v ZDA naročala, kaj naj bo predmet njihove pozornosti, opazovanja, se name niso nikoli obrnili. Na fakulteti pa sem ugotovil, da se je eden od kolegov nenavadno veliko zanimal za to, kaj delava s prof. Henryjem Teunejem, ki je bil kot fulbrightovec eno študijsko leto v Ljubljani. Ta kolega je namreč zbiral vse, kar sva s Teunejem napisala.«

Nadaljujva z navajanjem doživetij in spoznanj mladega sociologa na njegovih socioloških poteh po svetu. Med zgodnejše izzive – iz različnih okolij – za sociološka razmišljanja štejete tudi to, kar ste doživeli na Nizozemskem ...

»Bolj kot vsebina samih razprav na kongresu me je prevzelo doživetje v mestu Enschede. Ko sem se sprehajal po ulici, sem presenečen opazil, da stanovalci sploh ne zastirajo oken, niti zvečer, tako da so bili povsem izpostavljeni pogledom mimoidočih. To ni bil le izziv v primerjavi s stanjem pri nas, ampak tudi izziv za poglobljena razmišljanja o razmerjih med fizičnim okoljem in družbenimi vrednotami oziroma duhovno sfero. Pojasnilo za njihovo prakso sem našel v tem, da gre za protestantske vrednote, ki terjajo, da vsakdo izpriča svojo čistost pred javnostjo. To moralno držo pa so v teku časa materializirali tudi v svojem urbanizmu. Pri tem sem našel tudi navezavo na spremembe v naših cerkvah. Gre za prižnice, ki so včasih izražale vzvišeni položaj duhovnika in cerkve nad verniki, po drugem vatikanskem koncilu pa so se kleriki približali laikom, tako da so prižnice izgubile svojo funkcijo in zdaj le še spominjajo na preteklost. Ta opažanja sem skušal v svoji težnji k sistematiki umestiti tudi v sociološki pojasnjevalni okvir, ki ga vidim v procesu dehierarhizacije.«

Po pariški, izraelski, nizozemski in drugih izkušnjah in spoznanjih so vas povsem nova čakala v Londonu?

»Literatura o novonastajajočih 'posebnih sociologijah' nas je v šestdesetih letih vse bolj (pre)usmerjala na anglo-ameriške vire. Odpirale so se nove možnosti za študijsko

izpopolnjevanje. Mene je najprej pritegnil London, kot mesto, in še zlasti glede na London School of Economics. Zanimala me je tako družba kot sociologija. Pozoren pa sem bil tudi do posebnosti njihovega vsakdanjega življenja. Presenečala me je visoka stopnja zaupanja v poslovanju, ki je omogočala bolj sproščeno delovanje brez velikih formalnosti. Vsakdanje izkušnje pa so potrjevale, da so vredni takšnega zaupanja. Potniku so dopustili izjemo in mu zaupali, tako da je šele ob izstopu iz podzemске železnice sam povedal, od kod prihaja, če v zadregi ni uspel kupiti karte na začetni postaji. Ko sem oddal komaj kupljeni dežni plašč nazaj v popravilo, niso šteli za potrebno, da bi mi dali potrdilo. To spominja na našo tradicionalno kmečko družbo, v kateri so računali, da je človek 'mož beseda', in ni bilo 'papirjev'. Hkrati pa mi je, primerjalno, to še vedno izziv glede na težnjo pri nas, da se vse čim bolj do podrobnosti vnaprej formalno regulira, kar utesnjuje prostor za sproščeno, ustvarjalno delovanje. Enako pomembno pa se mi zdi spoznanje, da Angleži v javnem delovanju znajo razločevati med 'ad personam' in 'ad rem'. Na London School of Economics sem spoznaval, kako 'bojevite' so lahko razprave med zagovorniki različnih mnenj, ne da bi to kakorkoli poslabšalo njihove medosebne odnose ali celo spodbujalo k sovražnostim. Pri nas pa že razlike v mnenjih povzročijo medosebno izključevanje. To se kaže celo v profesionalnem delovanju sociologov, kjer zdaj nekateri poskušajo, da bi predvsem na podlagi politične diferenciacije vzpostavili alternativno organizacijo sedanjemu Slovenskemu sociološkemu društvu. Takšno razcepljenost z vsemi posledicami pa poznamo že iz Italije.«

Sledila je raziskava, ki je vas in sodelavce dobesedno »katapultirala« v svet. Pomembna smer vašega sociološkega vključevanja v svet se vam je namreč odprla s sodelovanjem v mednarodnem raziskovalnem projektu o vrednotah in razvojni vlogi lokalnih voditeljev v ZDA, Jugoslaviji, Poljski in Indiji ...

»Šlo je za široko zasnovano in podprto mednarodno primerjalno raziskavo, ki sta jo koordinirala Philip in Betty Jacob ob pomembni vlogi Henryja Teuneja na Pensilvanijski univerzi v Filadelfiji. S skupnim delom smo predstavniki raziskovalcev vseh štirih držav začeli na srečanju v Dubrovniku, leta 1965. Pobudnika in koordinatorja raziskave sta izhajala iz kvekerskih vrednot in poskušala presegati tedanje blokovske ločnice med različnimi tipi političnih sistemov. To pa je nam raziskovalcem odpiralo pot v svet, saj sem tudi osebno dobil možnost primerjalnega spoznavanja družbenega življenja in politike teh držav. Kot sem že nekje zapisal, nas je ta raziskava kar katapultirala v svet, daleč prek naših sosednjih in bližnjih evropskih držav. Vanjo so se konzultativno in občasno vključevali vrhunski družboslovci tistega časa, tako da sem z njimi prihajal v neposredni stik. Temu pa so sledili moji nadaljnji angažmaji na številnih univerzah v ZDA (npr. Buffalo), v Angliji (Sussex University, Brighton) in drugod. Vabil me je Sidney Verba s Stanfordske univerze, ki je želel v svoj program primerjalnega raziskovanja politične participacije vključiti tudi Slovenijo, pa tudi Robert Agger iz Oregona in drugi. Vse to je vodilo do nadaljnjih aktivnosti slovenskih raziskovalcev in profesorjev, tako kot je bila skupna poletna šola univerze McMaster iz Kanade in FDV v Ljubljani, ki jo je pri nas vodil dr. Janez Jerovšek. Svet sem začel doživljati v interkontinentalnih razsežnostih in to so zame osebno že bili začetki globalizacije. Simbolno v tem pogledu je bilo moje prvo potovanje okoli sveta (od doma do Filadelfije in Havajev, Japonske, Hong Konga, Bangkoka in Indije), z raziskovalnimi postajami in nalogami zlasti v ZDA in Indiji. Od primera do primera se mi je potrjevalo spoznanje, da se z

vključevanjem v drugačna okolja ne seznanjam le z dotlej nepoznanim v svetu, ampak hkrati spreminjam tudi svoje razumevanje domačega okolja, iz katerega izhajam. To sem doživljal že v Ljubljani v odnosu do Žirov, pa potem v Beogradu, Londonu, Ameriki, Indiji, na tedanjen Cejlonu in drugod – v odnosu do Slovenije.«

Na univerzah v ZDA ste se šele zavedeli, kako zaprte so naše univerze ...

»Res je, naše univerze že vseskozi dopuščajo t. i. 'zabubljanje' ('inbreeding'). V ZDA pa je že a priori izključeno, da bi sploh lahko kdo na isti ustanovi podaljševal svojo kariero, diplomiral, magistriral, doktoriral, se tam zaposlil. To vprašanje sem zaostroval ob več priložnostih in tudi konkretno, ko je bil na FSPN od več kot sto zaposlenih z visokošolsko izobrazbo samo eden, ki ni diplomiral v Ljubljani. Danes je FDV že veliko, skorajda neprimerljivo bolj odprta v svet. Četudi na naših univerzah še vedno zaostajamo, se osnovni trend k odpiranju v svet vendarle potrjuje.«

V ZDA ste kmalu spoznali, da dober profesor ni le tisti, ki veliko ve, ampak mora znati tudi ustvariti prijetno, sproščeno vzdušje, v katerem se zbližajo vsi udeleženci in tako skupaj presegajo hierarhično distanco med profesorjem in študenti. Tako je skoraj samo po sebi umevno, da se predavanje začne s šalo ali anekdoto, ki navzoče spravi v dobro voljo. Zakaj je pri nas drugače?

»Po eni strani se zdi, da gre za dediščino tradicionalne avstro-ogrske zavrtosti; na takšno podlago pa je bila z vrha vpeljana še ideološka zaostritev na podlagi razumevanja razrednega boja in 'borbe' z notranjimi in zunanjimi sovražniki. Tako v javnosti kot na univerzi je bila prisotna resnoba, ki je dosegla svoj višek v napetostih svinčenih let, ko je politika obračunavala z ideološkimi odstopanji na FSPN (o čemer sem pisal že drugod). Le kolega prof. Peter Klinar je s svojo duhovitostjo dostikrat prekinil izhodiščno resnoba uradnega delovanja in v hipu povzročil nekakšno razelektritev napete situacije.«

V ZDA ste spoznali tudi, da Rimskokatoliška cerkev ni tako »vesoljna« in pomembna, kot se kaže v Sloveniji?

»Nasprotno. Šele v ameriškem kontekstu sem se zavedel, da pripadnost katolikom lahko pomeni tudi nižji družbeni položaj. To je značilno za njihovo družbo, v kateri imajo dominantno vlogo t. i. WASP (White, Anglo-Saxon, Protestant). Šele primerjava nas torej popolneje ozavešča o našem lastnem položaju. Na povsem drugačno strpnost do razlik sem naletel v Indiji. Tako kot me je v Angliji prijetno presenetilo nekakšno povsem naravno sprejemanje razlik in strpnost v političnih razpravah, kakršne pri nas še nismo dosegli, tako me je v Indiji presenetila in celo šokirala 'strpnost' v smislu dopuščanja ekstremnih oblik družbene neenakosti, ki sem jih doživljal na ulicah Kalkute. Tudi takšna izkušnja pa je koristna za to, da lahko bolj objektivno presojamo domače razmere in se umeščamo v diapazon razlik v svetovnem merilu. Danes bi seveda lahko Indijo spoznavali tudi v marsičem, v čemer nas prehitevajo, npr. na področju informacijsko-komunikacijske tehnologije. Ta omogoča vsakdanjo interkontinentalno operativno povezanost med akterji v ZDA in Indiji, kar ima daljnosežne pozitivne in negativne posledice (uveljavljanje komparativnih prednosti, 'outsourcing' in 'offshoring', 'selitev delovnih mest'). Naši politiki pa niso znali izkoristiti že vzpostavljenih stikov in sodelovanja z Indijo in drugimi državami, ki je že bilo institucionalizirano v

Mednarodnem centru za upravljanje podjetij v javni lasti, tako da bi z novo vsebino aktivirali današnje indijske potenciale.«

Delovali ste tudi na Cejlonu, v letih, ko je današnji Šrilanki vladala Sirimavo Bandaranaike, Titova sopotnica v gibanju neuvrščenih?

»Tam sem bil v okviru študijske misije ILO (The International Labour Organization) in drugih mednarodnih organizacij (1970). Spoznaval sem številne posebnosti te države, ki jih je bilo težko pojasniti. Vse bolj sem prihajal do spoznanja, da se je treba vračati nazaj v Anglijo in poznati njeno zgodovino, saj je kot kolonialna velesila vtisnila svoj pečat tudi vsakdanjemu življenju (vsaj nekaterih slojev) prebivalstva nekdanje kolonije. V času vlade Sirimavo Bandaranaike, ki je kazala interes za jugoslovanske izkušnje s samoupravljanjem, pa se je izkazalo, da je treba upoštevati naslednje: med člani vlade so bili tudi trockisti, ki so si svoje ideološko-politične usmeritve izoblikovali za časa študija na London School of Economics. Za prenos in uporabnost jugoslovanskih izkušenj o decentralizaciji in lokalni samoupravi pa je bila tedaj že v izhodišču nepremagljiva ovira v težnjah po odcepitvi Tamilcev na severnem delu otoka. V času tamkajšnjega delovanja sem doživel tudi poskus državnega udara in nasilje v neposredni bližini hotela Taprobane v Kolombu ...«

Navedene in številne druge izkušnje ponazarjajo pot, po kateri je Mlinar z vključevanjem v različna družbena okolja v svetu naletel na nove in nove izzive za prepoznavanje identitete Slovencev, posameznih krajev in samega sebe. Spoznal je, da se v zaprtem domačem okolju dostikrat pojavlja nekakšna slepota za določene probleme. Ljudje nereflektirano sprejemajo danosti in nekako po inerciji podaljšujejo prevzeto iz preteklosti tudi v prihodnost. Prav globalizacijo pa ima sociolog za tisti zelo pomemben proces, ki v razširjenem prostoru nenehoma terja bolj refleksiven odnos do lastnega in tujega ter izziva k pojasnjevanju razlik. Pri tem se zdi še zlasti pomembna njegova misel – da če nič ne storiš, ne ostaneš na istem, ampak se ti lastni položaj poslabša.

O mestnem okolju in načinu življenja: strokovno in doživljajsko

V vašem opusu se na vprašanja o globalizaciji na vsakem koraku navezujejo tudi ljubljanske teme. Kako se je Ljubljana odpirala svetu ali zapirala pred njim?

»V okviru Centra za prostorsko sociologijo smo opravili vrsto raziskav, ki so zadevale socialne, upravno-politične, ekološke in urbanistične probleme mesta, nekatere v sodelovanju s Centrom za raziskovanje javnega mnenja in drugimi. Mogoče bi se zdelo, da jih je večina lokalnega značaja. Naročniki so radi vključevali sociologe takrat, ko je prihajalo do zaostritve konfliktnih interesov in so potrebovali oporo pri odločanju. Včasih pa smo se mi kot nepoklicani in neželeni vključevali v javne razprave, ko smo se (ali pa so se – kasneje – moji kolegi) kritično spopadali z ozkimi, partikularnimi interesi in z izključevalnim odnosom do širšega sveta.

V lokalnih nasprotjih pa razkrivamo tudi univerzalne teme. Naj tu omenim le značilen primer 'umeščanja ljubljanske džamije'. Drago Kos (TiP, 2013) je temeljito preučil petdesetletno zgodovino iskanj in nasprotovanj lokaciji džamij in prikazal poučno zgodbo o uveljavljanju multikulturalizma v Sloveniji. Razkril je izrazito konservativno

razumevanje identitetnih prostorov. Ob tem pa veliko sprenevedanja in težnjo h kamuflaži tradicionalnih vzorcev islamske arhitekture.

Kako lahko sociolog sodeluje z urbanisti?

»V Ljubljani sem bil vključen v različne lokalne in mednarodne aktivnosti v sodelovanju z Urbanističnim inštitutom, zlasti v času, ko ga je vodil prof. Vladimir Braco Mušič, ki je v Ljubljano pritegoval tudi največje avtoritete na urbanističnem področju. Kolegi urbanisti so poznali tudi nekatere sociologe, kot npr. Chombarta de Lauweja, znanega francoskega raziskovalca socioloških in antropoloških vidikov problematike stanovanjskega okolja; Mauricea Broadyja, ki je v angleškem in mednarodnem merilu izpostavljal sociološke vidike urbanističnega planiranja ter kritično opozarjal na 'arhitekturni determinizem' idr. Z obema sem imel osebne stike, z Broadyjem še posebej tudi preko organizacije, imenovane Salzburg Congress on Urban Planning and Development. Kolega Pavel Gantar pa je 'oborožen' s sociološkimi spoznanji kompetentno prevzel tudi ministrsko vlogo.«

Zanimala vas je tudi lokacijska problematika univerze: kakšen je pogled nanjo s sociološkega vidika?

»Kot član Odbora za urbanizem sem spoznaval konfliktne interese v procesu odločanja. Še posebej pa me je zanimala lokacijska problematika univerze. Pri tem je po eni strani potekalo razpravljanje v okviru pooblaščenih institucij za to področje (v samem odboru npr. o lokaciji ekonomske fakultete). Hkrati pa je prihajalo do pomembnih političnih odločitev mimo njih. Takšne odločitve so, zlasti v zgodnejšem obdobju, sprejemali najbolj vplivni posamezniki, tako kot npr. Ivan Matija Maček, ki je kar sam določil lokacijo Visoke šole za politične vede za Bežigradom. Univerza ni (tudi o tem sem že pisal) niti na ravni rektorata uveljavljala dolgoročne vizije, po kateri bi lahko strnili univerzitetne enote in človeške potencialne. Rektor Ivo Fabinc je celo dosegel, da je prišlo do izključitve študentskih domov iz organizacijskih okvirov univerze. To je v nasprotju s sodobnimi težnjami v svetu, kjer se vse bolj uveljavlja (re)integracija bivalnega in delovnega okolja in se na različne načine poskuša presegati preživel model funkcionalističnega urbanizma, ki je mesto delil na cone – dela, bivanja, rekreacije in prometa. Na univerzah po svetu pa se že pojavlja živo zanimanje za 'living-learning communities' (o čemer več v reviji Andragoška spoznanja, 2005).

Ko sem sam v prvi polovici sedemdesetih študiral na Filozofski fakulteti, je bilo mogoče sociologijo vpisati le še kot B-predmet. Dejali so nam, da je tako zato, ker ste jo ugrabili in odpeljali za Bežigrad ...

»Tudi vprašanje o dokončni umestitvi sociologije v okviru univerzitetnega študija je bilo v zvezi z urbanistično tematiko. Zaradi omejenih prostorov na Filozofski fakulteti na Aškerčevi cesti in že utrjenih drugih disciplinarnih področij na tej fakulteti tu nisem videl dobrih možnosti za ambiciozen program razvijajoče se sociologije. Sem pa takšne možnosti videl za Bežigradom, kjer so sicer politiki želeli imeti le politično šolo za funkcionarje. Pravijo, da mi pripada očetovstvo ideje o združitvi treh študijev v enotno ustanovo VŠSPN in kasnejšo Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo v sklopu Univerze v Ljubljani. Pri tem pa ni šlo le za fakulteto, ampak tudi za zamisel o družboslovnem kampusu. Oboje sva prek sociološkega društva uveljavljala s kolegom Nikom Tošem.«

Je bila Ljubljana kot najbolj urbano okolje v Sloveniji za sociologa tudi sicer izživ?
»Osebnostno mi je bila življenjsko optimalna, sociološko pa premalo izzivalna. Ljubljana, še manj pa druga, manjša mesta v Sloveniji namreč niso nudila sociologu takšnih izzivov, na kakršne naleti v velikih mestih po svetu, kjer postanejo razlike med družbenimi sloji in med načini življenja v prostoru veliko bolj izrazite in prepoznavne. Čeprav me je prostorska segregacija v mestih vseskozi zanimala, je ta ostala pri mojem delu neka-kšna precej nedorečena tema. Kolega Gantar in Kos sta npr. raziskovala Rakovo jelšo, Tomačevo idr. K tej tematiki pa se vračam pri preučevanju globalizacije v svetovnem merilu. Pri tem opozarjam, da v današnjem času ne gre le za odpiranje v svet, ampak tudi za zapiranje homogenih skupin oz. kategorij prebivalcev v tako imenovane 'gated communities'.«

Zasledil sem že vašo misel, da arhitekta zanima predvsem fasada, sociologe pa bolj tisto, kar je za njo?

»Intenzivnejši stiki in sodelovanje z urbanisti in arhitekti so po eni strani dopolnjevali profil mojih socioloških preokupacij, po drugi strani pa nudili tudi številne izzive za kritično odzivanje na njihove disciplinarne zamejenosti. V ospredje so postavljali 'estetiko fasade', mene pa je zanimalo predvsem tisto, kar je bolj prikrito, tisto, kar je 'za fasado', družbeni in socialno-psihološki vidiki doživljajskega okolja. Seveda sem se zavedal, da je potrebno upoštevati oboje, in to potrjujejo negativne izkušnje z različnimi programi revitalizacije mestnih jeder. Tudi arhitektka Mika Cimolini je kritično pisala o 'embalažni arhitekturi', ki da je pri nas močno prisotna že od Plečnika naprej. Tako so se mi kritično odpirala številna vprašanja o razmerju med vidnim in nevidnim, fizičnim in družbenim ipd. Po eni strani sociologi odkrivamo dogajanje v ozadju in smo še prav posebej kritični do zamejevanja stvarnosti le na zunanost. Po drugi strani gre za to, da prav v najnovejšem obdobju bolj kot kadarkoli prej spoznavamo, da način dela in življenja terjata večjo pozornost do potreb same fizične eksistence človeka.

V ljubljanskem kontekstu sem kritično opozoril na paradoks v zvezi s Stožicami. Pogrešam večjo odzivnost urbanizma na telesno neaktivnost ljudi v času, ko govorimo o 'sedentarni družbi'. Gradimo stadione, kjer bo še več možnosti za pasivne množice 'spektatorjev' in za sporno nastopanje profesionalnih 'gladiatorjev'. Intelktualno najbolj ustvarjalni, ki bi jim z razvojnega vidika morali posvečati veliko večjo pozornost, pa ne potrebujejo spektaklov, temveč olajšano dostopnost do aktivne rekreacije v svojem vsakdanjem okolju. Pri tem sem se kot sociolog opiral tudi na lastno doživljanje tega protislovja zaradi slabo urejenih in vzdrževanih rekreacijskih površin in naprav (Mostec-Rožnik).

Pozitivno pa ocenjujem dejstvo, da so urbanisti marsikaj dosegli z izključevanjem prometa iz posameznih območij, okrepili družabnost in hkrati večjo pozornost do naravnega okolja. To se izraža zlasti na območju ob Ljubljani, kjer je prišlo do presenetljive oživitve javnih mestnih prostorov. Te dojemam zelo osebno, še bolj pa moja žena – kot potreben kontrast izoliranemu bivanju, kakršno se pojavlja npr. v naselju Murgle. Tem vprašanjem so veliko pozornost posvečali Marjan Hočevar (v knjigi 'Novi urbani trendi', 2000) in kolegi s Centra za prostorsko sociologijo, npr. predvsem z njihovim obravnavanjem različnih 'prizoriščnih prostorov'. V Arhitekturnem biltenu sem zastavil vprašanje: 'Ali bo internet izpraznil javne mestne prostore?' in ugotovil, da gre

za velike spremembe, ki pa niso enosmerne. Nekatere aktivnosti ljudi, ki so bolj rutinskega značaja, se umikajo iz mesta, krepijo pa se druge, ki terjajo neposredno fizično prisotnost ljudi na določeni lokaciji, da bi sploh lahko doživljali učinke skupnega delovanja z vidika čustvene razsežnosti ali zaradi kompleksnosti določene naloge. Tu se torej nakazujeta dve veliki temi, ki zadevata življenje in ustvarjalnost v informacijski dobi in ju bom obravnaval v tretji knjigi zasnovane trilogije.«

Kje vse ste sami bivali v Ljubljani?

»Osebnost sem od leta 1948, ko sem prišel v Ljubljano v šolo, to mesto doživel na več lokacijah in v različnih oblikah bivanja: od dijaškega internata na Vidovdanski ulici na Taboru, kot sstanovalec pri sorodnikih na Slomškovi ulici, kasneje kot študent v Akademskem kolegiju, pa tudi kot najemnik sobe v Rožni dolini; prehodno s svojo družinico pri ženinih starših za Bežigradom, nato pa v družinskem stanovanju univerze v bloku v Šiški in končno v lastni atrijski hiši v Murglah, kjer prebivam še zdaj. Atrijski vzorec pozidave, ki ga je arhit. France Ivanšek uveljavil na podlagi švedskih izkušenj, doživljam kot pomembno obogatitev in preseganje prakse 'parcelnega urbanizma', še posebej s sociološkega vidika. Uporabnost tega vzorca pa ima seveda svoje meje. Enako pomembno je, da je sploh prišlo do uspešnega prenosa izkušenj – za razliko od že pozabljenega zloglasnega povojnega primera, ko je šlo za propadli poizkus graditve našemu podnebu povsem neprimernih 'odprtih hlevov'. Preveč lahkotno prevzemanje idej in izkušenj iz drugih okolij – ki je značilno za neodgovorne oblastnike – je seveda lahko tudi škodljivo ali celo katastrofalno.

Arhitekti in urbanisti praviloma izhajajo iz prostora, hkrati pa zapostavljajo potrebe in možnosti časovne organizacije vsakdanjega življenja in življenjskega ciklusa. Prostor, namenjeni otrokom, ostajajo prazni po več desetletij, čeprav bi jih lahko opremili tudi za rekreacijo starejših prebivalcev. Prebivalci tudi sami še nimajo utrjenih norm mestne kulture in estetike krajinskega planiranja. Pred atrijsko hišo, ki nudi družini vso potrebno zasebnost v notranjem vrtnem prostoru, kljub temu – povsem nefunkcionalno – gojijo še visoke žive meje, četudi z njimi zapirajo le ozek pas zelene površine. Ali smo pri nas res še bolj zasebniško izključujoči kot Američani, ki puščajo pred hišami odprte površine?«

Marsikaj bi lahko rekla in napisala še o Mlinarjevih socioloških raziskovanjih mest, kot so Velenje, Nova Gorica, Koper, in o specifičnih tematskih socioloških obravnavah ter mednarodnih aktivnostih na področju urbane sociologije, vendar bo to gotovo napisano drugje.

Sociologov družbeni položaj in pot do resnice

V svojih socioloških raziskavah ste se srečevali s številnimi ljudmi, ti kontakti pa niso mogli biti le strokovni, ampak slej ko prej tudi čisto človeški ...

»V vsakem človeku vidim bogastvo edinstvenih lastnosti in izkušenj. Priljubljena mi je misel, ki se glasi: 'Vsakdo nekaj ve, nobeden ne ve vsega, vsi vedo vse.' Nikoli nisem bil v zadregi najti skupne točke tudi z neznancem, npr. če sva se znašla drug poleg drugega v avtobusu ali na letalu. Ne glede na stopnjo formalne izobrazbe človeka sem prepričan, da od vsakega lahko nekaj pridobiš, in zato izražam svojo spoštljivost tako do

delavca kot do kmečkega človeka, do voznika tovornjaka, pomorščaka ali čistilke. Ko sem enkrat ravno odhajal s fakultete na pot v Maribor, sem srečal uglednega kolega, ki ga je zanimalo, zakaj grem v Maribor. Zato, ker želim v neposrednem stiku in v pogovoru z nekaterimi vodilnimi javnimi delavci bolj spoznati njihov kritični odnos do republiškega središča. Toda kolega je izrazil začudenje: 'Take intervjuje bi pa vendarle lahko opravili tvoji pomočniki. Habermas še člankov ne piše sam, ampak mu jih pišejo njegovi asistenti.' Temu prigovoru pa je sledila še drugačna izkušnja. Izkazalo se je, da eden od teh pogovorov sploh ni bil pogovor, saj nisem dobil odgovorov na vprašanja, ampak je šlo le za vzvišeno dociranje in samohvalo, ki sem jo doživel kot osebno ponižanje. Vendar ta izkušnja v skoraj brezštevilnih pogovorih s poznavalci različnih področij družbenega življenja predstavlja bolj izjemo kot pravilo. Večkrat sem doživel prav nasprotno – da se mi je sogovornik, ki je bil presenečen nad tem, kako sem se mu kot raziskovalec približal in vživel v njegovo problematiko, ob sklepu pogovora še sam zahvaljeval in se je čutil počaščen nad nepričakovano pozornostjo in poglobljeno obravnavo.«

Torej tudi za sociologa velja, da se do resnice ne pride kabinetno, ampak je treba na teren, k ljudem ...

»Da bi se prebil do resnice, sem skušal zmeraj iskati informacije prek akterjev in družbenih enot glede na njihov položaj, tako z vidika 'od zgoraj navzdol' kot 'od spodaj navzgor'. Sam pri sebi sem zaostroval vprašanje: 'Kdo razkriva in kdo prikriva dejansko stanje?' Ali pa širše: 'Kdo ga vidi in kdo ga ne vidi?' Kot že rečeno, je v času pred osamosvojitvijo resnica o Sloveniji težko prodirala v svet. V Mariboru, Kopru, Novi Gorici in drugod pa včasih kritično zastavljajo vprašanje o svoji 'resnici' v kontekstu Slovenije. Na Koprskem sem razkrival odpor proti 'kontinentalizaciji' (celo nekakšni kontinentalni okupaciji), ki je dušila njihovo mediteransko identiteto. Nasploh se mi je potrjevala misel, da tisti, ki so v podrejenem položaju, bolje razkrivajo tisto, kar je v javnosti nepriznано, in sem zato iskal stike prav z njimi. Posebno doživetje, ki mi po tridesetih letih ostaja v spominu, je bil najdaljši, okrog sedem ur trajajoč pogovor, ki sem ga imel z ravno tedaj (politično) odstavljenim direktorjem komunalnega podjetja v Novi Gorici. Ta je 'z dušo' sooblikoval naselje v zgodnjem obdobju njegovega nastajanja in je čutil potrebo, da se izpove in kritično izpostavi najbolj delikatna vprašanja upravljanja v mestu. Še nekaj let po tistem mi je izražal svojo hvaležnost. V ta kontekst sodi tudi že omenjena izkušnja o dveh 'resnicah' v vasi Besnica, ko je delavec iz bajtarske družine opozoril na – če se izrazim sociološko – 'socialno distanco' do gruntarjev. Ti pa tega niso zaznavali.«

Vir: Teorija in praksa, 2014, posebna številka.

Mlinarjevo delovno okolje in način dela

Za Mlinarja je značilna izjemna »širina njegovih vsebinskih preokupacij«, ki so jo izpostavili tudi ocenjevalci v predlogu za podelitev naziva zaslužni profesor. Zato je razumljivo, da se je to dejstvo vseskozi izražalo tudi v njegovem delovnem okolju. Večja »širina« je terjala daljši čas za obdelavo. Hkrati je ves čas zavračal aktivistično zamejenost na aktualnost »današnjega političnega trenutka« in s tem razširjal razumevanje relevantnosti virov v preteklost in prihodnost. Konkretno ga je npr. ohrabil osebni pogovor z Niklasom Luhmannom, ki mu je ob obisku v Ljubljani povedal, da sproti zbira in ureja gradivo za kakšnih šeststo tem za morebitno sociološko obravnavo! Torej ne gre le za njegovo osebno pretencioznost in *faux pas*.

Ko je nekoliko pozno začel uporabljati računalnik in internet, si je radikalno povečal tako dostop kot obvladljivost virov z vsega sveta, hkrati pa mu ni bilo več treba v tolikšni meri fizično kopičiti gradiv, s katerimi je prej že zatrpal vse razpoložljive prostore v službi in doma. Tako kot vsepovsod je Mlinar tudi v tem doživljal protislovnost v uveljavljanju svojih teženj. Po eni strani je bil pozoren in je iskal pota do različnih virov informacij in znanja v svetovnem merilu, po drugi pa možnosti za izolacijo, ki bi mu omogočila koncentracijo pri njegovem delu. Ko je šlo za prvo težnjo, je bil eden od najpogostejših uporabnikov mednarodne medknjižnične izposoje v Sloveniji preko NUK; v teku več desetletij je verjetno postal kar rekorder, ko so mu posredovali na stotine knjig, povezanih s tematiko njegovega raziskovanja. Ob občasnih obiskih Anglije mu je bilo v največji užitek, da je poleg londonskih knjigarn prebrskal tudi knjigarni Heffers v Cambridgeu in Blackwell v Oxfordu. »Odprti dostop« do knjig v knjižnicah in knjigarnah (kakršen je bil že veliko prej mogoč do artiklov v samopostrežnih trgovinah) je dojemal kot znak sociološko pomembnih sprememb, v katerih se priznava večja samostojnost in zaupanje v človeka. Široko vsebinsko področje njegovega sociološkega delovanja mu je narekovalo, da je vsako priložnost izkoristil tudi za nakup knjig v obsegu, ki ga je vsakokrat spravljal v zadrego, kako jih spraviti v Ljubljano.

Druga težnja, ki jo je Mlinar poskušal uveljavljati pri svojem delu, pa je bila v tem, da je iskal občasna zatočišča, ki naj bi mu omogočila največjo možno osamitev in koncentracijo. K temu ga je še posebej spodbujala izredna izpostavljenost najrazličnejšim nalogam in motnjam ter pričakovanjem okolja v času, ko so pri nas delovali le maloštevilni formirani sociologi, a so se morali kljub temu odzivati na celoten spekter družbene problematike. Spoznal je, da znanstveno zahtevnejši projekti terjajo tudi dolgotrajnejšo, selektivno samoizključitev iz naključne izpostavljenosti zahtevam ožjega in širšega okolja. (»V času jugoslovansko 'zagretega' socializma ni bilo razumevanja za takšne potrebe. Šele kasneje so družboslovci začeli opozarjati na to, da Marx ni deloval na barikadah, ampak predvsem v British Library.«) Iskal je možnosti za bivanje, kakršno je bilo v planinskem zavetišču Robidniško Brdo blizu Leskovice pod Blegošem, kjer je pisal raziskovalno poročilo o družbeni participaciji na osnovi raziskave v Gorenji vasi. Drugič pa se je umaknil v dom na Paškem Kozjaku, ko je pisal interpretacijo raziskave v Velenju, ipd.

Seveda pa pri izolaciji ne gre le za tisto, ki bi jo našel v domačem, slovenskem okolju, saj je dolgotrajnejšo osamitev dosegal predvsem v času daljšega bivanja v »tujini« (to besedo nerad uporablja, ko gre za današnji čas). Pri tem je zaznaval protislovnost med pričakovanji večje doživljajske raznovrstnosti v širšem svetu in

delovno zavezanostjo, ki terja osamitev in koncentracijo tudi v krajih po svetu. Praviloma je drugo prevladalo nad prvim, tako da je navzlic skoraj polletnemu bivanju v univerzitetnem mestecu Eugene v Oregonu komajda kaj potoval po tem predelu ZDA. Podobno je bilo ob bivanju v mestecu Chapel Hill, na Univerzi Severne Karoline, kjer je imel na voljo knjižnico v stavbi, veliki, kot je ljubljanski Kozolec; le v času, ko sta ga obiskali hčerki, so skupaj vendarle obiskali več bližnjih in bolj oddaljenih krajev. Sicer pa ga je pritegovala največja knjigarna z uporabljenimi knjigami v državi v bližnjem mestecu Durban. Pozoren pa je bil tudi do dogajanja na območju t. i. »raziskovalnega trikotnika« (Research Triangle), ki so ga zasnovali vizionarski vodje treh univerz, lociranih v mestih Raleigh, Durban in Chapel Hill, podobno kot je Stanfordova univerza predstavljala osnovo za Silicijevo dolino. K tej tematiki se vrača ob pisanju knjige o informatizaciji in inovativnosti.

Čustveno in instrumentalno v globalnem in lokalnem merilu

V ocenjevanju in življenjepisih znanstvenikov se praviloma kot pozitivno izpostavlja njihovo delovanje v številnih državah po svetu. Ostaja pa prikrito, kaj to pomeni za njihove družine. Tako iz osebnih izkušenj kot na osnovi sociološkega znanja je Mlinar postajal vse bolj pozoren do razlikovanja med instrumentalno in čustveno razsežnostjo družbenega življenja v kontekstu globalizacije. Skupno izhodišče za to razlikovanje je videl v mobilnosti v prostoru. Ta je izzivala pozornost do razlik med različnimi okolji. Hkrati pa je prihajala v nasprotje z bolj stabilnimi, težje spremenljivimi elementi človekovega življenja in življenjskega okolja.

Po priselitvi v Ljubljano je opazal, da ljudje v mestu drugače izražajo svoja čustva kot na podeželju, tako v družinskem krogu kot v javnih prostorih. Njegova mati ga je imela zelo rada in si je nenehoma prizadevala, da bi kaj storila zanj, vendar ga nikoli v življenju ni poljubila niti on nje. Žirovci so že »vedeli«, kaj se spodobi in kaj ne. Nespodobno bi bilo, če bi si fant in dekle izražala svojo ljubezen tako, da bi se na cesti držala za roke. (Sicer pa že sprehajanje samo ni sodilo v to okolje.) Od prvih srečanj s kasnejšo življenjsko sopotnico Vido Peterlin in njeno družino je doživljal čustveno bogatejši svet. Ko si še ni drznil vstopiti k njej domov, je ob vrtu pred hišo poslušal, kako je v njihovi dnevni sobi igrala klavir. Ob vključevanju v njeno družino je bil kar nekaj časa v zadregi, preden se je prilagodil ali prevzel nove, bolj meščanske načine izražanja čustev. Hkrati pa so bili oni v zadregi, ko so se prilagajali svetovno-nazorsko drugačnemu fantu in so celo opustili molitev pred obedom. Vendar sta se kar dobro zblížala tudi s tastom dr. Maksom Peterlinom, sicer koroškim borcem in znanim braniteljem Škabrijela – že prej – na soški fronti.

Sicer pa danes Mlinar z obžalovanjem ugotavlja, kako izginja nekdanje spontano prepevanje ob druženju. Kar malo razočaran je bil, ko mu na ekskurziji k temu ni uspelo spodbuditi skupine študentov. V tem vidi osiromašenje čustvenega življenja v današnjih razmerah, še zlasti s pasivizacijo pred televizijo in drugimi mediji. Mladi se sicer veliko družijo, a le redkokdaj tudi zapojejo, tako kot so včasih.

Njegova mlada družina je skozi daljši čas čustveno negativno doživljala posledice mobilnosti. V miniaturi obliki se je to pokazalo ob preselitvi iz Šiške v Murgle, ko je osnovnošolka Mojca izgubila svoje prijateljice in jih je morala v Trnovem poiskati na novo. Vsi pa so težje doživljali ločenost, zlasti žena in hčerki odsotnost moža in

očeta, ko je bil ta službeno v tujini. Ko se je enkrat po daljši odsotnosti vrnil domov (z brado), je starejšo hčerko Mojco prijateljica »iz bloka« v Šiški vprašala: »Sedaj si pa dobila novega očita, kajne?« Mlajša Katja pa je svoj odnos do kolega, ki je nekaj časa gostoval pri njih, izrazila še bolj demonstrativno. Gost (Henry Teune) je nepričakovano pogrešil več osebnih stvari, čevlje, knjigo, očala idr. Nikjer v stanovanju jih niso našli. Nazadnje jih je žena ob pogledu iz drugega nadstropja zagledala v travi pred blokom. Žena je večkrat zastavljala vprašanje možu: »Ali si poročen z mano ali s sociologijo?« Pri tem je šlo tako za njeno čustveno prizadetost kot za veliko preobremenjenost, ne le v času moževe odsotnosti, ampak tudi tedaj, ko je bil doma in je skrbela še za njegove goste. Hčerki sta si ustvarili svoji družini, zdaj vsi prebivajo blizu, v istem predelu mesta. Tako se zdi, da so našli primeren *modus vivendi* ob upoštevanju Zdravkovih socioloških poudarkov: »Samostojnost in povezanost!«

Zdravkova starša sta po rojstvu izhajala iz vasi, ki sta bili le nekaj kilometrov narazen (imela pa sta pomisleke, ko je eden od sinov napovedal, da se bo poročil na Hrvaškem, s Hratico). Zdravka in Vido je najprej pritegnila Ljubljana in tu sta se srečala kot študenta. Kako pa bo z njunimi vnuki? Babica Vida, ki pravi, da ne bi živela drugje kot v Ljubljani, najbolj zaskrbljeno sprašuje najstarejšega: »Blaž, kje bi pa ti živel?« On, ki se je ravno zaposlil v podružnici velikega mednarodnega podjetja v Ljubljani in je nekaj časa študiral v Nemčiji ter kot študent veliko potoval po Evropi, pa tudi Kazahstanu, Šrilanki in Kitajski, pa ji ne daje povsem jasnega odgovora. Tudi druga dva vnuka, Tina in Andraž, se vse pogosteje srečujeta z vrstniki v mednarodnem merilu. Zdravka v zvezi z globalizacijo tudi kot starega očeta vse bolj privlači tema »mešanih zakonov«, ki mu simbolično nakazuje uspehe in težave v procesu svetovnega povezovanja raznovrstnosti. Na začetku druge knjige iz trilogije o globalizaciji izstopa posvetilo: »*To knjigo posvečam svojim vnukom Blažu, Tini in Andražu, ko vstopajo v širši svet, ki jih bogati in ogroža.*«

Življenje, osebnost, družba

Ob 80-letnici sociologa Zdravka Mlinarja smo osvetlili njegovo življenjsko pot, ki je bila rezultat njegovih lastnih prizadevanj, pa tudi posebnosti časa in prostora, v katerem je deloval. Ne da bi se spuščali v analizo in oceno njegovih del, ki bo podana posebej, nas je zanimalo, kako je uveljavljal in doživljal svoje vloge človeka, raziskovalca, pedagoga, javnega delavca in družinskega člana. Kot smo videli, je v pretečenih osmih desetletjih intenzivno podoživljal kar tri značilne etape družbenega razvoja, ki so določale njegov »življenjski svet« in hkrati izzvale njegovo sociološko imaginacijo.

Njegovega dosedanjega dela in življenja ni mogoče v celoti pojasniti s standardnim modelom življenjskega ciklusa; ta izkazuje najprej dinamično mladostno vključevanje v vse širše prostore in življenjske sfere, nato utrjeno zrelo dobo ter naposled starostno krčenje in umikanje. Prav v času po formalni upokojitvi nas preseneča s svojimi najbolj celovitimi obravnavami družbeno-prostorskih sprememb in še posebej globalizacije. To je gotovo izraz dejstva, da je v tem času postal bolj sam svoj gospodar in je v manjši meri izpostavljen vsakdanjim naključnostim. Čeprav je omejil svojo fizično mobilnost, mu je internet omogočil še bolj intenzivno selektivno in sprotno povezovanje s svetom.

V knjigi razprav o globalizaciji lahko Zdravka Mlinarja označimo predvsem kot – svetovljana. Toda on ni svetovljan, ki bi se odtujil od svojih domačih izhodišč, ampak svetovljan, ki si vseskozi prizadeva ohranяти svoje lokalne in nacionalne korenine. Pri tem je spoznaval, da tok življenja človeka – dostikrat nezavedno – vodi v enostranost lokalnega ali globalnega. Zato je potrebna širina, volja in hotenje, pa tudi žrtvovanje, da presežeš izključnost enega in drugega. Prav takšno usmeritev pa razkrivamo na njegovi življenjski poti. In najtežje mu je bilo – tako v osebnem življenju kot v njegovem sociološkem delovanju – kadar in kolikor te dvojnosti ni uspeval presegati; ko se je ena stran krepila na škodo druge.

Podobno kot so bili v svojem času že njegovi starši odprti za novosti, napredni in prvenstveno usmerjeni v prihodnost, velja tudi zanj osebno. Vendar pa je že desetletja osrednje vodilo v njegovem delu »izkustvena dialektika« enotnosti nasprotij, ki ne pozna poenostavljenih delitev in »čistih«, izključujočih alternativ. Ne gre za preprosto dihotomijo: preteklost ali prihodnost. Zato kritično zavrača tako samozadostnost v ukvarjanju s preteklostjo kot neživljenjske ideološke konstrukcije o prihodnosti, pa tudi značilno aktivistično zamejenost na »naš današnji politični trenutek«.

Ravno s študijo na »rovtarskem« območju (»Z inovativnim nadgrajevanjem tradicije vstopajo v svet«) je nakazal strategijo preživetja, ki terja domiselno povezovanje starega in novega ter lokalnega in globalnega. Kot so ugotovili že njegovi recenzenti, se »ne izogiba niti drznim posplošitvam niti nizanju na prvi pogled čisto postranskih in naključnih dejstev ter neprestano išče povezave med splošnim, posebnim in posameznim«. Velikokrat je bil s svojimi stališči in dejanji »pred časom« in pred drugimi in marsikdaj so bile njegove ideje celo vizionarskega značaja. Preživeli miselnosti izpred druge svetovne vojne, ki so jo izražali z delitvijo na »dom in svet«, je protipostavljal vizijo, da ves svet postaja naš dom; prihaja do podomačenja svetovnega in posvetovljanja domačega. Toda ob tem je upošteval tudi nasprotno težnjo, ko gre za prevladovanje tujega in odtujevanje oz. izključevanje domačega. Pri tem pa zavrača preživelo prakso, ko vsakdanje življenjsko okolje po inerciji preprosto enačijo in zamejujejo na lokalno okolje. Danes, v informacijski dobi, že ves svet doživljamo kot našo vsakdanjost. V zaprtem lokalnem in nacionalnem okolju ljudje nerefleksivno sprejemajo obstoječe stanje in po inerciji pričakujejo njegovo podaljševanje tudi vnaprej. Za mnoge je značilna slepota za prihajajoče probleme in možnosti, dokler ne pride do krizne situacije, kakršna je npr. danes v Sloveniji. Glede na to je tudi v zvezi z osamosvojitvijo Slovenije videl dve strani: najprej veliko pridobitev z uveljavitvijo slovenske države kot priznane identitete v mednarodnem merilu; hkrati pa tudi nevarnost teženj k samozadostnosti. Tako je že vnaprej napovedal nujne spremembe v slovenski ustavi, do katerih je že prišlo ali pa so še pred nami.

Čeprav kot diplomirani pravnik in sociolog priznava pomen normativnega reda, je glede na prakso – tako v prejšnjem političnem sistemu kot danes – oster kritik »normativnega idealizma«. Tega šteje za obliko odtujenosti od dejanskega življenja in za sredstvo v službi samovoljnosti politične elite. Zato se tudi kot profesor ni zadovoljeval z uradnimi doktrinami, ki so prevladoval v formalni institucionalni sferi. Pač pa je študente spodbujal in usmerjal k spoznavanju pristnega življenja in zapostavljenosti ljudi v različnih življenjskih situacijah.

Mlinar je kot človek že po svoji naravi zelo družaben in bi lahko rekli, da je gregarnega značaja; v največje zadovoljstvo mu je družba, ki ga intelektualno in splošno življenjsko bogati. Hkrati pa se je moral zaradi privrženosti svojim delovnim nalogam pri tem tudi zelo omejevat. Tudi v svojih družinskih vlogah.

Ob njegovem 80. rojstnem dnevu so mu njegovi sodelavci pripravili sprejem v sončni sobi na FDV. Ob tej priložnosti je dr. Pavle Gantar, njegov nekdanji študent, asistent in sodelavec, v priložnostnem nagovoru nekoliko hudomušno orisal nekaj njegovih značajskih potez. Najprej je poudaril njegovo popolno predanost sociološkemu poklicu – v Webrovem smislu poklica kot poklicanosti. Ugotovil je, da »ni mogoče ločiti Zdravka 'kot človeka' od Zdravka 'kot sociologa'«. V nadaljevanju je izpostavil njegovo raziskovalno nepopustljivost. »Njegovi nekdanji in sedanjí sodelavci imamo na zalogi veliko anekdot, ki pričajo o sociološki raziskovalni nepopustljivosti našega današnjega slavljenca. Sestanki raziskovalnih skupin so se dogajali v prostoru 'brez časa', vse dotlej, dokler nismo razčistili zadnje drobtinice in zadnje podrobnosti. In če je ugotovil, da nas predolgo ne bo uspel držati skupaj, nas je odpeljal na Goropeke, hribovsko vasico nad Žirmi. Še živi spomin, ko smo se z Dragom Kosom in Janjo Zvonar zaklenili v pisarno Centra za raziskovanje lokalnih skupnosti in delovnih organizacij, da bi končali vprašalnik za neko raziskavo (Nova Gorica ali Velenje), kajti roki so pritiskali, in smo skozi režo pod vrati dobivali še zadnja vprašanja. Zdravko je preprosto temeljit človek, in če s čim ni povsem zadovoljen, ne odneha!« Tako je svojega učitelja portretiral nekdanji študent in sklenil: »Temeljnost, sistematičnost, celovitost, preverjanje in znova preverjanje podatkov, izogibanje hitrim rešitvam – to so tiste človeške vrednote, ki nam jih je kot sociolog in kot učitelj posredoval.« Ob »izogibanju hitrim rešitvam« pa bi bilo treba dodati, da se Mlinar dostikrat razvname ob novem spoznanju, novi ideji in z navdušenjem vstopi v nove akcije, ki so obetavne za doseg pomembnih ciljev. Tudi vizija o samoupravljanju in graditvi nove, pravičnejše, socialistične družbe ga je močno prevzela. Vendar je njeno (ne)uresničevanje spremljal z nenehnim izkustvenim preverjanjem in kritičnimi strokovnimi besedili.

Profesorjevo nepopustljivo temeljitost pa sem občutil tudi podpisani, ko sva delala intervjuja za Žirovski občasnik in Gorenjski glas. Zlepa ni bilo dobro. Ob njegovi 70-letnici sva za Žirovski občasnik naredila moj in najbrž tudi njegov najdaljši intervju, v tiskani verziji obsega kar 65 strani formata A4, po številu znakov s presledki skoraj šest avtorskih pol!

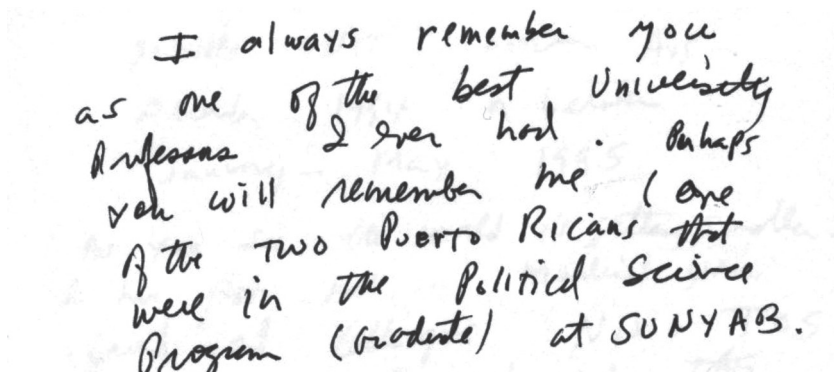
Bojevitih nasprotij se je Mlinar loteval znanstveno umirjeno. To je zaznal tudi dr. Vladimir Benko, prvi dekan FSPN. Ob 50-letnici FDV je povedal, zakaj je leta 1974 pred drugim reflektantom za svojega naslednika na dekanskem položaju predlagal prav Mlinarja. »Zavoljo tega sem predlagal za svojega naslednika kolega Zdravka Mlinarja, umirjenega človeka, ki se po mojih pričakovanjih ne bi bistveno oddaljil od fakultete in njene zastavljene razvojne smeri, hkrati pa ne bo z rdečo cunjó mahal pred politiko.«

V oceni ob predlogu za izvolitev Mlinarja za izrednega profesorja (že 2. 4. 1974) je akademik Eugen Pusić zapisal, da je to ocenjevanje doživel kot intelektualno nenavadno stimulatívno, saj se je pri tem vživljal v pota mišljenja, ki vključujejo ustvarjalnost in avtentične novosti. Hkrati pa je dodal: »Mislim, da gre za pravi talent,

združen s kar vulkansko produktivnostjo na eni strani in z veliko človeške topline, pristrčnosti in skromnosti na drugi.«

Pa vzemimo še dva odziva iz mednarodnih virov. Prvi zadeva njegov znanstvenoraziskovalni projekt »Avtonomija in povezovanje v prostoru«, 1993, za katerega je Ministrstvo za znanost in tehnologijo pridobilo tujo recenzijo. Recenzent je navedel, da je seznanjen z delom raziskovalca v številnih kontekstih, in dodal: »I have always admired his human qualities, his unremitting capacity for work, the seriousness and depth of his theoretical output, the rigour of his empirical research, and his insistence on the interplay between the two. I was also favourably struck by his dedication to sociology as an ideological, but socially engaged and useful science. I also know that my high opinion of him is widely shared internationally.«

Eden od njegovih študentov iz l. 1971 na podiplomskem študiju na oddelku za politične vede Državne univerze v New Yorku (SUNY), Buffalo, Angel I. Rivera, sicer iz Portorika, mu je po dveh desetletjih ob bivanju v Madridu med drugim pisal naslednje:

I always remember you
as one of the best University
Professors I ever had. Perhaps
you will remember me (one
of the two Puerto Ricans that
were in the Political Science
Program (graduate) at SUNYAB.

Temeljna vrednota in preokupacija, ki jo Mlinar vse bolj postavlja v ospredje, je – ustvarjalnost. To je tudi osrednja tema njegovega nadaljnjega raziskovanja. Kako pojasnjevati razlike med spodbudnim in nespodbudnim okoljem za ustvarjalnost v času informatizacije in globalizacije? Pri tem poskuša povzemati izkušnje iz vsakdanje življenjske prakse in jih obogatene s sociološkim znanjem ponuditi kot prispevek za nadgrajevanje te prakse. Sicer pa v izredni dinamiki sprememb razkriva protislovne težnje, ki po eni strani nakazujejo »novi kapitalizem«, hkrati pa tudi socializacijo in »digitalni socializem«. Glede na sedanje družbene spremembe pa poskuša z »zgodovinsko distanco« presojati že pretečeno polstoletno obdobje našega sociološkega delovanja, kar bo predstavil v posebni knjigi.

SKLEP KOT IZZIV ZA NADALJEVANJE

Prvi od enotno zasnovanih dveh zvezkov v družboslovni obravnavi enotnosti nasprotij profesionalizacije in podružbljanja seveda terja zaokrožitev še z drugim zvezkom, ki sledi. Na tem mestu sem podal splošnejša spoznanja in izzive, na katere sem se v teku šestih desetletij poizkušal odzivati s svojimi objavami. Obsežne vsebine tukajšnje obravnave ne bom povzegal. Številna predstavljena spoznanja govorijo že sama zase, v nadaljevanju pa bo sledila konkretizacija, ki bo kritično opozorila na vsebinsko, prostorsko in na časovno zamejevanje sprememb, ki zadevajo podružbljanje in profesionalizacijo. Pri tem bom še posebno pozornost posvetil zamejitvam v težnjah k odpiranju znanosti, ki danes še zelo zastaja v institucionalnih okvirih profesionalizma in monopolizacije znanstvenega delovanja.

Že iz tega pa izhaja potreba, da konkretnjšo pozornost posvetim tudi možnostim in prizadevanjem za vse širše vključevanje občanov in njihovega tihega, izkustvenega znanja. S tega zornega kota se bom v drugem zvezku oprl na pridobljene izkušnje lastnega delovanja, še posebej na svojo že objavljeno razpravo »Kaj nam prinašata koncept in gibanje za občansko znanost« (2021) ter na ravnokar objavljeni zbornik »Izzivi občanskega raziskovanja: Izkušnje in pričakovanja iz Žirov in od drugod«, Z. M., urednik in soavtor (2022) (v dveh delih, 90 avtorjev, skupno 150 sodelujočih, skupaj več kot 1.000 strani). Tako smo pri nas, v evropskem in svetovnem merilu, pridobili potrebno osnovo in oporo, da sem lahko podkrepil iskanje možnosti za vključevanje javnosti oz. »navadnih ljudi« v javno znanstveno delovanje.

Temu se bom v drugem zvezku posvetil prav z vidika spreminjanja razmerij med akademsko sfero oz. univerzo in njenim družbenim okoljem. To vključuje kritično zavračanje zdajšnjega vrednotenja znanstvenih dosežkov (npr. zamejenost na objave v mednarodno akreditiranih revijah), zadeva pa tudi prakso in miselnosti, ki preprečujejo, da bi študentje prevzemali vlogo »oficirjev za zvezo« med univerzo in njenimi didaktičnimi cilji ter prepoznavanjem in reševanjem problemov v njihovem domačem okolju, ki ga že dobro poznajo.

Tako se vključujem v širše zasnovano obravnavo v nizu, ki sem ga nakazal z nadnaslovom »Prispevki in izzivi sociologije na Slovenskem«. V tem okviru pa bodo sledile še druge knjige. Te bodo izkazovale moje predhodno raziskovalno in pedagoško dejavnost v okviru Fakultete za družbene vede ter aktivnosti v profesionalnih organizacijah pri nas in v mednarodnem merilu. Hkrati pa se vključujejo tudi v program delovanja Sveta za razvoj Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Pripravljeni sta že besedili za dve naslednji knjigi: ena o spremembah, ki zadevajo rast, razvoj ter družbeno in ekološko krizo, ki vse bolj očitno grozi človeštvu v svetovnem merilu in druga, ki bo vključevala nekatere analize in dokumente časa o dosedanjem sociološkem in družboslovnem delovanju.

Zasnova tega dela v dveh zvezkih sodi v kontekst pojasnjevanja razmerij med znanostjo in družbo. Osredinja pa se na procese profesionalizacije in podružbljanja družboslovnega delovanja. Prvi je bil v ospredju izhodiščnih prizadevanj, da bi presegli raven zdravorazumskega mišljenja ljudi (čeprav je to pomenilo določeno izključevanje). Danes pa stopa v ospredje zahteva po "odpiranju znanosti" in vključevanju tihega, izkustvenega znanja "navadnih ljudi" (čeprav tudi to – samo zase – lahko pomeni določeno poplitvenje in odstopanje od znanstvene rigoroznosti).

Avtor to zamejenost in enostranost prepoznava in presega z vidika enotnosti nasprotij, ki terja krepitev obojesmernih tokov znanja in izkušenj. Tako prvič v Sloveniji celostno odpira prostor tudi za občansko raziskovanje/znanost.

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede

20 €

ISBN 978-961-295-033-0

9 789612 950330

1965